

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ

JACOB BURCKHARDT

İnsanın ve aklın keşfini anlatan temel yapıt.

2. Basım

okuyan us

okuyan us

Tarih / İnceleme - 08

İtalya'da Rönesans Kültürü
Jacob Burckhardt

ISBN: 978-605-4054-34-3
Yayıncı Sertifika No. 16208

I. Baskı: İstanbul, Mart 2010
II. Basım: İstanbul, Ağustos 2013

Yayın Yönetmeni: Cem Mumcu
Çeviren: Bekir Sıtkı Baykal
Editör: Selçuk Aylar

Dizi ve Kapak Tasarımı: Ebru Demetgül
Grafik Uygulama: Berna Kuleyin Tolga

Baskı ve Cilt: Duplicate Matbaa Çözümleri San. ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu Sok. Fatih San. Sit. No. 12/102 Topkapı,
Zeytinburnu, İstanbul – Tel.: (0212) 674 39 80, Faks: (0212) 565 00 61
Matbaa Sertifika No. 13838

Kapakta kullanılan eser: The Birth of Venus -1486 -Sandro Botticelli

Orijinal Adı: Die Cultur Der Renaissance in Italien

Bu çevirinin yayın hakları, Bekir Sıtkı Baykal'ın varisi Sn. Özgün Baykal ile yapılan sözleşme gereği Okuyan Us'a aittir .

Yayın hakları Okuyan Us'a aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık Tıbbi Malzeme ve
Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti
Fulya Mah. Mehmetçik Cad. Eser Apt. A Blok No. 30 D. 5-6
Fulya, Şişli, İstanbul Tel.: (0212) 272 20 85 - 86 Faks: (0212) 272 25 32

okuyanus@okuyanus.com.tr
www.okuyanus.com.tr

Jacob Burckhardt

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ

Çeviren: Bekir Sıtkı Baykal

okuyanus

Jacob Burckhardt
(1818-1897)

İsviçre doğumlu Burckhardt, tarih ve sanat tarihi disiplinlerinde verdiği ölümsüz eserlerle dünya tarihçiliğine yön vermiştir. Az ama öz yazan Burckhardt, özellikle, ele aldığı dönemlerin ve kişilerin tarihsel karakterini kavrayıp yorumlamaktaki başarısıyla anılmaktadır. Döneminin entelektüel dünyasından nispeten uzakta geçen çalışma hayatı boyunca dostluk kurduğu isimlerden biri de, kendisini yakından takip eden Nietzsche'ydi.

İÇİNDEKİLER

İkinci Baskı Üzerine Birkaç Söz 15
Çevirenin Önsözü 17

BİRİNCİ BÖLÜM
SANAT ESERİ OLARAK DEVLET

Giriş 29
XIII. yüzyılda İtalya'nın siyasi durumu 29
II. Friedrich'in yönetiminde Norman Devleti. Ezzelino da Romano.
XIV. yüzyıl tiranları.....35
Ekonomik temel ve kültürle ilişkiler. Mutlak hükümdarlık ülküsü: İç ve dış tehlikeler. Floransalıların tiranlar hakkındaki yargıları. Visconti'ler; son iki hükümdara kadar.
XV. yüzyıl tiranları 44
İmparatorların müdahale ve seyahatleri. İmparatorların unutulmuş hak iddiaları. Belli bir miras hukukunun noksanlığı. Gayrımeşru mirasçılar. Devlet kurucuları olarak condottiere'ler. Condottiere'lerin, kendilerine iş verenlerle ilişkileri. Sforza ailesi. Genç Piccinino'nun umutları ve düşüşü. Condottiere'lerin sonradan giriştikleri denemeler.
Küçük tiranlıklar 58
Perugia'da Baglione'ler. Aralarındaki anlaşmazlık ve 1500 tarihindeki kanlı düğün. Malatesta, Pico ve Petrucci Hanedanları. Akıbetleri.
Büyük Hanedanlar 66
Napoli'de Aragon Hanedanı. Milano'da son Visconti hükümdarı. Francesco Sforza ve talihi. Galeazzo Maria ve Lodovico Moro. Mantua'da Gonzaga Hanedanı. Federigo da Montefeltro, Urbino Dükü. Urbino sarayının son satveti.

Ferrara'da Este Hanedanı. Bu ailede hüküm süren dehşet havası ve maliye sistemi. Memurlukların satılması, düzen, bina yapımı. Başkentte meşruluk anlayışı. Polis müdürü Zampante. Hanedanın matemine tebaanın katılması. Este'lerin mesenliği.
Tiranlara karşı koyanlar.....89
Sonraki Guelf'ler ve Ghibellin'ler. Suikastçiler. Kilise yolunda cinayetler. İlkçağ'daki tiran katilleri örneklerinin etkisi. Catilina'cılar. Tiranların öldürülmesi konusunda Floransalıların görüşü. Halk ve suikastçiler.
Cumhuriyetler 96
XV. yüzyılda Venedik 97
Ahali. Devlet ve fakir soylular tehlikesi. Sarsılmazlığın nedenleri. Onlar Meclisi ve siyasi davalar. Condottiere'lerle ilişki. Dış siyasette iyimserlik. İstatistik'in anayurdu olarak Venedik. Rönesans'ın gecikmesi. Aziz kalıntıları saygısında gecikme.
XIV. yüzyıldan sonra Floransa 111
Siyasi bilinçte objektiflik. Bir siyaset adamı olarak Dante. İstatistik'in anayurdu olarak Floransa. Villani'ler. Kamu işleri üzerinde istatistikler. XV. yüzyılda para değerleri. Anayasa biçimleri ve tarih yazıcıları. Toscana devletinde asıl hastalık. Devlet sanatçıları. Machiavelli ve anayasa tasarısı. Siena ve Cenova.
İtalyan devletlerinin dış siyasetleri 127
Venedik'e duyulan kıskançlık. Yabancı ülkeler. Fransa'ya beslenen sempati. Bir denge meydana getirme denemesi. Müdahale ve fetih. Türklerle işbirliği yollarının aranması. İspanya'nın karşı etkileri. Siyasette objektif anlayış. Müzakere sanatı.
Sanat Eseri Olarak Savaş 138
Ateşli silahlar. Uzmanlık ve heveskârlık. Savaş korkusu
Papalık ve Kendisini Tehdit Eden Tehlikeler 142
Dış ülkeler ve İtalya'ya karşı durum. V. Nicolaus zamanından

beri Roma'da karışıklıklar. Roma'nın tam hakimi olarak IV. Sixtus. Kardinal Pietro Riario'nun planları. Romagna'da papa akrabalarının başında bulundukları devlet. Hükümdar hanedanlarına mensup kardinaller. VIII. Innocent ve oğlu. Bir İspanyol olarak VI. Alexandr. Yabancı ülkelerle ilişkiler ve kutsal maddelerin kötüye kullanılması yoluyla sağlanan kazanç (simonie). Cesare Borgia ve babasına karşı durumu. Kilise Devleti'nin cismanîleştirilme tehlikesi. Kullanılan araçların elverişsizliği. Cinayetler. Son yıllar. Papalığın kurtarıcısı olarak II. Julius. X. Leo'nun papalığa seçilmesi. Bu papanın tehlikeli siyasi planları. Günden güne büyüyen dış tehlikeler. VI. Hadrian. VII. Clemens ve Roma'nın tahribi. Bu olayın suçluları ve tepkisi. V. Karl'ın papa ile uzlaşması. Katolik Reformu (Karşı Reform) döneminin papaları.

Yurtseverlerin İtalya'sı 172

İKİNCİ BÖLÜM
BİREYİN GELİŞMESİ

İtalyan devleti ve birey 175

Ortaçağ insanı. Kişiliğin uyanması. Zorba hükümdar ve tebaası. Cumhuriyetlerde bireycilik. Sürgün ve kozmopolitizm.

Kişiliğin tamamlanması 180

Çok yönlü insanlar. Evrensel insanlar. Leon Battista Alberti.

Modern şöhret 185

Dante ve şöhret. Hümanistin şöhreti. Petrarca. Doğum evleri kültü. Yerel şöhret edebiyatı, Padua. Genel şöhret edebiyatı. Şöhret, yazarlara bağlı kalan bir şey oluyor. Bir tutku olarak şöhret ihtirası.

Modern alay ve nükte 197

Bireycilikle bağları. Floransalılarda alay(istihza). Küçük hikâye (Novelle). Nükteciler ve alaycılar. X. Leo'nun şakaları. Şiirde alaycılık. Nükte teorisi. Yergi. Yerginin kurbanı olarak Papa VI.

Hadrian. Pietro Aretino. Pietro Aretino'nun yayım faaliyeti, hükümdarlarla ve ünlü adamlarla ilişkileri, dini.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KLASİK KÜLTÜRÜN YENİDEN UYANDIRILIŞI

Ön düşünceler 213
Rönesans kavramının genişletilmesi. Ortaçağ'da klasik çağ kültürü. İtalya'da klasik çağ kültürünün erkenden uyanışı. XII. yüzyılda Latince şiir. XIV. yüzyıl görüş ve anlayışı.
Örenler kenti Roma 218
Dante, Petrarca, Uberti. Poggio zamanında mevcut örenler. Blondus, V. Nicolaus, II. Pius. Roma dışında klasik çağ kültürü. Şehir ve ailelerin kökenleri eski Roma'ya bağlanıyor. Romalıların ruh haletleri ve iddiaları. Julia'nın cesedi. Kazılar ve sonuçlarının belirlenmesi. X. Leo yönetiminde Roma. Örenler önünde duygulanma.
Eski yazarlar 228
XIV. yüzyılda bunların yaygınlaşmas. XV. yüzyılın keşifleri. Kitaplıklar, kopyacılar ve müstensihler, matbaa. Yunanca'nın irdelenmesine genel bir bakış. "Şarkiyat" üzerine çalışmalar. Klasik çağ kültürü karşısında Pico'nun durumu.
XIV. yüzyılda hümanizm 238
Hümanizmin zaferi bir zorunluluktu. Dante'nin, Petrarca ve Boccaccio'nun buna katılmaları. Bu konuda ilk savaşçı olarak Boccaccio. Şairlere taç giydirilmesi.
Üniversiteler ve okullar 244
XV. yüzyılda profesör olarak hümanist. Yan kuruluşlar. Serbest yüksek eğitim, Vittorino. Ferrara'da Guarino. Prenslerin eğitimi.
Hümanizmi teşvik edenler 250
Floransa vatandaşları, Nicoli, Manetti, eski Medici'ler. Hükümdarlar, V. Nicolaus'tan bu yana papalar. Napoli

hükümdarı Alfonso. Urbino hükümdarı Federigo. Sforza'lar ve Este'ler. Sigismondo Malatesta.
Klasik çağ kültürünün yeniden üretimi. Epistolografi 263
Papalık kançılaryası. Mektup üslubuna bağlanan değer.
Latince Hitabe 266
Konuşmacının aile bakımından kökenine gösterilen ilgisizlik. Resmî devlet ve kabul hitabeleri. Cenaze başındaki konuşmalar. Akademik ve askerî nutuklar. Latince vaaz. Klasik çağ hitabet sanatının yenilenmesi. Biçim ve muhteva. Başkalarından alınarak tıpkı tıpkısına tekrarlanan sözler. Doğaçlama yapılan hitabeler. Hitabetin gerilemesi.
Latince araştırma eserleri 276
Tarih Yazıcılığı 277
Latince'nin görece zorunluluğu. Ortaçağ üzerine araştırmalar. Blondus. Eleştirinin başlangıçları. Latince tarih yazıcılığıyla ilişki.
Eğitimin genel olarak Latinleştirilmesi 281
Klasik çağ adları. Latinleştirilmiş hayat koşulları. Tek başına hükmetme iddiaları. Cicero ve Cicero'cular. Latince konuşmalar.
Yeni Latince şiir 288
Eski tarihten epos: Africa. Mitoloji şiiri. Hıristiyanlık epos'u, Sannazaro. Çağdaş tarihi konu olarak ele alan şiir. Mitolojinin karışması. Didaktik şiir, Palingenius. "Lirik" ve sınırları. Azizleri terennüm eden nefesler (Ode). Ağıt ve benzeri şiir türleri. Epigram. Makaronik şiir.
XVI. yüzyılda hümanistlerin düşüşü 305
Yakınmalar ve bunların meydana gelmesinde hümanistlerin suçluluk payı. Talihsizlikleri. Hümanistin rakibi. Pomponius Laetus.
Akademiler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DÜNYANIN VE İNSANIN KEŞFİ

İtalyanların seyahatleri 317
Columbus. Kozmografyanın seyahatlerle ilişkisi.
İtalya'da doğa bilgisi 320
Deneye yöneliş. Dante ve gökbilim. Kilisenin işe karışması.
Doğa manzaralarındaki güzelliğin keşfi 328
Ortaçağ'da doğa manzarası. Petrarca ve dağlara tırmanış. Uberti'nin Dittamondo'su. Flander resim okulu. Aeneas Sylvius ve tasvirleri.
Hümanizmin etkisi. Botanik, bahçıvanlar. Zooloji, yabancı ülkelerdeki hayvanların toplanması. Ipolitto Medici'nin maiyeti, tutsaklar.
İnsanın keşfi 339
Psikolojik araçlar. Mizaçlar.
Şiirde fikrî tasvir 341
Kafiyesiz mısraların değeri. Sone'lerin değeri. Dante ve Vita Nuova'sı. İlahi Komedya. Ruh tasvircisi olarak Petrarca. Boccaccio ve Fiammetta. Trajedi türünün az derecede gelişmesi. Temsilde, dramın düşmanı olarak dekor görkemi. İntermezzo'lar ve bale. Komedi ve maskeli komedi. Müzik ile telafi. Romantik epos. Karakterlerin ikinci plana bırakılması. Pulci ve Bojardo. Bunların kompozisyonlarındaki iç yasa. Ariosto ve üslubu. Folengo ve Parodi. Karşıt olarak Tasso.
Biyografi yazıcılığı 361
Ortaçağ'a göre İtalyanların ileriliği. Toscanalı biyografiçiler. İtalya'nın öteki bölgeleri. Otobiyografi. Aeneas Sylvius. Benvenuto Cellini. Girolamo Cardano. Luigi Cornaro.
Halkların ve şehirlerin karakteristiği 372
Dittamondo. XVI. yüzyıldan tasvirler
İnsanın dış görünüşünün tasviri 375

Boccaccio'da güzellik kavramı. Firenzuola'nın güzellik ülküsü. Genel tanımlamaları.
Hareketli hayatın tasviri 380
Aeneas Sylvius ve daha başkaları. Petrarca'dan bu yana basmakalıp bukolika türü. Köylülerin gerçek durumu. Köy hayatının gerçek anlamda şiire sokulması. Battista Mantuanus, Lorenzo Magnifico, Pulci, Angelo Poliziano. İnsanlık ve insan kavramı.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TOPLANTILAR VE ŞENLİKLER

Sosyal sınıf ayrılıklarının ortadan kaldırılması 389
Ortaçağ'a karşıtlık. Şehirlerde bir arada yaşayış. Soyluların kuram bakımından inkârı. Bölgelere göre soyluların davranışı. Soyluların kültür karşısındaki durumları. Hayatın sonradan İspanyollaştırılması. Ortaçağ'dan beri şövalyelik onuru. Turnier'ler ve bunların karikatürleri. Saray mensuplarının zorunlu tamamlayıcısı olarak soylular.
Hayatın dış görünüş bakımından inceltilmesi 397
Giyim kuşam ve moda. Kadınların tuvalet araçları.
Temizlik.
Galateo ve iyi hayat tarzı. Rahatlık ve zarafet.
Toplumsal hayatın temeli olarak dil 405
İdeal bir dilin yapılışı. Bu dilin geniş çevrelere yayılışı. Aşırı arı dil taraftarları. Bunların pek başarılı olamamaları. Karşılıklı konuşma.
Toplumsal hayatın yüksek düzeyi 410
Anlaşmalar ve tr. Küçük hikâyeciler ve bunların salonları. Yüksek hanımlar ve salonlar. Floransa'da toplumsal hayat. Bir çevrenin tasvircisi olarak Lorenzo.
Yetkinliğe erişmiş toplumsal insan 415
Gönül hayatı. Beden ve zihin becerileri. Spor. Müzik. Müzik

aletleri ve ustaları. Toplumda heveskârlık.
Kadının yeri 422
Kadının erkekler gibi eğitimi ve şiir. Kişiliğinin yetkinlik derecesine erişmesi. Virago. Toplumda kadın. Hafifmeşrep kadınlarda kültür.
Ev hayatı 428
Ortaçağ'a karşıtlık. Angolo Pandolfini. Villalarda ve köylerde hayat.
Şenlik ve bayramlar 431
Bunların temel biçimleri, mysterium ve procession. Dış ülkelere göre üstün vasıfları. İtalyan sanatında allegori. Kamuya mâl olmuş tarihsel isimler. Mysterium temsilleri. Viterbo'da İsa'nın vücudu yortusu. Cismanî temsiller. Pantomimalar ve hükümdarların karşılanması. Geçit alayları. Ruhani zafer alayları (trionfi). Su üzerinde şenlik gösterileri. Floransa ve Roma'da karnaval.

ALTINCI BÖLÜM
AHLÂK, GÖRENEK VE DİN

Ahlâkîlik 457
Hükmün sınırları. Ahlâk düşüklüğü bilinci. Modern şeref duygusu. Her şeye hükmeden muhayyile. Oyun ve intikam tutkuları. Evlilik bağlarının zedelenmesi. Kadının ahlâk durumu. Yüceltilmiş aşk. Genel cinayet güdüsü. Haydutluk. Para ile tutulan adamlara işletilen cinayetler; zehirlemeler. Cinayet için cinayet. Ahlakîliğin bireysellikle ilişkisi.
Günlük hayatta din 485
Bir reform noksanlığı. Kilise karşısında İtalyanların durumu. Ruhani hiyerarşiye ve rahiplere karşı duyulan tiksinti. Dilenci rahipler. Dominiken engizisyonu. Yüksek tarikatlar. Kiliseye ve takdislerine alışma. Tövbe ve istiğfarlar, vaazlar. Girolamo Savoranola. Halk inancında pagan öğeler. Aziz

kalıntılarına inanç. Meryem Ana'ya tapınma, ibadet. Kült'te tereddütler. Salgın halinde büyük tövbe ve istiğfar dalgaları. Bunların Ferrara'da polis eliyle düzenlenmesi.
Rönesans'ın dini, zihniyeti 522
Zihnin dünyeviliği. Müslümanlığa karşı hoşgörü. Bütün dinlerin hak olduğu. Klasik çağ kültürünün etkisi. Epiküryen diye anılanlar. İradenin özgürlüğü öğretisi. Dindar hümanistler. Hümanistlerin orta yönleri. Kutsalın eleştirilmesinin başlangıçları. Hümanistlerin kaderciliği. Hümanistlerin dışarıdan pagan görünen yanları.
Klasik çağa ait ve yeni batıl inançların birbirine karışması 539
Astroloji. Astrolojinin yayılması ve etkisi. İtalya'da astrolojiye karşı çıkanlar. Pico'nun astrolojiyi yermesi ve etkileri. Türlü batıl inançlar. Hümanistlerin batıl inançları. Hayaletler, hortlaklar. Hayaletlere inanç. İtalyan cadısı. Cadılar yurdu Norcia. Kuzey ülkelerindeki cadılık inancının karışması ve sınırları. Aşüfte karıların büyüsü. Cinleri çağıran büyücü. Roma yolunda görünen hayaletler. Büyü türleri. Temel taşı atılırken yapılan büyü, tılsım. Şairlerde nekromansi. Benvenuto Cellini'nin büyü hikâyesi. Büyücülüğün gerilemesi. Büyücülüğün yan kolları. Simya.
Genel olarak inancın sarsılması 575
Boscoli'nin günah çıkartması. Dinî karışıklık ve şüphe. Ruhun ölümsüzlüğü üzerine tartışmalar.
Pagan cenneti. Homeros'un öte dünyası.
Hıristiyan öğretilerinin yükümleri. İtalyan Teizmi.
Dipnotlarda Adları Geçen Kaynak Kitapların Tam Başlıkları ...587

İkinci Baskı Üzerine Birkaç Söz

Aslı dil ve üslup bakımından oldukça ağır olan, konu bakımından da çeşitli bilim dallarına ait çok sayıda soyut kavramı kapsayan İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ'nün ikinci baskısı hazırlanırken metinde esaslı değişiklikler yapılmasına gerek bulunmamıştır. Ancak kitap baştan başa yeniden incelenerek ve aslı ile de karşılaştırılarak yapılan ufak tefek değişiklikler, sadece ilk baskıda gözden kaçmış olan bazı basım kusurları ile çeviride görülen birtakım aksaklıkların düzeltilmesi, atlanmış yerlerin tamamlanması ve üslup bakımından yer yer ifade yumuşatmaları ötesine geçmemektedir. Bununla beraber, birinci çeviriden beri geçen yirmi yıl kadar bir zaman boyunca dilimizin getirmiş olduğu evrimin göz önünde tutulması zorunlu görülmüştür. Böylece, yeni kuşaklarca eskimiş bulunan Osmanlıca söz ve deyimlerin yerine elden geldiği kadar Türkçe karşılıklarının konulmasına dikkat edilmiştir. Ancak, bu hususta da büyük bir titizlikle davranılmış, Türkçe karşılıkların sadece dilimize yerleşmiş gibi görünenlerine yer verilmeye çalışılmıştır.*

Ankara, 30 Mayıs 1973
Bekir Sıtkı BAYKAL

* Elinizdeki baskıda, Bekir Sıtkı Baykal'ın bu sözlerinden hareketle, çevirinin bir kez daha günümüz Türkçesine yakınlaştırılması için çaba gösterilmiştir (yay. haz.)

Çevirenin önsözü

Batı dünyasının düşünüş hayatında Romantizm ile başlayan; bir inancın gerçeğe uygun veya hayata faydalı olup olmadığına göre değil, fakat bunun estetik değerine göre hüküm yürüten dinsel bir akım, devrin tarih yazıcılığında da etkisini göstermekte gecikmemiştir. Böylece, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, estetiği ön planda tutan tarih yazıcılarına, "estetik tarihçiler" denilmektedir. Onlara göre tarih olaylarını, hatta düşün akımları ve kültür görüntülerini değerlendirmenin başlıca ölçüsü, bunların bir insan üzerinde bıraktıkları izlenimlerdir. Böyle olmakla beraber, estetik tarih yazıcıları, Romantiklerden daha gerçekçi bir görüşe sahiptirler ve bunların tam tersine olarak, güzel olan bir şeyin, bir inancın, sırf güzel olduğu için mutlaka doğru olması gerektiği şeklinde bir sonuç çıkarmaktan sakınmaktadırlar; güzelliğin, çok kez, temel öğeden fedakârlık yapmak pahasına elde edilebileceğine inanmaktadırlar. Dolayısıyla, güzel olan bir şeyin, tarih ve siyasal önem bakımlarından arka planda kalabileceği kanısındadırlar. Böylece, estetik akıma bağlı tarih yazıcıları, tarih konuları karşısında daha serbest ve herhangi bir bilimsel iddiaları olmaksızın davranabilmekte, diğer okullardan farklı olarak, günün sorunları ile geçmişin olayları arasında birtakım ilişkiler aramak veya zamanın siyasetini etkilemek gibi bir ihtiyaç duymamaktadırlar. Kısacası bunlar, sırf zevk duydukları için tarihî konularla uğraşmakta ve bu nedenle, geleneksel anlamda tarihçiliği meslek edinenler tarafından üzerinde durulmamış, önemsiz sayılarak bir kenara atılmış olan karmaşık problemleri ele almayı ilginç bulmaktadırlar.

Burada biz, böyle tek yanlı bir tarih görüşünün eleştirisine girişerek kuvvetli ve zayıf taraflarını belirtmeye çalışacak değiliz. Maksadımız sadece, çevirisini sunduğumuz *İtalya'da Rönesans Kültürü* adlı eseri yazan Jacob Burckhardt'ın, tanınmış Fransız tarihçisi Ernest Renan ile birlikte en başta gelen temsilcisi olduğu estetik tarih yazıcılığı akımı hakkında kısa bir fikir vermekten ibarettir. Bunlara göre bir kültürün değeri hakkında yargıya varırken, bu kültürün estetik değerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun için, sadece sanat alanında yaratılmış olan eserler yeterli değildir; bir bütün olarak devrin sanat damgasını taşıması ve bu devri inceleyen kimsede şairane duygular uyandırabilmesi esastır. İşte "İtalya'da Rönesans Kültürü", tam anlamıyla böyle bir anlayıştan doğmuş bir eserdir.

Aslen İsviçreli olan Jacob Burckhardt'ın, XIX. yüzyıl Alman düşünürleri arasında seçkin bir yeri vardır. Çünkü o, Goethe'nin düşünüş dünyasından ayrılarak, kendini iktisadî ve siyasi faaliyetlere adamak şeklinde kısaca ifade edebileceğimiz zamanın genel eğilimine kapılmadan Alman hümanizm geleneğini sürdürmüş ve böylece XVIII. yüzyılla gelecekteki gelişmeler arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Kendisi 1818 tarihinde, Basel (Bâle) şehrinde, bir papazın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının isteği ile aynı kentin üniversitesinde teoloji öğrenimine başlamış, fakat çok geçmeden bunu bırakarak tarih ve felsefe derslerine yönelmiştir. Asıl bilimsel formasyonunu, beşinci sömestrden sonra üç yıl süre ile okuduğu Berlin Üniversitesi'nde kazanmıştır. O tarihlerde Leopold von Ranke, Berlin Üniversitesi'nde, bütün dünyaca tanınmış seminerlerinde, tarih biliminin son yıllarda eriştiği ileri yöntemlerle çalışıyor, modern tarih anlayışını neredeyse bütün dünyaya öğretiyor-

du. Genç Burckhardt, Ranke'nin, Boeck'ün ve Jacob Grimm'in derslerine devam etti. Kendi eğilimlerine en yakın bulduğu hocası, sanatçı tarafı ağır basan Franz Kugler oluyordu. Bu arada bir sömestrini geçirmek üzere Bonn Üniversitesi'ne gittiği zaman, burada ünlü bir Sanat Tarihi Doçenti olan Gottfried Kinkel ile dost oldu ve onun çevresinde kümelenmiş bulunan sanatçı ruhlu insanların neşeli topluluğuna katıldı. Berlin'e döndükten sonra da bu toplulukla ilişkilerini kesmeyerek, arkadaşlarının şiir yarışmalarına katılmaktan geri kalmadı. Burckhardt aslında sosyete hayatından hoşlanmazdı. Bu itibarla salonlardan uzak kalmış, sadece tiyatroya sık sık gitmiştir. Almanya'da geçen öğrenci hayatı, Burckhardt'a, daha önce küçümsediği Alman kültürüne derin bir saygı duymayı öğretmiş ve onda, kendisinin de doğrudan aynı kültürün bir çocuğu olduğu bilincini geliştirmiştir. Almanya'da hazırladığı bir tez ile Basel'e dönerek 1849 Mayısı'nda henüz yirmi beş yaşında olduğu halde doktorasını verdikten sonra, Burckhardt'ı Ranke'nin çalışkan bir öğrencisi olarak Paris'te görmekteyiz. Burada günün bir iki saatini Louvre Müzesi'nde, akşamlarını tiyatrolarda, fakat esas çalışma vaktini Bibliotheque Royale'de geçirmekte, Karşı-Reform devrinde İsviçre tarihi ile ilgili malzeme toplamaktadır. Burckhardt bu çalışmaları sonucunda önemli bir eser verememiştir. Çünkü onun yaratıcı yeteneği bu alanda değildir. Daha 1843'te yazdığı bir mektupta asıl yeteneğinin kültür tarihi alanında olduğunu açıkça ifade etmektedir: "Epik alanda güç başarılı oluyorum. Figürlerim sadece ikinci derecede bir süsten ibaret kalıyor. Tarihî araştırmalarım da aynı durumdadır. Benim için asıl olan, problemlerin arka yüzüdür ve bunu da kültür tarihinde bulmak mümkündür. İşte bu nedenle bütün gücümü, esas itibariyle kültür tarihine vereceğim." Paris'teki

çalışmalarının ürünü olarak ortaya koyduğu *Andreas von Krain* adlı küçük bir kitapla, Burckhardt'ın birinci faaliyet dönemi kapanmış oluyordu.

1844'te Basel'e dönüp habilitasyonunu yaptıktan sonra, üniversitede haftada iki saatlik tarih ve yine iki saatlik sanat tarihi derslerine ek olarak, her dinleyiciye açık olmak üzere serbest konferanslar da vermeye başlamıştır. Bu faaliyeti ile dikkati çekerek, İsviçre hükümeti tarafından kendisine profesörlük unvanı verilmiştir. Ancak kadrosuz bir profesör sıfatıyla kazandığı para geçimine kâfi gelmiyordu. Bu nedenle ertesi yıl, hocası Franz Kugler'in daveti üzerine Berlin'e gitti ve burada aynı hocası tarafından kendisine emanet edilen "Sanat Tarihi" ve "Resim Tarihi" adlı eserlerinin yeni birer basımını hazırlamakla meşgul oldu.

Fakat bütün bunlar onu tatmin etmiyordu. Burckhardt'ın, doğduğu şehri çok sevdiği ve ancak orada huzur içinde yaşayabildiği anlaşılıyor. Nitekim, Franz Kugler'in dostluğundan ve nüfuzundan faydalanarak Berlin'de iyi bir mevki elde etmesi kolaylıkla mümkünken, 1848'de kendisine teklif edilen mütevazı bir lise hocalığını derhal kabul ederek Basel'e dönmüş ve aynı zamanda kadrosuz bir profesör sıfatıyla üniversitede de yine ders vermeye başlamıştır. Buradan İtalya'ya gitmek ve bu ülkedeki sanat eserlerini doya doya görüp incelemek çok daha kolay olmaktadır.

Bu arada Burckhardt bir de sevdaya tutulmuş, fakat sonunda herhangi bir bağlantıya girmeksizin işin içinden sıyrılmıştır. Bundan böyle bütün varlığı ile kendini tarih ve sanat araştırmalarına vererek, tarihin ve sanatın büyük simalarında ve bunların yarattıkları eserlerde tesellisini aramıştır. Tarihin zenginliğini ve sanatın güzelliğini bütün derinliği ile yaşayarak engin ruhunu avutmuştur. Artık

dahiyane bir araştırıcılık ve kavrayış gücü ile büyük problemlere dalmıştır. Goethe'nin etkisi altında kalarak sırf barbarlık ve kültür sorunlarına ilgi göstermiş, bu ikisi arasında kalan, dar anlamda bir ulusal tarih anlayışından yüzünü çevirmiştir. Onu kendine çeken, büsbütün kendine bağlayan başlıca sorun, bir bütün olarak ele alınması gereken insanlık kültürünün doruklarıdır. Kültür, şu veya bu ulusun değil, tüm insanlığın ortak malıdır ve kendi doruklarında en parlak ifadesini bulmaktadır. Klasik İlkçağ dünyası hangi nedenlerle çöküp gitmiştir gibi Friedrich Schiller tarafından ortaya atılan bir soru ve modern kültürün meydana gelmesi için gösterilen çabalar, Burckhardt'ın araştırmalarına yön çizen belli başlı sorunlar olmuş ve bu problemleri iki büyük eserinde çözümlemiştir. Bunlardan biri ***Büyük Konstantin ve Zamanı*** (1853), ötekisi de ***İtalya'da Rönesans Kültürü***'dür (1860). Bu iki kitapla Burckhardt, kültür tarihi alanında iki şaheser yaratarak dünya ölçüsünde bir ün kazanmıştır.

Yazar her iki eseri de birer deneme olarak sunmakta olup, bunlarda herhangi bir yönden mükemmellik iddiasında değildir. Konular belli bir görüş açısından işlenmiş ve aydınlatılmıştır. Her yerde yaratıcı sanatçının sübjektifliği göze çarpmaktadır. ***Büyük Konstantin ve Zamanı***, Paganlık ile Hıristiyanlık arasındaki mücadelenin bir tarihi olmadığı gibi, ***İtalya'da Rönesans Kültürü***'de İtalya'nın XIII–XVI. yüzyıllardaki tarihi değildir. Birincisinde Burckhardt, sadece Paganlığın soysuzlaşmasını tasvir eder ve klasik İlkçağ dünyasının batış nedenini bu soysuzlaşmada bulur. Buna paralel olarak Hıristiyanlığın gelişmesini izleme işi ise, konusunun dışında kalır. Çok daha olgun bir eser olan ***İtalya'da Rönesans Kültürü***'nde de Ortaçağ'ın yaşama gücünün devamı ve etkileri üzerinde durulma-

mıştır. Bu eserde tam anlamı ile aydınlatılan konu, sadece yeni kültürün kendisidir. Bütün tarihsel ayrıntılar, esas itibariyle tek bir düşünsel öğenin karakterini çizmeye hizmet etmektedir; bu amaç için kullanılamayacak olanların hiç sözü edilmemiştir. İtalyanlar, ilk modern halk olarak gösterilmekte ve çeşitli bağlarını silkip atarak Yeniçağ'ın bireyciliğine nasıl kavuştukları tasvir edilmektedir; modern kültürün, değerli bir hazinesi olan özgürlüğü, bu bireyciliğe borçlu olduğu anlatılmaktadır. Böylece Burckhardt, Rönesans dünyası ve insanını keşfetmiştir. Rönesans devrini çok iyi tanıyan üstatlardan Karl Brandi'nin sözleri ile Burckhardt, "Meydan okurcasına bir plastik ile, büyüleyiciliğin mavi ve yeşil ışıkları içinde bütün sertliği ve keskinliği ile önümüze çıkarılmış Rönesans insanını" gözlerimizin önüne sermektedir: "Aklın hesapçı soğukkanlılığına sahip ve her aracı pervasızca kullanan insan; cesur değil, fakat sonsuz derecede hünerli, her şeyi kendi isteğine boyun eğdirmeye düşkün insan; hak etmeksizin, herhangi bir din sevgisi duymaksızın, gününü gün etmeye bakan ve tüm davranışlarını sırf buna uyduran, üstelik görkemli bir atalar gururu besleyen ve ateşli bir şöhret ihtirası ile yanan insan; serbest düşünen, yıldızlara inanan, buna rağmen, sakıngan bir dindarlık güden ve Tanrı'ya salt bir itaat gösteren insan; zevk ve safaya doymaz, fakat bilgi ve sanata da aynı derecede tutkun, her güzel şekle vurgun ve her güzel karşısında kendinden geçen, bizzat kendisi bitmez tükenmez, yorulmak bilmez bir temaşa olan insan". İşte Jacob Burckhardt'ın karşımıza çıkardığı Rönesans insanının tablosu!

Kitapta yer alan siyasal tarih ve düşünce tarihi ile ilgili bölümler ancak ikinci derecede bir önem taşıdıkları gibi, "Görenek ve Din" bölümü de ana kavramlar bakımından yeteri kadar açık değildir.

Bununla beraber, bu eserinde Burckhardt, sanatlı bir üslubun doruğuna erişmiş bulunmaktadır. Ne kadar geniş araştırmalar yaptığı, etütleri sırasında ne gibi sorunlarla karşılaştığı ve bulduğu verileri nasıl ruhuyla benimsediği açıkça görülmektedir. İkinci faaliyet dönemini kapsayan bu eseriyle Burckhardt, karakterinin kalıcı çizgilerini kazanmış bulunmaktadır. Giderek artan bir hızla zamanını ve ilgisini "güzel"e veren bu insanda sanatın yeri, sadece bilgisinde değil, fakat kalbinde ve ruhunun derinliklerindedir. Burckhardt'ı öncelikle sivrilten özellik, ayrıntıları bütün kaplamı ve derinliği ile kavrama ve dünyada başka hiçbir şey yokmuşçasına, kendini bütün varlığı ile bir probleme verebilme vasfının yanı sıra, analiz yolu ile sonuçlar çıkarabilme ve bu sonuçları genelleştirebilme, tipik olanı görebilme yeteneğidir. Bu hususlar *İtalya'da Rönesans Kültürü*'nün başlıca kaynaklarını teşkil eden çağdaş edebî eserleri kullanma ve bunlardan faydalanma tarzında gayet açık olarak görülmektedir.

1848'de Basel'de kendisine verilmiş olan lise öğretmenliği, birkaç yıl sonra bir eğitim reformu dolayısıyla elinden alınınca maddî sıkıntıya düşen Burckhardt, bir süre için, hastalanan bir profesöre vekâlet ederek geçim parasını sağlamaya çalıştı. *Büyük Konstantin ve Zamanı* ile *Cicerone* adlı eserleri çıktıktan sonra, Zürih'teki Yüksek Mühendis Okulu onu Sanat Tarihi Profesörlüğü'ne çağırdı. Fakat 1858 Nisanı'nda Tarih Ordinaryüs Profesörü olarak Basel'e döndü ve bundan sonra artık hiçbir daveti kabul etmeyerek ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Basel'de cle sanat tarihini ek bir ders olarak okutuyordu. 1886'da Tarih Ordinaryüs Profesörlüğü'nden emekliye çıktıktan sonra da, aylığının yarısından vazgeçerek, sanat tarihi dersleri vermeğe devam etti ve 1893'te büsbütün ihtiyarlayıncaya kadar bu dersleri okuttu.

Dikkati çekecek bir nokta da şudur ki, Burckhardt, hayatının son otuz yılı boyunca (1867–1897) hiçbir eser yayınlamamıştır. 1880'de yazmaya başladığı *Yunan Kültürü* ve daha bazı eserleri, ancak ölümünden sonra yayınlanmıştır. Faaliyetinin bu son döneminde yayın alanında hiçbir tutkusu kalmamıştır. Anlaşıldığına göre, o zamana kadar edebiyat ve bilim alanlarında kazandığı ün, kendisini tamamıyla tatmin etmiş bulunmaktadır. Hatta daha önceki eserlerinin yeni baskıları yapılması gerektikçe kendisi hiçbir ilgi göstermeyerek bu işi başkalarına bırakmıştır. Buna karşılık bütün varlığını derslerine adamış ve bundan sonraki görevini dinleyicileri üzerinde etki yapmakta görmüştür. Tarih derslerinde Yunan, Ortaçağ ve Yeniçağ kültürlerini, sanat tarihi derslerinde ise Eskiçağ'dan XVIII. yüzyıla kadar her konuyu okutmuştur.

Burckhardt, insanlarla düşüp kalkarken birçok acı tecrübe edinmişti. Bunun sonucu olacak ki, son zamanlarda kendisi ile çevresi arasında açık bir mesafe bırakarak hemen hemen kimseyi yanına yaklaştırmadı. Hatta kendisiyle denk düzeyde olan kimselerle bile düşüp kalkmıyordu. Temas ettiği pek az kişiden biri, 1869 tarihinden beri Klasik Filoloji Profesörü olarak, on yıl süre ile Basel'de yaşamakta olan ünlü filozof Friedrich Nietzsche olmuştur. Burckhardt'ın Nietzsche üzerinde kuvvetli bir etki yapmış olduğuna şüphe yoktur. Gerçekten de Nietzsche, 1886'da Burckhardt'a şöyle yazıyordu:

"Sizin kadar benimle ortak esaslardan hareket eden kimse tanımıyorum. Bana öyle geliyor ki siz de aynı problemleri görüyor, bunlarla bana çok benzer bir tarzda uğraşıyorsunuz; hatta belki de siz daha büyük bir şiddetle davranıyor, daha derinlere gidiyorsunuz, çünkü siz benden daha suskunsunuz."

Burckhardt, 1897 tarihinde ömrünü tamamlayıncaya kadar, Basel'de son derece gösterişsiz bir evde, tek başına, zengin sanat eserleri koleksiyonları arasında, kitapları ile baş başa yaşamıştır. Hayatı her türlü gösterişten uzak olarak geçmiş, fakat yarattığı eserlerle düşünce tarihinde ölümsüz bir yer almıştır.

İtalya'da Rönesans Kültürü, Burckhardt henüz hayatta iken birçok defa basılmıştır. Fakat bunlardan, biri 1860 ve ötekisi 1869'da olmak üzere, sadece iki basımını kendisi yapmıştır. Öteki basımlar, yazarının izni ile Ludwig Geiger tarafından yayınlanmıştır. Burckhardt'ın ölümünden sonra da birçok basımlarını yapan Geiger, eserin özgün metnini vermekle kalmayarak her defasında yeni yeni metin ve notları içine işlemiştir; öyle ki, 1919'da çıkardığı 12. baskı, orijinal kitabın hemen hemen iki katını bulmuş ve böylece yazarın metninin karakteri geniş ölçüde kaybolmuştur. 1922'de Walter Goetz 13. baskıyı yaparken, Geiger'in eklediği notlara dokunmamakla beraber, hiç olmazsa metin kısmını ayıklayarak aslını geri getirmiştir.

Bizim çevirisini verdiğimiz metin ise bunlardan hiçbiri değildir. Burckhardt, eserinin İtalyanca tercümesi için birtakım düzeltme ve eklemelerle yeni bir nüsha hazırlayarak, Mantua'ya, çevirmen Diego Vabusa'ya yollamıştı. Uzun araştırmalardan sonra, 1929 tarihinde ele geçen bu metin, 1930'da yayınlanan Burckhardt Külliyatı'na olduğu gibi girmiştir. İşte önümüzdeki çeviri de, Werner Kaegi'nin yayınladığı bu metindendir.

Kültür tarihi gibi çok çeşitli konuları içine alan ve özellikle Jacob Burckhardt gibi kendine özgü bir düşünce yöntemi ve üslubu bulunan bir yazar tarafından yazılmış olan böyle bir eserin Türkçe'ye çevrilmesi sırasında birtakım çetin problemler karşısında ka-

lınmıştır. Bunların çözümlenmesinde her an yardımıma koşan meslektaşlarımdan özellikle sayın Profesör Nusret Hızır'a burada şükranlarımı sunmayı ve bu arada ne yazık ki genç yaşta aramızdan ebediyen ayrılan aziz arkadaşım rahmetli Samim Sinanoğlu'nu minnet ve saygı ile anmayı borç bilirim.

Bekir Sıkı BAYKAL

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ
BİR DENEME

BİRİNCİ BÖLÜM
SANAT ESERİ OLARAK DEVLET

Bu kitap, kelimenin gerçek anlamıyla, sadece bir deneme başlığını taşıyor. Yazar, çok sınırlı olanak ve araçlarla çok ağır bir ödevi üzerine aldığının tamamıyla bilinci içindedir. Fakat araştırmalarına daha büyük bir güvenle bakabilse bile, yine de işin ehli olanların onaylarını kazanma olanağı çoğalmış olmazdı. Bir kültür devrinin düşünüş bakımından ana çizgileri belki de her göze ayrı ayrı biçimlerde görünür. Hele bugünkü uygarlığımızın en yakın anası olarak hâlâ etkilerini sürdürmekte olan bir kültür söz konusu olunca, gerek yazan ve gerekse okuyanlarda her an için sübjektif birtakım hüküm ve duyguların yer bulması zorunludur. Açılmaya cesaret ettiğimiz engin denizde gidilebilecek yollar ve yönler pek çoktur. O halde bu eseri ortaya çıkarabilmek için yapılan çalışmalardan, başka biri, kolaylıkla başka türlü faydalanabilir, bunları başka türlü kullanabilir, hatta bu kadarı ile de kalmayarak esasla ilgili olmak üzere büsbütün başka sonuçlar çıkarabilirdi. Aslında konu, birçok defa işlenilmesini, ayrı ayrı görüşlere sahip araştırmacıların üzerinde söz söylemeye davet edilmesini temenni ettirecek derecede önemlidir. Eğer bizi sabırla dinlemek lûtfunda bulunulur ve bu kitap bir bütün olarak düşünülürse, şimdilik memnun kalacağız. Bir kültür tarihi yazmakta karşılaşılan güçlüklerin en başta geleni, büyük bir fikri, bütünün herhangi bir şekilde derli toplu bir tasvirini meydana getirebilmek için, bu bütünü ayrı ayrı, görünüşte çok kez keyfî birtakım kategorilere ayırmak zorunda kalınmasıdır. Bir za-

manlar, bu kitabın en büyük gediğini, yazacağımız "Rönesans Sanatı" adlı ayrı bir eserle doldurmayı düşünüyorduk. Fakat bu niyetimizi ancak kısmen gerçekleştirebildik.[1]

Papalarla Hohenstaufen Hanedanı arasındaki kavgalar sonucunda İtalya, öteki Batı ülkelerinden en esaslı noktalarda tamamıyla ayrı bir siyasi şekil alıyordu. Fransa, İspanya ve İngiltere'de feodal sistem, yapısı bakımından, ömrünü tamamladıktan sonra mutlak hükümdarların toparladıkları modern devletler içinde erimek zorunda kalacak bir tarzda gelişmişti. Almanya'da, İmparatorluğun birliğini hiç olmazsa görünüşte korumasına yardım etmişti. İtalya'da ise bu nitelikte bir feodal sistemden hemen hemen tamamıyla uzak kalınmıştı. XV. yüzyılın imparatorları en elverişli hallerde bile, artık en yüksek feodal makam olarak değil, zaten mevcut olan devletlerin mümkün görünen başları ve destekleri olarak kabul olunuyor ve saygı görüyorlardı. Fakat Papalık, kendi eliyle yarattığı uyduları ve dayanak noktaları ile, gelecekte herhangi bir siyasi birliğin meydana gelmesini önleyebilecek kadar bir kuvvet gösteriyor, buna karşılık kendisinin bir birlik meydana getirecek gücü bulunmuyordu.[2] İmparatorluk ile Papalık arasında birçok siyasi kuruluş, şehir ve zorba hükümdar (tiranlar) yer almaktaydı. Bunların bazıları önceden vardı. Bazıları ise son zamanlarda meydana gelmiş olup varlıkları düpedüz bir oluntuydu.[3] Avrupalı modern devlet anlayışı,

1 Franz Kugler, *Geschichte der Baukunst (Mimarî Tarihi)*. İtalya'da Rönesans mimarisini ve dekoratif sanatını işleyen kısmı (Cilt 4. Bl. I.) yazara aittir.

2 Macchiavelli, *Discorsi* I., I. c. 12.

3 Yönetenlerle yönetilenlere beraberce *Lo stato* denilmektedir. Bu ad sonradan, hükümranlığa sahip bir bölgenin tüm varlığını ifade eden bir kavram (devlet) haline gelmiş olsa gerektir.

kendi ihtiras ve emelleri uğrunda hiçbir kayda bağlı kalmaksızın tamamıyla serbest hareket eder haliyle, ilk kez işte bu siyasi kuruluşlarda görülmektedir. Bunlar çoğu kez, her çeşit hukuk kuralını hafifseyerek ve her türlü sağlam kuruluşu daha doğduğu anda boğarak, en korkunç görüntüleriyle sınırsız ve bağsız bir bencilliği temsil etmişlerdir. Fakat bu bencilliğin hakkından gelindiği ya da herhangi bir şekilde karşılanarak bir denge meydana getirildiği yerlerde, tarihe yepyeni bir hayat girmiştir. Bu da, inceden inceye hesaplanmış, düşünülmüş bir eser, bir sanat eseri olarak Devlet'tir. Şehir cumhuriyetlerinde olduğu gibi tiranların elinde bulunan bölgelerde de, bu yeni hayat, yüzlerce çeşit şekliyle kendini göstermiş, gerek iç yaşayışı ve gerekse dış siyaseti belirlemiştir. Biz bu tiran devletleri arasında olgunluk ve görünüş bakımından en ileride olan tipik birini ele alarak incelemekle yetineceğiz.

Zorba hükümdarlar eliyle yönetilen bölgelerin iç durumları için çok tanınmış bir örnek vardı. Bu, Aşağı İtalya ve Sicilya'da İmparator II. Friedrich'in yaratmış olduğu Norman Devleti'ydi.[4] Müslümanların (Sarazen)[5] yanıbaşında ihanetler ve tehlikeler içinde büyümüş olan Friedrich, daha genç yaşta sorunlar üzerinde tamamıyla objektif olarak düşünüp yargıya varmaya ve harekete geçmeye alışmıştı. Bu özelliği ile, taç ve taht sahibi ilk modern insandı.

Üstelik de İslam devletlerinin iç durumlarıyla yönetim örgütlerini yakından tanıyordu; aynı zamanda bunların Papalarla yaptıkları ve her iki tarafı da bütün araç ve güçleri seferber ederek cepheye götürmeye zorlayan ölüm kalım savaşını bütün ayrıntılarıyla bili-

4 Höfler, *Kaiser Friedrich II*, s. 39 vd.

5 Sarrasin, Sarazin: Arapça "şarkıyyün" dan bozma olduğu sanılan bu sözcük, Ortaçağ'da Endülüs, Kuzey Afrika ve Akdeniz kıyılarıyla adalarında yaşayan ve Avrupa ile çeşitli ilişkilerde bulunup Arapça konuşan Müslümanlara verilen addır (Çeviren).

yordu. Friedrich'in buyruklarında, özellikle 1231'den beri, feodal devleti tamamıyla parçalamak, halkı iradesiz, silahsız ve son derece fazla vergi verebilme yeteneğinde bir kitle haline getirme amacı güdülmektedir. İmparator, tüm adalet ve yönetim örgütlerini, o vakte kadar Batı dünyasının hiç görmediği, hiç duymadığı bir biçimde merkezileştiriyordu. Artık hiçbir memurluk makamı, halkın seçimiyle elde edilemez olmuştu. Bu, kesin olarak yasak edilmişti. Aykırı hareket eden bir yer, tamamıyla tahrip edilmek ve halkı köle yapılmak cezasına çarptırılırdı. Vergi sistemi geniş ölçüde bir kadastro esasına ve İslam âdetlerine dayanmakta olup, vergiler Doğu memleketlerine özgü işkence ve zulme başvurmak suretiyle toplanırdı (gerçekten de Doğulunun elinden başka türlü para almanın imkânı yoktur). Burada artık halk yoktur; ancak baştan başa denetlenebilen bir tebaa kitlesi vardır; öyle ki, mesela hiç kimse özel izin almaksızın dışarıdan evlenemez, kayıtsız ve şartsız olarak dışarıda eğitim göremezdi. Bugüne kadar bilindiğine göre ilk kez öğrenim zorunluluğunu koyan, Napoli Üniversitesi olmuştur. Oysa o sıralarda Doğu memleketlerinde ahali, hiç olmazsa bu gibi noktalarda serbest bırakılıyordu. Buna karşılık Friedrich, yine tamamıyla İslam âdetlerine uygun olarak, bütün Akdeniz'de ticareti kendisi yapıyor, birçok malın alım satımını elinde bulunduruyor ve tebaasının ticaret yapmasına engel oluyordu. Gizli imansızlık kanaatleri besleyen Fatımî halifeleri, hiç olmazsa ilk zamanlarda, tebaalarının dinlerine karşı hoşgörü gösteriyorlardı. Buna karşılık Friedrich, hükümet sistemini, çok tanrıcılığa inananlara karşı uyguladığı engizisyon işkenceleriyle tamamlamıştır. Kovuşturmaya uğratılan çok tanrıya inananların, serbest düşünüşlü şehir hayatının temsilcileri oldukları kabul edilirse, bu suç bir kat daha ağır görünür. Memleket içinde

polis kuvvetleri ve aynı zamanda dışarıya karşı ordunun çekirdeği olarak Friedrich'e hizmet edenler, Sicilya'dan göç ederek Luceria ve Nocera'da yerleşen Müslümanlardı. Bunlar her türlü inleme ve sızlamalara karşı sağır, kilisenin aforozlarına karşı kayıtsız kalıyorlardı. Silah kullanmasını unutmuş olan tebaa, sonradan Manfred'in düşürülmesi ve Anjou Hanedanı'nın Sicilya'ya gelip yerleşmesi karşısında, iradesiz bir kitle halinde uzaktan seyirci kalmıştır. Fakat Anjou Hanedanı, bu hükümet sistemini miras olarak kendine mâl etmiş ve bundan faydalanmayı sürdürmüştür.

Merkezleştirici imparatorun yanı başında, zorbalıkla iş başına gelen bir hükümdar, tamamen kendine özgü bir tarzda ortaya çıkmıştır. Bu, imparatorun vekili (Vicarius) ve damadı olan Ezzelino da Romano'dur. Ezzelino, herhangi bir hükümet ve idare sistemini temsil eden biri değildir. Çünkü bütün gücünü, Yukarı İtalya'nın doğu bölgesini almak yolunda harcamıştır. Bununla beraber, daha sonraki zamanlar için siyasi bir örnek oluşturmak bakımından, koruyucusu bulunan imparatordan daha az önemli de değildir. Ortaçağ'ın o zamana kadarki bütün fetihleri ve zorbalıkları, gerçek ya da uydurma miras hakkına veya başka bir hak iddiasına dayanılarak, yahut da imansızlara, Kilise dışına atılmış olan Hıristiyanlık düşmanlarına karşı yapılmıştı. Kitle halinde insan öldürmeye ve iğrenç davranışlara dayanmak yoluyla, yani sırf amaç göz önünde tutularak, bu uğurda her aracı pervasızca kullanmak suretiyle bir hükümdarlık kurmaya ilk girişen, Ezzelino olmuştur. Daha sonraki zorba hükümdarların hiçbiri, hatta Cesare Borgia bile, cinayet işlemekte onun katına erişmiş değildir. Fakat bu örnek bir kere verilmiştir. Ezzelino'nun düşürülmesi ise, ne halk için adaletin yeniden kuruluşu demek oluyor ne de gelecekteki cinayetler için bir uyarı meydana getiriyordu.

İmparator Friedrich'in tebaası olarak doğmuş olan Aquinolu Aziz Thomas'ın böyle bir zamanda meşrutî bir hükümdarlık teorisini ortaya atışı boş yere olmuştur. Bu teoriye göre hükümdar, üyelerini kendisinin atayacağı bir âyan meclisiyle, halkın seçeceği temsilcilerden oluşacak ikinci bir meclis tarafından desteklenecekti. Üniversite salonlarında da buna benzer fikirler ileri sürülüyordu. Bununla beraber Friedrich ile Ezzelino, İtalya için XIII. yüzyılın en büyük siyasi şahsiyetleriydiler ve böyle olarak kalıyorlardı. Her ikisinin de daha o zamanlar yarı masal şeklinde yansıtılan simaları, ilk şekliyle aynı yüzyılda yazılmış olduğu şüphe götürmeyen "Yüz Eski Hikâye"nin başlıca konusunu oluşturmaktadır.[6] Burada bile Ezzelino, her defasında olduğu gibi derin bir izlenimin bıraktığı etki altında, ürkek bir saygıyla tasvir edilmektedir. Birincil tanıkların kroniklerinden tutunuz da yarı mitolojik trajedilere kadar birçok edebî eser onun şahsını konu olarak ele almıştır.[7]

Bu iki hükümdardan hemen sonra, başlıca Guelf'lerle Ghibellin'ler[8] arasındaki parti kavgalarından, çok sayıda tiran ortaya çıkmıştır. Hemen hemen her zaman Ghibellin'lerin başı olarak görülen bu tiranlar, o kadar çeşitli olaylar ve koşullar içinde ortaya çıkmışlardır ki, genel ve kaçınılmaz bir zorunluluğun onları yetiştirmiş olduğu, asla inkâr edilemez. Kullandıkları araçlara gelince, sadece partilerin başlamış oldukları işleri devam ettirmekten, yani düşmanları yok etmek veya sürgüne göndermeye ve evlerini yakıp

6 *Cento Novelle Antiche*, Nov. 1. 6. 20. 21. 22. 23. 29. 30. 45. 56. 83. 88. 98.
7 Scardeonius, *De Urbis Patavii, Antiquitate*: Graevius, *Thesaurus*. VI, III, s. 259.
8 Guelf'ler (Almancası Welfen, bir Alman hanedanı): Ortaçağ İtalyası'nda Papa tarafları olanlara verilen ad. Bunların düşmanları Ghibellin'lerdir (Almancası Weiblinger, yine bir Alman hanedanı). Özellikle Kuzey İtalya'da bu iki parti arasındaki mücadeleler tamamen siyasi nitelikte olup, hemen hemen bütün Ortaçağ boyunca devam etmiştir (Çeviren).

yıkmaya devam etmekten başka bir araca başvurmaya ihtiyaçları yoktur.

XV. yüzyılın büyüklü küçüklü hiçbir zorba hükümdarlığında bu çeşit etkilerin kaybolmadığını gösteren kanıtlara çok sık rastlanmaktadır. İşlenen cinayetler bütün çıplaklığıyla meydandadır ve tarih bunları ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir. Sırf kendi kuvvet ve vasıtalarına dayanan, ona göre düzenlenmiş bulunan bu tiranlıklar, ilgimizi oldukça yüksek derecede çekecek bir nitelik gösterirler.

O zamanlar İtalya dışındaki hükümdarlardan hiçbirinin, eldeki bütün araçları bilinçli bir şekilde hesaplama işinden haberi bile yoktu. Bütün araçların bilinçli bir şekilde hesaplanması ve bunun, devlet sınırları içinde hemen hemen mutlak denebilecek bir egemenlik kuvvetiyle birleşmesi, İtalya'da tamamıyla özel tipte insan ve hayat şekillerinin meydana gelmesini sağlıyordu.[9] Yetenekli tiranlar için hükümdarlığın başlıca sırrı, vergileri buldukları şekilde veya kendilerinin başlangıçta koydukları haliyle bırakmaktan ibaretti. Bunlar, kadastroya dayanan bir toprak vergisi, belli tüketim maddelerine konan vergiler ve ithalat ile ihracat gümrükleri, bir de hükümdar hanedanına ait malikânelerin getirdiği gelirlerdi. Gelirlerin yükselmesi, ancak genel refah ve iş hayatının artmasıyla mümkündü. Şehirlerde görülen faizle borç para alma, tiranlıklarda söz konusu değildi. Daha çok, inceden inceye hesaplanmış bir düzenle zengin kişilerin mal ve mülküne el koyma yolu tercih ediliyordu. Ancak mesela Doğulu hükümdarlara özgü bir usulle, en yüksek maliye memurunun işinden atılarak bütün servetine el konması ha-

9 Sismondi, *Histoire des Republiques Italiennes*, IV, s. 420; VIII, s. 1.

linde olduğu gibi, genel itibarın sarsılmaması şarttı.

Ufak saray, muhafız kıtası, ücretli asker, inşaat, hükümdarın çevresindeki soytarılar ve entelektüeller için gerekli harcamalar, bu gelir kaynaklarıyla karşılanmaya çalışılırdı. Her zaman için tehlikelerle dolu bir hâl olan gayrimeşruluk, hükümdarı desteksiz, tek başına bırakmaktaydı. Herhangi bir şekilde yapabileceği en şerefli bağlaşma, kökeni hiç göz önünde tutulmaksızın, yüksek yeteneğe sahip kişilerle mümkün olabilirdi. XIII. yüzyılda kuzey ülkelerinin hükümdarlarının cömertliklerinden faydalananlar, şövalyelerden ve hizmet edip eğlenen soylu kişilerden ibaretti. İtalyan tiranlarında ise durum büsbütün başkaydı. Şöhrete ve kalıcı nitelikte büyük işler yapmaya düşkün olan bu tiranların muhtaç oldukları şey, insanların doğuşlarındaki ayrılık değil, kişisel yetenekleriydi. Yanlarındaki şair veya bilginlerle kendilerini yepyeni bir ortamda görüyor, neredeyse yeni bir meşruluk kazanmış oluyorlardı.[10]

Verona zorba hükümdarı Can Grande della Scala bu bakımdan dünyaca tanınmış olup, İtalya'nın çeşitli bölgelerinden sürülerek gelen değerli kişileri sarayında besliyordu. Yazarlar ona şükran borçluydular. Bu gibi saraylara yaptığı ziyaretler dolayısıyla birçok kişi tarafından kınanan Petrarca, bir XIV. yüzyıl hükümdarının ideal tipini tasvir etmektedir.[11] Muhatabı olan Padua hükümdarından, yüksek değerde birçok şey beklemekte, hem de bütün bunları yapmaya gücünün yettiğine inanmış bir tarzda istemektedir: "Sen kendi tebaanın efendisi değil, vatanın babası olmalısın[12] ve tebaanı

10 Franco Sacchetti, *Novelle*, 61, 62.

11 Petrarca, *De Republica Optime Administranda ad Franc. Carraram.* (*Opera*, s. 372)

12 Ancak yüzyıl sonradır ki, hükümdarın eşi de memleketin annesi olmaktadır. Krş. Hieron. Crivelli'nin Bianca Maria Visconti'nin cenazesi başında verdiği söylev: Muratori, XXV, Col. 429. Papa IV. Sixtus'un kız kardeşine *mater ecclesiae* denmesi (Jac. Volateranus: Muratori, *Rerum Italicarum Scriptorum*, XXIII, Col. 104), bunun siyasi bir tezahürüdür.

kendi çocukların gibi, hatta vücudunun bir organı gibi sevmelisin. Silahını, kişisel koruyucunu ve ücretli askerini, düşmanlara karşı kullanmalısın. Tebaana karşı yalnız iyi niyetini göstermen yeterlidir. Şüphesiz ki, mevcut düzeni seven tebaayı kastediyorum. Zira her gün bir değişiklik yapma isteğiyle harekete geçen biri, asi ve devlet düşmanıdır!" Bundan sonraki sözlerde tamamıyla modern anlamda bir devlet gücü fikri, etraflı bir şekilde açıklanmaktadır: Hükümdar her şeyle şahsen yakından ilgilenmelidir. Kiliseler, kamuya yararlı binalar yaptırmalı ve bunların bakımını sağlamalıdır. Şehir polisine önem vermeli[13]; bataklıkları kurutmalı, şarap ve hububatı denetim altında tutmalıdır. Vergi koyarken tebaası arasında tam bir adalet gözetmeli, kimsesizlere ve hastalara yardımda bulunmalıdır. Sivrilmiş bilginleri himaye etmeli ve kendi çevresine almalıdır. Zira gelecek çağlarda hükümdarın şöhretini yaşatabilecek olanlar, ancak bu bilginlerdir.

Fakat genel olarak, bu sistemin bazı tarafları ne kadar parlak ve kimi hükümdarların hizmetleri ne kadar değerli olursa olsun, XIV. yüzyıl insanları, bu tiranlıklardan çoğunun kısa ömürlü ve garantisiz olduklarını anlamış veya sezmiş bulunmaktadır. Bu gibi siyasi kuruluşların tutunabilmeleri, iç nedenler yüzünden, ülkenin büyüklüğüyle artan bir oranda mümkün olduğundan, kuvvetli tiranlıklar daima küçüklerini yutma eğilimini beslemişlerdir. O zamanlar yalnız Visconti'lere kurban giden nice küçük hükümdar vardır! Şüphesiz ki hemen her defasında dış tehlikeyle birlikte iç karışıklıklar da kendini göstermiş ve hükümdarın ruh halinde bu durumun uyandırdığı tepki, çoğu zaman son derece uğursuz sonuçlar

13 Bu arada, Padua sokaklarında domuz yataklarının yasak edilmesi temennisi de ifade edilmektedir. Sebebi, manzarasının çok çirkin olması ve atları ürkütmesidir.

doğurmuştur. Bir yandan sahte mutlak iktidar, zevk ve safa ile çeşitli bencillik kışkırtıları, öte yandan düşman ve suikast tehlikeleri, hükümdarın kötü anlamda tiran haline gelmesini neredeyse kaçınılmaz bir zorunluluk haline getiriyordu. Hiç olmazsa en yakın kan akrabalarına güvenebilseydi yine iyiydi. Ancak her şeyin gayrimeşru olduğu bir yerde, ne hükümdara ardıl olma, ne de malikâneleri bölüşme sorunlarını düzenleyecek bir miras yasasının meydana gelmesine olanak vardı. Tehlikeli zamanlarda, henüz ergenlik çağına gelmemiş veya zayıf yaradılışlı olan bir prens, enerjik bir kuzeni veya amcası tarafından, hanedanın yararına olmak üzere bertaraf edilirdi. Gayrimeşru çocukların hükümdara mirasçı olarak tanınması veya tanınmaması üzerine kavgalar da hiç eksik olmuyordu. Böylece hanedanların birçoğuna, memnun olmayan veya öç almak duygusuyla hareket eden akrabaları musallat oluyordu. Bu hal çoğu kez, açıktan açığa ihanet ve vahşi aile cinayetleri şeklinde kendini gösteriyordu. Dışarıda kaçak olarak yaşayan bazı taht varisleriyse, sabırla bekliyor ve bu durumu objektif olarak değerlendirebiliyorlardı. Mesela Garda gölünde ağla balık avlayarak vakit geçiren Visconti, bunlardan biridir.[14] Düşmanın habercisi ona doğrudan doğruya Milano'ya dönmeyi düşünüp düşünmediğini sordu ve şöyle cevap aldı: "Onun işlediği cinayetlerin benimkileri gölgede bırakacağı bir zaman gelmeden önce dönmeye niyetim yok!" Kimi kez, iş başında bulunan hükümdar, aşırı derecede hakarete uğrayan kamu vicdanına, bütün hanedanın kurtuluşu adına, akrabaları tarafından kurban verilmektedir.[15] Hükümdarlık ancak sayılı yerlerde hane-

14 Petrarca, *Rerum Memorandarum Libri*. Liber III. s. 460. I. Matteo Visconti ile, o zamanlar Milano'da hüküm süren Guido della Torre kastedilmektedir.
15 Matteo Villani, *Cronica*, V, 81: II. Matteo Visconti'nin kardeşleri tarafından öldürülmesi.

danın bütününe dayanmakta, aile üyelerinden hepsi başta bulunanı desteklemektedir. Fakat bu halde de, mal ile mülkün ve nüfuzun bölüşülmesi gibi sorunlar kolayca en korkunç kavgalara neden olabilmektedir.

O zamanki Floransalı yazarların eserlerinde, bu sisteme karşı duyulan derin, koyu bir kine rastlanmaktadır. Zorba hükümdarların, belki de kendi gururlarını okşamaktan çok halkın imgelemi üzerinde kuvvetli bir etki bırakabilmek amacıyla gösterdikleri debdebe ve taşıdıkları gösterişli elbiseler bile, aynı yazarların en keskin surette alaya alma duygularını kışkırtmaktadır. Hele yeni iktidara geçmiş bulunan Doç Pisalı Agnello (1364) gibi bir türedi dillerine düşerse, vay onun haline! Gerçekten de bu adam, elinde altın asa ile ata biner ve "tıpkı bir ölünün kalıntısı gibi", halıya ve altın işlemeli, kumaş kaplı bir yastığa yaslanmış olduğu halde, evinin penceresinden kendini seyrettirirdi. Bir papa veya imparator gibi önünde diz çöktürerek kendine hizmet gördürürdü.[16] Fakat bu eski Floransalılar, çok kez saygıya değer bir ciddilikle de söz söylemektedirler. Dante[17], yeni hükümdarların mal ve mülk edinme ve hüküm sürme ihtiraslarını gayet iyi bir şekilde görmekte ve bu hali, soysuzluk bakımından ancak aşağı halk tabakalarında bulunan bayağı bir vasıf diye adlandırmaktadır: "Onların trampet, boru ve flavta sesleri, 'Ey cellatlar, ey yırtıcı kuşlar, bize gelin!' demekten başka ne ifade eder ki!" Tiranın şatosu, yüksek ve kenarda köşede bir yerde baştan başa zindanlar ve dinleme dehlizleriyle dolu olan bir kö-

16 Filippo Villani, *Istorie* XI,101. Petrarca da tiranları "bayram günlerindeki mihraplar gibi" tertemiz bulmaktadır. Lucca'da, Castracane'nin klasik ilkçağ tarzında düzenlediği zafer alayı, onun Tegrimo tarafından kaleme alınan biyografisinde ayrıntılı olarak tasvir edilmektedir. Murat., XI. Col. 1340.

17 *De Vulgari Eloquio*, I. c. 12: ...qui non heroico more, sed plebeo se sequuntur superbiam vd.

tülük ve sefalet yatağı olarak tasarlanmaktadır.[18] Bazı kişiler, tiranın hizmetine giren herkesin felakete uğrayacağı kehanetinde bulunmaktadır[19]; tirana da, her türlü iyilik ve çabanın kaçınılmaz düşmanı, hiç kimseye güveni olmayan ve tebaasının yüzündeki ifadeden kendisinin düşmesinin beklendiğini anlayabilen bir insan olarak acımaktadırlar. "Tiranların ortaya çıkması, büyümesi ve kuvvetlenmesi gibi, onları mutlaka çözülmeye ve çökmeye götürecek olan içlerindeki gizli maya da aynı zamanda gelişir."[20] En derin karşıtlık açık bir şekilde belirtilmemektedir: O zamanlarda Floransa, bireyselliğin gelişimi bakımından en zengin çağını yaşıyordu. Halbuki aynı dönemde zorba hükümdarlar, kendileri ve en yakın hizmetkârlarından başka kimsede bireyselliğin mevcut olmasına ve oluşmasına izin vermiyorlardı. Gerçekten de birey, pasaport usulüne varıncaya kadar her şeyde, gayet sıkı bir denetim altında tutuluyordu.[21]

Böyle bir varlığın uğursuzluğu ve lanetlenmişliği, çağdaş insanların kafalarında, bazı hükümdarların yıldızlara duyduğu inanç ve imansızlıkları yüzünden özel bir renk alıyordu. Venedikliler şehri kuşatınca bomboş kalan Padua'da (1405) sur ve kapıları bekleyecek asker bulunamadığı zaman, kişisel koruyucu askerleri, Carrara Hanedanı'nın son hükümdarının, kendisini öldürmesi için geceleri sık sık şeytanı çağırdığını duyuyorlardı.

18 Gerçi bu ancak XV. yüzyıla ait eserlerde görülmektedir: fakat hiç kuşku yok ki, daha önceki zamanların imgelerine dayanmaktadır: L. B. Alberti, *De Re Aedif.* V, 3; Franc. di Giorgio, *Trattato*: Della Valle, *Lettere Sanesi*, III, 121.

19 Franco Sacchetti, Nov. 61.

20 Matteo Villani, VI, 1.

21 XIV. yüzyıl ortalarına doğru Padua'daki pasaport bürosu, "quelli delle bullete" olarak vasıflandırılıyordu. Franco Sacchetti, Nov. 117. II. Friedrich'in hükümdarlığının son on yılında, kişisel denetimin gayet sıkı bir şekilde uygulandığı sırada, pasaport usulünün çok geliştirilmiş olması gerekir.

XIV. yüzyılda tiranlık sisteminin en ileri derecede geliştiği ve en ibret verici bir biçim aldığı yer, muhakkak ki, Başpiskopos Giovanni'nin ölümünden (1354) beri Visconti Hanedanı'nın hüküm sürmekte olduğu Milano olmuştur. Daha Bernabo'nun kişiliği ile, en korkunç Roma imparatorlarına çok yakın bir benzerlik, asla inkâr edilemeyecek bir şekilde kendini göstermiştir[22]: Devlette en önemli iş güç, hükümdarın yabani domuz avıdır. Bu işte ona müdahale edenler, korkunç işkencelerle idam edilmektedir. Korkudan titreyen halk, hükümdarının 5000 av köpeğini beslemek zorundadır. Halk bunların en mükemmel bir şekilde bakımından, en sert cezalarla sorumludur. Vergiler, akla gelebilecek en korkunç zor araçlarına başvurularak toplanmaktadır. Yedi kızına, her birine 100.000 altın gulden olmak üzere çeyiz yapılmış, çok zengin bir hazine toplanmıştır. Eşi öldüğü zaman (1384) "tebaaya" bir bildiri çıkarılmıştır. Buna göre ahali, başka zamanlarda sevincini olduğu gibi şimdi de hükümdarının matemini paylaşmak ve bir yıl süreyle yas tutmak zorundadır. Hele Bernabo'yu ele geçirmek için yeğeni Giangaleazzo'nun düzenlediği suikast (1385), son derece karakteristiktir. Bu, sonradan aynı olayları tasvir ederlerken, tarihçilerin kalplerini heyecana getiren başarılı suikastlardan biri olmuştur.[23] Giangaleazzo'nun şahsında, küçük tiranlar için tipik olan büyüklük ve heybet düşkünlüğü, bütün görkem ve şatafatıyla kendini göstermektedir. İstediği zaman Mantua'dan Mincio çayını ve Padua'dan Brenta suyunu çevirip başka yönlere akıtabilmek ve böylece, adı geçen her iki kenti kendilerini savunamaz bir duruma düşürebilmek için 300.000 altın gulden harcayarak dev su bentleri inşasına girişmiş-

22 Corio, *Storia di Milano*, Fol. 247.

23 Aynı şekilde mesela Paulo Giovio, *Viri Illustres*, Jo Galeatius.

tir.[24] Hatta Venedik'teki sığ gölleri kurutmayı bile aklından geçirmiş olması, olasılıktan uzak değildir. "Bütün manastırların en görkemlisi" olan Pavia'daki Certosa Manastırı'nı ve "gerek büyüklük, gerekse gösteriş bakımından Hıristiyan âleminin bütün kiliselerine üstün" olan Milano katedralini yaptırmıştır.[25] Hatta denebilir ki babası Galeazzo'nun başlayıp kendisinin tamamladığı Pavia sarayı, o günlerde Avrupa'nın belki de en görkemli sarayı olmuştur. Ünlü kitaplığını ve özel bir inançla bağlı bulunduğu aziz vücutlarının kalıntılarından meydana gelen zengin koleksiyonunu bu saraya nakletmiştir. Bu anlayışta bir hükümdarın, siyasi alanda da, en yüksek hükümdarlık tacını elde etmeye çalışmamış olmasını akla getirmek, herhalde garip olur. Kral Wenzel[26] 1395'te ona duka unvanını vermiştir. Fakat 1402'de hastalanıp öldüğü sıralarda Giangaleazzo'nun asıl düşündüğü şey, İtalya krallığını[27] veya imparatorluk tacını ele geçirmekti. Egemenliği altına toplamış olduğu ülkeler, söylendiğine göre, bir yılda 1.200.000 altın guldenlik adi vergilerden başka, olağanüstü vergi olarak 800.000 altın gulden vermişlerdir. Zor araçlarını pervasızca kullanmak suretiyle genişlettiği devleti, ölü-

24 Corio, Fol, 272, 285.

25 Cagnola: Archiv. Stor., III, s. 23.

26 Kral Wenzel (1361-1419); Kutsal Roma-Germen İmparatoru: İmparator IV. Karl'ın oğlu olup 1364'te Bohemya Kralı (IV. Wenceslaus) ve 1376'da Roma Kralı olmuştur. 1378'de babasının yerine Germanya İmparatorluğu'na geçmiştir. Sert hareketleri dolayısıyla 1400'de dört Seçmen Prens tarafından imparatorluktan alınmıştır (Çeviren).

27 Corio, Fol. 286 ve Poggio, *Hist. Florent*. VI: Murat., XX, Col. 290. İmparatorluğa ilişkin planlarından Cagnola başka bir yerde bahsetmekte olduğu gibi, Trucchi, *Poesie Italiane Inedite*, II, s. 118'deki sonede de aynı planların sözü edilmektedir.

Stan le citta Lombarde con le chiave
In man per darle a voi...
Roma vi chiama: Cesar mio novello
Io sono ignuda, et l'anima pur vive:
Or mi coprite col vostro mantello...

(Lombardiya şehirleri, ellerinde anahtar olduğu halde ona teslim olmaya hazırdılar... Roma diyor ki: Ey benim yeni Caesar'ım, ben çıplağım ve ruhumun yaşayabilmesi için sizden rica ediyorum, beni paltonuzla örtünüz...)

münden sonra parçalanmış, hatta devletin eski toprak parçaları bile güçlükle korunabilmiştir. Eğer oğulları Giovan Maria (ö. 1412) ile Filippo Maria (ö. 1447) başka bir memlekette ve ailelerinden kalma miras olmaksızın yaşamış olsalardı, kim bilir ne olurlardı? Fakat Visconti Hanedanı'nın mirasçıları olarak onlara, kuşaktan kuşağa geçerek birikmiş bulunan ölçüsüz gaddarlık ve korkaklık sermayesi kalmıştır.

Giovan Maria da yine köpekleri ile ün salmıştır. Fakat bunlar artık av köpekleri değil, insan parçalamak için yetiştirilmiş başka cins hayvanlardı. Tıpkı İmparator I. Valentinian'ın ayıları gibi, bu köpeklerin de özel adları vardır.[28] 1409 Mayısı'nda savaş hâlâ devam ederken, aç halk sokaklarda "Barış! Barış!" diye bağırıştığı zaman, ücretli askerini halkın üzerine saldırtmış ve bir anda iki yüz insan öldürtmüştür. Bunun üzerine "barış" ve "savaş" sözcüklerinin ağıza alınması ölüm cezasıyla yasak edilmiş, papazlar bile duada "dona nobis pacem (bize barış, huzur ver)" sözü yerine "dona nobis tranquilitatem (bize sakinlik ver)" deme emrini almışlardır. En sonunda birkaç suikastçı, deli dukanın baş condottiere'si Facino Cane'nin can çekişir derecede hasta olmasından yararlanarak, hükümdarı Milano'da, Son Gottardo Kilisesi önünde öldürmüşlerdir. Fakat ölüm döşeğinde yatan Facino, efendisinin bu sonunu duyunca hemen o gün subaylarını yanına çağırarak, devletin mirasçısı Filippo Maria'ya yardım etmeleri için yemin ettirmiş ve kendisi de, ölümünden sonra Filippo Maria ile evlenmesini eşine salık vermiştir.[29] Gerçekten de, baş condottiere'nin bu vasiyeti çok geçmeden yerine getirilmiştir. Bu kadın, Beatrice di Tenda'ydı. Filippo Maria'dan ileride ayrıca söz edeceğiz.

28 Corio, Fol. 301 vd. Krş. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XXIX, 3.
29 Paulo Giovio, *Viri Illustres*, Jo. Galeatius, Philippus.

İşte böyle bir zamanda, Cola Rienzi, soysuzlaşmış Roma ahalisinin zayıf heyecanına dayanarak İtalya'da yeni bir hükümdarlık kurma cesaretini kendinde buluyordu. Biraz önce tasvir ettiğimiz türden hükümdarların yanında Cola Rienzi, daha başta, zavallı, kendini yitirmiş bir sapıktan ibaret kalmaktadır.

XV. yüzyılın zorba hükümdarlığı ise değişik bir nitelik göstermektedir. Küçük tiranlardan birçoğu ve Scala ile Carrara gibi büyüklerden bazıları göçüp gitmişlerdir. Güçlü tiranlar ülkelerini genişletip toparlamışlar, içeride de daha karakteristik bir biçimde örgütlenmişlerdir. Napoli, yeni gelen Aragon Hanedanı elinde daha güçlü bir devlet olma yoluna girmiştir. Fakat bu yüzyılda özellikle karakteristik olan nokta, condottiere'lerin bağımsız hükümdarlık, hatta taç peşinde koşmaları olmuştur. Bu ise, salt gerçek yolunda ileri bir adım, hem yetenek ve hem de yüzsüzlük için yüksek bir ödüldür. Küçük tiranlar, kendilerine bir dayanak sağlamak için, seve seve büyük devletlerin hizmetine girmekte, bunların condottiere'leri olmaktadırlar.

Condottiere'lik sanatı kendilerine biraz para ve aynı zamanda yapacakları kötülüklerden dolayı ceza bağışıklığı, hatta topraklarını genişletme fırsatı sağlamaktadır. Topuna birden bakılırsa, gerek büyük ve gerekse küçük tiranlar, daha çok çaba harcamak, daha düşünceli ve daha hesaplı hareket etmek, kitle halinde zulüm yapmaktan sakınmak zorunda kalmaktadırlar. Kötülüğü, ancak amaçlarına ulaşmak için gözle görülür şekilde faydalı olacak kadar yapabilmektedirler. İşin dışında kalanlar da, kötülüğün ancak bu kadarını hoş görmektedirler. Avrupa ülkelerindeki meşru hükümdar

hanedanlarının başlıca dayanağını teşkil eden din hazinesinden burada en ufak bir iz bile yoktur. Olsa olsa başkent halkının bir tür yakınlık duygusuna dayanılabilmektedir. İtalyan hükümdarlarının başlıca destek ve yardımcısı, yetenek ve soğukkanlı hesaplılık olmuştur daima. Kabına sığmaz bir tutkuyla, hiçbir bakımdan pratik olmayan amaçlar uğruna kendini harcayan Cesur Karl gibi hükümdar karakterleri, İtalyanlar için gerçek anlamda bir bilmecedir: "İsviçreliler düpedüz köylüdürler. Hepsi öldürülse de, savaşta can verecek olan Burgundiyalı bir soylunun yerini dolduracak bir karşılık olamaz; Duka, İsviçre'ye hiçbir direnme ile karşılaşmaksızın sahip olsa bile, yine bu yüzden yıllık geliri 5000 dukat kadar bile artmış olmaz..."[30] Karl'ın karakterinde görülen Ortaçağ'a özgü duyuş, düşünüş ve davranış tarzları, onun şövalyece emelleri veya ülküleri, İtalyanlar için çoktan beri anlaşılmaz şeylerdi. Buyruğu altındaki subaylara tokat atması[31] ve onları yine de hizmetinde kullanmaya devam etmesi, bir yenilginin cezası olarak askerine sert davranması ve bundan sonra yine de gizli danışmanlarını aynı askerî birliklerin önüne çıkararak utandırması gibi hareketleri, güneyli diplomatlarca bir türlü anlaşılamıyordu. Bu hali gören güneyli diplomatlar, Karl'ı kaybolmuş bir hükümdar sayıyorlardı. Öte yandan, İtalyan hükümdarlarına özgü siyaset tarzında bunların bile üstüne çıkan ve her şeyden önce Francesco Sforza'nın hayranı olduğunu gizlemeyen Fransa Kralı XI. Louis ise, bir özelliği bulunmayan yaradılışıyla, kültür ve incelik bakımından İtalyan hükümdarlarının çok gerisinde gelmektedir.

30 De Gingins, *Depêches des Ambassadeurs Milanmais*, II, s. 200 (N. 213), krş. II, 3 (N.144) ve II, 212 (N. 218)
31 Paulo Giovio, *Elogia*.

XV. yüzyılın İtalyan devletlerinde iyilik ile kötülük, çok dikkate değer şekilde birbirine karışmış bir haldedir. Hükümdarlarda kişilik o kadar gelişmiş, çoğunlukla o kadar önemli, durum ve görevleri için o kadar karakteristik bir hale gelmiştir ki isabetli bir ahlâki yargıya varmak güçtür.[32]

Egemenliğin temeli ve altyapısı yasadışı kurulmuştur ve böyle kalmaktadır; bir uğursuzluk musallat olmuştur ve bir türlü peşini bırakmak istememektedir. İmparatorun onaylaması ve dirlik bağışlaması gibi meşrulaştırma girişimleri durumu değiştirmemektedir; çünkü halk, hükümdarının, herhangi bir yabancı ülkede ya da geçici bir yabancıdan bir parşömen parçası satın almış olmasından haber bile alamamaktadır.[33] İşin içyüzünü bilmeyen kişi şöyle bir mantık yürütmektedir: Eğer imparatorlar biraz olsun faydalı olsalardı, tiranların ortaya çıkmalarına hiçbir zaman meydan vermezlerdi. IV. Karl'ın Roma seferinden beri imparatorlar, İtalya'da kendilerinin hiçbir payı olmaksızın zorla yaratılan durumları sadece onaylamışlar, fakat verdikleri resmî belgeler dışında hiçbir şeyle güvence altına alamamışlardır. İtalya'da Karl'ın hareketleri, tümüyle en aşağılık siyasi komedilerden biridir. Viscontiler'in imparatoru nasıl oynattıkları ve sonunda topraklarından nasıl attıkları, onun bir panayır tüccarı gibi malı (yani verdiği ayrıcalık beratları) karşılığında para almak üzere öteye beriye nasıl koşuştuğu, Roma'da ne kadar sönük bir şekilde ortaya çıktığı ve en sonunda tek bir kılıç darbesi bile vurmaksızın doldurduğu kesesiyle tekrar Alpler'i nasıl

32 Macchiavelli'de *virtu* denilen ve aynı zamanda *scelleratezza* (kötülük, vahşet) ile bağdaştırılmasının mümkün olduğu düşünülen şey, işte bu kuvvet ile istidadın bileşimidir: *Discorsi*, I, 10, Septimus Severus hakkında.

33 Bu sorun hakkında: Franc. Vettori. Arch. Stor. VI, s. 293 vd. "Almanya'da oturan ve bir Roma imparatorunun mağrur adından başka hiçbir şeyine sahip olmayan bir adamın unvan dağıtması, bir herifi bir kentin gerçek efendisi (signore) yapacak değildir."

aştığı[34], Matteo Villani'nin eserinde okunabilir.[35] İmparator Sigismund ise, hiç değilse ilk defasında (1414), Papa XXIII. Johannes'i konsile katılmaya teşvik etmek gibi iyi bir niyetle İtalya'ya gelmişti. İmparator ile Papa, Cremona'daki yüksek kuleden Lombardiya'nın panoramasını seyrederlerken, ev sahibi olan şehrin tiranı Gabrino Fondolo, her ikisini de kuleden aşağı atmak hevesine kapılıyordu. Sigismund ikinci defa, tamamıyla bir maceracı olarak İtalya'da gö-

34 Fazio degli Uberti, IV. Karl'ın kutsal topraklara bir Haçlı seferi yapmasını isteyen bir İtalyandı (*Il Dittamondo*, L.VI, cap. 5, 1360 tarihlerinde). Bu pasaj, söz konusu şiirde en güzel ve en karakteristik olan parçalardan biridir. Şair, inatçı bir Türkmen tarafından, İsa peygamberin mezarından kovulmaktadır:

Coi passi lunghi e con la testa bassa
Oltre passai e dissi: 'ecco vergogna
Del cristian che'l saracin qui lassa!
Poscia al pastor mi volsi per rampogna:
E tu ti stai, che sei vicar di Cristo
Co' frati tuoi a ingrassar la carogna?
Similimente dissi a quel sofisto
Che sta in Buemme ci piantar vigne e fichi,
E che non cura di si caro acquisto:
Che fai? Perche non segui i primi antichi
Cesari de Romani, e che non segui,
Dico, gli Otti, i Corradi, i Federichi?
E che pur tieni questo imperio in tregui?
E sen non hai lo cuor d'esser Augusto,
Che nol rifiuti? O che non ti dilegui?

(Uzun adımlarla ve başını eğik
Geçip gittim ve dedim ki: İşte Sarazen'i
Burada bırakan Hıristiyanlığın yüz karası.
Sonra azarlamak için Papa'ya dönerek:
Sen de İsa'nın vekili olduğun halde
Ne diye kardeşlerinle durup leşini semirtiyorsun!
Benzer şekilde Bohemya'da asma ve incir diken
Ve bu aziz fethi umursamayan
O Sofist'e (IV. Karl'a) dedim ki:
Ne yapıyorsun? Neden Romalıların eski
Sezar'larını örnek almıyorsun? Soruyorum sana,
Neden Otto'ları, Conrad'ları, Friederich'leri örnek almıyorsun?
Ne diye bu imparatorluğu hâlâ savaşa sürmüyorsun?
Eğer sende Augustus (İmparator) olarak yürek yoksa
Niçin reddetmiyorsun? Veya niçin ortadan kaybolmuyorsun?

35 Matteo Villani, IV. 38, 39, 56, 77, 78, 92; V, 1, 2, 21, 36, 54.

rünmektedir. Altı aydan daha uzun bir süre, Siena'da sanki bir cezaevindeymiş gibi oturmuş ve sonra taç giymek üzere zorlukla Roma'ya varabilmiştir. İmparator III. Friedrich hakkında da ne düşünülebilir ki? Onun İtalya ziyaretleri, haklarını imparatorun beratları ile pekiştirmek isteyenlerin ya da bir imparatoru gerekli debdebe ve ihtişamla ağırlayabilmekle övünen kişilerin paralarıyla yapılmış tatil veya hava değişimi gezileri niteliğini taşımaktadır. Napoli Kralı Alfons, imparatorun kendisini ziyaretinde 150.000 altın gulden harcamıştır.[36]

İkinci kez Roma'dan dönüşünde (1469) Friedrich, Ferrara'da[37] bir gün sabahtan akşama kadar hiç odadan çıkmaksızın 80 tane yükseltme beratı dağıtmıştır. Burada imparator, şövalyeler, kontlar, doktorlar, noterler tayin etmiştir. Bağışlanan kontluk unvanları derece dereceydi: Conte palatino (saray kontları), beş taneye kadar doktor tayin edebilmek hakkına sahip kontlar, gayrimeşru çocukları meşru yapmak, noter atamak, yasadışı noterleri meşru yapmak gibi haklara sahip kontlar. İmparatorun kâtibi, sözü geçen belgelerin yazılması karşılığında ücret istemiş, fakat istenen fiyatlar Ferrara'da biraz aşırı görülmüştür.[38] İmparator böyle tevcihler dağıtır ve o küçük sarayı baştan başa rütbelere boğarken, Ferrara Dukası Borso'nun ne düşündüğü kaynaklarda açıklanmamaktadır. O vakitler yüksekten konuşan hümanistler, çıkarlarına göre bir takım gruplara ayrılmışlardı. Bir kısmı[39] imparatoru Roma şairlerinin basmakalıp alkışlarıyla selamlarken, Poggio[40], taç giymenin artık ne anlam

36 Bu hususta daha esaslı bilgi için bkz. Vespasiano Fiorentino, ***Vite di uomini illustri del secolo XV***, s. 54, krş. 150.

37 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col 215.

38 Haveria voluto scortigare la brigata (Adamın niyeti, güruhu soyup soğana çevirmekti).

39 *Annales Estenses*: Murat., XX, Col 41.

40 *Poggii Historia Florentina*, L. VII: Murat., XX, Col 381.

taşıdığını anlayamamaktadır. Eskiden yalnız galip bir imparatora taç giydirilirdi ve hem de bu taç defne dalından örülmüş olurdu.

Sonra İmparator I. Maximilien ile, İtalya'ya karşı, genel olarak yabancı ulusların bu ülkeye müdahaleleri ile ilgili olarak, yeni bir imparatorluk siyaseti başlamıştır. Başlangıç, yani mutsuz yeğeninin bertaraf edilmesi ile Lodovico Moro'ya Milano dukalığının verilmesi, iyi sonuç verecek bir tarzda olmamıştır. Modern müdahale teorisine göre, eğer iki kişi bir ülkeyi parçalamak istiyorsa, bir üçüncü şahıs da gelip işe karışabilirdi. Böylece imparator da şimdi kendi payını isteyebilirdi. Fakat hak veya buna benzer şeylerden artık bahsetmemek gerekir. XII. Louis Genova'da beklendiği sırada (1507), büyük imparatorluk kartalı doç sarayının büyük salonunun cephesinden kaldırılır ve her taraf zambaklarla[41] süslenirken, tarihçi Senarega[42], bunca ihtilalde daima korunan o kartalın aslında ne anlama geldiğini ve imparatorun Genova üzerinde ne gibi istekleri bulunduğunu herkese sorup durmaktadır. Fakat şu eski sözden başka bir şey bilen yoktur: Genova, "camera imperii"dir (imparatorluğun kubbesi). Bütün İtalya'da hiç kimse, bu gibi soruları açık olarak cevaplandıracak bilgiye sahip değildi. Ancak V. Karl, İspanya ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu birleştirdiği zaman, İspanyol askerine dayanarak imparatorluğun İtalya üzerindeki haklarını geçerli kılabilmiştir. Fakat bilindiği gibi V. Karl'ın bu şekilde elde ettiği kazançlar, imparatorluğa değil İspanya devletine yaramıştır.

Meşru çocuklara karşı genel olarak gösterilen kayıtsızlık da, XV. yüzyılın siyasi bakımdan gayrimeşru hanedanlarıyla ilgili bir şeydi.

41 Beyaz zemin üzerinde altın sarısı zambaklar bulunan Fransız Krallığı'nın bayrağı kastedilmiştir (Çeviren).
42 Bartolomeo Senarega, *De Rebus Genuensibus*: Murat., XXIV, Col. 575.

Bu durum yabancıların, mesela Fransız tarihçi Philippe de Comines'in gözüne çarpıyordu. Yani meşruluk ile gayrimeşruluk arasında neredeyse fark kalmamıştı. Kuzey ülkelerinde, mesela Burgundiya'da, gayrimeşru çocuklara, belli surette sınırlandırılmış apanajlar, piskoposluklar ve buna benzer dirlikler verilirdi; Portekiz'de hanedanın gayrimeşru bir kolu, ancak son derece büyük çabalar harcayarak tahtını koruyabiliyordu. İtalya'da ise, ailesinin ana kolunda herhangi bir şekilde gayrimeşru doğmuş bir atası bulunmayan ve buna sessizce katlanmayan hiçbir hükümdar kalmamıştır. Napoli'de hüküm süren Aragon'lar, bu hanedanın gayrimeşru bir koluydular. Esasen Aragon ülkesi, I. Alfonso'nun kardeşine miras yoluyla geçmişti. Urbino hükümdarı Büyük Federiogo'nun, soy bakımından Montefeltro Hanedanı ile belki de hiçbir ilgisi yoktur. Papa II. Pius 1459'da Mantua kongresine gittiği zaman, Este Hanedanı'nın nikâhsız kadınlardan doğmuş çocuklarından sekizi, kendisini karşılamak üzere Ferrara'ya varmışlardı.[43]

O zamanın hükümdarı olan Duka Borso ile onun gayrimeşru kardeşi ve önceli olan Leonello'nun yine gayrimeşru iki oğlu da bunlar arasında bulunuyordu. Gerçi Leonello'nun ayrıca meşru olarak nikâhlandığı bir eşi de vardı. Fakat bu kadın, Napoli hükümdarı I. Alfonso'nun Afrikalı bir metresinden doğmuş gayrimeşru kızıydı.[44] Gayrimeşru evlatlara genellikle, meşru mirasçıların henüz ergenlik çağına girmemiş olmaları dolayısıyla yer veriliyordu. Veliahtların meşru veya gayrimeşru olup olmadıklarına bakılmaksızın, bir çeşit en büyük evladın tahta geçmesi geleneği kabul edilmişti. Bütün İtalya'da uzluğa, kişilik ve yeteneğe, öteki Batı ülkelerinde yürürlükte olan yasa ve geleneklerin üstünde bir yer veriliyordu.

43 *Diario Ferrarese*'de bunların adları sayılmaktadır: Murat., XXIV, Col. 203.
44 Marin Sanudo, *Vita de' Duchi de Venezia*: Murat., XXII, Col.1113

Devir öyle bir devirdi ki, papanın oğulları hükümdarlıklar kuruyorlardı; XVI. yüzyılda ise, yabancıların ve başlamakta olan Katolik Reformu'nun etkisi altında, meşruluğa daha sıkı bir şekilde bağlı kalmak zorunlu sayılmıştır. Varchi, meşru erkek çocuğun hükümdara ardıl olmasını "aklın bir buyruğu ve eski zamanlardan beri Tanrı buyruğu" olarak görmektedir.[45] Kardinal İppolito de Medici, Floransa üzerindeki hak iddiasını, belki de meşru bir evlenmeden dünyaya gelmiş veya hiç olmazsa Duka Alessandro gibi bir hizmetçi kızdan değil, bir soylu kızından doğmuş olmasına bina ediyordu.[46] Ahlâki ve siyasi bakımlardan hemen hemen anlamı kalmamış olan morganatik[47] aşk evlenmelerine de şimdi önem verilmeye başlanıyordu.

Fakat XV. yüzyılda gayrimeşruluğun en yüksek, en fazla hayranlık uyandıran şekli, doğuş bakımından ne olursa olsun, hükümdarlık mevkiine kadar yükselen condottiere'ler tarafından temsil edilmektedir. Daha XI. yüzyılda Normanlar tarafından Güney İtalya'nın istila edilmesi de aynı nitelikte bir olaydı. Bu çeşit girişimler, şimdi bütün İtalya yarımadasını sürekli olarak karışıklıklar içinde tutmaya başlıyordu.

Ücretli askerin başında bulunan komutanın hükümdar olarak bir yere yerleşmesi, kendisini hizmetine almış olan beyin para darlığı yüzünden toprak ve ahali vermek suretiyle borcunu ödemesi durumunda, zor kullanmak yoluyla olmaksızın da mümkündü.[48]

45 Varchi, *Stor. Fiorent.* I, s. 8.
46 Antonio Soriano, *Relazione di Roma*, 1533: Tommaso Gar, *Relazioni della corte di Roma*, s. 281.
47 Morganatik evlenme: Toplumsal konumları bakımından birbirlerine eşit sayılmayan bir kadınla bir erkeğin evlenmesi. Bu çeşit evliliklerde sosyal konumu daha aşağı tutulan karı veya koca, eşinin bütün haklarına sahip değildir. Örneğin koca kral ise eşi kraliçe olamaz ve doğan çocuklar da babalarının tahtına mirasçı olamazlar (Çeviren).
48 Bu konu için krş. Canestrini, Archiv. Stor., XV. giriş bölümü.

Her ne olursa olsun Condottiere, buyruğu altındaki askerin çoğuna yol vermiş olduğunda da kış karargâhını kurabilecek ve en zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecek güvenli bir yere muhtaçtı. Bu çeşit bir çete başının ilk örneği John Hawkwood'dur. Papa XI. Gregor ona Bagnacavallo ile Cotignola'yı vermişti. Fakat Alberigo da Barybiano ile İtalyan orduları ve komutanları sahneye çıktıkları zaman, hükümdarlıklar elde etme veya condottiere'nin herhangi bir yerde tiran olması halinde eldeki toprakları genişletme fırsatı ele geçmiş oldu. Bu çeşit askerî ihtirasın ilk büyük zaferi, 1402 tarihinde Giangaleazzo'nun ölümünden sonra Milano Dukalığı'nda kutlandı. Her iki oğlunun da hükümdarlık dönemleri esas itibarıyla savaşçı tiranların ortadan kaldırılmasına çabalamakla geçti. Bu tiranların en büyüğü olan Facino Cane en sonunda, hükümdarın dul kalan eşi, birçok şehir ve 400.000 altın guldenle birlikte, bu hanedanın mirasçısı oldu. Üstelik Beatrice di Tenda, yani ölü dukanın şimdi Facino ile evlenen dul eşi, ilk kocasının askerlerini de kendi tarafına çekti.[49] İşte o zamandan itibaren, hükümetlerle Condottiere'leri arasında hiçbir ölçüye sığmayacak derecede ahlâka aykırı ilişkiler meydana geldi. XV. yüzyıl için karakteristik olan bu hal, eski bir fıkrada[50] -bu çeşit fıkralar, hiçbir yerde aslı olmamasına rağmen her yerde gerçeği ifade ederler- aşağı yukarı şöyle tasvir edilmektedir:

Bir zamanlar bir şehir halkının (Sienalılar kastedilmiş olsa gerektir), kendilerini düşman baskısından kurtarmış olan bir komutanları vardı. Halk bu komutanı ödüllendirmek için ne yapılması

49 Cagnola, Archiv. Stor., III. s. 28: et (Filippo Maria) da lei (Beatrice) ebbe molto texoro e dinari, e tutte le giente d'arme del dicto Facino, che obedivano a lei - Ve (Filippo Maria) ondan (Beatrice) çok miktarda mücevher ve para aldı ve yukarıda adı geçen Faciono'nun askerleri olup ona (Beatrice'e) itaat edenler de (para aldılar).

50 Stefano Infessura, *Diarium Urbis Romae*: Murat., II, Col. 1911. Macchiavelli, muzaffer Condottiere'yi iki şıktan birini tercih etmekle karşı karşıya bırakıyor; bu hususta bkz: *Discorsi* I, 30.

gerektiği hakkında her gün müzakerelerde bulunurdu. Kendi güçlerinin yeteceği hiçbir şeyi, hatta onu şehrin hükümdarı yapmayı bile, ona layık bir ödül saymıyorlardı. En sonunda birisi ayağa kalktı ve komutanın öldürülerek şehrin aziz koruyucusu yapılması ve bu sıfatla ona tapınılması fikrini ileri sürdü. Böylece, Roma Senatosu'nun vaktiyle Romulus hakkında vermiş bulunduğu karara aşağı yukarı uyularak, bu komutana da aynı muamele yapıldı. Gerçekte, Condottiere'lerin kendilerine ücret veren beylerden başka sakınacak kimseleri yoktu. Savaşta başarılı oldukları takdirde tehlikeli görülerek ortadan kaldırılırlardı. Roberto Malatesta, Papa IV. Sixtus adına kazandığı bir zaferden (1482) hemen sonra böyle bir bahtsızlığa uğramıştı. Savaşta başarı göstermedikleri takdirde ise hemen ilk yenilgiden sonra kendilerinden öç alınırdı. Nitekim Venedikliler, Carmagnola'ya 1432'de böyle muamele etmişlerdi.[51] Condottiere'lerin çok kere eşlerini ve çocuklarını rehine olarak vermek zorunda kalmaları, buna karşın güven kazanamamaları ve kendilerinin de güvenememeleri, ahlâk bakımından durumu açıkça göstermektedir. Bu koşullar içinde Condottiere'lerin, kalplerinin derin bir kin ile dolmaması için, feragat kahramanı olmaları, Belisar'ın[52]

51 1516'da Alviano'yu da zehirlemiş oldukları ve bu hususta gösterilen sebeplerin doğruluğu şüpheli kalmaktadır. Krş. Prato: Archiv. Stor., III, s. 348. Venedik Cumhuriyeti, kendisini Colleoni'ye mirasçı tayin ettirdi ve onun ölümünden sonra ancak 1575'te mallarının devlete geçmesini sağlayan resmî işlemi yaptı; krş. Malipiero, *Annali Veneti*: Archiv. Stor., VII, I, s. 244. Condottiere'lerin, paralarını Venedik'e yatırmalarından Cumhuriyet hükümeti memnunluk duyuyordu. Bkz. a.g.e., s. 351.

52 Belisar: Doğu Roma İmparatoru I. Justinian'ın komutanıdır (505-565). 532'de İstanbul'da çıkan Nika ayaklanmasını bastırmış, 533-34'te Afrika'da Vandal Devleti'ni yıkmış, 536'da Güney İtalya ve Roma'yı, 540'ta Ravenna'yı almış, fakat bazı hareketleri imparatoru endişeye düşürdüğünden geri çağrılmıştır. 541-42'de Perslere karşı, 544'ten sonra da İtalya'da Doğu Gotlarına karşı savaşmış ve 549'da yeniden görevden uzaklaştırılmıştır. 559'da İstanbul'u tehdit eden Hunlara karşı başarılı bir savaş yaparak bunları püskürtmüş olan ünlü asker, bir suikasta dahil olduğu iddiasıyla hapsedilmişse de, iki yıl kadar sonra serbest bırakılmıştır. Uğradığı bütün haksızlıklara rağmen kendisine verilen görevleri büyük bir sadakatle yapmış ve hiçbir zaman imparatora karşı kin beslememiştir. Yukarda kastedilen, onun bu davranışıdır (Çeviren).

karakterine sahip bulunmaları gerekiyordu. Ancak mutlak dereceye varmış erdemlilik, onları mutlak surette cani olmaktan alıkoyabilirdi. Gerçekten de Condottiere'ler arasında kutsallıkları hafifseyen, insanlara karşı zalim ve cani olan birtakım kimselere rastlamaktayız. Bunlar öyle adamlardır ki, papa tarafından aforoz edilmiş durumda ölmekte bile hiçbir sakınca görmemektedirler. Fakat aynı zamanda bazılarında kişilik ve yetenek en üst dereceye gelmiş ve böylece askerlerin takdir ve hayranlığını kazanmışlardır. Yeniçağ tarihinde bunlar, komutanın şahsi itibarının, başka hiçbir şey düşünülmeksizin tek başına dürtücü kuvvet olduğu ilk ordulardır. Mesela Francesco Sforza'nın hayatında bu özellik parlak bir şekilde kendini göstermektedir.[53] Toplumsal sınıfa dayanan hiçbir peşin yargı yoktur ki, Francesco Sforza'yı her bireyin ayrı ayrı sevgisini kazanmaktan ve güç anlarda bu sevgiden gereği gibi faydalanmaktan alıkoyabilsin. Onu gördükleri zaman düşmanların silahlarını bıraktıkları ve başlarını açarak selamladıkları olmuştur. Çünkü herkes onu "savaşçıların babası" saymaktadır. Bu Sforza ailesinin bir hükümdar hanedanı kurmaya hazırlandığı, daha baştan beri sezilmekte ve böylece ilgi çekmektedir.[54] Bu mutlu talihin temelini, ailenin fazla derecede doğurganlığı oluşturmaktadır. Francesco'nun çok tanınmış olan babası Jacopo'nun tam yirmi kardeşi vardı. Hepsi de, Faenza yakınlarında Cotignola'da, kendi aileleri ile Papolini ailesi arasında hüküm süren ve Romagna bölgesine özgü olan o sonsuz kan gütme davalarının etkisi altında, gayet sert yaşam koşulları içinde yetişmişlerdi. Evleri baştan başa silah deposu ve karakol odaları halindeydi. Anne ve kızlar da tam anlamıyla savaşkan kişilerdi. Jacopo, henüz on üç yaşında iken gizlice evinden kaçarak,

53 Cagnola, Archiv. Stor., III, s. 121.

54 Hiç değilse bu, Paulo Giovo'nun ***Vita Magni Sfortiae (Viri Illustres)*** adlı eserinde görülmektedir. Bu eser, onun hakkında yazılan biyografilerin en caziplerinden biridir.

önce papanın Condottiere'si olan Boldrino'nun maiyetinde çalışmak üzere Panicale'ye gitti. Bu Boldrino, öldükten sonra da, kendisine layık bir ardıl bulununcaya kadar askerine komuta etmeyi sürdürmüştür: Tahnit edilmiş cesedi, dört yanına bayraklar dikilmiş bir çadıra konmuş ve komutlar bu çadırdan verilmiştir. Çeşitli hizmetlerde sivrilen Jacopo, kendi adamlarını yanına çekti ve bunlardan, hanedan üyeleri kalabalık olan bir hükümdar gibi faydalandı. Tutsak olarak Castel dell'Uovo'da bulunduğu sıralarda ordusunu dağılmadan bir arada tutan, bu akrabaları olmuştur. Kız kardeşi kendi eliyle kralın delegelerini esir etti ve bu rehineler karşılığında Jacopo'yu ölümden kurtardı. Jacopo, para işlerinde gayet sağlamdı ve bu sayede, yenilgiye uğradığı zamanlarda da bankerlerden kredi bulabiliyordu. Her yerde köylüyü askerin sarkıntılıklarından koruyor ve zaptettiği şehirleri yakıp yıkmaktan hoşlanmıyordu. Sadece bunlar bile, uzun vadeli niyetler beslediğine, geniş planlara sahip olduğuna birer işaretti. Hele önemli bir kişiliğe sahip olan odalığı Lucia'yı (Francesco'nun annesidir), hükümdar hanedanından bir prensesle evlenebilmek için serbest kalmak amacıyla, başka birisiyle evlendirmesi, onun ne gibi niyetler beslediğini büsbütün açığa vurmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, akrabalarının evlilikleri de bir plana göre yapılıyordu. Meslektaşlarının sürmekte oldukları Tanrısız, dinsiz ve aşağılık yaşamdan kendisini uzak tutuyordu. Oğlu Francesco'yu uzak gurbetlere yollarken ona verdiği üç öğüt şöyleydi: Başkasının karısına dokunma; adamlarından kimseye dayak atma veya eğer bir defa bunu yapmışsan, onu yanından uzaklaştır; sert başlı ve nalını kaybetmekten hoşlanan bir ata binme. Her şeyden önce Jacopo, büyük bir komutan değilse bile büyük bir asker kişiliğine, güçlü ve her bakımdan idmanlı bir vücuda, popüler bir köylü yüzüne sahipti. Hayret edilecek derecede kuvvetli bir belleği

olup, bütün atlarını, askerlerini tanır ve bunların yıllardan beri aldıkları ödenek durumlarını ayrı ayrı bilirdi. Bütün boş zamanlarını tarih öğrenmeye adar, Yunan ve Latin yazarlarını kendi ihtiyacı için tercüme ettirirdi. Daha büyük bir hükümdarlık elde etmeye uğraştı ve azametli Milano'yu, parlak ordu komutanlığı ve hiç çekinmeden pervasızca ihanetleri sayesinde ele geçirdi (1447-1450).

Francesco'nun verdiği örnek çok çekiciydi. O zamanlarda Aeneas Sylvius[55] şöyle yazıyor: "Değişiklik heveslisi, hiçbir şeyin sabit kalmadığı ve hiçbir eski hükümdarlığın mevcut olmadığı bizim İtalya'da, köleler kolaylıkla kral olabilirler". Fakat kendi kendini "talihin adamı" diye adlandıran başka biri, o zamanlar İtalyanların zihnini herkesten çok meşgul ediyordu. Bu adam, Nicolo'nun oğlu Giacomo Piccinino'dur. Onun bir hükümdarlık kurmayı başarıp başaramayacağı, üzerinde hararetle ve açıktan açığa tartışılan bir sorundu. İtalya'daki büyük devletlerin, böyle bir şeye engel olmakta, anlaşılması kolay nedenler dolayısıyla çıkarları vardı. Francesco Sforza da, hükümdarlığa yükselmiş olan çete başlarının sonuncusu olmaktan faydalanıyordu. Fakat mesela Siena'yı ele geçirme girişiminde bulunduğu zaman Piccinino'ya karşı gönderilen birlikler ve başlarındaki subaylar, kendi çıkarlarını onu tutmakta görüyorlardı.[56] "Eğer o ortadan kalkarsa biz tekrar tarlalarımızda çift başına dönebiliriz" diyorlardı. Piccinino'yu Orbetello'da kuşattıkları halde, aynı zamanda ona yiyecek gönderiyorlardı. En sonunda ona, bu kuşatmadan şerefli bir şekilde kurtulma olanağını verdiler. Bununla beraber Piccinino felaketten kurtulamadı. 1465'te Milano'da Sforza'lara yaptığı bir ziyaretten sonra, Napoli Kralı Ferrante'nin yanına gitmek üzere yola koyulduğu zaman, işin sonu üzerine bütün

55 Aeneas Sylvius, *De Dictis et Factis Alphonsi*, Opera, Fol. 475.
56 *Pii II, Commentarii Rerum Memorabilium* 1, s. 46. krş. 69.

İtalya bahse tutuşuyordu. Verilen bütün güvencelere ve kendisinin yüksek kimselerle kurmuş olduğu ilişkilere karşın, Castel Nuovo'da Kral Ferrante tarafından öldürtüldü.[57] Miras yoluyla ele geçirdikleri devletlere sahip olan Condottiere'ler de hiçbir zaman durumlarından emin değillerdi. Roma'da Roberto Malatesta ve Bologna'da Federigo aynı günde öldükleri zaman (1482) görüldü ki, her ikisi de son nefeslerinde devletlerini birbirlerine vasiyet etmişlerdi![58] Bu kadar kötü işlere girişmekte hiçbir sakınca görmeyen bir sınıfa karşı ne yapılsa yerinde görülüyordu. Francesco Sforza, henüz çok genç yaştayken, Calabrialı zengin bir ailenin mirasçısı ve Montalto kontesi olan Palissena Ruffa ile evlendirilmiş ve bu kadından bir kız çocuğu dünyaya gelmişti. Halası bu kadını ve çocuğunu zehirledi ve mirasa kendisi kondu.[59]

Piccinino'nun ortadan kaldırılmasından sonra yeni Condottiere devletlerinin meydana çıkması, anlaşılan artık tahammül edilmez bir skandal olarak görülmüştür. İtalya'nın dört "büyük devleti", yani Napoli, Milano, Papalık ve Venedik, bu gibi rahatsızlık verici olaylara göz yummayan bir denge sistemi kurmuş görünmektedir. Kısmen Condottiere'lik yapmış veya hâlâ yapmakta olan küçük tiranların kaynaştıkları Kilise Devleti'nde, IV. Sixtus zamanından beri, papaların akrabaları bu gibi girişimlerde bulunma ayrıcalığını elde etmişlerdi. Fakat işler biraz çapraşık gitmeğe başladığı anda hemen Condottiere'ler de ortaya çıkıveriyorlardı. Papa VIII. Innocent'in beceriksiz yönetimi altında, eskiden Burgundiya hizmetinde

57 Sismondi, *Histoire des Républiques Italiennes du Moyen Age*, X, s. 258; Corio, *Historia di Milano*, Fol. 412. Burada Sforza suça dahil sayılmaktadır. Çünkü o, Piccinino'nun savaş şöhretini oğulları için tehlikeli görmektedir; *Storia Bresciana*: Murat., XXXI, Col. 902. 1466 tarihinde Venedik Condottiere'si Colleoni'ye yapılan muameleyi Malipiero anlatmaktadır: *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, I, s. 210.
58 Allegretti, *Diarii Senesi*: Murat., XXIII. s. 811.
59 *Orationes Philelphi*, Fol. 9: Francesco'nun cenazesi başında verilen söylev.

çalışmış bulunan Boccalino, kendisi için zaptetmiş olduğu Ossimo kentiyle birlikte neredeyse Türklere teslim oluyordu.[60] Lorenzo Magnifico'nun aracılığıyla paraya kanarak çekilip gitmesi, derin bir ferahlık yarattı. 1495'te Fransa Kralı VIII. Charles'ın giriştiği savaş yüzünden bütün işler alt üst olduğu zaman, Brescia Condottiere'si Videvero[61], bir hükümdarlık ele geçirme girişiminde bulundu. Videvero daha önce soylulardan ve ahaliden birçok kişiyi öldürerek Cesena kentini ele geçirmişti. Fakat şehrin kalesi direnmeyi başardığından, buradan çekilip gitmek zorunda kalmıştı. Şimdiyse, yukarıda adı geçen Roberto ile Venedik Condottiere'sinin oğlu olan Pandolfo Malatesta da Rimini'nin kendisine verdiği bir asker kıtasıyla harekete geçerek, Ravenna Başpiskoposu'nun elinden Cactelnuovo kentini aldı. Daha büyük işler çıkacağından kuşkulanan ve papa tarafından sıkıştırılan Venedikliler, "iyi niyetle", Pandolfo'ya bir fırsat çıktığında dostunu tutuklama emrini verdiler. Gerçekten de Pandolfo, "yürek acısıyla" olmakla beraber, Videvero'yu tutukladı. Fakat arkasından onu dar ağacına çekme emrini aldı. Pandolfo ihtiyatlı davranarak tutsağını önce hapishanede boğdurdu, sonra halka teşhir etti. Bu çeşit gaspların son önemli örneği, ünlü Castellan de Musso olmuştur. Bu adam da, 1525 Pavia meydan savaşından sonra Milano'da çıkan karışıklıklar sırasında, Como gölünde ani olarak bir hükümdarlık kurmuştur.

XV. yüzyılın zorba hükümdarları hakkında genel olarak denebilir ki, en büyük kötülükler, küçük ve çok küçük devletlerde toplanmaktadır. Gerçekten de, her bireyi kendi mevkiine uygun bir hayat sürmek isteyen birçok aile arasındaki kalıtsal düşmanlıklar,

60 Marin Sanudo, *Vite de' Duchi di Ven*: Murat., XXII, Col. 1241.
61 Malipiero, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, 1. s. 407.

bu gibi yerlerde daha fazladır. 1434'te Bernardo Varano de Camerino, iki kardeşini ortadan kaldırmıştır.[62] Çünkü Bernardo'nun oğulları, bu amcalarının mirasına konmak istemişlerdi. Her nerede bir şehrin beyi, pratik, ılımlı ve kansız yönetimiyle, aynı zamanda kültüre yaptığı hizmetlerle sivrilmişse, genel olarak bu adam, büyük bir hanedana mensup veya büyük bir hanedanın siyasetine bağlı bir kişidir. Mesela Pesaro Prensi Büyük Francesco'nun kardeşi ve Urbino hükümdarı Federigo (ö. 1473)'nun kayın babası olan Alessandro Sforza, böyle bir hükümdardı.[63] İyi bir idareci, adil ve anlayışlı bir hükümdar olarak, uzun bir savaş hayatından sonra sakin bir saltanat devri sürmüş, muazzam bir kitaplık oluşturmuş, boş zamanlarını bilim ve din üzerine konuşmalarla geçirmiştir. Siyasetinde tamamıyla Este ve Sforza Hanedanları'na bağlı olan Bologna hükümdarı II. Giovanni Bentivoglio (1462-1506) da bu hükümdarlar arasında sayılabilir. Buna karşılık Camerino'da Vurani, Rimini'de Malatesta, Farenza'da Manfreddi ve özellikle Perugia'da Baglioni ailelerinde pek çok kanlı karışıklıklara tanık oluyoruz. Baglioni ailesi içinde XV. yüzyılın sonlarına doğru geçen olaylar hakkında mükemmel kaynaklarımız vardır; yani Graziani ile Matarazzo'nun kronikleri bu konuda bize gayet ayrıntılı ve canlı bilgiler vermektedir.[64]

Baglione'ler, hükümdarlıkları şeklen bir prenslik olarak değil, fakat daha çok bir şehrin başı olarak gelişen, kuvvet ve iktidarları büyük aile servetine ve memur atanmalarında fiilî nüfuza dayanan ailelerden biriydiler. Aile üyelerinden biri genel başkan olarak tanınırdı. Bununla beraber ailenin ayrı ayrı kollarından olan bireyleri

62 *Chronicon Eugubinum*: Murat., XXI, Col. 972.
63 Vespasiano Fiorent., s. 148.
64 Archiv. Stor., XVI, kısım I ve II.

arasında, gizli olarak derin bir kin ve garez hüküm sürmekteydi. Karşılarında, Oddi ailesinin başkanlığı altında bir soylular partisi vardı. 1487 tarihine doğru hepsi silaha sarıldılar ve bütün büyüklerin evleri kabadayılarla (bravi) doldu. Zorbalık yapılmayan bir gün geçmezdi. Öldürülen bir Alman öğrencisinin gömülmesi vesilesiyle, iki taraf silahlı olarak karşı karşıya geldiler. Hatta bazen başka başka ailelere mensup bravo'lar açık alanda birbirlerine karşı meydan savaşı verdiler. Esnaf ve küçük zanaatla uğraşanlar boş yere yakınıyorlardı. Papanın valileri ve akrabaları susuyor veya ilk fırsatta savaşa gidiyorlardı. En sonunda Oddi'ler Perugia'dan çıkıp gitmek zorunda kaldılar. Bundan sonra şehir, Baglione'lerin tam anlamı ile zor ve baskı yönetimi altında kuşatılmış bir kale halini aldı. Büyük katedral, Baglione'lerin kışlası olarak kullanılıyordu. Komplolara ve baskınlara, korkunç öç alma eylemleriyle karşılık veriliyordu. 1491 tarihinde, şehre sokulmayı başaran düşman partiden 130 kişi yakalanarak Belediye Sarayı (Palazzo Comunale) önünde idam edildikten sonra, şehir meydanında 35 tane sunak kuruldu ve kentin üzerine çöken uğursuzluğu def etmek amacıyla üç gün boyunca ayinler yapıldı, dinsel alaylar halinde dolaşıldı. Papa VIII. Innocent'in bir yeğeni de güpegündüz sokakta hançerlenerek öldürüldü. Papa Alexandr'ın arabulmak için gönderdiği yeğeniyse, açıktan açığa alay edilmekten başka hiçbir sonuç elde edemedi. Hükümdarlık süren ailenin iki reisi olan Guido ile Ridolfo, mucizeler gösteren Dominiken rahibesi Suor Colomba de Rieti ile sık sık görüşüyordu. Rahibe, gelecek günlerde yaşanacak büyük felaket haberleriyle tehdit ederek barış öğütlerinde bulundu. Ne var ki bu öğütlerin de bir etkisi görülmedi. Bununla beraber kronik yazarı, bu korkunç yıllarda Perugia ahalisinden iyi kişilerin dindarlıkları-

na dikkat çekmekten geri kalmamaktadır. 1494'te Fransa Kralı VIII. Charles İtalya üzerine yürüdüğü sıralarda, Baglione'ler ile Asisi ve çevresinde yerleşmiş olan sürgünler arasında o kadar şiddetli savaşlar oluyordu ki, vadideki bütün binalar yerle bir olmuş, tarlalar bomboş kalmıştı; köylüler vahşileşerek cüretli haydut ve katiller haline gelmiş, azıp büyüyen çalılıklar geyik ve kurtlarla dolmuştu. Kurtlar, çarpışmalarda ölenlerin leşleri (Hıristiyan eti) ile geçiniyordu. Papa II. Alexandr, Napoli'den dönmekte olan VIII. Charles'ın önünden kaçarak Umbria'ya sığındığı zaman, Perugia da artık kesin olarak Baglione'lerin elinden kurtulabileceği umuduna kapıldı. Papa, Guido'ya bir şenlik, bir gezinti veya buna benzer bir şey düzenlenmesini önererek hepsini bir araya toplamak istedi. Fakat Guido, "Perugia'nın bütün silahlı kuvvetlerini bir arada görmenin en güzel bir sahne olacağı" fikrini ileri sürdü. Bunun üzerine Papa, planını gerçekleştirmekten vazgeçti. Çok geçmeden sürgünler yeniden bir baskın yaptılar. Bu çarpışmalarda ancak Baglione'lerin kişisel cesaretleri sayesinde zafer kazanılabildi: Şehir meydanında, 18 yaşındaki Simonetto Baglione, yanındaki çok az sayıda kişiyle, sayısı birkaç yüzü bulan düşmana karşı yiğitçe dövüştü ve yirmiden fazla yara alarak yere yıkıldı. Fakat Astorre Baglione imdadına yetiştiği zaman, altın yaldızlı demir silahları ve üzerinde bir atmaca resmi bulunan miğferiyle, tekrar ayağa kalkarak atının üzerine sıçradı: "Görünüşünde ve eylemlerinde ancak Mars ile kıyaslanabilecek bir davranışla, boğuşanların üzerine atıldı."

O vakitler henüz on iki yaşında bir çocuk olan Rafael, Pietro Perugino'nun yanında öğrenim görüyordu. O günlerin izlenimleri belki de, Rafael'in ilk zamanlarına ait Aziz George'un ve Aziz Michael'in küçük tablolarında ebedileşmiştir. Belki de aynı izlenimlerden

bazı çizgiler de Aziz Michael'ı konu alan büyük tabloda ölümsüz bir şekilde yaşayıp durmaktadır. Hatta Astorre Baglione, "Heliodor" tablosundaki atlı figüründe, bir Tanrı biçimine sokulmuştur.

Düşmanların bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da paniğe uğrayarak kaçmışlardı. Bundan sonra da artık bu gibi saldırılar yapacak güçleri kalmamıştı. Bir süre sonra onlara kısmi bir barışla yurtlarına dönme izni verildi. Fakat böylece Perugia'da güven duygusu artmadı. Hükümdarlık süren ailede iç kavgalar, tüyler ürpertici olaylarla patlak verdi. Guido, Ridolfo ve bunların oğulları Gianpaola, Simonetto, Astorre, Guismondo, Gentile, Marcantonio ve diğerlerine karşı, bu ailenin iki küçük yeğeni olan Grifone ile Carlo Barciglia birleştiler. Carlo Barciglia, aynı zamanda Camerino Prensi Varano'nun yeğeni ve eski sürgünlerden biri olan Jeronimo della Penna'nın kaynı idi. Kötü olayların olacağını sezen Simonetto, amcasının dizlerine kapanarak Penna'yı öldürmeye izin vermesini istedi. Fakat Guido bu isteği reddetti. 1500 yılı yazının ortasında Astorre ile Lavinan Colonna'nın düğünleri yapılırken, komplo birdenbire olgun bir hale geliverdi. Düğün şenliği başladı ve uğursuzluk belirtisi sayılan olaylarla birkaç gün devam etti. Uğursuzluk belirtilerinin günden güne nasıl çoğaldığını, Matarazzo gayet güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Hazır bulunan Varano, komploculari bir araya topladı. Şeytanca bir tarzda, Grifone'ye tek başına hükümdar yapılacağı vaat edildi ve tamamıyla uydurma olarak, eşi Zenobia ile Gianpaolo arasında bir ilişki bulunduğu söylendi. En sonunda, komploya dahil olanların her birine ayrı ayrı kurbanları tayin edildi (Baglione'lerin evleri ayrı ayrı yerlerde ve çoğu, şimdiki kalenin bulunduğu mevkideydi). Mevcut bravo'lardan her birine on beş adam verildi. Geri kalanlar da nöbetçi dikildi. Haziran'ın on beşin-

ci gecesi kapılar kırılarak evlere girildi ve Guido, Astorre, Simonetto ve Gismonde öldürüldüler. Ötekilerse sıvışmayı başardılar.

Astorre'nin cenazesini Simonetto'nunki ile sokakta yan yana gören seyirciler, "özellikle yabancı öğrenciler", onu eski bir Romalıya benzettiler. Manzara bu kadar vakarlı ve muhteşemdi. Simonetto'da, bizzat ölümün bile gemleyemediği bükülmez bir cesaret görüyorlardı. Galipler, ailenin dostlarını dolaşıyor ve kendilerini onlara salık vermek istiyorlardı. Fakat herkesin gözyaşı döktüğünü ve köylere göç etmek için hazırlık yapıldığını gördüler. Bu arada, suikasttan kurtulmayı başarmış olan Baglione'ler, dışarıda adamlarını topladılar ve başlarında Gianpaolo olduğu halde, ertesi gün şehre girdiler. Barciglia tarafından ölümle tehdit edilen şehirdeki taraftarları da çarçabuk onlara katıldılar. San Ecolano yakınında eline düştüğü zaman, Gianpaolo, Grifone'yi öldürmeyi adamlarına bıraktı. Fakat Barciglia ile Pena, Camparino'ya, felaketin asıl sorumlusu olan Varano'nun yanına kaçtılar. Bir an içinde ve hemen hemen hiçbir kayba uğramaksızın, Gianpaolo şehrin efendisi oluvermişti.

Grifone'nin hâlâ genç ve güzel olan annesi Atalanta, bir gün önce Grifone'nin eşi Zenobia ve Gianpaolo'nun iki çocuğuyla birlikte bir çiftliğe gitmiş bulunuyordu. Arkalarından koşan oğlunu, defalarca anne bedduası ile reddetmişti. Şimdi geliniyle birlikte şehre gelerek ölmek üzere olan oğlunu arıyordu. Bu iki kadının önünden herkes kaçıyor, kimse Grifone'nin katili olarak ortaya çıkıp, annenin bedduasını üzerine çekmek istemiyordu. Fakat bu meselede yanılıyorlardı. Bizzat anne, oğlunun başucunda, ona ölüm darbesini indireni affedeceğine dair yemin ederek teminat verdi. Çok geçmeden Grifone, annesinin hayır duasını alarak hayata gözlerini yumdu. Kanlı elbiseleriyle şehir meydanından geçen bu iki kadını sey-

redenler, onlara derin bir saygı duyuyordu. Rafael'in sonradan dünyaca ünlü "İsa'nın mezara konması" tablosunu yaptığı kadın, işte bu Atalanta'dır. Burada Atalanta, acılarını, en yüce ve en kutsal annelik ıstırabını duyan Meryem Ana'nın ayakları önüne seriyordu.

Bu trajedinin büyük bir kısmı yakınında gerçekleşen ve birçok sahnesine tanık olan katedral, şarap ile yıkandı ve yeniden takdis edildi. Düğün şerefine dikilmiş olan zafer takı hâlâ orada duruyordu. Üzerinde, Astorre'nin gördüğü işleri tasvir eden resimler ve bize bütün bu olayları anlatan saygıdeğer Matarazzo'nun övgü dizeleri görülüyordu.

Baglione ailesinin ilk devirleri üzerine, tamamıyla efsane niteliğinde bir tarihçe ortaya çıkmıştır. Gerçekte bu, meydana gelen vahşice olayların yansımasından başka bir şey değildir. Aynı efsaneye göre, bu ailenin bireyleri güya öteden beri uğursuz bir şekilde ölmüşlerdir; bir zamanlar yirmi yedisi birden öbür dünyaya göçmüştür. Daha önce bir defa daha evleri yıkılmış ve tuğlalarından sokaklara kaldırım döşenmiştir vb. Gerçekten de Papa III. Paul zamanında Baglione ailesinin sarayları yıkılmıştır. Fakat öyle görünüyor ki Baglione'ler, bir zaman için isabetli kararlar almışlar, taraftarları arasında düzeni sağlamış ve memurları, kötülük yapan soyluların zorbalıklarından korumuşlardır. Ancak uğursuzluk, sadece görünüşte söndürülmüş bir yangın gibi, sonradan tekrar alevlenmiştir. Papa X. Leo zamanında Gianpaolo, kandırılarak Roma'ya getirilmiş (1520) ve burada başı kesilmiştir. Bunun oğullarından biri olan, ancak zaman zaman ve en sert araçlara baş vurarak aynı şekilde papaların tehdidi karşısında kalan Urbino Dukası'nın bağlaşığı olarak, Perugia'ya hakim olabilen Orazio, kendi ailesi içinde bir defa daha dehşet salmıştır. Orazio, bir amcası ile üç kuzenini öldürtmüş, bu-

nun üzerine duka, yaptıklarının artık yettiğini ona ihtar etmiştir.[65] Orazio'nun kardeşi Malatesta Baglione, Floransa hizmetinde ordu komutanı olup, 1530 ihaneti ile adını ebedileştirmiştir. Malatesta'nın oğlu Ridolfo, Baglione ailesinin, Perugia'da, papanın temsilcisini ve memurları öldürerek, 1534'te kısa bir zaman için ve fakat korkunç bir şekilde hüküm süren son ferdidir.

Rimini'de hüküm süren zorba hükümdarların da adlarına arasıra rastlamaktayız. Sigismondo Malatesta (ö. 1467)'nın kişiliğinde bir araya toplanan canilik, Tanrı tanımazlık, askerî yetenek ve yüksek düzeyde kültür gibi özellikler, ancak çok nadir hallerde tek bir insanda birleşmiş bulunabilir. Fakat bu ailede görüldüğü gibi, cinayetler üst üste yığılırsa, bunlar her türlü hünere ağır basar ve ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar, tiranları uçuruma sürüklemekten alıkoyamaz. Sigismondo'nun yukarıda adı geçen torunu Pandolfo, Condottiere olarak hizmetinde bulunduğu Venedik Cumhuriyeti'nin, bütün cinayetlerine rağmen bu komutanını düşürmek istemeyişi sayesinde tutunabilmiştir. 1497'de Pandolfo, yeterince haklı nedenlerle[66] tebaası tarafından Rimini'deki burcunda bombardımana tutulduğu ve sonra buradan kaçmasına izin verildiği zaman, Venedik komiseri, Cumhuriyet'in bu kardeş katili ve daha birçok cinayetlerin faili olan Condottiere'sini tekrar getirterek yerine oturttu. Otuz yıl kadar sonra Malatesta'lar, fakir düşmüş sürgünler durumuna gelmişlerdir. 1527 tarihi de, tıpkı Cesare Borgia'nın zamanı gibi, küçük tiranlar için adeta amansız bir salgın hastalık dönemi olmuştur. Ancak pek azı bundan kurtulabilmiştir. Hatta kurtuluşları bile kendileri için iyi bir şey olmamıştır. Pico ailesinden ge-

65 Varchi, *Storia Fiorentina*, I, s. 242 vd.
66 Malipiero, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, I, s. 498.

len küçük prenslerin hükümdarlık sürdükleri Mirandola'da, 1533 civarında Lilio Gregorio Giraldi adlı fakir bir bilgin yaşıyordu. Roma'nın tahribi üzerine kaçarak, yaşı çok ilerlemiş olan Giovan Francesco Pico'nun (ünlü Giovanni'nin yeğeni) konukseverliğine sığınmıştı; burada, Giovan Francesco'nun kendisi için hazırlamak istediği mezar anıtı hakkında yapılan konuşmalar vesilesiyle bir eser kaleme aldı.[67] Bu eserin ithaf kısmı, Nisan 1533 tarihini taşımaktadır. Fakat son bölümündeki satırlar ne kadar acıklıdır: "Aynı yılın Ekim ayında bir gece, mutsuz prens, kardeşinin oğlu tarafından öldürülerek devleti elinden alındı. Bense perişan bir halde ancak canımı kurtarabildim," denmektedir.

1490'lardan beri siyasi kavgalarla parçalanmış bir halde olan Siena'da, Pandolfo Petrucci'nin yaşattığı soysuzlaşmış bir yarı tiranlık, üzerinde durulacak bir değerde bile değildir. Bu adam, sönük ve kötü bir tiran olarak, bir hukuk profesörü ve bir müneccim yardımıyla hüküm sürüyor, yer yer vahşice cinayetlerle dehşet saçıyordu. Yaz mevsiminde en büyük eğlencesi, Amiata dağındaki kayaları, neye ve kime çarptığına hiç aldırmaksızın aşağı yuvarlamaktı. En kurnaz tiranların bile beceremedikleri bir işi başarmasına, yani Cesare Borgia'nın hilelerine kurban gitmekten kendini korumayı becermesine karşın, yine de sonunda yalnız bırakılmış ve hakir görülen bir adam olarak ölmüştür. Fakat oğulları daha uzun zaman, bu çeşit yarı tiranlıklarda tutunmayı başarmışlardır.

İtalya'nın önemli hükümdar aileleri irdelenirken, Aragon Hanedanı'nın ayrı olarak ele alınması gerekir. Normanlar zamanından beri burada baronlar egemenliği biçiminde sürüp giden feodal toprak sistemi, tek başına göz önünde tutulsa bile, bu devlete özel bir

67 Lilius Gregorius Giraldus, *De Sepultura ac Vario Sepeliendi Ritu*. Daha 1470'te bu ailede minyatürler tahrip edilmişti. Krş. *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 225.

görünüş vermektedir. İtalya'nın geri kalan kısımlarında ise, yalnız Kilise Devleti'nin güney tarafları ile başka birkaç bölge bir yana, hemen hemen baştan başa alelade toprak mülkiyeti sistemi yürürlüktedir; buralarda devlet, hiçbir hak ve yetkinin kalıtsal olmasına izin vermemektedir. Böylece 1435'ten beri Napoli'yi elinde bulunduran Büyük Alfonso (ö. 1458), gerçek veya sözde ardıllarından büsbütün başka tarzda bir hükümdardır. Alfonso her bakımdan parlak bir yaşam sürmüş, tebaası arasında korku çekmeksizin yaşamış, insanlarla düşüp kalkmak hususunda son derece tatlı ve sevimli kalmış, sonradan Lucrezia d'Alagna'ya gösterdiği tutkunluk da hoş görülmüştür. Bütün bunlara rağmen kötü bir huyu da vardı: Müsrifti.[68] Bunun birtakım kaçınılmaz sonuçları olmuştur: Kötü niyetli maliye memurları önce her şeye hakim olacak derecede büyük bir nüfuz kazandılar ve sonra iflas etmiş duruma düşen kralın elinden bütün servetini aldılar. Bir Haçlı seferi propagandası yapıldı. Bu bahaneyle ruhbandan vergi almak amacı güdülüyordu. Abruzi dağları bölgesinde meydana gelen şiddetli bir depremden sonra, sağ kalan halk, ölenlerin de vergilerini ödemek zorunda bırakıldı. Bu koşullar altında Alfonso, yüksek misafirleri için zamanın en parlak ve en cömert ev sahibiydi; herkese, hatta düşmanlarına bile durmaksızın ikramlarda bulunmaktan büyük zevk duyardı. Edebî eserler meydana getirme yolunda gösterilen gayretleri ödüllendirmekte, sözün tam anlamıyla ölçüsüzdü. Mesela Poggio'ya, Xenophon'un *Cyropaedeia*'sını Latince'ye çevirdiği için 500 altın ödül vermişti.

Ölümünden sonra yerine geçen Ferrante[69], Alfonso'nun bir İs-

68 Giovanni Gioviano Pontano, *De Liberalitate*, ayrıca *De Obedientia*, I. 4. krş. Sismondi, X, s. 78 vd.

69 Tristano Caracciolo, *De Varietate Fortunae*: Murat., XXII; G. Pontano, *De Prudentia*, I, IV; *De Magnanimitate*. I, I; *De Liberalitate*, *De Immanitate*. Camillo Porzio, *La Congiura de' Baroni*, birçok yerde. Philippe de Comines, *Mémoires sur les règnes de Louis XI et de Charles VIII*, 17. bölüm. Aragon Hanedanı'nın genel olarak karakteristik taraflarıyla birlikte.

panyol kadından doğmuş gayrimeşru oğlu sayılıyordu. Fakat belki de Valencialı bir dönmeden dünyaya gelmişti. Ferrante'yi karanlık ve zalim yapan şey, ister daha ziyade soyu olsun, ister kendi varlığını tehdit eden baron komploları olsun, her durumda, devrinin hükümdarları arasında en korkuncuydu. Hiç durmadan faaliyet gösteren, en güçlü siyaset adamlarından biri olarak tanınan, aynı zamanda mazbut mizaçlı da olan bu kral, bütün kuvvetlerini, bu arada amansız belleğini ve duygularını asla belli etmeme yeteneğini, düşmanlarını ortadan kaldırmaya yöneltmiştir. Baronların elebaşıları, karısı tarafından kralla akraba olmalarına karşın, bütün dış düşmanlarıyla bağlaşıktılar. Bir hükümdara karşı hakaret sayılabilecek her türden davranış kendisine reva görüldüğünden, en sert tedbirler almaya, bayağı günlük olaylar gibi alışmıştır. Bu mücadele ve dış savaşları için araçlar bulmakta, aşağı yukarı II. Friedrich gibi İslami tarzda tedbirlere baş vurmuştur: Zahire ve zeytin yağı ticaretini hükümet yapmaktadır; bütün ticareti, büyük bir tüccar olan Francesco Coppola'nın elinde toplamıştır. Coppola kazancı kralla paylaşıyor ve bütün armatörleri hizmetine alıyordu. Zoraki borçlandırmalar, zenginlerin katledilerek mallarına el konulması, ruhani memurlukların satılması ve ruhani korporasyonların savaş yükümlerine tâbi tutulması gibi tedbirler de, Ferrante'nin geri kalan tüm ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kralın, son derece düşkün olduğu avdan başka iki eğlencesi daha vardı: Düşmanlarını, ya özenle muhafaza altına alınmış zindanlarda canlı olarak ya da ölü ve tahnit edilmiş olarak, hayattayken taşıdıkları elbiseyi giymiş oldukları halde yakınında bulundururdu.[70] Hapisteki düşmanları hakkında, güvenini kazanmış kişilerle konuşurken kıs kıs gülerdi. Mumyalar koleksiyonunu gizli tutmaya gerek bile duymuyordu. Kurbanları, he-

70 Paulo Giovio, *Historiarum Sui Temporis Libri*, I, s. 14, bir Milano elçisinin söylevinde; *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 294.

men hemen hepsini ihanetle, hatta kendi krallık sofrasında otururlarken yakalamış olduğu adamlardı. Hizmetinde yaşlanan ve hastalanan başbakanı Antonello Petrucci'ye yaptığı muamele gerçekten cehennem azabına benzemektedir. Günden güne artan ölüm korkusundan faydalanarak, başbakandan durmadan hediyeler koparıyordu. En sonunda, sonuncu baronlar komplosuna katılmış olmasını bahane ederek onu da tutuklayıp hapse attırdı ve Coppola ile birlikte idam ettirdi. Caracciola ile Porzio'nun eserlerinde bütün bu olayların tasviri okunduğu zaman insanın tüyleri ürpermektedir.

Ferrante'nin büyük oğlu olan Calabria Dukası Alfonso, son zamanlarında babasıyla bir çeşit ortaklaşa hükümdarlık sürmüştür. Bu Alfonso, vahşi ve zalim bir keyif adamıydı. Babasına oranla daha açık yürekli olup, dinsel töreleri küçümsemeyi açığa vurmaktan çekinmezdi. O dönem tiranlarının olumlu ve canlı taraflarını bu hükümdarlarda aramamak zorundayız. Zamanın kültür ve sanatından kendilerine ne mâl etmişlerse, hepsi lüks ya da gösterişten ibarettir. Salkan İspanyollar bile İtalya'da hemen daima soysuzlaşmış olarak sahneye çıkmaktadırlar. Fakat bu karışık hanedanın sonu (1494 ve 1503), soy olarak iyi huyların noksanlığını açık bir şekilde göstermektedir: Ferrante, iç kaygılar ve ıstıraplar içinde ölüyor. Alfonso, bütün ailenin biricik iyi insanı olan öz kardeşi Federigo'ya ihanet suçunu reva görüyor ve en yakışıksız bir tarzda hakaret ediyor. En sonunda, o zamana kadar İtalya'nın en iyi ordu komutanlarından biri sayılan Federigo, şaşırmış bir halde Sicilya'ya kaçıyor ve oğlu Ferrante'yi Fransızlara ve alışılagelmiş biçimde bir ihanete kurban veriyor; Aragon'lar tarzında hükümdarlık sürmüş olan bir hanedan, çocukları ve torunlarını günün birinde hükümdarlığı yeniden kurmak umudu içinde yaşatabilmek için, en azından hayatı-

nı pahalıya satmak zorundaydı. Fakat bu vesileyle Comines'in biraz tek yanlı ama genellikle doğru olarak söylediği gibi, zalim insan hiçbir zaman cesur olmamıştır: Jamais homme cruel ne fut hardi.

XV. yüzyıl anlamında İtalya'ya özgü tipik hükümdar karakterine sahip kişiler, Giangaleazzo'dan beri her bakımdan olgun bir mutlak hükümdarlık tarzı oluşturmuş olan Milano dukaları arasında görülmektedir. Birinci derecede, Visconti Hanedanı'nın son hükümdarı Filippo Maria (1412 -1447), hakkında son derece dikkate değer ve –büyük bir talih eseri olarak- mükemmel bilgiler verilen bir kişiliğe sahiptir.[71] Korkunun, büyük yeteneklere sahip olan yüksek mevkideki bir insanı ne hâle getirebileceği, burada, denebilir ki matematik bir kesinlikle kendini göstermektedir. Devletin bütün araç ve amaçları, kişisel güvenin sağlanması noktasında toplanmaktadır. Ancak Filippo Maria'nın zalim bencilliği, kana susamışlık derecesinde ileri gitmemiştir. Hükümdar, içinde muhteşem bahçeler, ağaçlı yollar ve manaj alanları bulunan Milano kalesinde oturmaktadır. Yıllardan beri kente ayak bile basmamıştır. Gezintilerini, gösterişli şatolarının bulunduğu kasabalara yapmaktadır. Hızlı atlar tarafından çekilen altı düz nehir sandalları, bütün alayı içine alabilecek bir ölçüde hazırlanmıştır ve hükümdarı, kendisinin yaptırdığı kanallardan geçirerek oralara götürmektedir. Kalenin içine giren herkes, yüzlerce insan tarafından gözetlenmektedir. Dışarıya herhangi bir işaret verilmesinin önüne geçmek için, pencerelerin önünde durulması bile yasak edilmiştir. Hükümdarın çevresine kabul edilecek kişiler, gayet sıkı birtakım sınavlardan geçirilmektedir. Sonra bu adamlara en büyük siyasi görevler verilmekte ve hükümdar maiyetinde hizmete alınmaktadırlar. Çünkü her iki çeşit

71 Pier Candido Decembrio, *Vita Philippi Mariae Vicecomitis*: Murat., XX.

görev de aynı derecede şereflidir. İşte bu hükümdardır ki, uzun ve çetin savaşlar yapmış, sürekli bir şekilde büyük siyasi işleri elinde tutmuş, geniş yetkilerle adamlarını dışarıya yollamıştır. Hizmetindeki adamlardan hiçbirinin ötekine güveni yoktu; Condottiere'ler casuslar aracılığıyla, elçiler ve yüksek memurlar da aralarında suni olarak geçimsizlikler yaratmak, yani bir iyinin yanında bir kötüyü çalıştırmak yoluyla şaşırtılıyor ve birbirinden uzak tutuluyorlardı; bu tedbirler sayesinde hükümdarın kişisel güveni sağlama bağlanmış oluyordu. Filippo Maria'da dünya görüşünün birbirine karşıt iki kutbu yaşamaktaydı. Yıldızlara, alın yazısına inanırdı; aynı zamanda dua ederek her çeşit manevi varlıktan medet umardı.[72] Eski yazarları ve Fransız şövalye romanslarını okurdu. En sonunda, ölümünün anılmasını bile işitmek istemeyen[73] ve mutlu sarayında hiç kimse ölmesin diye, can çekişen gözdelerini bile kalenin dışına çıkartan bu adam, bir yaranın kapanmaması ve vücudundan kan alınmasına izin vermemesi sonucunda, ölümünü bile bile çabuklaştırmış, yol yöntem ve ağırbaşlılıkla bu dünyadan göçmüştür.

Filippo Maria'nın damadı ve sonunda mirasçısı olan talihli Condottiere Francesco Sforza (1450-1466), belki de bütün İtalyanlar için XV. yüzyılın ruhuna en uygun düşen adamdı. Dehanın ve bireysel kudretin zaferi, hiç kimsede onun kişiliğinde olduğu kadar parlak ifadesini bulmamıştır. Bu durumu takdir etmek istemeyenler bile, onu talihin en sevgili çocuğu olarak yüceltmek zorundaydılar. Anlaşıldığına göre Milano, hiç olmazsa böyle ünlü bir hükümdara sahip olmayı kendisi için bir şeref sayıyordu. İlk kez ken-

72 Milano kalesinde bulunan on dört yardım meleği heykeli acaba onun zamanından mı kalmadır? Bkz. *Historia Der Fridsberge*, Fol. 27.
73 Bazen "olmamasının" zorunlu olduğu (quod aliquando "non esse" necesse esset) onu korkutuyordu.

te girdiği zaman, kalabalık bir halk topluluğu, atından inmesine izin vermeden onu omuzlayıp katedrale taşımıştı.[74] Hayatının bilançosunu, bu gibi işleri iyi bilen Papa II. Pius'tan dinleyelim.[75] "Duka 1459 tarihinde Mantua hükümdarlar kongresine katıldığı zaman, 60 (daha yakın bir ihtimalle 58) yaşındaydı. At üstünde bir delikanlıya benziyordu. Uzun boyluydu ve çok etkili bir izlenim bırakan bir vücudu vardı. Yüzünün çizgileri ciddi, konuşması sakin ve tatlı, bütün hâl ve tavrı tam anlamıyla bir prense yakışır şekildeydi. Zamanımızda hiç kimse ile karşılaştırma kabul etmeyecek, mükemmel beden, ruh ve zihin yeteneklerine sahipti. Savaş alanlarında da yenilgi nedir görmemişti. İşte bu adam, aşağı tabakadan yükselerek bir devletin başı olmuştu. Eşi güzel ve erdemli, çocukları gökteki melekler gibi zarifliler. Çok nadir olarak hastalanırdı. Esaslı isteklerinin hepsi yerine gelirdi. Bununla beraber bazı talihsizliklere de uğradı. Eşi, kıskançlık yüzünden kocasının sevgilisini öldürmüştü. Silah arkadaşları ve dostları olan Troilo ile Brunoro, onu terk ederek Kral Alfonso'nun hizmetine girmişlerdi. Yine bir dostu olan Ciarpollone'yi, ihaneti dolayısıyla asmak zorunda kalmıştı. Bir defa da, kardeşi Alessandro'nun Fransızları kendisi aleyhine kışkırttığına tanık olmuştu. Oğullarından biri babasına karşı birtakım gizli komplolar kurmuş ve hapsedilmişti. Savaşla fethettiği Ancona'yı yine savaşla kaybetmişti. Hiçbir yerde karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmamış, bu bakımdan talihi hiç kimseye nasip olmamış şekilde yaver gitmişti. Tatsız işlerle az uğraşmak zorunda kalan bir insan mutludur." Bilgin Papa, talihin bu şekilde olumsuz

74 Corio, Fol. 400. Cagnola, Archiv. Stor., II, s. 125.

75 Pii II. *Comment.*, III, s. 130. Krş. II, 87, 106, Caracciolo, *De Varietate Fortunae*: Murat., XXII, Col. 74'te Sforza'nın talihi hakkında başka ve çok daha olumsuz olan bir değer yargısı vermektedir.

bir tanımını yaparak okuyucularına veda etmektedir. Eğer II. Pius geleceği görebilseydi veya sadece kayıtsız şartsız bir mutlak hükümdarlığın sonuçlarını tartışmak isteseydi, herhalde bu ailenin garantisi olmadığı gerçeği gözünden kaçmış olmazdı. O melek gibi güzel, üstelik de mükemmel bir eğitimle yetiştirilmiş çocuklar, büyüdükleri zaman sınırsız bencilliğin en soysuzlaşmış örneklerini vermişlerdi. Vücut görünüşü bakımından bir harika olan Galeazzo Maria (1466-1476), ellerinin güzelliğinden, iki milyon altınlık hazinesinden, çevresine toplanan ünlü insanlardan, beslediği ordusundan ve kuş avcılığından gurur duymaktaydı. Aynı zamanda kendi sözlerini dinlemekten hoşlanırdı. Çünkü güzel konuşur, mesela bir Venedik elçisine hakaret edebildiği zaman, belki de en büyük belagatla söz söylerdi.[76] Bu arada bir takım garip huyları da vardı. Mesela bir odayı tek bir gece içinde resimlerle süsletirdi. Yakınlarına korkunç zulümler yapar, düşüncesiz münasebetsizliklerde bulunurdu. Bazı hayalperestler onu, bir tiranda mevcut olması gereken bütün vasıflara sahipmiş gibi görüyorlardı. İşte, Galeazzo Maria'yı öldürmesi ve böylece devleti kardeşlerinin eline bırakması, bu vasıflarının bir sonucu olmuştur. Kardeşlerinden biri olan Lodovico il Moro, sonradan zindana atılan yeğenini ortadan kaldırarak hükümdarlığı tek başına ele aldı. Fransızların müdahalesi ve bütün İtalya'nın üzerine çöken uğursuzluklar, bu gaspla ilgilidir. Fakat Moro, bu devrin en ileri derecede olgunluğa erişmiş hükümdar karakterine sahiptir ve böylece, hakkında büsbütün olumsuz fikirler beslenemeyecek doğal bir varlık gibi görünmektedir. Kullandığı araçlar ahlâka son derece aykırı olduğu kadar, bunların uygulanmasında da aynı oranda bir ilkellik göstermektedir. Eğer birisi,

76 Malipiero, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, I. s. 216.

yalnız amaçlar için değil fakat aynı zamanda araçlar için de ahlâki bir sorumluluğun var olduğunu kendisine anlatmaya kalkışsaydı, kuvvetle muhtemel hayretler içinde kalırdı; hatta belki de kan dökmekten mümkün olduğu kadar kaçınmayı özel bir erdem sayıp hareketlerini buna göre ayarlamış olurdu. Siyasi gücü önünde İtalyanların gösterdikleri yarı mitolojik saygıyı, sanki alacaklı olduğu bir haraç[77] gibi kabul ederdi. 1496'da hâlâ, Papa Alexandr'ın kendi kilise kayyumu, İmparator Maximilian'ın kendi Condottire'si, Venedik'in kendi hazinedarı, Fransa kralının ise, istediği gibi gelip gitmek zorunda olduğundan, kendi kuryesi olduğunu ileri sürerek övünüyordu.[78] 1499'da son derece sıkıştığı zaman, mümkün olan çıkar yolu aramakta hayret edilecek derecede bir yetenek gösteriyor ve bunu yaparken de insan doğasının iyiliğine güveniyordu; bu, kendisine gerçekten şeref sağlayan bir durumdur. Milano kalesinde direnmek için hizmetini sunan kardeşi Kardinal Ascanio'yu reddediyordu; çünkü aralarında eskiden sert kavgalar olmuştu: "Monsignore, kusura bakmayınız, her ne kadar kardeşimseniz de size güvenemiyorum," diyordu. "Geri dönebilmesi için bir güvence" oluşturan kale için bir komutan seçmişti. Bu adama hiçbir zaman kötülük yapmamış, daima iyilikte bulunmuştu.[79] Fakat sonra bu komutan ona ihanet ederek kaleyi düşmanlara teslim etti. Memleketi için Moro, iyi ve faydalı yönetimi ile ün yapmıştır. Milano'da, hatta Como'da eninde sonunda halkın kendisine beslediği sevgiye güveniyordu. Bununla beraber hükümdarlığının son yıllarında (1496'dan sonra), ülkenin gücünü aşacak derecede çok ağır vergiler koymuş-

77 *Chronicon Venetum*: Murat., XXIV, Col. 65.
78 Malipiero, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, 1. s. 492. Krş. 481-561.
79 Onunla yapılığı son konuşma aslına tamamıyla uygun ve dikkate değer olarak şurada bulunabilir: Senarega, Murat., XXIV, Col. 567.

tu. Mesela Cremona'da, tanınmış bir vatandaşı, yeni vergiler aleyhinde söz söylediği için gizlice münasip bir şekilde boğdurdu. O zamandan beri de, huzuruna birini kabul ettiğinde, araya koydurduğu bir kalasla onları kendinden uzak tutardı[80]; öyle ki, görüşebilmek için çok yüksek sesle konuşmak gerekiyordu. Moro'nun sarayı, Burgund sarayının ortadan kalkmasından sonra, Avrupa'nın en tantanalı sarayıydı. Burada ahlâka son derece aykırı bir hayat yaşanıyordu. Baba kızını, koca karısını, erkek kardeş kız kardeşini feda ediyordu.[81] Ancak hiç olmazsa hükümdar daima faal kalıyordu. Faaliyetleri bakımından Moro, doğrudan doğruya düşünce ve duygu ürünleriyle yaşayan kimselere, yani bilginlere, ozanlara, müzikçilere ve sanatçılara yakın görüyordu kendisini. Kurduğu akademi[82] kimi gençlerin eğitim görmeleri için değil, birinci derecede kendi şahsı için meydana getirilmiştir. Aynı zamanda oradaki adamların şan ve şereflerine değil, sohbetlerine ve başarılarına muhtaçtır. Başta Bramante'ye az bir aylık verildiği şüphesizdir.[83] Fakat Leonardo, 1496'ya kadar dolgun ücret almıştır. Onu bu saraya bağlayan, kendi isteğinden başka ne olabilirdi? Bütün dünya, o zamanki fanilerden belki de hiç birine nasip olmayan bir şekilde onu bağrına basmak için kucağını açmış duruyordu. Lodovico Moro'nun ruhunda yüksek bir cevherin yaşadığını kanıtlayan bir şey varsa, o da böyle bir ustanın o çevrede bu kadar uzun zaman kalmış olmasıdır. Leonardo'nun sonraları Cesare Borgia ile I. François'nın hizmetlerinde çalışmış olması, bu hükümdarlarda da olağa-

80 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV. Col. 336, 367, 369. Halk, onun hazineyi doldurduğuna inanıyordu.
81 Corio, Fol. 448. Bandello'nun Milano ile ilgili hikâyelerinde ve bunların giriş kısımlarında bu durumun sonraki zamanlara yaptığı etki özellikle belirtilmektedir.
82 Amoretti, *Memorie storiche su la vita gli studi e le opera di Leonardo da Vinci*, s. 35.
83 Onun sonesi için bkz. Trucchi, *Poesie Inedite*.

nüstü birtakım yeteneklerin bulunmasından ileri gelmektedir.

Moro'nun hükümdarlıktan düşmesinden sonra yabancılar tarafından kötü yetiştirilmiş olan oğullarından en büyüğü Massimiliano'da babasına benzer bir taraf yoktur. Küçüğü Francesco ise hiç olmazsa hamle yapma gücüne sahiptir. O zamanlarda birçok efendi değiştiren ve bu değişiklikler sırasında sonsuz acılara katlanmak zorunda kalan Milano, hiç olmazsa tepkilere karşı, kendini güven altına almaya çalışıyordu. Milanolular, 1512 tarihinde "kutsal birlik" ordularının ve Massimiliano'nun önünde çekilip gitmek zorunda kalan Fransızlardan bir güvence belgesi alclılar.[84] Belgede, Fransızların Milano'dan çıkarılmalarında bu şehrin halkının payı olmadığı ve şehri, asi durumuna düşmeksizin yeni bir fatihe teslim etme hakkına sahip oldukları teyit ediliyordu. Siyasi bakımdan şu noktayı da göz önünde bulundurmak gerekir ki, mutsuz kentin, böyle elden ele geçme anlarında, tıpkı Aragon'ların kaçışları sırasında Napoli'nin başına geldiği gibi, aralarında kibar kimselerin de bulunduğu serseri sürüleri tarafından yağma edilmesi bir alışkanlık haline gelmişti.

XV. yüzyılın ikinci yarısında, özel olarak iyi düzenlenmiş ve gayretli hükümdarlar tarafından temsil edilen iki bölge vardır. Bunlar, Gonzaga Hanedanı'nın yönetimi altındaki Mantua ile Montefeltro'ların elindeki Urbino'dur. Gonzaga'lar bir aile olarak birbirleriyle iyi geçiniyorlardı. Uzun zamandan beri, aile içinde gizli adam öldürme olayları görülmemişti. Ve ölülerini açıkça herkese gösterebiliyorlardı. Marchese Francesco Gonzaga[85] ile eşi Isabella d'Este, ba-

84 Prato: Archiv. Stor., III, s. 298. Krş. 302.

85 1466'da doğmuş, 1480'de altı yaşındaki Isabella ile nişanlanmış, 1484'te tahta geçmiştir; 1490'da evlenmiş ve 1519'da ölmüştür. Isabella'nın ölümü de 1539'dadır. Oğulları, 1530'da dukalığa yükselmiş olan Federigo (1519-1540) ile meşhur Ferrante Gonzaga'dır. Isabella'nın yazışmalarından alıp buraya koyduğumuz bilgiler, ekleriyle beraber olmak üzere, Archiv. Stor. Append., II'de, d'Arco tarafından nakledilmiştir.

zı aksaklıklara rağmen ağırbaşlı ve birbirlerine bağlı bir çift olarak kalmışlardır. Küçük fakat son derece önemli olan devletlerinin çok kere büyük tehlikeler içinde bocaladığı bir dönemde, kişilik sahibi ve mutlu oğullarını yetiştirmişlerdir. O zamanki koşullar içinde imparator, Fransız kralları ve Venedik Cumhuriyeti, bir hükümdar ve Condottiere olarak Francesco'nun dürüst ve namuslu bir siyaset izlemesini istememişler hatta beklememişlerdir. Ancak, en azından Taro meydan savaşından beri (1495) Francesco, silah şerefiyle ilgili olan işlerde kendini bir İtalyan yurtseveri olarak hissediyor ve eşini de bu yola çekiyordu. Bundan böyle Isabelle, örneğin Faenza'nın Cesare Borgia'ya karşı savunulması gibi kahramanca sadakat gösterilerini, İtalyan şerefinin kurtarılışı olarak hissetmektedir. Bu kadın hakkında hükmümüzü verirken, güzel prensesin büyük bir cömertlikle himaye ettiği sanatçılarla yazarların ifadelerine başvurmak gereğini duymuyoruz. Çünkü bizzat kendi mektupları, bu son derece sakin, gözlemlerinde incelik dolu ve sevimli kadını bize yeterli ölçüde tanıtmaktadır. Bembo, Bandello, Ariosto ve Bernardo Tasso gibi önemli kişiler, küçük ve kuvvetsiz, çok kere hazinesi de boş olmasına rağmen, eserlerini bu saraya gönderirlerdi. Eski Urbino sarayının ortadan kalkmasından (1058) sonra artık hiçbir yerde, bu saraydakinden daha ince bir topluluk mevcut değildi. Bazı noktalarda, hele hareket serbestliğinde burası, Ferrara sarayına da üstündü. Isabella, sanat alanında çok bilgili bir uzmandı. Onun küçük, fakat büyük bir titizlikle seçilerek toplanmış olan sanat yapıtları koleksiyonunun kataloğunu okuyan her sanatsever, mutlaka heyecan duyar.

Urbino, Büyük Federigo (1444-1482)'nun şahsında, Montefeltro ailesinden olsun veya olmasın, hükümdar kişiliğinin en olgun bir temsilcisine sahip bulunuyordu. Bir Condottiere olarak Federi-

go, bu sınıfa özgü olan siyasi ahlâka sahipti. Condottiere'ler bu ahlâktan ancak yarı yarıya sorumluydular. Küçük bir memleketin hükümdarı olarak Federigo, dışarıda askerî hizmetlerde kazandığı parayı kendi memleketinde harcamak ve tebaasına mümkün olduğu kadar hafif vergi yüklemek siyasetini güdüyordu. Kendisi ve iki ardılı olan Guidobaldo ile Francesco Maria hakkında şöyle denilmektedir: "Binalar yaptırıyorlar, memleketin imarını teşvik ediyorlar, tebaanın yanıbaşında yaşıyorlar ve birçok insana aylık veriyorlardı. Halk onları severdi."[86] Fakat inceden inceye hesaplanmış ve düzenlenmiş bir sanat eseri olan yalnız devlet değildi. Saray da her bakımdan böyleydi. Federigo sarayında 500 insan beslerdi. Saray hizmetleri, en büyük krallıklarda pek az rastlanacak derecede mükemmeldi. Fakat hiçbir şey israf edilmezdi. Her adım bir maksada göre atılır ve sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Burada oyun oynanmaz, adam çekiştirilmez, yüksekten atılıp tutulmazdı. Çünkü sarayın, aynı zamanda ülke ileri gelenlerinin çocukları için bir askerî eğitim kuruluşu olması gerekiyordu. Bu gençlerin layıkıyla yetişmeleri, duka için bir şeref meselesiydi. Kendisi için inşa ettirdiği saray çok gösterişli değildi, fakat mevki ve düzen bakımından klasik bir mükemmellikteydi. En büyük hazinesini, o meşhur kitaplığını buraya topluyordu. Yönetiminden herkesin faydalandığı veya kendisine kazanç sağladığı, kimsenin dilenmediği bir memlekette Federigo, şahsını tam bir güven içinde hissettiğinden, daima silahsız ve hemen hemen koruyucusuz dolaşırdı. Herkese açık bahçelerde gezer, umumi salonlarda bir yandan Livius'un eserlerinden (perhiz zamanlarında dua kitaplarından) parçalar okuttururken, bir yandan da mütevazı sofrasında yemek yerdi; onun bu gibi davranışlarını

86 Francesco Vettori: Archiv. Stor. Append., VI, s. 321. Federigo hakkında özellikle: Vespasiano, s. 132 vd.

devrin hükümdarlarından hiçbiri taklit edemezdi. Aynı gün öğleden sonra hem klasik çağı konu edinen bir konferans dinler, hem de Clarisse manastırını ziyaret ederek, demir parmaklıklı konuşma yerinde baş rahibe ile kutsal sorunlar üzerine görüşürdü. Akşamları, göz kamaştırıcı manzaralı San Francesco çayırında, sarayına topladığı gençlerin beden hareketleri yapmasını sever ve bu gençlerin yakalamaca ve koşmaca oyunlarında mükemmel şekilde hareket yetisi kazananlarını büyük bir dikkatle takip ederdi. Daima son derece güler yüzlü davranmaya ve cana yakın olmaya çaba gösterirdi. Kendisi için çalışan sanatçıları iş yerinde ziyaret eder, huzuruna her zaman adam kabul eder ve herkesin işini mümkün olduğu kadar gününde görürdü. Bu durumda, sokaktan geçerken, halkın diz çökerek ona "Dio ti mantenga, signore! (Tanrı seni korusun efendimiz!)" diye bağırmasına şaşırılmamalıdır. Aydın tabaka ise onu İtalya'nın ışığı diye adlandırırdı.[87] Yüksek hünerlere sahip olan, fakat çeşit çeşik hastalık ve felaketten bir türlü yakasını kurtaramayan oğlu Guidobaldo, en sonunda (1508), devleti güvenilir bir adama, yani aynı zamanda Papa II. Julius'un da akrabası olan yeğeni Francesco Maria'ya teslim etmeyi başardı. Francesco Maria ise, memleketi hiç değilse sürekli bir yabancı egemenliğinden korudu. Guidobaldo'nun Cesare Borgia önünde ve Francesco Maria'nın da Papa X. Leo'nun kuvvetleri karşısında ne kadar büyük bir güven içinde sıvışıp kaçtıkları, dikkate değer bir noktadır. Gerçekten bu hükümdarlar şuna inanıyorlardı ki, üstün kuvvetler karşısında ülkeyi savunacağız diye boş yere kan dökülmesine ve ahalinin ıstırap çekmesine ne kadar az fırsat verilirse, bunalım geçtikten sonra yeniden ülkeye dönebilmeleri o oranda kolay olurdu. Gerçi Lodovico Moro

87 Castiglione, *Cortigiano*, L. I.

da Milano'da aynı düşünceyle hareket ediyordu. Fakat bunu yaparken, aleyhinde çalışan ve kendisine karşı beslenen kinden doğmuş olan birçok öğe ve etkeni unutuyordu. Guidobaldo'nun sarayı, Baldassar Castiglione tarafından, en ileri derecede incelmiş bir topluluğun yüksek okulu olarak ebedileştirilmiştir. Bu zat, *Tiris* adlı eklogunu 1506'da bu topluluk önünde sunmuş ve takdirle karşılanmıştır. Sonra da, *Cortigiano*'sundaki bilimsel tartışmayı, yüksek kültürlü Düşes Elisabetta Gonzaga'nın çevresine taşımıştır (1508).

Este Hanedanı, Ferrara, Modena ve Reggio'da kurduğu yönetimlerde hem zora hem de sevgiye dayanan dikkate değer bir idare yolu bulmuştur.[88] Sarayda korkunç olaylar birbirini izlemektedir. Bir evlatlıkla ilişkiye girerek kocasına ihanet ettiği bahanesiyle bir prensesin başı kesiliyor (1425). Meşru ve gayrimeşru doğmuş prensler saraydan kaçıyorlar ve gurbette arkalarından yollanan cellatlarla tehdit ediliyorlar (son defa 1471'de). Üstelik dışarıdan hiç durmaksızın suikast tertipleri yapılıyor. Gayrimeşru bir prensin yine gayrimeşru bir oğlu, biricik meşru mirasçının (I. Ercole) elinden hükümdarlığı almak istiyor. Söylendiğine göre I. Ercole, sonradan, kendisini zehirlemek niyetinde olduğunu ve hem de bu cinayeti kardeşi olan Napoli hükümdarı Ferrante'nin emri ile işleyeceğini duyduğu karısını zehirliyor. İki gayrimeşru prensin kendi kardeşlerine, yani fiilen hükümdarlık yapmakta olan I. Alfonso ile Kardinal İppolito'ya karşı düzenledikleri suikast (1506), bu facialarin sonunu oluşturmaktadır. Bu suikast iş işten geçmeden öğrenilmiş ve düzenleyenlere, müebbet zindan cezasına çarptırılmaya mâl olmuştur. Bundan başka bu devlette maliye sistemi son derece gelişmiş bir

88 Bu bilgiler özellikle *Annales Estenses*: Murat., XX ve *Diario Ferrarese*, XXIX'a göre verilmiştir.

düzeye erişmiştir. Bu, bir zorunluluğun sonucu olmuştur.

Çünkü bu devlet, her şeyden önce İtalya'nın büyük ve orta devletleri arasında en çok tehdit altında bulunanıdır ve bu nedenle silahla tahkimata son derece muhtaçtır. Bununla beraber memleketin vergi verebilme gücüyle birlikte genel refahın da artması gerekiyordu. Marchese Nicolô (ö. 1441), tebaasının diğerlerinden daha zengin olmasını apaçık olarak arzu etmekteydi. Eğer nüfusun hızla artması gerçekte refaha bir kanıt sayılırsa, 1497'de son derece genişlemiş bulunan başkentte kiralık ev bulunamaması durumunu, bu hususta gerçek bir unsur olarak ileri sürebiliriz.[89] Ferrara, Avrupa'nın ilk modern şehridir. İlk defa olarak burada hükümdarların işaretleri ile büyük ve düzenli bir şekilde inşa edilmiş şehir semtleri meydana gelmiştir. İlk kez olarak buradadır ki, memurların yoğun bir şekilde toplanması ve bilinçli olarak bir araya getirilen endüstri sayesinde, bir başkent ahalisi meydana gelmiştir. Bütün İtalya'dan, özellikle Floransa'dan kaçıp gelen zengin mülteciler burada yerleşiyor ve kendilerine köşkler inşa ettiriyorlardı. Fakat dolaylı vergi alma yöntemi, ancak tahammül edilebilir bir düzeye ulaştırılmış olsa gerektir. O zamanki İtalya'nın diğer zorba hükümdarlarında da, mesela Galeazzo Maria Sforza'da olduğu gibi, cömertlik görülmektedir; bunlar halka yardımda bulunurlardı: Kıtlık zamanlarında uzak memleketlerden zahire getirtir ve bunu, anlaşılan, parasız dağıtırlardı. Fakat normal zamanlarda hükümdar, zahire üzerinde değilse bile başka birçok yiyecek maddesinde uyguladığı tekel sistemi ile zarar görmeden tutunabiliyordu. Bunlar, tuzlanmış et, balık, meyve ve Ferrara istihkâmları önündeki bahçelerde bol miktarda yetiştirilen sebze gibi maddelerdi. Fakat üzerinde en fazla düşünül-

89 *Diario Ferrarese*, I, Col. 347.

meye değer gelir, her yıl yeniden atanmalar yapılan memurluk mevkilerinin satışlarından elde edilen paralardı. Memurlukların satılması yöntemi bütün İtalya'da yaygın olmakla beraber, bu hususta en ayrıntılı bilgiyi Ferrara'da buluyoruz. Mesela 1502 yılı hakkında şöyle denilmektedir[90]: Çoğu, memurluklarını tuzlu (salti) bir fiyatla satın aldılar. Çeşitli görevliler, vergi toplayıcıları, devlet malları yöneticileri (massari), noterler, yargıçlar (podestas) ve bizzat capitani, yani taşra kentlerinde dukaların en yüksek memurları, bunlar arasında sayılmaktadır. Memurlukları yüksek bir fiyatla satın almış olan ve halk tarafından "şeytandan daha fazla" nefret duyulan "adam yiyiciler"den biri olarak Tito Strozza'nın adı verilmektedir. Gönül ister ki bu adam, eserlerini Latince olarak yazan aynı addaki meşhur şair olmasın. Her mevsim geldiği zaman devrin dukası şahsen Ferrara'da bir tur yapardı. "Andar per ventura" diye anılan bu gezintilerde duka, en azından zenginlerden bağışlar toplardı. Ancak bu bağışlar, nakit para değil, aynî toprak ürünleri olurdu.

Bütün İtalya şuna inanmış bulunuyordu ki, Ferrara'da askerlere ücretleri ve üniversite profesörlerine aylıkları daima tam gününde ödenirdi; asker kendi kendine ahali ve köylüye yük olamazdı; Ferrara ele geçirilmesi mümkün olmayan bir kaleydi ve içinde önemli bir para hazinesi biriktirilmişti. Ferrara'nın bu şöhreti dukaya gurur veriyordu.[91] Sınıflar arasında bir ayrılık söz konusu değildi. Maliye nazırı aynı zamanda saray nazırıydı. Borso (1430-1471), I. Ercole (1505'e kadar) ve I. Alfonso'nun yaptırmış oldukları binalar sayı bakımından oldukça kabarıktı, fakat çoğu oylum bakımından

90 Paolo Giovio, *Vita Alfonsi Ducis (Viri Illustres)*.
91 Paolo Giovio, l. c.

ufaktı.[92] Bunlar, duka hanedanının, debdebe ve gösterişe düşkünlüğüne rağmen –nitekim Borso hiçbir zaman üzerinde altın yaldızlı giysi ve mücevherler olmaksızın dışarı çıkmazdı- hesapsız harcamalar ve israf yapmadığını göstermektedir. Herhalde Alfonso, süslü küçük köşklerin, gölgeli bahçeler içinde Belvedere ile güzel freskoları ve fıskiyeli havuzları bulunan Montana villalarının, bir gün olayların dehşeti altında çökeceğini sezmiş olmalıdır.

Sürekli olarak tehditler karşısında bulunma durumu, bu hükümdarda hiç şüphe götürmez ki kişisel çaba yeteneğini geliştirmiştir. Böyle suni bir varlık içinde başarıyla tutunabilmek için büyük bir usta olmak gerekmektedir. Her biri kendini haklı göstermek ve işgal ettiği hükümdarlık mevkiini hak ettiğini ispat etmek zorundaydı. Hepsinin karakterinde kötü taraflar mevcuttur; fakat her birinin içinde İtalyanlarca ideal sayılan hükümdarlık yeteneklerinden birer parça yaşamaktadır. O zamanın Avrupasında hangi hükümdar gösterilebilir ki, mesela I. Alfonso'nun yaptığı kadar, kendi şahsının iyi yetişmesi için gayret sarf etmiş olsun? Onun Fransa'ya, İngiltere ve Hollanda'ya yaptığı yolculuklar aslında birer inceleme ve araştırma gezisiydi ve kendisine bu memleketlerin ticaret ve endüstrileri hakkında yakından bilgi kazandırmıştır.[93] Dinlenme saatlerinde torna işleriyle meşgul olmasından dolayı onu kınamak bir hafiflik olur. Çünkü bu, hükümdarın top dökmeciliğindeki ustalığı ile ve her sanat kolunun ustalarını herhangi bir peşin hükme uymaksızın etrafına toplama âdetiyle ilgilidir. İtalyan hü-

92 O zamanki İtalyan manastırlarının en güzeli sayılabilecek olan Ferrara manastırını (Certosa di Ferrara) yaptıran Borso olmuştur.

93 Bu vesileyle Papa X. Leo'nun kardinal sıfatıyla yapmış olduğu seyahati de söyleyelim. Krş. Paolo Giovio, *Vita Leonis X*, Lib. I. Maksat pek ciddi değildi, daha çok eğlence ve genel olarak dünyayı tanıma amacı güdülüyordu. Üstelik bu, tamamıyla modern bir davranıştı. Kuzey ülkelerinde hiç kimse, esas itibariyle böyle bir amaç için seyahate çıkmazdı.

kümdarları, aynı dönemin Kuzey Avrupa hükümdarları gibi, kendini dünyanın önem verilmeye layık biricik sınıfı sayan ve hükümdarı da bu kurumu içine sürükleyen soylular sınıfına bağlı değillerdir. İtalya'da hükümdar herkesi tanımak ve kullanmak zorundadır. Aynı şekilde soylular da gerçi doğuş bakımından kapalı bir sınıftır; fakat toplumsal hayattaki ilişkilerinde kendi sınıfına göre değil kişisel yeteneğine göre itibar görmektedir ve bu anlayış içindedir. Aynı sorunu ileride ayrıca ele alacağız.

Hanedanlarına karşı Ferraralılar son derece dikkate değer bir duygu beslemektedirler. Bu, sessiz bir korku ile sırf İtalyanlara özgü olan, iyi düşünülerek hesaplanmış bir gösteri zihniyeti ve tamamıyla modern bir şey olan tebaa sadakati anlayışı gibi öğelerin birbirleriyle karışmasından meydana gelmiş bir duygudur. Kişisel hayranlık yeni bir görev duygusuna dönüşmektedir. Ferrara kenti, 1441'de ölen hükümdarı Nicolo'nun bir tunç heykelini 1451'de kentin büyük meydanına dikiyordu. Borso 1454'te kendisinin bir bronz heykelini onun yanına dikmekten kaçınmıyordu. Üstelik şehir, Borso döneminin hemen başlangıcında, şehir meclisinin resmî bir kararı ile, bu hükümdar şerefine "mermerden bir zafer sütunu" dikiyordu. Memleket dışında, Venedik'te Borso hakkında açıktan açığa kötü şeyler söylemiş olan bir Ferraralı, yurduna döndüğü zaman ihbar ediliyor ve mahkeme tarafından sürgün ve mallarına el konma cezalarına çarptırılıyordu. Hatta dürüst bir Ferrara vatandaşı, onu mahkeme önünde az kalsın kurşunla öldürüyordu. Suçlu, boynuna ip sarılmış olduğu halde dukanın huzuruna giderek af diliyordu. Esasen bu hanedan geniş ölçüde gözetleyiciler, casuslar kullanmaktadır ve duka şahsen her gün yabancılar hakkında verilen raporları gözden geçirmektedir. Misafirhane sahipleri böyle ra-

porlar vermeleri için kesin olarak emir almış bulunmaktadır. Borso devrinde bu iş[94] hükümdarın önemli hiçbir seyyaha şeref vermeden, geçip gitmesine izin vermek istemeyen konukseverliğiyle birleştirilmiştir. Buna karşılık I. Ercole için bu, bir emniyet tedbiriydi.[95] Bologna'da da II. Giovanni Bentivoglio zamanında ülkeden geçmekte olan her seyyah, şehre girerken kapıda bir vesika almaya mecbur tutulurdu. Şehrin öteki kapısından ancak bu vesikayı göstererek çıkabilirdi.[96] Hükümdar, baskı yapan memurları birden bire yere çarptığı zaman son derece popüler olurdu: Borso en yakın danışmanlarını tutukladığı, I. Ercole ise uzun yıllar halkı sömürmüş olan bir tahsildarı rezil ederek işinden attığı vakit, halk sevinç belirtisi olarak ateş yakmış ve çanlar çalmıştı. Fakat I. Ercole, "capitaneo di giustizia" denilen polis müdürünün, Luccalı Gregorio Zampante'nin (bu gibi memurlukların yerli kimselere verilmesi doğru değildi) halka zulmetmekte fazla ileri gitmesine izin vermişti. Dukanın oğulları ve kardeşleri bile polis müdürünün önünde titrerlerdi. Koyduğu para cezası daima yüzlerce ve binlerce dükatı bulurdu; işkence daha sorguya çekilişten önce başlardı. En büyük canilerden rüşvet alır ve tamamıyla uydurma nedenlerle onları affederdi. Eğer duka bu Tanrı ve dünya düşmanı adamı yanından kovsa, tebaası ona seve seve 10.000 ve hatta daha da fazla dükat vermeye hazırdı; fakat Ercole onu kendine vaftiz babası ve "cavaliere" yapmıştı. Böylece Zampante her yıl 2000 dükat parayı bir kenara koyuyordu. Şüphesiz o, yalnız kendi bahçesinden yetişmiş üzümden yiyordu ve yanında silahlı muhafızlardan, zaptiyelerden oluşturulmuş bir birlik olmaksızın sokaklarda dolaşamaz olmuştu. Ar-

94 Gioviano Pontano, *De Liberalitate*.
95 Giambattista Giraldi, *Hecatommithi*. VI, Nov. 1.
96 Vasari, *Le vite*, XII, 166. Vita di Michelangelo.

tık onu bertaraf etmenin zamanı gelmişti. Fakat tam bu sırada Zampante tarafından çok ağır bir şekilde hakarete uğramış olan iki öğrenciyle bir Yahudi dönmesi, evinde istirahat ederken onu öldürdüler ve hazır bekleyen atlara binerek şehirde dolaşmaya başladılar; sokaklarda şöyle şarkı söylüyorlardı: "Dışarı çıkın! Dışarı çıkın! Zampante'yi öldürdük!" Takipçiler geldiğinde, sınırın ötesinde güven altına girmiş bulunuyorlardı. Tabii bunun üzerine, bazısı sone ve bazısı canzone kalıbında olmak üzere yergiler yağdırılmıştır. Öte yandan, sarayı ve halkı, faydalı hizmetkârlarına kendisinin duyduğu saygıyı paylaşmaya zorlaması, hükümdarlara özgü anlayışın gereklerindendir. 1496'da Borso'nun özel danışmanı Lodovico Castella öldüğü zaman, cenazesinin gömüleceği gün şehirde mahkemelerin, dükkânların ve üniversitede dersliklerin açık bulundurulması yasaklanmıştı. Herkes San Dominico'ya götürülmekte olan cenazenin arkasından yürümek zorundaydı; çünkü duka da cenaze alayına katılmıştı. Gerçekten Borso, "tebaadan birinin cenazesine giden Este Hanedanı'ndan ilk hükümdar olarak", siyah elbiseler içinde ağlaya ağlaya tabutun arkasından yürüyordu. Hükümdarın hemen gerisinde Castella'nın akrabaları yer almışlardı. Her birinin yanında saraya mensup yüksek bir kişi bulunuyordu. Sonra soylular, burjuva sınıfına mensup olan bu ölünün naaşını kiliseden alıp gömüleceği yere götürdüler. Hükümdar kalbinin özgünlük ve heyecanlarına tebaa tarafından ortak olunması, ilk defa bu İtalyan devletlerinde görülmüştür.[97] Bunda aslında güzel bir insanî değer bulunabilir, fakat ifadesi, özellikle şairlerde, genel olarak çift anlamlıdır. Daha Ariosto'nun, I. Ercole'nin eşi Leanora d'Aragon'un ölümü

97 Erken bir örnek, Bernabo Visconti'dir.

üzerine yazmış olduğu gençlik şiirlerinden birinde,[98] öteden beri ağıtlarda kaçınılmaz bir gelenek olarak sunulan matem çiçeklerinden başka, tamamıyla modern bir takım tablolara rastlanmaktadır: "Bu ölüm olayı, Ferrara'ya, yıllarca geçiştiremediği bir darbe vurmuştur. Onun iyilik yapıcısı, şimdi gökte şefaat dileyicisi olmuştur. Çünkü dünya o kadına layık bir yer değildi. Şüphesiz ki ölüm tanrıçası onun yanına, biz sıradan fanilere olduğu gibi kanlı tırpanla değil, uygun bir şekilde (onesta) ve güler yüzle gelmiştir, öyle ki ortada herhangi bir korku eseri kalmamıştır." Fakat başkalarının duygularına katılmanın büsbütün başka türlüsüne de rastlamaktayız. Kaderlerini, himayelerine girdikleri ailelerin iyiliklerine bağlamak zorunda kalan ve göze girmeyi uman hikâyeciler, bize hükümdarların aşk öykülerini anlatmaktadırlar. Bir kısmı kahramanları henüz hayatta iken yazılan bu hikâyeler,[99] öyle bir tarzda kaleme alınmışlardır ki, daha sonraki asırlarda böyle bir şey iğrenç boşboğazlığın en aşırı derecesi sayılırdı; fakat o zamanlar için masumane bir minnettarlık ifadesi olarak görünmektedir. Hatta lirik şairler bile, aynı zamanda meşru eşleri bulunan yüksek koruyucuların gayrımeşru gönül eğlencelerini tasvir edecek kadar ileri gitmektedirler. Mesela Angela Poliziano, Lorenzo Magnifico'nun; Gioviano Pontano da Calabria hükümdarı Alfonso'nun, meşru eşleri yanında başka kadınlarla yaşadıkları aşk maceralarını tasvir eden şiirler yazmışlardır. Söz konusu olan şiir[100] Aragon Hanedanı'na mensup bu hükümdarların iğrenç ruhunu istemeyerek açığa vurmaktadır. O, bu alan-

98 Capitolo 19 ve ayrıca *Opera Minori*, ed. Lemonnier, Vol. I. s. 425'te Elogia 17. Hiç şüphe yok ki, o sıralar on dokuz yaşında olan şair, bu ölümün sebebini bilmiyordu.
99 Giraldi'nin ***Hecatommithi***'sinde I, Nov. 8 ve VI, Nov. 1, 2, 3, 4, 10. I. Ercole, I. Alfonso ve II. Ercole hakkında. Bunların hepsi, I. Alfonso ile II. Ercole hayattayken yazılmışur. Çağdaş hükümdarlar hakkında birçok bilgiye aynı şekilde Bandello'da rastlanmaktadır.
100 Bkz. *Deliciae Poetarum Italorum.*

da da en talihli olmak ihtiyacındadır. Aksi takdirde, kendisinden daha becerikli olanların vay haline! Mesela Leonardo gibi en büyük ressamların, efendilerinin gönlünü eğlendiren metreslerin tablolarını yapmaları da gayet doğaldır.

Fakat Este Hanedanı, başkaları tarafından yüceltilmeyi beklemiyor, kendi kendini ululuyordu. Borso, Schifanoja sarayında, kendisini işbaşında gösteren bir dizi resimlerini yaptırmıştır. Ercole ise (ilk defa 1472'de) hükümdarlığa geçiş gününün yıl dönümlerini öyle muhteşem bir alayla kutlardı ki, bunların hiç tereddütsüz kutsal cenaze alaylarından aşağı kalır yanı kalmazdı: Tıpkı pazar günleri gibi dükkânlar kapanır, gayrimeşrular da dahil olmak üzere, hanedanın bütün üyelerinin, altın sırmalı elbiseler içinde yürüdükleri görülürdü. Hükümdarın, bütün iktidar ve onurun kaynağı olduğunu, insanları ödüllendirmenin onun elinde olduğunu gösteren bir sembol olmak üzere, bu ailede çoktan beri[101] bir altın mahmuz nişanı vardı. Bu altın mahmuz nişanının Ortaçağ şövalyeliği ile hiçbir ilgisi yoktu. I. Ercole bu mahmuza bir asa ile altın işlemeli bir manto ve bir de gelir ekledi. Şüphesiz, geliri hak etmek isteyenden düzenli bir hizmet beklenirdi.

Sanat ve edebiyatın himayesi, Este'lerin sarayına dünya ölçüsünde bir şöhret sağlamıştır. Sanat ve edebiyat, kısmen İtalya'nın en mükemmel kuruluşlarından biri olan üniversite tarafından, kısmen de saray ve devlet hizmetlerinde bulunan makam sahipleri tarafından bağışlarla korunuyordu. Bunun için ayrıca bir fedakârlıkta bulunulmazdı. Bojardo, zengin bir soylu ve yüksek bir memur olarak tamamıyla bu çevreye mensup olanlar arasındaydı. Ariosto önem kazanmaya başladığı zaman artık ne Milano ve ne de Floransa sara-

101 Daha 1367'de Niccolo'da sözü edilmiştir. *Libro del Polistore*: Murat., XXIV, Col. 848.

yı -hiç değilse gerçek anlamı ile- mevcuttu. Çok geçmeden Urbino sarayı da ortadan kalkmıştı. Napoli sarayı ise çoktan kayıplara karışmıştı. Ariosto, Kardinal İppolito'nun müzisyenleri ve hokkabazları yanında bir yer bularak yerleşmekle yetindi ve sonradan Alfonso onu kendi hizmetine alıncaya kadar orada kaldı. Daha sonra Torquato Tasso'nun durumu büsbütün başka olacaktı. Ona sahip olmak için saray gerçek bir kıskançlık göstermiştir.

Böyle merkezileştirilmiş bir hükümdar kuvvetine karşı devlet içinde yapılacak her çeşit direniş girişimi başarısızlıkla sona ermeye mahkûmdu. Bir şehir cumhuriyeti kurmak için gerekli olan öğeler sonsuza kadar yok edilmiş, her şey kuvvete ve zor kullanmaya yöneltilmiştir. Feodal malikânelere salip bulundukları yerlerde de hiçbir siyasi hakkı olmayan soylular, istedikleri kadar kendilerini ve bravo'larını Guelf'ler ve Ghibellin'ler diye ayırsın ve ona göre çeşitli kılıklara soka dursunlar[102], tüylü berelerini veya kabarık külotlarını şöyle veya böyle giydirsinler, mesela Machiavelli[103] gibi düşünce sahibi kişiler kesin olarak biliyorlardı ki, Milano veya Napoli, bir cumhuriyete layık olamayacak kadar "kokuşmuş bir durumda bulunuyordu." Çoktan beri, eski zor ve şiddetin gölgesinde beslenmiş aile geçimsizliklerinden başka bir niteliği olmayan bu iki sözde parti (Ghibellin'ler ile Guelf'ler) arasında garip davalar vardı. Bir İtalyan hükümdar, kendisine partileri ortadan kaldırma öğüdü veren[104] Agrippa von Nettesheim'e[105] şu cevabı veriyordu: "Bunlar

102 Burigozzo, Archiv. Stor., II, 432.
103 *Discorsi* I, 17.
104 *De incertitudine et vanitate scientiarum*, cap. 55.
105 Agrippa Von Nettesheim (1486 -1535). Alman, filozof ve doktor. 1527'de yazdığı *De incertitudine et vanitate scientiarum* adlı eseri, o devir biliminin durumunu alaylı bir üslupla tasvir etmektedir (Çeviren).

arasındaki davalar bana her yıl para cezası olarak 72.000 dukat sağlamaktadır". Mesela 1500 tarihinde Moro'nun kısa bir zaman için başlarına dönmesi sırasında Tortona Guelf'leri, yakında bulunan Fransız ordusunun bir kısmını, Ghibelin'leri büsbütün ortadan kaldırmak amacı ile şehirlerine davet ettiler. Fransızlar gerçi ilkin Ghibellin'lerin mallarını yağma ve tahrip ettiler; fakat sonradan kendilerini çağıran Guelf'lere de aynı muameleyi yaptılar; Tortona baştan başa bir kül ve yıkıntı yığını haline gelinceye kadar aynı faaliyete devam ettiler.[106] Her çeşit tutkunun ve öç duygusunun hiçbir zaman sönmeden yaşadığı Romagna'da da bu iki isim, yani Ghibellin ve Guelf adları, siyasi anlamlarını büsbütün kaybetmişlerdi. Şurada veya burada Guelf'lerin Fransa'ya, Ghibellin'lerin İspanya'ya sempati göstermek zorunda bulunduklarına inanılması, fakir halkın siyasi bilinç bozukluğunu gösteren olaylardan biriydi. Bu çılgınca hareketi sömürmüş olanların fazla bir başarı kazandıklarını görmüyorum. Fransa, bütün müdahalelerinden sonra İtalya'yı tekrar boşaltmak zorunda kalmıştır. İspanya'nın İtalya'yı alt ettikten sonra ne hale düştüğünü de elle tutulur bir şekilde görmekteyiz.

Biz yine de Rönesans hükümdarlığı konusuna dönelim. Tamamıyla temiz ve arı ruhlu bir insan, belki o zamanlarda da, bütün kuvvetin Tanrı'dan geldiğini ve bu hükümdarların, eğer herkes tarafından iyi niyetle ve temiz kalplilikle desteklenmiş olsalardı, zamanla iyi olacaklarını ve zora dayanan kökenlerini unutmak zorunda kalacaklarını düşünebilirdi. Fakat tutkulu, yaratıcı ateşle donanmış bir ruh ve imge gücüne sahip olan insanlardan böyle bir şey beklemek doğru olmaz. Bunlar kötü doktorlar gibi hastalığın tedavisini hastalık belirtilerinin kaldırılmasında görüyorlar ve hükümdarlar öldürüldüğü takdirde hürriyetin kendiliğinden geleceğine

106 Prato, Archiv. Stor., II. s. 241.

inanıyorlardı. Yahut da bu kadar derin bile düşünmüyorlar, genel olarak her tarafa yayılmış olan kin ve nefreti yatıştırmak veya sadece aile felaketlerinin ve kişisel hakaretlerin öcünü almak istiyorlardı. Hükümdarlığın kayıtsız ve şartsız olması ve hiçbir yasa bağı tanımaması gibi, birbirine karşı olanların kullandıkları araç da kayıtsız ve şartsızdır. Daha Boccaccio, bunu açıktan açığa ifade etmektedir.[107] "Zorla post kapmış bir zorbaya kral ya da hükümdar diyeyim ve ona efendim olarak sadık mı kalayım? Hayır: Çünkü o, halk tabakasının düşmanıdır. Ona karşı silah, casus, tuzak, hile kullanabilir, suikast yapabilirim. Bu, kutsal ve zorunlu bir iştir. Tiran kanından daha makbul bir kurban mevcut değildir." Burada münferit olayları ayrı ayrı ele alacak değiliz. Machiavelli, *Discorsi* adlı eserinin herkesçe tanınan bir bölümünde, İlkçağ ile modern çağın suikastlarını Yunan tiranları zamanından başlayarak ele almış ve bunlar hakkında, ayrı ayrı olarak tertip ve başarı derecelerine göre tam bir soğukkanlılıkla hüküm vermiştir.[108] Biz burada sadece iki noktaya işaret etmekle yetinelim ve ibadet sırasında işlenilen cinayetler ve bir de klasik çağın etkileri üzerine birkaç söz söyleyelim.

Büyük bir özenle korunan zorba hükümdarları, dinî törenler için kiliseye gittikleri zamanlar dışında ele geçirmek hemen hemen imkânsızdı. Hele bütün hükümdar ailesini bir arada bulmak, bunun dışında bir vesileyle hiç mümkün değildi. Böylece Fabrialı-

107 *De Casibus Virorum Illustrium*, L.. II, cap. 15.

108 *Discorsi*, III. 6: Bununla Storia Fior., L. VIII karşılaştırılmalıdır. Suikastları tasvir etmek, İtalyanların çok eski zamanlardan beri sevdikleri bir iş olmuştur. Luitprand bile bu gibi olayları X. yüzyıldaki çağdaşlarından daha etraflı olarak anlatmaktadır. XI. yüzyıldan kalma yazılardan (Baluzius, *Miscellaneorum Liber Secundus*, I, s. 184), imdada çağrılan Roger tarafından Messina'nın Müslümanlardan kurtarılışı karakteristik bir parçadır (1061). Sicilya halk ayaklanması (Vesper):30 Mart 1282'de ikindi vakti Palermo'da halk Fransızlara karşı ayaklanmış ve bu isyan sonunda Anjou Hanedanı Sicilya'dan kovulmuştur; dramatik bir şekilde tasviri bir tarafa bırakılsın. Bilindiği gibi bu çeşit olayları tasvir etmekten Yunan tarihçileri de çok hoşlanmışlardır.

lar[109] 1435 tarihinde, başlarındaki tiran ailesini (Chiavelli) bir ayin sırasında, hem de sözleşildiği üzere duanın "Et incarnatus est" kısmı okunurken toptan öldürmüşlerdi. Milano'da Duka Giovan Visconti, 1412'de San Gottardo kilisesinin kapısında, Duka Galeazzo Maria Sforza ise 1478'de San Stefano kilisesi içinde öldürülmüşlerdi. Bir defasında Lodovico Moro, dul Düşes Bona'ya bağlı adamların hançerlerinden, ancak San Ambrogio kilisesine, pusu kurulmuş olan kapıdan değil de başka ve hiç beklenmedik bir kapıdan girerek kurtulabilmişti (1484). Bu işler yapılırken büyük bir günaha girileceği sanılmıyordu. Galeazzo'nun katilleri, cinayetten hemen önce kilisenin kutsal koruyucusuna dua ediyor ve aynı yerde ilk ayine katılıyorlardı. Bununla beraber Lorenzo ve Giuliano Medici'ye karşı düzenlenen suikastın (1478) kısmen başarılamamasının sebebi şuydu: Haydut Montesecco, onları bir şölen sırasında öldürme şartını kabul etmiş, buna karşılık cinayeti Floransa katedralinde işlemeyi reddetmişti. Sonra onun yerine "kutsal yerlere alışmış olduklarından bu yerlerde aynı işi yapmaktan kaçınmayan" rahipler razı edilmişlerdi.[110]

Klasik çağın etkisine gelince: Bunun ahlâk ve siyaset meseleleri üzerindeki etkilerine ilerideki bölümlerde birçok kez temas edeceğiz. Hükümdarlar, gerek devlet hakkındaki fikirlerinde, gerekse tutum ve davranışlarında, Roma İmparatorluğu'nu çok kere açık olarak örnek alıp bizzat kendileri örnek vermektedirler. Aynı şekilde düşmanlar da, teorik düşüncelerle işe koyuldukları anda, tiran katillerini taklit etmektedirler. Aslında bunların cinayeti işlemeye ka-

109 Corio, Fol. 333. Aşağıda verilen bilgi, age., Fol. 305, s. 444'e göredir.
110 Gallus'tan aynen nakledilen parça: Sismondi, XI. 93. Kiliseye gidiş sırasında işlenen cinayetin yukarıda söylenen sebebi, Merovenjler zamanında ifade edilmiştir. Gregorius Turonensis, *Historia Francorum*, IX. 3.

rar vermelerinde, doğrudan doğruya klasik örneğin etken olduğunu ispat etmek güçtür. Bununla beraber klasik çağ örneklerini taklit etmek, sırf sözden ve bir tarz meselesi olmaktan ibaret de kalmamıştır. En fazla dikkate değer bilgi, Galeazzo Sforza'nın katilleri olan Lampugnani ile Olgiati ve Visconti hakkında mevcuttur.[111] Her üçünün de tamamıyla kişisel nedenleri vardı. Bununla beraber karar, belki de genel bir sebepten ileri geliyordu. Cola de' Montani adında bir hümanist ve belagat öğretmeni, Milanolu çok genç soylulardan oluşan bir kitle içinde, şöhret kazanmaya ve vatan için büyük işler görmeye kuvvetli bir istek uyandırmış ve en sonunda Olgiati ile Visconti'yi, Milano'yu kurtarmak niyetiyle dışarı göndermişti. Çok geçmeden kendisinden şüphelenilerek memleket dışı edildi ve böylece gençleri, alevlenmiş fanatizmleri ile baş başa bırakmak zorunda kaldı. Olaydan aşağı yukarı on gün önce bu gençler, San Ambrogio manastırında yemin ederek birbirlerine söz verdiler. Olgiati şöyle diyor: "Sonra manastırın ücra bir odasında Aziz Ambrosius'un bir tablosu önünde gözlerimi yukarı diktim, kendimiz ve bütün halk için yardımını diledim." San Stefano'nun sonradan kilisesinde işlenen cinayeti koruması gibi, şehrin göksel koruyucusu da bu işi desteklemeliydi. Ant içenler bundan sonra daha birçok kişiyi yardımcı olarak işe karıştırıyor, Lampugnani'nin evini, her gece toplandıkları bir genel karargâh ediniyor ve adam hançerleme talimleri yapıyorlar. Cinayet başarıyla işlendi. Fakat Lampugnani, suikasta uğrayan dukanın yanındakiler tarafından hemen öldürüldü ve arkadaşları yakalandı. Visconti pişmanlık gösterdi. Olgiati ise, bütün işkencelere rağmen, olayın Tanrı isteğine uygun bir kurban olduğu iddiasında direndi ve cellat göğsünü delerken şun-

111 Corio. Fol. 422. Allegretto, *Diari Sanesi*: Murat., XXIII. Col. 777.

ları söyledi: Girolamo, kendini topla, sen uzun zaman anılacaksın; ölüm acı, şöhret ise sonsuzdur.

Fakat burada planlar ve niyetler ne kadar ideal olursa olsun, suikastın düzenleniş ve yapılış tarzında, bütün suikastların en korkuncu olan bir örneğin, yani özgürlükle hiçbir ilgisi bulunmayan Catilina suikastinin etkisi kendini göstermektedir. Sienna kroniklerinde, suikastçıların Sallust'u etüt ettikleri açıkça ifade edilmektedir; Olgiati'nin itirafı da bunu doğrudan doğruya aydınlatmaktadır.[112] Bu korkunç Catilina adına başka yerlerde de rastlayacağız. Komplolar için, güdülen amaç bir tarafa bırakılmak şartıyla, bunun kadar çekici bir örnek bulmak mümkün değildir.

Kendilerini Mediciler'den kurtardıkları veya kurtarmak istedikleri zamanlarda Floransalılar için tiran katli, açıktan açığa mübah görülmüş bir ideal sayılıyordu. 1494'te Mediciler'in kaçmalarından sonra Donatello'nun "Judith ve Holofernes" heykeller grubu[113] saraylarından alındı ve şimdi Michelangelo'nun Davut heykelinin durduğu yere konularak üzerine şu kitabe yazıldı: Exemplum salutis publicae cives posuere (Vatandaşlar, vatanın selameti için bir örnek verdiler) 1496. Özellikle şimdi genç Brutus hatırlanıyordu; o Brutus ki, imparatorluğa ihanet etmesi dolayısıyla daha Dante'de, Cassius ve Judas Iscarioth ile birlikte, cehennemin en derin çukuruna sokulmuştur.[114] Giuliano'ya, Giovanni ve Guilio Medici'ye

112 Olgiati'nin kendi raporunda (Corio) geçen aşağıdaki cümleyle krş. "Quisque nostrum magis socios potissime et infinitos alios sollicitare, infestare, alter alteri benevolos se facere coepit. Aliquid aliquibus parum donare; simul magis noctu edere, bibere, vigilare, nostra omnia bona polliceri" (Bizimkilerden her biri, özellikle arkadaşlarını ve daha pek çok kişiyi kışkırtmaya ve taciz etmeye, birbirlerinin gönlünü kazanmaya başladılar. Bazılarına biraz bir şey veriyorlar, aynı zamanda daha çok geceleri yiyor, içiyor, sabahlıyorlar, varımızı yoğumuzu dağıtacaklarını vaat ediyorlardı).

113 Vasari, III, 251, Vita di Donatello'ya not.

114 Inferno, XXXIV, 64.

karşı düzenlediği suikastta (1513) başarılı olamayan Pietro Paolo Boscoli, Brutus'a son derece hayrandı ve bir Cassius bulsa, Brutus'u taklit etme cesaretini kendinde bulacaktı. Sonra Cassius'un rolünü oynatmak üzere Agostino Capponi'yi elde etmişti. Zindanda söylediği son sözler[115] –ki bunlar dinin o zamanki durumu hakkında en önemli belgelerden birini teşkil etmektedir– bir Hıristiyan olarak ölmek için zihnini o klasik çağ hayallerinden ayırmakta ne kadar güçlük çektiğini göstermektedir. Bir dostu ve kendisine tövbe ettiren papaz, Aquinolu Saint Thomas'ın suikastı lanetlediğine dair ona teminat vermek zorunda kalıyorlardı.

Fakat aynı papaz, Saint Thomas'ın bu hususta bir ayrım yaptığını ve halkın isteğine aykırı olarak iktidarı zorla ele geçirmiş olan bir tirana karşı suikast yapılmasına izin verdiğini, aynı suçlunun aynı dostuna gizlice itiraf etmiştir. Lorenzino Medici 1537'de Duka Alessandro'yu öldürüp kaçtığı zaman, olayın büyük bir ihtimalle doğru, fakat hiç değilse kendi emriyle yazılmış olan bir savunması yayınlanmıştır.[116] Bu savunmada o, tiran katlini en büyük bir hizmet olarak övmektedir; Alessandro gerçekten Medici ailesinden olduğundan ve dolayısıyla (uzaktan da olsa) akrabası bulunduğundan, kendisini, vatan sevgisi yüzünden kardeşini öldürmüş olan Timoleon ile hiç çekinmeden karşılaştırmaktadır. Başkaları burada da Brutus benzetmesini kullanmışlardır. Hatta bizzat Michelangelo'nun, daha çok son zamanlarında bu çeşit düşüncelere bağlı kaldığını, Brutus büstünden anlamak mümkündür. Büyük sanatçı, hemen hemen bütün eserleri gibi bu eserini de tamamlamamıştır. Fa-

115 Bunları bizzat duymuş olan Luca della Robbia'nın notları: Archiv. Stor., I, s. 273. Krş. Paolo Giovio, *Vita Leonis X.*, L. III (Viri Illustres).
116 Roscoe, *Vita di Lorenzo de Medici*, IV, ek 12. Krş. *Lettere di principi* (Venedik, 1577) III, fol. 162 vd.

kat bunun nedeni kuşkusuz, altına konulmuş olan beytin ifade ettiği gibi, Caesar'ın öldürülmesinden acı duyması değildir.

Yeniçağ hükümdarlıklarına karşı görüldüğü biçimde bir kitle radikalizmini, Rönesans devri hükümdarlıklarında aramak boşunadır. Rönesans devrinde her birey hükümdarlığı kendi içinde protesto ediyordu; fakat ona güç birliğiyle hücum etmekten çok daha öncelikle, bu rejim altında iyi veya çıkarlarına uygun bir şekilde yaşamayı düşünüyordu. Ahalinin birleşerek başlarındaki hükümdar hanedanını ortadan kaldırmaya veya ülkeden kovmaya girişecek kadar ileri gidilmesi için, işlerin Fabriano'da ve Rimini'deki kadar çığırından çıkması gerekiyordu. Aynı zamanda çok iyi biliniyordu ki, kural olarak, baştaki efendiyi değiştirmenin ötesine götürecek hiçbir şey yapılamazdı. Cumhuriyetlerin yıldızı kesin olarak sönmekteydi.

Bir zamanlar İtalyan şehirleri, kenti bir devlet haline getiren kuvveti son derece geliştirmişlerdi. Bu şehirlerin büyük bir federasyon içinde birbirlerine bağlanmasından başka yapılacak iş kalmamıştı. Ayrıntılarda şu veya bu kılığa bürünmüş olmakla beraber aslında bu fikir, İtalya'da daima ortaya atılmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllardaki savaşlar sırasında, gerçekten de büyük ve savaşçılık bakımından kudretli şehir birlikleri meydana gelmiştir. Hatta Sismondi (II, 174), Lombardia birliğinin son defa Barbarossa'ya karşı silahlanma hazırlıkları yaptığı dönemin (1168'den beri), genel bir İtalyan federasyonunun kurulması için en elverişli an olduğuna inanmaktadır. Fakat İtalya şehirleri arasında en kuvvetli olanlar, bu işin gerçekleşmesine imkân vermeyecek bir takım özellikler geliştirmiş-

lerdi: Ticarette rakip olarak birbirlerine karşı en sert araçları kullanıyor ve zayıf komşuları haksız yere ezerek kendilerine bağlıyorlardı. Bu demektir ki, sonunda tek başına tutunabileceklerine ve bir bütün halinde birleşmeye ihtiyaç duymadıklarına inanıyor ve her türlü despotluğun kurulabilmesi için zemin hazırlıyorlardı. Bu tiranlık rejimi, soyluların partilerinin kendi aralarında ve ahali ile yaptıkları iç mücadelelerden yorgun düşülmesi dolayısıyla kuvvetli bir hükümetin özlendiği ve tek taraflı parti idaresinin, ahaliden asker toplanarak oluşturulacak bir orduyu işe yaramaz saymaya alışmasından sonra[117] mevcut ücretli askeri birliklerin para karşılığında her hizmete hazır bulunduğu bir dönemde ortaya çıkıyordu. Tiranlar, birçok şehrin özgürlüğüne son veriyorlardı. Gerçi bazı yerlerde zorba hükümdarlar kovuluyorlardı; fakat bu, ancak yarım bir iş oluyor veya kısa bir süre geçerli oluyordu. Tiranlık sürekli olarak yeniden kuruluyordu; çünkü içeride bunun için elverişli koşullar mevcuttu ve karşı çıkacak kuvvetler yıpranmış bulunuyordu.

Bağımsızlıklarını koruyabilmiş olan şehirlerden ikisi, bütün insanlık tarihi için son derece önemli olmuştur. Bunlardan biri Floransa'dır. Bu şehir sürekli bir harekete sahne olmuş ve üç yüzyıl boyunca bu harekete katılan bireylerin ve toplumun bütün düşünce ve niyetleri hakkında bize bilgi vermiştir. Diğeri, görünüşte durgunluğu ve siyasi suskunluğu ile sivrilen Venedik'tir. Bu iki şehir arasında akla sığabilecek en şiddetli karşıtlıklar bulunmaktadır; bununla beraber her ikisi de dünya üzerindeki kentlerin hiçbirisiyle bir karşılaştırma kabul etmez.

Venedik, kendini, insan hünerinden daha üstün bir güçle meydana gelmiş bir harika, bir gizem eseri olarak görüyordu. Şehrin

117 Son nokta hakkında bkz. Jacopo Nardi, *Vita di Antonio Giacomini*, s. 18.

kuruluşuna dair bir efsane yaşıyordu. Buna göre 25 Mart 413 günü öğle vakti, Padualı göçmenler, barbarlar tarafından parçalanmış olan İtalya'da, saldırılması imkânsız, kutsal bir sığınak kurmak amacıyla, Rialto'da ilk temel taşını atmışlardı. Daha sonra gelen yazarlar, bu kurucuların, şehrin gelecek zamanlarda erişeceği büyüklüğü sezmiş olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hexameter vezniyle yazmış olduğu şiirinde kuruluş olayını ağdalı ve coşkun bir şekilde anlatan M. Antonino Sabellico, şehrin takdis ayinini icra eden papaza, Tanrı'ya hitaben şunları söyletir: "Eğer günün birinde büyük işlere girişme cesaretini gösterirsek sen bizi başarılı kıl! Şimdi sadece fakir bir mihrabın önünde diz çöküyoruz. Fakat eğer adaklarımız boş yere değilse, senin için, ey Tanrı, burada mermer ve altından yüz tapınak yükselecektir!"[118] Ada üzerinde kurulmuş olan bu şehir, XV. yüzyıl sonlarında, o zamanki dünyanın bir mücevher sandığı gibi görünüyordu. Aynı Sabellico, bu sıfatla[119] şehri, çok eskiden yapılmış kubbeli kiliseleriyle, değirmi kuleleri, cepheleri mermer kaplı binalarıyla, tavanlardaki bol yaldızların ve diğer süslerin günlük hayatta her köşesinden faydalanmaya engel olmadığı ihtişamıyla tasvir etmektedir. Bizi, kalabalığın kaynaştığı Rialto kenarındaki San Giacometto meydanına götürmektedir: Yüksek sesler veya bağrışmalar değil, fakat sadece çok sesli bir uğultu, buranın dünya çapındaki iş hayatını açığa vurmaktadır. Dört yanı çevreleyen revaklarda ve yine meydana açılan sokaklardaki revaklarda[120] sarraflar ve yüzlerce kuyumcu oturmaktadır; başlarının üzerinde uçsuz

118 Carmina'lan içinde: Genethliacon. Krş. Sansovino. *Venezia*, Fol. 203. En eski Venedik kronik yazarı Diaconi (Pertz, *Monumenta Germania Historica*, IX. P. 5,6), ada üzerindeki tesisleri Langobard'lar zamanına götürür ve Rialto'daki yerleşme yerlerinin daha geç zamana ait olduğunu açık olarak kaydeder.

119 De situ Venetae urbis.

120 Bütün bu semt, XVI. yüzyılda yapılan binalarla tamamen değişmiştir.

bucaksız dükkân ve mağazalar bulunmaktadır. Köprünün öteki tarafında bulunan Almanların Fondaco'sunu tasvir etmektedir: Bu binanın geniş salonlarında onların eşyaları bulunmakta ve adamları oturmaktadır. Önündeki kanalda daima arka arkaya sıralanmış gemiler yatmaktadır. Biraz daha yukarıya doğru gidildiği zaman, şarap ve zeytinyağı yüklü gemiler ve buna paralel olarak, hamalların (facchino) kaynaştığı kıyı boyunca kubbeli dükkânlar yer almaktadır. Sonra Rialto'dan Marcus meydanına kadar ıtriyat dükkânları ve misafirhaneler sıralanmaktadır. Sabellico bu şekilde yazısına devam ederek, okuyucusunu bir semtten öbür semte gezdirmekte, hastanenin bulunduğu yere kadar götürmektedir. Bu kurumlar yüksek amaçlar için kurulmuş olan enstitüler arasındadır. Aslında, kamu hizmetlerine yararlı kurumların bu kadar geliştirilmiş şekline yalnız Venedik'te rastlanmaktadır. Gerek barış ve gerekse savaş zamanlarında sosyal yardım, Venediklilere özgü bir özellikti. Düşmandan da olsalar, yaralılara gösterdikleri özen daima yabancıların hayretini uyandıran bir konuydu.[121] Kamu hizmetleriyle ilgili her çeşit kurumun en mükemmel örneği Venedik'te görülmektedir. Emeklilik usulü, yetim ve dulları da kapsamak üzere, sistematik bir şekilde ve büyük bir titizlikle uygulanmaktaydı. Zenginlik, dünyayı tanıma ve siyasi güvenlik, bu gibi meseleler üzerine düşünceleri olgunlaştırmıştı. Sessiz ve sağgörülü adımlarla yürüyen, düşünerek söz söyleyen bu levend ve sarışın[122] insanlar, giyinişlerinde, tutum ve davranışlarında birbirlerinden çok az farklıydılar. Süs eşyasını,

121 Benedictus, *Carol.*,VIII: Eccard, *Scriptores*, II, Col. 1597, 1601, 1621. *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 26'da Venediklilerin siyasi faziletleri sayılmaktadır: Bonta, innocenza, zelo di carita, pieta, misericordia (İyilik, masumiyet, hemcins sevgisi, dindarlık, merhamet).

122 Birçok nobili (soylular) saçlarını kısa keserdi; *Erasmi Colloquia*, ed. Tigur, a. 1553, s. 215, miles et carthusianus.

özellikle incileri, eşlerine ve kızlarına takarlardı. O zamanlar genel refah, Türkler karşısında uğranılan büyük kayıplara rağmen, hâlâ gerçekten parlak bir düzeydeydi. Toplanan enerji, Venedik hakkında Avrupa'nın genel olarak beslediği önyargı, sonraları Hindistan'a giden deniz yolunun keşfedilmesi, Mısır'da Memluk Sultanlığı'nın yıkılması ve Cambray İttifakı'na karşı savaş gibi en şiddetli darbeler karşısında da, Venedik'in yıkılmadan yaşayabilmesine yetmiştir.

Tivoli yakınlarında doğan ve zamanın filologları gibi serbestçe konuşmaya alışkın olan Sabellico, eserinin başka bir yerinde[123] sabah derslerini dinlemeye gelen genç soyluların kendisiyle siyaset üzerine konuşmaya yanaşmadıklarına işaret etmektedir: "İtalya'da şu veya bu hareket hakkında halkın ne düşündüğünü, ne dediğini onlardan sorduğum zaman, hepsi bir ağızdan hiçbir şey bilmiyoruz diye cevap veriyorlar." Bununla beraber soyluların soysuzlaşmış kısmından, devletin bütün engizisyon kovuşturmalarına rağmen, bazı şeyler öğrenmek mümkündü. Ancak bunu o kadar ucuza mâl etmek mümkün değildi. XV. yüzyılın son çeyreğinde en yüksek mevkiye sahip memurlar arasında ihanetçiler de bulunuyordu.[124] Papaların, İtalyan hükümdarlarının, hatta Venedik Cumhuriyeti'nin hizmetindeki sıradan Condottiere'lerin kısmen düzenli aylık alan casusları vardı. İş o raddeye gelmişti ki, Onlar Meclisi, önemli siyasi haberleri Pregadi Meclisi'nden gizli tutmayı hayırlı buluyordu; hatta Lodovico Moro'nun, Pregadi Meclisi üyelerinin belli bir kısmını elde ettiği kabul ediliyordu. Bazı suçluların geceleyin astırılması ve ihbarcılara yüksek bahşiş verilmesi (mesela ölünceye kadar altmış dukat aylık bağlaması) gibi tedbirlerin iyi sonuçlar ver-

123 *Epistolae*. V, Fol. 28.
124 Malipiero, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, 1, s. 377 431,481,493,530; II, s. 661,668,679. *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 57. *Diario Ferrarese*, a.g.e., Col. 240.

miş olduğunu söylemek güçtür. Esas sebep, soylulardan bir çoğunun fakir olmasıydı ve fakirliği de birdenbire ortadan kaldırmak mümkün değildi. 1492'de iki soylu kişi, memuriyet sahibi olmayan fakir soyluları teselli için devletin yılda 50.000 dukat fedakârlıkta bulunmasını teklif etti. Sorun neredeyse büyük meclise sunulacak duruma gelmişti ve bu mecliste de çoğunluğu kazanmak mümkündü. Fakat Onlar Meclisi, henüz iş işten geçmeden müdahale etti ve teklif sahibi iki soyluyu Kıbrıs'taki Nicosia'ya sürdü.[125] Yine bu zamanlarda, Soranzo ailesinden biri kilise hırsızlığı suçundan idam olundu ve Contarini ailesine mensup bir kişi de ev basmak suçundan zincire vuruldu. 1499'da aynı aileden başka bir adam Signorlar Meclisi'nin önüne çıkıp yıllardan beri memuriyetsiz olduğunu, 16 dukat geliri, buna karşılık dokuz çocuk babası ve üstelik altmış dukat da borçlu bulunduğunu, ticaretten anlamadığını ve bir süre önce sokağa atıldığını ileri sürerek şikâyet etti. Bazı zengin soyluların, fakirleri bedava oturtmak üzere evler yaptırmalarını bu durumla izah etmek mümkündür. Tanrı adına uzun sıralar halinde tapınaklar bina ettirmek, vasiyetnamelerde sevap kazandıracak işler olarak görülmektedir.[126]

Eğer Venedik'in düşmanları, cumhuriyetin karşılaştığı bu çeşit güçlüklere ciddi olarak ümit bağlamışlardıysa bunda aldanıyorlardı. Ticaretin, en beceriksizine bile çalışmasının karşılığı olarak zengin kazançlar sağlayacak ölçüde gelişmiş olmasının ve Doğu Akdeniz'deki sömürgelerin, toplumdaki tehlikeli siyasi akımları başka taraflara yönelttiği düşünülebilir. Fakat Cenova'nın siyasi tarihi, aynı elverişli durumlara rağmen, son derece fırtınalı değil miydi? Ve-

125 Malipiero: Archiv. Stor., VII. II, s. 691; krş. 694, 713 ve I, 535.
126 Marin Sanudo, ***Vite de'Duchi*** : Murat., XXII, Col. 1194.

nedik'in sarsılmaz oluşunun nedeni, daha çok, dünyanın başka hiçbir yerinde bir araya gelmesi mümkün olmayan şartların burada toplanarak etkin olmasıdır. Saldırılması imkânsız bir şehir olarak Venedik, dış ilişkilerde öteden beri son derece soğukkanlı bir ağırbaşlılıkla hareket etmişti; İtalya'nın öteki bölgelerinde görülen particiliği hemen hemen hiç tanımıyordu; ittifaklarını sırf geçici amaçlar uğruna yapmış ve mümkün olduğu kadar pahalıya satmıştı. Bu sebepledir ki, Venedik karakterinin ana vasfını, gururlu ve hatta başkalarını küçümseyici bir tek başınalık ve bunun doğal sonucu olarak içeride kuvvetli bir dayanışma teşkil ediyordu. Geri kalan bütün İtalya'nın Venedik'e karşı beslediği kin ve garez de bu durumu bir kat daha pekiştiriyordu. Doğrudan doğruya şehir içinde bütün ahali, gerek sömürgelere ve gerekse Terraferma'daki malikânelere karşı, gayet kuvvetli bir ortak çıkarla birbirine bağlıydı. Terraferma ahalisi (yani Bergamo'ya kadar olan şehirlerde oturan insanlar) yalnız Venedik'le alışveriş yapmaya izinliydi. Böyle suni bir çıkar, ancak içeride sükûn ve birlikle korunabilirdi. Kuşkusuz, ezici bir çoğunluk bunu tamamıyla anlıyordu ve sırf bu sebeple suikastçiler için burası elverişli bir zemin değildi. Gerçi durumdan memnun olmayanlar da yok değildi; fakat bunlar, soylular ve halk olarak birbirlerinden o kadar ayrılmışlardı ki, herhangi bir şekilde anlaşmalarına imkân yoktu. Soylular arasında tehlikeli sayılabilecek, zenginlere yönelik suikastlerin ana kaynağı olan işsizlik, büyük ticaret girişimleri, seyahatler ve daima tekrarlanan Türk savaşları sayesinde ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Bu savaşlar sırasında soylular, bazen cezaya çarptırılmayı hak edecek kadar ağır suçlu durumuna düşecek bir şekilde, askerî komutanları korurlardı. Hatta bir Venedik hakimi, soyluların birbirini incitmek hususundaki bu kaçınganlıklarının, adalete aykırı olarak devam etmesi duru-

munda, devletin çökeceği kehanetinde bulunmuştu.[127] Bununla beraber geniş ölçüde serbest bir hava içinde hareket edebilmek, Venedik soylularına genel olarak sağlam bir yol çiziyordu. Ancak kıskançlık ve ihtirasın kesin olarak tatmin edilmesi gerektiği bazı hallerde, resmî bir kurban verildiği de görülürdü; bunun için resmî makam ve meşru vasıtalar vardı. Doç Francesco Foscari'nin (ö. 1457), bütün Venediklilerin gözü önünde tokatlanarak sonunda ölümüne sebep olan işkence, yalnız aristokratlar arasında görülebilen öç alma tarzının belki de en korkunç örneğini oluşturmaktadır. Onlar Meclisi her şeye müdahale eder; ölüm ve kalım, hazine ve ordu komutanlığı üzerinde kayıtsız şartsız hak sahibidir; içlerinde engizisyoncular bulunur; Foscari'yi ve onun gibi daha birçok iktidar sahibini alaşağı etmiştir. İşte bu Onlar Meclisi, yönetimi tümüyle elinde bulunduran ve "gran consiglio" denilen egemen sınıf tarafından her yıl yeniden seçilir ve böylece doğrudan doğruya aynı sınıfın iradesini temsil ederdi. Bu seçimlerde büyük entrikalar dönmemiş olsa gerektir. Çünkü sürenin kısa oluşu ve üyelik bittikten sonraki sorumluluk, bir dereceye kadar bu memuriyeti çekici olmaktan çıkarmaktadır. Gerçek Venedikliler, icraatları ne kadar cehennemî ve güce dayalı olursa olsun, ne bunlardan ve ne de başka Venedik memurlarından korkup kaçarlar, tersine önlerine dikilirlerdi. Bunun sebebi sadece cumhuriyetin çok nüfuzlu oluşu ve kendileri kaçtıkları takdirde ailelerine işkence edilebileceği ihtimali değildi; asıl olarak, çoğu olayda resmî makamların hiç olmazsa mâkul sebeplere göre hareket etmesi ve bunlarda bir kana susamışlık görülmemesiydi.[128] Herhalde hiçbir devlet, hiçbir zaman, uzaklarda

127 *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 105.
128 *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 123 ve Malipiero (VII, I. s. 17) Amiral Antonio Grimani hadisesini anlatmaktadırlar.

bulunan tebaası üzerinde Venedik'inkinden daha büyük bir manevi nüfuza sahip olmuş değildir. Mesela Pregadi Meclisi'nde ihanetçiler yok değildi; ama bu, yabancı ülkelerde bulunan her Venediklinin kendi hükümetinin doğal casusu olmasıyla bol bol telafi ediliyordu. Gayet doğal olarak Roma'daki Venedikli kardinaller, papanın yüksek ruhani meclisinin gizli müzakerelerini hükümetlerine bildiriyorlardı. Kardinal Domenico Grimani, Ascanio Sforza tarafından kardeşi Ludovico Moro'ya gönderilmekte olan mektupları Roma yakınlarında yakalatmış (1550) ve bunları Venedik'e göndermişti. Tam o sırada ağır suçlama altında bulunan babası, oğlunun bu hizmetini "gran consiglio", yani bütün dünya önünde açığa vurarak bundan medet ummuştu.[129]

Venedik'in, Condottiere'lerine ne kadar itibar gösterdiğine ve bunları nasıl tuttuğuna yukarıda değinilmişti. Condottiere'lerin sadık kalmalarını sağlamak için en kuvvetli garanti, bunların çok sayıda olmalarıydı. Kalabalık oluşları ihaneti güçleştirdiği gibi, her çeşit komployu keşfetmeyi de aynı ölçüde kolaylaştırıyordu. Venedik ordusunun listelerine bakılacak olursa çeşit çeşit birliklerin bir araya toplanmış olduğu görülür ve böyle bir orduyla ortak askerî hareketlerin nasıl mümkün olduğu sorusu akla gelir. 1495 tarihindeki savaş manevralarında 15.526 süvarinin küçük küçük birlikler halinde ayrı ayrı komutanlara bağlı bulundukları görülüyor. Yalnız Mantua hükümdarı Gonzaga'nın komutası altında 1200 ve Gioffredo Borgia'nın komutasında 740 süvari bulunuyordu. Bunlardan sonra altı Condottiere'nin 600-700, on Condottiere'nin 400, on iki Condottire'nin 100-200, dokuzunun 80, altısının 50-60 vb. süvarisi vardı.[130] Bunlar kısmen eski Venedik birlikleri, kısmen de şehir

129 *Chron. Venetum*, 1. Col. 168.
130 Malipiero, I, VII, I, s. 349. Bu gibi başka listeler: Marin Sanudo *Vite de' Duchi*, Murat., XXII. Col. 990 (1426 yılına dair), Col. 1088 (1440 yılına dair), Corio, Fol. 435-438 (1481 yılına dair), Guazzo, *Historie*, Fol. 151.

ve taşra soylularının komutasındaki birliklerdi. Fakat komutanların çoğu İtalyan hükümdarları ve şehir hakimleri veya bunların akrabalarıydılar. Bu süvari kuvvetinden başka 2400 kişilik bir piyade birliği de aynı savaşa katılmıştı. Bunların nasıl toplandığı ve kimler tarafından komuta edildikleri hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Aynı şekilde, büyük bir ihtimalle özel asker sınıflarını oluşturan 3300 kişilik bir kıta hakkında da fazla bir şey bilmiyoruz. Barış zamanlarında Terraferma şehirlerinde ya hiç garnizon bulundurulmaz ya da inanılmayacak kadar az sayıda kuvvet bulundurulurdu. Venedik, tebaasının doğrudan doğruya meşruluk duygusuna olmasa bile sağduyusuna bel bağlıyordu. Cambray İttifakı'na karşı yapılan savaşta (1509) Venedik, bilindiği gibi Terraferma'yı sadakat yemininden azat etti. Cumhuriyet hükümeti, düşman işgalinin ne demek olduğunu tadacak olan halkın, yumuşak başlı Venedik yönetimini arayacağı kanısındaydı. Gerçekten de Terraferma ahalisi, Venedik'ten ihanetle ayrılma ihtiyacını duymadığından ve dolayısıyla cezaya çarptırılmaktan korkmaya mahal kalmadığından, büyük bir istekle, öteden beri alışkın olduğu yönetime dönmekte gecikmedi. Bu fırsatla şunu söyleyelim ki bu savaş, Venedik'in genişleme hırsı aleyhinde yüz yıldan beri koparılan çığlıkların bir sonucuydu. San Marcus Cumhuriyeti bazen, kendi görüşüne göre çılgınca ve hesaba sığmaz işlere düşmanlarının girişebileceklerini ummayan çok akıllı insanlara özgü hataya düşüyordu.[131] Belki de daha ziyade aristokratlara özgü olan bu iyimserlik havası içinde, Venedik hükümeti bir zamanlar Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u alma hazırlıklarını, hatta Fransa Kralı VIII. Charles'ın savaş hazırlıklarını büsbütün bilmezlikten geldi ve en sonunda hiç beklemediği bu işler birer gerçek oldu.[132] Cambray İttifakı da bu çeşit olaylardan biriydi. Çünkü

131 Guicciardini (Ricordi N. 150), siyasi intikam duygusunun, kişisel çıkarın açık sesini boğabileceğine belki de ilk defa işaret etmiş olan tarihçidir.
132 Malipiero, I, VII, I, s. 328.

bu ittifak, işin asıl düzenleyicileri olan XII. Louis ile Papa II. Julius'un çıkarlarına düpedüz aykırı düşüyordu. Fakat bütün İtalya'nın istilacı Venediklilere karşı duyduğu kin ve garez, Papa'nın şahsında toplanmış bulunuyordu; o kadar ki, bu duygunun etkisi altında Papa, yabancıların İtalya'ya girmelerine göz yumuyordu. Kardinal Amboise'ın ve kralının İtalya'ya karşı güttükleri siyasete gelince, bunların habis çılgınlıklarını Venedik'in daha önceden anlaması ve bundan korkması gerekirdi. Geri kalan devletlerden çoğunun bu Cambray İttifakı'na katılmalarının nedeni, Venedik'e imrenmelerinden ibarettir. Zenginliğe ve kuvvete erişmek için teşvik edici ve dürtücü bir kuvvet sayılan çekememezlik, aslında bir duygudan başka bir şey değildir. Venedik bu mücadele sonunda şerefini kurtarmış, fakat etkileri uzun süren zararlara da uğramıştır.

Dayandığı temeller bu kadar karmaşık, faaliyet ve çıkarları bu kadar geniş alanlara yayılmış bir devletin, meselelerin tümü üzerinde sistemli bir bilgiye sahip olmadan, kuvvetlerle yükler ve artma ile eksilme arasında daima bir bilanço yapmadan yaşayabileceğini düşünebilmek mümkün değildir. Şüphesiz Venedik belki Floransa ile ve bir ölçüde de, gelişmiş İtalyan devletleriyle birlikte, modern istatistik biliminin doğum yeri olma iddiasında bulunabilir. Ortaçağ'ın feodal devletinde, hükümdar haklarını ve toprak kayıtlarını içine alan listeler dışında, sayım hakkında bir şey bilinmemektedir. Burada üretim sabit kabul edilmektedir; gerçekten de bu, esasta toprak söz konusu olduğu sürece aşağı yukarı böyledir. Buna karşılık bütün Batı ülkelerinde şehirler, endüstri ve ticarete dayanan ürünlerini, büyük bir özenle çok erken zamanlardan beri, son derece değişen bir nesne olarak görmüşler ve hareket hatlarını bu değişikliğe göre düzenlemişlerdir. Ancak bu da, şehirlerin en parlak devirlerinde bile, tek taraflı bir ticaret bilançosundan ibaret kalmış-

tır. Donanmalar, ordular, siyasi baskı ve nüfuz, doğrudan doğruya bir tüccarın büyük defterine aktif ve pasif olarak kayda geçerdi. Sadece İtalyan şehirlerinde, tamamıyla siyasi bir bilincin mantıksal sonuçları -İslam yönetimi örneğine göre çok eski zamanlardan beri üretim ve ticaretle yoğun bir şekilde uğraşma– bir arada toplanmış ve böylece gerçek anlamda bir istatistik biliminin kurulması olasılığı ortaya çıkmıştır.[133] Güney İtalya'da, İmparator II. Friedrich tarafından kurulmuş, zora dayanan devlette kuvvetler, ölüm kalım mücadelesi göz önünde tutularak tek taraflı bir şekilde yoğunlaştırılmış ve her şey buna göre düzenlenmişti. Buna karşılık Venedik'te gücün ve hayatın zevkini tatmak, atalardan kalan mirası geliştirmek, en çok kazanç sağlayabilen endüstri türlerini yaratmak ve daima yeni yeni ihraç yolları açmak, ulaşılmak istenen en yüksek amaçlardır.

Devrin yazarları bu sorunlar hakkında hiç çekinmeden fikir yürütmektedirler.[134] 1422 tarihinde şehir nüfusunun 190.000'e vardığını öğreniyoruz. Artık ocaklar, eli silah tutanlar, kendi kendini geçindirebilenler ve bunlara benzer şeyler esas alınarak değil, adam başına nüfus sayımı yapılması ve bunun bütün diğer hesaplarda en nesnel esas olarak kabul edilmesi, belki de en erken İtalya'da yapılmış bir iştir. Aynı dönemde Floransalılar, Filippo Maria Visconti'ye karşı Venediklilerle bir ittifak yapmak istediler. Fakat Venedikliler,

133 *Manipulus Florum*: Murat., XI. 711 vd. 1288 tarihine ait Milano istatistiği, oldukça sınırlı anlamda olmakla beraber çok önemlidir. Burada şunlar sayılmaktadır: Ev kapıları, nüfus, eli silah tutanlar, kasap dükkânları, balıkçılar, zahire ihtiyacı, köpekler, av kuşları, odun, saman, şarap ve tuz fiyatları, hakimler, noterler, doktorlar, öğretmenler, istinsahçılar, demirciler, nalbantlar, hastaneler, manastırlar, vakıflar ve ruhban birlikleri. Bundan belki de daha eski olmak üzeri *Liber de Magnalibus Mediolani*'den alınma başka bir istatistik vardır: *Chronicon Henrici de Hervordia*, ed. Potthast, s. 165. Krş. yine 1280 tarihine ait Asti istatistiği: Ogerius Alpherius (Alfieri), *De Gestis Astensium*, *Historiae Patriae Monumenta*: Caroli Alberti, *Scriptorum*, III. Col. 684 vd.
134 Özellikle Marin Sanudo, *Vite de' Duchi di Venezia*: Murat., XXII.

açık ve sağlam bir ticaret bilançosuna dayanan bir inançla, Milano ile Venedik, yani alıcı ile satıcı arasında bir savaşın delilikten başka bir şey olmayacağını ileri sürerek teklifi reddettiler. Dukanın sadece ordusunu büyütmesi bile, hemen vergilerin yükselmesine sebep olacağından, Milano Dukalığı'nı güçsüz bir tüketici durumuna getirecekti. "Floransalıların yenilmesi daha hayırlı olacaktır. Çünkü bu takdirde onlar, serbest şehir hayatına alışkın olduklarından, tıpkı sıkıştırılan Luccalıların yapmış oldukları gibi, göç edip bize gelerek yerleşecekler, ipek ve yün dokumacılığı sanatını da yanlarında getireceklerdir." 1423'te ölüm döşeğinde yatan Doç Mocenigo'nun, yanına çağırdığı bazı senatörlere söylediği bu sözler çok dikkate değer.[135] Bu konuşma, Venedik'in bütün kuvvet ve servet istatistiğinin en önemli unsurlarını içermektedir. Bu zor belgenin esaslı bir yorumunun mevcut olup olmadığını ve mevcutsa nerede olduğunu bilmiyorum. Sadece ilgi uyandırabilecek noktalara işaret edelim: Bir savaş borçlanmasını karşılamak üzere dört milyon dukatın ödenmesinden sonra, devlet borçları altı milyona yükseliyordu. Anlaşıldığına göre ticarette tedavül eden paranın toplamı 10 milyondu ve bu meblağ 4 milyon kâr getiriyordu (metinde böyle deniliyor). 3000 kayık, 300 kadırga ve 45 kalyon üzerinde, sırasıyla 17.000, 8000 ve 11.000 denizci hizmet görüyordu (her kadırgada 20'den fazla adam vardı). Bunlara ek olarak gemi yapımında çalışan 16.000 usta ve işçi vardı. Venedik'teki evlerin tahmini değeri 7 milyon olup kiradan yarım milyon kazanç sağlanıyordu.[136] 70-4000

135 Sanudo, a.g.e. Col. 958. Ticaretle ilgili kısımlar, buradan alınarak Scherer, *Allgemeine Geschichte des Welthandels*, I, 326. notta verilmiştir.

136 Bununla yalnız devlete ait olan evler değil, şehrin bütün evleri kastedilmektedir. Bununla beraber devlete ait olan binalar bazen çok yüksek kazanç sağlardı; krş. Vasari, XIII. 83, Vita di Jacobo Sansovino.

dukat geliri olan 1000 soylu vardı. Başka bir sütunda aynı yılın olağan devlet geliri 1.100.000 dukat olarak tahmin edilmektedir. Savaşlar yüzünden ticaretin sekteye uğraması dolayısıyla, bu miktar yüzyılın ortalarına doğru 800.000 dukata düşmüştür.[137]

Venedik, bu çeşit hesapları ve bunların pratik alanlarda değerlendirilmesi gibi özellikleriyle modern devlet hayatının bir tarafını olgun bir örnek olarak en erken veren devlet olmuştur; bununla beraber, o zamanki İtalya'da en yüksek değere sahip olan "kültür"de oldukça yavandı. Burada genel olarak edebî hamle, özellikle klasik İlkçağ hayranlığı noksandır.[138] Sabellico'nun ifadesine göre Venedik'te felsefe ve belagat yeteneği, aslında tüccarlık ve devletçilik yeteneği kadar büyüktür. Daha 1459'da Trabzonlu Georgios, Platon'un "Yasalar"ını Latince'ye tercüme ederek Doç'a sunmuş ve 150 dukat gibi hatırı sayılır derecede yüksek bir yıllık ücretle filoloji öğretmenliğine atanmıştı. Belagat üzerine eserini de Senyörler Meclisi'ne ithaf etmişti.[139] Fakat Franceso Sansovino'nun tanınmış kitabına[140] eklediği Venedik Edebiyat Tarihi gözden geçirilecek olursa görülecektir ki, XIV. yüzyılda teolojiye, hukuk ve tıbba dair meslek kitapları ile tarihler dışında kalan bilimler üzerine yazılmış eserler hemen hemen yok gibidir. XV. yüzyılda da hümanizm, şehrin önemine oranla, Ermolao Barbaro ve bir de Aldo Manucci bir tarafa bırakılacak olursa, son derece zayıf bir şekilde temsil edilmektedir: Kardinal Bessarion'un şehre vakfettiği kitaplık da, neredeyse dağılmak ve harap olmaktan bile korunmamıştır. Bilimsel ça-

137 Bunun için bkz. Sanudo, Col. 963. 1490 yılına ait bir devlet hesabı: Col. 1245.
138 Hatta bu eksiklik, Veneclikli II. Paul'da tiksinme derecesine varmıştır; öyle ki hümanistleri toptan dinsizler olarak anmıştır. Platina, *Vita Pauli*, s. 323.
139 Sanudo, I, Col. 1167.
140 Sansovino, *Venezia*, Lib. XIII.

lışmaların yapılması için şüphesiz ki bir Padua Üniversitesi mevcuttu. Burada doktorlara ve devlet hukukuna ait muhtıraların yazarları sıfatıyla hukukçulara çok daha fazla para verilirdi. Venedik'in, İtalyan şiir sanatına katkısı da uzun zaman pek zayıf kalmıştı. Buna karşılık XVI. yüzyılın başlarında, bütün kayıpların acısı çıkarılıyormuşçasına çok kuvvetli bir hamle görülmektedir. Rönesansın sanat anlayışı bile Venedik'e dışardan gelmiş ve ancak XV. yüzyılın sonlarında Venedik kendi kuvvetlerini bu alanda tam hızla faaliyete geçirebilmiştir. Hatta burada daha da karakteristik fikir gerilikleri görülmektedir. Ruhban sınıfını tamamıyla baskısı altında bulunduran, bütün önemli devlet makamlarında görev dağılımı işine kimseyi karıştırmayan ve Papalığa arka arkaya kafa tutan bu devletin resmî ibadet tarzı, son derece özel bir nitelik taşıyordu.[141] Türkler tarafından fethedilen Yunanistan'da, çok büyük fedakârlıklar karşılığında azizlerin vücut ve eşya kalıntıları satın alınıyor ve bunlar Doç tarafından parlak dinî törenlerle karşılanıyordu.[142] 1455 tarihinde, dikişsiz bir aziz giysisi için 1000 dukat'a kadar para ödeme kararı verildi. Fakat böyle bir giysi ele geçirilemedi. Burada, halkın heyecanına tercüman olarak yapılmış bir hareket söz konusu değildir. Kararı veren yüksek devlet makamlarıdır. Karar verilmese hiç kimse üzerinde duracak değildi ve şüphesiz Floransa'da böyle bir şey yapılmazdı. Kitlelerin ibadetini ve Papa VI. Alexandr'ın çıkardığı günah affı fermanlarına besledikleri sağlam inancı bir tarafa bırakalım. Fakat devletin kendisi, Kilise'yi başka yerlerde hiç gö-

141 Krş. Heinric. de Hervordia, 1223 tarihine dair (s. 213, ed. Potthast).
142 Sanudo, 1, Col. 1158, 1171. 1177. St. Lucas'ın naaşı geldiği zaman, aynı naaşın daha önce kendi ellerine geçmiş olduğuna inanan Padua'daki St. Giustina manastırı Benediktin'leriyle anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlığı Papa halletmek zorunda kaldı. Krş. Guicciardini Ricordi, Nr. 401.

rülmemiş bir derecede benimsedikten sonra, bünyesinde gerçek anlamda bir çeşit ruhani unsura yer vermiş bulunuyordu. Devletin sembolü olan Doç, on iki büyük dinî alayda[143] yarı ruhani bir fonksiyonla ortaya çıkıyordu. Kilisenin büyük bayramlarıyla rekabet halinde bulunan bu şenlikler, siyasi anılar şerefine düzenleniyordu. Bunların en parlağı olan meşhur "denizle evlenme" bayramı, her yıl, İsa'nın göğe çıktığı gün yapılırdı.

En yüksek düzeye erişmiş siyasi bir bilinç, insanın gelişme şekillerinde en büyük zenginlik, Floransa tarihinde bir araya gelmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Floransa, bu anlamda dünyanın ilk modern devleti adıyla anılmaya hak kazanmıştır. Başlarında hükümdar bulunan devletlerde tek bir aile elinde sınırlanmış halde kalan işler, burada bütün bir halk tarafından görülmektedir. Aynı zamanda keskin düşünüşlü ve sanatta yaratıcı olan üstün vasıflı Floransa ahalisi, siyasal ve sosyal duruma durmaksızın yeni yeni şekiller vermekte ve aynı tarzda bu değişiklikleri tasvir edip karşılaştırmaktadır. Böylece Floransa, siyasal öğretilerin, deneyim ve âni değişikliklerin anayurdu olduğu gibi, Venedik'le birlikte istatistik biliminin ve dünyadaki bütün devletlerden daha önce, tek başına, modern anlamda tarih yazıcılığının vatanı olmuştur. Üstelik eski Roma'yı görmenin ve Roma tarih yazıcılarını yakından tanımanın etkisi de az olmamıştır. Nitekim Giovanni Villani, tanınmış eserini, 1300 tarihini kutlamak üzere Roma'da yapılan büyük törenden esinlenerek yazmaya giriştiğini ve memleketine döner dönmez işe koyulduğunu itiraf etmektedir.[144] Ancak şunu da kaydetmek gerekir ki, kuşkusuz, aynı yılda aynı amaçla Roma'ya gitmiş olan

143 Sansovino, *Venezia*, Lib. XII.
144 G. Villani, VIII. 36. 1300 yılı, aynı zamanda Dante'nin *İlahi Komedya*'sında sabit tutulan tarihtir.

200.000 ziyaretçi arasında yetenek ve eğilim bakımından Giovanni Villani'ye benzeyen birçok kimse vardı; buna rağmen hiçbiri memleketine döndüğü zaman şehrinin tarihini yazmış değildir. Çünkü hiçbiri, "Roma gerilemektedir, fakat benim vatanım olan şehir yükselmektedir ve büyük işler görmeye hazırdır. Bu nedenle kendi şehrimin bütün geçmişini yazmak istedim ve zamanımıza kadar bunu yazmaya devam edeceğim, bundan sonra yaşayacağım olayları da ekleyeceğim," diyecek ve bu fikirden cesaret alacak durumda değildir. Tarih yazıcıları sayesinde Floransa, kendi hayatının akışını gösteren bir belge dışında bir kazanç daha elde ediyordu ki, bu İtalya'nın bütün öteki devletlerinden daha büyük bir şöhretti.[145]

Burada üzerinde durmamız gereken nokta, bu dikkate değer devletin tarihi değildir; ancak bu tarih sayesinde Floransalılarda uyanmış olan düşünce özgürlüğü ve objektiflik hakkında birkaç söz söyleyeceğiz.

1300 sıralarında Dino Compagni, şehirde kendi zamanında yapılan mücadeleleri tasvir etmektedir. Şehrin siyasal durumu, partiler arasındaki gerginliklerin etkenleri, liderlerin karakterleri, kısacası yakın ve uzak nedenlerle etkenlerin oluşturduğu bütün bir örgünün buradaki tasvirine bakılarak, Floransalıların tasvir etme ve yargıya varmada genel olarak üstünlükleri gayet açık bir şekilde görülmektedir. Bu bunalımların en büyük kurbanı olan Dante Alighieri, memleketinde ve sürgünde görüp yaşadığı olayların etkisiyle ne kadar olgunlaşmış bir siyaset adamı olmuştur! Anayasada yapılan sürekli değişiklik ve deneylerle ilk şiirlerinde (Terzine[146]) öyle alay etmektedir[147] ki bu sözler, benzeri olayların görüleceği her

145 Bu, daha 1470'te. Vespasiano Fiorentini, s. 554'te tespit edilmiştir.
146 Terza rima:Üç mısralı ve üçlü kafiyeli İtalyan şiir şekli (Çeviren).
147 Purgatorio,VI'nın sonunda.

yerde atasözü olarak kalacaktır. Dante memleketine o kadar ısrar ve özleyişle seslendi ki, Floransalılara cesaret verdi. Fakat onun fikirleri bütün İtalya'ya ve dünyaya yayılıyordu. Gerçi onun anladığı anlamda imparatorluk lehindeki faaliyetleri aslında bir yanılmadan başka bir şey değildir; fakat şunu itiraf etmek gerekir ki, henüz doğmuş olan siyasi bir spekülasyonun gençlik hayalleri, Dante'de büyük bir şiir kudretine sahip bulunmaktadır. O, bu yola girenlerin ilki[148] olmaktan gurur duymaktadır. Şüphesiz Dante, bu konuda Aristo'nun izinden yürümektedir, fakat kendi tarzında fazlasıyla bağımsızdır. Onun ideal olarak tasarladığı imparator, adil, insanları seven ve yalnız Tanrı'ya bağlı olan bir yüksek yargıçtır; hukuk, doğa ve Tanrı tarafından onaylanmış olan Roma dünya hakimiyetinin mirasçısıdır. Dante'ye göre dünyanın fethi meşrudur; bütün milletler arasında Romalılar lehine verilmiş bir Tanrı hükmüdür; Tanrı, bu devlet içinde İsa şeklinde insan kimliğine bürünüp, doğuşunda İmparator Augustus'un vergi yükümlülüğü altına girerek ve ölümünde de Pontius Pilatus'un mahkemesi önüne çıkarak bu devleti tanımıştır. Bu ve daha başka delilleri işlemekte her ne kadar güçlük çekiyorsak da, Dante'nin heyecanı bizi daima peşinden sürüklemektedir. Mektupları[149] ile Dante, ilk gazetecilerden biridir; belki de bir amaç uğruna kaleme aldığı yazılarını mektup şeklinde yazan ilk laik kişidir. Bu işe erkenden başlamıştır. Daha Beatrice'in ölümünden sonra "dünyanın büyüklerine" Floransa'nın durumu hakkında bir yergi çıkarmıştır. Sonradan sürgündeyken kaleme aldığı kamuya özgü yazıları da imparatora, hükümdarlara ve kardinallere

148 *De Monarchia* I, 1.

149 *Dantiis Alligherii Epistolae*, cum notis, C. Witte, Padua 1827. İtalya'da imparatoru nasıl istiyordu ise papayı da öyle istiyordu. Bkz. 1314'te papa seçimi için toplanan kardinaller meclisi sırasında yazdığı mektup, s. 40.

hitap etmektedir. Bu mektuplarda ve *De Vulgare Eloquio* adlı kitabında çeşitli şekiller altında bu kadar çok acıya mâl edilen o duygu, yani bir sürgünün kendi yurdu dışında da, dil ve kültürde, elinden alınması imkânsız bir düşünce vatanı bulabileceği duygusu yeniden dile gelmektedir. Bu soruna ileride bir daha döneceğiz.

Giovanni ve Matteo Villani'lere borçlu olduğumuz şey, yalnız derin siyasal düşünceler değil, daha çok taze ve pratik gözlemler, başka devletler hakkında önemli kayıtlarla birlikte Floransa istatistik biliminin esaslarıdır.[150] Ticaret ile endüstri, burada da, siyasi düşünüşün yanı sıra devlet ekonomisi üzerine de kafa yormak ihtiyacını uyandırmıştır. Muazzam kasa mevcudu güvenilir kaynaklarla[151] teyit olunan Papalık (XII. Johannes'in ölümünde 25 milyon altın gulden) başta gelmek üzere, dünyanın hiçbir yerinde para işleri hakkında Floransa'da olduğu kadar ince ve açık bir bilgiye sahip bulunulmamaktadır. Geniş ölçüde borçlanmalara dair esaslı bilgi yalnız buradan elde edilmektedir. Mesela İngiltere Kralı, Floransa'da Bardi ve Peruzzi kuruluşlarından büyük bir borç almıştır. Aynı kuruluşlar, kendilerine ve kumpanyaya ait olmak üzere 1338 tarihinde 1.365.000 altın para kaybına uğramışlar, fakat buna rağmen yeniden kalkınmışlardır.[152] Yine aynı zamana ait olmak üzere, Floransa devletinin durumuna dair çok önemli bilgiler verilmektedir.[153] Bu kayıtlar, devletin geliri (30.000 altın guldenden daha fazla) ve giderini, şehrin (henüz ilkel tarzda ekmek tüketimi

150 Ek olarak 1339 senesine ait anonim bir istatistik: Baluzius, *Miscell.* IV, s. 117'de tamamalayıcı bilgiler vermektedir. Yine burada umumi faaliyet: Non est dives aut pauper in ea (scil. civitate) qui de arte certa se nutrire non valeat et suos (O memlekette belli bir zanaatla kendini ve yakınlarını beslemeye gücü yetmeyecek zengin veya fakir yoktur).
151 Giovanni Villani, *Cronica*, XI, 20. Krş. Matteo Villani, *Cronica*, IX, 93.
152 Bu ve buna benzer notlar: G. Villani, XI. 87; XIII. 54.
153 G. Villani XI, 91. Bundan farklı olarak Macchiavelli, *Stor. Fiorent.* Lib. II.

esas tutularak hesaplanmış 90.000 nüfus) ve devletin nüfusunu, her yıl vaftiz edilen 5800-6000 çocukla nüfusun yılda 300-500 kadar arttığını[154], 8000-10.000 çocuğun okuma ve 1000-1200 çocuğun altı okulda hesap öğrendiğini, bunlardan başka 600 kadar öğrenciye dört okulda Latince gramer ve mantık okutulduğunu göstermektedir. Bundan sonra kiliselerin, manastırların ve hastahanelerin (bu hastahanelerdeki yatak sayısı 1000'i bulmaktadır), yün endüstrisinin, para ve şehrin gıda işinin, memurların vb. son derece değerli kayıtlarla istatistikleri gelmektedir.[155] Bu istatistikler gözden geçirilirken başka hususlar da öğrenilmektedir. Mesela 1353 ve bundan sonraki yıllarda yeni devlet gelirinin düzenlenmesi işine girişildiği zaman, minberlerden Fransisken rahiplerinin lehte, Dominikenler ile Augustincilerin aleyhte nasıl vaaz ettikleri görülmektedir.[156] Veba salgınının ekonomik sonuçları Avrupa'nın hiçbir yerinde Floransa'da olduğu kadar dikkati çekmiş ve belirtilmiş değildir.[157] İnsan sayısı azalınca her şeyin ucuzlayacağı beklenirken tam tersi olarak yiyecek maddeleri ile ücretlerin iki katına çıktığını; aşağı halk tabakasının başlangıçta hiç çalışmayıp sadece iyi yaşamak istediğini; o vakitler şehirde uşakların ve kadın hizmetçilerin ancak çok yüksek bir ücretle bulunabildiklerini; köylünün sadece en verimli toprakları ekip az verimli olanlarını boş bıraktığını, veba salgını sırasında fakirler için yapılan vakıfların, bunların kısmen ölmeleri ve kısmen de artık fakir olmamaları dolayısıyla,

154 Papaz her oğlan çocuk için bir siyah ve her kız çocuk için bir beyaz fasulye koyardı. Bütün kontrol bundan ibaretti.

155 Binaları sağlam yapılmış olan Floransa'da daha o zaman daimi bir itfaiye ekibi vardı, aynı yer, XII, 35.

156 M. Villani, III, 106.

157 M. Villani, I, 2-7, krş. 58. Veba salgını hakkında birinci derecede. Boccaccio'nun *Decamerone*'unun başındaki ünlü betimleme mevcuttur.

sonradan amaca uygun görülmediğini vb. bilgileri bize nakleden kişi, ancak bir Floransalı olmuştur. Son olarak, çocuksuz bir hayırseverin şehirde bulunan bütün dilencilere altışar dinar vakıf bırakması gibi büyük bir vasiyetname vesilesiyle, Floransa'nın ayrıntılı bir dilenci istatistiğini yapmak deneyine girişilmiştir.[158]

Sorunlar üzerine istatistiğe dayanarak eğilme yeteneği, sonraları Floransalılarda son derece gelişmiştir. Bunun güzel yanı, Floransalıların yüksek anlamda tarihle, genel kültür ve sanatla olan ilişki ve bağlarının belirmesidir. 1422 tarihinde[159] kaleme alınan bir yazıda, aynı zamanda ve bir çırpıda, "Mercato nuovo" etrafında sıralanmış olan 72 sarraf dükkânına, tedavülde dolaşan nakit para toplamına (iki milyon altın gulden), o vakitler yeni olan altın sırma sanatına, ipek kumaşlara, eski mimari eserleri topraktan kazıp çıkaran Filippo Brunellesco'ya ve Cumhuriyet'in kâtibi olup klasik edebiyat ile belagatı yeniden uyandıran Leonardo Aretino'ya temas edilmektedir; son olarak, o zamanlar siyaset bakımından sükûnet içinde olan şehrin genel refahından ve yabancı ücretli askerlerden kurtulan İtalya'nın mutluluğundan bahsedilmektedir. Yukarıda sözü geçen ve hemen hemen aynı yıla ait olan Venedik istatistiği, şüphesiz ki, bu memlekette çok daha büyük bir mülkiyet, kazanç ve faaliyet alanı bulunduğunu açığa vurmaktadır. Venedik uzun süreden beri gemileriyle denizlere hükmetmektedir; halbuki Floransa, ancak 1422'de ilk kalyonunu (İskenderiye'ye gitmek üzere) yola çıkarmıştır. Ancak Floransa vesikalarındaki üstün ruh, hangi okuyucunun gözünden kaçabilir? Floransa'da bu ve buna benzer kayıtlar her on yılda bir yapılmakta ve sistematik bir sıra içinde verilmektedir. Halbuki başka yerlerde bu çeşit kayıtlara, en elverişli durum-

158 G. Villani X, 164.
159 *Ex Annalibus Ceretani*: Fabroni, *Magni Cosmi Medicei Vita*, not 34.

larda bile, ancak rastgele dağınık ifadeler şeklinde rastlanabilmektedir. İlk Mediciler'in servetlerini ve meşgul oldukları işleri yaklaşık olarak öğrenmekteyiz. Bunlar 1434 ile 1471 tarihleri arasında sadaka olarak, kamu yararına olan binalara harcanmak üzere ve vergi olarak 663.755 altın gulden ödemişlerdir. Bu paranın 400.000 altın guldenden daha fazlası yalnız Cosimo'ya düşmektedir.[160] Lorenzo da paranın bu kadar iyi bir şekilde harcanmasından sevinç duymaktadır. 1478'den sonrası için şehrin ticaret ve sanayiini aydınlatan son derece önemli ve kendi türünde dört başı mamur bir tablo mevcuttur.[161] Bu sanayi, yarı yarıya veya tamamıyla güzel sanat dallarıyla ilgilidir.[162] Altın ve gümüş işlemeli kumaşlar ve Şam kumaşları, ağaç oymacılığı ve kakmacılığı (intarsia), mermer ve kum taşı üzerinde arabesk tarzında oymacılık, alçıdan portreler, kuyumculuk ve süs eşyası sanatı, hatta bütün dış varlığın sistemleşmesinde doğuştan yetenekleri, Floransalıların ev, ticarethane ve tarım idarelerine ait defterlerinde kendini göstermektedir. Bu defterler, XV. yüzyılda diğer Avrupa milletlerininkine kat kat üstündür. Haklı olarak bunlardan seçme parçaların yayınlanmasına başlanmıştır. Ancak bunlardan açık bir şekilde genel sonuçlar çıkarabilmek için daha birçok inceleme yapmak gerekmektedir. Her ne olursa olsun, burada öyle bir devlet görünmektedir ki, ahalisi arasında ölüm döşeğinde bulunan babalar, vasiyetnamelerle[163] devlete başvurarak, sanatlarıyla düzenli bir şekilde uğraşmadıkları takdirde oğullarından 1000 gulden ceza alınmasını istemektedirler.

XVI. yüzyılın birinci yarısı için belki de dünyanın hiçbir şehri,

160 Ricordi Lorenzi: Fabroni, a.g.e., not 2 ve 25. Paolo Giovio, *Elogia*. Cosmus.
161 Benedetto Dei tarafından: Fabroni, a.g.e., not 200. Zaman tayini, Varchi, III s. 107'den anlaşılmaktadır. Lodovico Getti adında birinin ekonomik tasarısı, önemli notlarla: Rescoe, *Vita di Lor. De' Medici*, II, ek I.
162 Mesela Arch. Stor. IV'te.
163 Guillaume Libri, *Histoire des sciences mathematiques en Italie*, II, 163.

Varchi'nin[164] Floransa'yı olağanüstü güzel bir şekilde tasvir eden yazısı kadar mükemmel bir belgeye sahip değildir. Başka bazı işlerde olduğu gibi tasvirî istatistikte de bu şehir, hürriyeti ve serveti mezara konmadan az önce, bir defa daha mükemmel bir örnek bırakmaktadır bize.[165]

164 Varchi, *Stor. Fiorent.* III, s. 56, IX. kitabın sonu. Yanlış olduğu anlaşılan bazı rakamlar herhalde yazı veya baskı hatasından ileri gelmektedir.

165 Elimde yeteri kadar malzeme olmadığından, İtalya'da paranın değeri ve servet hakkında burada ancak dağınık bazı bilgiler verebileceğim. Açık şişirmeleri bir yana bırakmak gerekir. Kayıtlardan çoğu altın paralara dair olup bu paralar şunlardır: Decato, Zecchino, Florino d'oro ve Scudo d'oro. Bunların değerleri, aşağı yukarı 11-12 İsviçre Frankı tutarındadır. Mesela Venedik'te Doç Andrea Vendramin (1476), sahip olduğu 170.000 dukat ile çok zengin bir adam sayılırdı (Malipiero, VII, s. 666).

1460'larda Aquileia patriki Ludovico Patavino, 200.000 dukat serveti ile "İtalya'nın hemen hemen en zengin adamı" olarak tanınıyordu. (Gaspar Veronensis, *Vita Pauli II*: Murat., III, II, Col. 1027). Başka yerlerde masalları andıran abartılmış kayıtlara rastlanmaktadır.

Antonio Grimani, oğlu Domenico'nun kardinalliğe yükseltilmesi için 3000 dukat harcamıştı. Elindeki nakit varlığı 100.000 dukat olarak tahmin ediliyordu (*Chron. Venetum*, Murat., XXIV, Col. 125).

Venedik'te zahire ticareti ve satış fiyatları hakkında özellikle bkz. Malipiero, VII, II, s. 709 vd. (1498 yılına ait not)

Daha 1522'ye doğru, Roma'nın yanında İtalya'nın en zengin şehri olarak artık Venedik değil, Cenova sayılmaktadır. (Bunun doğruluğuna, ancak Vettori gibi bir otoriteye dayanılarak inanılabilir. Bkz. onun *Storia*'sı: Archiv. Stor., Append. Tom. IV, s. 343) Bandello, II. Nov. 34 ve 42'de zamanının en zengin Cenovalı tüccarı diye Ansaldo Grimaldi'nin adını vermektedir.

Sansovino, 1400 ile 1580 tarihleri arasında para değerinin yarı yarıya düştüğünü kabul etmektedir (*Venezia*, Fol. 151).

Öyle sanılmaktadır ki, Lombardiya'da XV. yüzyıl ortalarındaki zahire fiyatları ile XIX. yüzyıl ortalarındaki zahire fiyatları arasında 3/8 oranı kabul edilebilir (Sacco di Piacenza: Archiv. Stor. Append.Tom V, yayımlayan Scarabelli'nin notu).

Duka Borso zamanında Ferrara'da 50-60.000 dukat varlığa sahip zenginler vardı (*Diario Ferrarese*, Murat., XXIV, Col. 207, 214, 218; efsanevi bir kayıt: Col. 187).

Floransa hakkında ortalama bir sonucu aşacak kadar abartılmış kayıtlara çok nadir rastlanmaktadır. Mesela hükümdarların yaptıkları istikrazlara ait rakamlar bu kabildendir. Her ne kadar bu paraların bazı ticaret evleri tarafından ikraz edildiği söyleniyorsa da aslında bunlar ticaret şirketleridir. Mağlup edilen partilerden alındığı söylenen çok yüksek vergiler de yine böyle fazla şişirilmiştir. Mesela 1430'dan 1453'e kadar 77 ailenin 4.875.000 altın Gulden vergi ödedikleri bildirilmektedir (Varchi, II, s. 115 vd).

Giovanni Medici öldüğü zaman (1428) bıraktığı servet 179.221 altın Gulden tutuyordu. Fakat oğulları Cosimo ile Lorenzo'dan yalnız sonuncusu, ölünce (1440) 235.137 altın Gulden bırakmıştı (Fabroni, *Laurentii Medicei Magnifici Vita*, not. 2).

Daha XIV. yüzyılda Ponte Vecchio'daki 44 kuyumcu dükkânının devlete yılda 800 altın Gulden gelir getirmesi, kazancın genel olarak arttığına işaret eden bir örnektir (Vasari II, 114, Vita Di Taddeo Gaddi). Buonaccorso Pitti'nin günlük hatıralar defteri (Delecluze, *Florence et ses vicissitudes*, II), sadece her şeyin pahalı ve para değerinin düşmüş olduğunu ispat eden rakamlarla doludur.

Roma için ise, papalığın geliri, Avrupa'dan aktığına göre, doğal olarak bir ölçü olamaz; papanın hazineleri ve kardinallerin gelirlerine dair verilen kayıtlara da pek güvenmemek gerekir. Tanınmış bankacı Agostino Chigi, topu topu 800.000 dukat bırakmıştır (ö. 1520) (*Lettere pittoriche*, I, Append. 48).

Dış varlığın bu şekilde istatistiğe vurularak hesaplanmasıyla, yukarda sözü edilen siyasi hayatın tasviri, sürekli olarak omuz omuza yürütülmektedir. Floransa, sadece siyasi hayatta çeşitli şekillere ve renklere erişmekle kalmıyor, üstelik İtalya'nın ve hatta Batı dünyasının diğer serbest devletleriyle kıyas kabul etmeyecek derecede, bu siyasi hayatın hesabını da veriyor. Floransa, insan sınıfları ile bireylerin değişeduran bir genellikle ilişkilerinin en mükemmel aynasıdır. Fransa ve Flander'de büyük şehir demokrasilerinin Froissart tarafından tasvir edilen tabloları ve XIV. yüzyıl Alman kroniklerinin anlattıkları, gerçekten yeterli derecede önemli şeylerdir. Ancak fikir mükemmelliğinde ve olayların akışını çok taraflı sebeplere dayandırmakta Floransalılar, hepsine kat kat üstündürler. Soyluların egemenliği, tiranlık, orta sınıfın işçi sınıfıyla mücadeleleri, tam demokrasi, yarım ve sırf görünüşte demokrasi, bir ailenin hakimiyeti, Savonarola'nın teokrasisi, Mediciler'in zorbalığa dayanan hükümdarlığını hazırlayan karma egemenlik şekillerine varıncaya kadar hepsi öyle tasvir olunmaktadır ki, ilgilileri harekete getiren en derin etkenler gün gibi aydınlatılmaktadır.[166] Nihayet Machiavelli, *Floransa Tarihi* adlı eserinde (1492'ye kadar) kendi vatanı olan şehri tamamıyla canlı bir varlık olarak kabul etmekte, bunun gelişmesini bireysel ve doğal bir süreç olarak görmektedir. Böylece Machiavelli, böyle bir kavrayışa yükselebilen ilk modern insan olmuştur. Machiavelli'nin canı istediği gibi hareket edip etmediğini ve hangi noktalarda böyle davranarak tarihi zorladığını araştırmak, konumuzun dışında kalmaktadır. Mesela o, doğrudan doğruya kendisi

166 Yazar, Cosimo (1433-1465) ve torunu Lorenzo Magnifico'nun (ö. 1492) iç siyasetleri üzerine herhangi bir hüküm vermekten kaçınmaktadır. Esaslı şekilde şikâyetçi olarak yükselen bir ses (Gino Gapponi) için bkz. Archiv. Stor., I, s. 315 vd. Öyle anlaşılıyor ki tepki uyandıran, Roscoe'deki Lorenzo övgüsü olmuştur (Sismondi ve başka birçok yazar).

tarafından uydurulmuş bir takım renklerle süslediği bir tiran tipi olan Castruccio Castracane'nin hayatını yazarken açıktan açığa keyfî hareket etmiştir. *Floransa Tarihi*'nin her satırına karşı bazı itirazlar ileri sürmek mümkündür. Bununla beraber bir bütün olarak bu eserin yüksek, hatta eşsiz değerine asla noksanlık gelmiş olmaz. Machiavelli'nin çağdaşları ve ardılları, Jacopo Pitti, Guicciardini, Segni, Varchi, Vettori gibi yüce isimler, ne kadar muhteşem bir çelenk oluşturmaktadır! Bu üstatların bize anlattıkları da ne kadar muhteşem bir tarihtir! Burada bize, Floransa Cumhuriyeti'nin, unutulmaz nitelikte, muazzam bir gösteri olan son yıllarını dolduran olaylar, bütün ayrıntılarıyla nakledilmektedir. Bazıları için, o zamanki dünyanın bu en yüksek, en özgün hayatı hakkında bize nakledilen bu malzeme yığını, birinci sınıf merak uyandırıcı şeylerin bir koleksiyonundan başka bir şey ifade etmeyebilir; bazıları, soyluların ve yüksek kimselerin iflas edişlerini şeytanca bir sevinçle tespit edebilirler; bazıları da, meseleyi büyük bir mahkeme davası olarak tahlil edebilirler. Her ne olursa olsun bu, dünyanın sonuna kadar daima inceden inceye araştırılması gereken bir konu olarak kalacaktır. Floransa'da durumu daima yeniden bulandıran ana uğursuzluk, Pisalılar gibi vaktiyle güçlü bir varlıkken sonradan boyun eğdirilmiş düşmanlar üzerinde egemenlik kurmak olmuştur. Bu durum, zorunlu olarak daimi şekilde zora dayanan bir rejim uygulanması sonucunu doğurmuştur. Biricik çıkar yol ve şüphesiz ki kahramanca bir çare, tam vaktinde Toscana'yı serbest şehirlerden oluşan bir federasyon haline getirmek olurdu. Böyle köklü bir iş, ancak Savonarola tarafından -özel olarak elverişli koşulların yardımıyla- gerçekleştirilebilirdi. Bu fikir, çok geç kalmış ateşli bir bunalım düşü olarak, Luccalı bir vatanseveri idam sehpasına götürmüş-

tür (1548).[167] Floransa'nın bütün başına gelenler bu uğursuzluğa ve bir de Floransalı Guelf'lerin yabancı bir hükümdara besledikleri sempati ve bunun sonucu olarak gerçekleşen yabancı müdahalelere sıkı sıkıya bağlıdır. Fakat, kutsal bir rahibin liderliği altında durmadan kabaran bir ruh haleti içinde, bütün geçmiş zamanların intikam ve imhadan başka bir örnek bırakmamış olmasına rağmen, alt edilen düşmanı korumak yolunda İtalya'da ilk örneği vermiş olan bu halka hayranlık duymamak mümkün müdür? Burada vatanseverlik ile ahlâka ve dine dönüşü bir bütün halinde kaynaştıran ateş, uzaktan, kısa bir zaman sonra sönmüş gibi görünmektedir. Fakat bunun en değerli sonuçları, 1526-1530 kuşatmasında yeniden parlamıştır. Floransa üzerinde bu fırtınayı koparanlar, Guicciardini'nin o zaman yazmış olduğu gibi, "deli" idiler; fakat kendisinin de itiraf ettiği gibi, inanılmaz işler gördüler. Eğer Giucciardini akıllıların felaketin önünden kaçtıklarını söylüyorsa, bunun anlamı, Floransa'nın büsbütün şerefsiz ve sessiz kalarak düşmanlarına teslim olması gerekiyordu demekten başka bir şey olamaz. Bu takdirde güzel sayfiye yerleri ile balıçeleri, sayısız vatandaşın can ve malları korunmuş, buna karşılık en büyük anılardan biri eksilmiş olurdu.

Floransalılar bazı büyük işlerde, İtalyanların ve bütün modern Avrupa'nın ilk örnekleri ve ilk ifadeleridir. Çoğunlukla, kötü taraflar bakımından da böyledirler. Dante, anayasasını durmadan ıslah eden Floransa'yı, ıstıraplarından kaçmak için daima yerini değişti-

167 Burlamacchi, Lucca Protestanlarının başı olan Michele B.'nin babası, krş. Archiv. Stor. Append., II. s. 176. Milano'nun XI-XIII. yüzyıllarda kardeş şehirlere karşı sert davranarak büyük bir despot devletin kuruluşunu nasıl kolaylaştırdığı yeterince bilinmemektedir. Milano, Visconti Hanedanı'nın sönmesi sırasında (1447), aynı haklara sahip şehirlerden kurulacak bir federasyonun lafını bile işitmek istemeyerek, Kuzey İtalya'nın özgürlüğünü küçümsüyordu. Krş. Corio. Fol. 358 vd.

ren bir hastaya benzetmektedir. Böylece o, devlet hayatının kalıcı özelliklerinden birini ifade etmiş oluyor. Bir anayasanın yapılabileceğine, eldeki kuvvetlerin ve mevcut akımların hesaplanmasıyla yeniden meydana getirilebileceğine[168] inanmak, modern zaman insanlarında görülen büyük bir yanılgıdır ve bu yanılgı, Floransa'da hareketli zamanlarda sürekli kendini göstermektedir. Machiavelli de bundan kurtulmuş değildir. Kuvvetlerin suni olarak yer değiştirmesi ve dağılması, inceden inceye süzgeçten geçirilmiş seçim yöntemleri, görünüşte memuriyetler vb. araçlarla istikrarlı bir durum yaratmak, büyüğü ve küçüğü aynı şekilde memnun etmek veya aldatmak isteyen devlet yönetimi sanatçıları ortaya çıkmıştır. Bunlar ortaya attıkları teorilerde gayet ilkel bir tarzda klasik İlkçağ'dan örnekler gösterir ve nihayet tamamıyla resmî olarak mesela ottimati, aristocrazia[169] vb. parti adlarını oradan alırlar. Dünya ancak o zamandan beri bu deyimlere alışmış ve bütün Avrupa'da geçerli olan genel bir anlam vermiştir. Halbuki bütün eski parti adları sadece ilgili ülkeye ait veya doğrudan doğruya tamamlayıcı nitelikle olur ya da tesadüf oyunlarından doğardı. Fakat isim, ister parlak ister silik olsun, işin kendisini ne derece etkileyebilir ki!

Bir devlet yapısını bina edebileceklerini sanan bu gibi sanatçılar arasında, hiçbiriyle karşılaştırma kabul etmeyecek şekilde en büyüğü Machiavelli'dir.[170] O, eldeki kuvvetleri daima canlı ve faal olarak kabul etmekte, karışıklıkları doğru ve mükemmel şekilde ortaya

168 İsa'nın doğum gününden önceki üçüncü pazar günü Savonarola, yeni bir anayasanın ne şekilde meydana getirilebileceği hakkında şöyle vaaz ediyordu (1494): Şehirdeki 16 cemaatten her biri bir tasarı hazırlamalıdır; Gonfaloniere'ler bunların içinden en iyilerini seçerek dört tanesini ayırmalıdır ve nihayet Signorlar Meclisi de dört tasarı arasında en iyisini seçmelidir. Sonradan bu işler, hem de bizzat vaizin etkisiyle olmak üzere, büsbütün başka şekilde oldu.

169 Bu son isim, ilk defa 1527'de Mediciler'in kovulmasından sonra ortaya çıktı. Bkz. Varchi, I, 121 vd.

170 Macchiavelli, *Storie Fiorentine*, I. III. "Un savio dator delle leggi" Floransa'yı kurtarabilirdi.

koymakta, kendini de, başkalarını da aldatmak yönüne gitmemektedir. Onda gurur ve abartmacılıktan eser bile yoktur. Geniş okuyucu kitleleri için değil, ya danışmanlar ve hükümdarlar için ya da dostları için yazmaktadır. Onun gözünde tehlike, hiçbir zaman sahte dahilikte ve kavramları yanlış olarak geliştirmekte değil, fakat anlaşıldığına göre, güçlükle dizginlenebilen kuvvetli bir imgelemdedir. Bununla beraber Machiavelli'nin siyasi objektifliği bazen korkunç denecek derecede samimidir; fakat bu, insanların artık kolay kolay hakka inanamadıkları ve adaletin varlığını kabul edemedikleri bir zamanda, son derece ağır bir zorunluluk ve tehlike zamanında meydana gelmiştir. Bu siyasi objektifliğe karşı erdemli ayaklanma, çağımızda sağdan ve soldan faaliyet gösteren kuvvetleri görmüş olan bizlerin üzerinde ayrıca derin bir izlenim bırakmaktadır. Machiavelli, hiç değilse sorunlar karşısında kendi şahsını unutacak kabiliyettedir. Pek az sözü bir yana atılırsa Machiavelli, yazılarında, doğrudan doğruya coşkunluktan bir eser mevcut olmamasına ve bizzat Floransalılar tarafından nihayet bir hain sayılmasına[171] rağmen, kelimenin en dar anlamıyla bir vatanseverdir. Çağdaşlarının çoğu gibi ahlâk ve söz söyleme noktalarında ne kadar pervasız olursa olsun, Machiavelli'nin ilk ve son düşüncesi devletin selameti olmuştur. Floransa'da yeni bir siyasi düzen kurmak için oluşturduğu en mükemmel program, Papa X. Leo'ya takdim ettiği bir muhtırada tespit edilmiştir.[172] Bu muhtıra, Machiavelli'nin *Il Principe*'sini ithaf ettiği Urbino Dukası Lorenze Medici'nin ölümünden (1519) sonra kaleme alınmıştır. O vakitlerde iş çığırından çıkmış, tamamıyla kokuşmuş bir durumdaydı. Aynı muhtırada önerilen tedbirler, ahlâk bakımından her zaman hoş görülebilecek nitelikte değildir. Fakat onun, Me-

171 Varchi, I, s. 210.
172 *Discorso sopra il reformar lo stato di Firenze*: Opera minori, s. 207.

diciler'in bir mirasçısı olarak, Cumhuriyeti ılımlı bir demokrasi biçimine sokmak ümidi beslediğini görmek çok ilginçtir. Papaya, papaya özel surette bağlı olanlara ve Floransa'nın çeşitli çıkarlarına verilecek ödünlerden meydana gelecek olandan daha sanatkârane bir bina tasavvur etmek mümkün değildir. Sanki bir saatin içine baktığımızı sanırız. Floransa için daha başka birçok ilkeler, gözlemler, kıyaslamalar, siyasal perspektifler vb. şeylere *Discorsi*'de rastlamaktayız. Bunlar arasında birinci sınıf güzellikte olanlar vardır. Mesela o, cumhuriyetlerin ilerlediklerini ve bu ilerlemenin hamle hamle kendini gösterdiğini yasa olarak kabul etmekte ve anayasanın esnek ve değişmeye elverişli olmasını istemektedir. Bu sayede âni idam hükümlerinden ve sürgün cezalarından kaçınmak mümkün olur. Yine buna benzer bir nedenle, yani bütün özel zor hareketlerini ve yabancı müdahalelerini –ki "bütün hürriyetlerin ölümü demektir"– önlemek amacıyla, nefret duyulan hemşeriler için mahkeme önüne çıkarma (accusa) usulünün kabulünü arzu etmektedir. Halbuki Floransa'da öteden beri böyle mahkemeler değil, kötülemeler hüküm sürmektedir. Machiavelli, cumhuriyetlerde bunalımlı zamanlarda büyük bir rol oynayan, isteğe aykırı ve gecikmiş kararları, büyük bir ustalıkla karakterize etmektedir. Bu arada bir defa, imgelemi ve zamanındaki olayların baskısı, onu kayıtsız ve şartsız olarak halkı övme yoluna saptırmıştır. Ona göre halk, kendi işini görecek adamları, bir hükümdardan daha iyi seçer ve "öğütlerle" yanlış yoldan dönmesini daha iyi bilir.[173] Toscana'yı egemenliği altında tutmak meselesine gelince, bu bölgenin kendi vatanı olan Floransa şehrine ait olduğundan asla şüphe etmemektedir ve özel bir Discorso'da, Pisa'ya yeniden boyun eğdirilmesinin Floransa için hayati bir dava olduğu-

173 Aynı görüşe Montesquieu'da da rastlanmaktadır ki, bunu Macchiavelli'den aldığına şüphe yoktur.

nu ileri sürmektedir. Arezzo'nun, 1502 ayaklanması üzerine yerle bir edilmemiş olmasına esef duymaktadır. Hatta İtalyan cumhuriyetlerinin, saldırıya uğramamaları ve içerde asayişi sağlayabilmeleri için, dışarıya karşı canlı bir şekilde faaliyet göstermelerini ve genişlemelerini genel olarak uygun bulmaktadır. Ancak Floransa işe daima ters taraftan başlamış ve tutumuyla, Pisa, Siena ve Lucca'yı öteden beri amansız düşmanları haline sokmuştur; buna karşılık kardeşçe muamele ettiği Pistoja, kendi isteğiyle Floransa'ya boyun eğmiştir.[174]

XV. yüzyılda hâlâ yaşayan ve sayıları da az olan diğer İtalyan cumhuriyetlerini, İtalyan ve hatta modern Avrupalı kafasının doğuşunda en verimli bir merkez teşkil etmiş olan bu biricik Floransa ile karşılaştırmak bile yerinde bir hareket olmayacaktır. Siena ağır organik hastalıklardan kıvranmaktaydı. Sanat ve endüstrisinde gördüğümüz görece gelişme, bizi bu hususta aldatmamalıdır. Aeneas Sylvius, vatanı olan bu şehirden, neşe içinde yaşamakta olan Germanya İmparatorluğu şehirlerine gerçekten özlemle bakmaktadır.[175]

Bu Alman şehirlerinde, insana hayatı haram eden mal ve mülke el koymalar, keyfi muameleler yapan devlet memurları ve siyasi kavgalar gibi şeyler yoktur.[176] Cenova, burada sözünü ettiğimiz konular arasına giremez. Çünkü Andrea Doria'nın yaşadığı zamandan önce, Cenova'nın Rönesans hareketinde hemen hemen hiçbir payı

174 Biraz daha geç bir zamana (1532?) ait olmak üzere Medici partisinin durumu ve teşkilatlandırılmasının zorunlu olduğu hakkında, Guicciardini tarafından yazılmış olan son derece açık ve dürüst muhtıra için bkz. ***Lettere di principi***, III. Fol. 124 (ed. Venez. 1577)

175 Aeneas Sylvius, ***Apologia ad Martinum Mayer***, s. 701. Yine buna benzer bir ifade için bkz. Macchiavelli, *Discorsi* I, 55.

176 Tamamıyla modern olan yarım-adam kültürünün ve dalgınlığın bazen siyasi hayata nasıl el uzattığını, 1535 tarihindeki parti kavgaları göstermektedir. Della Valle, ***Lettere Sanesi***, II, s. 317. Hem Livius'un hem de Macchiavelli'nin eseri *Discorsi*'nin etkileriyle galeyana gelen birtakım küçük esnaf, ileri gelenlerle memurların kötü idareleri karşısında eski Roma'nın Halk Tribunleri ve diğer makamları gibi müesseseler kurulmasını bütün ciddiyetleriyle istediler.

olmamıştır. Bu sebepledir ki Riviera ahalisi, İtalyanlar arasında her çeşit yüksek kültürü küçümseyen insanlar sayılmışlardır.[177] Burada parti mücadeleleri o kadar vahşi bir nitelik göstermekte, bütün hayatı alt üst edici büyük sarsıntılar biçimine girmektedir ki, Cenovalıların, bunca ihtilal ve işgalden sonra daima yeniden katlanılabilir koşullara nasıl dönebileceklerini anlayabilmek çok güç oluyor. Bunda başarılı olabilmelerinin nedenini, belki de devlet işlerine karışan Cenovalılardan istisnasız hepsinin aynı zamanda faal ticaret adamı olmalarında aramak doğru olur.[178] Zenginlik ve büyük kazancın, güvensizliğin ne kadarına dayanabileceğini; uzak ülkelerde sömürgelere sahip olmanın bu iç durumla nasıl bağdaşabileceğini, işte bu Cenova örneği hayret edilecek bir tarzda bize öğretmektedir.

Lucca'nın XV. yüzyılda büyük bir önemi yoktur. Aynı yüzyılın ilk yıllarında bu şehir Guinigi ailesinin yarı tiranlık rejimi altında yaşadığı sıralarda, Luccalı tarihçi Giovanni di Ser Cambio'nun kaleme aldığı bir muhtıra bize kadar gelmiştir. Bu yazı, cumhuriyetlerde hüküm süren bu gibi hanedanlar hakkında canlı bir anıt sayılabilir.[179] Yazar şu konuları ele almaktadır: Şehir ve memleket içinde ücretli asker kıtalarının büyüklüğü ve dağılışı; memurluk makamlarının seçkin partizanlara verilmesi; özel ellerde bulunan bütün silahların listesi ve şüpheli şahısların ellerinden silahların alınması; sürgünlerin muhafaza edilmesi (bunlar ikamete memur edil-

177 Piero Valeriano, *De Infelicitate Litteratorum*, Bartolommeo della Rovere vesilesiyle.
178 Senarega, *De Rebus Genuensibus*: Murat., XXIV, Col. 548. Güvensizlik hakkında krş. özellikle Col. 519, 525, 528 vd. 1464'te hükümet Francesco Sforza'ya devredildikten sonra, elçilerin son derece açık kalplilikle söylemiş oldukları nutuk için bkz. Angola, Archiv. Stor., III,s. 185 vd. Başpiskopos, doç, korsan ve (daha sonra) Kardinal Paolo Fregose gibi isimler, İtalya'da hüküm süren genel koşulların büsbütün dışında kalır.
179 Baluzius, *Miscell.*, ed. Mansi, IV, s. 81 vd.

dikleri yerlere, bütün mal ve mülklerine el koyma tehdidiyle bağlı kılınmakta ve kaçmalarının önüne geçilmektedir); gizlice zorlama ve baskı yoluyla tehlikeli asilerin ortadan kaldırılması; başka taraflara göç etmiş bulunan ticaret ve sanayi adamlarının geri dönmeye zorlanmaları; yalnız taraflardan oluşan 12 veya 18 kişilik bir komisyon eliyle vatandaşların genel toplantılardan (consiglio generale) mümkün olduğunca alıkonması; bütün paraların, vazgeçilmesi imkânsız olan ücretli askerlere sarf edilmesi: (bunlar olmasa daima tehlike içinde yaşamak zorunda kalınır; bunları daima iyi bir ruh haleti içinde bulundurmak zorunludur) "i soldati si faccino amici, confidanti e savi"; nihayet halihazırdaki ihtiyaçlar, özellikle ipek sanayinin, aynı zamanda diğer sanayi kollarının ve şarapçılığın gerilemiş olduğu itiraf edilmekte ve tedbir olarak dışarıdan gelecek şaraba yüksek bir gümrük vergisi konulması ve bütün memleket ahalisinin, yiyecek maddeleri bir yana, her ihtiyacını şehirde satın alması için sıkı bir mecburiyet konulması teklif edilmektedir. Bu dikkate değer muhtıra, bizim için de etraflı bir şekilde yorumlanmaya muhtaçtır. Burada muhtırayı sadece, İtalya'da birbiriyle bağıntılı siyasal düşünüşün Kuzey Avrupa memleketlerinden çok daha erken gelişmiş olduğu gerçeğini gösteren birçok belgeden biri olarak analım.

İtalyan devletlerinin çoğu kendi bünyelerinde birer sanat eseri, yani bilinçli, inceden inceye düşünülmüş ve büyük bir incelikle hesaplanmış birer yapıydılar; tıpkı bunun gibi, gerek birbirleriyle ve gerekse yabancı devletlerle olan ilişkilerinin de bir sanat eseri olması gerekiyordu. Bu devletlerden hemen hemen hepsinin oldukça

yakın zamanlarda başa geçmiş zorbalar eliyle meydana gelmiş olmaları, dış ilişkiler için olduğu kadar iç siyasetleri için de aynı derecede kötü olmuştur. Hiçbiri ötekini kayıtsız ve şartsız tanımamaktadır. Kendi hükümdarlığını kurmaya ve sağlamlaştırmaya yardım etmiş olan talih oyunu, hükmünü komşunun aleyhine icra edebilirdi. Zorba hükümdarın rahat durması veya durmaması, her zaman yalnız kendi şahsına bağlı olan bir şey değildir. Kendini büyütmek, hatta harekete geçirmek ihtiyacı, bütün gayrimeşru kuvvetlere özgü olan bir şeydir. Böylece İtalya, sonradan giderek başka memleketlerce de kabul edilmiş bir hukuk sisteminin yerini alan bir "dış siyaset"in anayurdu olmuştur. Uluslararası sorunların tamamen objektif bir şekilde, gerek peşin yargılardan kurtulmuş ve gerekse ahlâk düşünceleriyle ilgisiz olarak ele alınması, İtalya'da bazen zarif ve muhteşem bir manzara teşkil edecek derecede bir olgunluğa ulaşmaktadır. Fakat bir bütün olarak dipsiz bir uçurum izlenimini bırakmaktadır.

Bu entrikalar, ittifaklar, silahlanmalar, rüşvetle kandırmalar ve ihanetler hep bir araya getirilirse, bütün bunlar o zamanki İtalya'nın dış tarihini oluşturur. Özellikle Veneclik, uzun zaman genel yakınmalara konu olmuştur. Bu devletin İtalya'yı baştan başa fethedeceğinden veya bütün devletleri giderek birer birer kendisine boyun eğmeye zorlayacak şekilde kuvvetini genişleteceğinden endişe duyulmaktadır.[180] Halbuki yakından bakılacak olursa açıkça anlaşılacaktır ki, böyle şikâyetler halktan değil, genellikle hükümdar ve hükümet çevrelerinden yükselmektedir. Bu çevrelere ise, kendi tebaaları arasında, yumuşak başlı yönetimi sayesinde Venedik'in genel itimadı kazanılmış bulunmasına karşılık derin bir nefret beslen-

180 Yine aynı şekilde, çok daha sonra, Varchi, I, 57.

mektedir.[181] Boyun eğdirmiş olduğu şehirlerin kendisine diş gıcırdattığı Floransa da, Venedik'in Romagna'da ilerleyişi bir tarafa bırakılsa bile, güç bir durumda görüyordu kendini. Bu yüzdendir ki sonunda Cambray İttifakı, bütün İtalya'nın birleşik kuvvetleriyle desteklemesi gereken bir devleti gerçekten zayıf düşürmeyi başardı.

Ancak öteki devletler de birbirlerine karşı, kötü ruhlarının emrettiği şekilde en kötü niyetler beslemekte ve daima her çeşit silahı kullanmaya hazır bulunmaktadırlar. Lodovico Moro, Napoli'deki Aragon kralları ve Papa IV. Sixtus -küçük devletlerin adlarını sıralama işini bir tarafa bırakalım- bütün İtalya'yı daimi ve son derece tehlikeli bir durum içinde tutuyorlardı. Bu korkunç oyun sadece İtalya'nın sınırları içinde kalsa yine iyiydi. Fakat işin niteliği gereğince, yabancıların müdahele ve yardımları aranıyor, başlıca Fransızlarla Türklere başvuruluyordu.

Her şeyden once, geniş halk kitleleri Fransa'ya sempati besliyorlardı. Tüyler ürpertici bir ilkellikle Floransa, eski Guelf'lerin Fransa'ya duydukları sevgiye hiçbir zaman ara vermemişti.[182] Gerçekten de VIII. Charles Alp dağlarının güneyine geldiği zaman, bütün İtalya, bizzat kendisini ve yanındakileri hayrette bırakacak derecede coşkun gösterilerle karşılamıştı Fransa kralını.[183] İtalyanların

181 Gerçi Galeazzo Maria Sforza, 1476'da, Venedik elçisine bunun tam tersini, yani Venedik tebaasının,Venedik'e karşı yapacağı savaşta, kendi tarafını tutma teklifinde bulunduklarını söylemiştir; ancak bu gülünç bir övünmeden başka bir şey değildir; krş. Maliperio, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, 1, s. 216 vd. Her vesileyle şehirler ve bölgeler, kendi istekleriyle Venedik'e boyun eğmektedirler; şüphesiz bunların çoğu, tiranların elinden kurtulanlardır. Halbuki Floransa, Guicciardini'nin işaret etmiş olduğu gibi (Ricordi N. 29), bağımsızlığa alışkın komşu cumhuriyetleri zorla hükmü altında tutmak zorundaydı.

182 Bunun belki de en kuvvetli ifadesi, 1452 tarihinde VII. Charles'a gönderilen bir elçiye verilen talimatta görülmektedir: Fabroni, *Cosmi*, not 107.

183 Comines, *Mémoires sur les règnes de Louis XI et de Charles VIII*, 10. bölüm: Fransızlara azizler gibi (comme saints) itibar ediliyordu. Krş. 17. bölüm; *Chron. Venetum*: Murat., XXVI, Col. 5, 10, 14, 15; Matarazzo, *Cronaca della città di Perugia*, Archiv. Stor., XVI, II, s. 23. Sayısız denecek kadar çok olan başka kayıtlardan burada hiç söz etmeyelim.

imgelerinde (bir misal olarak Savonarola hatırlansın) büyük, akıllı ve adil bir kurtarıcı ve hükümdarın hayali, ülkü olarak hâlâ yaşamaktaydı. Ancak bu, Dante'nin düşünmüş olduğu gibi artık imparator değil, Capet Hanedanı'ndan bir Fransa kralı oluyordu. Fransa kralının geri çekilmesiyle bu ümit genel olarak kırılmıştı. Bununla beraber büsbütün de sönmeyerek daha uzun zaman devam etti; ta ki VIII. Charles, XII. Louis ve I. François'nın, İtalya ile olan gerçek ilişkilerini tamamıyla yanlış anlamış oldukları ve son derece önemsiz etkenler ile sürüklendikleri anlaşılıncaya kadar. İtalyan hükümdarları, halktan büsbütün başka bir şekilde Fransa'dan faydalanmak yolunu tutuyorlardı. Fransa ile İngiltere arasındaki savaşların sona erdiği, XI. Louis'nin siyasi ağını her yana yaymaya başladığı, Burgundiya Dukası Charles'ın maceralı planlar içinde yüzdüğü dönemde, İtalyan hükümetleri her bakımdan bunları destekliyordu. Fransız müdahalesi, Napoli ve Milano üzerinde hak iddia etmeksizin de, mesela Cenova ve Piemonte'de çoktan beri beklendiği gibi, er geç gelmek zorunda idi. Venedikliler daha 1462'de Fransız müdahalesini bekliyorlardı.[184] Anlaşıldığına göre hem XI. Louis ile hem de Burgundiya Dukası Charles ile ittifak halinde olan Milano Dukası Galeazzo Maria'nın, Burgundia savaşı sırasında her iki taraftan da kendisine saldıracağından ne büyük korkular geçirdiği, yazışmalarında görülmektedir.[185] İtalya'nın başlıca dört büyük devleti arasında Lorenzo Magnifico'nun anladığı şekilde bir denge sistemi kurma planı, aydın ve iyimser bir zihniyetin bir postulatından ibaretti; bu ise, gerek canice uygulanan bir siyasetin, gerekse Floransa'da Guelf taraftarlığı hurafesinin üstünde kalan ve işlerin çok

184 *Pii II. Commentarii*, X, s. 402.
185 Gingins, *Dépêches des Ambassadeurs Milanais*, I, s. 26, 153, 270, 283, 285, 327, 331, 345, 359; II, s. 29, 37, 101, 217, 306. Bir defasında Charles, Milano'yu genç Louis d'Orléanes'a vereceğinden bahsediyordu.

iyi bir sonuca varacağı ümidiyle beslenen bir zihniyetti. Fransa Kralı XI. Louis, Napoli Kralı Ferrante ve Papa IV. Sixtus'a karşı savaşa girişen Lorenzo Magnifico'ya askerî yardım teklif ettiği zaman şöyle cevap aldı: "Kendi çıkarımı bütün İtalya'yı tehlikeye atmanın üstünde tutacak durumda değilim henüz. Umalım ki, kuvvetlerini bu ülkede denemek düşüncesi, hiçbir zaman Fransa krallarının aklına gelmesin! Eğer iş bu raddeye gelirse İtalya kaybolmuştur."[186] Buna karşılık İtalya'nın diğer hükümdarları için Fransa kralı, sırasına göre ya korku konusu ya da korkutma aracı olmaktadır. Herhangi bir güç durum karşısında bu hükümdarlar, daha kolay bir çıkar yol bulamayınca, düşmanlarını Fransız kralını imdada çağırmakla tehdit etmektedirler. Papalar, kendileri hiçbir şekilde tehlikeye düşmeksizin Fransa'dan faydalanabileceklerine tamamıyla inanmaktadırlar. VIII. Innocent, sonradan bir Fransız ordusu ile fatih olarak İtalya'ya dönmek üzere, somurtarak kuzeye çekilebileceği düşüncesindedir.[187]

Demek oluyor ki düşünen kişiler, VIII. Charles'ın İtalya seferinden çok daha önce İtalya'nın yabancılar tarafından fethedileceğini görmüşlerdir.[188] VIII. Charles yeniden Alpler'i aşıp İtalya'ya girdiği zaman, artık bir müdahale devrinin başladığı herkesçe gün gibi açıktı. Bundan böyle felaket felaket üstüne geliyordu. Başlıca iki istilacı devlet olan Fransa ile İspanya'nın bu arada modern büyük devletler haline geldikleri, artık üstünkörü bir vaat ile yetinemeyip İtalya'da nüfuz ve toprak kazanmak için sonuna kadar savaşmak zorunda bulundukları, ancak çok geç anlaşılabildi. Fransa ile İs-

186 Nicolo Valori, *Vita di Lorenzo*.

187 Fabroni, *Laurentii Medicis Magnifici Vita*, not. 206 vd. Bir yazısında aynen şöyle denilmektedir: Flectere si nequeam Superos, Acheronta movebo (Eğer gökteki Tanrıları bükemezsem, Akheron'u harekete geçireceğim). [Akheron, yeraltı dünyasında akan bir nehrin adıdır. Çeviren]. Bu sözün Türkleri kastetmediği umulur. (Villari, *Storia di Savonarola*, II, s. 48, Documenti).

188 Örnek olarak G. Pontano, *Chiron*. Neticede birleşik bir devlet beklemektedir.

panya, merkezileştirilmiş İtalyan devletlerine benzemeye, hatta bunları, şüphesiz ki çok daha büyük ölçüde olmak üzere, taklit etmeye başladılar. Toprak koparma, toprak değiş-tokuşuna zorlama emelleri bir süre son derece şiddetlendi. Sonunda bilindiği gibi İspanya ağır basarak tam bir zafer kazandı ve Katolik Reformu'nun kılıcı ve kalkanı sıfatıyla uzun zaman papayı kendine bağlı tuttu. Filozofların melankolik düşünüşleri, barbarları imdada çağıranların hepsinin ne kadar acıklı bir akıbete uğradıklarını ispat etme çabalarının üstüne çıkamıyordu.

XV. yüzyılda açıktan açığa, hiçbir çekingenlik gösterilmeksizin Türklerle de işbirliği yapılıyordu. Siyasi bir nüfuz aracı olarak böyle bir hareket, benzerlerinden farklı bir şey sayılmıyordu. "Batı Hıristiyanlığı Birliği" inancı daha Haçlı Seferleri sırasında ciddi olarak sarsılmıştı. II. Friedrich, bu inançtan sıyrılmış olsa gerektir. Ancak Yakındoğu uluslarının yeniden Batı'ya doğru akın etmeleri, Bizans'ın içinde bocaladığı tehlike ve nihayet çökmesi, genel olarak Batı uluslarında, aynı gayreti değilse bile, eski ruh haletini canlandırmıştı. Fakat İtalya bu hususta genel olarak bir istisna oluşturuyordu. Türkler karşısında duyulan korku ve gerçek tehlike ne kadar büyük olursa olsun, hatırı sayılır İtalyan hükümetleri arasında, Fatih Sultan Mehmet ve ardılları ile, diğer İtalyan devletlerine karşı anlaşmaktan çekinen birini bulmak hemen hemen mümkün değildir. Gerçekte Türklerle işbirliği yapmamış olan devletler vardıysa bile, bunlardan her biri, ötekilerin Türklerle anlaşacakları hususunda en ufak bir şüphe bile beslemiyordu. Çünkü Türklerle anlaşmak, Venedik'te sarnıçları zehirlemek üzere adamlar göndermekten (mesela Venedikliler Napoli tahtının mirasçısı Alfonso'yu böyle bir harekette bulunmakla suçluyorlardı) daha kötü bir hareket sa-

yılmıyordu.[189] Sigismondo Malatesta gibi bir caniden, Türkleri İtalya'ya davet etmekten daha iyi bir hareket beklenmiyordu.[190] Fakat Napoli'deki Aragon Hanedanı hükümdarları –ki vaktiyle Fatih Sultan Mehmet, sözde diğer İtalyan hükümetlerinin[191] tahrikiyle, Otranto'yu bunların elinden almıştı– Sultan II. Beyazıt'ı Venedik'e karşı kışkırtıyorlardı.[192] Aynı suç Lodovico Moro'ya da yüklenmektedir. Devlet vakanüvisi şöyle yazıyor: "Savaşta ölenlerin kanları haykırarak ondan öç almasını diliyorlar." Her şeyin haber alındığı Venedik'te, Moro'nun kuzeni ve Pesaro hükümdarı Giovanni Sforza'nın, Milano'ya seyahat etmekte olan Türk elçilerini barındırmış olduğu da biliniyordu.[193] XV. yüzyıl papalarının en fazla saygıya değer olanları V. Nicolaus ile II. Pius, Türkler yüzünden duydukları derin üzüntüler içinde ölmüşlerdir. Hatta II. Pius, şahsen sevk ve idare etmek istediği bir Haçlı seferinin hazırlıkları ile uğraştığı bir sırada dünyaya gözlerini kapamıştır. Buna karşılık bu papaların ardılları, bütün Hıristiyanlık âleminde aynı amaçla toplanan paraları kötüye kullanarak başka yerlere dağıttılar ve yine bu maksatla yaratılan endüljansı, şahsi kazançları için ticaret spekülasyonunda kullanarak kutsallığını giderdiler.[194] VIII. Innocent, Osmanlı padi-

189 Comines, a.g.e., 7. bölüm. Alfons'un savaşta, bir konuşma sırasında düşmanını yakalamaya nasıl teşebbüs etmiş olduğunu Nantiporto anlatmaktadır: Murat., III, II, Col. 1073. O, Cesare Borgia'nın gerçek anlamda selefidir.

190 *Pii II.Commentarii, X*, s. 492. Malatesta'nın II. Sultan Mehmed'e gönderilmiş olduğu güzel bir mektup için bkz. Baluzius, *Miscell. III*, 113; bu mektubunda Malatesta, Matteo Paso adında Veronalı bir portre ressamını padişaha tavsiye etmekte ve savaş sanatı hakkında bir kitap göndereceğini haber vermektedir. Büyük bir ihtimalle bu mektup, 1463 tarihinde kaleme alınmıştır. Milano hükümdarı Galeazzo Maria'nın 1467'de bir Venedik ajanına söylediği sözler, sırf boş lafları ibaret bir övünmedir. Krş. Malipiero, *Annali Veneti*, Archiv. Stor., VII, I, s. 222.

191 Porzio, *La Congiura de' Baroni*, I, 1. s. 4. İşin içinde Lorenzo Magnifico'nun parmağı olduğuna inanmak güçtür.

192 *Chron. Venetum*: Murat., XXIV. Col. 14 ve 76.

193 Malipiero, s. 565, 568.

194 Trithemius, *Annales Hirsaugienses*, II, s. 535 vd. 1490 yılı olaylarına dair.

şahı II. Beyazıt'ın verdiği yıllık para karşılığı olarak, kendisini kaçak Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'ın zindancıbaşısı mevkiine düşürmeyi kabul ediyor; II. Alexandr ise, Lodovico Moro'nun İstanbul'da, Türkleri Venedik'e karşı hücuma geçirmek için sarfettiği gayretleri (1498) destekliyor. Bunun üzerine Venedik, bir konsil toplamakla papayı tehdit ediyor.[195] Görülüyor ki Fransa Kralı I. François ile Kanuni Sultan Süleyman arasında yapılıp adı o kadar kötüye çıkarılan ittifak, kendi türünde yeni ve o zamana kadar işitilmemiş bir şey değildir.

Üstelik Türk hakimiyeti altına girmeyi pek o kadar korkunç bir şey saymayan halk kitleleri de vardı. Bunlar, sırf kendilerini ezen hükümetlerini tehdit etmek için bu isteği ortaya atmış olabilir. Böyle davranmış olsalar bile bu arzu, bu fikrin yabancı olmadığına ve az çok benimsenmiş bulunduğuna bir delil oluşturur. Daha 1480 tarihinde Battista Mantovano açıktan açığa ifade ediyor ki, Adriyatik Denizi kıyılarında oturan ahalinin çoğu Türk hakimiyetinin geleceğini sezmektedir ve özellikle Anconalılar bunu arzu etmektedirler.[196] Ancona, Papa X. Leo idaresi altında kendini çok fazla baskı altında hissettiği zaman, günün birinde bir Ravenna delegesi, papanın temsilcisi Kardinal Giulio Medici'nin yüzüne şu sözleri söylemişti: "Monsignore, yüce Venedik Cumhuriyeti, Kilise ile bir anlaşmazlığa düşmemek için bizi istemiyor. Fakat Türkler Ragusa'ya geldikleri takdirde, biz onlara teslim olacağız."[197]

Daha o zaman İtalya, İspanya tarafından boyunduruk altına

195 Malipiero, s. 161. Krş. s. 152. Cem Sultan'ın VIII. Charles'a teslimi, bkz. s. 145. Burcardus'da belgeler susturulsa bile, Papa Alexandr ile II. Sultan Beyazıt arasında son derece utandırıcı nitelikte bir haberleşme yapıldığı, Malipiero'daki bu son parçadan anlaşılmaktadır.

196 Mantuanus, *De Calamitatibus Temporum*, ikinci kitabın sonunda, deniz tanrıçası (Nereide) Doris'in Türk donanmasına şarkısında.

197 Tommaso Gar, *Relazioni della corte di Roma*, I, s. 55.

alınmaya başlamıştı. Bu durum karşısında duyulan teselli, acı da olsa, büsbütün sebepsiz değildi. Çünkü bu sayede İtalya, Türk egemenliği altına girip barbarlaştırılma tehlikesinden korunmuş oluyordu.[198] Parçalanmış haliyle İtalya, yaşadığı hakimiyet rejimleri içinde gelişmesine devam ettiği takdirde, kendiliğinden böyle bir akıbete düşmekten güç kurtulabilirdi.[199]

Bütün bunlardan sonra o zamanki İtalyan devlet sanatının övülmeye değer tarafını söylemek gerekirse, bu ancak mselelerin, korku, tutku veya habislik gibi etkenlerin tesiriyle daha önceden bulandırılmadan peşin yargılara bağlı olmaksızın objektif bir şekilde ele alınarak üzerinde düşünülmesinden ibarettir. Burada, Kuzey Avrupa ülkelerindeki anlamda, suni olarak yaratılmış birtakım haklarıyla bir feodal sistem mevcut değildir; sadece kuvvet hüküm sürmektedir. Kuvveti kim elinde bulunduruyorsa, genel olarak hem

198 Ranke, *Geschichte der Romanischen und Germanischen Völker*. Türklerin Batılılaşmış olacakları görüşünü ileri süren Michelet'nin fikri beni ikna etmemektedir. İtalya'nın kaderi üzerinde İspanya'nın oynadığı bu role, belki de ilk defa olarak, Fedra Inghirami'nin bir konuşmasında işaret edilmiştir. Bu konuşma, 1510 yılında Papa II. Julius'un önünde, Katolik Ferdinand'ın donanması tarafından Bugia'nın alınması münasebetiyle düzenlenen şenlikte söylenmiştir. Krş. *Anecdota Litteraria*, II. s. 149.

199 Yazar, "barbarisierung durch die Türkenherrschaft" (Türk egemenliği yoluyla barbarlaştırma) sözünü kullanırken çok insafsız ve genel olarak Hıristiyanlarda mevcut olup bir türlü gerçeği tanımak istemeyen bir zihniyetle hareket etmektedir. Bu eseriyle bir bakıma İtalya'daki rezaletlerin ve barbarlıkların hikâyelerini veren ve bunlar içinde modern kültür ve insanlık için değerler bularak belirten Burckhardt, sırf yabancı ve başka bir dinden olması yüzünden. Türk-İslam kültüründe herhangi bir değer aramak gereğini bile duymamaktadır. Yalnız bir cepheden ele alsak bile herhalde Türk idaresi, sağladığı adalet ve refahla, değil yalnız İtalya'da, dünyanın daha birçok yerindeki idareye, hele zalim İspanyol idaresine tercih edilirdi. Nitekim İtalyanlarda bu zihniyetin kuvvetle yer tuttuğunu bizzat kendisi söylemektedir. Hele Michelet'nin fikrini kabul etmeyerek Ranke'nin görüşünü benimsemesi, bu büyük tarihçi ile aynı seviyede olan Burckhardt'ın da, kendi dininden olmayanlara karşı en azından ondan çok daha hissi düşünmekte olduğunu gösteriyor. Gerçi Ranke, dünyanın en objektif büyük tarihçilerinden biri olmak şöhretini taşımaktadır. Fakat din bahsine gelince, aslında papaz olarak yetişen Ranke'nin de zaafı görülmekte ve Hıristiyanlığın düşmanı olarak bellediği Türklere karşı objektifliğini muhafaza edememektedir. Sözü edilen "teselli" masalı, bir istilayı haklı göstermek için mutad olarak kullanılagelen bir propaganda vasıtasından başka bir şey olmasa gerek (Çeviren).

teoride hem de uygulamada her şeye sahip olan da odur.

Burada, hükümdarın zihninde, bütün garip sonuçlarıyla Ortaçağ anlamıyla bir şeref yeri tutacak olan bir "maiyet soyluları" yoktur; fakat hükümdarlarla müşavirleri, işlerin durumuna ve ulaşılmak istenen amaca göre hareket etmek gerektiği düşüncesinde hemfikirdirler. Hizmetlerinden faydalanılan adamlara karşı, -nereden gelirlerse gelsinler- müttefiklere karşı, herhangi birini kurtarabilecek bir kast gururu beslenmemektedir. Kökenleri ne olursa olsun Condottiere'ler sınıfı da, gerçek kuvvetin ne çeşit ellerde bulunduğunu açıkça göstermektedir. En nihayet, aydın despotların elinde bulunan hükümetler, hem kendi memleketlerini ve hem de komşu ülkeleri, Kuzey Avrupa'da yaşayan çağdaşlarıyla kıyas kabul etmeyecek derecede iyi tanımaktadırlar ve dost ile düşmanın gerek ekonomik, gerekse manevi güçlerini inceden inceye hesaplamaktadırlar. Bunlar, çok büyük aldanmalara rağmen doğuştan istatistikçidirler.

Böyle insanlarla müzakerelere girişmek olasıydı. Onları ikna etmek, yani gerçek nedenler karşısında fikirlerini değiştirmeye sevk etmek mümkündü. Nitekim Napoli Kralı Büyük Alfonso, 1434 tarihinde Filippo Maria Visconti'nin eline tutsak düştüğü zaman, Napoli üzerinde kendi hanedanı yerine kurulacak bir Anjou'lar hakimiyetinin, İtalya'nın Fransız egemenliği altına girmesiyle sonuçlanacağına Visconti'yi ikna etmeyi başardı. Gerçekten de Filippo Mario Visconti, herhangi bir kurtuluş fidyesi almaksızın onu serbest bırakmış ve onunla bir ittifak imzalamıştır.[200] Kuzey ülkeleri hükümdarlarından herhangi birinin bu şekilde hareket etmesi ihtimali çok uzaktır; kuşkusuz, Visconti'nin mizacında olmayan bir hü-

200 Corio, fol. 333. Krş. Sforza'ya karşı takınılan tavır: Fol. 329.

kümdarın böyle davranması ihtimali ise hiç yoktur. Gerçek nedenlerin ne kadar kuvvetle etkili olduğunu ispat eden bir olay da, Lorenzo Magnifico'nun, sadakatten ayrılmış olan Ferrante'ye, Napoli'de, bütün Floransalıları hayretler içinde bırakacak bir tarzda yaptığı meşhur ziyarettir. Ferrante öyle bir adamdı ki, mutlaka misafirini tutsak olarak alıkoyma girişiminde bulunacaktı ve böyle bir davranışta hiçbir sakınca da görmezdi.[201] Çünkü, tıpkı 1468'de Cesur Charles'ın XI. Louis'ye Pêronne'de yaptığı muamele gibi, bir kere tutuklanan güçlü bir hükümdarı, ondan birkaç imza koparmadan ve ona hakarette bulunmadan tekrar canlı olarak serbest bırakmak, İtalyanlar tarafından delilik sayılan bir davranıştı.[202] Böylece Lorenzo'nun ya hiç geri dönmemesi yahut da büyük bir şöhret içinde dönmesi bekleniyordu. Bu devirde özellikle Venedik elçileri tarafından bir siyasi ikna sanatı kullanılmıştır. Alpler'in kuzeyindeki ülkelerde ilk defa olarak İtalyanlar aracılığıyla bu sanat hakkında bir fikir edinilmiştir ve kabul törenlerinde yapılan konuşmalara göre hüküm vermek doğru değildir. Zira bu konuşmalar hümanist okulun belagatının gereklerindendir. Diplomatik ilişkilerde de, başka yönlerden çok gelişmiş olan teşrifat ve törenlere rağmen, taşkınlıklar ve saflıklar eksik değildir.[203] Machiavelli gibi bir adam bile, *Legazioni* adlı eserinde hemen hemen masumca denebilecek bir ifade kullanmaktadır. Eksik bilgi verilmiş, zayıf talimatla donatılmış ve ikinci dereceden bir delege olarak Machiavelli, serbest ve genişliğine gözlem dehasını, raporlarında da pitoresk tasvir hevesini hiçbir zaman kaybetmemektedir. İtalya, "siyasi talimatlar" (instru-

201 Valori, *Vita di Lorenzo*. Paolo Giovio, *Vita Leonis X*, L. I; sonuncusu coşkun bir ifadeyle yazılmış olmakla beraber, iyi kaynaklara dayanmaktadır.
202 Her ne kadar Comines, gerek bu ve gerekse yüzlerce başka vesileyle herhangi bir İtalyan gibi objektif gözlemler yapmakta ve hüküm yürütmekte ise de, onun İtalyan çevresiyle, özellikle Angelo Catto ile temaslarını göz önünde bulundurmak gerekir.
203 Krş. mesela Malipiero, s. 216, 221, 237, 478 vd.

zioni) ve "siyasi raporlar" (relazioni) ülkesidir ve sonraları da böyle kalmıştır. Kuşkusuz başka devletlerde de birçok siyasi beceriler bulunuyordu; fakat bunlar hakkında bu kadar eski zamanlardan kalma ve böyle çok sayıda belge ancak İtalya'da mevcuttur. Napoli Kralı Ferrante'nin son günlerinden kalan, 17 Ocak 1494 tarihli ve Pontano tarafından kaleme alınmış olup Papa VI. Alexandr'ın hükümetine gönderilen büyük bir resmî belge, bu çeşit devlet yazıları hakkında bize mükemmel bir fikir vermektedir. Bu, Pontano'nun elinden çıkmış birçok resmî yazı arasında, ancak tesadüfen öğrenebildiğimiz bir tanesinden ibarettir.[204] Kim bilir, sona ermekte olan XV. yüzyıl ile başlamakta olan XVI. yüzyıldan kalma, buna benzer önem ve canlılıkta, henüz tanımadığımız daha ne kadar belge vardır. Daha sonraki zamanlardan kalan ve aynı nitelikte olan belgelerin hiç sözünü etmeyelim.

İnsanın birey ve halk olarak incelenmesini ileride ayrı bir bölümde ele alacağız. Bu konuyu, İtalyanlardaki durumun incelenmesiyle el ele yürüttük.

Bu bölümde savaşın da ne şekilde bir sanat eseri niteliğini kazandığına kısaca işaret edilecektir.[205] Batı Ortaçağı'nda birey olarak askerin yetiştirilmesi, hakim olan savunma ve saldırı sistemi içinde olgun bir düzeye erişmişti. Şüphesiz her dönemde, tahkimat ve kuşatma sanatlarında dahiyane kâşifler vardı. Yalnız stratejide ve taktikte gelişme, askerlik hizmetinin maddi sebepler ve süre bakımından çeşitli kısıtlamaları dolayısıyla ve bir de soyluların ihtirası yüzünden bir takım engellerle karşılaşmıştır. Bu soylular mesela düş-

204 Villari, *Storia di Savonarola*, Col. II, s. XVIII, Documenti. Burada daha başka siyasi mektuplar da vardır. XV. yüzyıl sonlarından kalan başka vesikalar: Baluzius, *Miscell.*, ed. Mansi, I.

205 Bu konu, sonradan Max Jaehns tarafından etraflı olarak işlenmiştir: *Kriegskunst als Kunst*, Leipzig, 1874.

man karşısında derece üstünlüğü için birbiriyle kavgaya tutuşurdu; sırf şamatacılık yüzünden Grecy ve Montaperti gibi en önemli meydan savaşları kaybedilmiştir. Buna karşılık İtalya, tamamıyla farklı bir düzene ihtiyaç gösteren ücretli asker sistemini kabul etmiş ilk ülkedir. Aynı zamanda ateşli silahların erkenden geliştirilmesi, kendi payına savaşın demokratlaştırılmasına yardım etmiştir. Demokratlaştırma, yalnız en dayanıklı kalelerin bile bombardımanlara dayanamamasının değil, aynı zamanda, soylular sınıfı dışındaki halk arasından seçilip alınan mühendis, top döken usta ve topçuların hareketlerinin savaşta ön safa geçmesinin bir sonucu olmuştur. Burada, küçük ve mükemmel bir şekilde yetiştirilmiş İtalyan ücretli ordularının ruhunu oluşturan bireysel değerin, uzaktan etki yapan tahrip silahları yüzünden düşmesi, üzüntüyle karşılanmıyor değildi. Hatta kısa bir zaman önce Almanya'da icat edilmiş[206] olan tüfeğin İtalya'ya sokulmasına karşı çıkan tek tük Condottiere'ler de görüldü. Böylece Paolo Vitelli esir düşen tüfekli düşman askerlerinin (schioppetteri) gözlerini oydurmuş ve ellerini kestirmiştir. Buna karşılık Vitelli, topu meşru bir silah sayıyor ve kendisi de kullanıyordu. Bütün bunlarla beraber, genel olarak İtalyanlar yeni keşifleri kabul ediyor ve bunlardan ellerinden geldiği kadar faydalanıyorlardı, öyle ki gerek saldırı silahlarında ve gerekse tahkimat inşasında tüm Avrupa'nın üstatları oluyorlardı. Umbrio'da Federigo ve Ferrara'da Alfonso gibi hükümdarlar, bu alanda o derece uzman olmuşlardı ki, I. Maximilian'ın bu konudaki bilgisi bile onlarınki yanında sathi kalmaktadır. Bütün ülkelerden daha önce olmak üzere, İtalya'da savaş işlerini bir bütün olarak karşılaştırmalı bir şekilde ele alan bir bilim ve sanat mevcuttur. Savaşı, Condottiere'lerin sık sık

206 *Pii II. Commentarii*, L. IV, s. 190, 1495 senesine dair.

parti değiştirmelerine ve tamamıyla pratik amaçlara göre hareket etmelerine uyacak şekilde, dürüst olarak yönetmekten duyulan taraflsız sevince ilk defa bu ülkede rastlanmaktadır. 1451 ve 1452 tarihlerindeki Milano-Venedik savaşında Francesco Sforza ile Jacopo Piccinino karşı karşıya çarpışırlarken, edebiyatçı Porcellio, Napoli Kralı Alfonso'nun emriyle bir relazione[207] yazmak üzere Jacopo Piccinino'nun genel karargâhını takip ediyordu. Bu rapor, tamamıyla temiz olmamakla beraber akıcı bir Latince'yle ve o zamanki hümanistlerin ağdalı dil anlayışına uygun bir üslupla yazılmış, genellikle Caesar'ın *Commentaries* örneğine uyularak içine nutuklar, bir takım garibeler ve buna benzer şeyler serpiştirilmiştir. Yüz yıldan beri Scipio Africanus Maior ile Hannibal'dan hangisinin daha büyük bir insan olduğu[209] meselesi üzerinde ciddi tartışmaların devam etmesi dolayısıyla, bütün eser boyunca Piccinino, Scipio olarak ve Sforza da Hannibal adı ile geçmektedir. Milano ordusu hakkında da objektif rapor verilmesi gerekiyordu. Sofist, Sforza tarafından kabul edilmek için başvurıda bulundu; insan safları arasından geçirilerek dukanın huzuruna götürüldü; her şeyi son derece övdü ve orada gördüklerini gelecek kuşaklara aktaracağını vaat etti.[209] Bundan başka, İtalyan edebiyatı savaş ve savaş hileleri tasvirleri bakımından da zengindir. Bunlar genel olarak aydın kimseler için olduğu kadar uzmanlar için de yazılmış eserlerdir. Buna karşılık Kuzey Avrupa ülkelerinde aynı konuya dair kaleme alınmış olan yazılar, mesela Diebold Schelling'in Burgund Savaşı adlı eseri, edebî formdan yoksundur ve kupkuru kronik üslubuna sadık kalınmış-

207 Porcellio, *Commentaria Rerum Gestarum a Jacopo Picinino*: Murat., XX. 1453 savaşı hakkındaki ek için bkz. a.g.e., XXV.
208 Porcellio, Scipio Africanus Maior'u kastettiği halde, yanılarak Scipio "Aemilianus" demektedir.
209 Simonetta, *Rerum Gestarum Francisci Sfortiae*: Murat., XXI, Col. 630.

tır. Savaş sorunları konusunda ortaya çıkmış amatörlerin en büyüğü[210] olan Macchiavelli, *Arte della guerra* adlı kitabını o zaman kaleme almıştır. Fakat savaşçının birey olarak sübjektif bir tarzda yetişmesi durumu, bir veya birkaç çiftin, herkesin gözü önünde törenle karşı karşıya geçerek dövüşmesi yönteminde en gelişmiş ifadesini bulmuştur; bu da, tanınmış Barletta karşılaşmasından (1503) çok daha önceleri yapılmıştır.[211] Böyle bir karşılaşmada galip gelen, mutlaka şair ve hümanistler tarafından övülürdü; halbuki Kuzey Avrupa ülkelerinde bu yoktu. Böyle bireysel karşılaşmaların sonucunu belirleyen kuvvet artık Tanrı iradesi değildi; zafer tamamıyla kişisel güç ve yeteneğe mâl ediliyor, tutuşulan heyecanlı bir bahsin sonucu, seyirciler arasında aynı zamanda ordu veya ulus şerefinin bir belirtisi olarak görülüyordu.

Açıkça görülüyor ki, savaş işlerinin böyle tamamıyla rasyonel bir şekilde ele alınması, belli şartlar altında, siyasi kinin etkisi olmadan, örneğin sırf bir yağma vaadi dolayısıyla da, en korkunç hareketlere yol açıyordu. 1447 tarihinde Sforza, askerlerine Piacenza şehrini kırk gün süreyle yakıp yıkmak iznini vermek zorunda bırakılmıştı. Bundan sonra şehir uzun zaman bomboş kalmış ve nihayet zorla yeniden ahali yerleştirmek zorunda kalınmıştır.[212] Ancak bu ve buna benzer olaylar, sonraları yabancı orduların İtalya'ya getirdikleri felaketlerin yanında pek hafif kalmaktadır. Özellikle İs-

210 Bu sıfatla anılıyor. Krş. Bandello, Parte I, Nov. 40.

211 Krş. mesela *De Obsidione Tiphernatium*: *Rerum Italicarum Scriptores*, ex cod. Fiorent., II, Col. 690. 1447 yılına ait çok karakteristik bir olay. Mareşal Boucicault ile Galeazzo Gonzaga'nın 1406 tarihinde Cagnola yakınlarında teke tek dövüşmeleri: Archiv. Stor., III s. 25. Papa IV. Sixtus'un, muhafız kıtasındaki adamların düellolarını ne kadar takdir ettiği, Infessura'da anlatılmaktadır. Düelloyu yasaklayan buyruklar, bu papanın ardılları tarafından çıkarılmıştır. Sept. Decretal. V. Tit. 17.

212 Daha etraflı bilgi için bkz. Archiv. Stor., Append. Tom. V ve Baluzius, *Miscell.*, I. III, s.158'deki bir mektup, Sforza'nın ücretli askerlerinin dünyanın en korkunç yağmacıları olduklarını göstermektedir.

panyollarda, belki Batı uluslarının kanına karışmış yabancı bir unsur, belki de engizisyon zulümleri sahnelerine alışmış olmaları, yaradılışlarının şeytanca bir tarafını harekete geçirmiştir. Prato, Roma vesaire gibi yerlerde yaptıkları korkunç zulümlerle İspanyolları tanıdıktan sonra, Katolik Ferdinand ve V. Karl'a (Şarlken) yüksek anlamda ilgi duymak çok zordur. Bu hükümdarlar, asker sürülerinin huylarını gayet iyi bildikleri halde onları başıboş bırakmışlardır. Aynı hükümdarların arşivlerinde yığılı bulunan ve günden güne meydana çıkarılan belgeler, tarih bilgisi için daima en önemli kaynaklar olarak kalacaktır. Fakat artık hiç kimse, bu gibi hükümdarların yazılarında verimli bir siyasi fikir aramayacaktır.

Tamamıyla ayrı nitelikte bir varlık olarak Papalık ve Kilise Devleti'ne[213] şimdiye kadar, İtalya devletlerinin karakterlerini tespit ederken ancak fırsat düştükçe değindik. İtalyan devletlerini özellikle enteresan kılan yön, yani kuvvet araçlarının bilinçli bir şekilde arttırılması ve yoğunlaştırılması, Kilise Devleti'nde çok az rastladığımız bir husustur. Burada ruhani kuvvet maddi kuvvetin geliştirilmesindeki eksiklikleri daima örtmekte ve bunların telafisine yardım etmektedir. İşte böyle bir yapıya sahip bulunan bir devlet, XIV. yüzyıl boyunca ve XV. yüzyılın başlarında ne kadar çok tehlikeye göğüs germek zorunda kalmıştır! Papalık Güney Fransa'ya götürüldüğü zaman başta her şey alt üst olmuştu. Fakat Avignon Papalığı, paraya, askere, büyük bir devlet ve savaş adamına sahipti. Bu adam, Kilise Devleti'ne yeniden tamamıyla boyun eğdiren İspanyalı Albor-

213 Bu hususta okuyucularımıza, bir daha tekrarlamamak üzere şu eserleri tavsiye edeceğiz: Ranke, *Die Römischen Paepste*, I; Sugenheim, *Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenstaates*.

noz idi. Üstelik Şizma[214] çıktığı zaman Papalık Devleti için artık büsbütün yok olma tehlikesi çok daha büyüktü. Gerçekten de o sıralar ne Roma'daki ne de Avignon'daki papa, yeni baştan kaybedilen devleti ele geçirebilmek için yeterince zengindi. Fakat Kilise birliğinin yeniden kurulmasından sonra Papa V. Martin zamanında bu iş başarıldı. IV. Eugen devrinde aynı tehlike yeniden ortaya çıktığı zaman bunu da başarıyla atlatmak mümkün oldu. Ancak Kilise Devleti, İtalya'daki ülkeler arasında tamamıyla başka ve bunlara hiç benzemeyen bir yapıya sahipti ve daima da böyle kalmıştır. Roma'da ve Roma çevresinde Colonna, Savelli, Orsini, Anguillari vb. büyük soylu aileleri, Papalığa karşı koyuyorlardı. Umbria'da, sınır boylarında ve Romagna'da artık şehir cumhuriyetleri hemen hemen hiç kalmamıştı. Esasen Papalık, bu şehir cumhuriyetlerinin kendisine gösterdikleri bağlılık ve uysallığın değerini layıkıyla bilememiştir. Şehir cumhuriyetleri yerine şimdi küçüklü büyüklü olmak üzere birçok hükümdar haneclanı türemişti. Bunların Papalığa itaatleri ve birer vasal olarak sadakatleri büyük bir değer ifade etmiyordu. Ayrı ve kendi kuvvetlerine dayanarak tutunan bu hanedanların kendilerine özgü kişisel çıkarları vardı. Yukarıda bu hanedanların en önemlileri hakkında bu bakımdan bazı bilgiler vermiş bulunmaktayız.

Yine burada Kilise Devleti'ni bir bütün olarak ele alıp, üzerinde kısaca durmak gerekiyor. XV. yüzyılın ortalarından beri Papalık, İtalyan siyasi zihniyetinin ayrı ayrı yönlerden bu devleti de hükmü

214 Şizma: Yunanca "ayrılma" anlamına gelir. Burada, bir kısım Katoliklerin, seçilen papayı beğenmemeleri dolayısıyla başka bir papa seçerek Katolik Kilisesi'ni ikiye bölmeleri kastedilmektedir. Tarihte Büyük Şizma diye anılan bu olay, 1378 ile 1417 tarihleri arasında aynı zamanda hem Roma'da hem de Avignon'da ayrı ayrı iki papanın hüküm sürmeleri olayıdır (Çeviren).

altına almaya ve peşinden sürüklemeye kalkışmasıyla, yeni ve dikkate değer bunalım ve tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlikelerin ancak pek az bir kısmı dışarıdan ve halktan gelmektedir. Asıl büyük tehlikelerin kaynağı, doğrudan doğruya papaların kişisel mizaçlarında bulunmaktadır.

Alpler'in ötesinde kalan ülkeleri şimdilik bir tarafa bırakalım. Papalık İtalya'da yok edilme tehdidi karşısında kaldığı takdirde, ne XI. Louis idaresinde Fransa'dan, ne Güller Savaşı başlangıcında İngiltere'den, ne yine tamamıyla parçalanmış bir durumda bulunan İspanya'dan ve ne de Basel Konsili'nde[215] aldatılmış olan Germanya İmparatorluğu'ndan en ufak bir yardım görebilirdi. Aslında bu devletler yardım yapacak güçte değillerdi. İtalya'da ise eğitim görmüş ve hatta görmemiş insanlar arasında bazı kimseler vardı ki bunlar, papalığın kendi memleketlerine ait bir kuruluş olduğu kanısını besliyorlar ve bunu bir çeşit ulusal gurur vesilesi yapıyorlardı. Böyle olmasında ve böyle devam etmesinde birçok kişinin belli çıkarları vardı. Çok büyük bir halk kitlesi de papanın dua ve takdis kudretine inanıyordu.[216] Bunlar arasında Vitellozzo Vitelli gibi korkunç caniler de vardı. Bu adam, papanın oğlu tarafından boğdurtu-

216 Basel Konsili: 1431-1449'da, Basel şehrinde toplantılar yapan büyük ruhani meclis. Bu mecliste Kilise ıslahatı meseleleri görüşülmüştür (Çeviren).

217 Papa IV. Eugen'in takdislerinin Floransa'da yaptığı etki: Vespasiano Fiorent., s. 18. V. Nicolaus'un yetkilerinin azameti için bkz. Infessura (Eccard, II, Col. 1883 vd.) ve J. Manetti, Vita Nicolai V. (Murat., III, II, Col. 923). II. Pius'a bialter: *Diario Ferrarese* (Murat., XXIV, Col. 205) ve Pii II. *Comment.*, özellikle IV, 201, 204; XI, 562. Meslekten katil olanlar bile papaya karşı koymaya cesaret edememektedirler. Gösterişe düşkün olan Papa II. Paul (Platina, I. s. 321) ve ayağındaki şişlere rağmen büyük Paskalya ayinini oturarak icra eden IV. Sixtus, yüksek kilise hizmetlerine büyük bir önem verirlerdi (Jacobi Volaterani, *Diarium Romanum*: Murat., XXIII, Col. 131). Dikkate değer ki halk, takdisin büyülü kuvvetiyle takdis edenin liyakatsızlığını birbirinden ayırırdı. Papa 1481'de göğe çıkış takdisini veremediği zaman, halk homurdanıyor ve ona küfrediyordu (Aynı külliyat, Col.133).

lurken, Papa VI. Alexander'ın endüljansı için yalvarmıştır.[217] Ancak, papaya beslenen bütün bu sevgi bir araya gelse bile, mevcut kin ve kıskançlıktan faydalanmasını bilecek yetenekte ve gerçekten karar sahibi düşmanlar karşısında Papalığı kurtaramazdı.

İşte dışarıdan gelebilecek yardım ümidinin bu kadar zayıf olduğu sıralarda, Papalık Devleti'nin içinde en büyük tehlikeler baş göstermiştir. Şimdi Papalık, İtalyan maddi hükümdarlıkları anlayışı içinde yaşıyor ve hareket ediyordu; sadece bu sıfatıyla bile Papalık da maddi devletler gibi karanlık anlar yaşamasını öğrenmek zorundaydı. Fakat yapısındaki özellik dolayısıyla onlardan büsbütün başka bir takım renkler gösteriyordu.

Roma şehrinde meydana gelen karışıklıklar karşısında, öteden beri fazla korkulmuyormuş gibi bir tavır takınılmaktaydı. Zira biliniyordu ki, halk ayaklanmalarıyla kovulmuş olan papalar tekrar Roma'ya dönmüşlerdi ve Romalılar kendi çıkarları gereği olarak Papalığın bu şehirde bulunmasını arzu etmek zorundaydılar. Ancak o zamanın Roma'sı, sırf Papalığa karşı yöneltilmiş şiddetli bir aleyhtarlığı[218] geliştirmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda en ciddi komplolarda dışarının gizli parmağı da kendini gösteriyordu. Mesela Roma şehrine çok büyük iyilikler yapmış olan V. Nicolaus gibi bir papaya karşı bile Stefano Porcari suikastı düzenlenmişti (1453). Porcari, Papalık hakimiyetini tamamıyla yıkma amacını gü-

217 Macchiavelli, *Scritti Minori*, s. 142, Sinigaglia felaketi hakkındaki meşhur makalede. Şüphesiz İspanyollarla Fransızlar, İtalyan askerlerinden daha güçlüydüler. Krş. P. Giovio, *Vita Leonis X* (L. II.), Ravenna meydan savaşından önceki sahne; burada İspanyol ordusu, sevinç gözyaşları dökmekte olan elçinin başına toplanarak, serbest bırakılmasını istemiştir. Yine aynı eserde, Milano'da Fransızlar hakkında verilen bilgi.
218 Gerçek bir papanın, İsa'nın fakirliğinin alâmetine sahip olması gerektiğine inanan Poli (Campagna'da) müşriklerinde, sadece bir Valdenser öğretisinden başka bir şey bulunmuş olmasa gerek. Bunların Papa II. Paul zamanında nasıl tutuklandıkları, Infessura'da (Eccard. II. Col. 1893) ve Platina, s. 314'te anlatılmaktadır.

düyordu ve çok sayıda kişi onun bu komplosundan haberdardı. Adları verilmemekteyse de[219] bunları İtalyan hükümetlerinin içinde aramak lazımdır. Yine aynı papa zamanında Lorenzo Valla, Konstantin Hibenâmesi'nin uydurma bir belgeden ibaret olduğunu gösteren meşhur yazısını yayınlamış[220] ve ruhani Kilise Devleti'nin vakit geçirilmeden maddileştirilmesi dileğini eklemişti.[221]

Papa II. Pius'un 1459'da mücadele etmek zorunda kaldığı Catilina çetesi mensupları da, genel olarak papazların hakimiyetini yıkmak amacını güttüklerini saklamıyorlardı.[222] Bunların başı olan Tiburzio, bu arzunun aynı yıl içinde bir gün gerçekleşeceğini kâhinlerin kendisine haber verdiklerini söylüyordu. Roma'nın birçok ileri geleni, Tarentum Prensi ve Condottiere Jacopo Piccinino'nun komplosundan haberliydiler ve onu destekleyerek teşvik ediyorlardı. Gerçekten de, zengin başpapazların saraylarında (özellikle Aquileia kardinalini gözlerine kestirmişlerdi) ne kadar büyük servetler yığılmış olduğunu düşünürsek, hemen hemen hiçbir korunma tedbiri alınmamış olan şehirde bu gibi girişimlerin daha sık ve daha başarılı bir şekilde görülmediğine hayret etmemiz gerekir. Papa II. Pius'un, Roma dışında olmak şartıyla nerede olursa olsun oturma-

219 L. B. Alberti, *De Porcaria Conjuratione*: Murat., XXV. Col. 308 vd. Porcari'nin istediği "omnem pontificiam turbam funditus extinguere" idi. Yazar eserinin sonunda şöyle diyor: "Video sane, quo stent loco res Italiae; intelligo, qui sint, quibus hic perturbata esse omnia conducat." Onları "extrinsecos impulsores" diye adlandırmakta ve yaptığı kötülükler hususunda Porcari'yi takip edecek kişilerin geleceği düşüncesini açıklamaktadır. Şüphesiz ki Porcari'nin hayalleri Cola Rienzi'nin rüyalarına benzemektedir.

220 Konstantin Hibenâmesi (Donatio Constantini): Sözde İmparator Büyük Konstantin'in düzenlediği bir belgedir. Bununla Konstantin, Roma ile İtalya'yı Papalığa vermektedir. Aslında bir papa tarafından düzenlenmiş olan bu belgenin sahte olduğu, eleştirel filoloji araştırmaları sonunda meydana çıkmıştır (Çeviren).

221 Ut Papa tantum vicarius Christi sit et non etiam Caesaris...Tunc Papa et dicetur et erit pater sanctus, pater omnium, pater ecclesiae vd. (Öyle ki Papa, yalnız İsa'nın vekili olsun, fakat aynı zamanda Caesar'ın vekili olmasın... O zaman Papa, mukaddes peder, herkesin babası, kilisenin babası adlarıyla anılacak ve öyle de olacaktır.)

222 Pii II. *Commentarii*, IV, s. 208 vd.

yı tercih etmesi sebepsiz değildir: II. Paul 1468 tarihinde aynı nitelikte gerçek veya sözde bir suikasttan dehşetli korkular geçirmiştir.[223] Günün birinde Papalık ya böyle bir baskına kurban gitmeye mahkûmdu ya da eşkiya sürülerini koruyarak çoğalmalarına yol açan fitneci soyluları zorla itaat altına almak zorundaydı.

İşte bu işi, korkunç Papa IV. Sixtus kendine görev edinmiştir. Roma ve çevresini, özellikle Colonna ailesiyle başarılı mücadelesinden sonra nüfuzu altına alan ilk papa odur. Bu sayede, gerek Kilise Devleti içindeki işlerde ve gerekse İtalya siyasetinde büyük bir cesaret ve azimle hareket edebilmiş, bütün Batı dünyasının şikâyetlerini ve Konsil toplama tehditlerini işitmezlikten gelmiştir. Bunun için muhtaç olduğu parayı, birdenbire sınırsız bir ölçüde artan ve kardinallikten en ufak aşamalara kadar bütün mevkiileri kapsamı içine alan ruhani memurlukların satılması yoluyla sağlıyordu.[224] Sixtus'un kendisi bile papalık mevkiine gelebilmek için rüşvet vermek zorunda kalmıştır.

Bu kadar genelleşen suistimaller, er geç, kutsal Papalık makamının kaderine uğursuz etki yapabilirdi. Ancak böyle bir şey henüz çok uzak görünüyordu. Yine de, nepotizma (papanın akrabalarını, koruma yoluyla yüksek makamlara geçirmek) daha şimdiden uğursuz etkilerini gösteriyor, bu rejim yüzünden Papalık bir anda temelinden çökme tehlikesi karşısında bulunuyordu. Bütün akrabaları arasında Kardinal Pietro Riario, Sixtus'un en büyük ve hemen hemen eşsiz sevgi ve yakınlığını kazanmıştı. Pietro Riario öyle bir

224 Platina, *Vitae Pontificum Romanorum*, s. 318.

225 Battista Mantuanus, *De Calamitatibus Temporum*, I. III. Arabistanlı günlük, Tyroslu erguvan, Hintli fildişi satar: Venalia nobis templa, sacerdotes, altaria, sacra, coronae, ignes, thura, preces, coelum est venale, Deusque (Bizde tapınaklar, rahipler, sunaklar, ayinler, çelenkler, ateşler, günlükler, dualar, cennet ve hatta Tanrı, satın alınabilir şeylerdir).

adamdı ki, çok kısa bir zamanda, kısmen işitilmemiş derecedeki lüksü, kısmen dinsizliği ve siyasi planları hakkında dolaşmaya başlayan söylentiler dolayısıyla, bütün İtalyanların zihnini kendisiyle meşgul etmeye başlamıştı.[225] 1473'te Milano Dukası Galeazzo Maria ile şöyle bir anlaşma yapmıştı: Duka Lombardia Kralı olacak ve sonra Pietro Riario'yu, Roma'ya döndüğü zaman papalık tahtına oturabilmek için para ve askerle destekleyecekti. Anlaşıldığına göre Sixtus, kendi isteğiyle mevkiini ona bırakmış olacaktı.[226] Her durumda, Papalık tahtının soydan geçme bir hale getirilmesiyle Kilise Devleti'nin macldileştirilmesi sonucunu elde etmek amacını güden bu plan, Pietro'nun birdenbire ölümüyle suya düşmüştür. İkinci nepot (papanın akrabası) Girolamo Riario, maddi mevkide kalmış ve Papalığa dokunmamıştır. Fakat bu adamdan beri nepotlar, büyük hükümdarlıklar ele geçirme uğrunda sarf ettikleri faaliyetler neticesinde karışıklıkları daha da arttırarak İtalya'nın rahatını kaçırmışlardı. Eskiden papaların, Napoli üzerindeki hükümdarlık haklarını akrabaları lehine kullanmak istedikleri görülmüştü.[227] Fakat Papa III. Calixtus'un da bu girişimde başarılı olamamasından beri böyle bir şey düşünmek kolay değildi. Girolamo Riario, Floransa'yı yere serme girişimi (kim bilir belki daha bazı başka planları da) başarısızlıkla neticelendikten sonra, bizzat Kilise Devleti'ne ait topraklar üzerinde bir egemenlik kurmakla yetinmek zorunda kalıyordu.

225 Bkz. mesela *Annales Placentini*: Murat., XX, Col. 943.

226 Corio, *Storia di Milano*, fol. 416-420. Pietro, Sixtus'un papalığa seçilmesini desteklemişti, bkz. Infessura: Eccard, *Scriptores*, II, Col. 1895. Dikkate değer ki, daha 1469'da, üç yıl içinde, Savona'dan (1471'de papalığa seçilen Sixtus'un memleketidir) kurtuluşun geleceği kehanetinde bulunulmuştu; bkz. Baluzius, *Miscell.*, III, s. 181'deki mektup. Macchiavelli, *Stor. Fiorent.*, L. VII'ye göre, Venedikliler kardinali zehirlemişlerdi; gerçekten de bunu kabul etmek için bazı kanıtlar mevcuttur.

227 Daha II. Honorius, I. Wilhelm'in ölümünden sonra, 1427'de, Apulia'yı Papalığa kalmış bir miras olarak kendine mâl etmişti.

Böyle bir şeyi haklı göstermek için Romagna'nın, hükümdar ve şehir tiranları idaresinde Papalığın hakimiyetinden büsbütün çıkma tehlikesi altında bulunduğu; veya eğer Roma bu tarzda müdahale etmiş olmasa, Romagna'nın çok geçmeden Sforzalar'la Venediklilerin eline düşecek bir ganimet olacağı iddiası ileri sürülebilirdi. Ancak, o zamanlarda ve o koşullar altında, bu yolla egemenlik kazanmış olan nepotların ve ardıllarının, artık kendilerini ilgilendirmeyen papalara sadık kalacaklarını kim garanti edebilirdi? Henüz hayatta olan papa bile, oğlundan veya yeğeninden her zaman emin değildi. Bir papanın, kendinden önceki papanın akrabasını, bizzat kendisininkini yerine geçirmek için mevkiinden kovması yakın bir ihtimaldi. Bütün bu hallerin Papalık müessesesi üzerine yaptığı etki cidden düşündürücü nitelikteydi. Ruhani olanlar da dahil olmak üzere bütün zor araçları, sonu çok şüpheli olan ve kutsal tahtın diğer sorunları yanında ancak ikinci derecede tutulması gereken bir amaç uğrunda hiç çekinilmeden kullanılıyordu. Şiddetli sarsıntılar ve kamunun nefreti arasında bu amaca ulaşılması halinde bir hanedan kuruluyordu; öyle bir hanedan ki, çıkarlarının en büyüğünü, Papalığın ortadan kalkmasında görüyordu.

Sixtus'un ölümünden sonra Girolamo, zor kullanmak yoluyla elde edilmiş prensliğinde (Forli ve Imola) ancak son derece büyük zahmetlerle ve yalnız eşinin mensup bulunduğu Sforza Hanedanı'nın desteğiyle tutunabiliyordu. Sixtus'un ölümü üzerine papa seçmek üzere 1484 tarihinde toplanan Kardinaller Meclisi'nde -burada VIII. Innocent seçilmiştir- meydana gelen bir olay, Papalığın dış güvenliğini sağlar nitelikte görünüyordu: Aynı zamanda hükümdarlık sürmekte olan hanedanlara mensup iki kardinal, son derece ahlâksız bir tarzda hareket ederek para ve unvan karşılığında

oylarını satmışlardır. Bu kardinaller, Kral Ferrante'nin oğlu Giovanni d'Aragon ile Moro'nun kardeşi Ascanio Sforza'dır.[228] Böylece hiç değilse Napoli ve Milano hükümdar hanedanları, yağmada payları bulunduğundan, Papalığın yaşamasında kendileri için çıkar görüyorlardı. Bundan sonraki papayı seçmek üzere toplanan Kardinaller Meclisi'nde beşi müstesna olmak üzere bütün kardinaller kendilerini sattıkları zaman, Ascanio, bir defa daha büyük ölçüde rüşvet aldı ve üstelik de gelecek sefere bizzat papa olmak ümidine düştü.[229]

Lorenzo Magnifico da, Medici Hanedanı'nın bu işten eli boş çıkmaması arzusundaydı. Bu maksatla kızı Maddalena'yı yeni papanın oğlu Franceschetto Cybo ile evlendirdi. Böylece, yalnız kendi oğlu Kardinal Giovanni (sonraki Papa X. Leo) için çeşitli ruhani aşamalar değil, aynı zamanda damadının da süratle yükseltilmesini bekliyordu.[230] Fakat damat için imkânsız bir istekte bulunuyordu. VIII. Innocent zamanında, devletler kurmakla sonuçlanan cüretli nepotizma söz konusu olamazdı; çünkü Franceschetto çok sünepe bir adamdı ve tıpkı babası gibi, iktidardan en bayağı anlamda faydalanmaktan, yani büyük para yığmaktan başka bir düşüncesi olamazdı.[231] Baba ile oğulun bu işi yapış tarzları o kadar kötüydü ki, daha uzun zaman sürseydi devleti çok tehlikeli bir çöküntüye, büsbütün dağılmaya götürmesi kaçınılmazdı.

228 Fabroni, *Laur.*, not. 130. Bu ikisi hakkında Vespucci şöyle diyor: Hanno in ogni elezione a mettere a sacco questa corte, e sono i maggior ribaldi del mondo (Bunlar sarayı yağmalamaya kesin olarak karar vermişlerdir ve dünyanın en büyük rezilleridir).
229 Corio, fol. 450.
230 Lorenzo'nun çok karakteristik bir ihtar mektubu: Fabroni, *Laur.*, not. 217 ve özet olarak Ranke, *Die Römischen Paepste*, I, s. 45.
231 Bundan başka belki Napoli fiefl erinde gözü vardı: bu sebeple Innocent, Anjou'yu Kral Ferrante'ye karşı yeniden kışkırtmıştı. Bu işte papanın hareketleri, Napoli'de ikinci Baronlar Ayaklanması'na katılması, beceriksizce olduğu kadar şerefsiz bir tarzda gerçekleşmiştir.

Sixtus parayı, ruhani unvan ve makamları satmak ve günah affetmek suretiyle yığmıştı. Innocent ile oğlu ise, maddi suçları affetmek için bir banka kurmuşlardır. Bu bankaya büyük ölçüde para yatıran kişilerin adam öldürme suçları affedilmektedir. Her kefaret, papanın hazinesine 150 dukat getirmektedir. Bu miktarın üstünde ne ödenirse, fazlasını Franceschetto almaktadır. Bu papanın özellikle son zamanlarında Roma, himaye gören ve görmeyen katillerle baştan başa dolmuştur. Sixtus'un bastırmaya başlamış olduğu ayaklanmalar yeniden canlanarak alabildiğine almış yürümüştür. İyi bir şekilde korunma altına alınmış olan Vatikan'da oturan papa, ödeme güçleri yüksek canileri yakalamak için ötede beride tuzaklar kurmakla yetinmektedir. Fakat Franceschetto için bir tek temel sorun vardı ki, o da papa öldüğü zaman yanına mümkün olduğu kadar zengin hazineler alarak ne şekilde sıvışıp ortadan kaybolabileceği düşüncesinden ibaretti. Bir keresinde, babasının öldüğü hakkında verilen yanlış bir haber (1490) üzerine kencli kendini ele vermişti. Mevcut paranın tamamını, yani Kilise Devleti'nin hazinesini olduğu gibi alıp götürmek istemişti. Çevresindekiler onu bundan alıkoyunca, hiç olmazsa Türk şehzadesi Cem Sultanı, elden çıkarmamak gerekiyordu. Bu şehzade, mesela Napoli Kralı Ferrante'ye yüksek fiyatla satılabilecek canlı bir servetti.[232] Çoktan geçip gitmiş zamanların siyasi imkânlarını kestirmek güçtür. Fakat hiç de reddedilemeyecek bir şekilde şu soru akla gelmektedir: Acaba Roma, bu yaradılışta iki veya üç papaya daha tahammül edebilir miydi? Yalnız seyyahları ve ziyaretçileri değil, aynı şekilde Roma Kralı Maximillian'ın gönderdiği bütün bir elçilik heyetini de Roma yakınlarında soyarak don gömlekle bırakacak, bazı elçileri şehre girmeden

232 Krş. özellikle Infessura: Eccard, *Scriptores*, II, aynı yer.

geri dönmeye zorlayacak kadar işi ileri götürmek, Avrupa'nın Papalığa inanan ülkelerine karşı herhalde pek akıllıca bir hareket değildi.

Şüphesiz bu durum, yüksek kabiliyetli Papa VI. Alexandr (1492-1503)'ın kişiliğinde kendini canlı bir şekilde gösteren iktidar ve iktidardan zevk alma kavramıyla uzlaşma kabul etmezdi. Gerçekten de yapılan ilk iş, genel asayişin yeniden sağlanması ve bütün ücretlerle ödeneklerin tam olarak ödenmesi olmuştur.

İşi sıkı tutarsak, İtalyan kültür şekillerini söz konusu ettiğimiz bu bahiste, Alexandr'ın papalığı dönemi üzerinde hiç durulmadan geçilebilir; çünkü bu papanın mensup bulunduğu Borgia ailesi, tıpkı Napoli hükümdarları hanedanı gibi, İtalyan soyundan değildir. Alexandr, Cesare ile açıktan açığa İspanyolca konuşmaktadır; Lucrezia Borgia, Ferrara'da karşılanırken İspanyol tuvaleti giymekte ve İspanyol soytarıları tarafından şarkılarla eğlendirilmektedir. Ailenin en mahrem hizmetçileri İspanyollardır. Cesare'nin 1500 savaşında kullandığı o korkunç silahlı kuvveti, hatta celladı Don Micheletto ile zehircisi Sebastian Pinzon, anlaşıldığına göre hep İspanyalıdırlar. Meşgul olduğu çeşitli işler arasında Cesare, bir defa da tamamıyla İspanyol tarzına uygun olmak üzere, kapalı bir avluda altı adet vahşi boğa öldürmüştür. Ancak başında bu ailenin bulunduğu sanılan suistimaller, Roma'da çok daha evvel alınış yürümüş bulunuyordu.

Borgialar'ın kim oldukları ve neler yaptıkları çok kere ve hem de ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Gerçekten de ulaşmayı başardıkları ilk hedef, Kilise Devleti'ni tamamıyla itaatleri altına almak olmuştur; çoğu, Kilise Devleti'nin az veya çok derecede itaatsiz vasallarından ibaret olan küçük hükümdarların hepsini yerlerinden kovmuşlar veya ortadan kaldırmışlardır. Roma şehrinin içindeyse başlıca

iki büyük partiyi, yani sözde Guelf taraftarı olan Orsini ile yine sözde Ghibellin taraftarı olan Colonna partilerini yok etmişlerdir.[233] Fakat bu hususta kullandıkları araçlar o kadar korkunçtu ki, Papalık, eğer bu arada meydana gelen bir olay (baba ile oğulun aynı zamanda zehirlenmeleri) durumu birdenbire değiştirmemiş olsaydı, bu hareketlerin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak mahvolur giderdi. Bununla beraber Alexandr, ahlâka aykırı davranışları karşısında Hıristiyan âleminin duyduğu nefret ve öfkeye fazla önem vermek zorunda değildi; çevresine korku salmış, herkesi kendine bağlanmaya zorlamıştı; yabancı hükümdarları da kazanmak mümkün olmuştu; hatta Fransa Kralı XII. Louis, bütün olanaklarıyla papaya yardım ediyordu. Fakat Avrupa'da yaşayan geniş halk kitleleri, Orta İtalya'da olup bitenler hakkında hemen hemen hiçbir fikre sahip değillerdi. Bu anlamda gerçekten tehlikeli olan biricik an, Fransa Kralı VIII. Charles'ın yaklaşmasıyla meydana gelmişti. Fakat bu da hiç beklenmedik bir şekilde zarar vermeden atlatıldı. Ne var ki, bu zamanda bile bir müessese olarak Papalığın kaderi değil[234] olsa olsa Alexandr'ın yerine daha iyi bir papanın geçirilmesi söz konusuydu. Papalık müessesesi için büyük, kalıcı ve gittikçe büyüyen asıl tehlike, Alexandr'ın doğrudan doğruya kendisinde, özellikle oğlu

233 Bologna'da Bentivogli ile Ferrara'da Este Hanedanları bunların dışında kalmıştır. Este Hanedanı, Borgialar'la aile bağlantıları kurmak zorunda bırakıldılar; Lucrezia Borgia, Prens Alfonso ile evlendi.

234 Corio'ya göre (Fol. 479) VIII. Charles bir Konsil toplayıp papayı tahttan indirmeyi, hatta Fransa'ya götürmeyi düşünüyordu ve bunları Napoli'den dönüşüne bırakmıştı. Benedictus Carolus VIII (Eccard, *Scriptores*, II, Col. 1594)'a göre her ne kadar VIII. Charles, Napoli'de, papa ile kardinaller kendisinin yeni tacını tanımayı reddettikleri zaman, "de Italiae imperio deque pontificis statu mutando" (İtalya İmparatorluğu'nun ve papanın durumunun değişmesi) fikrini besliyorduysa da, çok geçmeden düşüncesini değiştirerek Alexandr'ı aşağı bir konuma düşürmekle yetinmek istiyordu. Ancak papa, kralın önünden sıvışarak kurtulmayı başardı. Bundan sonraki olaylar hakkında bilgi için bkz. Pilorgerie, *Campagne et bulletins de la grande armée d' Italie, 1494-1495* (Paris 1866). Burada Alexandr'ın tehlike anları (s. 111, 117 vd.) belirtilmektedir. Dönüşte Charles (s. 281 vd.) papaya kötülük yapmak istemedi.

Cesare Borgia'nın şahsında saklı bulunuyordu.

Babanın yaradılışında hükmetme, servet yığma ihtirasları, zevk ve sefa düşkünlüğü ile kuvvetli ve parlak yetenekler bir araya toplanmış bulunuyordu. Alexandr iktidarın ve sefahatın doya doya zevkini sürmek, tadını çıkarmak yolunda ne mümkünse hepsini, papalığının daha ilk gününden beri en geniş ölçüsüyle yapmakta bir sakınca görmüyordu. Bu amaca ulaşmak için kullanacağı araçları seçmek hususunda kendini herhangi bir kayıtla bağlı saymıyordu. Papalığa seçilebilmek için gösterdiği fedakârlığı fazlasıyla telafi edeceği hemen o anda biliniyordu.[235] Ruhani makamları satarak elde edeceği paralar, kendisini seçtirmek için harcadığının kat kat üstünde olacaktı. Üstelik Alexandr, kançılar yardımcılığında ve eskiden üzerinde bulundurduğu daha başka memurluklarda edindiği tecrübeler sayesinde, mümkün olan para kaynaklarını çok iyi tanıyor ve büyük bir iş adamının becerisiyle hareket etmeyi, Papalık sarayına mensup olanların hepsinden çok daha iyi biliyordu. Daha 1494 yılı içinde, Carmelite tarikatına mensup olup Roma'da ruhani makamların satılması aleyhinde vaazlarda bulunan Genovalı Adamo adında bir rahip, yatağında yirmi yerinden yaralanarak öldürülmüş halde bulunmuştu. Alexander'ın çok miktarda para koparmadan tayin etmiş olduğu olduğu bir kardinal hemen hemen yok gibidir.

Fakat papa, zamanla oğlu Cesare Borgia'nın nüfuzu altına girince, zor araçları büsbütün şeytanca bir nitelik kazanmış ve bunların,

235 Corio, Fol. 450. Malipiero, *Annali Veneti*: Archiv Stor., VII, I, s. 318. Ailenin ne derecede bir soygunculuk hırsına kapıldığı, Malipiero, s. 565'te görülmektedir. Papanın bir akrabası, Papalık elçisi olarak Venedik'te parlak bir şekilde karşılanıyor ve af fermanları dağıtarak çok miktarda para topluyordu. Maiyetindeki hizmet adamları, dönüşte ne ele geçirebildilerse hepsini çalmışlar, hatta Murano kiliselerinden birinin büyük mihrabında bulunan altın işlemeli bir kumaş parçasını da aşırmışlardır.

varılmak istenen amaç üzerinde zorunlu etkileri görülmüştür. Roma'daki ileri gelenlere ve Romagna'daki sülalelere karşı girişilen mücadelelerde yapılanlar, sadakatsizlik ve zulüm alanlarında mesela Aragon Hanedanı hükümdarlarının o zamana kadar dünyayı alıştırdığı ölçünün de üstüne çıkmıştır. Ayartma ve kandırma yeteneği de aynı ölçüde büyük olmuştur. Ne kadar tüyler ürpertici bir davranıştır ki, Cesare, papanın gözüne girmiş olmaları veya mevkileri nedeniyle kendisine engel olduklarını gördüğü kardeş, kayınbirader ve diğer akrabaları ile saray mensuplarını pervasızca öldürerek babasını yalnız başına bırakmıştır. Alexandr, en çok sevdiği oğlu Duca di Gandia'nın öldürülmesini onaylamak zorunda kalıyordu.[236] Çünkü bizzat kendisinin Cesare'den her an ödü kopuyordu.

Acaba Cesare'nin asıl planları neydi? Hükümdarlığının son ayları sırasında Condottiere'leri Sinigaglia'da öldürüp Kilise Devleti'ni fiilen hükmü altına aldığı zaman (1503), yakınında bulunanlar, gayet alçakgönüllü bir şekilde şöyle diyorlardı: Duka, sadece kışkırtmalarda bulunan partileri ve tiranları ezmek istemektedir ve bütün bunlar ancak Kilise'nin yararına olacaktır; kendisi için, en aşırı bir tahminle, Romagna üzerinde egemenlik kurmayı arzu etmektedir; bu takdirde, daha sonra gelecek bütün papaların şükranlarını elde etmiş olacaktır; çünkü papaları Orsini ve Colonna Hanedanları'nın

236 Panvinio'da (Contin. Platinae., s. 339): Insidiis Caesaris fratris interfectus... connivente... ad scelus patre (Kardeşi Cesare'nin kurduğu tuzakla öldürüldü... bu cinayetin işlenmesinde babasının da payı vardı). Şüphesiz bu, otantik bir ifade olup bunun karşısında Malipiero ve Matarazzo (bunda suç Giovanni Sforza'ya yükletilmektedir)'nun tasvirlerine ikinci derecede bir değer vermek gerekmektedir. Alexandr'ın derin bir şekilde sarsılışı da kendisinin suç ortağı oluşuna kanıttır. Tiber nehrinin sularından cesedin çıkarılması hakkında Sannazaro şöyle diyor:

Piscatorem hominum ne te non, Sexte, putemus
Piscaris natum retibus, ecce, tuum
(Ey Sixtus! Senin balık gibi insan avladığına inanmamız için, oğlunu ağlarla sudan çıkarıyorsun işte.)

kötülüklerinden kurtarmış olacaktır.[237] Fakat hiç kimse Cesare'nin beslediği son emelin bundan ibaret olduğuna inanmıyordu. Bir defasında bizzat Papa Alexandr bu hususta daha açık konuşmuş, Venedik elçisi ile yaptığı bir görüşmede bu cumhuriyetin, oğlunu korumasını tavsiye etmiştir. Papa demiştir ki: Günün birinde Papalığın ya ona (oğluna) ya da sizin cumhuriyete kalması için gereken tedbirleri alacağım.[238] Şüphesiz Cesare şu sözleri eklemişti: Ancak Venedik'in isteyeceği bir kimse papa olacaktır; bunun için de Venedik kardinallerinin sıkı bir şekilde birbirlerini tutmaları yeterli olacaktır. Bu sözlerle Cesare'nin kendisini kastedip etmediği sorununu bir yana bırakalım. Her ne olursa olsun, babanın ifadesi, Cesare'nin papalık tacını giymek niyetinde olduğunu ispata yeter görünmektedir. Doğrudan doğruya Lucrezia Borgia'dan, bu hususta biraz daha fazla şey öğrenmekteyiz. Gerçekten de Ercole Strozza'nın şiirlerindeki bazı parçalarda, ancak Ferrara Düşesi sıfatıyla Lucrezia Borgia tarafından söylenebilecek ifadelerin yansıdığı anlaşılmaktadır.[239] Burada önce Cesare'nin papa olması ihtimalinden bahsedilmektedir; fakat arada bütün İtalya'ya hakim olması ümidi de belirtilmekte[240] ve sonunda Cesare'nin maddi hükümdar olarak en yük-

237 Macchiavelli, *Opera*, ed. Milan, V, s. 387, 393, 395; Relazione al Duca Valentino.

238 Tommaso Gar, ***Relazione della Corte di Roma,*** I, s. 12, P. Capello'nun Relazione'sinde aynen şöyle deniyor: "Papa, Venedik'i dünyanın bütün hükümetlerinden daha fazla saymaktadır, e pero desidera, che elle (Signoria di Venezia) protegga il figluolo, e dice voler fare tale ordine, che il papato o sia suo, ovvero della Signoria nostra." (Ve bu sebepten dolayı onun [Venedik'in] oğlunu korumasını arzu ediyor ve öyle bir düzen koymak istiyor ki, Papalık ya kendisine ya da devletimize ait olsun). Buradaki "suo" ile ancak Cesare kastedilmiş olabilir.

239 *Strozzii Poetae*, s. 19, Ercole Strozza'nın Venatio'sunda: "...cui triplicem fata invidere coronam" (Kader ona üçlü tacı çok gördü). Yine Cesare'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyede, s. 31: Speraretque olim solii decora alta paterni (ve bir gün baba tahtının yüksek ihtişamına erme ümidi).

240 Aynı eser: Jupiter bir zamanlar vaat etmiş:

> Affore Alexandri sobolem, quae poneret olim
> Italiae leges, atque aurea saecla referet...

(Bir gün Alexandr'ın evladı gelecek, İtalya'ya kanun koyacak ve altın çağı yeniden getirecek).

sek mertebeye ulaşmak amacını güttüğüne, bu sebeple bir zamanlar Kardinallik tacını bırakmış olduğuna işaret edilmektedir.[241] Hiç şüphe yok ki Cesare, Alexandr'ın ölümünden sonra papalığa seçilse de seçilmese de, her ne pahasına olursa olsun Kilise Devleti'ni kendi hükmü altında tutmak kararındadır ve o zamana kadar ki davranışlarına bakılacak olursa, papa sıfatıyla bunu uzun zaman koruyamayacaktır. Kilise Devleti'ni maddileştirebilecek biricik adam Cesare idi[242] ve bunu, orada saltanatına devam edebilmek için yapmak zorundaydı. Eğer bütün belirtiler bizi aldatmıyorsa, Macchiavelli'nin bu büyük caniye beslediği gizli sempatinin gerçek nedeni de işte budur. Macchiavelli, "yaradan demiri çekip çıkarmak" yani İtalya'ya yapılan bütün yabancı müdahalelerin ve ülkedeki iç parçalanmanın ana kaynağı olan papalığı ezme gücüne sahip tek insan olarak yalnız ve yalnız Cesare'yi görüyordu. Bunu ya ondan beklemek ya da büsbütün ümit kesmek durumundaydı. Duka, Toscana Krallığı üzerinde ümit vererek Cesare'nin emellerini keşfeder gibi görünen entrikacıları, anlaşıldığına göre küçümseyerek reddediyordu.[243]

Bununla beraber onun öncüllerinden çıkarılan bütün mantıksal sonuçlar belki de boştur. Bu da, şeytanca dehasının mesela Friedland Dukası'ndaki kadar az olmasından değil, kullandığı araçların, birbirini tıpatıp tutan bir hareket tarzının ana çizgileriyle bağdaş-

241 Aynı eser: Sacrumque decus maiora parantem deposuisse (Kutsal mevkii, daha büyük teşebbüslere girişerek bırakır).
242 Bilindiği gibi o, Albert Hanedanı'ndan bir Fransız prensesiyle evlenmişti ve bundan bir kız çocuğu vardı. Her ne şekilde olursa olsun bir hanedan kurmak emelindeydi. Babasının yakında öleceğini beklemesine rağmen (Macchiavelli, s. 285'e göre) kardinal tacını tekrar elde etmek için girişimde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.
243 Macchiavelli, s. 33. Siena ve icabında tüm Toscana hakkında planlar mevcuttu, fakat bunlar henüz tamamıyla olgunlaştırılmamıştı: Fransa'nın bunu onaylaması zorunluydu.

mamasından ileri gelmektedir. Belki onun hakimiyetine son veren o tesadüf olmadan da, ölçüsüz kötülükleri arasında Papalık için bir kurtuluş ümidi belirirdi.

Kilise Devleti içindeki küçük tiranlıkları ortadan kaldırması, Cesare'ye ancak sempati kazandırmıştır diye kabul edelim; 1503'te başmühendis olarak Leonardo da Vinci'nin de içinde bulunduğu ve İtalya'nın en iyi askeriyle subaylarından oluşan bir birliğin kendi peşinden gidişini de, Cesare'nin geleceği için büyük bir ümidin belirtisi olarak sayalım; bütün bunlara rağmen dukanın diğer hareketleri sağduyuya o kadar aykırı düşmektedir ki, onun hakkında hüküm verirken, tıpkı çağdaşları gibi biz de ne yapacağımızı şaşırır kalırız. Özellikle Cesare'nin yeni kazanıp, koruma ve hükmü altında tutma niyetini beslediği ülkenin[244] tahrip edilmesi ve kötü muameleye tâbi tutulması, bu çeşit davranışlarından biridir. Şimdi, son zamanlarda Roma'nın ve Papalığın durumuna gelelim. İster baba ile oğul cezalandırılacak kimselerin bir listesini beraberce hazırlamış olsunlar[245] ister ölüm kararları ayrı ayrı verilmiş olsun, Borgia'lar, kendilerine herhangi bir şekilde engel olabileceklerini sandıkları veya miraslarını ele geçirmeyi faydalı buldukları herkesi gizlice ortadan kaldırma yolunu tutmuşlardı. Nakit para ile taşınır eşya, bu sayede elde ettikleri servetin ancak küçük bir parçasını oluşturuyordu. Papa için asıl kazanç kaynağı, ölümleriyle yerleri boş kaldığı sürece ruhani rütbe ve mevki sahiplerinin kişisel gelirlerine el koymakta ve sonra da bu mevkileri pahalıya satarak büyük para-

244 Macchiavelli, s. 326, 351, 414. Matarazzo, *Cronaca di Perugia*: Archiv. Stor., XVI, II, s. 175 ve 21: "O, askerlerinin canlarının isteği yerde oturmalarını ve böylece, barış zamanlarında savaş zamanlarından daha fazla kazanç sağlamalarını istiyordu."
245 Aynı şekilde Pierio Valeriano, *De Infelicitate Literatorum*. Giovanni Regio vesilesiyle.

lar sağlamakta yatıyordu. Venedik elçisi Paolo Capello[246] 1500 tarihli raporunda şöyle yazıyordu: "Roma'da her gece, öldürülmüş dört veya beş adam bulunur; bunlar piskopos, başpapaz ve daha başka ruhani rütbe sahipleridir; öyle ki bütün Roma, duka (Cesare) tarafından öldürülmek korkusuyla titremektedir. "Bizzat duka, geceleri muhafızlarıyla birlikte, dehşet içinde bulunan şehirde dolaşıyordu.[247] Tiberius gibi, korkunç yüzünü gündüzleri kimseye göstermemek için değil, fakat adam öldürmekten, belki de hiç tanınmayan kimselerin canına kıymaktan duyduğu büyük zevki tatmin etmek amacıyla böyle yaptığını kabul etmek için birçok sebep vardır. Bu halden doğan memnuniyetsizlik ve ümitsizlik daha 1499 tarihinde o kadar büyümüş ve genelleşmişti ki, halk, papanın muhafız kıtasına mensup birçok kişiye saldırıp öldürüyordu.[248] Borgialar'ın açıktan açığa zor kullanarak ortadan kaldıramadıkları kimseler de, zehirlerine kurban gidiyordu. Oldukça gizli tutulması uygun görülen hallerde, kar gibi beyaz ve tadı hoş olan bir toz kullanılırdı.[249] Bu zehir çabuk değil, yavaş yavaş etkisini gösterir, hiç belli edilmeksizin her yemeğe ve her içkiye karıştırılabilirdi. Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'a, Papa Alexandr tarafından, Fransız Kralı VIII. Charles'a teslim edilmeden önce (1495) tatlı bir içki içinde bu tozdan verilmişti. Nihayet kariyerlerinin sonunda baba ile oğul, zengin bir kardinal için hazırlatılmış zehirli bir şaraptan kazara içerek zehirlenmişlerdir. Papalık tarihinin özetini çıkarmaya resmen

246 Tommaso Gar, s. 11.
247 Paolo Giovio, *Elogia*, Caesar Borgia. Raphaelus Volateranus'un *Commentariorum Urbanorum*'unda, XXII. kitapta, Papa Alexandr'ın bir karakteristiği yapılmaktadır: Papa II. Julius zamanında olmakla beraber çok büyük bir titizlikle yazılmıştır. Burada deniliyor ki: Roma... nobilis jam carnificina facta erat (Roma o zaman toplu cinayetlerle meşhur kılınmıştı).
248 *Diario Ferrarese*: Murat., XXII, Col. 362.
249 P. Giovio, *Hist.*, II, Fol. 47.

memur edilmiş olan Onufrio Panvinio.[250] Alexandr'ın zehirlettiği üç kardinalin adını vermekte (Orsini, Ferrerio ve Michiel) ve burada, Cesare'nin kendi üzerine aldığı bir dördüncüsüne işaret etmektedir (Giovanni Borgia). Fakat o vakitler Roma'da ölen zengin ruhani makam sahipleri arasında zehirlenmiş olmaları şüphesi beslenmeyenler çok nadirdir. Bu merhametsiz zehir, taşrada bir kasabaya çekilmiş olan sessiz bilginlere de ulaşmaktaydı. Papanın çevresi de artık tekin olmamaya başlamıştı. Daha önce dikkate değer bir şekilde şiddetli fırtınalar çıkmış, rüzgâr ve yıldırımdan duvarlarla binalar yıkılmıştı. Bu afetler papayı dehşet içinde bırakmıştı. 1500[251] tarihinde aynı doğal afetler yeniden görülünce bu hâl "şeytanî bir şey" (cosa diabolica) sayılmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, 1500 tarihinde çok kalabalık[252] bir ziyaretçi kitlesinin katılmasıyla Roma'da yapılan büyük yıldönümü şenlikleri, gerçek durum hakkındaki söylentilerin en sonunda bütün Avrupa'ya yayılmasına vesile olmuştur. Öte yandan endüljans paralarının son derece çirkin bir şekilde kötüye kullanılması da bütün gözlerin Roma'ya çevrilmesi için, geri kalan tereddütleri silmeye yetmiştir.[253] Kutsal Şehir'den yurtlarına dönen ziyaretçilerden başka, garip bir şekilde beyaz elbiseler giymiş tövbekârlar da İtalya'dan kuzey ülkelerine doğru geliyorlardı. Bunlar arasında Kilise Devleti'nden kılık değiştirerek kaçanlar da vardı ve herhalde bunlar susmamış olsalar gerektir. Bunlarla bera-

250 Panvinio, *Epitome Pontificum Romanorum*, s. 359. Sismondi, XIII, 246'ya göre, uzun yıllardan beri bütün sırları bilen Capua Kardinali Lopez de aynı şekilde ölmüştür. Sanuto (Ranke, *Paepste*, I, s. 52, not)'ya göre Verona Kardinali de aynı zehirden ölmüştür.

251 Prato, Arch. Stor., III. s. 254, Krş. Attilius Alexius: Baluzius, *Miscell.*, IV, s. 518 vd.

252 Ve papa tarafından kuvvetle sömürülen. Krş. *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 133.

253 Anshelmus Berner, *Chronik*, III, s. 145, 156 Trithemius, *Annales Hirsaug.*, II, s. 579, 584, 586.

ber, papaya karşı Batı ülkelerinde uyanan hiddetin, Alexsandr'ın durumunu doğrudan doğruya tehlikeye düşürebilecek dereceye yükselebilmesi için daha ne kadar zamana ve şiddete ihtiyaç olduğunu kim kestirebilir.

Panvinio eserinin başka bir yerinde şöyle diyor[254]: "Eğer o, oğlu hesabına beslediği büyük emeller ortasında birdenbire ölmeseydi, geri kalan bütün zengin kardinallerle yüksek rütbeli papazları, miraslarına konmak için ortadan kaldırırdı." Öte yandan eğer Cesare, babası öldüğü anda kendisi de ölüm döşeğinde bulunmasaydı acaba ne yapardı? Her türlü araçlarla donatılmış olduğu halde Cesare, sayısız zehirlemelerle maksada uygun bir derecede azaltılmış bulunan bir Kardinaller Meclisi'ni toplayıp da kendini, özellikle bir Fransız ordusunun yakınlarda bulunmadığı bir sırada papalığa seçtirmiş olsaydı, bu nasıl bir seçim heyeti olurdu! İmgelem, bu varsayımların arkasından gittiği anda kendini derin bir uçurumda kaybetmektedir.

Böyle bir seçim heyeti yerine, Papa III. Pius'u ve bunun kısa bir zaman sonra ölümü üzerine II. Julius'u, her ikisini de genel bir tepkinin ifadesi olarak papalığa getiren Kardinaller Meclisi toplanmıştır.

Julius, kişisel ahlâkı nasıl olursa olsun, esaslı bakımlardan Papalığın kurtarıcısı olmuştur. Amcası olan Papa Sixtus zamanında olayların gidişatını izlemiş olan II. Julius, bu sayede Papalığın itibarı için gerekli temel koşullar hakkında esaslı bir fikir edinme imkânını bulmuştu. Kendi papalığı zamanında siyasetini buna göre düzene koyuyor, sarsılmaz ruhunun bütün kuvvet ve heyecanını bu uğurda çalışmaya adıyordu. Gerçi o da papalık tahtına götüren ba-

254 Panvinio, Contin. Platinae, s. 341.

samakları birtakım şüpheli ilişkiler kurmaksızın çıkmış değildi. Fakat bu arada ruhani rütbe ve payeler satmaksızın ve kamunun onayıyla tahta gelmişti ve hiç olmazsa Kilise'nin en yüksek mevkilerini kazanç sağlamak için satmak gibi çirkin bir iş, onunla sona ermişti. Julius'un birçok gözdeleri vardı ve bunlar arasında gördükleri iyi muameleye lâyık olmayanlar da bulunuyordu. Ancak, çok müstesna bir talih eseri olarak, bu papa nepotizma üstü bir tutumda kalabiliyordu: Kardeşi Giovanni della Rovere, son Montefeltro hükümdarı Guidobaldo'nun kız kardeşi ve Urbino Dukalığı mirasçısının kocasıydı. Bu çiftten doğmuş Francesco Maria della Rovere adında bir erkek çocuk 1491'den beri yaşamakta olup, aynı zamanda hem Urbino Dukalığı'nın meşru mirasçısı hem de papa ailesine mensuptu (nepot). II. Julius, gerek savaşlarda ve gerekse diplomasi yoluyla kazandığı bütün yerleri, büyük bir gururla kendi ailesine değil, Papalık makamına mâl ediyordu. Başına geçtiği zaman tamamıyla çözülme halinde bulunan Kilise Devleti'ni, ölümünde tam anlamıyla düzene sokulmuş ve Parma ile Piacenza dukalıklarının katılmasıyla büyütülmüş bir ülke durumunda bırakıyordu. Ferrara'nın da Kilise Devleti topraklarına katılmamış olmasında onun bir suçu yoktur. St. Angelo şatosunda devamlı olarak elde bulundurduğu 700.000 dukat, bu kalenin komutanı tarafından, günün birinde papalığa gelecek kişiden başkasına verilmeyecekti. Roma'da ölen bütün kardinallerin, hatta yüksek rütbeli ruhanilerin miraslarına sahip çıkıyor ve bunları pervasız bir tarzda kendine mâl ediyordu.[255] Fakat o, hiç kimseyi zehirletmiş veya öldürtmüş değildir. Savaşlarda kuvvetlerinin bizzat başına geçerek askeri sevk ve idare etmek

255 Bu sebepledir ki, yüksek rütbeli ruhanilerin mezarları, kendileri henüz hayattayken, bu kadar ihtişamlı yapılıyordu; böylece servetin hiç olmazsa bir kısmı, papaların eline düşmekten kaçırılmış oluyordu.

II. Julius için bir zorunluluktu. Bu durum, İtalya'da bir insanın ya örs ya da çekiç olmak şıklarından birini tercih etmek zorunda kaldığı ve kişiliğin her türlü hukuk kurallarından daha etkili bir öğe olduğu bir zamanda, papaya fayda sağlamıştır. Her ne kadar, daima ısrar ve önemle ifade ettiği "Barbarlar defolsun!" sözü ile papa, İspanyolların İtalya'da daha esaslı bir şekilde yerleşmelerine herkesten çok yardım etmişse de, bu hâl, Papalık için büsbütün önemsiz, hatta belki de zamanın koşullarına göre faydalı bile görülebilirdi. Gerçekten de, İtalyan hükümdarları Papalığa karşı muhtemelen sırf haince niyetler beslerken, o vakte kadar geçen olaylara bakılırsa Kilise'ye devamlı bir saygı göstereceği herkesten fazla beklenebilecek bir hanedan, ancak bir İspanya hükümdar ailesi değil miydi?[256] Her ne olursa olsun, hiçbir zaman öfkesini yutkunamayan ve iyi niyetini gizli tutamayan bu güçlü ve orijinal insan, bir bütün olarak bakılacak olursa, kendi mevkii için son derece arzu edilen bir "pontifice terribile" (korkunç papa) etkisi yapıyordu. Hatta o, yeniden, göreli bir vicdan huzuruyla Roma'da bir Konsil toplama cesaretini gösteriyor ve böylece Avrupa'daki bütün muhalefetin Konsil toplansın diye koparmakta olduğu çığlığa karşı meydan okumuş oluyordu. Böyle bir hükümdarın, tuttuğu yolu gösterecek muhteşem bir dış simgeye de ihtiyacı vardı. II. Julius bu sembolü, St. Petrus katedralini yeniden inşa ettirmekte bulmuştur. Bunun için Bramante'nin gerçekleştirmek istediği plan, belki de, bir araya toplanmış kuvvetlerin akla gelebilecek en muhteşem ifadesini oluşturmaktadır. Fakat diğer sanat kollarında da bu papanın hatırası ve siması,

256 Acaba Julius, yerinden kovulmuş olan Aragon Hanedanı'nın ikincil kolunu yeniden Napoli tahtına getirmek hususunda, Katolik Ferdinand'ı ikna edebileceğini gerçekten ümit etmiş midir? Bu mesele, Giovio'nun ifadesine (*Vita Alfonsi Ducis*) rağmen, çok şüpheli kalmaktadır.

en yüksek bir ülkü olarak yaşamaya devam etmektedir. O günlerin Latince şiirinde bile, Julius için daha önceki papalara olduğundan çok farklı bir coşku gösterilmiş olması da herhalde bir anlam ifade etmektedir. Kardinal Adriano da Corneto tarafından kaleme alınan *Iter Julii Secundi*'nin sonunda papanın Bologna'ya girişinin tasviri de, kendine özgü ihtişamlı bir eda taşımaktadır; Giovan Antonio Flaminio ise, en güzel mersiyelerinden birinde[257] papanın şahsında bulduğu büyük yurtseveri, İtalya'yı korumaya davet etmektedir.

II. Julius, Laterano Konsili'nin korkunç denebilecek bir kararnamesiyle[258] papa seçiminde ruhani makam ve malların satılmasını (simonie) yasak etmişti. Ölümünden (1513) sonra para düşkünü kardinaller, seçilecek olan adayın o zaman kadar toplamış olduğu mal, mülk ve memuriyetlerini kendi aralarında eşit olarak paylaşmak teklifini ortaya atarak, bu yasağı hiçe sayma girişiminde bulundular. Bu takdirde onlar, en fazla servete sahip olan kardinali, yani büsbütün yeteneksiz bir aday olarak önerdikleri Rafael Riario'yu seçmiş olacaklardı.[259] Ancak aynı kutsal heyete dahil bulunan ve her şeyden evvel liberal bir papa seçmek isteyen genç üyelerin şiddetle cephe almaları sayesinde bu sefil komplo suya düşmüştür. Böylece Giovanni Medici papalığa seçilmiştir ki, bu da X. Leo adıyla tanınan ünlü papadır.

İleride, Rönesans kültürünün en parlak doruklara eriştiği zamanlardan söz ederken Papa X Leo'ya sık sık rastlayacağız. Burada

257 Mesela Roscoe, *Leone X.*, ed. Bossi IV, 257 ve 297'deki iki şiir. Bununla beraber Julius, 1511 Ağustosu'nda saatlerce süren bir baygınlık geçirdiği ve artık ölmüş zannedildiği zaman, en ileri gelen ailelere mensup -Pompeo Colonna ve Antimo Savelli- bazı kişiler halkı Capitol'e çağırarak papanın hakimiyetini silkip atmaya teşvik etme cesaretini göstermişlerdir. Guicciardini, onuncu kitabında, "A vendicarsi in liberta... a publica ribellione" demektedir.

258 Septimo decretal, L. I. Tit, 3. Cap. 1-3.

259 Vettori, Arch. Stor., VI, 297.

yalnız şuna işaret edelim ki, onun devrinde Papalık yeniden dıştan ve içten gelen tehlikeler geçirmiştir. Kardinal Petrucci, Sauli, Riario ve Corneto tarafından düzenlenen komployu (1517) bu tehlikeler arasında saymak doğru olmaz. Çünkü bu, bir şahsın değişmesinden başka bir sonuç yaratabilecek nitelikte bir komplo değildir. X. Leo yeniden 31 adet yeni kardinallik kurmak suretiyle bu suikasta karşı gerçekten etkili çareyi bulmuştur. Üstelik bu yeni tesisler çok iyi karşılanıyordu. Çünkü böylece gerçek hizmetler, kısmen de olsa, mükâfatlandırılmış oluyordu.[260]

Fakat Leo'nun ilk iki yıl içinde sürüklendiği yollardan bazıları son derece tehlikeliydi. Papa, ciddi bir takım müzakerelere girişerek kardeşi Giuliano'ya Napoli Krallığı'nı ve yeğeni Lorenzo'ya Kuzey İtalya'da Milano, Toscana, Urbino ve Ferrara topraklarını içine alacak büyük bir devlet sağlamaya çalışmıştır.[261] Açıkça görülmektedir ki, Kilise Devleti, bu şekilde çevrelendikten sonra, Mediciler'in bir dirliği haline gelmiş olacak ve artık maddileştirilmeye bile gerek kalmayacaktı.

Bu plan, genel siyasi koşulların elverişsizliği yüzünden gerçekleşememiştir. Giuliano çok erken öldü. Bununla beraber Leo, Lorenzo'ya taç giydirmek için Urbino Dukası Francesco Maria della Rovere'yi memleketinden kovmaya kalkıştı. Bu savaş papaya karşı derin bir kin ve nefretin doğmasına sebep olduğu gibi, kendisini de son derece fakir düşürdü. Sonunda, 1519 tarihinde Lorenzo da öldüğünde büyük fedekârlıklar pahasına fethedilen memleketi Kilise

260 Bundan başka papaya (Pauli Langi, *Chronicon Citicense*'ye göre) 500.000 altın gulden gelir sağlamıştır. Başkanı (general) aynı surette kardinallik payesine yükseltilen Fransisken Tarikatı, yalnız 30.000 altın gulden ödemiştir.

261 Vettori, s. 301. Arch. Stor., append. I. s. 293 vd. Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, VI, s. 232 vd. Tommaso Gar, s. 42.

Devleti'ne katmak zorunda kaldı.[262] İsteğiyle yapsaydı kendisine sonsuz bir şöhret sağlayacak olan bu işi, ancak zorunluluk altında ve herhangi bir şeref kazandırmayacak tarzda yaptı. Sonradan Ferrara Dukası Alfonso'ya karşı giriştiği teşebbüs ve birkaç küçük tiran ile Condottiere'ye karşı elde ettiği başarılarsa, şöhret yükseltici bir nitelikte olmaktan uzaktır. Bütün bunlar, Avrupa krallarının, İtalya'da şu veya bu toprak parçasını kazanmak için büyük bir siyasi kumar oynamaya yıldan yıla daha fazla alıştıkları bir zamanda oluyordu.[263] Bu kralların, son yıllarda kendi ülkelerinde kuvvetlerini büsbütün arttırdıktan sonra Kilise Devleti topraklarına da göz koymayacaklarını kim garanti edebilirdi? Bizzat Leo, 1527'de hakikaten gerçekleşecek olan durumun ilk örneğine tanık oluyordu: İspanyol piyadelerinden oluşan birkaç askerî birlik, anlaşıldığına göre kendi girişimleriyle, 1520 yılı sonlarına doğru, papadan doğrudan doğruya haraç almak üzere, Kilise Devleti'nin sınırlarına gelip dayanmışlar fakat papanın kuvvetleri tarafından püskürtülmüşlerdir.[264] Ruhbanın suistimalleri karşısında kamuoyu da, son zamanlarda eskisinden daha hızlı bir şekilde olgunlaşmıştı. Nitekim, mesela genç Pico della Mirandola[265] gibi bazı ileri görüşlü kimseler, Kilise'de acele bir ıslahat yapılması için haykırıyorlardı. Bu arada Luther de ortaya çıkmıştı.

VI. Hadrian devrinde (1521-1523), Almanya'daki Reform hare-

262 Ariosto, Sat. VI, beyit 106. Tutti morrete, ed è fatal che muoja Leone appresso... (Hepiniz öleceksiniz ve sonra Leone'nin de ölmesi mukadderdir).

263 Sayısı çok olan bu çeşit kombinezonlardan yalnız birini örnek olarak verelim: ***Lettere de' Principi***, I, 45'te, Kardinal Bibiena'nın 1518 tarihli mektubu.

264 Vettori, s. 333.

265 Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, VIII, s. 105'te, Pico'nun 1517'de Pirkheimer'e yolladığı bir beyanname vardır. Burada o, Leo devrinde kötülüğün iyiliğe resmen galip geleceğinden korktuğunu söylemektedir: Et in te bellum a nostrae religionis hostibus ante audias geri quam pariri (ve sen daha hazırlıklarını duymadan, dinimizin düşmanları olanların sana saldırdıklarını görmekten...).

keti karşısında Katolik kilisesinde az çok bazı ıslahat hareketlerine girişildiği zaman, artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu papa, işlerin o zamana kadarki gidişatına karşı, ruhani makamların satılması yöntemine, nepotizmaya, vicdansız bir tarzda yüksek mevkilere adam kayırmalara, birçok makamları tek bir kişide toplama yöntemine, israfa, haydutluğa ve ahlâksızlığa karşı duyduğu tiksintiyi açıklamaktan daha fazlasını yapamadı. Luthercilik bile tehlikelerin en büyüğü olarak görülmüyordu. Girolamo Negro adında akıllı bir Venedikli gözlemci, bizzat Roma şehri üzerine çökecek olan yakın bir uğursuzluğu sezdiğini ifade ediyordu.[266]

VII. Clemens zamanında Roma'nın bütün ufuklarını, tıpkı oralarda bazan yaz aylarının son haftalarını insana haram kılan o boğucu keşişleme rüzgârının eseceğini haber veren duman gibi, donuk sarı renkte sisler kaplamıştı. En yakınında bulunanlardan ta en uzaklarda yaşayanlara kadar herkes papadan nefret ediyordu. Bir yandan aklı başında olan insanların endişeleri devam ederken[267] öte yandan "târik-i dünya" vaizler, Roma'nın sokak ve meydanlarında vaazlarda bulunarak İtalya'nın, hatta dünyanın sonunun geldiği kehanetini açığa vuruyor ve Papa Clemens'i Deccal[268] diye vasıflandırıyorlardı.[269] Fesatçı Colonna partisi meydan okurcasına baş kaldırıyordu. Kabına sığmaz bir yaradılışta olan Kardinal Pompeo Co-

266 *Lettere de' Principi*, I. Roma, 17 Mart 1523: Bu devlet, birçok sebep dolayısıyla adeta iğne ucunda durmaktadır ve çok geçmeden Avignon'a veya Okyanus'un öbür ucuna kaçmak zorunda kalmaktan Tanrı bizi korusun. Bu ruhani hükümdarlığın çok yakın bir zamanda çökeceğini görüyorum... Eğer Tanrı korumazsa mahvolduk. Hadrian'ın zehirlenmiş olup olmadığı, Blasius Ortiz, *Itinerarium Hadriani*'den (Baluzius, *Miscell.* ed. Mansii I, s. 386 vd.) kesin olarak anlaşılamamaktadır. İşin en kötü tarafı, herkesin buna inanmış olmasıdır.

267 Negro, a.g.e., 24 Ekim (Eylül olmalı) ve 9 Kasım 1526, 11 Nisan 1537.

268 İslam dinindeki Deccal karşılığıdır. İmanlı Hıristiyanlarca, kıyamet yaklaştığı zaman kendisini İsa diye tanıtacak bir sahte Mesih, Antichrist çıkacaktır (Çeviren).

269 Varchi, *Stor. Fiorent.*, I, 43, 46.

lonna'nın sadece varlığı bile papa için sürekli bir ıstırap kaynağı oluyordu.[270] Bu kardinal, Clemens ölür ölmez veya tutuklanır tutuklanmaz İmparator V. Karl'ın yardımıyla hemen papalığa geçeceğini ümit ederek, 1526'da Roma'ya bir baskın yaptı. Clemens'in kaçarak St. Angelo kalesine sığınmayı başarması, Roma için hayırlı olmamıştır. Papayı bekleyen akıbet ise ölümden de beterdi denebilir.

Kuvvetli birinin yapmasında sakınca bulunmayan, zayıf olanı ise uçuruma sürükleyen tarzda birçok hatalı hareketiyle Clemens, Bourbon ile Frundsberg'in komutalarında bir Alman-İspanyol ordusunun harekete geçmesine yol açmıştır (1527). Şüphesiz[271] V. Karl'ın hükümeti papayı ciddi surette yola getirmek düşüncesindeydi ve ücretsiz asker sürülerinin ne derece ileri gidebileceklerini daha önceden hesaplayamazdı. Roma üzerine yürüneceği bilinmemiş olsaydı, Almanya'da parasız asker toplama işi hemen hemen olumlu bir sonuç vermezdi. Bourbon'a muhtemel olarak verilen yazılı talimat, belki de günün birinde herhangi bir yerden çıkacak ve büyük bir ihtimalle, bunda oldukça ılımlı hükümlerin yer aldığı görülecektir. Fakat tarihin hükmü bununla değişmeyecektir. Katolik Kral ve İmparator, adamları tarafından papa ile kardinallerin öldürülmemiş olmalarını sırf bir tesadüfe ve şansa borçludur. Eğer onlar öldürülseydi, dünyanın hiçbir sofizması imparatoru suç ortağı sayılmaktan kurtaramazdı. İkinci derecedeki birçok insanın öldürülmesi, geri kalanların soyulmaları ve bunlara yapılan zulümlerle işkenceler, insan ticareti, bütün bunlar, "Sacco di Roma" diye anılan bu olayda nelerin mümkün olduğunu açıkça göstermektedir.

Öyle anlaşılıyor ki V. Karl'ın niyeti, yeniden St. Angelo kalesine

270 P. Giovio, *Vita Pomp. Columnae.*
271 Ranke, Deutsche Geschichte II, 375 vd.

kaçmış olan papayı, büyük bir toplam tutan paralarını elinden aldıktan sonra Napoli'ye göndermekti: Clemens'in bu akıbetten kurtularak Orvieto'ya kaçmasında da İspanya'nın bir payı olmamıştır.[272] Acaba İmparator Karl, Kilise Devleti'ni maddi bir hükümdarlık haline getirmeyi (bütün dünya böyle bir şeyin yapılmasını bekliyordu[273]) bir an için düşünmüş müdür ve acaba İngiltere Kralı VIII. Henry'nin birtakım düşünceler ortaya atması üzerine mi bu fikirden vazgeçmiştir? Bu nokta hiçbir zaman aydınlatılamayacaktır.

Eğer bu gibi niyetler gerçekten vardıysa, herhalde uzun zaman muhafaza edilmemiş olsalar gerektir. Yakılıp yıkılmış olan Roma şehrinden hem Kilise'nin ve hem de devletin ıslahı için yeni bir ruh fışkırmıştır. O zamanlar bunu, mesela Kardinal Sadoleto hissediyordu.[274] Sadoleto şöyle yazıyor: "Eğer çektiğimiz ıstırap Tanrı'nın öfke ve şiddetini tatmin etmeye yetmişse, eğer bu korkunç cezalar bize tekrar iyi ahlâk ve kanun yollarını açıyorsa, başımıza gelenler belki de felaketlerin en büyüğü olmamıştır... İşin ilahi tarafını Tanrı'ya bırakalım; fakat önümüzde düzene koyacağımız bir hayat vardır ki, bunu hiçbir silah kuvveti elimizden alamaz. Eylemlerimizde ve düşüncelerimizde öyle bir yön izleyelim ki, ruhbanlığın gerçek parlaklığını ve gerçek büyüklüğümüzü ve kuvvetimizi Tanrı'da arayalım."

Gerçekten de bu tehlikeli 1527 yılından beri, ciddi insanların seslerini yeniden duyurmaları imkânı elde edilmişti. Roma o kadar büyük acılar çekmişti ki, III. Paulus gibi bir papanın yönetiminde bile, suistimallerle dolu olan kokuşmuş X. Leo devrine bir daha

272 Varchi, *Stor. Fiorent.*, II, 43 vd.
273 Aynı eser ve ayrıca Ranke, *Deutsche Geschichte*, II, s. 394, not. Karl'ın devlet merkezini Roma'ya nakledeceğine inanılıyordu.
274 Papaya mektubu, Carpentras'dan, 1 Eylül 1527 tarihli: *Anecdota litt.*, IV, s. 335.

dönmesine artık imkân yoktu.

Sonra Papalık için de, bu kadar acı ıstıraplara düştüğü anda, kısmen siyasi ve kısmen dinî nitelikte olmak üzere bir sempati uyandı. Krallar, kendilerinden birinin papanın zindancısı olmaya kalkışmasına tahammül edemediler ve aralarında Amiens antlaşmasını imzaladılar (18 Ağustos 1527). Bu antlaşmanın bir amacı da Papalığı kurtarmaktı. Böylece onlar, gerçekte imparator kuvvetlerinin Roma'daki hareket tarzı yüzünden doğan kin ve garezi sömürmüş oldular. Fakat aynı zamanda imparator da İspanya'da ciddi olarak sıkışık duruma düştü. Çünkü ülkenin ruhbanı ve soyluları, krallarıyla yüz yüze geldikçe, her defasında onu kınamaktan kaçınmıyorlardı. Gerek ruhbanın ve gerekse bu sınıfa mensup olmayan tebaanın temsilcilerinden oluşan kalabalık bir topluluk, hepsi de matem elbiseleri giymiş oldukları halde, bir gösteri yapmaya kalkıştığı zaman, V. Kral, birkaç yıl önce bastırılmış olan Comunidad'lar Ayaklanması türünden tehlikeli bir olay çıkacağından korkarak telaşa düştü ve gösteri yapılmasını yasakladı.[275] İmparator sadece, papaya yaptığı ağır muamelenin devamına hiçbir şekilde izin vermemekle yetinemezdi; bütün dış siyaset düşünceleri bir tarafa bırakılsa bile, şerefi ayaklar altına alınmış olan papa ile barışmak onun için acele bir zorunluluk olmuştu. Zira imparator, ne kendisini başka bir yol izlemeye zorlayacak olan Alman kamuoyuna ve ne de Almanya olaylarına göre siyasetini ayarlamak istiyordu. V. Karl'ın, bir Venedikli'nin dediği gibi, Roma'yı tahrip ettirdiği için vicdan azabı çekmekte olması ve bunun kefareti olarak Floransa'nın, Medici Hanedanı'nın -Clemens bu hanedanın bir bireyiydi- sürekli egemenliği altında kalmasını garanti edecek bir uzlaşmayı çabuklaştırmış

275 *Lettere de' Principi*, I, 72. Castiglione'den papaya, Burgos, 10 Aralık 1527.

bulunması da ihtimal içindedir. Papanın yakın bir akrabası olan yeni Floransa Dukası Alexandro Medici, imparatorun gayrimeşru bir kızıyla evlendirildi.

Bundan sonraki yıllarda Karl, Konsil toplama planı sayesinde papayı esas itibariyle kendi nüfuzu altında tutmayı başardı ve aynı zamanda hem baskı altında tutma hem de himaye etme imkânı buldu. Fakat Papalık için tehlikelerin en büyüğünü oluşturan ve içeriden bizzat papalar ve mevki sahibi akrabaları tarafından gelen maddileştirilme tehlikesi, Alman Reformu ile patlak veren bunalım dolayısıyla yüzyıllar boyunca ortadan kalkmış oldu. 1527'de Roma üzerine yürüme imkânını ve başarı ümidini sağlayan şey bu Alman Reformu olduğu gibi, sonradan Papalığı aynı zamanda maddi bir kuvvetin ifadesi olmaya zorlayan da yine aynı hareket olmuştur.[276] Gerçekten de bu yüzden Papalık, bütün Reform düşmanlarının başına geçmeye, içine düştüğü zaaftan sıyrılarak faal bir rol oynayacak derecede esaslı şekilde kalkınmaya zorlanmıştır. Papa VII. Clemens'in son zamanlarıyla, III. Paul, IV. Paul ve ardıllarının devirlerinde Avrupa'nın yarısı derin bir çöküntü içine düştüğü sıralarda, günden güne gelişen Papalık müessesesi, artık yepyeni, gençleşmiş bir hiyerarşi sistemidir ki, kendi içindeki büyük ve tehlikeli sorunları çözümleme, özellikle papa akrabalarının[277] devletler kurmaları yönteminden dikkatle kaçınma gücünü gösteriyor ve taze bir ruhla bezenmiş olan Katolik hükümdarlarla müttefik olup, kaybettiği eski kuvvetini yeniden kazanarak asıl ödevini görüyor. Bu müessese, ancak kendisinden ayrılmış olanlara karşı yaptığı mücadeleler içinde varlığını göstermektedir ve ancak bu sıfatıyla anlaşılması

276 Tommaso Gar, *Relazione Della Corte di Roma*, I, 299.
277 Farnese'ler buna benzer bir şey elde etmeyi başarmışlar, Caraffa'lar ise mahvolup gitmişlerdir.

mümkündür. Bu anlamda tam bir gerçek olarak denebilir ki Papalık, ahlâki bakımdan kendisinin can düşmanları tarafından kurtarılmıştır. Şimdi artık siyasi mevkiini de dokunulmazlığa varacak derecede kuvvetlendirmiştir. Vasalları olan Este ve della Rovere Hanedanları'nın meşru kollarının sönmeleri üzerine, hemen hemen tamamıyla zahmetsiz olarak, Ferrara ve Urbino Dukalıkları'nı ele geçirmiştir. Buna karşılık eğer Reform hareketi ortaya çıkmamış olsaydı, çok muhtemeldir ki Kilise Devleti, çoktan maddi hükümdarların eline geçmiş olurdu.

Son olarak bu siyasi durumun genellikle İtalyan ulusunun ruhu ve fikri üzerinde yapmış olduğu etkiyi kısaca gözden geçirelim.

Açıkça görülüyor ki, XIV. ve XV. yüzyıllar İtalyası'nda hüküm süren genel siyasi güvensizlik, soylu ruhlarda zorunlu olarak vatanseverlik duygusunun yarattığı bir tiksinti ve direniş uyandıracak nitelikteydi. Daha Dante ve Petrarca[278] bir Pan-İtalya'nın meydana getirilmesini yüksek sesle istiyor ve her çeşit yüce çabanın bu amaca yöneltilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Gerçi denebilir ki bu, sadece birkaç yüksek kültürlü kişi tarafından duyulup ifade edilen bir heyecandan ibaretti ve geniş kitleler bundan habersizdiler. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, o vakitler Almanya'nın hali de, hiç olmazsa ismen bir birliğe ve bir başa (imparator) sahip bulunmasına rağmen, İtalya'nınkinden pek farklı değildi. Alman edebiyatında ilk defa olarak yurtseverlik ifadeleri, halk şairlerinde rastlanan birkaç beyit bir tarafa bırakılırsa, I. Maximilian devrinin hümanistle-

278 Petrarca: *Epistolae de Rebus Familiaribus*, I, 3, s. 574. Burada Petrarca, bir İtalyan olarak dünyaya geldiği için Tanrı'ya şükretmektedir. Yine 1367 yılına ait *Apologia Contra Cuiusdam anonymi Galli Calumnias*. (App. Ed. Bas, 1581) s. 1068 vd.

rinde görülmektedir ve bu da İtalya'da yükselen seslerin bir yankısı gibi gelmektedir.[279] Bununla beraber Almanya fiilî olarak, eski Romalılar devrinden beri İtalya'dan çok daha gerçek anlamda tek bir ulusun vatanı olmuştur. Fransa, birlik bilincini esas itibarıyla İngilizlere karşı yaptığı savaşlara borçludur. İspanya ise, uzun vadeli olmak üzere, soyca kendisine çok yakın olan Portekizlileri bile temsil etme gücünü gösterememiştir. İtalya için, ortadan kaldırılması hemen hemen hiçbir zaman umulmamış olan Kilise Devleti'nin varlığı ve hayat şartları, büyük ölçüde bir birlik vücuda getirilmesine engel oluşturmuştur. Sonra XV. yüzyılın siyasi temaslarında bazen parlak sözlerle ortak bir vatandan bahsedilmiş ise de bu, çoğu kez başka bir İtalyan devletini incitmek amacıyla yapılmıştır.[280] İtalya'da tamamıyla ciddi, derin bir ıstırabın ifadesi olarak ulusal duygunun sesi, ancak XVI. yüzyılda işitilmiştir; fakat çok geç kalınmış, artık iş işten geçmiş bulunmaktadır. Çünkü Fransızlar ve İspanyollar ülkeyi istila etmişlerdir. Yerel yurtseverlik hakkında ise denebilir ki, bir dereceye kadar ulusal duyguyu temsil etmekte, fakat onun yerini tam anlamıyla tutmaktan uzak bulunmaktadır.

279 Özellikle Wimpheling, Bebel ve daha başkalarının, Schardius, *Scriptores*, I'de bulunan yazılarını kastediyorum. Bunlardan başka biraz daha eski zamanlara ait olmak üzere Felix Fabri (*Historia Suevorum*), biraz daha sonra Irenicus (*Germaniae Exegesis, 1518*)

280 Birçok örnekten biri olarak: Venedik Doçu'nun, Pisa'ya dair, 1496'da, bir Floransa ajanına verdiği cevap: Malipiero, *Ann. Venet.*, Arch. Stor., I, s. 427.

İKİNCİ BÖLÜM
BİREYİN GELİŞMESİ

İtalyanların çok erkenden gelişerek modern insanlar haline gelişlerinin biricik değilse bile en başta gelen nedenini, yönetim biçimleri ister cumhuriyet ister tiranlık olsun, İtalya'daki devletlerin yapısında aramak gerekir. Şimdiki Avrupa'nın çocuklarından ilkinin İtalya'da doğmuş olması, bu noktayla sıkı sıkıya bağlıdır.

Ortaçağ'da bilincin her iki yanı, yani dünyaya ve insanın kendi içine yönelmiş olan yanları, tıpkı ortak bir örtü altında, rüyada veya yarı uyanık bir haldeymiş gibi bulunuyordu. İnanç ve kuruntudan örülmüş bu örtünün gerisinden bakılınca, dünya ve tarih, hayret verici ve renklerle boyanmış bir halde görünürdü; fakat insan, ancak ırk, budun, parti, lonca, aile vb. toplumların herhangi bir biçimi içinde kendini tanıyordu. İlk defa İtalya'dadır ki bu örtü uçup havalandı. Devleti ve bu dünyanın bütün işlerini objektif bir gözle de görme ve ele alma bilinci bu memlekette uyandı. Fakat bunun yanında sübjektiflik de bütün kuvvetiyle baş kaldırdı. İnsan, düşünen ve anlayan (zihnî) bir birey[1] haline geldi ve kendini bu sıfatla tanıdı. Bir zamanlar Yunanlı da bu şekilde barbarların üstüne yükselmişti; Arap ise, diğer bütün Asyalıların kendilerini sadece bir ırka mensup insanlar olarak hissettikleri bir devirde, böyle bir birey bilincine erişmişti. Bu hususta siyasi şartların en etkili bir dürtü olduğunu ispat etmek güç bir iş değildir.

Çok daha eski zamanlarda, tek tek bazı yerlerde özgür kişiliğin

1 Bireysel eğitimin yüksek ve en yüksek basamağı anlamında kullanılan uomo singolare, uomo unico deyimlerine dikkat edilsin.

gelişliği görülmektedir. O tarihlerde Kuzey Avrupa ülkelerinde böyle bir şeye rastlanmamakta veya aynı bu tarzda kendini göstermemektedir. Gerçi Liutprand'ın tasvir ettiği X. yüzyıl haydutlarında, Papa VII. Gregor'un bazı çağdaşlarının ve ilk Hohenstaufen hükümdarlarının bazı düşmanlarında buna benzer bir karakter görülmektedir. Fakat İtalya'da XIII. yüzyılın sona ermesiyle oldukça çok sayıda şahsiyet ortaya çıkmaya başlamıştır. Bireyciliği kıskıvrak tutan bağlar bunlarda tamamıyla koparılıp atılmıştır. Binlerce insan çehresi, hiçbir engel tanımaksızın ve pervasızca kendi özellikleri içine gömülmüş bulundukları halde karşımıza çıkmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinin hâlâ ırk bağları altında bulunması durumu, tek başına bile, Dante'nin büyük şiirinin herhangi bir başka ülkede meydana gelmesini imkânsız kılmaya yeterli bir sebep teşkil eder. Sadece ortaya koyduğu kuvvetli bireycilik bile, yüce şairin İtalya için o devrin en büyük ulusal sözcüsü olmasına kâfi gelmiştir. Edebiyat ve sanatta, insan hazinesinin tasvirlerinden, çeşitli yönlerde karakter eleştirilerinden ileride özel bölümlerde bahsedeceğiz. Burada söz konusu olan sorun doğrudan doğruya psikolojik gerçeğin kendisidir. Bu psikolojik gerçek, tam bir bütünlük ve kesinlikle tarihe girmektedir. XIV. yüzyılın İtalyası, sahte alçakgönüllülük ve yaltaklanma gibi şeyleri hemen hemen hiç tanımamaktadır. Hiç kimse göze batmaktan, başkalarına benzememek ve onlardan farklı görünmekten[2] korkmamaktadır.[3]

2 XVI. yüzyılın sonunda Montaigne (*Essais*, L. III, 5. bölüm, III, s. 367, Paris, 1816) aşağıdaki karşılaştırmayı yapıyor: "Ils (les İtaliens) ont plus communement des belles femmes, et moins des laides que nous; mais des rares et excellentes beautêz j' estime que nous allons â pair. Et (je) en juge autant des esprits: de ceux de la commune façon, ils en ont beaucaup plus et evidemment; la brutalitê y est sans comparaison plus rare: d'âmes singulieres et dua plus hault estage, nous ne leur en debvons rien." (Onlarda [yani İtalyanlarda] güzel kadın bizdekinden daha çok ve çirkin kadın daha azdır; fakat nadir ve nefis güzeller bakımından onlarla atbaşı gittiğimiz kanısındayım. Zihinler hakkında da aynı şeyi düşünüyorum. Alelade türden olanlar da çok vardır ve bunlar meydandadır; onlarda haşin zekâlar bizdekilerle kıyas kabul etmeyecek derecede nadirdir; fakat dikkate değer ve en yüksek mertebeden ruhlar bakımından, onlardan hiç aşağı kalmayız).

3 Floransa'da 1390'a doğru artık erkek kıyafetlerine hakim olan bir moda yoktu. Çünkü herkes özel bir tarzda giyinmeye çalışıyordu. Krş. Franco Sacchetti, *Contro Alle Nuove Foggie*, Rime, ed. Dal Poggiali, s. 52.

Her şeyden önce zorba hükümdarlık rejimi, yukarıda gördüğümüz gibi, yalnız tiranların, Condottiere'lerin[4] değil, fakat aynı zamanda bu rejimin koruduğu ve kendilerinden pervasızca faydalandığı yeteneklerin, yani kâtiplerin, memurların, şairlerin ve görev almış diğer şahsiyetlerin de bireyselliğini en yüksek derecesine kadar geliştirmektedir. Bu adamlar, zorunlu olarak, kencli içlerinde yer alan sürekli veya geçici nitelikteki kaynakları tanımak zorundadırlar. Yaşama zevkleri de, ihtimal ki kısa bir zaman sürebilecek olan iktidar ve nüfuzlarına mümkün olduğu kadar yüksek bir değer sağlamak amacıyla düşünce kapsamı bakımından daha yüce ve daha yoğun bir hale gelmektedir.

Fakat bunlar tarafından idare edilen ahali de bu çeşit güdülerden büsbütün uzak değildir. Biz, ömürlerini gizli direniş ve suikast tertipleri içinde geçirmiş olan kimseleri bir yana bırakacağız ve sadece, mesela Bizans İmparatorluğu ve İslam devletleri içinde yaşayan şehir halkının çoğu gibi, sırf özel kişiler olarak kalan insanlardan bahsedeceğiz. Şurası muhakkak ki, mesela Viscontiler'in tebaası, çok kere kendi şahısları ve ailelerinin şerefini koruyabilmek için büyük acılara katlanmak zorunda bırakılmıştır ve bunlar arasında sayısız kişi, içinde yaşadıkları kölece hayat yüzünden ahlâki karakterlerinden çok şeyler kaybetmişlerdir. Fakat bireysel karakter bakımından durum hiç de böyle değildir. Çünkü özellikle genel siyasi zaaf içinde, özel hayatın çeşitli yön ve çabaları daha da kuvvetli ve çok taraflı olarak filizlenir. Kendini göstermek ve rekabet etmek imkânını buldukları oranda, zenginlik ile kültür, hâlâ geniş ölçüde sayılabilecek bir şehir hürriyeti ve Bizans ile İslam dünyasındaki gibi, devletle iç içe sokulmuş olmayan bir kiliseyle ortaktır; bütün

4 Sforza ve daha başka Kuzey İtalya hanedanlarında görüldüğü gibi, bunların eşlerinin de bireysellikleri geliştiriyordu. Krş. Jacobus Bergomensis'in *Claraе Mulieres*'inde Battista Malatesta, Paola Gonzaga, Orsina Torella, Bona Lombarda, Riccarda d'Este ve Sforza ailesinden önemli kadınların biyografileri. Bunlar arasında erkek yaradılışlı olan kadınlar az değildir. Aynı zamanda hümanist kültür sayesinde bireysel gelişmenin tamamlandığı da olmuştur.

bunlar hiç şüphe yok ki, bireysel düşünme tarzının meydana gelişini teşvik edici unsurlardır. Üstelik parti mücadelelerinin mevcut olmayışı da bunun için gereken huzuru sağlamaktadır. Siyasi ihtirastan yoksun olan insan, kısmen ciddi ve kısmen de sathi uğraşlarıyla, ilk önce XIV. yüzyılın bu tiranlıklarında, tamamıyla gelişmiş olduğu halde ortaya çıkmış olmalıdır. Bunun hakkında belgelere dayanan kanıtlar istenmemelidir şüphesiz. Gerçi kendilerinden bazı ipuçları beklenebilen hikâye yazarları bazı garip insanları tasvir etmekte ve bunu daima tek taraflı bir amaçla ve anlattıkları hikâye ile temasları bulunduğu oranda yapmaktadırlar. Böyle sahneler de genel olarak cumhuriyet rejimiyle idare edilen şehirlerde gerçekleşmektedir.

Bu gibi şehirlerde şartlar başka türlü olmakla beraber, bireysel karakterin yetişmesine elverişliydi. İktidar partileri ne kadar sık değişiyorsa, birey de hakimiyet icrası ve iktidarın zevkini çıkarma hususunda o oranda gayret sarf etmek zorunda kalıyordu. Özellikle Floransa tarihinde[5] devlet adamları ve halk liderleri o derece belirli bir kişisel varlık göstermişlerdir ki, o devrin dünyasında istisna olarak bile böyle bir şeye rastlamak mümkün değildir; hatta Jacob von Arteveldt[6] bile onlarla karşılaştırılamaz.

Öte yandan mücadelede yenilip iktidarı kaybeden partilere mensup insanlar, çok kere tiranlıklarla idare olunan devletlerin tebaalarına benzer bir durıma düşüyorlardı. Ancak bunlardan farklı olarak, bir kere tadını aldıkları hürriyet veya iktidar, belki de bunları yeniden kazanma ümidi, bireyselliklerine daha büyük bir enerji veriyordu. İşte böyle kendi istekleri dışında bir yana itilen insan-

5 Franco Sacchetti, *Capitolo*'sunda (Rime, publ. dal Poggiali, s. 56) iktidar partilerine mensup olup kendi zamanında ölmüş olan yüzden fazla isim saymaktadır (1390). Bunlar arasında birçokları orta çapta insanlar olsalar bile, bütünü bireyselliğin uyanışını gösteren kuvvetli bir belgedir. Filippo Villani'nin "*Vite*"si hakkında aşağıdaki bahse bakınız.

6 Jacob von Arteveldt: Flander yurtseveri olup halk partisinin başına geçerek Flander Kontu I. Ludwig'i ülkeden kovmuş ve İngiltere Kralı III. Edward ile bir ittifak yapmıştır. İngilizleri Gent'e sokmaya kalkışınca 1345'te halk tarafından öldürülmüştür (Çeviren).

lar arasında, örneğin Agnolo Pandolfini (ö. 1446) gibi bir şahsiyeti buluyoruz. Pandolfini'nin "Ev İdaresi"[7] adlı eseri, gelişmiş bir özel hayatın ilk mükemmel programını oluşturmaktadır. Bireyin görevleriyle tehlikeli ve nankör kamu işlerini[8] bağdaştırma tarzı, devrin kendi türünde bir anıtıdır denebilir.

Sürgün hayatının ise, insanı ya tamamıyla harap eden veya içindeki bütün hassaları son derecesine kadar geliştiren bir özelliği vardır. Giovanni Pontano şöyle diyor[9]: "Çok kalabalık şehirlerimizin hepsinde, kendi istekleri ile yurtlarını bırakıp giden birçok insan görüyoruz. Fakat insan, nereye giderse gitsin, iyi huylarını da beraberinde götürür." Gerçekten bunların çoğu yalnız resmen sürgüne gönderilmiş olanlar değildi, fakat aynı zamanda binlercesi, doğup büyüdükleri şehirleri, siyasi veya iktisadi durumun artık katlanılamaz bir hal alması yüzünden, kendi istekleriyle bırakıp gitmişlerdi. Floransa'dan göç edenler Ferrara'da, Luccha'dan çıkanlar Venedik'te vb. büyük koloniler halinde yerleşmişlerdi.

Sürgünler arasında en kabiliyetli insanlarda geliştiği görülen kozmopolitizm, bireyciliğin en yüksek basamağını meydana getirmektedir. Yukarıda söylediğimiz gibi Dante, İtalya'nın dil ve kültüründe yeni bir yurt bulmaktadır. Fakat bunun da üstüne çıkarak "Benim vatanım bütün dünyadır"[10] demektedir. Kendisine layık olmayan şartlarla Floransa'ya dönmeye davet edildiği zaman şöyle cevap veriyor[11]: "Güneşin ve yıldızların ışığını her yerden göremez

7 *Trattato del Governo della Famiglia*. Bu eserin mimar Alberti tarafından yazılmış olduğuna dair yeni bir teori ortaya çıkmıştır. Krş. Vasari, VI, 54, Nota 5, ed. Lemonnier. Pandolfini hakkında bkz. Vespas. Fiorent., s. 379.

8 *Trattato*, s. 65 vd.

9 G. Pontano, *De fortitudine*, L. II, Cap. 4, "de tolerando exilio." Yetmiş yıl sonra Cardanus (*De Vita Propria*, Cap. 32) acı acı şöyle soruyordu: Quid est patria, nisi consensus tyrannorum minutorum ad opprimendos imbelles timidos, et qui plerumque sunt innoxii? (Vatan, ürkek ve çok kere masum olan aciz kimseleri ezmek için küçük tiranların birleşmelerinden başka nedir ki?)

10 *De Vulgari Eloquio*, Lib. I, cap. 6. İdeal İtalyan dili hakkında bkz. Cap. 17. Kültür sahibi insanların fikrî birliği, cap. 18. Fakat aynı zamanda Purg. VIII. 1 vd. ve Parad. XXV'deki meşhur pasajlardaki o derin vatan hasreti.

11 *Dantis Alighierii Epistolae*, ed. Carolus Witte, s. 65.

miyim? Her yerde, halkın ve şehrin önüne şerefsizce hatta alçalarak çıkmaksızın, en yüce gerçekleri düşünemez miyim? Ekmeğimi nerede olsa bulurum!" Sanatçılar da, övünerek istedikleri yerde yaşayabilecekleri, mekân hürriyetine sahip bulundukları noktası üzerinde, övünerek, büyük bir önemle durmaktadırlar. Ghiberti diyor ki[12]: "Ancak her şeyi öğrenmiş olan bir kimse, dışarıda, hiçbir yerde yabancı değildir. Varlığı elinden alınmış ve dostsuz bulunsa bile, yine de her şehrin hemşerisidir ve talih değişikliklerini hiç korkmaksızın küçümseyebilir." Yurdundan kaçak olarak ayrılıp gitmiş olan bir hümanist de buna çok benzer bir ifadede bulunuyor: "Bilgin bir insan nerede otururşa, onun için orası iyi bir vatandır."[13]

Kültür tarihi bakımından çok keskin bir bakışla, XV. yüzyılda her bakımdan mükemmel insanların artmış olduğunu adım adım izlemek mümkün olur. Bu insanların manevi ve maddi varlıklarını uyumlu bir şekilde tamamlamayı, bilinçli ve açık olarak kendilerine amaç edinip edinmedikleri hakkında bir hüküm vermek güçtür. Fakat birçokları, dünyevi olan her şeydeki eksikliğin imkân verdiği oranda bunu elde etmişlerdir. Mesela Lorenzo Magnifico'nun hayatının alınyazısı, yetenek ve karakter bakımlarından genel bir bilançosunu yapmayı bir yana bıraksak bile, Ariosto gibi bir şahsiyette ve özellikle de yergilerinde bir bireysellik görülmektedir. Burada insan ve şairin gururu, kendi zevkleriyle alay edişi, gayet ince bir mizah ve gayet derin bir iyi niyet, son derece büyük bir uyum içinde ifade edilmektedir.

Kişiliğin en yüksek derecesine kadar gelişmesi yolundaki bu gü-

12 Ghiberti, *Secondo Commentario*, cap. XV (Vasari, ed. Lemonnier, I, s. XXIX).

13 *Codri Urcei Vita* (Külliyat'ının başında). Şüphesiz bu, "Ubi bene, ibi patria" (Neresi iyiyse orası vatandır) sözüne çok yakındır. Hiçbir yere bağlı olmayan kültürlü İtalyanların günden güne benimsedikleri soyut fikrî zevkler o kadar çoktu ki, bu sayede sürgün hayatı çok acı bir şey olmaktan çıkıyordu. Bundan başka kozmopolitizm, insanın yeni dünyalar keşfettiği ve eski dünyasında kendini artık yabancı hissettiği yeni bir kültür devrinin belirtisidir. Greklerde bu hale, Peloponnesos savaşının sonunda rastlamaktayız. Niebuhr'un dediği gibi, Platon iyi bir vatandaş değildi, Xenophon da öyle. Diogenes vatansız olduğunu açıktan açığa ilan etmekten gerçek bir zevk duyuyor ve kendisini, Laertius'un dediği gibi, "vatansız" diye adlandırıyordu.

dü, aynı zamanda o devir kültürünün bütün unsurlarına hakim bulunan gerçekten kuvvetli ve üstelik de çok yönlü bir yaradılışla birleşince, "çok yönlü insan" (l'uomo universale) meydana gelmiştir ki bu yalnız İtalya'ya özgü bir şeydir. Ansiklopedik bilgiye sahip insanlar bütün Ortaçağ boyunca birçok ülkede vardı; çünkü bu bilgi dar sınırlar içinde toplanmış bulunuyordu. Aynı şekilde XII. yüzyıla kadar "çok yönlü" sanatçılar da yetişmişti; çünkü mimari problemler nispeten basit ve hep aynı nitelikteydi ve heykeltıraşlık ile resimde tasvir edilmesi istenen şeyin kendisi, form'un üstünde bir önem taşıyordu. Buna karşılık Rönesans devrinin İtalya'sında her alanda, hem bilgin hem de kendi türünde mükemmel eserler yaratan, aynı zamanda insan olarak da çok kuvvetli etkiler bırakan tek tük sanatçıya rastlanmaktadır. Bazıları, icra etmekte oldukları sanatlarının dışında, aynı zamanda düşünce faaliyetinin diğer alanlarında da çok yönlüdürler.

Daha hayattayken bazı kimselerin şair, bazılarının filozof ve kimilerinin de teolog[14] diye vasıflandırdıkları Dante'nin bütün yazılarında ezici bir bireysel kuvvet fışkırmaktadır; öyle ki okuyucu, konunun ilginçliği bir yana bırakılsa bile, bu kuvvetin önünde kendini mahkûm hissetmektedir. Yalnız *İlahi Komedya*'nın hiç sarsılmaksızın baştan sona kadar aynı tarzda işlenmesi bile, ne kadar muazzam bir irade gücünün varlığını şart kılmaktadır! Fakat bu eserin içeriğine bakılacak olursa görülecektir ki, şairin madde ve fikir dünyasında aslını araştırmadığı hiçbir önemli konu yoktur; bunlar hakkında çok kere kısa sözlerle söylediklerinin hepsi de, zamanın başat kanılarını yansıtmaktadır. Güzel sanatlar için ise Dante, kaynak değerinde bir belgedir. Bunun sebebi, o zamanlar sanatçılar hakkında yazdığı birkaç yergiden ziyade, gerçekten çok daha önemli sorunlara değinmiş olmasındandır. Fakat Dante, çok geçmeden ilhamın da kaynağı olmuştur.[15]

14 Boccaccio, *Vita di Dante*, s. 16.

15 Beatrice'in ölüm yıl dönümünde Dante'nin resmettiği melek figürleri (*Vita Nuova*, s. 61), meslekten olmayan bir amatörün başarabileceği bir işi aşan bir eser sayılabilir. Aretino, Dante'nin egregiamente'ler çizdiğini ve müziğe çok meraklı olduğunu söylüyor.

XV. yüzyıl her şeyden önce ve özellikle çok yönlü insanlar dönemidir. Hiçbir biyografi eseri yoktur ki, söz konusu edilen şahsın esas mesleğinden başka, sıradan bir amatörlüğün üstüne çıkan ikincil uğraşlarının de sözü edilmesin. Floransalı tüccar ve devlet adamı, çok kere aynı zamanda her iki klasik dilde, yani eski Yunanca ile Latince'de de bilgindir. Hem kendisine ve hem de oğullarına, en tanınmış hümanistler, Aristo'nun "Politika" ve "Ahlâk" kitaplarını okutmak zorundadırlar.[16] Ailenin kızlarına da esaslı bir eğitim verilmektedir. Yüksek anlamda özel eğitimin ilk başlangıçları da ilkin yine bu çevrelerde aranmalıdır. Bir hümanistten geniş anlamda çok yönlü bilgi istenmektedir. Çünkü felsefi bilgiyi, bugün olduğu gibi sadece klasik çağların objektif olarak bilinmesi için değil, fakat gerçek hayatın günlük uygulamalarında değerlendirmek ve kullanmak için öğrenmek zorundadır. Bir yandan Plinius üzerinde etütlerini yaparken[17] öte yandan mesela doğa tarihine ait malzemenin bir koleksiyonunu toplamaktadır. Eskilerin coğrafyasını kılavuz edinerek modern bir kozmograf olmaktadır. Yine eskilerin yazdıkları tarih eserlerini örnek tutarak kendi zamanının tarihini yazmaktadır. Plautus komedyalarının çevirmeni sıfatıyla, bunların temsillerinde de rejisör olmaktadır. Lucian'ın diyaloglarına varıncaya kadar klasik İlkçağ edebiyatının bütün şekillerinde sekreterlik ve diplomasi görevleri görmektedir ki, bu her zaman iyi sonuç vermemiştir.

Fakat bu çok yönlü adamlar arasında bazıları, kelimenin gerçek anlamıyla "dört başı mamur" insanlar olarak sivrilmişlerdir. O devrin hayat ve kültürünün genel çizgileriyle incelenmesine geçmeden önce burada, XV. yüzyılın eşiğinde bu dev adamlardan biri olan Leon Battista Alberti'nin (1404?-1472) bir portresini çizelim. Yalnız

16 Bu ve bundan sonrakiler için bkz. özellikle Vespasiano Fiorentino (bu eser XV. yüzyıl Floransa kültürü için birinci derecede önemli bir kaynaktır) s. 467, 492, 521. Bundan başka yine bkz. Murat., XX'deki güzel ve faydalı *Vita Jannoctii Manetti* (d. 1396).

17 Aşağıda söyleyeceklerimiz, Roscoe, *Leone X.*, ed. Bossi, III, s. 197 ve devamında mevcut olan ve Perticari tarafından Pandolfo Collenuccio hakkında yazılan parçadan ve bir de *Opere del Conte Perticari*, Mil., 1823, II'den alınmıştır.

bir parçası bize ulaşmış olan biyografisi[18] ondan bir sanatçı olarak pek az bahsetmektedir. Fakat onun, böyle bir özel şöhrete sahip olmasa bile, nasıl bir insan olduğunu şimdi göreceğiz.

Leon Battista, takdir kazandıran her işte çocukluğundan beri birinci gelmekteydi. Çeşitli beden hareketlerinde ve jimnastikteki becerisi hakkında inanılmayacak şeyler okumaktayız; ayakları birbirine bitişik olduğu halde insanların kafaları üzerinden atlayabiliyordu; katedralde madenî bir parayı, tepeye çarpıp ses verecek kadar yukarı fırlatabiliyordu, en vahşi atlar onun altında korkudan titrerdi. İnsanlara üç şeyde kusursuz görünmek istiyordu: Yürüyüşte, ata binişte ve söz söylemekte. Müziği öğretmensiz öğrenmişti; fakat buna rağmen komposizyonlarına bu mesleğin ustaları tarafından hayranlık duyuluyordu. Yoksulluğun ağır baskısı altında olmasına rağmen, sivil ve kilise hukukunun her ikisini de öğrenmeye başlamış ve bitkinlikten doğan ağır bir hastalığa yakalanıncaya kadar öğrenimine yıllarca devam etmişti. Yirmi dört yaşındayken sözcük belleğinin zayıfladığını, fakat eşyayı kavrama gücünün eski halinde kaldığını anlayınca, kendini fizikle matematiğe verdi. Bunların yanında, sanatçılardan, bilginlerden ve ayakkabıcıya varıncaya kadar her çeşit zanaat sahibinden mesleklerinin sırlarını ve tecrübelerini sorarak dünyanın bütün hünerlerini öğrendi. Aynı zamanda resim ve modelcilik de yapıyordu; özellikle resimleri, sırf belleğinden çıkararak yaptığı zamanlarda da, aslına son derece benzemekle sivrilmişti. İcat ettiği karanlık kutu, camera obscura[19] özellikle hayret uyandırmıştı. Bunun içinde bazen yıldızları ve geceleyin kayalık dağlar üzerinden ayın doğuşunu, bazen dağları, körfezleri ve yanaşmakta olan gemi filolarıyla, güneş ışığı veya bulut gölgeleri altında olarak, ta sisli uzaklıklara kadar manzaralar gösteriyordu. Fakat

18 Murat., XXV, Col. 295, tamamlayıcı nitelikte; Vasari, IV, 52 vd. Örneğin her alanda en azından bir amatör, fakat aynı zamanda birçok dalda üstat olarak, eğer Aeneas Sylvius'un (*Opera*, s. 622, Epist. 112) söylediklerine inanmak gerekirse, Mariano Socini vardı.

19 Krş. İbn Firnas: Hammer, *Literaturgeschichte der Araber*, I, giriş bölümü, s. 51. Buna benzer bir deney, aşağı yukarı 880 tarihinde Endülüslü Ebu'l-Abbas Kasım İbn Firnas tarafından yapılmıştı. Krş. Gyangos, *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*.

başkalarının yaratıklarını da büyük bir sevinçle karşılıyor ve insanoğlunun güzellik yasalarına uyarak yaratığı her çeşit eseri neredeyse tanrısal nitelikte sayıyordu.[20] Bütün bunlara Battista'nın edebî faaliyetini de eklemek gerekir. Her şeyden önce doğrudan doğruya sanat üzerine yazdığı eserleri, özellikle mimaride form Rönesansı için belli başlı köşetaşları ve otorite olarak sayılmaktadır. Sonra Latince hikâyeler ve buna benzer düzyazı eserleri yazmıştır ki, bunlardan bazıları klasik İlkçağ'da meydana getirilmiş eserler sanılmıştır. Mizahlı sofra konuşmaları, elejileri ve pastoral şiirleri vardır. Yine İtalyanca olarak, ev hayatı hakkında, dört kitaptan oluşan bir eserden[21] başka, ahlâk, felsefe ve tarih üzerindeki birçok yazılarıyla şiirleri, hatta ölen köpeğine söylediği bir mezar başı seslenişi de vardır. Onun ciddi ve şaka olarak söylediği sözler, toplanmaya değecek derecede önemliydi. Bunun örnekleri, adı geçen biyografisinde sütunlar dolusu yer tutmaktadır. Nesi vardı ve ne biliyorduysa hepsini, tıpkı gerçekten büyük çapta yaratılmış olan insanların daima yaptıkları gibi, en ufak bir çekingenlik bile göstermeksizin açıklıyor ve en büyük icatlarını bedava bağışlıyordu. Son olarak da, yaradılışının en derin kaynağını oluşturan özelliği söyleyelim: Bu, hemen hemen asabi denebilecek bir tarzda ve son derece büyük bir sevgiyle, çevresindeki her şeye bütün varlığı ile kendini verebilme gücüdür. Muhteşem ağaçlara ve ekin tarlalarına bakınca ağlayacak gibi olurdu. Güzel ve vakarlı ihtiyarları, doğanın şaheseri olarak yüceltir, onları seyretmeye doyamazdı. Vücutça tam gelişmiş bulunan hayvanlara, doğanın özel lütfuna sahip olmuşlardır diye, büyük bir iyi niyet beslerdi. Hasta olduğu zaman, güzel bir manzarayı seyrederek birçok defa şifa bulmuştur.[22] Onu, dış dünyayla bu kadar an-

20 Quidquid ingenio esset hominum cum quadam efectum elegantia, id prope divinum ducebat.

21 Uzun zaman Pandolfini'nin *Trattato* başlıklı eseri sayılan yapıt, bu kaybolan kitaptır.

22 *De Re Aedificatoria* adlı eserinde (L. VIII., cap. 1) hangisine güzel yol denebileceğinin bir tanımı bulunmaktadır: Si modo mare, modo montes, modo lacum fluentem fontesque,modo aridam rupem aut planitiem, modo nemus vallemque exhibebit (Eğer kâh deniz, kâh dağ, kâh akarsu ve pınarlar, kâh çıplak kaya veya bir düzlük, kâh bir orman veya bir vadi oradan görünürse).

laşılmaz bir şekilde derin ilişki halinde görenlerin, kendisine kehanet kudreti atfetmiş olmalarına hayret etmemek gerekir.

Söylendiğine göre Battista, Este ailesinin uğradığı kanlı akıbeti, Floransa'nın ve papaların akıbetini, gerçekleşmelerinden yıllarca önce görüp açıklamıştı; her an için insanların içini okuyabilme gücüne sahipti. Kendiliğinden anlaşılıyor ki, müthiş bir irade kuvveti kişiliğini baştan başa kaplamıştır ve bir arada tutunaktadır. Rönesans'ın en büyük simaları gibi o da şöyle diyor: "İnsanlar isterlerse her şeyi yapabilirler."

Halbuki Alberti'nin Leonardo da Vinci'ye göre durumu, yeni başlayan bir adamın bitirmiş olan birine, amatörün ustaya göre durumundan farklı değildir. Keşke, Vasari'nin eseri, Leon Battista hakkında olduğu gibi Leonardo'ya dair de bir tasvirle tamamlanmış olsaydı! Leonardo'nun karakterini belirtecek olan ana çizgiler, sisler içinde ancak uzaktan sezilebilmesi mümkün bir ihtişam niteliğini sonsuza kadar koruyacaktır.

Şimdiye kadar bireyin gelişimini iç hayat bakımından tasvir ettik. Buna uygun olarak, bireyde dışarıya karşı sivrilmenin yeni bir türünü görmekteyiz ki, bu da modern şöhrettir.[23]

İtalya'nın dışında kalan Avrupa ülkelerinde bütün sosyal sınıflar, her biri ayrı ayrı olarak kendi sınıflarının Ortaçağ'a özgü şerefiyle yaşıyorlardı. Örneğin Troubodour'lar ve Minnesanger'lerde şairlik şöhreti, yalnız şövalye sınıfı için mümkündü. Buna karşılık İtalya'da sosyal sınıfların eşitliği, tiranlardan veya demokrasilerden daha önce kendini göstermiştir. Temeli İtalya ve Latin edebiyatına dayanan genel bir toplumun ilk izlerine de daha o zamanlarda rast-

23 Birçok yazar arasında örnek olarak yalnız bir tanesi: Blondus, *Roma Triumphans*, L. V. s. 117 vd.; burada gloria (şöhret)'nın tanımları, eski yazarlardan toplanarak bir araya getirilmiş ve Hıristiyanlara açıktan açığa şöhret peşinde koşma izni verilmiştir. Petrarca'nın elinde bulanan Cicero'nun *De Gloria* adlı eseri, bilindiği üzere, o zamandan beri kayıptır.

lanmaktadır; bundan ileride daha ayrıntılı olarak bahsedeceğiz. İşte hayattaki bu yeni unsurun filizlenebilmesi için böyle bir zemine ihtiyaç vardı. Buna ek olarak bir noktayı daha belirtmek gerekir. Şimdi büyük bir istekle okunup incelenmeye başlanan eski Roma yazarları, baştan başa şöhret kavramıyla dolu ve doygun bir haldeydiler; bunların durmadan üzerine eğildikleri konu, esas içeriği oluşturan mesele, yani Roma'nın dünya hakimiyeti davası da, İtalyan hayatının hiç ara vermeksizin paralel yürüyen ve ayrılmaz bir unsuru olarak yaşıyordu. Bundan böyle İtalyanların bütün istek ve başarıları, Avrupa'nın başka ülkelerinde henüz tanınmayan ahlâki bir hükmün etkisi altındaydı.

Bütün önemli sorunlarda olduğu gibi burada da, ilk tanık olarak Dante'yi dinlemek zorunluluğu vardır. Dante, ruhunun var gücüyle, defne dalından örülmüş şairlik tacını[24] elde etmeye uğraşmıştır. Bir püblisist ve edebiyatçı olarak da gördüğü işlerin yeni olduğunu göstermek ve tuttuğu yolda yalnız ilk olmak değil, fakat aynı zamanda ilk sayılmak da istediğini özellikle belirtmektedir.[25] Bununla beraber Dante, düzyazılarında yüksek bir şöhretin hoş olmayan yanlarına da temas etmektedir. Bazı kişilerin ünlü adamı şahsen tanımakla tatmin edilmediklerini bilmektedir ve bunda suçun kısmen insanların çocukça hayallere kapılmalarına, kısmen kıskançlığa ve kısmen de söz konusu olan ünlü adamın hamlığına ait olduğunu izah etmektedir.[26] Fakat büyük şiirinde şöhretin boş bir şey olduğu görüşünde ısrar etmektedir; bununla beraber bu görüşünü öyle bir tarzda açıklamaktadır ki, kendi kalbinin şöhret özle-

24 Paradiso, XXV, başlangıç: Se mai contigna vcl. Krş. Boccacio, *Vita di Dante*, s. 49: Vaghissimo fu e d'onore e di pompa, e per avventura più che alla sua inclita virtu non si sarebbe richiesto (Şan ve şerefe, yüksek erdemlerin gerektirdiğinden daha da düşkündü).

25 *De Vulgari Eloquio*, L. I. Cap. 1. Özellikle *De Monarchia*, L. 1.Cap. I: Burada o, yalnız dünyaya faydalı olma amacıyla değil, aynı zamanda ut palmam tanti bravii primus in meam gloriam adipiscar (ilk olarak bu kadar büyük bir bravi'nin zafer belirtisini kendi şanıma katmak için) "monarchia" (mutlak hükümdar) kavramını anlatmak istemektedir.

26 *Convito*, ed. Venedik, 1529, fol. 5. ve 6.

minden henüz tamamıyla kurtulmuş bulunmadığını açığa vurmaktadır. "Cennet"te Mercurius'un feleği, dünyada şöhret peşinde koşan ve bu yüzden "gerçek sevginin ışıklarını" bulandıran ölmüşlerin[27] oturdukları yerdir. Fakat son derece karakteristiktir ki, "Cehennem"de zavallı ruhlar, dünyada yaşadıkları zamanki anılarını, şöhretlerini yenileyip canlandırmasını Dante'den isterler.[28] "Araf"da ise aynı ruhlar sadece şefaat dilemektedirler.[29] Hatta "Araf"ın çok tanınmış bir pasajında[30] şöhret düşkünlüğü reddedilmektedir; çünkü entelektüel şöhret salt değil, zamanla görecelidir ve mevcut hallere tâbi olarak daha büyük ardıllar tarafından alt edilir, gölgede bırakılır.

Dante'nin hemen arkasında yetişen yeni şair ve filologlar kuşağı, şöhreti iki anlamda kendilerine mâl etmişlerdir; kendileri bir yandan İtalya'nın en fazla takdir gören şöhretleri oluyorlar, bir yandan da şair ve tarih yazarları sıfatıyla, bilinçli olarak, başkalarının şöhretlerinden istedikleri gibi faydalanıyorlar. Özellikle şairlere taç giydirilmesi -ki bundan ileride ayrıca söz edeceğiz - bu tür ünün bir simgesi sayılmaktadır.

Dante'nin bir çağdaşı olan Albertinus Musattus veya Mussatus'a, Padua'da piskopos ve rektör tarafından şairlik tacı giydirilmiştir. Bu kişinin ünü neredeyse tanrılaştırılmak derecesine varmıştı. Her yıl noel günü, üniversitenin her iki kolejinden de doktorlarla öğrenciler, ellerinde borazanlar ve anlaşıldığına göre, yanmakta olan mumlar olduğu halde, onu selamlamak[31] ve kendisine bağışlar sunmak

27 Paradiso VI, 112 vd.
28 Mesela Inferno VI, 89; XIII, 53; XVI, 85; XXXI. 127.
29 Purgatorio, V, 70, 87, 133; VI, 26; VIII. 71; XI, 31; XII, 147.
30 Purgatorio XI, 79–117. Burada "gloria"dan başka "grido, fama, rumore, nominanza, onore" sözcükleri de geçmektedir ki, bunlar aynı anlamı ifade eden başka başka deyimlerdir. Boccaccio, Pizigna'ya yazdığı mektupta (*Opere Volgari*, Vol. VI) itiraf ettiği gibi, eserini, "perpetuandi mominis desiderio" (kendi adını ebedileştirme arzusuyla) yazıyordu.
31 Scardeonius, *De Urbis Patavii Antiquitate* (Graevius, *Thesaurus Antiquitatum Romanorum*, VI III, Col 2260). Acaba "cereis muneribus" diye mi, yoksa "certis muneribus" diye mi okunmalıdır belli değil. Mussatus'un vakur şahsiyeti, *VII. Heinrich* adlı eserindeki edadan bile anlaşılmaktadır.

üzere törenle evinin önüne geliyorlardı. Bu şöhret ve debdebe, Mussatus'un 1318'de, Carrara Hanedanı'ndan o zamanki hükümdarın gözünden düşmesine kadar devam etti.

Petrarca'ya da daha önce yalnız kahramanlara ve azizlere özgü olan bu yeni günlükten bol bol sunulmaktadır. Hatta son yıllarda o, bunun kendisi için saçma ve rahatsız edici bir şey olduğu kanısına varmıştır. Onun "gelecek kuşaklara"[32] mektubu, yaşlı ve çok ünlü bir adamın, kamudaki öğrenme merakını tatmin etmek için, bir çeşit hesap vermesinden ibarettir. Gelecek kuşaklarca ünlü bir adam olmak istemekte, fakat çağdaşlarınca ünsüz kalmayı tercih etmektedir.[33] Talih ve talihsizlik hakkındaki diyaloğunda[34] şöhretin boş bir şey olduğunu ispat eden karşı sözcü, tartışmada daha kuvvetli kanıtlar ileri sürmektedir. Fakat bunun pek öyle ciddiye alınması doğru olmasa gerek. Çünkü Petrarca, Paleolog Hanedanı'ndan Bizans hükümdarının,[35] kendisini yazıları sayesinde İmparator IV. Karl kadar iyi tanımasından kıvanç duymaktadır. Gerçekten de onun şöhreti, daha hayattayken İtalya'nın dışına taşmıştı. Öte yandan doğum kenti olan Arezzo'yu ziyareti sırasında (1350) dostları tarafından dünyaya geldiği eve götürüldüğü ve belediyenin, bu evde hiçbir değişiklik yapılmaması için gerekli tedbirleri aldığı kendisine söylendiği zaman, Petrarca'nın duyduğu sevinç ve heyecanı haklı görmek gerekir.[36] Eskiden yalnız büyük azizlerin oturdukları yerler kutsal tutulur ve aslında oldukları biçimde korunurdu. Mesela Napoli'de Dominikenler tarafından Aquinolu Aziz Tho-

32 *Epistola de origine et vita*, Opera'nın giriş kısmında: "F. Petrarca posteritati salutem" (F. Petrarca gelecek kuşakları selamlar). Petrarca'yı gururundan dolayı kınayan bazı kişiler, eğer onun yerinde kendileri olsalardı, herhalde onun kadar açık kalplilik gösteremezlerdi.

33 Opera, s. 177: *De Celebritate Nominis Importuna*.

34 *De Remediis Utriusque Fortunae*, aynı yerde.

35 *Epistolae Seniles*, III, 5. Mesela Blondus (*Italia Illustrata*, s. 46) yüz yıl sonra Petrarca'nın şöhreti hakkında bir ölçü vermektedir; Blondus şöyle diyor: Eğer Petrarca tarafından böyle sık sık ve dostça anılmamış olsaydı, Kral İyi Robert hakkında hemen hemen hiçbir bilgin bilgi sahibi olamazdı.

36 *Epistolae Seniles*, XIII, 3, s. 918.

mas'ın kulübesi ve Assisi yakınlarında Aziz Franciscus Kilisesi (Portiuncula), bu çeşit yerlerdendi. Bunlardan başka ancak bir iki hukuk bilgini vardı ki, bu derece büyük bir şeref kazandıran yarı mitolojik bir şöhret ve itibara erişmişlerdi. Örneğin daha XIV. yüzyılın sonlarına doğru halk, Floransa yakınlarındaki Bagnolo'da bulunan eski bir binayı Accurius'un (öl. 1150 sıraları) "Studio"su olarak tanıyordu. Fakat bu binanın da tahrip edilmesi karşısında seyirci kalmışlı.[37] Çok muhtemeldir ki, bazı hukukçuların danışmanlık ederek ve layihalar yazarak sağladıkları yüksek kazanç ve siyasi nüfuzları, halkın imgeleminde uzun zaman derin izler bırakıyordu.

Büyük adamların doğdukları evlerde yapıldığı gibi mezarlarında da aynı kült uygulanırdı.[38] Petrarca'nın ise doğduğu yerle mezarında başka, öldüğü yere de böyle bir saygı besleniyordu. Gerçekten Arquato, Petrarca'nın anısına bir saygı olarak, Padualıların en çok sevdikleri ziyaret yeri haline gelmiş ve süslü konaklarla güzelleştirilmişti.[39] O zamanlar Kuzey Avrupa ülkelerinde ziyaret yeri olarak "klasik mevkiler" henüz yoktu ve sadece azizlerin resimleriyle kalıntıları ziyaret olunurdu. Yerli veya yabancı ünlü bir insanın kemiklerine sahip bulunmak, şehirler için bir onur sorunu oluyordu. Son derece dikkate değer bir haldir ki Floransalılar, daha XIV. yüzyılda, Santa Croce'nin yapılışından çok önce katedrallerini bir Pantheon haline getirmek için ciddi çaba gösteriyorlardı. Accorso, Dante, Petrarca, Boccaccio ve hukukçu Zanobi della Strada, bu Pantheon'da muhteşem mezarlar içine gömüleceklerdi. XV. yüzyılda Lorenzo Magnifico şahsen Spoletolulara başvurarak ünlü ressam Fra Filippo Lippi'nin cesedini, katedrale konmak üzere onlardan istedi. Fakat cevaplarında Spoietolular, kendi şehirlerinde, özellikle meşhur adamlar bakımından, fazla gelecek süslere sahip bulunmadık-

37 Filippo Villani, *Vite*, s. 19.

38 Her ikisi birden Boccaccio'nun mezartaşı yazıtında: Nacqui in Firenze al Pozzo Toscanelli; Di fuor sepolto a Certaldo giaccio... (Floransa, Pozzo Toscanelli'de doğdum; dışarıda Certoldo'da gömülüyüm...) Krş. *Opere Volgari di Boccaccio*, Vol. XVI. s. 44.

39 Mich. Savonarola, *De Laudibus Patavii*: Murat., XXIV, Col. 1157.

larını belirtiyor ve bu nedenle dukanın, kendilerini buna zorlamamasını rica ediyorlardı. Gerçekten de Lorenzo, cesedi almamış ve bu ressam için içi boş bir mezar (Kenotaphium) yaptırmakla yetinmek zorunda kalmıştır.[40] Fakat Dante de, Boccaccio tarafından acı sözlerle özendirilen ve kışkırtılan Floransalıların bütün girişimlerine rağmen,[41] Ravenna'daki San Francesco yanında, "Çok eski kral mezarları ve aziz mağaraları arasında, ey anayurt, senin ona sunabileceğinden çok daha şerefli bir toplum içinde" sessizce uyuyordu. Daha o vakitlerde garip bir adamın, çarmıha gerilmiş İsa resminin asılı bulunduğu mihraptan mumları alarak, "Bunları sen al, sen ondan (çarmıha gerilmiş olandan) daha layıksın!" sözleriyle, Dante'nin mezarına koyduğu görülüyordu.[42]

Artık İtalyan kentleri de yeniden, klasik çağda yaşamış olan hemşerilerini hatırlamaktadır. Napoli, sahip olduğu Vergilius'un mezarını belki de hiçbir zaman unutmamıştı; yarı mitolojik bir haleye bürünmesi, bu ismin anılarda yaşamasına yetmişti. Petrarca ile Boccaccio, her ikisi de Napoli'de bulunmuş ve klasik şairin anısını canlandırmışlardı. XVI. yüzyılda Padua, yalnız bu şehrin Troialı kurucusu Antenor'un değil, bundan başka ünlü tarihçi Titus Livius'un da gerçek kemik kalıntılarına sahip olduğuna hâlâ kuvvetle inanıyordu.[43] Boccaccio diyor ki, "Sulmona, Ovidius'un uzak bir sürgün yerinde gömülü olmasından şikâyetçi; Parma, Cassius'un kendi surları içinde yatmasından sevinç içinde."[44] Daha 1257'de Mantualılar, üzerinde Vergilius'un büstü olan bir para bastırmışlar ve onu temsil etmek üzere bir de heykel dikmişlerdi. O zamanki

40 1396 tarihini taşıyan, gerekçeli devlet kararnamesi: Gaye Carteggio, *Inedito D'Artisti Dei Secoli XIV, XV, XVI*, I. 123.

41 Boccaccio, *Vita di Dante*, s. 39.

42 Franco Sacchetti, Nov. 121.

43 Birincisi St. Lorenzo'daki tanınmış sandukada, sonuncusuysa Palazzo della Ragione'de bir kapının üzerindedir. Bunların 1413'te meydana çıkarılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Misson, *Voyage en Italie*, I.

44 *Vita di Dante*, I. bölüm. Cassius'un cesedi Philippi meydan savaşından sonra Parma'ya acaba nasıl gelmiştir?

genç Gonzaga hükümdarının vasisi bulunan Carlo Malatesta, Ortaçağ'a özgü bir soylunun gururuyla[45] bu heykeli 1392'de yıktırmış, fakat klasik bir ilkçağ şairinin şöhretinin kuvveti önünde eğilerek, yeniden diktirmek zorunda kalmıştır. Belki de daha o zamanlar, şehirden iki mil uzakta olan ve Vergilius'un rahatça düşünceye dalmak için çekildiği söylenen bir mağara[46] ile Napoli yakınındaki Scuola di Virgilio, yabancılara gezdirilmekteydi. Como kenti, her iki Plinius'u da kendine mâl ediyor[47] ve XV. yüzyılın sonlarına doğru katedralinin ön cephesindeki süslü kemerler altında şereflerine heykeller diktiriyordu.

Tarih yazıcılığı ve yeni doğan topografya da, bundan böyle hiçbir yerli şöhreti kaydetmeden geçmiyordu. Buna karşılık o tarihlerde Kuzey Avrupa ülkelerinde yazılan kroniklerde, ancak ara sıra, papalarla imparatorların, depremler ve kuyruklu yıldızların listeleri arasında, filan veya falan ünlü adam da o vakit yaşıyordu diye işaret etmekle yetinilirdi. Parlak bir biyografi edebiyatının, daha çok şöhret kavramının etkisi altında, nasıl geliştiğinden ileride ayrıca söz edeceğiz. Burada sadece, doğduğu kentin şöhret iddialarını sıralayan topografın yerel yurtseverliğini belirtmekle yetineceğiz.

Ortaçağ'da kentler, azizlere veya kiliselerinde bunların kemik ve daha başka kalıntılarına sahip olmaktan gurur duyarlardı.[48] 1450 tarihlerine doğru Padua hakkında bir övgü yazan Michele Savonarola da listesine, bunları saymakla başlamaktadır.[49] Bunlardan sonra, "aziz olmayan, fakat müstesna fikir yeteneği ve yüksek kudretleri (vitrus) ile azizlere eklenmeyi (adnecti) hakeden meşhur adam-

45 "Nobilitatis fastu" ve "sub obtentu religionis". II. Pius böyle diyor (*Comment.*, X, s. 473). Başka türlü alışmış olan insanlardan birçoğuna, yeni anlamda şöhret, herhalde pek hoş gelmemiş olsa gerektir.

46 Krş. Keyssler'in *Neueste Reisen*'i, s. 1016.

47 Bilindiği gibi büyüğü Veronalıydı.

48 XIV. yüzyıla ait çok dikkate değer bir yazı olan *De Lauclibus Papiae* (Murat., X)'de de durum aynıdır: Yüksek derecede bir şehir gururu vardı, fakat kişisel bir şöhret henüz yoktu.

49 *De Lauclibus Patavii* (Murat., XXIV, Col. 1151 vd).

lar"a geçmektedir. Bu tıpkı klasik İlkçağ'da meşhur bir insana, kahramanın hemen arkasında yer verilmesi gibi bir şeydir.[50] Bunlardan sonra sıralanan adlar, o zaman için son derece karakteristiktir. İlkin Priamus'un, bir avuç kaçak Troialı ile gelerek Padua'yı kuran kardeşi Antenor; Eugane dağlarında Atilla'yı yenen ve sonra onu izleyerek Rimini'de sıkıştırıp öldüren Kral Dardanus; katedrali inşa ettiren İmparator IV. Heinrich; başı Monselice'de saklanmakta olan bir Kral Marcus; sonra hayır kurumları, okullar ve kiliseler vakfeden birkaç kardinal ve yüksek rütbeli rahip; meşhur Augustin teologu Fra Alberto; Paolo Veneto ve dünyaca tanınmış Pietro d'Abano ile başlayan birçok filozofun adı; hukukçu Paolo Padovano; binlerden sonra Livius ve şair Petrarca, Mussato ve Lovato gelmektedir. Gerçi listede, kendilerine savaşta şöhret sağlamış olan isimler oldukça azdır, fakat şair, bunların yerine fikir alanında şöhret kazananların fazlalığıyla kendini teselli etmektedir. Ona göre fikir alanında kazanılan şöhret, çok daha süreklidir; buna karşılık savaş şöhreti, çok kez şöhret sahibinin vücuduyla birlikte toprağa gömülüp gider; eğer böyle şöhretler devam ediyorsa bu, ancak bilginler sayesinde mümkün olmaktadır. Bununla beraber hiç olmazsa meşhur yabancı savaş kahramanlarının kendi vasiyetleriyle toprağına gömülmüş olanları, Padua şehri için bir şeref oluşturur. Bunlar arasında Parmalı Pietro de Rossi, Piacenzalı Filippo Arcelli, özellikle Narnili Gattamelata (ö. 1442) gibi önemli kişiler vardır. Gattamelata'nın tunçtan dökülmüş atlı heykeli, "tıpkı muzaffer bir Ceasar gibi" daha o zaman Santo kilisesinin önüne dikilmişti. Bundan sonra yazar, listesine devam ederek, hukukçularla doktorların, birçokları gibi "şövalyelik şanını almış olan değil, fakat aynı zamanda bunu hak eden" soyluların ve son olarak da fizikçilerin, ressamların ve

50 Nam et veteres nostri tales aut divos aut aeterna memoria dignos non immerito preadicabant. Quum virtus summa sanctitatis sit consocia et pari emantur pretio (Zira atalarımız da böyle insanları haklı olarak ya ilahi ya da ebedi kişiler diye anılmaya layık görüyorlardı. Çünkü en yüksek fazilet (virtu) kutsallıkla omuz omuza yürür ve değerleri birbirine eşittir.)

müzisyenlerin adlarını sıralamaktadır. Liste, Michele Rosso diye bir meç ustasının adıyla kapanmaktadır. Kendi alanının en ünlü kişisi olan bu Rosso'nun portresi, birçok yerde duvarlara resmediliyordu.

Mitoloji, efsane, edebiyat alanında kazanılan şöhret ve halkın hayranlığı gibi öğelerin el ele vermesiyle süslenerek yaratılan bu gibi yerel şeref tapınaklarının yanında, şair-filologlar, dünya ölçüsünde şöhretin genel bir Pantheon'unun inşa edilmesine önemli katkılarda bulunuyorlardı. Onlar ünlü erkek ve kadınlar hakkında "risale"ler kaleme alıyor ve bunlarda çok kez Corn. Nepos, düzmece Sueton, Valerius Maximus, Plutarch (*Mulierum Virtutes*), Hieronymus (*De Viris Illustribus*) ve daha başka yazarları doğrudan doğruya taklit ediyorladı. Ya da Petrarca'nın *Trionfo della fama*'sında ve Boccacio'nun *Amorosa Visione*'sinde yaptıkları gibi, hayali zafer alayları ve olimpiyat toplantılarını anlatan şiirler yazıyorlardı. Bunların içinde yer alan yüzlerce ismin en az dörtte üçü eski klasik çağa ve geri kalanları da Ortaçağ'a aittir.[51] Günden güne bu yeni ve nispeten modern öğe daha büyük bir dikkatle üzerinde durularak işlenmektedir. Tarih yazıcıları, yapıtlarında karakter tasvirlerine yer vermeye başlıyordu ve aynı zamanda yaşayan ünlü kişilerin biyografilerinden oluşan bir koleksiyon meydana gelmekteydi: Filippo

51 Boccaccio'nun *Casus Virorum Illustrium* adlı eserinin, sonuncu bölüm olan dokuzuncu kitabı, klasik çağdan sonraki zamana aittir. Aynı şekilde çok daha geç bir zamanda yazılan R. Volaterranus'un *Commentarii Urbani*'sinin de yalnız 21. kitabı böyledir; dokuzuncu kitabı ise antropolojiye dairdir; papalarla imparatorlardan 22. ve 23. kitaplarda ayrıca bahsedilmektedir. Augustin rahibi Jacobus Bergomensis'in (1500'ler) *De Claris Mulieribus* adlı eserinde de (Krş. s. 188, not 3) klasik çağa ve daha çok efsanelere yer verilmiştir; fakat sonra İtalyan kadınları hakkında birkaç değerli biyografi gelmektedir. Scardeonius (*De Urbe. Patav. Antiq.*: Graev. *Thesaur.*, VI, III, Col. 405 vd.) hep Padualı ünlü kadınların adlarını vermektedir; ilk önce göçler devrine ait bir efsane veya masal, sonra XIII. ve XIV. yüzyıllara ait parti kavgalarından doğmuş facialar, arkasından başka cesur kadın kahramanlar anlatılmaktadır; manastır vakfeden, siyasete yetenekli oğulların anası olan bilgin kadınlardan, iffeti uğruna ölen köylü kızlardan, nihayet XVI. yüzyılın, haklarında şiirler yazılan kültürlü güzel hanımlarından, en sonunda da şair ve hikâye yazarı kadınlardan bahsedilmektedir. Bir asır daha sonra bu Padualı kadınlara bir de kadın profesör eklenmiştir. Este Hanedanı'ndan meşhur kadınlar için bkz. Ariosto, *Orlando Furioso*, XIII.

Villani, Vespasiano Fiorentino ve Bartolommeo Fazio'nun[52] son olarak da Paulo Giovio'nun biyografileri bu dönemin ürünleridir.

Fakat Kuzey Avrupa ülkelerinde, buralardaki yazarlar üzerinde (örneğin meşhur adamların biyografilerini yazmış ilk Alman olan Trithemius üzerinde) İtalya'nın etkisinin görüldüğü zamana kadar, yalnız azizlerin menkıbeleri ve bir de hükümdarlarla kilise adamlarına dair tek tük hikayeler ve tasvirler vardır. Henüz gayet açık olarak hurafelere dayanmakta olup, bunların esasta şöhret, yani kişisel yetenek ve çabayla elde edilen sivrilme ile fazla bir ilgisi yoktur. Şairlik şöhreti, henüz belli bazı sosyal sınıflarda sınırlanmış kalmaktadır. Kuzey ülkelerindeki sanatçıların adlarınıysa, bu devirde hemen hemen istisnasız olarak, esnaf ya da bir loncanın adamı olarak ortaya çıktıkları zaman işitebilmekteyiz.

Halbuki İtalya'da şair-filolog, daha önce işaret ettiğimiz gibi, kendisinin, şöhreti ve hatta ölümsüzlüğü başkalarına dağıtan, ya da bunları unutulmaya mahkûm eden adam olduğu bilincine sahiptir.[53] Daha Boccaccio, şiirleriyle yücelttiği, fakat şair tarafından anlatılmaya devam edilerek meşhur olmak amacını güttüğü için hâlâ nazlanarak katı kalpli kalan bir sevgiliden şikâyet etmekte ve bundan böyle onu sitem yoluyla yumuşatmaya çalışacağını ima etmektedir.[54] Sannnazaro, VIII. Charles'ın önünden tabansızca kaçan Napoli Kralı Alfonso'yu, olağanüstü güzel bir sonesinde sonsuz karanlıkla[55] tehdit etmektedir. Angelo Poliziano, Portekiz Kralı Johannes'e[56] Afrika'daki keşifleri dolayısıyla meşhur olmak ve ebedileşmek için gerekli tedbirleri zamanında almasına ihtar etmekte (1491) ve sanatkârane bir tasvirinin yapılabilmesi (operosius exco-

52 Bu gibi kitaplardan XV. yüzyıla ait olanların en önemlilerinden biri sayılan ve Mehus tarafından yayınlanan, B. Facius'un *Viri Illustres* adlı eserini ne yazık ki hiçbir zaman görmek nasip olmadı.

53 Daha XII. yüzyılda, Latince söyleyen bir şarkıcı, şarkı söyleyerek giysi dilenen gezginci bir öğrenci, aynı tehdidi yapmaktadır. Bkz. *Carmina Burana*, s. 76.

54 Boccaccio, *Opere Volgari*, vol. XVI, 13. sone; Pallido, vinto vd..

55 Başka yerlerde ve özellikle Roscoe, *Leone X.*, ed. Bossi, s. 203'te.

56 Angeli Politiani, ep. Lib. X.

lenda) için gerekli gereçleri Floransa'ya kendisine göndermesini ondan istemektedir. Aksi takdirde o da, gördükleri işlerde bilginlerin yardımından yoksun kalmış herkesin başına gelen akıbete uğrayacak ve "insan zaafının muazzam yıkıntısı altında gömülüp kalacaktır." Kral (veya onun hümanist zihniyetli şansölyesi) buna razı oluyor ve hiç olmazsa Afrika işleri hakkında Portekizce yazılmış olan kroniklerin İtalyanca çevirilerini, Latince'ye çevrilmeleri için Floransa'ya göndereceğini vaat ediyor. Bu vaadin gerçekten yerine getirilip getirilmediği bilinmemektedir. Bu gibi iddialar, öyle ilk bakışta sanıldığı gibi boş şeyler değildir. Olayların, hatta en önemlilerinin bile, çağdaşlara ve daha sonraki kuşaklara anlatılış tarz ve şekilleri öyle azımsanacak bir iş olmaktan uzaktır. İtalyan hümanistleri, tasvir tarzları ve Latinceleri ile yeter ölçüde uzun bir zaman batı dünyası okuyucularını gerçekten etkileri altında bırakmışlardır. Geçen yüzyıla kadar İtalyan şairlerinin eserleri de, her milletinkinden çok daha fazla rağbet görmüş ve elden ele dolaşmıştır. Floransalı Amerigo Vespucci'nin vaftiz adı, yazdığı bir seyahatname dolasıyla dünyanın dördüncü kıtasının ismi olmuştur. Eğer Paolo Giovio, bütün üstünkörülüğü ve zarif kaprisleri ile yine de kendi kendine ölümsüzlük vaat ediyorduysa,[57] bunda büsbütün yanılmış değildir.

Şöhreti görünüşte garanti etmek için yapılan bu gibi girişimlerin yanında ara sıra bir perde açılıyor; buradan, konu ve sonuç ile bağlı olmaksızın, büyüklüğe karşı korkunç derecede gerçek bir çıplaklıkla sınırsız bir ihtiras ve susamışlık görüyoruz. Macchiavelli'nin *Floransa Tarihi*'nin giriş bölümünde durum budur. Burada Machiavelli, kendisinden önce aynı konu üzerine eser veren tarihçi Leonardo Aretino ile Poggio'yu, şehirdeki siyasi partileşmeler hakkında gereğinden fazla susmuş oldukları için kınamaktadır. "Onlar büyük bir yanılgıya düşmüşler ve insanların ihtirasını, şöhrete kar-

57 P. Giovio, *De Romanis Piscibus*, Praefatio (1525). Tarih'inin ilk decad'ı, "non sine aliqua spe immortalitatis" (ölümsüzlüğe erişmek ümidiyle) yakında ortaya konacaktır.

şı besledikleri şiddetli arzuyu pek az tanıdıklarını ispat etmişlerdir. Övünülecek işler görerek sivrilmeyi beceremeyen bazı insanlar gibi, şöhreti aşağılık davranışlarla ele geçirmek istemişlerdi! Hükümdarlarla devletlerin yaptıkları işler gibi aslında büyük olan eylemlerin, hangi türden olursa olsun ve ne sonuç verirse versin, daima ayıptan çok şöhret sağladığını düşünmemişlerdi."[58] Ciddi tarihçiler çoğu kez, büyük ve anlatılmaya değer işler görmek için beslenen ihtirası, göze çarpan ve korkunç girişimlerin dürtücü gücü olarak göstermişlerdir. Burada kendini açığa vuran şey, sadece bayağı gururun soysuzlaşmış bir şekli değildir; tersine, gerçekten şeytanca olan bir şeydir, yani bizzat başarıya karşı tam bir kayıtsızlıkla en aşırı araçları pervasızca kullanan bir karar hürriyetsizliğidir. Machiavelli'nin kendisi, mesela Stefano Porcari'nin karakterini bu şekilde anlamaktadır.[59] Galeazzo Maria Sforza'yı öldürenler hakkında resmî belgeler de aşağı yukarı aynı şeyi ifade etmektedir. Varchi ise beşinci kitabında Floransa Dukası Alessandro'nun öldürülmesini, bu işin faili olan Lorenzino Medici'nin şöhret ihtirasına bağlamaktadır. Fakat Paolo Giovio, bu etkeni çok daha keskin bir biçimde belirtmektedir.[60] Roma'da klasik ilkçağa ait bazı heykelleri kırmakla suçlanarak Moiza'nın bir yergisiyle âleme maskara edilen Lorenzino, "yeniliği" ile bu alçalmayı unutturacak bir iş yapmak için düşünüp taşınıyor ve sonra kendi akrabası olan hükümdarı öldürüyor. Bunlar tıpkı çok eskiden, Makedonya Kralı Filip zamanında Efes Tapınağı'na ateş verilmesi gibi, son derece gerilmiş ve fakat daha şimdiden ümitsizliğe düşmüş tutku ve kuvvetlerin kaynaştığı bu çağın karakteristik özelliklerindendir.

58 Bu hususta krş. *Discorsi* I, 27. Tristizia (cinayet)'da grandezza (büyüklük) olabilir, "alcuna parte generosa" (ve kısmen soyluca); grandezza (büyüklük) her türlü kötü şöhreti yok edebilir; insan, tamamen iyi'nin aksine, şerefle suçlu olabilir.
59 *Storie Fiorentine*, L. VI.
60 P. Giovio, *Elogia*, Mario Molsa vesilesiyle.

Yalnız şöhreti ve şöhret hırsını değil, fakat aynı zamanda yüksek bir düzeye erişmiş bireyselliği de gemleyen etken, mümkün olduğu kadar parlak bir nükte biçim ve üslûbu içinde ifadesini bulan modern istihza, ince alay olmuştur.[61] Ortaçağ'da düşman orduların, düşman hükümdar ve büyüklerin birbirlerini simgesel alayla son dereceye kadar nasıl kışkırttıklarını veya yenilgiye uğrayan tarafa ne kadar ağır şekilde simgesel hakaretler edildiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bunun yanında, klasik ilkçağ belagatının ve epistolographie'sinin(inşa) etkisiyle, bazı yerlerde istihzanın teolojik tartışmalarda kullanılan bir silah haline geldiğini görüyoruz. Taşrada ise, inadına ve alay için yaratılmış şarkılar biçiminde bir şiir türü gelişmektedir. Minnessaenger'lerde de, siyasi şiirlerinde görüldüğü gibi, böyle bir üslup eksik değildir.[62] Fakat nükte, ancak kendine hedef oluşturan kurban, kişisel iddialara sahip gelişmiş birey olarak ortaya çıktığı andan itibaren, hayatın başlı başına bir unsuru niteliğini kazanmıştır. Burada nükte artık söz ve yazı sınırları içinde kalmıyor, fakat eylem haline geliyor; "burle" ve "beffe" diye adlandırılan düzenler ve muziplikler biçimine dökülüyor ki, bunlar birçok hikâye derlemesinin başlıca içeriğini oluşturmaktadır.

XIII. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelmiş olması gereken Yüz Eski Hikâye'de, karşıtlıklardan doğan nükte ile yergili gülünç şaka henüz yoktur.[63] Bunlarda amaç, bilgece sözleri ve masalları sade ve güzel bir üslûpla ifade etmekten ibarettir. Fakat bu hikâye derlemesinin çok eski olduğunu ispat eden bir şey varsa, o da işte bu alay noksanlığıdır. Çünkü XIV. yüzyılla birlikte, küçümsemeyi ifade etmekte bütün dünya şairlerini geride bırakın Dante geliyor.

61 Sadece küfür çok daha eskiden, XI. yüzyılda, aldatılan Benzo d'Alba'da görülmektedir. (Partz, *Scriptt.* XI).

62 Bundan başka Ortaçağ, satirik şiir denen edebi tür bakımından da zengindir. Ancak bu, bireysel olmayıp sosyal sınıflara, kategorilere, halka ilişkindir ve kolayca didaktizme kaçmaktadır. Bu edebiyatın özelliği, tipik olarak, Reineke Fuchs'ın masallarının bütün Batı Avrupa uluslarındaki biçimlerinde görülmektedir. Fransız edebiyatında bu tür üzerine yazılmış çok mükemmel bir eser vardır: Lenient, *La Satire en France au Moyen-âge*, Paris, 1860.

63 İstisna olarak cüretkâr bir nükteye de rastlanmaktadır (Nov. 37).

Dante, sadece yarattığı cehennemî dolandırıcı tipleriyle bile, müthiş abartılı komiğin en büyük ustası sayılabilir.[64] Petrarca ile beraber artık Plutarchus örneğine göre (*Apophtegmata* vs.) yazılmış nükte risaleleri başlıyor.[65] Sonra, aynı yüzyılda Floransa'da yapılan istihza ve nüktelerin bolluğu ve karakteristik vasıfları hakkında bize en iyi fikir veren, Fronco Sacchetti'nin hikâyelerindeki seçme parçalardır. Bunların çoğu aslında hikâye değil, belli koşullar içinde verilen cevaplardır; zevzeklerin, saray maskaralarının, soytarıların ve sürtük karıların ifadelerinde görülen, bönlüğe varan korkunç safdilliklerdir. Komik taraf, bu gerçek veya yapmacık safdillikle dünyanın diğer işleri ve alelade ahlâk anlayışları arasındaki açık ve keskin karşıtlıkta görülmektedir. Bu nüktelerde her şey ters yüz olmuştur. Tasvir sanatı için gerekli bütün araçlardan faydalanılmaktadır. Örneğin bazı Yukarı İtalya ağızları da taklit edilmektedir. Nüktenin yerini çok kere yalın küstahlık, kaba hilebazlık, küfür ve edepsizlik almaktadır. Condottiere'ler hakkında anlatılan birkaç fıkra, yazılmış olanların en kaba ve en ağırlarındandır.[66] Bazı şakalar nitelikli bir mizah örneği verirken, bazıları sadece kişisel üstünlüğün ve başka birine karşı kazanılan zaferin sözde birer kanıtıdır. İnsanların birbirlerini ne dereceye kadar mazur gördüklerini; alaya hedef olan kişinin, karşı bir oyunla, gülenleri tekrar kendi tarafına çekmeyi ne derece başardığını ve bununla ne kadar tatmin edildiğini bilmiyoruz. Muhakkak ki, bu arada çok kez duygusuz ve budalaca habislikler de mevcuttur. Floransa'da bu nedenle sık sık hayatın tadı kaçmış olsa gerek.[67] Çok geçmeden, nükteler yaratan ve anlatan adamlar, gerekli birer kişi haline gelmişlerdir. Bunlar arasında bazıları şakacılıkta klasik birer kimlik kazanmış, sırf saray soytarılığı mesleği-

64 İnferno XXI, XXII. Biricik paralel Aristophanes'tir.

65 Mütevazı bir başlangıç, *Rerum Memorandarum*, libri IV'tedir (Opera s. 421). Ayrıca örneğin Epp. Senil., X, 2'de s. 868. Sözcük oyunları bazen, Ortaçağ'daki sığınağını yani manastırı hatırlatmaktadır.

66 Nov. 40, 41. Ridolfo da Camerino.

67 Brunellesco ve şişman ağaç oymacısı hakkındaki tanınmış nükte, dahiyane bir imgelemin ürünü olmakla beraber zalimcedir denebilir.

ni tutmuş olanlarla, hepsinden kat kat üstün olarak rekabet etmişler ve seyirci yığınlarını kendilerine çekmişlerdir. Bu nedenle bazı Floransalılar Lombardia ile Romagna'daki tiran saraylarında konuk olarak dolaşıyorlar ve, Floransa'da her sokak başında bol bol icra ettikleri kazanç getirici sanatları sayesinde, bu saraylarda bol kazançlar sağlıyorlardı.[68] Bu tip insanlar arasında yüksek seviyeli olanı, eğlendirici insan (l'uomo piacevole) tipidir; en aşağısı ise soytarılar ve düğünlerle şölenlerde "eğer davet edilmemişsem kabahat bende değil" sözleriyle ortaya çıkan asalak insan tipidir. Ara sıra bunlardan, genç bir mirasyediyi sömürmek için de faydalanılır, fakat gene olarak asalak muamelesi görürler ve alay edilirler.[69] Buna karşılık yüksek seviyeli nüktecilere hükümdarlar gibi itibar gösterilir ve nüktelerinde bir çeşit gerçek egemenlik gücü görülür. İmparator IV. Karl tarafından "İtalyan nüktecilerin kralı" ilan edilmiş olan Dolcibene, Ferrara'da bu hükümdara, "Siz dünyaya galip geleceksiniz; çünkü benim ve papanın dostusunuz; siz kılıçla savaşırsanız, papa mührü ile, ben de dille dövüşürüm," demiştir.[70] Bu sadece bir latife değil, fakat ileride Pietro Aretino gibi bir adamın yetişeceğine dair bir sezgidir.

XV. yüzyıl ortalarında en çok ün kazanmış iki nükteci vardır; bunlardan biri, Floransa yakınlarında yaşayıp ince nükteleriyle tanınmış olan Arlotto adında bir papazdı. Ötekisi ise Ferrara saray maskarası Gonnella olup, daha çok soytarılıkta hünerliydi. Bunların hikâyelerini, Kalenberg rahibinin veya Till Eulenspiegel'in hikâyeleriyle karşılaştırmak doğru olmaz. Çünkü bu mizahçıların hikâyeleri, bambaşka bir türdedir. Gerçekten bunlar yarı mistik bir niteliktedir; öyle ki bütün milletin imgelemi bunlarla beraber çalış-

68 Aynı eser, Nov. 49. Bununla beraber, Nov. 67'ye göre, bir Romagnalının, en baskın Floransalıya üstün olduğu duygusu uyanmaktadır.

69 Ang. Pandolfini, *Del Governo della Famiglia*, s. 48.

70 Sacchetti, nov. 156; krş. Nov. 24. Poggio'nun Facetiae'leri içerik bakımından Sacchetti ile yakından akrabadır. Şakalar, muziplikler, edepsizce sözlerin basit insanlar tarafından yanlış anlaşılması ve fakat sonra yazarın bir filolog olduğunu açığa vuran sözcük oyunları.

mıştır ve daha çok, her yerde geçerli, herkesçe anlaşılabilir konuları ele almaktadır. Buna karşılık Arlotto ile Gonnella, bölgesel olarak tanınan ve sınırlanmış bulunan tarihi kişilerdir. Bununla beraber, eğer bir karşılaştırma yapılacaksa ve bu karşılaştırmanın içine başka milletlerin mizah edebiyatları da alınırsa genel olarak göstereceğiz ki, Fransız Fabliaux'sında olduğu gibi, Alman şakasında da, birinci derecede çıkar ye da zevk amaç tutulmaktadır[71]; halbuki Arlotto ile Gonnella'da güdülen amaç, şakanın doğrudan doğruya kendisidir ve zafer veya tatmin uğrunda yapılmaktadır. (Till Eulenspiegel, bazı toplumsal sınıf ve sanatlara karşı yönetilmiş ve çoğu ince bir esprinin ürünü olmaktan uzak olaylar olarak, yine kendine özgü ayrı bir tarz teşkil etmektedir). Este Hanedanı'nın saray maskarası, acı alay ve seçkin intikam tarzı sayesinde birçok defa dokunulmazlığını korumuştur.[72]

"Uomo piacevole" (eğlendirici) ve "buffone" (soytarı) tipleri, Floransa'da hürriyetin kaybedilmesinden sonra da uzun zaman yaşamışlardır. Duka Cosimo zamanında Barlacchia ve XVII. yüzyıl başında Francesco Ruspoli ile Curzio Marignoli, bu sanatın parlak temsilcileri olarak görünmektedirler. Son derece dikkate değer bir noktadır ki tamamıyla kendilerine özgü olmak üzere Floransalıların şakacılara besledikleri büyük sevgi, Papa X. Leo'da da kendini göstermektedir. "Gayet ince entelektüel zevklere düşkün ve bu yolda doymak bilmeyen" bu hükümdar, sofrasında birçok şakacı ve soytarılara tahammül etmekte, hatta bunların hazır bulunmasını doğrudan doğruya kendisi arzu etmektedir. Bunlar arasında iki rahip ile bir cle kötürüm vardı.[73] Şenlik zamanlarında, önlerine mükemmel kızartma yemekler halinde maymun ve kargalar koyduruyor ve böylece onlarla tamamıyla klasik çağ tarzında alay ederek asalak muamelesi yapıyordu. Gerçekten X. Leo, alaya çok düşkündü ve bizzat şakalar yapardı. En çok sevdiği ve uğraştığı iki şey olan şiir

71 Konularını bunlardan alan İtalyan hikâyelerinde de aynı şey görülmektedir.
72 Bandello, IV, Nov. 2 ye göre Gonnella, yüz çizgilerini değiştirerek başkalarına benzeyebiliyor ve bütün İtalyan ağızlarını taklit edebiliyordu.
73 P. Giovio, *Vita Leonis X*.

ve müzik aracılığıyla alay etmek, mizacı gereğiydi. Bu maksatla gerek kendisi ve gerekse sağ kolu olan Kardinal Bibiena, bu sanatlarda usta geçinen birtakım safdil insanlara yüksek payeler verirlerdi.[74] Her ikisi de, dürüst bir ihtiyar kâtibi, kendisinin büyük bir müzik teorisi ustası olduğuna inanacak hale getirinceye kadar pohpohlamakta bir sakınca görmüyorlardı. X Leo, tuluatçı şair Baraballo da Gaeta'yı, kompliman ve okşamalarla o hale getirdi ki, günün birinde zavallı, Kapitol'da şairlik tacı giydirilmeyi istedi. Medici Hanedanı'nın koruyucu azizleri olan San Cosmas ile San Damian'ın yıldönümü gününde tuluatçı şair, evvela defne dalları ve erguvanlarla süslenmiş olduğu halde şiirleri ile papanın sofrasını neşelendirmek ve sonra, herkes gülmekten kırılırken, Vatikan'ın avlusunda, Portekiz Kralı Büyük Emanuel'in Roma'ya hediye etmiş olduğu, altın takımlarla donatılmış file binmek zorunda kaldı. Papa bu manzarayı yukarıdan tek gözlüğü ile seyrediyordu.[75] Fakat hayvan, davul, boru ve bravo diye bağıranların seslerinden ürktü ve San Angelo köprüsünden geçirilmesi mümkün olmadı.

Burada bir alay geçidi biçiminde karşılaştığımız ağırbaşlı ve yüce şeylerin taklit suretiyle gülünç kılınması, o zamanın şiirinde geniş bir yer tutmaktadır.[76] Şüphesiz ki, Aristophanes'inkinden fark-

74 Erat enim Bibiena mirus artifex hominibus aetate vel professione gravibus ad insaniam impellendis (Zira Bibiena, yaşları veya meslekleri bakımından saygıya layık insanları gülünç durumlara düşürmekte hayret edilecek derecede mahirdi). Bu, İsveç Kraliçesi Christine'nin yanındaki filologlarla yaptığı şakaları hatırlatıyor.

75 Lorgnon (tekgözlük)'u yalnız Rafael'in portresinden almıyorum; burada lorgnon, daha çok dua kitabındaki minyatürleri seyretmeye özgü bir büyüteç diye izah edilebilir. Bunu Pellicanus'un bir notundan alıyorum; buna göre Leo, rahiplerin bir dinî geçit alayını bir "specillum" ile (krş. Zürcher Taschenbuch, 1858, s.177) ve, Giovio'ya göre ava çıktığı zaman kullandığı bir "cristallus concava" ile seyretmiştir. Attilius Alexius (Baluzius, *Miscell.* IV, 518)'de şunları okuyoruz: Oculari ex gemina (gemma?) utebatur, quam mantı gestans, si quando aliquid videndum esset, oculis admovebat (Taş gözlük kullanıyordu; bunu elinde taşıyarak, görülecek bir şey olduğu vakit gözüne yaklaştırıyordu).

76 Plastik sanatlarda da bu eksik değildir. Mesela Laocoon topluluğunun üç maymun halinde tasvir edilişi hatırlansın. Ancak bu gibi tasvirler çok nadir olarak, alelacele çizivérilen bir resim olmanın ötesine gidebilmektedir. Bir kısmı da tahrip edilmiş olabilir. Karikatür ise tamamıyla başka niteliktedir. Leonardo "Mimik"lerinde (Ambrosiona), komikse veya komik olduğu için çirkinliği tasvir etmekte ve bunu yaparken komik karakteri istediği kadar büyütmektedir.

lı kurbanlıklar bulmak zorunluydu. Çünkü Aristophanes, komedilerinde büyük trajedi oyuncularını sahneye çıkarıyordu. Fakat belli bir zamanda parodinin eski Greklerde vücuda getirdiği kültür olgunluğu, İtalya'da da aynen kendini göstermiştir. Daha XIV. yüzyıl sonlarında, Petrarca'nın sonelerindeki aşk öyküleri ve buna benzer şeyler taklit edilerek alay konusu yapılıyordu. Hatta birtakım sone biçimindeki resmîliğin bizzat kendisiyle de alay ediliyordu. Bundan başka *İlahi Komedya*, parodi için çok çekici bir örnek olarak görülüyordu. Lorenzo Magnifico, İnferno üslubunu taklit ederek gayet mükemmel komediler yazmıştır (Simposio veya i Beoni). *Morgante*'sinde Luigi Pulci, açıktan açığa tulûatçıları taklit etmektedir; gerek bunun ve gerekse Bojardo'nun şiirleri, konunun etrafında dolaştığı sürece, ortaçağ şövalye şiirinin hiç değilse yarı bilinçli parodisinden başka bir şey değildir. Sonradan büyük parodist Teofilo Folengo (en parlak devri 1520 tarihleri), bu edebiyat türünde pervasızca kalem oynatmıştır. Limerno Pitocco adını takınarak *Orlandino* adındaki yapıtı yaratmıştır. Bu yapıtta şövalyelik, sadece birçok modern imge ve hayat sahnesi için gülünç bir rokoko çerçevesi olarak görülmektedir. Merlinus Coccajus adı altında da, hayalinde yarattığı serseri seyyahların yaptıkları işleri ve gezilerini, aynı parodi esprisi içinde yarı Latince hexametre vezni ile ve zamanın bilgince destan yazıcılığının bütün gülünç ve yapmacık edasıyla tasvir etmektedir (*Opus Macaronicorum*). Bundan böyle İtalyan şiirinde parodi, gerçekten parlak temsilciler bulmuştur.

Rönesans çağının ortalarına doğru nüktenin de teorik analizi yapılmış ve kibar topululuklarda nasıl kullanılacağı inceden inceye tespit edilmiştir. Bu teoriyi ortaya atan Gioviano Pontano'dur.[77] Söz söylemek hakkında yazdığı eserin özellikle dördüncü kitabında birçok nükteleri veya facetiae'leri ayrı ayrı ele alarak analiz etmekte ve bunlardan genel bir ilke çıkarmak deneyine girişmektedir. Baldassar Castiglione, mevki sahibi kişilerin nüktedenbnasıl faydalana-

77 G. Pontano, *De Sermone*. Floransalılardan başka Sicnalılarla Perugialılarda da özel bir nükte yapma yeteneğinin mevcut olduğunu saptamaktadır. İspanya sarayını da nezaket gereği olarak bunlara katmaktadır.

caklarını *Cortigiano* adlı yapıtında öğretmetedir.[78] Şüphesiz ki burada, esas itibarıyla, komik ve zarif hikâye ve sözlerin tekrar anlatılmasıyla üçüncü şahısların nasıl neşelendirileceği söz konusudur ve doğrudan doğruya nükte yapmaktan sakınmak tavsiye edilmektedir. Çünkü bununla insan, mutsuz kimseleri incitir; canilere gereğinden fazla şeref kazandırır; kuvvetli ve gözde olmaları dolayısıyla şımarmış olanları öç almaya kışkırtır. Mevcut nükteleri tekrarlamak hususunda da mevki sahibi bir adama, taklit dramında, yani mimikte mâkul bir ölçü içinde kalması önerilmektedir. Bunlardan sonra, yalnız tekrarlanmak için değil, fakat ileride yetişecek nükteciler için örnek misaller olmak üzere, zengin bir nükte koleksiyonu verilmektedir. Bunlar metotlu bir biçimde düzene konmuş olup, içlerinden birçoğu gerçekten çok güzeldir. Aşağı yukarı yirmi yıl sonra Giovanni della Casa'nın "İyi bir hayat tarzı için rehber" adlı eserinde ortaya attığı öğretide çok daha sıkı ve ölçülü kurallar bulunmaktadır.[79] Giovanni, sonuçlarını göz önünde tutarak, nükte ve mizahtan, zafer kazanma amacının büsbütün çıkarılmasını istemektedir. O, er geç kendini göstermesi mukadder olan bir tepkinin müjdecisi olmuştur.

Gerçekte İtalya, Voltaire zamanındaki Fransa da dahil olmak üzere, bütün dünyanın o zamandan beri hiç tanık olmadığı bir aşağısama okulu haline gelmişti. Voltaire ile arkadaşlarında yadsıma esprisi eksik değildi. Fakat XVIII. yüzyılda alayı hak eden kurbanlıklar nereden bulunabilirdi? Bu yüzyılda yüksek ve orijinal bir biçimde gelişmiş sayısız insan, her türden ünlüler, devlet adamları, mucitler ve kâşifler, edebiyatçılar, şair ve sanatçılar olarak çeşitli mesleklerin, üstelik kişilikleriyle cihana hükmeden otoriteleri değiller miydi? XV. ve XVI. yüzyıllarda ise, bu gibiler bol sayıdaydı; bunun yanında zamanın genel kültür düzeyi, yetenekli acizlerden,

78 *Il Cortigiano*, Lib. II, Fol. 74 vd. Tamamıyla açık olmamakla beraber nükte'nin karşıtlıklardan doğan bir ürün olarak açıklanışı: Fol. 76.
79 Galateo del Casa, ed. Venez. 1780. s. 26 vd., s. 48.

doğuştan ukala ve arabozanlardan oluşan korkunç bir kuşak yetiştirmişti ve bunlardaki kıskançlık, sürü sürü büyük kurbanlıklar istiyordu kendisine. Bütün bunlara bir de, ünlü adamların kendi aralarındaki kıskançlıkları katılıyordu. Bu çeşit çekememezlik, açıktan açığa ilk kez olarak Philelpho, Poggio, Lorenzo Valla gibi filologlarda görülmüştür. Buna karşılık mesela XV. yüzyılın sanatçıları, hemen hemen tam bir barış halinde birbirleriyle rekabet ederek yan yana yaşamaktadırlar. Sanat tarihi bu gerçeği kaydedebilir.

Şöhretin büyük pazarını teşkil eden Floransa, yukarıda söylediğimiz gibi, bu hususta da bir süre için öteki kentlerden hepsinin önünde gitmiştir. "Keskin göz ve acı dil" Floransalıların belirli vasfıdır.[80] Her şeyle ve herkesle hafifçe alay etmek, Floransalılara hakim olan günlük tutum ve davranışlardan olsa gerektir. Machiavelli *Mandragola*'sının son derece dikkate değer bir nitelikte olan giriş bölümünde, haklı veya haksız, ahlâk kuvvetinin göze görünür bir surette gerileyişinin nedenini, genel olarak milletin kötü sözler söyleme alışkanlığında bulmaktadır; üstelik, iftira ile kendisini küçük düşürmek isteyecek kişileri, kendisinin de kötü sözler sarf etmeyi bildiğini söyleyerek tehdit etmektedir. Floransa'dan sonra, uzun zamandan beri en acı fakat aynı zamanda en nükteli dillerin bir buluşma yeri halini almış olan papalık sarayı gelir. Poggio'nun facetiae'leri, papalık kâtiplerinin yalanlar hücresi (bugiale) ile aynı çağa rastlar. Çok sayıda hayal kırıklığına uğramış mevki avcısının, gözde olanların ümitli düşmanları ile rakiplerinin ve zaman öldüren ahlâksız papazların bir araya toplanmış olduğu düşünülecek olursa, Roma'nın, vahşice yergiler ile felsefi mizah edebiyatının gerçek bir yurdu haline geldiğine hayret etmemek gerekir. Bütün bunlara

80 *Lettere Pittoriche* I, 71, Borghini'nin 1577 tarihli bir mektubunda. Macchiavelli, *Stor. Fior.*, L. VII'de XV. yüzyıl ortalarından sonra Floransalı kibar bir genç hakkında şunları söylüyor: Gli studi loro erano apparire col vestire splendidi, e col parlare sagaci ed astuti, e quello che piu destramente mordeva gli altri, era più savio o da pio stimato (Onların amacı güzel giysiler giyerek görünmek, ince ve kurnazca sözler söylemekti; başkalarını en ustaca iğneleyenler, en akıllı ve en fazla itibar gören kişiler sayılırdı).

ek olarak bir de ruhban zorbalığının uyandırdığı genel tiksinti ve halkın en kuvvetli olanlara en kötü şeyler yakıştırma güdüsünü hesaba katacak olursak, rezaletin ne derece ileri götürüldüğü anlaşılır.[81] Elinden gelenler, gerek gerçek ve gerekse uydurma suçlamalara karşı, tenezzül etmemek veya parlak ve neşeli gösterilerde bulunmak yoluyla, kendilerini en iyi bir şekilde korurlardı.[82] Fakat duygulu bir mizaca sahip olanlar, kendilerini ağır suçlar ve daha ağır iftiralar içine batırılmış buldukları zaman, son derece derin bir karamsarlığa kapılırlardı.[83] Zamanla en çirkin iftiralar genelleşerek herkese sıçratılıyor ve en sağlam erdemlilik, kötü niyeti kendi aleyhine kışkırtan en güven verici bir etken haline geliyordu. Giovio, ünlü hatip Fra Egidio de Viterbo'nun (Papa Leo tarafından yararlılıklarından dolayı kardinalliğe yükseltilmiş olan bu kişi, 1527 felaketi sırasında kendisini gayretli ve halkın sevgisini kazanmış bir papaz olarak tanıtmıştı[84]), yüzündeki estetik solgunluğu, yaş saman ve buna benzer şeylerin dumanıyla koruduğunu anlatıyor. Giovio, bu gibi işlerde kançılarya üslubunun her türlü resmî kalıbına sıkı sıkıya bağlıdır.[85] Genel olarak hikâyeciklerini anlatır; sonra buna inanmadığını ilave eder ve en sonunda genel bir notta, bunda bir gerçek payı bulunması gerektiğine işaret eder. Fakat Roma'daki

81 Bkz: Fedra Inghirami tarafından Lodovico Podocataro'nun cenazesi başında söylenen nutuk (1505): *Anecd. Litt.*, I. s. 319. Skandalları toplayarak bunları bir risale haline getiren Massino, P. Giovio, *Dialogus de viris litt. Illustr.*'de (Tiraboschi, VII, IV, s. 1631) zikredilmiştir.

82 X. Leo, genel olarak bu şekilde hareket ederdi ve hesaplarında genellikle yanılmıyordu. Özellikle bu papanın ölümünden sonra kaleme alınan iftira ve olay yazıları ne kadar kötüleyici olursa olsun, Leo'nun kişiliği hakkındaki yargıya temel teşkil edememişlerdir.

83 Bu duruma düşenlerden biri, muhakkak ki, Kardinal Ardicino della Porta'ydı. Bu zat, 1491 tarihinde paye ve rütbesini atarak uzak bir manastıra kaçmak istemişti. Krş. Infessura, Eccard, II. Col. 200.

84 Bkz. onun cenaze hitabesi: *Anecd. Litt.* IV, s. 315. Fra Egidio da Citerbo, Ancona'da köylülerden oluşan bir ordu topladı; ancak Urbino dukasının ihaneti yüzünden, bu ordu iş görmekten alıkonmuştur. Onun güzel ve ümitsiz aşk şiirleri: Trucchi, *Poesie Ined.* III. s. 123.

85 VII. Clemens'in sofrasında dilini ne tarzda kullandığı hakkında: Giraldi, *Hecatommithi*, VII, Nov. 5.

alay hengamesinin asıl kurbanı, iyi yürekli Papa VI. Hadrian olmuştur. Onu komik tarafından ele almak hususunda sanki genel bir anlaşma yapılmış gibiydi. Bu papa, söylendiği gibi[86] yalnız Pasquino'nun heykelini değil, doğrudan doğruya hicivcileri Tiber ırmağına atmak tehdidiyle ortaya çıktığından, korkunç yergici Francesco Berni ile daha baştan beri bozuşmuştu. Bunun öcü, "Papa Adriano'ya Karşı" yazılan meşhur Capitolo olmuştur.[87] Aslında bu yazarın esin kaynağını, garez değil, bu gülünç Hollandalı barbarı aşağısama duygusu teşkil etmiştir. Vahşice tehditler, daha ziyade onu papalığa seçmiş olan kardinallere yönelmektedir. Berni ve daha başka sanatçılar, tıpkı bugünkü büyük kentlerde gazetecilerin karayı beyaz ve hiçi hep göstermeleri gibi, papanın çevresinde bulunanları da son derece çirkin ve dokunaklı bir tarzda tasvir ediyorlardı. Tortosa kardinalinin emri üzerine Paolo Giovo'nun yazdığı biyografi, aslında bir övgü olması gerekirken, satırlar arasını okumayı bilen herkes için gerçek bir yergiden başka bir şey değildir. Özellikle o zamanki İtalyan anlayışına göre son derece komik olarak, Papa Hadrian'ın, Saragossa katedrali baş papazından San Lambert'e ait çene kemiğini nasıl istediği, dindar İspanyollar tarafından "iyice giyinmiş kuşanmış bir papaya tam anlamıyla benzeyinceye kadar" süslerle nasıl donatıldığı, karmakarışık ve zevksiz bir şekilde tertiplenmiş bir alayla Ostia'dan Roma'ya nasıl geldiği, Pasquino'nun heykelinin suya batırılması mı yoksa yakılması mı gerektiği hakkında nasıl etrafına danıştığı, sofranın hazır olduğu kendisine haber verilir verilmez en önemli müzakereleri birdenbire nasıl kestiği, en sonunda, talihsiz bir hükümdarlıktan sonra fazla bira içmek yüzünden nasıl öldüğü ve bunun üzerine, doktoruna ait evin, sabah erkenden gelenler tarafından çelenklerle ve "Liberatori Patriae S. P.

86 Pasquino heykelinin suya atılması hakkında sözde yapılmış olan danışmalar, Giovio'nun ***Vita Hadriani***'sinde IV. Sixtus'tan alınarak Hadrian'a yüklenmiştir. Krş. ***Lettere de' Principi***, I, Negro'nun 7 Nisan 1523 tarihli mektubu. St. Marcus gününe rastlamak üzere bir Pasquino bayramı vardı ki, bunu papa yasak etmişti.
87 Mesela Firenzuola, ***Opere***, I, s. 116, ***Discorso degli Animali***'de.

O. R." (Roma'nın kurtarıcıları) yazıtı ile ne şekilde süslendiği bu biyografide tasvir edilmektedir. Şüphesiz ki Giovio, kamuya ait paraların genel olarak devlet hazinesine mâl edilmesi sırasında kendi gelirini de kaybetmişti ve bunun yerine kendisine, "şair" yani pagan olmadığı göz önünde tutularak bir miktar tazminat verilmişti. Ancak Hadrian'ın, bu çeşit kurbanların sonuncusu olması mukadderdi. 1527 tarihinde Roma'nın başına gelen büyük felaketten beri, kepazece bir hayatla birlikte edepsizce sözlerin de ölmeye yüz tuttuğu açıkça görülmektedir.

Fakat bu durum Roma'da en gelişmiş devrini yaşarken, yeni çağın en büyük hicivcisi olan Pietro Aretino yetişmiştir. Onun hayat ve karakterini kısaca gözden geçirirsek, aynı alanda sivrilmiş olan bakşa kişiler üzerinde durmak gereğinden kendimizi kurtarmış oluruz.

Pietro Aretino'yu, belli başlı olarak, ömrünün aşağı yukarı otuz yıllık döneminden (1527-1556) tanımaktayız. Bu yıllarını, kendisi için mümkün biricik sığınak olan Venedik'te geçirmiştir. Bu kentten, bütün İtalya'yı bir çeşit sıkıyönetim altında tutuyordu. Kaleminden faydalanmak isteyen veya korkan yabancı hükümdarların bağışları da buraya akıyordu. İmparator V. Karl ile Fransa Kralı I. François, Aretino'ya aynı zamanda aylık bağlıyorlardı. Böylece her iki hükümdar da, Aretino'nun, ötekisini diline dolayacağını ümit ediyordu. Aretino ise her ikisine de yaltaklanıyor, fakat doğal olarak Karl'a daha sıkı bağlanıyordu. Çünkü İmparator İtalya'da egemen durumunu koruyordu. İmparatorun 1535'deki Tunus zaferinden sonra Aretino'nun davranışı, tanrılaştırdığı imparatora, son derece gülünç bir tapınma halini almıştır. Unutulmamalıdır ki Aretino, Karl'ın yardımı ile kardinal olma ümidini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Muhtemelen sözleri veya susuşu ile İtalya'nın ufak hükümdarları ve kamuoyu üzerinde baskı yapması mümkün bir İspanyol casusu olarak, özellikle korunuyordu. Yakından tanıdığını ileri sürerek, Papalığı son derece aşağı gören bir tavır takınıyordu.

Oysa bunun asıl nedeni, Roma'nın bundan böyle ona para verme gücünde ve isteğinde olmayışıdır.[88] Kendisini barındıran Venedik hakkında dilini tutmak sıkıntısını gösterecek kadar akıllı davranıyordu. Büyüklerle olan ilişkilerinin geri kalan tarafları, düpedüz dilencilik ve bayağı tarzda para sızdırmaktan ibarettir.

Aretino'nun şahsında, propogandayı bu gibi amaçlar için geniş ölçüde kötüye kullanan ilk kişi kendini göstermektedir. Yüz yıl önce Poggio ile kendisine karşı çıkanlar arasında yapılan karşılıklı kalem kavgası, güttükleri amaç ve taşıdıkları eda bakımından aynı derecede rezilcedir. Ancak bunlar basın için değil, sadece bir çeşit sınırlı propoganda niyetiyle ve gizli okuyucu kitleleri için düşünülmüştür. Aretino ise kendi çıkarını tanı ve sanırsız bir açıklıkla sağlamaktadır. Bir bakıma o, modern gazeteciliğin atasıdır. Mektuplarını ve diğer makalelerini, geniş çevrelerde elden ele dolaşmalarının ardından, periyodik olarak bir arada bastırmaktadır.[89]

XVIII. yüzyılın keskin kalem sahipleriyle kıyaslanacak olursa, Aretino'nun lehinde bir durum görülür. Çünkü o, ne prensiplerle, ne Aydınlanma çağının düşünüş ve görüşleriyle, ne philanthropie veya başka erdemlerle, ne de bilimle uğraşmaktadır. Onun bütün sermayesi, çok tanınmış olan "Veritas odium parit" (gerçek kin doğurur) sözünden ibarettir. Bu nedenle, onun için, örneğin bakire Jeanne d'Arc'ı yadsımak ve başka bazı yapıtlarında adını ömrü boyunca saklamak zorunda kalmış olan Voltaire'de olduğu gibi, sahte bir mevkide bulunmak külfeti yoktur. Aretino, bütün yazıların altına adını koymakta ve sonra da kötü şöhretiyle dillere düşmüş *Ragionamenti*'si ile açıktan açığa övünmektedir. Edebî yeteneği, açık

88 Ferrara dukasına, 1 Ocak 1536 (*Lettere*, ed. 1539, fol. 39): Şimdi siz Roma'dan Napoli'ye seyahet edeceksiniz. "Ricreandolo la vista avilita nel mimar le miserie pontificali canla contemplatione delle eccellenze imperiali" (Papalığın sefaletini görerek, yorulan gözlerinizi İmparatorluğun ihtişamını seyrederek dinlendirin.)

89 Bu şekilde onun özellikle sanatçıları nasıl korkuttuğundan ileride söz edeceğiz. Alman Reformu'nun kullandığı yayım aracı, esas itibariyle broşürlerdir; bunlarda güncel sorunlar üzerine fikir yürütülürdü. Buna karşılık Aretino, sürekli olarak yayın yapma fırsatına sahip olması dolayısıyla, bu anlamda bir gazetecidir.

ve acı üslubu, insan ve eşyayı gözlemekte derinliğine ve genişliğine nüfuzu, onun her halükârda önemli bir yazar sayılması için yeterlidir; kaldı ki, gerçek bir sanat eseri, sözgelişi dramatik bir komedi yaratabilecek yetenektedir. Bu özellikten büsbütün yoksun bulunsa bile, öteki vasıfları ile Aretino, yine de üzerinde durulmaya değer bir edebî şahsiyet olurdu. Bütün bunlara, son derece kaba ye da gayet ince bir huysuzluktan başka, bir de zevzekçe nükte yeteneği katılmaktadır ki, bu hususta bazen hiç de Rabelais'den aşağı kalır yanı yoktur.[90]

Böyle koşullar altında, bu gibi amaç ve araçlarla Aretino, gözüne kestirdiği avına hücum etmekte veya gözdağı vererek çıkarını elde etmektedir. Harabeye dönmüş olan Roma'nın sızlanma çığlıkları, papanın zindanı olan St. Angelo burcuna kadar yükseldiği sırada, VII. Clemens'i şikâyet etmeye veya intikam düşüncesiyle uğraşmaya değil, fakat affetmeye davet ediş tarzı, baştan başa bir şeytanın veya bir maymunun alayından başka bir şey değildir.[91] Kimi kez, bağış alma ümidini büsbütün kaybetmek zorunda kaldığı zamanlarda, öfkesi vahşi bir uluma halinde patlak verir. Örneğin Salerno hükümdarına seslenen Capitolo'sunda bu durum görülmektedir. Salerno hükümdarı ona bir süre para vermişti, fakat artık buna devam etmek istemiyordu. Öte yandan, öyle anlaşılıyor ki Parma Dukası korkunç Pierluigi Farnese, Aretino'ya hiçbir zaman aldırış etmemiştir. Hakkında iyi şeyler söylenmesinden büsbütün vazgeçmiş olan bu hükümdarın canını sıkmak, artık kolay bir iş olmaktan çıkmıştı. Bunun üzerine Aretino, zaptiye memurına, değirmenciye ve fırıncıya benzetmek yoluyla dukayı kızdırmaya çalıştı.[92] Aretino'nun en komik yanı, kendini acındırdığı dilencilik ifadelerinde görülmektedir. Mesela I. François'ya seslenen Capitolo'sunda kullandığı ifadeler böyledir. Buna karşılık tehdit ve yaltak-

90 Mesela parlak bir şair olmayan Albicanti'ye hitap eden Capitolo'daki ilgili pasajları burada vermek maalesef mümkün değildir.
91 *Lettere*, ed. Venez., 1539, Fol. 12, 31 Mart 1527 tarihli.
92 Cosimo'ya hitap eden birinci Capitolo'da.

lanma ile karışık mektupları ve şiirleri, içlerindeki bütün komikliklere rağmen, can sıkıntısına kapılmadan kolay kolay okunamaz. Michelangelo'ya yazdığı Kasım 1545 tarihli mektubun bir eşine daha rastlamak belki de mümkün değildir.[93] Bütün hayranlıkları (Kıyamet adlı eserden ötürü) arasında onu dinsizlikle, arsızlık ve hırsızlıkla (II. Julius'un mirasında) suçlamakta ve gönül okşayan bir notta, "Ben size sadece, siz 'divino' iseniz, benim de 'd'acqua'[94] olmadığımı göstermek istedim," cümlesini ilave etmektedir. Aretino, bilincindeki bozukluk dolayısıyla mı yoksa bütün ünlü adamları karikatürize etmekten duyduğu zevkten mi ileri geldiği bilinmeyen bir nedenle, kendisine de aynı şekilde tanrısal denmesine büyük bir önem veriyordu. Gerçekten de kişisel ün yolunda o kadar ilerlemişti ki, Arezzo'da doğduğu ev, kentin görülmeye değer yerlerinden biri sayılmıştır.[95] Öte yandan Aretino, kendisine kızgın olan herhangi bir Floransalının, mesela genç Strozzi'nin eline geçme korkusuyla, aylarca evinin kapısından dışarı çıkamamıştır. Buna rağmen, birçok defa düşmanlarından kama darbeleri almaktan ve ağırca dayak yemekten kurtulamamıştır.[96] Ama Berni'nin o meşhur sonede kehanette bulunduğu gibi, düşmanlarının elinde değil, evinde felçten ölmüştür.

Aretino, yaltaklanmalarında birtakım ayrılıklar gözetmiştir ki, bunlar üzerinde durmaya değer: İtalyan olmayanlara karşı kaba ve

93 Gaye Carteggio, II, s. 323.

94 Burada bir sözcük oyunu yapılmaktadır: "di vino" "şaraptan" demektir. Eğer bu, tek kelime olarak "divino" diye okunursa "ilahi" anlamına gelir. "D'aqua" ise "sudan" anlamına gelir (Çeviren).

95 Bkz. *Lettere pittor.* I, Append., 34'te, 1536 tarihli küstahça mektup. Krş. yukarıda sözü geçen Petrarca'nın doğduğu ev.

96 L'Aretin, per Dio grazia, è vivo e sano,
Ma'l mostaccio ha fregiato nobilmente,
E più colpi ha, che dita in una mano,
(Mauro, capitolo in lode delle bugie)
(Aretino'lu, Tanrı'nın lütfu ile sağ salimdir.
Ancak dudağına asil bir nişan kondu.
Kendisinin parmaklarından çok vuracak darbesi var)
(Mauro, Yalanların methiyesi bölümünde)

damdan düşer gibi patavatsız davranmaktadır.[97] Fakat Floransa Dukası Cosimo gibi şahsiyetlere karşı daha başka bir tavır takınmasını bilir. O zaman henüz genç olan bu hükümdarın güzelliğini övmektedir. Gerçekten de Cosimo, bu bakımdan Augustus'a çok benzemektedir. Sonra Cosimo'nun annesi Maria Salviati'nin para işlerine şöyle yandan bir göz atarak hükümdarı ahlâk bakımından takdir etmekte ve en sonunda, zamanın pahalılığı vs. yüzünden kendisini acındırarak dilenmektedir. Cosimo ona ödenek bağlar[98] ve hem de başka yerlerdeki tutumluluğu ile karşılaştırılınca bunda hayli cömert davranırken (son zamanlarda her yıl 160 dukatlık bir toplama yükselmiştir), şüphesiz ki, bir İspanyol casusu sıfatıyla Aretino'nun tehlikeli bir adam olduğunu bir dereceye kadar göz önünde tutmuştu. Aretino bir anda, acı acı alay edip Cosimo'yu gülünç bir hale sokuyor, fakat aynı zamanda da Floransa işgüderini, yakında dukanın seni azletmesini sağlayacağım diye tehdit edebiliyordu. Gerçi bu Medici prensi, İmparator V. Karl'ın, onun niteliklerini sonunda öğrendiğini anlamış bulunuyordu. Fakat yine de, kendisi hakkında Aretino tarafından söylenmiş olan nükte ve yergilerin imparatorluk sarayında dilden dile dolaşmasını isteyemezdi. Güzel bir yaltaklanma örneği de Aretino'nun Marignano Marki'sine seslenerek yazdığı yazıdır. Kötülüğü ile adı çıkmış olan bu adam, Musso kalesinin sahibi sıfatıyla, kendi başına bir devlet kurma girişiminde bulunmuştu. Aretino, kendisine bağış olarak gönderdiği yüz scudi (kron) için müteşekkir olarak markiye şunları yazıyor: "Bir hükümdarda bulunması gereken bütün iyi huylar sizde mevcuttur; eğer her başlangıçta kaçınılması mümkün olmayan zorbaca hareketleriniz sizi biraz haşin gösterirse, bu huylarınızı herkesin takdir edeceğine şüphe yoktur."[99]

Aretino'nun Tanrı'yı değil, sadece dünyayı aşağıladığı noktası

97 Mesela Lorrain kardinaline yazılan mektuba bakın: *Lettere*, ed. Venez., 1539, 21 Kasım 1534 tarihli ve yine V. Karl'a yazılan mektuplara bakın.
98 Aşağıdaki bilgi için bkz. Gaye Carteggio, II. 336, 337, 345.
99 *Lettere*, ed. Venez. 1539, Fol. 15, 16 Haziran 1529 tarihli.

üzerinde, onun bir özelliği olarak, çok durulmuştur. Aretino tarzında hayat sürmüş olan bir adamın dinî inancı ne olursa olsun, hiçbir anlam ifade etmez. Sırf dışarıya karşı sakıngan bulunma kaygısıyla kaleme almış olduğu ahlâki yazılarda da durum aynıdır.[100] Bunun dışında, onun Tanrı'yı hicvetme yoluna hangi nedenle sapabileceğini söylemek gerçekten çok güçtür. O, ne profesördü, ne de teorilerle uğraşan bir düşünür ve yazardı. Tanrı'dan tehdit veya yaltaklanma yoluyla para sızdırması mümkün değildi; o halde yüz bulamadığı zaman hicve kışkırtılması olanaksızdı. Böyle bir insan, yarar sağlamayacak bir zahmete herhalde katlanmaz.

Bugünkü İtalyan ruhu için iyiye bir işarettir ki, böyle bir davranışın ve böyle bir mesleğin asla yeri kalmamıştır. Bununla beraber, tarihi görüş bakımından Aretino, her zaman önemli bir yer tutacaktır.

100 Böyle hareket etmesinin sebebi, kardinallik tacını kazanmak için beslediği ümit kadar, Engizisyon mahkemelerinden duyduğu korku da olabilir. Daha 1535'te Engizisyonculara karşı şiddetle hücum etme cesaretini göstermişti (aynı eser, Fol 37); fakat Engizisyon müessesesi, 1542'de yeniden düzenlenmesinden sonra, birdenbire şiddetle faaliyete geçmiş ve herkesi susturmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KLASİK KÜLTÜRÜN YENİDEN UYANDIRILIŞI

İtalyan kültür tarihini incelerken öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki, burada klasik İlkçağ kültürünü hatırlamamız gerekmektedir. Bunun yeniden doğuşu, tek yanlı kalmakla beraber, bütün çağın adı olarak yerleşen bir terim (Rönesans) olmuştur. Buraya kadar tasvir ettiğimiz şeyler, İlkçağ kültürünün etkisi olmasa da, İtalyan ulusunu sarsmaya ve olgunlaştırmaya yeterli olabilirdi. Hatta daha sona sözünü edeceğimiz yeni düşünme yönlerinin çoğu bile, İlkçağ'ın etkisi olmaksızın da mümkün olabilir. Ancak, şimdiye kadar anlatılanlar gibi bundan sonra anlatılacak olan şeyler de, birçok bakımdan İlkçağ dünyasının rengini taşımaktadır; özleri bu dünya olmadan da anlaşılabilen ve varlıkları mümkün olan şeyler ise, bu hayatta belirli tarzları itibariyle, ancak onunla ve onun sayesinde mümkün olmuştur. Eğer Rönesans, kolayca ilkçağ dünyasından çıkarılabilen bir akım olsaydı, dünya tarihinin akışından doğan yüce bir zorunluluk olmaktan çıkardı. Biz, bu kitabın asıl tezi olarak özellikle bir nokta üzerinde ısrarla duracağız: Batı dünyasına diz çöktüren şey, yalnız başına klasik İlkçağ dünyası değil, fakat bunun, kendi yanında bulduğu İtalyan halk dehasıyla sıkı sıkıya bağdaşması olmuştur. İtalyan halk dehası bu bağdaşmada duruma göre kendi özgürlüğünü az veya çok derecede koruyabilmiştir. Mesela devrin yalnız yeni Latince edebiyatına bakılacak olursa, bu özgürlüğün çok kez gayet silik, buna karşılık plastik sanatlarda ve daha başka birçok alanda göze çarpacak kadar parlak kaldığı görülür. Aynı milletin birbirinden çok uzak iki kültür dönemi arasındaki bu

bağdaşma, tamamıyla eşit koşullarla yapılmıştır; bu yüzden de haklı ve çok verimli bir birleşme olduğu sabit olmuştur. Avrupa'nın öteki ülkeleri, İtalya'dan gelen bu müthiş atılıma karşı ya korunmak ya da onu yarım veya tam olarak kendilerine mâl etmek seçeneklerinden birini yeğ tutmak durumunda kalıyorlardı. Benimsenen ülkelerde Ortaçağ kültür şekilleri ve anlayışlarımızın çok erkenden sönmüş olduğuna dair yakınmalara yer kalmamıştır. Eğer bunlar kendilerini koruyabilecek gücü gösterebilselerdi, hâlâ yaşamakta devam ederlerdi. Böyle bir özlemin acısını çeken şikâyetçi ruhlar, bir tek saati o devirde geçirmek zorunda bırakılsalar, muhakkak ki modern havaya kavuşmaya can atacaklardır. Bu çeşit büyük tarihi süreçlerde tek tük büyük değerlerin, gelenek veya şiirde ölümsüzlükleri sağlanmaksızın kaybolup gittikleri inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bundan dolayı büyük ve kaplamlı bir olayın meydana gelmesini dilemek doğru olmaz. Bu büyük ve kaplamlı olay, o zamana kadar Batı dünyasını bir arada tutan kilisenin yanında yeni bir düşünce çevresinin doğmasından ibarettir; bu çevre, İtalya'dan yayılarak, bütün kültürlü Avrupalıların yaşamak için soludukları havayı oluşturmuştur. Aleyhinde ileri sürülebilecek en şert eleştiri, bu hareketin halkın malı olmayışıdır. Bunun sonucu olarak bütün Avrupa'da şimdi kültürlü ve kültürsüz sınıflar arasında bir ayrılık baş göstermeye başlamıştır. Fakat bugün açık olarak kavranmış olmasına rağmen, bu durumun önüne geçme olanağı bulunmadığını itiraf etmek gerektiğine göre, böyle bir kınama tamamıyla değersiz olur. Kaldı ki, halkın iki sınıfa ayrılması, öteki Avrupa ülkelerine göre İtalya'da çok daha yüzeyseldir. Gerçekten de İtalya'nın en sanatçı şairi Tasso'nun yapıtları, en fakirlerin bile elinden düşmemektedir.

Eski Roma ve Yunan dünyası, XIV. yüzyıldan beri kültürün temel ve kaynağı, varlığın amaç ve ülküsü ve kısmen de Ortaçağ eğilimlerine karşı bilinçli bir tepki olarak İtalyan hayatını kuvvetle etkisi altında tutmuştur. Aynı klasik kültür, çok daha önce, İtalya dı-

şındaki Avrupa ülkelerini de bütün Ortaçağ boyunca yer yer etkilemiş bulunuyordu. Büyük Karl (Şarlman)'ın temsil ettiği kültür, yedinci ve sekizinci yüzyılların barbarlıklarına göre esas itibarıyla bir Rönesans idi ve bunun dışında bir şey olamazdı. Nasıl ki bundan sonra Kuzey ülkelerinin Roma tarzındaki mimarisine, klasik çağın mirası olarak kalan ana çizgilerden başka, doğrudan doğruya klasik biçimlerin de sokulduğu göze çarpmaktadır; tıpkı bunun gibi, manastırlarda öğretilenler de, kendi bünyesine klasik Roma yazarlarının yapıtlarından epeyce gereç almıştı. Einhard zamanından beri, üslupta da klasikler taklit edilmişti.

Fakat, İtalya'da klasik çağ kültürünün yeniden uyanışı, Kuzey Avrupa ülkelerininkine benzemez. Klasik çağ hayatını hâlâ yarı yarıya koruyan İtalyan halkında, üzerinden barbarlık dalgası geçer geçmez, eski devir bilinci uyanıyor. Halk bunu sevinçle karşılıyor ve yeniden canlandırmak istiyor. İtalya dışında söz konusu olan sorun, klasik kültürün kimi öğelerinden bilgince ve düşünülerek yararlanılmasından ibarettir. İtalya'da ise aynı zamanda hem bilginler hem de halk, fiilen klasik kültürü tutuyor, çünkü bu kültür doğrudan doğruya kendi eski büyüklüğünün bir hatırasıdır. Latince'nin kolaylıkla anlaşılabilmesi, hâlâ ayakta duran anı ve anıtların çokluğu, bu gelişmeyi son derece hızlandırıyor, geçmişe dönüşü kolaylaştırıyor. Bu arada şüphesiz değişmiş olan halk karakteri, Langobard'lar tarafından memlekete sokulmuş olan Germen kökenli siyasal kurumlar, Avrupa şövalyeliği, kuzey kültürünün, din ve kilisenin etkileri, bütün bunlar bir araya gelerek ve karşılıklı etkide bulunarak yeni olan bütünü, yani modern İtalyan ruhunu meydana getirmişlerdir ki, bunun tüm Batı dünyası için en esaslı örneği oluşturması mukadder olmuştur.

Barbarlık sona erer ermez klasik İlkçağ öğelerinin plastik sanatlarda ne şekilde canlandığı, mesela XII. yüzyıl Toscana binalarında ve XIII. yüzyıl heykeltıraşlığında açık olarak görülmektedir. XII. yüzyılın Latince yazan en büyük şairinin, hatta o zamanki Latince

şiirin bütün bir türüne önderlik eden sanatçının bir İtalyan olduğunu kabul edebilirsek, şiirde de buna benzer gözlemleri yapmakta güçlük çekmeyiz. Şiire yön veren bu kişi, "Carmina Burana" denilen şiirlerin en iyi parçalarını meydana getirmiş olan şairdir. Dünya hayatından ve zevklerinden -bunların koruyucu melekleri olarak eski putperestlik devrinin Tanrıları yeniden ortaya çıkmaktadır- herhangi bir çekingenlik gösterilmeksizin duyulan derin zevk ve büyük sevinç, bu kafiyeli beyitlerden görkemle fışkırmaktadır. Bu şiirleri bir çırpıda okuyanlar, burada bir İtalyanın hem de büyük bir olasılıkla bir Lombardiyalının konuşmakta olduğu duygusunu kolay kolay reddedemeyeceklerdir. Fakat ayrıca, bunu böyle kabul etmek için kimi olumlu kanıtlar da vardır.[1] Gerçi XII. yüzyılda meydana gelmiş olan bu Latince "Cleriri vagantes" şiirleri, açık olarak göze çarpan bütün hafif mizaçlılığı ile birlikte, Avrupa ülkelerinin ortak bir ürünüdür; ancak *De Phyllide et Flora* şarkısını ve *Aestuanas interius* gibi şiirleri yaratan ozan, Kuzey Avrupa ülkelerinin birinden olmasa gerektir. Aynı şekilde, *Dum Dianae vitrea sero lampas oritur*'un yazarı olan ince görüşlü Epikürcü'nün de bir kuzeyli olması olanağı yoktur. Burada klasik İlkçağ dünya görüşünün bir yeniden uyanışı görülmektedir ve bu durum, Ortaçağ şiir şekli yanında daha da kuvvetle göze çarpmaktadır. Gerek bu ve gerekse bundan sonraki yüzyıllarda meydana gelen ve Pentametre ile Hexametre ölçülerinde yazılmış olan bazı yapıtlar vardır ki, bunlarda klasik İlkçağ kültürü gayet özenli bir biçimde taklit edilmiş, hatta eski mitolojiden konular alınmıştır; fakat buna rağmen uzaktan

1 *Carmina Burana*: Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, XVI. cilt (Stuttgart 1847). Pavia'da kalış (s. 68, 69), genel olarak İtalyan mevkileri, zeytin ağacı altında pastoral manzaralı sahne (s. 145), çamın bol gölgeli bir çayır ağacı olarak gösterilmesi (s. 156), "bravium" kelimesinin sık sık kullanılması (s. 137, 144). Özellikle "Maji" yerine "Madii" şeklinin kullanılması (s. 141), bizim görüşümüzü teyit eder görünmektedir. Şairin kendini Walter olarak adlandırması, kökeni hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir. Bu ismin, XII. yüzyıl sonlarına doğru Salisbury katedralinde olan Gualterus de Lille veya de Chatillon'a ait olduğu sanılmaktadır; krş. Giesebrecht: Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, s. 431 vd.

bile olsa klasik çağ kültürünün ruhunu taşımamaktadır. Guilielmus Appulus'un hexametre vezniyle yazılmış kroniklerinden ve daha başka yapıtlarından beri, Vergilius'un, Ovidius'un, Lucanus'un, Statius ve Claudianus'un iyice etüt edilmesine başlandığı görülmektedir. Ancak bütün bunlarda klasik çağa özgü olan biçim, tıpkı antik konuların Vincent de Beauvais tarzındaki yazarlarda veya mitolojik ve alegorik yazılarıyla tanınan Alanus ab insulis'de olduğu gibi, sadece bilginlere özgü bir iş olarak kalmaktadır. Halbuki Rönesans, parça parça taklit ve toplama yoluyla değil, tam tersine, bir bütün olarak bir yeniden doğuştur. Böyle bir yeniden doğuş ise, gerçekte XII. yüzyılın adı bilinmeyen bir "rahibinin" (clericus) şiirlerinde kendini göstermektedir.

Bununla beraber, İtalyanların geniş ölçüde ve genel olarak İlkçağ klasik kültürünü benimsemeleri, ancak XIV. yüzyılda başlamıştır. Bunun için kent yaşamının gelişmesi ve özellikle, ancak İtalya'da ve ancak şimdi görüldüğü biçimde gelişmesi, yani şehirde soylular ile halkın gerçekten eşit koşullar altında yan yana yaşaması zorunluydu; kültür ihtiyacını şiddetle duyan ve bunu gidermek için elverişli zaman ve araçlara sahip olan ve bütünü kapsayan bir toplumun doğması gerekiyordu. Fakat kültür, Ortaçağ'ın hayal dünyasından kendini kurtarmak isterken, birdenbire ve yardımsız olarak, deneme yoluyla, maddi ve entelektüel dünyaya nüfuz edemezdi; bir kılavuza muhtaçtı ve işte klasik kültür, entelektüel alanların her birinde erişmiş olduğu birçok objektif gerçekle, böyle bir kılavuz olarak hizmetini sunuyordu. Şükran ve hayranlıkla biçim ve madde alınıyordu ondan; klasik İlkçağ kültürü yeni devir kültürünün başlıca içeriği haline geliyordu.[2] İtalya'da hüküm süren genel koşullar da, böyle bir biçim değiştirme için çok elverişli bulunuyordu. Ortaçağ imparatorluğu, Hohenstaufen Hanedanı'nın orta-

2 Hayatın bütün alanlarında öğretmen ve kılavuz olarak klasik çağ kültürünün ne derece iş görebileceği, kısa bir şekilde mesela Aeneas Sylvius (*Opera*, s. 603; Epist. 105. Arşidük Sigismund'a seslenerek) tarafından tasvir edilmiştir.

dan kalkmasından beri İtalya'dan ne vazgeçmişti ve ne de burada tutunabiliyordu. Papalık Avignon'a göç etmişti. Hâlâ hüküm sürmekte olan siyasi kuvvetlerin çoğu, zorla ve yasadışı bir şekilde iktidara gelmişlerdi. Fakat bilinci uyanmış olan zekâ, yeni ve sağlam bir ülkü aramaya koyulmuştu. Böylece bir Roma-İtalya dünya egemenliği hülyası ve postulatı, halkın ruh ve fikrine o kadar işlemişti ki, Cola di Rienzi bunu bir gerçek haline sokmaya teşebbüs ediyordu. Özellikle ilk Tribünlüğü (halkın haklarını savunmakla görevli yargıç) zamanında görevini kavrayış tarzı ile Cola di Rienzi'nin bu girişimi, şüphesiz garip bir komedi haline düşmeye mahkûmdu. Ancak eski Roma'nın büyüklüğünü hatırlamak, ulusal duygu için hiç de küçümsenecek bir değer değildi. Kendilerini eski Roma'nın kültürü ile yeniden donatılmış gören İtalyanlar, çok geçmeden, dünyanın en ilerlemiş ulusu olma duygusunu taşıyorlardı.

Şimdi, zekâlarının bu hareketini bütün kaplam ve kapsamı ile değil, fakat sadece ana çizgileriyle çizmeye ve esas itibarıyla başlangıçtaki halini tasvir etmeye geçiyoruz.[3]

Herşeyden önce, örenler kenti Roma'ya[4], Mirabilia Romzae'nin ve Malmesbury'li William'ın tarihî yapıtlarının yazılmış bulundukları zamanlarda olduğundan çok daha ayrı bir saygı duyulmaktadır

3 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Roscoe, Lorenzo Magnifico ve ayrıca X. Leo; yine bkz. Voigt, Enea Silvio ve Papencordt: *Geschischte der Stadt Rom im Mittelalter*. XVI. yüzyıl başlarken kültürlü kişilerin bilmeleri gereken şeylerin ne kadar çoğaldığı hakkında bir fikir edinmek isteyenler için: R. Volaterranus, *Commentarii Urbani*. Burada görülmektedir ki klssik çağ kültürü, her bilgi dalı için anahtar ve esas içerik sayılmaktadır: İktidar sahipleri ve meşhur şahsiyetlerin biyografileri sayesinde coğrafya ve mahalli tarihleri için, popüler felsefe, ahlâk ve Aristo'nun tüm eserlerinin tahliline varıncaya kadar bütün bilimler için aynı durum geçerlidir. Eser, Aristo felsefesi bölümüyle sona ermektedir. Bunun kültür kaynağı olarak önemini anlayabilmek için bütün eski ansiklopedilerle karşılaştırılması gerekir. Aynı konu Voigt tarafından ele alınıp çok ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir: *Die Wiederbelebung des Klassischen Altertums*.

4 Burada yüzeysel olarak değinilen problem, en geniş şekliyle Gregorovius tarafından çözülmüştür: *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*. Bir daha tekrarlamamak üzere bu eseri burada salık vereceğiz.

şimdi. Dindar ziyaretçiler kadar, büyüye inananların ve define arayıcıların imgelemleri de, tarihçilerle yurtseverlerin yazılarında görülen imgelem yanında sönük kalmaktadır.[5] Dante'nin aşağıdaki sözleri bu anlamda anlaşılmalıdır: "Roma'nın taşları ve duvarları saygıya değer; üzerinde kentin kurulmuş bulunduğu toprak ise insanların dediklerinden daha da değerlidir."[6] Hiç durmadan tekrarlanan yıldönümü şenlikleri, edebiyatta hemen hemen anmaya değer bir anı bırakmış değildir. 1300 tarihinde yapılan yıldönümü şenliklerinin en zengin kazancı, Giovanni Villani'nin, bir tarih yazma kararıyla memleketine dönmesidir. Onu böyle bir karar vermeye, Roma şehrinde gördüğü örenlerin görüntüsü itmişti. Petrarca, klasik İlkçağ ve Hıristiyan kültürleri arasında bölünmüş bir ruh durumundan haber vermektedir bize. Giovanni Colonna ile beraber Diocletian sütunlarının o büyük kemerlerine sık sık nasıl tırmandığını anlatmaktadır.[7] Burada, temiz hava ve derin sessizlik içinde, dört yana yayılmış olan geniş manzaraların ortasında, birbirleriyle konuşmaktadırlar. Konuşmalar, ticaret ve siyaset işleri hakkında değil, fakat dört yanı çevreleyen örenler ve yukarıdan seyrettikleri manzaradan esinlenerek tarihsel konular etrafında dönmektedir. Petrarca daha çok klasik kültürü, Giovanni ise daha ziyade Hıristiyanlık çağını temsil etmektedir. Sonra felsefeden ve sanatları icat edenlerden söz ediliyor. O zamandan beri, ta Gibbon ve Niebuhr'a kadar kaç kez, bu örenler kenti aynı tarihsel düşünceleri uyandırmıştır.

Aynı şekilde ikiye bölünmüş bir his, Fazio degli Uberti'nin 1360

5 Guil. Malmesb., *Gesta Rerum Anglor.*, L. II.,paragraf 169, 170, 205, 206. (ed. London, 1840, I, s. 277 vd.; s. 354 vd). Çeşitli define arayıcıları hülyaları, sonra hayalet aşkı olarak Venüs ve nihayet XI. yüzyıl ortalarına doğru Evander'in oğlu olan Pallas'ın dev vücudunun bulunması. Krş. Iac. ab Aquis, Imago Mundi (*Hist. Part. Monum. Script.*,III. Col 1603): Gizli definelerle ilgili olarak Colonna ailesinin kökeni hakkında. Malmesbury, define kazıcıları hikâyelerinden başka Tours Piskoposu Hildebert de Mans'ın mersiyesini vermektedir. Bu, XII. yüzyılın ilk yarısında hümanizme kaşı duyulan heyecanın en göze çarpan örneklerinden biridir.

6 Dante, *Convito*, Tratt. IV. Cap. 5.

7 *Epp. Familiares*, IV. 2 (s. 657): Henüz görmecliği Roma hakkındaki sözleri, a.g.e., II, 9 (s. 600). Krş. II, 14.

tarihlerine doğru yazmış olduğu *Dittamondo* adlı yapıtında da kendini göstermektedir. Tamamıyla hayal ürünü bir seyahatnameden ibaret olan bu kitapta yazara, tıpkı "İlahi Komedya"da Vergilius'un Dante'ye yaptığı gibi, eski coğrafyacı Solinus arkadaşlık etmektedir. İkisi birlikte, San Nicolaus'un anısına saygı olarak Bari kentini ve başmelek Mikâil'in hatırı için de Monte Gargano'yu ziyaret ediyorlar. Roma'ya geldikleri zaman Araclive Trastevere'de Santa Maria efsanelerinden söz ediliyor. Eski Roma'nın putperestlik devrine ait ihtişamı, daha şimdiden hissedilir derecede ağır basmaktadır. Yırtık giysiler içindeki saygıdeğer bir ihtiyar kadın (bu, Roma'dır) onlara şanlı tarihi anlatıyor ve eski zaferleri uzun uzun tasvir ediyor.[8] Sonra bu iki yabancıyı kentte gezdiriyor ve onlara yedi tepe ile birçok ören üzerine açıklamalar yapıyor: "Che comprender potrai, quanto fui bella!" (Ne kadar güzel olduğunu anlayacaksın!)

Ne yazık ki Şizma ve Avignon papaları zamanındaki Roma, klasik kültür kalıntıları bakımından birkaç kuşak önceki Roma olmaktan çok uzaktı. 1258 tarihlerinde senatör Brancaleone tarafından, Roma ileri gelenlerine ait 140 berkitilmiş konağın yıktırılması, herhalde hâlâ ayakta duranların karakterini kökünden değiştiren korkunç bir yıkım olsa gerektir. Hiç şüphe yok ki soylular, en az yıkılmış ve en yüksek örenlerde oturmayı yeğ tutarlardı.[9] Bununla beraber o zamanlar, bugünkünden çok daha fazla ören vardı ve şimdi sadece tuğladan iskelet kısımlarını gördüğümüz birçok bina kalıntısının mermer kaplamaları, sütunlu kapıları ve daha başka süsleri hâlâ ayakta duruyordu. Bu durum içinde, eski şehrin topogra-

8 *Dittamondo*, II. Cap. 3. Alay, kısmen ilkel resimlerdeki Üç Kutsal Kral ve maiyetini hatırlatmaktadır. Şehrin tasviri, (II, cap. 31) arkeoloji bakımından büsbütün değersiz değildir. Palistore (Murat., XXIV, col. 845) 'ye göre 1366 tarihinde Nicolo ve Ugo d'Este Roma'ya seyahat etmişlerdir: Per vedere quelle magnificenze antiche, che al presente si possono vedere in Roma (Şimdi Roma'da görülebilen o klasik ihtişam).

9 Sırası gelmişken burada, Ortaçağ'da Roma'nın yabancılar tarafından bir taş ocağı sayıldığına dair bir belge verelim: 1140'ta St. Denis kilisesini yeniden inşa etmek için büyük sütunlar arayan meşhur papaz Sugerius, Diocletian hamamlarındaki granit sütunları alıp götürmeyi düşünüyordu; fakat sonra fikrini değiştirdi: ***Sugerii Libelius Altes***, Duchense, Scriptores IV, s. 352. Hiç şüphe yok ki Büyük Karl daha ölçülü hareket etmişti.

fisi ciddi olarak etüd edilmeye başlandı. Poggio'nun Roma gezisinde[10], klasik kültür kalıntıları ile eski yazarların ve yazıtların (kitabeleri, bitkilerin altından bulup çıkarıyordu)[11] ilk kez etüd edilmesi, birbirine daha içten bağlı bulunmaktadır; fantezi arka plana atılmıştır; Hıristiyanlık devrinin Roma'sı fikri, kasıtlı olarak bertaraf edilmiştir. Maalesef Poggio'nun eseri fazla ayrıntılı olmadığı gibi resimli de değildir!

Poggio, seksen yıl sonra Rafael'in gördüğünden çok daha fazla sayıda kalıntının ayakta durduğuna tanık olmuştur. Caecilia Metella'nın mezar anıtını ve Capitol eteğindeki bir tapınağın sütunlu cephesini görmüştür. İlk görüşünde hiç dokunulmamış olduğu halde yerinde duran bu tapınak, ikince defasında, mermerin yakılarak kolaylıkla kireç haline getirilme özelliği yüzünden, yarı yıkılmış bir örene dönmüş bulunuyordu. Minerva tapınağının yanındaki büyük bir sütunlu yol da, yer yer aynı akibete uğramıştı. 1443 tarihinde bir gözlemci, bu kireç yakma alışkanlığının hâlâ devam etmekte olduğunu yazıyor: "Bu utanılacak bir şeydir; çünkü yeni binalar acınacak bir haldedir; Roma'da güzel olan, harebelerdir."[12] O zamanki şehir halkı, köylülere özgü palto ve çizmeleriyle, yabancıların gözüne sığın çobanları gibi görünürlerdi; gerçekten de kent içinde ta Banchi'lere kadar uzanan alanda hayvan otlatılırdı. Belli bazı vesileler, kilisede yapılan ayinler, sosyal toplantılar için biricik fırsatı teşkil ederdi. Bu vesile ile güzel kadınlar görmek mümkündü.

Papa IV. Eugen'in (ö. 1442) son yıllarında Blondus de Forli, *Roma Instaurata* adlı kitabını yazarken, Frontinus ile eski Libri regionali'den (bölgeler hakkında kitaplar) ve anlaşıldığına göre Anasta-

10 Pogii, *Opera*, fol. 50 vd. *Ruinarum Urbis Romae Descriptio*. 1430 tarihine doğru, yani V. Martin'in ölümünden az önce. Caracalla ve Diocletian hamamlarının iskelet ve sütunları henüz yerlerindeydi.

11 İlk kez yazıtları toplayan kişi olarak Poggio, *Vita Pogii*'deki mektubunda; Murat., XX, Col. 177. Büst toplayan kişi olarak: Col. 183.

12 Fabroni, *Cosimi*, not 86, Alberto degli Alberti'nin Giovanni Medici'ye bir mektubundan. V. Martin devrinde Roma'nın durumu hakkında bkz.Platina, s. 277. IV. Eugen'in bulunmadığı zamana ait Roma'nın durumu hakkında bkz. Vespasiano Fiorent., s. 21.

sius'dan faydalanmıştır. Amacı sadece Roma şehrinde o sırada mevcut olan binaları tasvir etmek değil, kaybolmuş olanları da meydana çıkarmaktır. Yazar, yapıtın papaya sunuluşu ile uyumlu olarak, kentin genel olarak bir ören alanına dönmüş olması karşısında, Roma'nın sahip olduğu çok değerli aziz kalıntılarıyla avunmaktadır.

V. Nicolaus (1447-1455) ile, Rönesans'a özgü olan yeni anıtsal anlayış (ihtişam zihniyeti) papalık tahtına geçmiştir. Roma'nın bir kent olarak itibarını arttırma ve onu güzelleştirme çabası, eski yapı kalıntıları için bir yandan tehlikeyi çoğaltmış, bir yandan da kentin ününü sağlayan eski yadigârları daha büyük bir özenle koruma fikrini kuvvetlendirmiştir. II. Pius, eski eserlere karşı büyük bir ilgi ve heyecan duymaktadır. Gerçi bu papa Roma'daki eski eserlerden pek az söz etmiştir. Fakat buna karşılık dikkatini İtalya'nın başka taraflarındaki eski eserlere yöneltmiş, Roma çevresinde bulunan eski eserleri ilk defa ayrıntılı bir şekilde inceleyip tasvir etmiştir.[13] Bununla beraber, bir din adamı ve kozmografyacı olarak onu, klasik İlkçağ ve Hıristiyanlık dönemlerinden kalma anıtlar ile doğanın harikaları da aynı derecede ilgilendirmektedir. Yoksa o, "Nola, klasik çağın anıları ve Marcellus'un kahramanca savaşından çok daha fazla, St. Paulinus'un anısıyla şeref kazanmıştır," diye yazarken, acaba kendini zorluyor muydu? II. Pius'un aziz kalıntılarına inandığı noktası üzerinde herhangi bir şekilde şüphe edilemez. Ancak onun zihni, anlaşılan daha çok doğayı ve klasik İlkçağı araştırmaya, anıtsal eserlere karşı koruyucu davranmaya ve insan hayatını inceden inceye gözlemeye yatkındı. Papalığının son yıllarında nekrisli olmasına karşın büyük bir neşe içinde, sedye ile kendini dağ taş demeden taşıtarak Tusculum, Alba, Tibur, Ostio, Falerii ve Ocriculum'u ziyaret ediyor ve bütün gördüklerini kaydediyordu. Eski Roma şoselerini ve su kemerlerini izliyor ve Roma çevresinde İlkçağ halklarının

13 Aşağıdaki bilgi şu eserlerden aktarılmıştır: Jo. Ant. Campanus, *Vita Pii II.*, Murat., III, II, Col 980. *Pii II Commentarii*, s. 48, 72 vd.; 206, 240, 501 ve daha başka sayfalarda.

yerleşim yerlerini sınırlandırmaya çalışıyordu. Urbino Dukası Büyük Federigo ile birlikte Tibur'a yaptığı bir gezintide her ikisi de, klasik İlkçağ ve bu çağın savaş sanatı üzerine, özellikle Truva savaşı hakkında konuşmalarla gayet hoş vakit geçiriyorlardı. 1459 tarihinde Mantua Kongresi'ne katılmak üzere seyahate çıktığı zaman da, Pilinius tarafından sözü edilen Clusium labirentini yolda boş yere arıyor ve Mincio'da Vergilius'un villası (Villa Virgilis) diye tanınan binayı ziyaret ediyordu. Aynı papanın, telhiscilerden de klasik Latince üslubu istemesini doğal görmek gerekir. Gerçekten de bir zamanlar, Napoli ile savaş sırasında, birçok Arpinumlu hakkında, M. T. Cicero veya C. Marius'un hemşerileridir diye (gerçekten bunların birçoğu aynı adı taşıyordu) genel bir af çıkaran o olmuştur. Blondus, *Roma Triumphans* adlı kitabını, anlayıp koruyacak bir kişi olarak yalnız ona ithaf edebilirdi ve böyle de yaptı. Blondus'un *Roma Triumphans*'ı Roma İlkçağı'nı bir bütün olarak ele alıp tasvir etmek girişiminde bulunan ilk yapıt sayılmaktadır.

O dönemde İtalya'nın başka yerlerinde de Roma İlkçağı'na karşı derin bir ilgi uyanmıştı. Boccaccio geniş Bajae örenlerini "Eski fakat yine de modern ruhlar için yepyeni duvarlar" diye vasıflandırmıştır.[14] O zamandan beri bu örenler Napoli çevresinin görülmeye değer en önemli yerleri sayılıyordu. Artık çeşitli eski yapıtları toplayarak koleksiyonlar oluşturan insanlar görülüyordu. Anconalı Ciriaco (ö. 1457) yalnız İtalya'yı değil, aynı zamanda eski dünyanın başka ülkelerini de geziyor ve çok sayıda yazıt ve resimle yurduna dönüyordu. Bütün bu zorluklara katlanmakla ne elde etmek istediği sorusuna, "ölüleri diriltmek" diye cevap veriyordu.[15] Tarihlerde, kimi kentlerin, öteden beri Roma ile gerçek veya imgesel nitelikte olmak üzere bağları bulunduğuna, doğrudan doğruya Romalı göçmenler tarafından kurulduklarına veya bayındırlaştırıldıklarına işa-

14 Boccaccio, *Fiammetta*, cap. 5.

15 Leonardo Alberti. *Descriz. di tutta l'Italia*, fol. 285. Lionardi Aretino'ya göre (Baluzius, *Miscell.* III, s. III) Cicero, Aetolia, Acamania, Boetia ve Peloponnessos'u dolaşmıştı ve Sparta, Argos ve Atina'yı tanıyordu

ret edilmiştir.[16] Hoşa gitmeye hazır genealogların, bazı aileleri soyca eski Roma'nın ünlü ailelerine bağlamaları çoktandır görülen bir davranıştı. Bu o kadar hoşa giden bir şeydi ki, XV. yüzyılda başlamak üzere olan eleştirinin ışığı altında bile bırakılmıyordu. Papa II. Pius, Viterbo'da bulunduğu sırada[17], acele Roma'ya dönmesini kendisinden rica eden Roma elçilerine hiç çekinmeden şunları söylüyordu: "Roma, Siena kadar benim vatanım sayılır. Çünkü mensubu olduğum Piccolomini ailesi, çok eskiden Roma'dan göç ederek Siena'ya yerleşmiştir. Ailemiz bireyleri arasında sık sık kullanılan Aeneas ve Sylvius adları da bunu ispat etmektedir." Onun, Julii ailesi soyundan gelmiş olmayı istemesi çok olasıdır. Venedikli Barbo ailesinden olan Papa II. Paul'un da aynı şekilde gururu okşanmıştı. Bu ailenin kökeni tamamıyla aksi bir yönden, yani Almanya'dan gelmiş olmasına rağmen, Romalı Ahenobarbus'lara bağlanıyordu. Güya bunlar vaktiyle Roma'dan bir kafile ile birlikte Parma'ya gitmişler, sonra da torunları parti kavgaları sonucunda Venedik'e göçmüşlerdi.[18] Massimi ailesinin, Q. Fabius Maximus'un ve Cornaro ailesinin de, Cornelius'un soylarından gelmiş oldukları iddiasıyla ortaya çıkmasını doğal görmek gerekir. Buna karşılık hikâyeci Bandello'nun, en eski atasını kibar Ostrogot ailelerinden birinde araması (I. Nov. 23), XVI. yüzyıl

16 Birçok örnekten yalnız iki tanesini vereceğiz: Milano'nun efsanevi kökeni, ***Manipulus***'ta (Murat., XI. Col. 522) ve Floransa'nın efsanevi kökeni, Ricordano Malaspini'nin vekayinamesinin başında ve bir de G. Villani'nin tarihinde anlatılır. Villani'ye göre Floransa, Roma'ya karşı iyi duygular beslediğinden, Roma aleyhtarı ve âsi Fiesole'ye karşı ta eskiden beri haklı durumda kalmıştır (I, 9, 38, 41; II, 2). Dante, Inferno XV. 76.

17 *Commentarii*, s. 206, IV. kitapta.

18 Mich. Cannerius, ***Vita Pauli II***: Murat., III, II, Col. 993. Yazar, Domitius Ahenobarbus'un oğlu Nero'ya karşı bile, papa ile akrabalığı dolayısıyla, nezaketsiz davranmak istememiştir; onun hakkında şöyle diyor: De quo rerum scriptores multa ac diversa commemorant (ki bunun hakkında tarihçiler birçok değişik şey söylerler...). Milano'daki Plato ailesi, daha da ileri giderek büyük Platon'un soyundan gelmiş olmakla övünüyordu. Philelpho bir düğün söylevinde ve bir de hukukçu Teodoro Plato için söylediği bir övgüde, bu iddayı doğrulama cesaretini gösteriyordu. Giovan Antonio Plato ise 1478'de yaptığı, büyük filozofun bir rölyef figürüne (Milano'da Mazenta sarayının avlusunda) şu yazıtı koyuyordu: Platonem suum. A quo originem et ingenium refert... (onun kaynağı ve ustası olan Platon'u...).

için gerçekten göze çarpan bir ayrılık oluşturmaktadır.

Yine Roma'ya dönelim. O zaman kendisine Romalı adını veren ahali, İtalya'nın geri kalan yerlerinden gördüğü saygıyı büyük bir sevinçle karşılıyor ve bununla övünüyordu. Papa II. Paul, IV. Sixtus ve VI. Alexandr dönemlerinde bir takım debdebeli karnaval alayları göreceğiz ki bunlar, o zamanlar en çok sevilen imgesel tabloyu, yani eski Roma imparatorlarının zafer alaylarını temsil etmektedir. Halk duygusu coştuğu zaman kendini ancak bu şekilde ifade edebilirdi. Tam böyle bir ruh durumu içinde, 18 Nisan 1485'te bir söylenti yayıldı: Güya eski Romalı genç bir bayanın, klasik çağdan kalma, göz kamaştıracak derecede güzel ve asıl biçimini kaybetmemiş cesedi bulunmuştu.[19] Lombardialı birkaç duvarcı ustası, Via Appia'da bir mezar açmışlar ve mermer bir sanduka bulmuşlardı. Sandukanın üzerinde sözde şu yazıt vardı: Julia, Claudius'un kızı. Hikâyenin bundan sonraki kısmı, işte bu temel üzerine kurulan bir imge ürünüdür: Güya Lombardialı ustalar, bir mezarı açmışlar ve mermer bir sandukada buldukları değerli hazineleri ve süs eşyalarını alarak ortadan kaybolmuşlardı; ceset, koruyucu bir esans ile sıvanmış olup, tıpkı yeni ölmüş on beş yaşında bir kızın vücudu gibi taze, hatta canlı gibiydi; hâlâ yaşayan bir insanın rengi vardı; gözleri ve ağzı yarı açıktı. Bu ceset Capitol'daki Conservatori sarayına götürüldü ve buraya gerçek anlamda bir ziyaretçi akını başladı. Cesedin resmini yapmak için birçok kişi geliyordu; "Çünkü o, sözlerle ve yazıyla anlatılması mümkün olmayacak kadar güzeldi; sözlerle anlatılsa ve yazılsa bile, onu görmeyenler inanmayacaklardı." Fakat cesedi, Papa VIII. İnnocent'in buyruğu ile, gecenin birinde, Porte Pinciana önünde gizli bir yere gömmek zorunda kalındı. Boş lahit ise, Conservatori sarayında alıkondu. Çok olasıdır ki, balmumu veya başka bir maddeden, ideal sayılan tarzda bir maske yapılarak cesedin başına konmuştu; sözü edilen altın saçlar, bu teoriye çok

19 Bu hususta bkz. Nantiporto: Murat., III. Col. 1049; Infessura: Eccard, II. Col. 1951; Matarazzo: Archiv. Stor., XVI, II. s. 180.

iyi uyar. Burada duyguları harekete getiren nokta, hikâyedeki gerçeklik payı değil, nihayet gerçek olarak gözle görüldüğüne inanılan bir klasik İlkçağ insanının vücudunun, şimdi yaşayanların hepsinden, zorunlu olarak, her bakımdan çok daha üstün ve güzel olması gerektiği hakkında beslenen kuvvetli inançtır.

Bu arada yapılan kazılar sayesinde Roma'nın maddi varlığı daha iyi tanınıyordu. Daha VI. Alexandr zamanında "Grotesques" adı verilen eskilerin duvar ve kemer dekorasyonları keşfedilmiş ve Porto d'Anzo'da Belvedere Apollo'su bulunmuştu. II. Julius döneminde ise Laocoon, Vatican Venüs'ü, Torso, Cleopatra ve daha birtakım parlak buluntular elde edilmişti.[20] Büyüklerin ve kardinallerin sarayları da klasik İlkçağ'dan kalma heykel veya parçalar halinde başka eserlerle dolmaya başlamıştı. Rafael, Papa X. Leo adına, eski şehrin bütününü ideal şekilde restore etmeye girişmişti ki, kendisinin (veya Castiglione'nin) meşhur mektubunda bundan bahsedilmektedir.[21] II. Julius zamanında bile hâlâ devam etmekte olan tahriplerden acı acı şikayet ettikten sonra papayı, sayısı çok azalmış klasik eser kalıntılarını korumaya davet etmektedir; İlkçağ'ın tanrısal ruhunun azamet ve kudretine tanıklık eden bu kalıntıların anıları, bugün yüce işler görmeye yetenekli insanların ruhunu ateşlemektedir. Sonra Rafael, dikkate değer şekilde derin görüşlerle, karşılaştırmalı bir sanat tarihinin temellerini atmaktadır. Sonunda ortaya koyduğu arkeoloji ilkeleri, bugün de değerlerini korumaktadır. Kâğıda alınırken, her eser için ayrı ayrı yapılmış cephe resmi ve kesit istemektedir. O zamandan beri arkeolojinin, özellikle dünyanın bu kutsal kentini ve topografisini incelemeye kendini verdiği, böylece gelişerek özel bir bilim haline nasıl geldiği ve hatta Virtuvian Akademisi'nin arkeolojiye ne kadar geniş hedefler çizdiği hakkında bile burada daha ayrıntılı bilgi veremeyeceğiz.[22] Ama X. Leo dönemi

20 Daha II. Julius zamanında, heykeller bulmak için kazılar yapılıyordu. Vasari XI, s. 302, VitaDi Gio, da Udine.

21 Quatremere, *Stor. della vita di Rafaello*, ed. Longheria, s. 531.

22 *Lettere Pittoriche*, II, 1. Tolomie'den Landi'ye, 14 Kasım 1542.

üzerinde biraz daha durabiliriz. Bu papa zamanında, klasik İlkçağ'dan duyulan zevk, diğer bütün zevklerle iç içe geçerek, Roma'daki hayata müstesna bir nitelik, bir kutsallık vermiştir. Vatikan, şarkı ve müzik sesleriyle çınlıyordu. Tıpkı hayatın zevklerini tatmaya davet eden bir ses gibi, bu nağmeler, bütün Roma'yı dolaşıyordu. Bununla beraber X. Leo, bütün bu cümbüşler sayesinde kendi dert ve acılarını uzaklaştırmayı başaramamış, neşe ile ömrünü uzatmak için bilinçli olarak yaptığı hesaplar da yanlış çıkarak, çok erken ölmüştür.[23] Paolo Giovio'nun tasvir ettiği şekilde Leo zamanındaki Roma'nın parlak tablosunun etkisinden kurtulmak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Yükselmeye uğraşanların durumları, borçlarına rağmen mevkilerinin gerektirdiği şekilde yaşamak zorunda olan ruhbanın sefaleti[24], Leo'nun edebî mesenliğinin tıpkı bir piyango gibi tamamıyla tesadüfe bağlı bulunuşu ve nihayet papanın skandal derecesine varan berbat maliye yönetimi gibi kötü taraflar da aynı tabloda görünmektedir.[25] Fakat tablonun parlaklığı o derece keskindir ki, bütün bu gölgeler onu bulandırmaya yeterli gelmemektedir. Bu durumları iyi tanıyan ve alaya alan Ariosto, altıncı yergisinde, örenler kentini gezerken kendisine arkadaşlık edecek olan yüksek kültürlü şairlerle bir arada bulunmaya, yapacağı edebî faaliyetler için orada bulabileceği tavsiyelere, en sonunda da Vatikan kitaplığında bulunan hazinelere özlem duyduğunu ifade etmektedir. Fakat kendisini Ferrara elçisi olarak yeniden Roma'ya gitmeye, çoktandır ümidini kestiği Medici'lerin desteği değil bunlar çekecektir. Örenler, gerek Roma'nın içinde gerekse dışında

23 O, "curis animique doloribus quacumque ratione aditum intercludere" (endişe ve acının, ne şekilde olursa olsun yolunu kapamak) istiyordu; neşeli şakalardan ve müzikten hoşlanırdı ve bu tarzda hareket ederek ömrünü uzatacağını umuyordu. *Leonis X Vita*, anonyma, Roccoe, ed. Bossi XII. s. 169.

24 Ariosto'nun yergilerinden I. (Perc'ho molto vd.) ve IV. (Poiche, Annibale vd.) bunun hakkındadır.

25 Ranke, *Paepste*, I. 408 vd. *Lettere de' Principi*, I, Negri'nin mektubu, 1 Eylül 1522; ...Tutti questi cortigiani esausti da Papa Leone e falliti... (Papa Leone'nin bitkin hale düşürdüğü ve iflas ettirdiği bütün bu saray adamları...).

yalnız arkeolojik çabayı ve yurtseverlik heyecanını uyandırmakla kalmıyor, aynı zamanda hüzünlü ve duygulu bir ruh durumunu meydana getiriyordu. Daha Petrarca ile Boccacio'da böyle bir ağıt duygusunun varlığını görüyoruz. Poggio, sık sık Venüs ve Roma tapınağını ziyaret ediyordu. Bu ziyaretler sırasında, bir vakitler senatonun toplantı yeri olan tapınağın Castor ve Pollux'a ait olduğuna inanıyor ve Crassus, Hortensius ve Cicero gibi büyük hatiplerin anılarına dalıyordu. Sonra II. Pius, özellikle Tibur'u tasvir ederken, tamamıyla duygusal bir anlatım kullanmaktadır.[26] Çok geçmeden de, Polifilio tarafından eklenen açıklamaları ile birlikte ören resimleri, ilk kez olarak ortaya çıkıyordu.[27] Bu kitabın sayfalarında muhteşem kemerler ve sıra sütunlar (colonnades), ihtiyar çınar ağaçları, defne, servi ve fundalıklar içine yarı gömülmüş halde görülmektedir. Kutsal hikâyelerde İsa'nın doğuş yerini mümkün oduğu kadar muhteşem bir saray kalıntısı içine nakletmek âdet olmuştur.[28] Bunun nasıl yapılabildiğini açıklama olanağı yoktur. Suni örenlerin eninde sonunda, geniş parkların manzarası için olmazsa olmaz bir unsur haline gelmesi, bu duygunun sadece maddi görüntüsünden başka bir şey değildir.

Fakat, klasik İlkçağ kültürünün kalıntıları arasında, mimariye ve diğer sanatlara ait eserlerden çok daha önemli olanları, doğal olarak Yunan ve Latin dillerinde yazılı yapıtlardı. Bunlar, salt anlamda tüm bilginin kaynağı sayılıyordu. Büyük buluntular dönemi olan bu zamanda kitapların durumu birçok defa tasvir edilmiştir. Bu konuda ancak, yeterince dikkat edilmemiş bazı noktaları belirtebileceğiz.[29]

Uzun zamandan beri ve özellikle XIV. yüzyıl boyunca, İlkçağ

26 *Pii II. Commentarii*, s. 251. Krş. Aynı zamanda Sannazaro'nun ağıtı: "Ruinas Cumarum", II. kitapta.

27 Polifilo, *Hypnerotomachia*, sayfalar numarasız. Özet olarak bkz. Temanza, 12.

28 Halbuki bütün kilise babaları ve bütün hacılar bir mağaradan söz ederler. Şairler de bir sarayın sözünü etmemişlerdir. Krş. Sannazaro, *De Partu Virginis*, L. II.

29 Başlıca Vespasiano Fiorentino'dan, *Spicileg. Romanum*, X. Mai tarafından çıkarılmıştır. Yazar, XV. yüzyılın ortalarına doğru Floransa'da bir kitapçıydı.

yazarlarının İtalya'da yaptıkları etki büyüktü. Yeni yapılan keşiflerden çok eskiden beri bilinenler, geniş çevrelere yayılmış bulunuyordu. Boccacio ve Petrarca ile aynı çağda yaşamış olan aydınların başlıca esin kaynağı, en çok bilinen Latin şairleri, tarih yazarları, hatipleri ve epistolografllar (mektup üslubunda yazan yazarlar) ile Aristoteles'in, Plutarchus'un ve daha birkaç Yunan büyüğünün Latince'ye çevirilmiş bazı yapıtlarından ibaretti. Petrarca, Homeros'un Yunanca bir nüshasına sahipti ve okumasını bilmediği halde derin bir sevgi ve saygı ile bu kitabı saklıyordu. İlyada ve Odise'nin Latince'ye ilk çevirisini, Calabrialı bir Yunanlı'nın yardımı ile mümkün olduğu ölçüde meydana getiren, Boccaccio olmuştur. Bol sayıda yeni keşifler, nüshaları kopya ederek sistematik bir şekilde kitaplıkların kurulması, büyük bir çaba ve hızla Yunanca'dan çeviriler yapılması, ancak XVI. yüzyılla birlikte başlamıştır.[30]

Eğer o devirde yoksunluğun son derecesini göze alan birkaç kitap heveslisi çıkıp da derin bir heyecanla kitap toplamaya sarılmış olmasaydı, zamanımıza kadar gelen klasik yapıtların bir çoğu şüphesiz kaybolur gider, özellikle Yunanca olanlardan ancak pek azı kalırdı. Papa V. Nicolaus, henüz bir rahipken, yazma kitaplar satın almak veya bunların birer kopyasını çıkartmak için, ağır borçlara girmiştir. Rönesans'ın iki büyük tutkusu olan kitaplara ve mimariye düşkünlük, bu insanda daha o zaman kendini açıkça göstermiştir.[31] Papa olunca da aynı yoldan ayrılmadı, müstensihler onun için yazmaları kopya ediyor, birçok kişi dört bucakta onun hesabına kitap topluyordu. Perotto, Polybius'u Yunanca'dan Latince'ye çevirmesi karşılığında, ondan 500 gulden aldı; Guarino'ya da, Strabon

30 Bilindiği gibi klasik İlkçağ kültürüne gösterilen düşkünlük karşısında birtakım sahte eserler de uydurulmuştur. Bu hususta tipik olarak, edebiyat tarihlerinde Annius ve Viterbo hakkındaki yazılara bakınız.

31 Vespas. Fiorent., s. 31. "Tommaso da Sannazaro ussva dire, che dua cosa farebbe, s'egli potesse mai spendere, ch'era in libri e murare, E l'una e l'altra fece nel suo pontificato" (Tommaso da Sannazzaro, parası olsa iki şeye harcamak istediğini söylemiş; kitaba ve binaya). Onun çevirmenleri için bkz. Aeneas Sylvius, *De Europa*, 58. s. 459 ve Papencordt, *Geschichte der Stadt Rom*, s. 502.

çevirisi için 1000 altın gulden verildi. 500 altın gulden daha alacaktı, fakat papa birdenbire öldü. Nicolaus, 9000 cilt kitap bıraktı.[32] Papa sarayına mensup olan herkesin faydalanmasına açık olan bu kitaplık, büyük Vatikan kitaplığının çekirdeğini oluşturmuştur. Tıpkı bir zamanlar Kral Ptolemaios Philadelphus tarafından İskenderiye'de yapıldığı gibi, Vatikan'da da bu kitaplar, sarayın en soylu süsü olarak korunacaktı. Papa, veba salgını dolayısıyla, bütün sarayı ile birlikte Fabriano'ye göç ettiği zaman, çevirmenlerle yazıcılarını da, ölüm tehlikesinden kaçırmak amacıyla, beraberinde götürmüştü.

Büyük Cosimo Medici'nin yanında toplanmış dostlar çevresinden bir kişi olan Floransalı Niccolo Niccoli, bütün servetini kitap satın almaya harcamıştı.[33] En sonunda, artık hiçbir şeyi kalmadığı zaman, Medici'ler ona kasalarını açtılar; bu amaç için istediği paraları, tutarı ne kadar yüksek olursa olsun, onlar veriyordu. Ammianus Marcellinus'un, Cicero'nun *De Oratore*'sinin ve daha birçok önemli yapıtın metinlerinin tamamlanmasını ona borçluyuz. O, Cosimo'yu ikna ederek, Plinius'un Lübeck manastırında bulunan en iyi metnini satın aldırmıştır. Niccolo Niccoli, büyük bir gönlü yücelikle, kitaplarını okumak için dışarıya veriyor, isteyenlere kendi evinde okumaya izin veriyor ve bu kişilerle, okudukları kitaplar üzerine konuşuyordu. Niccolo Niccoli'nin 800 ciltlik kitaplığına 6000 altın gulden değer biçilmiş ve ölümünden sonra, Cosimo'nun aracılığı ile ve herkesin yararlanması şartıyla San Marco manastırına taşınmıştır.

Bu dönemin iki büyük kitap arayıcısı, Guarino ile Poggio'dur. Bilindiği gibi Poggio kısmen Niccoli'nin casusu olarak, Konstans Konsili vesilesiyle güney Almanya'da da kitap toplamak faaliyetinde bulunmuştur.[34] Burada Cicero'nun altı söylevini ve Quintilian'ın

32 Vespas. Fiorentino, s. 43 ve 658, 665. Krş. J. Manetti, *Vita Nicolai V*: Murat., III, II. Col. 925. Calixtus'un bu koleksiyonu dağıtıp dağıtmadığı hakkında bkz. Vespas. Fior. s. 284. Mai'nin notuyla beraber.
33 Vespas. Fior., s. 617 vd.
34 Vespas. Fior., s. 547 vd.

ilk tam metnini, St. Gall, yani şimdiki Zürih nüshasını bulmuştur. Anlatıldığına göre o, güya otuz üç gün içinde bunları baştan başa, eksiksiz ve çok güzel bir şekilde kopya etmiştir. Silius İtalicus, Manilius, Lucretius, Val, Flaccus, Ascon, Pedianus, Columella, Celsus, A. Gellius, Statius ve daha birçok İlkçağ yazarının yapıtlarını tamamlamayı, asıl olarak burada başarmıştır. Leonardo Aretino ile işbirliği yaparak, Plautus'un son on iki komedyasını ve Cicero'nun Verrinae'sini meydana çıkarmıştır.

Kardinal Bessarion, klasik İlkçağ'a beslediği derin sevgi ve hayranlık ile son derece büyük fedakârlıklara katlanarak 600 cilt yazma kitap toplamıştı.[35] Bunlar, Hıristiyan olan ve olmayan eski yazarların yapıtlarıydı. Umutsuz vatanının, günün birinde tekrar kurtulursa, kaybolmuş edebiyatını yeniden bulabilmesi için, bu kitapları vakfedecek bir yer arıyordu. Venedik hükümeti bunun için elverişli bir bina yapmaya hazır olduğunu bildirdi; San Marcus kütüphanesi bugüne kadar, o hazinenin bir bölümünü muhafaza etmektedir.[36]

Ünlü Medici kütüphanesinin meydana gelişinin özel bir tarihçesi vardır. Fakat burada ondan söz edemeyeceğiz. Lorenzo Magnifico için kitap toplayanların en başında, Johannes Lascaris geliyordu. Bilindiği gibi Kardinal Giovanni Medici (X. Leo), bu kitaplığın malı olan koleksiyonları, 1494 yağmasından sonra bir kez daha parça parça toplayarak bir araya getirmek zorunda kalmıştır.

Şimdi "Vatikana"da bulunan Urbino kütüphanesi, tamamıyla büyük Federigo de Montefeltro tarafından meydana getirilmiş bir kuruluştur.[37] Federigo, henüz çocukken kitap toplamaya başlamış, sonraları sürekli olarak, otuz kırk yazıcıyı ayrı ayrı yerlerde kitap kopya etmek için çalıştırmış ve zamanla bu yolda 300.000 dukat harcamıştır. Bu kitaplık, Vespasiano'nun yardımı sayesinde gayet

35 Vespas. Fior., s. 193. Krş. Marin Sanudo: Murat., XXII. Col. 1185 vd.
36 Bunun hakkında bkz. Malipiero, *Ann. Veneti*: Arch. Stor., VII, II, s. 653, 655.
37 Vespas. Fior., s. 124 vd.

sistematik bir tarzda devam ettirilmiş ve tamamlanmıştır. Vespasiano'nun bu hususta verdiği bilgi, o zamanlardaki bir kitaplığın ideal bir tablosunu çizmesi bakımından özellikle dikkate değer. Mesela bu Urbino kütüphanesinde, Vatikana koleksiyonunun, Floransa'daki St. Marco, Pavia'daki Visconti, hatta Oxford kütüphanelerinin katalogları mevcuttur. Urbino kütüphanesinin, çeşitli yazma metinlerinin tamamlığı bakımından ötekilere kat kat üstün olması dolayısla gurur duyulmaktadır. Sayıca belki de henüz Ortaçağ'a ve teolojiye ait yapıtlar daha fazlaydı. Thomas d'Aquino, Albertus Magnus, Bonaventura vs. tam külliyat halinde mevcuttu. Fakat başka hususlarda da çok zengindi; mesela elde edilmesi olanağı bulunan bütün tıp kitapları alınmıştı. "Moderni"ler arasında XIV. yüzyılın büyük yazarları, mesela Dante ve Boccaccio, bütün yapıtları ile en başta geliyorlardı. Bunları, Latince ve İtalyanca yazıları ve tüm çevirileri ile beraber yirmi beş seçkin hümanistin yapıtları izliyordu. Yunanca yazmalar arasında kilise babalarına ait olanlar fazlaydı. Bununla beraber "klasikler" listesinde Sophokles'in, Pindar'ın, Menander'in bütün eserlerini buluyoruz. Menander koleksiyonu, anlaşıldığına göre çok erken bir tarihte Urbino'dan uzaklaştırılmıştır.[38] Eğer böyle olmasaydı, filologlar çok geçmeden yayınlardı.

O zamanlar yazmaların ve kitaplıkların hangi yollardan meydana geldiği hakkında daha başka bazı bilgilerimiz de var. Nadir, tek veya biricik tam nüsha olan eski bir yazmayı doğrudan doğruya satın almak, şüphesiz büyük bir talih işiydi ve bu hesaba katılamazdı. Kitap kopya etmeyi meslek edinenler arasında Yunanca bilenler en yüksek mevkideydi ve bu bir şerefti. Sayıları esasen az olan ve

38 Aşağı yukarı Urbino'nun, Cesare Borgia'nın ordusu tarafından alınması sırasında. Mai, bu yazmanın varlığından şüphelenmektedir; fakat ben olasılık vermiyorum ki, Vespasiano, hikmetli sözleri, bilindiği gibi sadece birkaç yüz beyitten ibaret olan Menander'den ve Sophokles veya Pindar gibi büyük yazarlardan alıp kendi eserine koymuş olsun. Bu Menander'in, günün birinde yeniden meydana çıkması hiç de olasılıktan uzak değildir.

böyle de kalan bu gibi kişilere yüksek ücret verilirdi.[39] Geri kalan müstensihlere "copisti" denilirdi. Bunlar, kısmen sırf bu sayede geçinen işçiler, kısmen de bir yan kazanca muhtaç olan fakir bilginlerdi. V. Nicolaus zamanındaki kopyacıların çoğunun Alman ve Fransız olması, çok dikkate değer bir noktadır.[40] Bunlar muhtemelen, papa sarayında herhangi bir işi olup, günlük yaşama gereksinmelerini bu şekilde kazanmak zorunda kalan kimselerdi. Mesela Cosimo Medici, Fiesole'nin güneyinde kurduğu Badia tesisinde kısa bir zaman içinde bir kütüphane meydana getirmek istediği zaman, Vespasiano'yu çağırdı. Vespasiano, depolarda mevcut yazmalar arasında istenilenin bulunması mümkün olmadığından, bunların satın alınmasından vazgeçilerek yeniden yazdırılmasını hükümdara salık verdi. Bunun üzerine Vespasiano, Cosimo ile bir anlaşma yaptı ve gündelik ödeme suretiyle kırk beş yazıcı çalıştırarak yirmi iki ay içinde 200 cilt yapıtı tamamlanmış bir halde teslim etti.[41] Kopya edilecek kitapların listesini, V. Nicolaus kendi eliyle Cosimo'ye vermişti (kiliseye ve dinî hizmetlere dair kitaplar, başka konulara ait olanlardan çok daha fazlaydı doğal olarak).[42]

Yazı türü, XIV. yüzyıldan beri kullanılan gayet güzel modern İtalyan yazısıydı. Bu yazı ile yazılmış bir kitaba bakmak başlı başına bir zevkti. Papa V. Nicolaus Poggio, Giannozzo Manetti, Niccolo Niccoli ve daha birçok ünlü bilgin, aynı zamanda birer hattattı ve bu nedenle ancak güzel yazı istiyorlar, başka türlüsüne hoşgörü

39 Piero de' Medici, kitap meraklısı Macar Kralı Matthias Corvinus ölünce, bundan böyle scittori'lerin (müstensihler) fiyat düşürmek zorunda kalacaklarını söylemiştir. Fakat bu, yalnız Grekler için söz konusu olabilir. Çünkü öteki müstensihler, bundan sonra da bütün İtalya'da bol bol iş bulmuşlar ve mesleklerini icra etmişlerdir. Fabroni, *Laurent. Magn.* not. 156. Krş. not. 154.

40 Gaye Carteggio, I, s. 164: III. Calixtus devrinde, 1455 tarihli bir mektup. Urbino'daki minyatürlü Kutsal Kitap'ı da, Vespasiano tarafından çalıştırılan bir Fransız istinsah etmiştir. Bkz: S. D'Agincourt, *La Peinture*, tablo 78.

41 Vespas. Fior., s. 335.

42 Urbino ve Pesaro (Aless, Sforza kataloğu s. 38) Kitaplıkları için de papa böyle bir lütufta bulunmuştu.

göstermiyorlardı. Yazmalar, içlerine ek olarak konan süsler, minyatürler olmasa da son derece ince bir zevkin ürünüydüler. Özellikle Laurenziana kitaplığındaki yazmaların baş ve sonlarındaki zarif süsler bunu ispat etmektedir. Büyük ve zengin adamlar tarafından ısmarlanan kitaplar, istisnasız parşömen üzerine yazılırdı. Gerek Vatikan ve gerekse Urbino'daki kitap ciltleri, hep aynı şekilde kızmızı kadife kaplı ve gümüş kakmalıydı. Eserin içeriğine duyulan saygıyı mümkün olduğu kadar soyluca süslemelerle ifade etmek anlayışının hakim bulunduğu bu dönemde, birdenbire ortaya çıkan basılmış kitaplara karşı başlangıçta gösterilen çekingenlik ve direnişi doğal görmek gerekir. Urbino hükümdarı Federigo basılmış bir kitap sahibi olmaktan "utanç duyardı."[43]

Fakat bu Alman icadını, kitap kopya etmeyi kendilerine meslek edinip bu sayede geçinen kimseler değil, bir kitaba sahip bulunmak için onu kopya etmek zorunda olan ve bundan bezmiş olan kişiler büyük bir sevinçle karşıladılar.[44] Çok geçmeden matbaa İtalya'ya da girerek, ilkin eski Latince ve daha sonra da Yunanca metinlerin çoğaltılması için kullanıldı; klasik yapıtların basılması, uzun zaman yalnız İtalya'ya özgü kaldı. Fakat bu iş, klasik eserler karşısında duyulan heyecandan beklendiği derecede hızlı olmadı. Bir süre sonra yazar ile matbaa arasındaki ilişkiler, modern anlamı ile kendini göstermeye başladı.[45] Papa V. Alexandr zamanında ise, sansür ortaya çıktı; kısa süre önce Cosimo'nun Philelpho'yu zorlamış olduğu gibi, bir kitabı yok etmek öyle kolay mümkün olmuyordu artık.[46]

Filoloji ve klasik İlkçağ kültürü araştırmalarının ilerlemesi ile il-

43 Vesp. Fior., s. 129.

44 Artes – Quis labor est fessis demptus ab articulis (onların yorgun parmakları bu zahmetten kurtarılmıştır). Robertus Ursus'un 1470'de yazdığı bir şiirde böyle deniliyor: *Rerum ital. Script.* Ex codd. Florent., II. Col. 693. Klasik eserlerin hızla yayılacağı ümidiyle biraz erken sevinmektedir. Krş. Libri, ***Histoire des Sicicnces Mathematiques***, II, 278 vd. Roma'da baskıcılar hakkında bkz. Gaspar Veron., ***Vita Pauli II***: Murat., III. Col. 1046. Venedik'te ilk ayrıcalık için bkz. Marin Sanudo: Murat., XXII. Col. 1189.

45 Elle yazıldığı sıralarda da buna benzer bir şey mevcuttu, bkz. Vespas. Fior., 656 vd., Zembino de Pistoja'nın Dünya Kronik'i hakkında.

46 Fabroni, *Laurent. Magn.*, not 212. Bu, ***De Exilio*** adlı bir hicve dairdi.

gili olarak metin eleştirisinin zamanla nasıl geliştiği sorununu incelemek, bu kitabın konusu dışında kalır. Bunun gibi, bilginlik tarihine de değinecek değiliz. Bizi ilgilendiren ve üzerinde duracağımız konu, İtalyanların bilgileri değil, fakat edebiyat ve hayatta klasik İlkçağ kültürünün yeniden doğuşudur. Bununla beraber, incelemenin doğrudan doğruya kendisi üzerine birkaç söz söylememize izin verilsin.

Eski Yunan kültürü üzerinde yapılan etütler, XV. yüzyılla XVI. yüzyılın başlarında olmak üzere, başlıca Floransa'da toplanmıştı. Petrarca ile Boccaccio'nun özendirici ifadeleri görünüşe göre, amatörlerin Yunan etütlerine katılması sonucunu vermekten daha ilerisine gidememişti.[47] Öte yandan, bilgin Grek mültecileri kolonisi ile birlikte Yunan etütleri de, 1520 tarihlerinde artık sönmüştü.[48] Agricola, Erasmus, Estienne ve Budeus gibi bazı Kuzey Avrupalıların bu arada Yunanca öğrenmiş olmaları, büyük bir talih eseri olmuştur. Yunan mültecileri kolonisi, Manuel Chrysoloras, bunun akrabası Johannes ve Trabzonlu George ile başlamıştı. Sonra İstanbul'un Türkler tarafından fethi sırasında ve bundan sonra Johannes Argyropulos, Theodor Gaza, oğulları Theophilos ile Basilios'u iyi bir Grek olarak yetiştiren Demetrios Chalcondylas, Andronikos Kallistos, Marcos Musuros, Lascaris ailesi ve başka bazı kişiler gelerek onlara katılmışlardı. Fakat Yunanistan'ın Türkler tarafından fethi tamamlandıktan sonra, Rumlar arasında, mültecilerin oğulları ve belki birkaç Giritli ile Kıbrıslı hesaba katılmazsa, yeni bir bilginler kuşağı yetişmiyordu. Aşağı yukarı Papa X. Leo'nun ölümü ile, genel olarak Yunan etütlerinin gerilemesi de başlamıştır ki, bunun nedenini kısmen entelektüel ilgi yönünün değişmesinde ve klasik

47 Krş. Sismondi VI, s. 149 vd.

48 Bu Greklerin nesillerinin sönmesini, Pierio Valeriano, *De Infelicitate Literat.*'da Lascaris'den söz ederken tespit etmektedir. P. Giovio da *Elogia Literaria*'sında Almanlar hakkında şöyle diyor: Quum literae non latinae modo cum pudare nostro, sed graecae et hebraicae in eorum terras fatali commigratione transierint (Utanç duymamız gerek, yalnız Latince eserler değil, Yunanca ve İbranice eserler de, sanki mukaddermiş gibi onların memleketine göçmüştür). 1450'ye doğru.

edebiyata göreli olarak doyulması belirtilerinin baş göstermesinde aramak gerekir.[49] Fakat muhakkak ki, Grek bilginleri kuşağının sönmesinin de aynı zamana rastlaması, tamamıyla bir tesadüf eseri değildir. 1500 tarihi ölçek olarak alınırsa, İtalyanlar arasında Yunan etütleri alanında büyük çabalar harcandığı görülmektedir. Örneğin Papa III. Paul ve IV Paul gibi, ihtiyarlıklarında hâlâ Yunanca konuşa bilecek güce sahip olanlar, bu dili o zaman öğrenmişlerdi.[50] Fakat bu dereceye erişebilmek için, doğuştan Grek olanlarla düşüp kalkmak şarttı.

Floransa'nın dışında Roma ile Padua hemen hemen sürekli olarak ve Bologna, Ferrara, Venedik, Perugia, Pavia ve daha başka kentler cle hiç değilse zaman zaman, ücretli Yunanca öğretmenleri çalıştırıyorlardı.[51] Yunanca araştırmaları, Venedik'teki Aldo Manucci basımevine çok şey borçludur. En önemli ve en uzun yazan Yunan yazarları, ilk defa olarak burada Grek dilinde basılmıştır. Aldo, bütün varını yoğunu bu işe koymuştur. O, dünyada eşine pek az rastlanabilen bir yayımcıdır.

Klasik etütlerin yanında Doğu etütlerinin de oldukça önemli bir kaplam kazandığına burada hiç olmazsa birkaç sözcük ile değinelim. Yahudilere karşı yapılan dogmatik polemikle ilgili olarak, ilk kez Floransalı büyük bir bilgin ve devlet adamı olan Giannozzo Manetti (ö. 1450), İbrani dilini ve tüm Yahudi ilmini öğrenmişti.[52] Onun oğlu Agnolo, çocukluğundan beri Latince, Yunanca ve İbranice öğrenmek zorunda bırakılmıştı. Hatta Papa V. Nicolaus, Kutsal Kitabın tamamını, genel olarak kullanılan halk Latincesini (vulgata) bir tarafa bırakmak eğilimi gösteren devrin filoloji akımı kar-

49 Ranke, *Paepste*, I, 486. Bu bölümün sonuyla karşılaştırın.
50 Tommaso Gar, *Relazioni della Corte di Roma* I. 338, 379.
51 Trabzonlu Yorgi, 1459 tarihinde 150 dukat yıllık ücretle Venedik'te belagat öğretmenliğine atanmıştı, bkz. Malipiero, Arch. Stor., XVI. II. s. 653. Perugia'da Yunanca öğretim kürsüsü hakkında bkz. Arch. Stor., XV. II s. 19'da giriş bölümü. Rimini'de Yunanca öğretilip öğretilmediği tespit edilememektedir. Krş. *Anecd. Litt.* II, s. 300.
52 Vespas, Fior., s. 43, 476, 578, 614. Fra Ambrogio Comaldolose de İbranice biliyordu, a.g.e., s. 320.

şısında, Giannozzo'ya yeniden tercüme ettirmiştir.[53] Reuchlin'den çok daha önce de birçok hümanist İbranice'yi öğrenmiştir. Pico della Mirandola ise, bilgin bir haham için gerekecek kadar Talmud ve felsefe bilgisine sahip bulunuyordu. Arapça öğrenmek için en elverişli olanağı, artık büyük Arap hekimlerinin eski Latince çevirileriyle yetinmek istemeyen tıp ilmi veriyordu. En iyi fırsatı da, İtalyan hekimlerine görev yaptıran Yakın Doğu ülkelerindeki Venedik konsoloslukları sağlıyordu. Hieronimo Ramusio adında bir Venedikli doktor, Arapça'dan çeviriler yapıyordu ve Şam'da ölmüştü. Andrea Mongajo de Belluno[54], Avicenna (İbn-i Sina)'nın yapıtlarını okuyabilmek için Şam'da oturuyor, Arapça öğreniyor ve onun eserlerini yayınlıyordu. Sonra Venedik hükümeti onu, bu özel bilim dalı için Padua'da görevlendirdi.

Burada hümanizmin geniş ölçüde etkisi sorununa geçmeden önce Pico üzerinde biraz durmak zorundayız. Pico, bilimi ve her zaman için geçerli olan gerçeği, klasik İlkçağ kültürüne tek yanlı olarak sarılmış bulunanlara karşı şiddetle ve yüksek sesle savunan tek kişi olmuştur.[55] O, yalnız İbn Rüşd'e ve Yahudi bilginlerine değil, Ortaçağ'ın skolastikçilerine de değer vermiştir. Bunların seslerini duyduğuna inanıyordu: "Biz sonsuza dek yaşayacağız; sözcük oyuncularının okullarında değil, fakat akıllı insanlar arasında; Andromache'nin annesi veya Niobe'nin oğulları üzerine tartışılan yerlerde değil, fakat ilahi ve insani şeylerin derin nedenleri üzerine konuşulan yerlerde yaşayacağız. Yakından bakacak olan görecektir ki, barbarların da aklı (Mercurium) vardı ve bu, dillerinde değil kalplerindeydi." Kuvvetli, oldukça zarif bir Latince ve açık bir tasvir gücü ile Pico, bilgiçlerin dili temizleme çabalarına ve eğreti alınmış ka-

53 Vatikan Kitaplığı için bir bina yaptıran ve bunu satın aldığı birçok kitapla zenginleştiren Papa IV. Sixtus, Latince, Yunanca ve İbranice müstensihlere bol bol para vermekteydi: Platina, *Vita Sixti II*, s. 332.

54 Pierio Valeriano, *Infelic. Lit.*, Mongajo'dan bahsetmesi münasebetiyle. Ramusio hakkında krş. Sansovino, *Venezia*, Fol. 250.

55 Özellikle Ermolao Barbaro'ya 1485 tarihinde yazılan önemli mektup; *Ang. Politian. Epistolae*, L., IX. Krş. Jo Pici, *Oratio de Hominis Dignitate*.

lıplara, hele bunlar tek yanlı ve büyük gerçeğin inkârı pahasına olursa, gereğinden fazla değer vermeyi aşağı görüyordu. Eğer Katolik reformu yüksek fikir hayatını tümüyle engellemeseydi, İtalyan felsefesinin ne kadar yüce bir yöne doğru çevrilmiş olacağını Pico'dan yola çıkarak tahmin etmek mümkündür.

Şimdi, çok saygı gören klasik İlkçağ kültürünü, yaşadıkları çağa nakledenler ve yükselterek çağdaş kültürün temel öğesi haline getirenler acaba kimlerdi?

Bunlar, her gün bir başka manzara arzeden, çok çeşitli insanlardan meydana gelmiş kalabalık bir gruptu. Fakat çağdaşları ve bizzat kendileri şu kadarını idrak etmişlerdi ki, onlar, toplumun yepyeni bir öğesiydiler. Şiirlerinden yukarıda bahsetmiş olduğumuz XII. yüzyılın gezgin rahipleri, bunların en yakın bir ihtimalle ilk müjdecileri sayılabilirler. O durulmayan varlık, o özgür, hatta özgürlükten daha da ileriye giden hayat anlayışı, şiire klasik çağ çeşnisi getirilmesinin hiç değilse başlangıcı, bu rahiplerde görülmektedir. Fakat şimdi, temelde hâlâ ruhani olan ve ruhanilerin tekelinde bulunan Ortaçağ kültürüne karşı, yepyeni ve Ortaçağ'ın ötesinde kalan değerler üzerine bina edilen bir kültür ortaya çıkıyor. Bu kültürün faal temsilcileri önemli kişiler haline geliyorlar.[56] Çünkü eskilerin bildiklerini biliyorlar; çünkü eskiler gibi yazmaya çalışıyor, eskiler gibi düşünüyor ve çok geçmeden de eskiler gibi duyuyorlar. Kendilerini adadıkları gelenek, birçok yerde "aktarma" haline geliyor.

Birtakım yeni yazarlar, 1300 tarihlerinde Floransa'da görüldüğü şekilde tamamıyla bağımsız, anlaşılan temelinde ulusal olan bir kültürün, sonradan hümanizm hareketi tarafından bir su baskını gibi süpürülüp götürüldüğünden şikâyet etmiştir.[57] Yine onların iddi-

56 Bunların kendi kendilerine verdikleri değeri, mesela Poggio açığa vurmaktadır (*De Avaritia*, fol. 2). Poggio'nun görüşüne göre ancak bilgince ve belagatli Latince kitap yazmış veya Yunanca'dan Latince'ye çevirmiş olanlardır ki, yaşamış olduklarını (se vixisse) söyleyebilirler.

57 Özellikle Libri, *Histoire des Sciences Mathematiques* II, 159 vd., 258 vd.

alarına göre, Floransa'da okuma bilmeyen yoktu; hatta eşekçiler bile Dante'nin Canzone'lerini okuyorlardı; hâlâ elde mevcut en iyi yazma kitaplar, aslında Floransalı hattatların elinden çıkmıştır; Brunetto Latini'nin *Tesoro*'su gibi bir halk ansiklopedisinin meydana gelmesi de o zaman mümkün olmuştur; bütün bunlar, genel bir karakter sağlamlığı temeline dayanıyordu; böyle bir karakter ise, bireylerin devlet işlerine katılmaları, ticaret ve seyahat ve özellikle başıboş dolaşmanın sistemli olarak ortadan kaldırılması sayesinde Floransa'da en mükemmel şekilde geliştirilmiştir; o zaman Floransalılar da, bütün dünyada itibar gören ve işe yarar insanlardı; Papa VIII. Boniface'in onları aynı yılda "beşinci öğe" diye adlandırması herhalde sebepsiz değildir; 1400 tarihinden beri hümanizmin hızla ilerlemesi, bu yerli hamleyi dumura uğratmıştır; bundan böyle bir problemin çözülmesi, yalnız klasik İlkçağ kültüründen beklenmiş ve dolayısıyla edebiyat, sırf bir aktarmadan ibaret kalma seviyesine düşürülmüştür; hatta hürriyetin yitirilmesi de bununla ilgilidir, çünkü yeni öğretim, otoritelere köle gibi itaat esasına dayanmaktadır, şehir hukuku Roma hukukuna feda edilmiştir ve sırf bu yüzden bile tiranların gözüne girmek yolu aranmış ve bulunmuştur.

Bu yakınmalar, gerçek değerleri ölçüsünde tutulduğu ve uğranılan kayıpların bu yeni hareketle ne dereceye kadar telafi edildikleri söz konusu olduğu hallerde, yer yer bizi meşgul edecektir. Burada her şeyden önce şu noktayı saptamak gerektir ki, güçlü XIV. yüzyıl kültürünün doğrudan doğruya kendisi, zorunlu olarak hümanizmin zaferini sağlamıştır ve ulusal İtalyan dehasının bizzat en büyük temsilcileri, XV. yüzyılda görülen sınırsız ölçüdeki klasik düşkünlüğüne yol açmışlardır.

Herkesten önce Dante'yi ele alalım. Eğer Dante'den sonra aynı çapta bir dizi dâhi İtalyan kültürüne kılavuzluk etmiş olsaydı, bu kültür, klasik İlkçağ'dan alacağı öğeler ne kadar kuvvetli olursa olsun, yine de tamamıyla özgün ve milli karakterini korurdu. Ancak İtalya ve bütün Batı dünyası, ikinci bir Dante çıkaramamıştır; böy-

lece o, kültür hayatına ilk defa olarak klasik İlkçağ öğelerini sokup bunlara ısrarla ön safta yer veren kişi olmuş ve böyle kalmıştır. Dante *İlahi Komedya*'sında İlkçağ ile Hıristiyan dünyasına eşit haklar vermekte, bununla beraber ikisini daima paralel yürütmektedir. Tıpkı Ortaçağ'ın ilk zamanlarında Tevrat ve İncil'deki öykü ve kişilerden, zihinlerde tipler ve örnekler yaratılmış olması gibi, Dante de genel olarak aynı olayın Hıristiyan örneğini bir pagan örnekle birleştiriyordu.[58] Yalnız unutulmamalıdır ki, Hıristiyan imgelemi ve tarihi iyice biliniyordu; buna karşılık İlkçağ, daha az bilinen, çok şeyler vaat eden ve heyecan veren bir dünyaydı; bu nedenle kamunun ilgisi bakımından klasik İlkçağ, ikisi arasında bir dengenin korunmasını zorlayan bir Dante artık mevcut olmayınca, zorunlu olarak ağır basıyordu.

Petrarca, şimdi birçok kişinin hatıralarında büyük İtalyan şairi olarak yaşamaktadır. Fakat yaşadığı çağdaki şöhreti daha çok İlkçağ kültürünü kendi şahsında temsil etmesinden, Latin şiirinin her türünü taklit etmesinden ve klasik çağ konuları üzerine mektup tarzında eserler yazmasından ileri geliyordu. Bizim için ilkel görünen bu mektupların, el kitaplarının mevcut olmadığı o zamanlar için büyük bir değere sahip olduğuna şüphe yoktur.

Boccaccio için de durum aşağı yukarı aynıdır. Alpler'in kuzeyindeki ülkelerde, Decamerone'un tanınmasından önce, 200 yıl boyunca, Latince yazılmış mitoloji, coğrafya ve biyografiye ait eserleriyle bütün Avrupa'da şöhreti dolaşmıştı. Bunlardan biri olan *De Geneologia Deorum* adlı yapıtının XIV. ve XV. kitaplarına koyduğu eklerde, genç hümanizmin kendi çağı karşısındaki durumunu tartışmaktadır. Onun daima "şiir"den söz edişine aldanmamak gerekir. Çünkü yakından bakılacak olursa görülecektir ki Boccaccio, burada şair-filolugun düşünce faaliyetinin tümünü kastetmekte-

58 Örneğin Purgatorio XVIII'de çok kuvvetli örnekler vardır: Meryem Ana dağların ötesine, Caesar ise İspanya'ya koşuyor; Meryem Ana fakirdi. Fabricius bencil değildir. Bu vesileyle işaret edelim ki Sibylle'ler kronolojik bir tarzda İlkçağ tarihine sokulmaktadır; aynı şey *Dittamondo*'da (I. Cap. 14, 15) denenmiştir.

dir.[59] Amansız mücadelesi de, işte bu anlamdaki şair-filologların düşmanlarına karşıdır: Yalnız tıka basa yiyip içmek ve zevk u safa sürmekten anlayan hafif meşrepli kimselere; Helikon'u, Castalia kaynağını ve Apollo korusunu sırf çılgınlık olarak gören teologlara; para kazandırmadıkça şiiri gereksiz bir şey sayan altın düşkünü hukukçulara; ve en son olarak da dinsizlik ve ahlâksızlık hakkında şikâyet etmekten hoşlanan dilenci rahiplere (bunlar doğrudan doğruya söylenmemiş olmakla beraber vasıfları gayet açık olarak belirtilmiştir) karşıdır.[60]

Bundan sonra şiir olumlu bir şekilde savunuluyor ve övülüyor; özellikle de, şiirde daima bulunduğunu kabul etmemiz gereken derin allegorik anlam, cahillerin kör zihinlerini ürkütmek için haklı olarak yaratılan karanlık övülüyor. En sonunda yazar, bilgince eserinin ışığı altında, yaşadığı zamanın paganizm devriyle yeni ilişkilerini savunmaktadır.[61] İlk Hıristiyan kilisesinin henüz kendini imansızlara karşı savunmak zorunda olduğu zamanlarda durum, bugünkünden büsbütün başkaydı. Şimdi ise –İsa'ya şükürler olsun!– gerçek din kuvvetlenmiştir, dinsizlik tamamıyla ortadan kaldırılmış ve muzaffer kilise, düşman karargâhını ele geçirmiştir. Şimdi paganizm, hemen hemen hiçbir tehlike söz konusu olmadan ele alınıp üzerinde düşünceler yürütülebilir. Bu, sonradan bütün Rönesans'ın kendini savunmakta kullandığı kanıtın aynısıdır.

Demek oluyor ki bu durum dünyada yeni bir şeydi ve temsilcisi de, yeni bir insan sınıfıydı. Zafer yolunun ortasında bu gelişmenin durdurulup sınırlandırılması ve ulusal kültür unsurlarına belli

59 Poeta sözcüğü Dante'de (*Vita Nuova*, s. 47) yalnız Latince şiir yazan anlamına gelmektedir. İtalyanca şiir yazanlar için Rimatore, Dicitore per rima deyimleri kullanılmaktadır. Bununla beraber zamanla deyimler ve anlamlar birbirine karışmıştır.

60 Şöhretinin doruğunda olan Petrarca da melankolik anlarda şikâyet etmektedir: Uğursuz yıldızı, son zamanlarda kendisinin rezil insanlar -extremi fures- arasında yaşamak zorunda kalmasını istemiştir; Livius'a yazdığı hayalî mektup. *Opera*, s. 704 vd.

61 Jacobus Pizinga'ya yazdığı bir mektupta Boccaccio, asıl şiire daha sıkı bir şekilde bağlanmaktadır (*Opera Volgari*, XVI). Fakat buna rağmen, burada da yalnız klasik İlkçağ şiirinin etkisi altında olanı şiir olarak kabul ediyor ve ozanları (trovatori) tanımıyor.

bir tercih hakkı verilmesi gerekip gerekmediği sorunu üzerine tartışmak faydasızdır. Hiçbir inanç yoktur ki, o devir insanlarının ruhunda, klasik İlkçağ kültürünün İtalyanlar için yüksek şan ve şeref oluşturduğu inancı kadar sağlam bir şekilde yer etmiş olsun.

Şair-filologların bu ilk kuşağına özgü olan, aslında sembolik nitelikte bir tören vardı. XVI. ve XVI. yüzyıllarda da devam eden, fakat eski heyecanını kaybetmiş olan bu tören, şairlere defne dalından örülmüş bir taç giydirme törenidir. Başlangıcı Ortaçağ'da bulunmakla beraber kesin olarak tarihini saptamak mümkün olmadığı gibi, hiçbir zaman yöntem ve kuralları belli bir tören haline gelmiş de değildir. Herkesin gözü önünde yapılan bir gösteri, edebî şöhretin gözle görülür bir şekilde anlatımıydı ve bu nedenle doğal olarak şekli her zaman değişirdi.[62] Mesela Dante, bunu yarı dinî bir takdis olarak anlamış gibi görünmektedir. San Giovanni kilisesinin vaftiz taşı üzerinde, yüz binlerce Floransalı çocuk gibi kendisinin de takdis edilmiş bulunduğu yerde, tacı kendi başına koymak istemiştir.[63] Biyografisini yazan bir yazar diyor ki: "Dante, şöhretinden dolayı her nerede olursa olsun defne tacı alabilirdi; fakat bunu kendi memleketi olan Floransa'dan başka bir yerde kabul etmek istemedi ve bu yüzden taç giyemeden öldü." Yine aynı kaynaktan öğreniyoruz ki, bu âdetten o zamana kadar faydalanılmamıştı ve bu, Yunanlılardan eski Romalılara miras kalmış sayılıyordu. Gerçekten de böyle bir gösterinin en yakın benzeri Yunan örneğine göre kurulmuş Kapitol yarışmalarında görülmektedir. Burada bir müzik aleti çalanlar, şairler ve daha başka sanatçılar yarışmaktaydılar. Tören, Domitian'dan beri her beş yılda bir kutlanmış ve muhtemelen Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra da bir süre devam et-

62 Boccaccio, ***Vita di Dante***, s. 50: "la quale (laurea) non scienza aceresce ma e dell'acquistata certissimo testimonio o ornamento" (bu defne tacı insanın bilgisini artırmaz, fakat insanın edinmiş olduğu bilginin kesin tanığı ve süsüdür).

63 Paradiso XXV, 1 vd. Boccaccio. ***Vita di Dante***, s. 50: Sopra le fonti di San Giovanni si era disposto di coronare, krş. Paradiso I; 25 (San Giovanni kilisenin vaftiz kurnasında taç giymeye niyet etmişti).

mişti. Bir başkası çıkıp, Dante'nin yapmak istediği şekilde defne tacını kendi eliyle başına koymaya bir daha kolay kolay cesaret edememiş, fakat taç giydirme yetkisinin hangi makama ait olduğu sorunu ortaya çıkmıştır. Albertino Mussato'ya 1310 tarihinde piskopos ve üniversite rektörü tarafından Padua'da taç giydirilmişti. Petrarca'ya taç giydirme (1341) konusunda, o zaman Floransalı bir rektöre sahip olan Paris Üniversitesi ile Roma şehri makamları birbirleriyle çekişiyorlardı. Hatta bir tür hakem olarak onun bizzat seçtiği Kral Robert d'Anjou, taç giydirme törenini Napoli'ye naklet-mek istedi; fakat Petrarca, Roma senatörünün eliyle Kapitol'de taç giymeyi diğer bütün önerilere yeğ tuttu. Gerçekten de bu tören, şeref hırsının ulaşmak istediği son amaç olmaya devam etti. Mesela kibar bir Sicilya memuru olan Jacobus Pizinga da aynı akıma kapılmıştı.[64] Fakat tam bu sırada İmparator IV. Karl İtalya'ya girdi ve gururlu insanlarla düşüncesiz kitlenin gözünü törenlerle boyamayı kendisine gerçek bir zevk edindi. Şairlere taç giydirme yetkisinin bir zamanlar Roma imparatorlarına ait olduğu masalını hareket noktası edinerek, şimdi bu hakkın kendisine geçmiş olduğunu ileri sürüyor ve Floransalı bilgin Zanobi della Strada'ya Pisa'da şairlik tacı giydiriyordu (15 Mayıs 1355).[65] Boccaccio'nun bundan çok canı sıkılmış ve bu laurea Pisana'yı (Piza defnesini) meşru olarak tanımak istememiştir. Gerçekte yarım kan Slav olan bu yabancının ne hakla İtalyan şairleri hakkında hüküm verdiği sorulabilirdi. Ancak bundan böyle, İtalya'ya seyahat etmek için gelmiş olan imparatorlar da zaman zaman şairlere taç giydirmişlerdir. Bunun üzerine XV. yüzyılda papalar ve daha başka hükümdarlar aynı haktan faydalanmaktan geri kalmamışlardır ve en sonunda artık taç giydirme yerinin ve koşullarının hiçbir önemi kalmamıştır. VI. Sixtus zamanın-

64 Boccaccio'nun Jacobus Pizinga'ye mektubu, *Opere Volgari*, XVI: "Si praestet Deus, concedente senatu Romuleo..." (Tanrı'nın inayetiyle, Roma Senatosu'nun kararıyla).
65 Matt. Villani, V, 26. Şehir içinde bir tören düzenlenerek at üstünde dolaşıldı ve imparatorun maiyeti, yani Baron'ları, şairin yanında bulundular. Faizio degli Uberti'ye de taç giydirildi. Fakat nerede ve kim tarafından giydirildiği bilinmiyor.

da Roma'da Pomponius Laetus Akâdemisi kendi kararıyla defne çelenkleri dağıtıyordu.[66] Floransalıların güzel bir âdetleri vardı: Meşhur hümanistlerine taç giydirirlerdi; fakat bunu ancak öldükleri zaman yaparlardı. Carlo Aretino ve Leonardo Aretino'nun başlarına öldükten sonra taç konmuştu. Carlo Aretino'nun cenazesi başında Matteo Palmieri ve Leonardo Aretino'nun cenazesinde de Giannozzo Manetti, bütün halkın ve konsil üyelerinin önünde övgüler söylemişlerdi. Hatip de, ipek elbiseler giydirilmiş cesedin konduğu teskerenin başında duruyordu.[67] Bundan başka Carlo Aretino'nun onuruna (St. Croce'de) bir mezar anıtı yapılmıştır ki bu, Rönesans devrinin en muhteşem anıtlarından biridir.

Şimdi klasik İlkçağ'ın eğitim ve öğretim üzerine etkisi konusuna gelmiş bulunuyoruz. Böyle bir etki için ilk şart, hümanizmin üniversiteleri nüfuzu altına alması olabilirdi. Gerçi bu gerçekleşmiştir, fakat hiçbir zaman, sanıldığı kadar geniş ölçüde ve etkili bir şekilde meydana gelmiş değildir.

İtalya'daki üniversitelerin çoğu, ancak XIII. ve XIV. yüzyıllar boyunca, hayatın günden güne artan zenginliği karşısında kültür için daha sistematik bir özenti gereksinmesi kendini gösterdiği zaman meydana gelmiştir.[68] Başlangıçta bu üniversitelerin her birinde genel olarak üç öğretim kürsüsü bulunuyordu. Bunlar dinî hukuk,

66 Volaterani: Murat., XXIII, Col. 185.

67 Vespas. Fior., s. 575, 589; ***Vita Jan. Manetti***: Murat., XX. Col 543. Aretino'nun şöhreti, yaşadığı dönemde o kadar büyüktü ki, her yönden birçok insan sırf onu görmek için geliyordu, hatta bir İspanyol, onun ayaklarına kapanmıştı: Vesp. s. 568. 1461 tarihinde Ferrara belediyesi, Guarino anıtı için o zaman için büyük bir para sayılan 100 dukat ödenek koymuştu.

68 Krş. Libri, ***Histoire des Sciences Mathematiques*** II. s. 92 vd. Bologna Üniversitesi bilindiği gibi eskiydi; buna karşılık Pisa Üniversitesi daha sonra Lorenzo Magnifico tarafından, Giovo'nun ***Vita Leonis X***, L. I'de söylediği gibi "ad solatium veteris amissae libertatis" kurulmuştu. Floransa Üniversitesi (krş. Gaye Carteggio I, s. 461-560; Matteo Villani I, 8; VII, 90) de 1321'de mevcuttu ve memleket çocuklarının burada öğrenim görmeleri mecburiydi; veba salgınından sonra 1348'de yeniden canlandırıldı ve 1500 altın dukatlık bir bütçeyle yönetilmeye başlandı; fakat tekrar söndü ve 1357'de yeniden kuruldu. Birçok vatandaşın isteği üzerine, Dante'nin yorumlanıp anlatılması amacıyla 1373'te kurulan öğretim kürsüsü, çoğu kez filoloji ve belagat profesörlüğüne bağlı olarak yönetilmiştir. Nitekim Philelpho zamanında da aynı durum görülmektedir.

dünyevi hukuk ve tıp kürsülerinden ibaretti. Zamanla bunlara belagat, felsefe ve astronomi kürsüleri de katıldı. Astronomi, her zaman olmasa bile genel olarak, astroloji ile bir tutuluyordu. Profesörlere ayrılan ödenekler birbirinden çok farklı olurdu. Bazen bir profesöre, büyük bir servetin bağışlandığı da görülürdü. Kültürün yükselmesi ile rekabet de başladı, öyle ki kurullar ünlü profesörleri ayartarak yanlarına çekme girişiminde bile bulunuyorlardı. Anlatıldığına göre Bologna, bu koşullar altında zaman zaman devlet gelirinin (20.000 dukat) yarısını üniversiteye ayırmıştır. Öğretim üyeleri genel olarak belli zamanlar da, hatta tek bir sömestr için görevlendirilirlerdi.[69] Bu yüzden hocalar da tıpkı sahne artistleri gibi gezgin bir yaşam sürmek zorundaydılar. Bununla beraber "yaşadıkça" kaydıyla atanmalar da yapılmıyor değildi. Kimi kez bir yerde okutulan dersin başka bir yerde tekrarlanmayacağına dair ilgili profesörden güvence alınırdı. Bunlardan başka, herhangi bir ücret almadan, gönüllü olarak ders okutan öğretmenler de vardı.

Şüphesiz belagat profesörlüğü, adı geçen öğretim kürsüleri arasında, bir hümanistin hepsine yeğ tutarak elde etmek istediği mevkiydi. Bununla beraber kişinin hukuk, tıp, felsefe veya astronomi kürsüsüne geçmesi ye da geçme ümidini taşıması da, klasik İlkçağ kültürü üzerine bilgisinin derecesine bağlıydı. Zamanın bilim düzeyi, tıpkı profesörün maddi durumu gibi, yerine göre değişiyordu. Bazı hukukçularla doktorların son derece yüksek gelirleri vardı. Hukukçular, özellikle hizmetlerinde bulundukları devletin hak ve davalarını savunan danışmanlar olarak yüksek ücret alırlardı. XV. yüzyılda Padua'da yıllık 1000 dukat ödenen danışman hukukçular vardı.[70] Hatta ünlü bir doktor, o zamana kadar Pisa'da 700 altın gulden ile çalıştıktan sonra, şimdi 2000 dukat ücret ve dışarıda doktorluk yapmak hakkı verilmesi koşuluyla buraya atanıp getiril-

69 Profesör listelerinde bu nokta göz önünde tutulmalıdır. Örneğin 1400 tarihinde Pavia Üniversitesi profesörlerini gösteren listede (Corio, *Storia di Milano*, fol. 290) yirmi tane hukukçu görülmektedir.
70 Marin Sanudo: Murat., XXII, Col. 990.

mek isteniyordu.[71] Pisa Üniversitesi'nde profesör olan hukukçu Bartolommeo Socini, Padua'da Venedik hükümeti tarafından kendisine önerilen bir görevi kabul etmişti. Oraya giderken Floransa hükümeti kendisini tutuklattı ve ancak 18.000 altın gulden kefaletle serbest bırakmaya razı oldu.[72] Sırf bu bilim kollarına verilen yüksek değer yüzünden birçok seçkin filologun hukukçu ve doktor olarak ortaya çıkmalarını doğal görmek gerekir. Öte yandan herhangi bir bilim dalında sivrilmek isteyen her uzman, gün geçtikçe kuvvetli bir hümanist olmak zorunda kalıyordu. Hümanistlerin, hayatın başka alanlarında fiili olarak çalışmalarından biraz sonra söz edeceğiz.

Filologlar kimi hallerde ek görevlerle birlikte oldukça bol kazançlı işler bulabiliyorlardı.[73] Fakat genel olarak bunlara, tamamıyla belli olmayan, geçici nitelikte görevler verilirdi; öyle ki, birçok kurulda aynı zamanda çalışmak mümkündü. Öyle anlaşılıyor ki adam değiştirmekten hoşlanılıyor ve her yeni gelenden yeni şeyler bekleniyordu. Bu hal, gelişme yoluna henüz girmiş ve dolayısıyla geniş ölçüde kişilere bağlı bulunan bilimin bu durumu karşısında kolaylıkla açıklanabilir. Klasik İlkçağ'ın büyük yazarları üzerine ders okutanların hepsi de o kentin üniversitesinde görevli olan kişiler değildi. Gidip gelme olanaklarının bolluğu, çok sayıda elverişli salonun varlığı (manastır gibi yerlerde) özel olarak bir bilginin konferans ve dersler vermek üzere getirilmesini kolaylaştırıyordu. XV. yüzyılın ilk çeyreğinde[74] Floransa Üniversitesi en parlak devrine ulaştığı, Papa IV. Eugen'in ve belki V. Martin'in de sarayına mensup olanların ders salonlarına koşuştukları, Carlo Aretino ile Philelpho'nun birbirleriyle rekabet ederek ders verdikleri dönemde, St. Spirito manastırı Augustinleri'nin hemen hemen tam örgütlü ikinci

71 Fabroni, *Laur. Magn.*, not. 52, 1491 tarihine ait kısım.
72 Allegretto, *Diari Sanesi*: Murat., XXIII, Col. 824.
73 Philelpho, yeni kurulan Pisa Üniversitesi'nde görev almaya davet edildiği zaman, en az 500 altın gulden istedi. Krş. Fabroni, *Laur. Magn.*, not. 41.
74 Krş. Vespas Fior., s. 271, 572, 580, 625. *Vita Jan. Manetti*: Murat., XX. Col. 531 vd.

bir üniversitesi ve Angoli'deki Camaldoli tarikatı[75] mensuplarının bilginler birliğinin mevcudiyetinin yanısıra, ileri gelen özel kişiler bir araya gelerek veya tek başlarına girişime geçerek, kendileri veya başkaları için felsefe ye da filoloji kursları düzenliyorlardı. Roma'da filoloji ve klasik İlkçağ etütlerinin, uzun boyunca, üniversite (Sapienza) ile hemen hemen hiçbir ilgisi olmamıştı; bunlar istisnasız olarak kısmen bazı papa ve yüksek din adamlarının kişisel desteklerine, kısmen de papalık kançılaryasındaki mevkilere dayanıyorlardı. Ancak Papa X. Leo zamanında üniversitenin (Sapienza) geniş ölçüde ıslahına girişildi (1513). Yeni üniversite örgütünde de yer alan 88 profesör, İtalya'nın en tanınmış bilim otoriteleriydi ve bunlar arasında klasik İlkçağ bilgisi alanında ün kazanmış kişiler de vardı. Fakat bu parlak devir kısa sürdü. İtalya'da Yunanca öğretim kürsüleri hakkında ise yukarıda kısaca bilgi vermiştik.

O zamanki bilimsel öğretim yöntemi hakkında bir fikir edinebilmemiz için bugünkü akademik kurumlarımızı mümkün olduğu kadar gözlerimizden uzak tutmamız gerekir. Profesörlerle dinleyiciler arasında kişisel temaslar, açık tartışmalar, bilim dili olarak daima Latince'nin ve birçokları tarafından da Yunanca'nın kullanılması, profesörlüklerin sık sık değişmesi ve kitapların nadir oluşu, bütün bunlar, o zamanki öğrenime öyle bir görünüş vermektedir ki, biz bunu ancak güçlükle tasavvur edebiliriz.

Az çok bir önemi olan bütün kentlerde Latince okulları vardı, hem de bunlar sadece kişiyi yüksek öğrenime hazırlayan kuruluşlar değildi; önemli bir görevleri de, okuma ve yazma, aritmetikten hemen sonra gelen zorunlu bir bilgi sayılan Latince ve arkasından da mantık öğretmekti. Özellikle şu noktayı kaydetmek gerekir ki bu okullar, kiliseye değil, kent yönetim örgütüne bağlı bulunuyorlardı. Hatta birçoğu sırf özel teşebbüslerle kurulmuşlardı. Bu okul

75 Camaldoli Tarikatı: Camaldoli'de, 1018 tarihinde Aziz Romuald tarafından kurulmuş bir rahip tarikatı olup bunlara "Romualdin'ler" veya mensuplarının taşıdığı beyaz giysilerle bağlantılı olarak "Ak Benediktin'ler" de denir (Çeviren).

sistemi, birkaç seçkin hümanistin önderliği ile sadece örgüt bakımından yüksek bir rasyonel evrime erişmekle kalmamış, bundan başka, kelimenin modern anlamı ile, yüksek bir eğitim aracı halini almıştır. Kuzey İtalyalı iki hükümdar hanedanına mensup çocukların eğitimi ile ilgili olarak öyle enstitüler ilave edilmiştir ki bunlar, kendi türlerinde biricik kuruluşlardır denebilir.

Giovan Francesco Gonzaga'nın (hükümdarlığı 1407-1444) Mantua'daki sarayında ünlü Vittorino de Feltre ortaya çıkmıştı.[76] Bu bilgin, yaratılışlarındaki güç ve yetenekleri ile en verimli olabilecekleri bir alana bütün varlıklarını adayabilen insanlardan biridir. Önce hükümdar hanedanının oğul ve kızlarını eğitmiş, hem de bu kızlardan birini gerçek anlamda bir bilgin düzeyine ulaştırmıştır. Gonzaga, şöhreti bütün İtalya'ya yayılıp, uzak ve yakından zengin ve büyük aileler, çocuklarını eğitmek için kendisine baş vurdukları zaman, sadece bu çocukların da o ünlü öğretmenden ders görmelerine izin vermekle yetinmemiş, öyle anlaşılıyor ki, kibar dünyanın bir eğitim merkezi olmasını Mantua için bir şeref saymıştır. İlk kez burada, bilimsel öğretim faaliyetinin yanı sıra jimnastik ve hür türlü ince beden hareketlerine aynı önem verilmiştir. Ayrıca yanında başka bir grup genç de vardı ve Vittorino, bunları yetiştirmeyi belki de hayatının en yüce amacı olarak kabul ediyordu; fakir fakat yetenekli olan gençleri evinde besler ve "Per l'amore di dio" (Allah aşkına, Allah için) okutup eğitirdi. Bunların yanıbaşında öğrenim ve eğitim gören kibar aile çocukları, yetenekten başka hiçbir varlığı bulunmayan o çocuklarla aynı yerde yaşamaya alışıyorlardı. Gonzaga, Vittorino'ya her yıl 300 altın gulden ödemekle yükümlü bulunuyordu. Fakat bütün giderlerini karşılıyor ve bir o kadar daha tutan açığını da kapatıyordu. Hükümdar, Vittorino'nun tek bir meteliği bile kendi çıkarı için bir kenara koymadığı kanısındaydı. Aynı zamanda, fakir çocukların da birlikte eğitim görmeleri, bu olağa-

76 Vespas. Fior., s. 640. Rosmini tarafından yazılan Vittorino ve Guarino'nun özel bibliyografyalarını tanımıyorum.

nüstü adamın kendi hizmetinde çalışması için kabul edilmiş bir şarttı. Bu kurumda bütün hayat, son derece, hatta bir manastırınkinden de daha sıkı şekilde dindarca geçerdi.

Guarino de Verona'nın öğretin sisteminde ise, daha çok bilimselliğe önem verildiği görülmektedir.[77] Guarino, 1429 tarihinde Niccolo d'Este tarafından oğlu Lionello'nun eğitimi için Ferrara'ya davet edilmişti. Guarino, Lionello epeyce büyüdükten sonra, 1436'dan itibaren, belagat, Yunanca ve Latince profesörü olarak üniversitede çalışıyordu. Daha Lionello'nun öğretim ve eğitimi ile meşgul olduğu sırada, çeşitli bölgelerden gelmiş birçok öğrencileri cle vardı; ayrıca evinde de, yetenekli fakir çocuklar arasından seçtiği bir öğrenci grubunu kısmen veya tamamıyla kendisi besliyordu. Akşam saatlerini bunları çalıştırmaya ayırmıştı. Burada da sıkı bir dindarlık ve ahlâk kuralları hüküm sürüyordu. Çağdaş hümanistlerden çoğunun din ve ahlâk bakımlarından övülecek yanlarının bulunmayışında, Guarino gibi Vittorino'nun da hiçbir suçu yoktur. Guarino'nun, bu kadar çok faaliyet gerektiren işleri arasında, Yunanca'dan çeviriler yapmaya ve ayrıca büyük eserler meydana getirmeye nasıl olanak bulduğunu anlamak gerçekten güçtür.

Yalnız bu iki sarayda değil, İtalya'nın öteki saraylarının çoğunda da hükümdar çocuklarının eğitimi, hiç değilse kısmen ve belli bir süre için, hümanistlerin eline geçti. Böylece hümanistler, saray hayatına biraz daha girmiş oluyorlardı. Hükümdarların eğitilmesi üzerine eserler yazmak, eskiden teologlara özgü bir işken, şimdi doğal olarak hümanistlere düşüyordu. Mesela Aeneas Sylvius, Habsburg Hanedanı'ndan iki genç prensin eğitimi üzerine ayrıntılı bir yazı kaleme aldı.[78] Doğal olarak bu eserde, her iki prensin de İtalyan anlamında hümanizme özen göstermeleri tavsiye edilmektedir. Belki de Aeneas bu genç prenslere hitap etmekten bir sonuç

77 Vespas. Fior., s. 646.
78 Arşidük Sigismund'a (Epist. 105. s.. 600) ve Kral Ladislas Postumus'a (s. 695) mektuplar: Sonuncusu, *Tractatus de liberorum educatione* olarak kaleme alınmıştır.

çıkmayacağını biliyordu ve bu nedenle yazılarının geniş çevrelere dağılmasını sağlayacak yollara başvurmuştu. Hümanistlerin hükümdarlarla ilişkilerinden ileride ayrıca söz edeceğiz.

Çoğu Floransalı olup klasik İlkçağ kültürü ile uğraşmayı hayatlarının belli başlı amacı haline getiren, kısmen büyük birer bilgin, kısmen de bilginleri koruyan heveskârlardan ibaret bazı kişiler, herkesten önce üzerinde durulmaya layıktırlar. Bunlar özellikle XV. yüzyıl başlarındaki geçiş dönemi için çok önemlidir. Çünkü hümanizm, günlük hayatın zorunlu bir öğesi olarak ilk önce bu insanlarda fiilen etkisini göstermiştir. Papalarla hükümdarlar ancak daha sonra ciddi olarak hümanizmle meşgul olmuşlardır.

Niccolo Niccoli ile Giannozzo Manetti'den yukarıda sık sık söz ettik. Vespasiano, Niccoli'yi, çevresinde klasik İlkçağ kültürü havasını bozabilecek herhangi bir şeye tahammül edemeyen biri olarak tasvir etmektedir. Uzun giysisi içinde güzel bir endamla, okşayıcı sözleriyle, klasik çağ kültürü kalıntılarının en değerli parçalarıyla süslenmiş bir evde, son derece özel bir izlenim bırakmaktadır. Her şeyde, özellikle yemekte temizlik konusunda büyük bir titizlik göstermektedir. Bembeyaz ketenle örtülü sofrası üzerinde klasik vazolar ve kristal bardaklar durmaktadır.[79] Eğlenceye düşkün bir Floransalıyı entelektüel faaliyetle ilgilenmeye yöneltmek için kullandığı yöntem o kadar çekicidir ki, burada öyküsünü anlatmadan geçemeyeceğiz.[80]

Piero de' Pazzi, kibar bir tüccarın oğluydu ve kendisi de tüccar olmak için yetiştiriliyordu. Vücutça güzel bir adam olup dünya zevklerine biraz fazlaca düşkündü ve bilimle uğraşmayı aklından bile geçirmezdi. Bir gün Palazzo del Podesta'nın[81] önünden geçtiği sırada Niccoli onu yanına çağırdı. Piero, o zamana kadar hiç görüşmemiş olmasına rağmen, bu itibarlı adamın bir işareti üzerine ken-

79 Vespasiano'nun aşağıdaki sözlerin başka bir dile çevirmek olanaksızdır: o vederlo in tavola così antico come era, era una gentilezza.

80 A.g.e., s. 485.

81 Vespas., s. 271'e göre burada bilginler toplanıp birbirleriyle tartışırlardı.

disine yaklaştı. Niccoli, babasının kim olduğunu sordu. Genç, Messer Andrea de' Pazzi diye cevap verdi. Ne ile meşgul bulunduğu sorusuna da, genel olarak genç insanların yaptıkları gibi "Eğleniyorum" (attendo a darmi buon tempo) diye karşılık verdi. Niccoli ise, "Öyle bir babanın oğlu ve bu kadar yakışıklı bir insan olarak, senin için büyük bir süs teşkil edebilecek olan Latince bilimini bilmediğinden utanmalısın, eğer bunu öğrenmezsen bir şeye yaramazsın; gençlik çiçeği geçer geçmez hiçbir yararlı değere sahip olmayan bir adam haline geleceksin!" dedi. Piero, Niccoli'nin sözlerini dinledikten sonra bunların gerçek olduğunu hemen kavradı ve bir öğretmen bulduğu takdirde Latince'yi öğrenmeye seve seve çalışacağını söyledi. Niccoli de, "O işi bana bırak!" dedi. Gerçekten de, Latince ve Yunanca öğretmeni olarak Pontano adında bilgin bir adam buldu. Piero bu bilgine kendi evinden birisi gibi muamele ederek, yılda 100 altın gulden bağladı. O zamana kadar yaşadığı eğlenceye düşkün hayatı bırakarak gece gündüz öğrenimle meşgul olmaya başladı; bütün eğitim görmüş insanların dostu ve asil düşünceli bir devlet adamı oldu; başından sonuna kadar *Aeneid*'i ve Livius'un birçok söylevini, çoğunu Floransa ile Trebbio'da bulunan sayfiye evi arasındaki yolda olmak üzere, ezbere öğrendi.

Giannozzo Manetti, klasik İlkçağ kültürünü daha başka ve daha yüksek bir anlamda temsil etmektedir.[82] Çok erkenden olgunlaşmış, daha çocuk denecek bir çağda ticareti öğrenmiş ve bir bankacının saymanlığı görevini yapmıştır. Fakat bir süre sonra bu hayat ona anlamsız ve geçici görünmüş ve insana ölümsüzlük sağlayabilecek biricik araç saydığı bilime özlem duymaya başlamıştır. Sonra, Floransa soyluları arasında kendini kitaplara verenlerin ilki olmuş ve daha önce de söylediğimiz gibi, zamanın en büyük bilginlerinden biri haline gelmiştir. Fakat hükümet onu işgüder, vergi memuru ve vali (Pescia ve Pistoja'da) olarak kullandığı zaman, görevi başında, sanki içinde hümanist bilgi ile dindarlığın birleşmesinden

82 Bunun hayatı için bkz. Murat., XX. Col. 532 vd.

meydana gelen yüksek bir ülkü uyanmış gibi hareket ediyordu. Hükümetin koyduğu en tiksindirici vergileri başarı ile topluyor ve bu hususlaki zahmetlerine karşılık olmak üzere herhangi bir ücret almayı reddediyordu. Bir eyaletin valisi olarak hiçbir hediye kabul etmiyor, zahire ithal edilmesi için gereken tedbirleri alıyor, durmaksızın davalar görüyor ve taşkın heyecanları iyilikle yatıştırmak için elinden geleni yapıyordu. Pistojalılar, Manetti'nin, memleketteki iki partiden hangisine daha fazla eğilim gösterdiğini hiçbir zaman anlayamamışlardır. Sanki bütün vatandaşların hukukunu ve ortak kaderlerini simgeleştiriyormuş gibi, boş zamanlarını şehrin tarihini yazmaya adadı. Bu yapıt erguvan bir cilt içinde kutsal bir emanet olarak belediye sarayında saklandı. Görevinden ayrılırken şehir, üzerinde kentin arması bulunan bir sancak ve bir de çok gösterişli gümüş bir miğfer armağan etti ona.

Bu dönemde yaşayan bilgin Floransa vatandaşları hakkında bir fikir edinmek için, bunların hepsini şahsen tanıyan Vespasiano'yu dinlemek gerekir. Çünkü Vespasiano'nun yazılarındaki eda ve hava, bilgin vatandaşlarla hangi koşullar altında düşüp kalktığı ve onların doğrudan doğruya başarıları hakkındaki kayıtlarından daha önemli görünmektedir. Başka bir dile çevrilmesi bile yapıtın başlıca değerini kaybetmesine yeter. Hele burada yapmak zorunda olduğumuz gibi, kitabının kısaca özetini vermekle yetinilirse, değeri büsbütün düşer. Vespasiano büyük bir yazar değildir. Fakat üzerinde işlediği konuya tamamıyla hakimdir ve bunun fikir bakımından önemi hakkında derin bir duyguya sahip bulunmaktadır.

XV. yüzyıl Meclicilerinin özellikle büyük Cosimo (ö. 1464) ile Lorenzo Magnifico'nun (ö. 1492), Floransa ve bütün çağdaşları üzerinde etki yapabilmiş olmalarının sırrı araştırılacak olursa, kendi dönemlerinde kültür alanında liderlik yapmış olmalarında bulunacaktır. Cosimo, çok müstesna bir mevkide bulunan bir insandı. O, büyük bir tüccar ve parti lideridir; üstelik de bütün düşünürler, araştırıcılar ve yazarlar tarafından desteklenmektedir; doğuşu bakı-

mından Floransa soylularının en önünde bulunmaktadır ve bütün bunlara ek olarak, kültür bakımından da İtalya'nın en başında gelmektedir. İşte bütün bu özellikleri bir araya toplayabilmiş bir insan, elbette ki gerçekten hükümdardır. Bunlardan başka Cosimo, özel olarak Platon felsefesinde[83] klasik İlkçağ düşünce dünyasının en parlak çağını görmüş olmakla, çevresinde bulunanları bu bilgi ile donatmakla ve böylece hümanizm için de klasik İlkçağ'ın ikinci kez yeniden doğuşunu sağlamış olmakla ün kazanmıştır. Bunun hikâyesi, bütün ayrıntılarına varıncaya kadar anlatılmıştır.[84] Her şey, bilgin Johannes Argyropulos'un davet edilmesine ve son yıllarda Cosimo'nun kişisel çabalarına bağlı olmuştur; o kadar ki, büyük Marsillio, Platonizm bakımından kendisini Cosimo'nun fikren oğlu sayabilmektedir. Daha Pietro Medici devrinde Ficino, kendini bir okulun başı olarak görüyordu. Pietro'nun oğlu ve Cosimo'nun torunu olan ünlü Lorenzo da, Aristoculardan ayrılarak ona geçmiştir. En tanınmış öğrenci arkadaşları olarak Bartolommeo Valori, Donato Acciajuoli ve Pierfilippo Pandolfini'nin adları geçmektedir. O heyecanlı öğretmen, yazılarının birçok yerinde, Lorenzo'nun Eflatun felsefesinin bütün derinliklerini araştırdığını ve kanaatini ifade ettiğini, Lorenzo olmasaydı iyi bir vatandaş ve Hıristiyan olmanın çok güçleşeceğini söylemiştir. Lorenzo'nun etrafında toplanan bilginler çevresinde böyle yüksek bir idealist felsefe hakimdi ve bu çeşit toplulukların hepsinden, bu özelliği ile ayırt ediliyordu. Pico della Mirandola gibi biri, ancak böyle bir çevrede kendini mutlu hissediyordu. Fakat bu hususta söylenebilecek şeylerin en güzeli, klasik İlk-

83 Platon hakkında daha önce bilinenler, birbirleriyle bağı olmayan kırıntı halinde bilgiler olsa gerektir. Platon ile Aristo arasındaki karşıtlık hakkında, 1438'de Ferrara'da, Sienalı Hugo ile Konsil'e gelmiş olan Grekler arasında garip bir tartışma oldu. Krş. Aeneas Sylvius, *De Europa*, Cap. 52 (*Opera*, s. 450).

84 N. Valori, Lorenzo Magnifico'nun hayatında. Krş. Vespas. Fior., s. 126 Argyropulos'un ilk koruyucuları, Acciajuoli'lerdi, a.g.e., s. 192; Kardinal Bessarion ve onun Platon ile Aristo'yu karşılaştırması, a.g.e., s. 223; Cusanus'un Platonculuğu, a.g.e., s. 308; Cantalonialı Narciso ve Argyropulos ile tartışmaları, a.g.e., 571; Platon'un diyalogları daha Lionardo Aretino tarafından tercüme edilmişti; Neoplatonizm'in etsinin başlaması, a.g.e., s.298.

çağ kültürünün yanı sıra İtalyan şiirinin de burada kutsal bir sığınak bulması ve bu şiirin, Lorenzo'nun kişiliğinden fışkıran ışıkların en kuvvetlisi olmasıdır. Bir devlet adamı olarak onun hakkında herkes istediği gibi yargı versin; bir yabancı, mecbur kalmadıkça, Floransa'nın mukadderatında insanların suçunun payı ile durum ve olayların payı arasındaki derece farkının ne olduğu hakkında hüküm vermekten kaçınır. Fakat Lorenzo'nun, fikir alanında da çok orta halli olan kişileri koruduğu ileri sürülürse; Leonardo da Vinci ile büyük matematikçi Fra Luca Pacciolo'nun memleket dışı edilmelerinden ve Toscanella, Vespucci ve daha birçoklarının yükselememelerinden onun suçlu bulunduğu iddia edilirse, şüphesiz büyük bir haksızlık yapılmış olur. Gerçekte o, evrensel deha sahibi bir adam değildi. Fakat düşünce faaliyetini korumuş ve özendirmiş olan büyük adamlar içinde en geniş kültürlü olanlardan biriydi; onun için bu durum, belki de hepsinden daha fazla derecede, içinde duyduğu derin bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı.

İçinde yaşadığımız çağda da kültürün, özellikle klasik İlkçağ kültürünün değeri yeter ölçüde yüksek sesle belirtilmektedir. Fakat XV. ve XVI. yüzyıl başlarında yaşamış bulunan Floransalılar kadar tutkuyla kendini bu işe vermiş olan ve bunun her şeyden önce gelen bir ihtiyaç olduğunu ileri süren biri hiçbir yerde görülmemektedir. Bu hususta, doğrudan doğruya olmasa da, her türlü şüpheyi giderecek nitelikte birçok kanıt vardır: Eğer eğitim salt olarak dünya hayatının en değerli serveti sayılmasaydı, ev kızları çok kez okutulmazdı; Palia Strozzi'nin yapmış olduğu gibi, sürgün yeri bir mutluluk yeri haline getirilemezdi. Her şeyi mubah gören insanlar, Plinius'un tabiat tarihini, Filippo Strozzi'nin yaptığı gibi eleştirici bir tutumla ele alıp işlemek için ne kuvvet ve ne de heves bulabilirlerdi.[85] Burada söz konusu olan şey, övmek veya aşağılamak değildir; tersine, bir devrin görüş ve anlayışını enerjik özelliği içinde tanımak ve anlamaktan ibarettir.

85 Varchi, *Stor. Fiorent.*, IV. s. 321. Son derece derin bir karakter tasviri.

İtalya'da Floransa'dan başka daha kimi kentler vardı ki, buraların ahalisi, bireyler halinde veya toplum olarak, bazen ellerindeki bütün araçları kullanmak suretiyle hümanizm için çalışmakta ve mevcut bilginleri korumaktaydılar. O dönemin yazışma derlemelerinde bu çeşit kişisel ilişkilerle sık sık karşılaşmaktayız.[86] Eğitim görmüş tabakalarda ağır basan görüş ve anlayış, hemen hemen istisnasız olarak, bu yana yöneltilmiş bulunuyordu.

Şimdi İtalyan hükümdarların saraylarındaki hümanizme bir göz atmanın sırası gelmiştir. Tiranlarla, tıpkı bunlar gibi sırf kendi kişiliklerine ve yeteneklerine dayanan filologlar arasındaki iç benzerliğe, yapı ortaklığına yukarıda işaret edilmişti. Filologlar, açıktan açığa, hükümdar saraylarında çalışmayı serbest şehirlere gitmeye yeğ tutuyorlardı. Hükümdarların daha yüksek ücret vermeleri bunun için yeter bir neden teşkil ediyordu. Aragon Hanedanı'ndan Alfons'un bütün İtalya'ya hakim olacakmış gibi göründüğü bir sırada Aeneas Sylvius, başka bir Sienalıya şöyle yazıyordu[87]: "Eğer onun hakimiyeti altında İtalya barışa kavuşacaksa, bunu kent yönetimlerine yeğ tutarım; çünkü bir kralın cömertliği her türlü yeteneği ödüllendirir."[88] Tıpkı vaktiyle hümanistlerin övgüleri sayesinde hükümdarlar hakkında aşırı derecede olumlu yargılara varılması gibi, bu ilişkide layık olmayan taraf üzerinde, yani satın alınmış dalkavukluk üstünde çok fazla durulmuştur. Sorun bir bütün olarak ele alınacak olursa, durumun daima hükümdarlar lehine ağır bastığı görülecektir. Gerçekten hükümdarlar, zamanlarının ve ülkelerinin kültüründe -ne kadar tek yanlı olursa olsun- en önde yer almak zorunda olduklarına inanmaktadırlar. Özellikle papalardan bazıları-

86 Rosmini'nin yukarıda adları geçen biyografilerinde (Vittorino ve Guarino hakkında) ve Shepherd'in "Poggio'nun Hayatı" adlı yapıtında, bu hususta bir çok bilgi bulunsa gerektir.

87 Epist. 39; *Opera*, s. 526. Mariano Sociano'ya.

88 Bunların yanında, hükümdarların himayelerinin önemsizliği ve kimi hükümdarların şöhrete kayıtsız kaldıkları hususundaki yakınmalar, bizi aldatmamalıdır. Örneğin daha XV. yüzyılda Bapt. Mantuanus'un V. eklogu bu kabildendir. Herkesi tatmin etmek mümkün değildi.

nın yeni dönem kültürünün doğurduğu sonuçlar karşısında gösterdikleri cesaret, ister istemez insanı duygulandırmaktadır.[89] V. Nicolaus, kilisenin geleceği hakkında hiçbir kaygı duymamaktaydı. Çünkü binlerce bilgin kiliseyi destekliyordu. II. Pius'un bilim için yaptığı fedakârlıklar, Nicolaus'a oranla çok azdı; sarayına uğrayan şairler sayıca hiç de kalabalık değildi; fakat doğrudan doğruya kendisi -V. Nicolaus'dan daha ileri derecede- bilginler cumhuriyetinin başıydı ve tam bir güvenle bu şöhreti taşıyordu. İlk kez olarak II. Paul, sekreterlerinin hümanizmi karşısında korku ve güvensizlik duymaya başlamıştır. Bunun ardıllarından üçü, yani Sixtus, İnnocent ve Alexandr ise kendi adlarına sunular kabul ediyorlar ve haklarında istendiği kadar şiir yazılmasına izin veriyorlardı. Hatta büyük bir ihtimalle, hexametreyle yazılmış bir Borgia destanı (Borgiade) bile vücuda getirilmişti.[90] Fakat bu papalar, başka işlerle o kadar yüklü bulunuyor ve iktidarlarına başka destekler aramakla o kadar zihinlerini yoruyorlardı ki, şair-filologlarla yakın ilişki kurmaya pek fırsat bulamıyorlardı. II. Julius kendini övdürmek için şairler buluyordu. Çünkü bizzat kendisi, şiir için önemli bir konu teşkil ediyordu. Fakat bu papanın şairlere fazla ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. Ondan sonra papalığa X. Leo geçti. Bu tıpkı "Romulus'tan sonra Numa'nın başa geçmesi" gibi bir olaydı; başka bir deyimle, bir önceki papanın silah gürültülerinden sonra, kendini tamamıyla sanata vermiş yeni bir papa ümit ediliyordu. Zarif Latince nesirden ve ahenkli mısralardan zevk almak, Leo'nun hayat programına dahildi. Şüphesiz ki onun mesenliği, Latince yazan şairlerin sayısız ağıt, övgü, yergi ve öğüt vücuda getirmeleri olanağını yarat-

89 Papaların XV. yüzyıl sonlarına kadar bilimi himaye etmeleri hakkında, kısa olsun diye burada şu yapıtı salık vereceğiz: Papencordt, ***Geschichte der Stadt Rom***, son bölümler.

90 Lil. Greg. Gyraldus, ***De Poetis Nostri Temporis***, Sphaerulus de Camerino münasebetiyle. Bu zat, eserini zamanında tamamlayamadı ve tam kırk yıl sonra hâlâ rahlesindeydi. IV. Sixtus'un ödediği çok düşük ücretler hakkında bkz. Piero Valer., ***De Infelic. Lit.***, Theodorus Gaza'dan bahsederken. Hümanistlerin, Leo'dan önceki papalar zamanında, bile bile kardinallikten uzak kalmaları hakkında bkz. Lor. Gran'ın Kardinal Egidio için söylediği cenaze nutku, ***Anecd. Litt.***, VI, s. 307.

mıştır. Bunlarda, Jovius'un biyografisinde baştan başa görüldüğü gibi, parlak ve neşeli Leo devri zihniyeti canlı bir şekilde yansımaktadır.[91] Belki de bütün Avrupa tarihinde hiçbir hükümdar yoktur ki, kendisine, zamanında tasvir edilmeye değer olayların azlığına oranla bu papa kadar çok saygı gösterilmiş olsun. Şairler, genel olarak öğle vakti, müzisyenler parçalarını bitirdikleri zaman, papanın yanına girebilirlerdi.[92] Fakat bunlar arasında en değerlilerinden biri[93], şairlerin, bahçede gezinirken veya saraydaki özel odalarına çekildikleri zaman papanın yanına sokulmaya çalıştıklarını ve onu buralarda ele geçirmeyi başaramayanların, Olympus'ta oturanların hepsinden yükselen sızlanma çığlığı biçimindeki bir mektupla ondan para dilendiklerini anlatmaktadır.[94] Parayı bir yerde yığılı olarak görmeye tahammül edemeyen ve her zaman neşeli yüzler görmek isteyen Leo, öyle bir tarzda bağışlarda bulunmuştur ki, öldükten kısa bir zaman sonra bunların anısı efsaneleşmiştir.[95] Leo'nun üniversiteyi (Sapienza) düzene koymasından yukarıda söz etmiştik. Onun hümanizm üzerindeki etkisini küçümsememek için, bu arada yapılan birçok oyuna itibar etmemek, bizzat papa tarafından hümanizme karşı gösterilen ve dikkate değer nitelikte görünen olaylara aldanmamak gerekir. Verilecek yargı, "teşvik" alanı içinde olan ve bir bütün halinde ölçülmesi olanağı pek bulunmayan, fakat ince araştırmalarla bazı münferit hallerde gerçekten ispat edilebilen büyük fikrî olanaklara dayanmalıdır. Aşağı yukarı 1520 tarihinden beri İtalyan hümanistlerinin Avrupa üzerine yaptıkları etkiler, eninde sonunda Leo tarafından yapılan teşvik ve özendirmelere dayanır.

91 En iyisini, *Deliciae Poetarum Italorum*'da ve Roscoe'nin *Leone X* adlı eserinin başka başka baskılarındaki eklerde bulmak mümkündür.

92 P. Giovio, *Elogia*, Guido Posthumus'tan söz edilirken.

93 Pierio Valeriano, *Simia*.

94 Bkz. Joh. Aurelius Mutius'un Elogie'si: *Deliciae Poet. Ital.*

95 Leo'nun gelişigüzel elini daldırdığı erguvan renkli ve içinde irili ufaklı altınlar bulunan kadife kese hakkındaki tanınmış hikâye, Giraldi, *Hecatommithi*, VI, Nov. 8 de anlatılmaktadır. Öte yandan Leo'nun sofrasında Latince tuluatçılar, beyitleri biraz kusurlu söyledikleri takdirde, kamçıyla kırbaçlanırlardı. Lil. Greg. Gyraldus, *De Poetis Nostri Temporis*.

Leo, yeni elde edilen Tacitus'u[96] basmak ayrıcalığını verirken, "Büyük yazarlar, hayatın düsturudur ve felaket zamanlarında bir tesellidir; bilginlere yardım etmeyi ve değerli kitapları ele geçirmeyi kendim için öteden beri yüksek bir amaç olarak görmekteyim; şimdi de bu kitabın yayılmasına yardım etmekle insan soyunun yararına hizmet edebildiğim için Tanrı'ya şükretmekteyim!" diyebilen bir papaydı.

Roma'nın 1527'de tahribi sanatçıları nasıl dağıttıysa, aynı şekilde edebiyatçıları da öteye beriye savurmuş ve artık hayatta olmayan büyük koruyucunun şöhretini İtalya'nın en ücra köşelerine kadar yaymıştı.

XV. yüzyılın maddi hükümdarları arasında Aragon Hanedanı'ndan Napoli Kralı Büyük Alfons, klasik İlkçağ kültürüne son derece heyecanlı bir bağlılık göstermiştir. Öyle görünüyor ki, kral bunda tamamıyla samimiydi. İtalya'ya ayak bastığı günden beri klasik çağ dünyası, anıt ve yazıları ile onun üzerinde o kadar kuvvetli bir etki yapmıştı ki, bütün varlığı ile kendini ona kaptırmıştı. Kendini tamamıyla yeni ülkesine adayabilmek için, dik başlı Aragon'u, bütün eyaletleriyle birlikte, hayret edilecek şekilde kolayca kardeşine bırakıvermişti. Kısmen birbiri arkasından ve kısmen bir arada olmak üzere Trabzonlu Georg'u, genç Chrysolaras'ı, Lorenzo Valla'yı, Bortolommeo Fazio ve Antonio Panormita'yı hizmetinde bulundurmuştur.[97] Son ikisi, onun tarih yazıcıları olmuşlardır. Antonio Panormita, krala ve sarayındakilere her gün Livius'u anlatmak, sefer sırasında da karargâhta yine aynı işi yapmakla görevliydi. Bütün bu insanlar, krala yılda 20.000 altın guldenden daha fazla bir paraya mâl oluyordu. Fazio'ya yılda 500 dukat ücretten başka ***Historia Alphonsi***'yi bitirdiği zaman ayrıca 1500 altın gulden bağışladı ve bu ödülü verirken şu sözleri söyledi: "Bu, emeklerinizi ödemek

96 Roscoe, *Leone X.*, ed. Bossi. IV, 181.

97 Vespas. Fior., s. 68 vd. Alfons'un Yunanca'dan yaptırdığı çeviriler, s. 93. ***Vita Jan. Manetti***: Murat., XX. Col. 541, s. 550, vd.; s. 595. Panormita: ***Dicta et Facta Alphonsi***, Aeneas Syelvius'un notlarıyla birlikte.

için yapılmıyor, çünkü eserinizin karşılığını vermeye olanak yok; size en iyi kentlerimden birini bağışlasam yine de ödenemez. Fakat zamanla sizi memnun etmeye çalışacağım." Giannozzo Manetti'yi çok cömertçe koşullarla kendisine sekreter alınca şöyle diyordu: "Son lokmamı sizinle paylaşmak isterim." Prens Ferrante'nin düğününü kutlamak üzere Floransa elçisi olarak gelen Giannozzo huzura kabul olununca, kral ondan öyle etkilendi ki, "bir heykel gibi" hiç kıpırdamadan tahtı üstünde oturuyor ve yüzüne konan sinekleri bile kovmuyordu. Anlaşıldığına göre kralın en çok sevdiği yer Napoli'deki saray kitaplığı olmuştu. Burada, denize karşı son derece güzel manzaralı bir pencerede oturur ve örneğin "Teslis" üzerine yapılan bilimsel tartışmaları dinlerdi. Çünkü o, aynı zamanda çok dindardı ve Livius ile Seneca'dan başka, hemen hemen tamamıyla ezbere bildiği Tevrat ve İncil'i de okuttururdu. Padua'da, sözde Livius'un kemikleri diye muhafaza edilen kalıntılara beslediği duyguyu tamamıyla anlamak ne mümkün? Israrlı ricaları üzerine Venedikliler kendisine bunlardan bir kol kemiği verdikleri ve bunu Napoli'de törenle kabul ettiği zaman, kalbinde Hıristiyanlık ve müşriklik duyguları ne kadar garip bir şekilde birbirine karışmış olmalı! Abruzzi bölgesine yapılan bir sefer sırasında krala, Ovid'in doğum yeri olan Sulmona gösterildi. Alfons kenti selamladı ve koruyucusu olan meleğe şükranlarını sundu. Anlaşıldığına göre, büyük şairin, gelecekteki şöhreti hakkındaki kehanetini gerçekleştirmekten hoşlanıyordu.[98] Bir keresinde de, en sonunda kesin olarak fethettiği Napoli'ye meşhur girişi (1443) sırasında, şahsen klasik İlkçağ tarzında hareket etmeyi yeğ tuttu. Pazar meydanına (Marcato) yakın bir yerde, kentin surlarında bir gedik açıldı. Kral, altın yaldızlı bir araba içinde, muzaffer bir Roma komutanı gibi bu gedikten kente girdi.[99] Bu olayın anısı, Castello Nuovo'da dikilen mermerden görkemli bir zafer anıtıyla ölümsüzleştirildi. Napoli Krallı-

98 Ovidius, *Amores*, III. 15, 11. beyit. G. Pontano, *De Principe*.
99 Giorn. Napolet.: Murat., XXI, Col. 1127.

ğı'ndaki ardıllarına, Büyük Alfonso'nun klasik kültüre duyduğu heyecandan ve daha başka iyi huylarından hemen hemen hiçbir şey miras kalmamıştır.

Urbino Dukası Federigo, bilgi bakımından Alfonso ile karşılaştırma kabul etmeyecek kadar üstündü.[100] Federigo, sarayında pek az kimse tutar, asla israfa kaçmaz ve her şeyde olduğu gibi klasik İlkçağ kültürünü elde etmekte de planlı hareket ederdi. Yunanca'dan yapılan çevirilerin çoğu, en önemli yorumlar ve benzeri yapıtların oldukça büyük bir bölümü, Federigo ile Papa V. Nicolaus için hazırlanmıştır. Duka, bilginler için oldukça çok para harcıyor, fakat bu paraları yerinde ve hizmetlerine muhtaç bulunduğu kimselere veriyordu. Urbino sarayında resmî olarak görevlendirilmiş şairler yoktu. Burada en bilgin adam, dukanın kendisiydi. Bununla beraber klasik İlkçağ bilgisi, dukanın kültürünün sadece bir yanını teşkil ediyordu. Mükemmel bir hükümdar, komutan ve insan olarak, o devir biliminin büyük bir kısmına hakimdi ve bunda sırf pratik ihtiyaçları göz önünde bulundurmuştu. Bir teolog olarak örneğin Thomas ile Scotus'u birbiriyle karşılaştırabiliyor, aynı zamanda hem Doğulu hem de Batılı kilise babalarını tanıyordu (Doğulu eski kilise babalarını Latince çevirilerden tanıyordu). Felsefede, anlaşıldığına göre, Platon'u çağdaşı Cosimo'ya bırakmıştı. Fakat Aristo'nun yalnız "Ahlâk" ve "Politika"sını değil, bunlardan başka "Fizik" kitabını ve daha birçok başka konu üzerindeki yazılarını da gayet iyi biliyordu. Okuduğu başka kitaplar arasında, eskiçağ tarihçilerinin yapıtları en başta geliyordu. Bu kitapların hepsi de kitaplığında mevcuttu. "Kendisinin de her zaman okuduğu ve başkalarına okutup dinlediği" kitaplar, şairlerin değil, işte bu tarihçilerin yapıtlarıydı.

Sforza'lar da az veya çok bilgindiler ve kendilerini mesen olarak

100 Vespas. Fiorent., s. 3, 119 vd. "Volle aver piena notizia d'ogni cosa, cosi casra come gentile."

göstermişlerdir.[101] Bu hususta fırsat düştükçe bilgi vermiştik. Duka Francesco, çocuklarının yetiştirilmesinde hümanist kültürü, belki de sırf siyasi nedenler dolayısıyla, pek doğal bir şey olarak görüyordu. En kültürlü bilginlerle eşit koşullar altında düşüp kalkabilmesi, genel olarak dukanın lehinde bir husus olarak kabul edilmiştir. Parlak bir Latince bilgini olan Lodovico Moro ise, klasik çağ kültürünü çok aşan düşünce faaliyetlerine de büyük bir ilgi göstermiştir.

Küçük hükümdarlar da bu gibi seçkin niteliklerle sivrilmeye çalışıyorlardı. Saraylarındaki edebiyatçıları, sırf kendilerini övdürmek için beslemiş olduklarını kabul etmekle, onlara karşı bir haksızlık yapılmış olur. Ferrara hükümdarı Borso gibi son derece kibirli bir adamın bile, ölümsüzlüğü, *Borseid* ve buna benzer övgülerle bahşiş kapmakta birbirleriyle yarışmalarına rağmen, artık şairlerden beklemediği görülmektedir. Onun hükümdarlık duygusu, böyle bir duruma düşmekten kat kat üstün bir düzeye erişmiş bulunmaktadır. Ancak, bilginlerle düşüp kalkma, klasik ilkçağ'la ilgilenme ve zarif bir Latince ile mektuplaşma ihtiyacı, o devrin hükümdarlığıyla sıkı sıkıya ilişkili şeylerdi. Pratik hayat bilgisi bakımından yüksek bir seviyeye ulaşmış olan Duka Alfonso, gençliğindeki hastalıklı halinin, kendisini tek yanlı olarak el işlerinde şifa aramaya zorladığından acı acı şikâyet etmektedir.[102] Acaba bunu, hümanistleri kendinden uzak tutmak için bir bahane olarak mı ileri sürüyordu? Çağdaşları bile onun ruhuna tamamıyla nüfuz etmekten acizdir.

Romangna'nın en ufak tiranları bile saraylarında bir veya birkaç hümanist bulundurmaktan kendilerini alıkoyamıyorlardı. Bunlarda, aile öğretmenliği ile sekreterlik görevleri sık sık bir kişide top-

101 Dante ve Petrarca'nın yanı sıra Livius ve Fransız şövalye romansları da son Viscoti hükümdarını aynı derecede ilgilendirmektedir. Bu hükümdar, kendisine başvuran ve onu "meşhur etmek" isteyen hümanistlere, genel olarak birkaç gün sonra yol verirdi. Krş. Decembrio: Murat., XX. Col. 1014.
102 P. Giovo, *Vita Alfonsi Ducis*.

lanmakta ve bu kişi bazen sarayın vekilharcı da olmaktadır.[103] En yüksek düşünsel başarıların bir ölçeğe bağlı bulunmadığı kuralı unutularak, bu sarayların, ellerindeki olanakların sınırlı olması yüzünden küçümsenmesi hiç doğru değildir.

Her ne olursa olsun Rimini sarayı, küstah bir pagan ve Condottiere olan Sigismondo Malatesta zamanında garip birtakım olaylara ve hayat tarzına sahne olmuş bulunsa gerektir. Sigismondo Malastesta, çevresinde birçok filolog bulunduruyor, bunlardan kimilerini örneğin bir çiftlik vermek suretiyle bol bol tatmin ediyor, kimilerine ise subay olarak hiç değilse hayatlarını kazanma olanağını sağlıyordu.[104] Bu bilginler, "Arx Sismundea" diye anılan şatosunda, "rex" (kral) adını verdikleri efendilerinin huzurunda sık sık gayet hararetli geçen tartışmalar yaparlardı. Latince yazdıkları şiirlerinde doğal olarak onu övmekte ve güzel İsotta ile sevişmelerini anlatmaktaydılar. Rimini'deki San Francesco kilisesinin yeniden yapılan meşhur binası, aslında o kadının şerefine ve onun mezar anıtı olarak, "Divae İsottae Sacrum", meydana getirilmiştir. Filologlar öldükleri zaman, bu ünlü kilisenin her iki dış duvarında açılmış hücreleri süsleyen lahitlerin içine veya altlarına konurlardı. Üzerlerindeki yazıtta denilirdi ki, adı geçen falanca, Pandulfus'un oğlu Sigismundus'un hükümdarlık döneminde buraya gömülmüştür.[105] Sigismondo gibi korkunç ve iğrenç bir yaratık için kültürün ve bilgin insanlarla düşüp kalkmanın bir ihtiyaç olduğuna inanmak, bugün o kadar kolay bir iş değildir. Bununla beraber onu aforoz eden, si-

103 Pesaro hükümdarı Giovanni Sforza (Alessandro'nun oğlu'nun sarayında bulunan ve sonunda bu hükümdar tarafından öldürülmekle ödüllendirilen Collenuccio hakkında **bkz. S. 182, not 17.** Forli'de Ordelaffo Hanedanı'ndan son hükümdar zamanında, bu konumda Cordrus Urceus vardı. Kültürlü tiranlar arasında, 1488'de eşi tarafından öldürülmüş olan Faenza hükümdarı Galeotto Manfreddi'yi de saymak gerekir. Aynı şekilde, Bologna'da hüküm süren Bentivogli'leri de söz konusu etmek gerekir.

104 *Anecd. lit.* II. s. 305 vd; s. 405. Parmalı Basinius, Parcellio ve Tommaso Seneca ile alay etmektedir; onlar, aç parazitler olarak asker rolünü oynamak zorundadırlar; halbuki kendisinin bir çiftliği ve bir villası vardır (1460 tarihine doğru; çok dikkate değer olan bu vesikadan anlaşıldığına göre, Porcellio ve Tommaso Seneca gibi Yunanca'nın canlandırılmasına engel olmak isteyen hümanistler hâlâ mevcuttur).

105 Bu mezarlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Keyssler, *Neueste Reisen*, s. 924.

lah kuvvetiyle başını ezen ve temsilî olarak yakan -birinin tasvirinin yakılmasıyla, o kişi mânen yakılmış sayılır- Papa II. Pius, şöyle diyor: "Sigismondo tarih bilmekteydi ve felsefede de geniş bilgiye sahip bulunuyordu; ele aldığı her işte büyük bir uzluk gösteriyordu."[106]

Gerek cumhuriyetler, gerekse hükümdarlar ve papalar, iki nedenle hümanistlerin hizmetlerine muhtaç oldukları kanısındaydılar: Mektuplarını kaleme aldırmak ve çeşitli törenler vesilesiyle söylevler verdirmek.

Sekreterin sadece üslup bakımından iyi bir Latinceci olması yeterli değildir; tersine, bir sekreter için gerekli olan kültür ve yeteneğin ancak hümanistlerde bulunabileceğine inanılmaktadır. Böylece XV. yüzyılda en büyük bilim adamlarının çoğu, hayatlarının önemli bir bölümünü devlete bu yolda hizmet etmeye harcamışlardır. Bu hususta, bir insanın memleketine ve soyuna bakılmamaktadır. 1429–1465 tarihleri arasında Floransa'da hizmet gören dört büyük sekreterden üçü, Floransa'ya bağlı bir kent olarak yönetilen Arezzo'dandılar.[107] Bunlar Leonardo (Bruni), Carlo (Marzuppini) ve Benedetto Accolti'ydi. Poggio, aynı surette Floransa'ya bağlı bir bölge olan Terra Nuovalı idi. Gerçekten de çoktan beri, en yüksek şehir makamlarının birçoğu, prensip olarak yabancılara verilmişti. Leonardo, Poggio ve Giannozzo Manetti, zaman zaman papaların da özel sekreterliklerini yapmışlardı; Carlo Aretino da bu hizmetin kendisine verilmesini istiyordu. Blondus de Forli ve her şeye rağmen sonunda Lorenzo Valla da aynı mevkiye yükselmişlerdi. V. Nicolaus ve II. Pius devirlerinden beri papalık sarayı, günden güne en

106 *Pii II. Comment.* L. II, a. 92. Buradaki "historiae" deyimi, klasik İlkçağ ile ilgili olan şeylerin tümü anlamındadır.
107 Fabroni, *Cosmi*, not 117. Vespas, Fior., birçok yerinde. Floransalıların kendi sekreterlerinden istedikleri şartlar hakkında önemli bilgi için bkz. Aenaes Sylvius, *De Europa*, cap. 54 (*Opera* s. 454).

önemli şahsiyetleri kançılaryasına çekmişti[108]; hatta XV. yüzyılın edebiyatla başı hoş olmayan papaları döneminde de bu hususta geri kalınmamıştı. Platina'nın Papalar Tarihi'nde tasvir edildiği şekliyle II. Paulus'un hayatı, eğlenceli bir intikam sahnesinden başka bir şey değildir. Burada hümanist, kançılaryasına "şair ve hatiplerden oluşan ve papalıktan aldığı ışık kadar ona parlaklık da sağlayan" topluluğa nasıl muamele edilmesi gerektiğini bilemeyen biricik papadan öç almaktadır. Mesela Advocati consistoriales'lerin (yüksek ruhani makam avukatları) hümanistlerle aynı dereceyi almaya, hatta üstün bir mevki kazanmaya kalkışmaları gibi, derece ve payede öncelik kavgaları çıktığı zaman, bu mağrur insanların nasıl bir öfkeyle geldiklerini görmek gayet eğlenceli bir manzaradır.[109] Bir hamlede, secreta colestia'yı (semavi sırlar) bilen Havari Yuhanna'ya, Mucius Scaevola'nın asıl kral yerine tuttuğu Porsenna'nın kâtibine, Augustus'un özel sekreterliğini yapan Maecenas'a, Almanya'da şansölye adını taşıyan baş piskoposlara, davalarının kanıtı olmak üzere başvurulmaktadır.[110] "Papalık sekreterleri dünyanın en önemli işlerini ellerinde bulundurmaktadırlar. Zira Katolik inancı ile ilgili işlerde, dinsizlikle mücadelede, barışın kurulmasında, en büyük hükümdarlar arasında aracılık etmekte söz sahibi olan yalnız onlar değil midir? Bütün Hıristiyanlık dünyası hakkında istatistiklere dayanarak raporlar düzenleyen yine onlar değil midir? Papalardan çıkan her şey karşısında kralları, prensleri ve ulusları hayran bırakın onlardır. Papa elçileri için talimat ve buyruklar yazan yine onlardır. Fakat kendileri yalnız papalardan emir alırlar ve gece gündüz her saatte papaların yanı başında bulunurlar." Bununla beraber, ancak

108 Krş. Papencordt, *Geschichte der Stadt Rom*, s. 512, Pius'un kurmuş olduğu tedhişçiler örgütü hakkında.

109 *Anecdota lit.* I, s. 119 vd. Jacobus Volaterranus'un sekreterler adına yazdığı müdafaaname, hiç şüphesiz, IV. Sixtus zamanındandır. Yüksek ruhani makam avukatlarının hümanist olma iddiaları, "söz söyleme" sanatına dayanmaktadır; tıpkı sekreterlerinkinin "yazma" sanatına dayandığı gibi.

110 III. Friedrich zamanında imparatorluk kançılaryasının içyüzünü en iyi tanıyan Aeneas Sylvius idi; krş. Epp. 23 ve 175; *Opera*, s. 516 ve 607.

X. Leo'nun sekreterleri olan iki edebiyatçı, Pietro Bembo ile Jacopo Sadoleto, şöhretin en yüksek noktasına ulaşabilmişlerdir.

Her kançılaryada güzel ve zarif Latince yazılamamaktadır. Son derece bozuk bir Latince ile kaleme alınan can sıkıcı bir resmî üslup mevcuttur ve çoğunluk böyle bir üslupla yazmaktadır. Çok dikkate değer bir haldir ki, Corio'nun bize bildirdiği Milano belgeleri arasında, böyle bozuk Latince ile yazılmış olanların yanında çok mükemmel üsluplu birkaç mektup göze çarpmaktadır. Bu mektuplar, hükümdar hanedanına mensup şahıslar tarafından kaleme alınmıştır ve hem de en tehlikeli zamanlarda yazılmış olmaları gerekir.[111] Bununla birlikte tertemiz bir Latince'nin örneklerini vermektedirler. Hangi koşullar altında olursa olsun kusursuz üslubu muhafaza etmek, iyi hayat tarzının emrettiği bir kural, alışkanlığın doğurduğu bir sonuç olarak görünmektedir.

O zamanlarda Cicero, Plinius ve daha başka İlkçağ klasik yazarlarından kalma mektup koleksiyonlarının ne kadar büyük bir çaba ile irdelenmekte olduğu kolayca tasavvur edilebilir. Daha XV. yüzyılda, Latince mektup yazmak için birçok kural ve örnek kalıp kaleme alınarak yayınlanmıştır. Bu yazılar, gramer ve sözlük alanlarında vücuda getirilen büyük yapıtlardan olup, kitaplıklardaki sayıları ve hacimleriyle bugün bile hayret uyandırmaktadır. Fakat ehil olmayanların bu gibi yardımcı araçlarla Latince mektup yazma girişimleri çoğaldığı oranda, gerçekten yüksek yetenekli insanlar kendilerini toparlamışlar ve bu alanda en olgun meyveler vermişlerdir. Poliziano'nun ve XVI. yüzyıl başlarında Pietro Bembo'nun mektupları, yalnız Latince üslup bakımından değil, fakat aynı zamanda bizzat mektup yazma sanatının, ulaşılması mümkün olan en yüksek basamağındaki şaheserlerdir.

111 Corio, *Storia di Milano*, fol. 449, Isabella d'Aragon'un, babası Napoli Kralı'na mektubu; fol. 451 ve 464'te Moro'nun, VIII. Charles'a iki mektubu. ***Lettere Pittoriche*** III, 86 daki küçük hikâye bunlarla karşılaştırılmalıdır (Sebast. del Piombo'dan Aretino'ya); burada VI. Clement'in, Roma'nın tahribi sırasında, kaledeki bilginlerini seferber ederek V. Karl'a nasıl bir mektup yazdırdığı anlatılmaktadır.

Bu tarzın yanında, XVI.yüzyıl ile beraber, klasik bir İtalyanca mektup üslubu da kendini göstermeye başlamıştır ki, bunda da yine Bembo en başta gelmektedir. Bu, tamamıyla modern, Latince'den bile bile uzak tutulmuş bir tarz olmakla beraber, fikir ve ruh bakımından yine de baştan başa klasik İlkçağın etkisi altında bulunmaktadır. Aynı mektupların bir kısmı mahrem olarak yazılmakla beraber, çoğu, ileride yayınlanma olasılığı göz önünde tutularak ve belki de başkalarına gösterilmeye layık olmaları düşüncesiyle, zarif bir tarzda kaleme alınmıştır. 1530 tarihinden sonra, basılmış mektup derlemeleri çıkmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı, ayrı ayrı kişiler tarafından ve hiçbir sıra gözetilmeksizin arka arkaya dizilmiş mektuplardan, bir kısmı da ayrı ayrı yazarların bir araya toplanmış mektuplarından oluşmaktadır. Aynı Pietro Bembo, Latince'de olduğu kadar İtalyanca mektup yazma sanatında da ün kazanmıştır.[112]

Fakat, dinlemenin en yüksek hayat zevklerinden biri diye sayıldığı, bütün ulusun imgeleminde Roma senatosunun ve buradaki büyük hatiplerin anılarının son derece canlı olarak yaşadığı bir dönemde hatipler, mektup yazıcılarından çok daha parlak bir yer tutmaktadırlar.[113] Güzel konuşma sanatı (hitabet), Ortaçağ'da bir sığınak olarak barındığı kilisenin etkisini silkip atıyor, yükselmiş bir varlığın zorunlu bir öğesi ve süsü haline geliyordu. İçinde yaşadığımız çağda müziğe ayrılan saatlerin birçoğu, o zamanlar Latince veya İtalyanca söylevlerle doldurulmaktaydı. Okuyucularımız bu söylevler hakkında istediklerini düşünebilirler.

Konuşmacının toplum içindeki yeri ne olursa olsun, bunun hiçbir önemi yoktu. Aranan tek vasıf, son derece kültürlü bir hümanist olarak yetişmiş olan yüksek bir yetenekten ibaretti. Ferrara Dukası Borso'nun yanında saray doktoru Jeronimo da Castello, hem

112 Aretino'nun mektup derlemelerine değinmiştik. Latince mektup derlemeleri daha XV. yüzyılda basılmıştı.

113 Krş. Philelphus, Sabellicus, Beroaldus ve daha başkalarının *Opera*'larındaki mektupları ve aynı şekilde Jan. Manetti, Aeneas Sylvius gibi isimlerin yazıları ve biyografileri.

imparator III. Friedrich'e ve hem de Papa II. Pius'a hoş geldiniz seslenişinde bulunmak zorunda bırakılmıştır.[114] Ruhbanlıkla ilgisi olmayan evli kişiler, her tören veya matem gününde, hatta aziz bayramlarında, kilise kürsülerine çıkarlardı. Milano başpiskoposunun, henüz papaz olarak takdis edilmemiş olan Aeneas Sylvius'un, İtalya dışından gelerek Aziz Ambrosius bayramında kilisede kürsüye çıkmasına izin vermesi, Basel konsiline katılan üyeler için yepyeni bir şeydi. Hazır bulunanlar, teologların bütün mırıldanmalarına karşın buna katlandılar ve büyük bir istekle konuşmacıyı dinlediler.[115]

Önce, konuşmacılara kalabalık bir topluluk önünde söz söyleme fırsatı veren en önemli ve sık sık tekrarlanan vesileleri kısaca gözden geçirelim.

Her şeyden önce, bir devletten öteki devlete gönderilen elçilere "hatip" (orator) sanı verilmesi bir anlam taşımaktadır. Gizli müzakerelerden başka bu elçiler muhakkak surette bir çeşit geçit resmi yapmak, kalabalık önünde ve mümkün olduğu kadar debdebeli koşullar altında bir "nutuk" söylemek zorundaydılar.[116] Çok kez kalabalık olan elçilik heyetinden, kural olarak yalnız bir kişi, izne tâbi olarak, hükümdar önünde söz söylerdi. Fakat Papa II. Pius'un, huzurunda bir çeşit sınavdan geçmiş olma isteği gösteren birçok elçinin söylevini arka arkaya dinlemek zorunda kaldığı da görülmüştür.[117] Bundan başka güzel konuşma yeteneğine sahip bilgin hü-

114 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV. Col. 198, 205.

115 *Pii II. Comment.* L. I, s. 10.

116 Nutkunu güzelce söyleyebilen mutlu bir hatibin başarısı büyük takdir kazanıyordu: buna karşılık yüksek kişilerden oluşan büyük meclis önünde şaşıran ve duraklayan hatip de, aynı oranda güç bir durıma düşerdi. Böyle bir şeyle karşılaşanların birçok örneği Petrus Crintus, *De Honesta Disciplina*, V. cap. 3'te toplanmıştır. Krş.. Vespas. Fior.. s. 319, 340.

117 *Pii II. Comment.* L IV. s. 205 Bunlara ek olarak, onu Viterbo'da bekleyen Romalılar da vardı: Singuli per se verba fecere, ne alius alio melior videretur, cum essent eloquentia ferme pares (Belagatta eşit değerde olduklarından, biri ötekinden daha üstün görünmesin diye her biri ayrı ayrı konuştu). Guicciardini, yeni seçilen Papa VI. Alexandr nezdine İtalyan devletlerinin ortaklaşa gönderdiği elçiler heyeti adına. Arezzo piskoposuna konuşma fırsatı verilmeyişini, 1494'te İtalya'nın başına gelecek olan felaketin ciddi nedenleri arasında saymaktadır (I. cildin başında).

kümdarlar da bizzat İtalyanca ve Latince söylev vermekten zevk duyarlardı. Sforza Hanedanı'nın çocukları bu şekilde yetiştirildi. Henüz pek genç olan Galeazzo Maria, 1455'te büyük Venedik meclisinin önünde çok belagatli bir nutuk söyledi.[118] Maria'nın kız kardeşi İppolito, 1459 Mantua Kongresi'nde Papa II. Pius'u zarif bir söylevle selamladı.[119] II. Pius'un kendisi de, anlaşıldığına göre, papalığa yükselmek için, bütün hayatı boyunca konuşmacılık sanatıyla kendine zemin hazırlamıştır. Kilise devletinde en yüksek diplomat ve bilgin olmasına rağmen, hatipliğinin şöhreti ve sihri olmasaydı belki de papalığa seçilmezdi. "Zira hiçbir şey onun hatipliğindeki tumturak kadar yüce değildi."[120] Muhakkak ki birçok kişi, daha seçimden önce, onu yalnız bu nedenle bile papalığa en layık kişi sayıyorlardı.

Her çeşit açık toplantıda ve törende hükümdarlar söylevlerle karşılanır ve bu konuşmalar saatlerce sürerdi. Şüphesiz, ancak hükümdarın hitabet meraklısı olarak tanınması veya böyle tanınmak istemesi halinde ve elde ünlü bir konuşmacı bulunduğu takdirde yapılırdı bunlar.[121] Böyle bir konuşmacı, ister bir saray edebiyatçısı olsun, ister bir üniversite profesörü, bir memur, doktor ya da rahip olsun, hiçbir ayırım gözetilmeksizin kürsüye çıkarılırdı.

Başka her siyasi vesileden de bu yolda büyük bir istekle faydalanılır ve hatibin şöhretine göre, kültürü seven herkes onu dinlemeye koşardı. Her yıl yapılan memur yenilemelerinde, hatta yeni pis-

118 Marin Sanudo tarafından bildirilmiştir: Murat., XXII, col. 1160.

119 *Pii II. Comment.*, L. II, s. 107. Krş. s. 87. Hükümdar hanedanına mensup ve Latince konuşabilen başka bir kadın hatip de Madonna Battista Montefeltro'dur (evlendikten sonra Malatesta). Bu hanım, Sigismund ve Martin'e seslenerek onları selamlamıştır. Krş. Archiv. Stor., IV, I. s. 442, not.

120 *De Expeditione in Turcas*: Murat., XXIII. Col. 68: Nihil enim Pii concionantis majestate sublimus. Pius'un kendi başarılarını tasvir ederken duyduğu ilkel zevkten başka krş. Campanus, *Vita Pii II*: Murat., III, II.

121 Bir defasında V. Karl, Genova'da Latince konuşan bir hatibin sözlerini takip edemediği zaman, Giovio'nun kulağının dibinde içini çekti ve "Ah, çocukken Latince öğrenmekte gösterdiğim gevşeklik üzerine, 'Bunun cezasını çok acı bir şekilde çekeceksin!' diye kehanette bulunan öğretmenim Hadrian ne kadar haklıymış..." dedi. P. Giovio, *Vita Hadriani*, VI.

koposların işe başlamalarında bir hümanistin kürsüye çıkması şartı. Bu hatip bazen hexametre veya Sappho kalıplarında beyitlerle konuşurdu.[122] İşe başlayan bazı yeni görevliler de, mesela "adalet hakkında" bir nutuk söylemek zorunda bırakılırlardı. Buna hazırlıklı olanlar, işin içinden yüzlerinin akı ile çıkarlardı. Floransa'da Condottiere'ler de, kimliğine bakılmaksızın ve yetişme tarzı ne olursa olsun, memlekette alışılmış olduğu şekilde hitabet kürsüsüne davet edilir ve en bilgin devlet sekreterleri tarafından komutanlık esasının sunuluşu sırasında, bütün halkın önünde ona bir nutuk çektirilirdi.[123] Anlaşıldığına göre hükümet üyelerinin geleneksel vesilelerle halka göründükleri Loggia de' Lanze'ye yani tören salonuna veya bunun bitişiğine, bir hitabet kürsüsü (rostra, ringhiera) yerleştirilmişti.

Yıldönümlerinden özellikle hükümdarların ölüm günleri törenle kutlanır ve ölünün anısına nutuklar söylenmesine vesile oluştururdu. Tanınmış bir insan öldüğü zaman onun cenazesi başında söylenecek nutuklar da genel olarak hümanistlere düşen bir işti. Sivil giysi ile kilisede kürsüye çıkarlar, yalnız hükümdarların değil, memurların ve başka tanınmış kişilerin tabutları başında da güzel konuşma güçlerini gösterirlerdi.[124] Nişan ve evlenme törenlerinde de çok kere aynı şekilde hümanistler sahneye çıkarlardı. Ancak bu söylevler, anlaşıldığına göre kiliselerde değil, saraylarda söylenirdi. Örneğin Philelpho, Anna Sforza ile Alfonso d'Este'nin nişanında Milano şatosunda böyle bir seslenişte bulunmuştu (bununla beraber nutukların saray kilisesinde söylenmiş olması da olasılık içindedir). İtibar sahibi özel kişiler de, böyle bir düğün hatibinden, kibarlara özgü bir lüks olarak yararlanırlardı. Ferra'da bu gibi vesileler ortaya çıktıkça Guarino'ya başvurulur ve ondan, öğrencilerinden

122 Lil.Greg. Gyraldus. *De Poetis Nostri Temp.*, Collenuccio'dan bahsederken. Evli olup ruhban sınıf dışında kalmış olan Philelpho, Coma katedralinde Piskopos Scrampi'nin göreve başlama nutkunu üstlenmiştir (1460).
123 Fabroni, *Cosmi*, not. 52.
124 Murat., XXIII. Col. 171. Jac. Volateranus'un tabutu başında söylediği nutuk.

birini göndermesi rica olunurdu.[125] Kilise, nikâh ve ölüm olaylarında sadece dinî törenin yapılmasını sağlardı.

Akademik nutuklar, bir profesörün işe başlaması veya yeni bir kursun açılması münasebetiyle bizzat profesörler tarafından söylenir ve bunların güzel ve belagatlı olmalarına son derece özen gösterilirdi.[126] Üniversite dersleri de çok kez belagatli nutukların havasını taşırdı.[127]

Avukatlar, her defasında dinleyicilerinin seviyesini göz önünde tutmaktaydılar. Bu nutuklar duruma göre tamamıyla felsefi ve klasik İlkçağ'dan fikirlerle süslenirdi.

Savaştan önce veya sonra, asker önünde İtalyanca yapılan seslenişler tamamıyla ayrı bir tür oluşturur. Urbino Dukası Federigo bu hususta klasik denebilecek bir erginliğe ulaşmıştı.[128] Savaşa hazır olan birliklerini birer birer dolaşarak, askerlerine gurur ve heyecan verici ateşli sözler söylerdi. XV. yüzyılın savaş tarihi yazarlarındaki söylevlerin bazıları, mesela Porcellius'un eserinde görüldüğü gibi, kısmen imge ürünü olabilir; fakat bunlar kısmen de gerçekten söylenmiş olan sözlere dayanmaktadır. Esas itibarıyla Machiavelli'nin çabalarıyla 1506'da meydana getirilen Floransa milis askerine seslenilerek, önceleri teftiş sırasında ve sonradan özel yıldönümü törenlerinde söylenen nutuklar, yine başka bir tür oluşturur.[129] Bunlar, genel olarak dinleyenlerin yurtseverlik duygularına seslenir ve her karargâhın kilisesinde toplanmış olan asker önünde, göğsünde zırh, elinde kılıç bulunan bir vatandaş tarafından söylenirdi.

Ve en son olarak, XV. yüzyılda vaazlar, bazen nutuklardan ayırt

125 *Anecdota lit.* I, s. 299. Lod. Podocatoro'nun cenazesi başında Fedra'nın nutku. Bu gibi hallerde Guarino, Fedra'yı görevlendirirdi.

126 Elimizde bu gibi göreve başlama derslerinin pek çok örneği vardır. Sabellicus, Beroaldus Maior, Codrus Urceus vs'de bunlar mevcuttur.

127 Pomponazzo'nun konferansının parlak şöhreti hakkında bkz. P. Giovio, *Elogia.*

128 Vespas Fior., s. 103. Krş. s. 598. Burada Giannozzo Manetti'nin, onun karargâhına nasıl gittiği tasvir edilir.

129 Archiv. Stor., XV. s. 113, 121; Camestrini tarafından yazılan giriş, s. 342 vd.; askere yapılan bu çeşit seslenişlerden ikisi; Alamanni tarafından söylenmiş olan ilki özellikle güzel ve o ana (1528) layıktır.

edilemez bir hale gelmiştir. Bunun nedeni, rahiplerin klasik İlkçağ kültürü içine girmiş olmalarında ve bu alanda bir değer ifade etme arzusu beslemelerinde yatmaktadır. Hatta henüz hayatta iken aziz sayılan ve halk tarafından tapınılan sokak vaizi Bernardino da Siena bile, yalnız İtalyanca vaaz etmek zorunda olduğu halde, ünlü Guarino'nun belagat derslerini küçümsememeyi kendine bir ödev saymıştı. Gerçekten de o vakitler, özellikle Büyük Perhiz zamanında kürsüye çıkan vaizlerden, her zamankinden yüksek bir kültür düzeyi istenmektedir. Bazı yerlerde, derin felsefi konuşmaları anlayabilen, hatta öyle görünüyor ki, kültürleri gereği böylesini isteyen bir dinleyici topluluğuna rastlanıyordu.[130] Bununla beraber biz, sadece Latince konuşan seçkin vaizlerden söz edeceğiz burada. Yukarıda da söylediğimiz gibi ruhban sınıfından olmayan bilgin kimseler, bazen rahiplerin elinden fırsatları kapıyorlardı. Azizlere özgü belli günlerde söylenecek nutuklar, cenaze ve düğün söylevleri, piskoposlar vb. yüksek makam sahiplerinin işe başlamaları münasebetiyle yapılan törenlerde söylenecek nutuklar, hatta dost bir ruhaninin ilk dinî tören konuşması ve tarikat bayramlarındaki söylevler, ruhbandan olmayanlara bırakılırdı.[131] Fakat XV. yüzyılda hangi vesile ile tören yapılırsa yapılsın, hiç olmazsa papanın sarayında yalnız rahipler vaaz ederlerdi. Papa IV. Sixtus devrinde Ciacomo da Volterra, bütün vaazların düzenli olarak kayıtlarını tutmakta ve sanat kurallarına göre onları eleştirmektedir.[132] Papa II. Julius zamanında tören hatibi olarak ün kazanan Fedra İnghirami, hiç olmazsa ruhban sınıfına mensuptu ve Lateran Kilisesi'nde başrahip olarak görevliydi. Rahipler arasında Latince'yi zarif bir şekilde konuşabi-

130 Bu hususta bkz. Faustinus Terdoceus, *De Triumpho Stultitiae* adlı satir'inde, lib. II.
131 Hayret edilecek bu her iki hal de Sabellicus'ta görülmektedir (*Opera*, fol. 61-82. *De Origine et Auctu Religionis*, Verona'da, "Yalın Ayaklılar Tarikatı" kilisesinin kürsüsünden söylenmiştir; *De Sacerdotii Laudibus*, Venedik'te söylenmiştir).
132 Jac. Volaterani, *Diar. Rom.*: Murat., XXIII. Col. 173'te Papa IV. Sixtus'un bir rastlantı sonucu hazır bulunmadığı bir sırada sarayda söylenmiş çok dikkate değer bir vaaz görülmektedir: Papaz Paolo Toscanella papaya, ailesine ve kardinallerine ateş püskürüyordu; Sixtus bunu öğrendi ve gülümsedi.

len yeter sayıda insan bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda, ileride sözünü edeceğimiz başka şeylerde olduğu gibi bu alanda da, ruhban sınıfına mensup olmayan hümanistlerin aşırı derecedeki ayrıcalıkları kaybolmuşa benzemektedir.

Şimdi, acaba genel çizgileriyle bütün bu söylevlerin tarz ve konu bakımından nitelikleri nedir sorusuna gelelim: İtalyanlarda söz söyleyebilme yeteneği doğuştandır ve bu, bütün Ortaçağ boyunca da eksik olmamış olsa gerektir. Öteden beri belagat, yedi serbest sanattan biridir. Fakat klasik İlkçağ yönteminin uyandırılması söz konusu olunca, bu, Filippo Villani'nin anlatımına göre, 1348 tarihinde henüz gençken vebadan ölen Brune Casini adında bir Floransalının eseridir.[133] Bruno Casini, Floransalılara meclislerde ve açık toplantılarda serbestçe ve maharetle ortaya çıkabilme yeteneği kazandırmak gibi yalnız pratik amaçlarla, icat, söyleşi, jest ve tavırları, hep bir arada olmak üzere eskilerin ölçüsü ile görüp anlıyordu. Başka yerlerde de, yine çok erken zamanlarda tamamıyla pratik ihtiyaçlar için hitabet talimleri yaptırıldığını okumaktayız. Zarif bir Latince ile her defasında duruma en yakışacak bir tarzda doğaçtan söz söyleyebilmekten daha üstün bir yetenek yoktu. Cicero'nun nutukları ve kuramsal yazıları ile Quintilian ve imparatorluk meddahları üzerinde yapılan araştırmaların günden güne ilerlemesi, yeni ders kitaplarının ortaya çıkması, filoloji alanındaki ilerlemelerden genel olarak yararlanılması ve fikirlerini zenginleştirmeye insanı adeta zorlayan klasik İlkçağ kültür ürünleri bir araya gelerek, yeni söz söyleme sanatının karakterini tamamlıyordu.[134]

Bu karakter kişilere göre değişir. Bazı söylevler, özellikle konu dışına çıkılmadan verilenler, gerçek anlamda belagat örneği teşkil etmektedirler. Papa II. Pius'un bize kadar gelen nutukları, genel

133 Villani, *Vite*, s. 33.

134 Georg. Trapezuntius'un *Rhetorica*'sı, ilk yetkin öğretim sistemidir. Aeneas Sylvius, *Artis Rhetoricae Praecepta*: *Opera*, s. 992, yalnız cümle yapısını ve sözcüklerin cümleye nasıl yerleştirileceğini ele almaktadır. Üstelik de, bu konudaki ustalığı için tipik bir yapıttır. Başka birçok kuramcının da adlarını vermektedir.

olarak bu niteliktedir. Giannozzo Manetti'nin hitabetteki sihirli etkileme gücü, kendisinin, bütün tarih boyunca eşine az rastlanır bir hatip katına eriştiğini göstermektedir.[135] Manetti'nin Papa V. Nicolaus, Venedik Docu ve Meclisi önünde yaptığı konuşmalar, anıları uzun zaman zihinlerde yaşayan olaylardı. Buna karşılık birçok hatip de, fırsattan faydalanarak, kibar dinleyicilere bir takım yaltaklanmalar yanında, klasik İlkçağ'dan aktardıkları bir sürü boş lakırdıyla nutuklarını dolduruyordu. İki, hatta üç saat süre ile bu çeşit nutukları dinlemeye nasıl katlanılabildiğini anlayabilmek, o dönemde klasik İlkçağ kültürüne beslenen derin ilgiyi, bir de basının henüz yayılmamış olduğu o dönemde bu konular üzerine okunacak eserlerin pek az oluşunu göz önüne getirmekle mümkündür ancak. Hâlâ bu çeşit nutukların, Petrarca'nın bazı mektuplarında işaret etmiş olduğumuz nitelikte bir değeri vardı. Fakat bazı kişiler bu hususta fazla ileri gidiyorlardı. Philelpho'nun söylediği nutukların çoğunda, klasik eserler ve kutsal kitaplardan alınma parçalar karmakarışık ve hiç de güzel olmayan bir şekilde üst üste yığılmış durumdadır. Bu arada övülmesi gereken büyüklerin kişilikleri herhangi bir şemaya, mesela kardinalin erdemleri şemasına göre methedilmektedir. Philelpho ve daha başka bazı hatiplerde, o devir tarihin değerli sayılabilecek öğeleri, ancak büyük güçlükle keşfedilebilmektedir. Mesela Piacenzalı bir profesör ve edebiyatçının, 1467'de Duka Galeazzo Maria'yı karşılama vesilesiyle hazırladığı söylev, C. Julius Caesar ile başlıyor, İlkçağ'dan aktarma birçok sözle bizzat hatibin alegorik bir eserinden alınma parçalar birbirine karışıyor ve hükümdara hayli cüretli öğütlerle sona eriyor.[136] Bereket versin ki vakit çok ilerlemişti ve karanlık bastığından, hatip övgüsünü yazılı olarak takdim etmekle yetinmek zorunda kalmıştı. Philelpho da bir nişanlanma vesilesiyle söylediği nutka şu sözlerle baş-

135 Onun *Vita*'sı (Murat., XX) baştan başa, hitabetinin etkileriyle doludur. Krş. Vesp. Fior., 592 vd.
136 *Annales Placentini*: Murat., XX.Col. 918.

lar: "O gezgin Aristo..." Bazı hatipler, kendilerinin de dinleyicilerinin de beklemediği bir şekilde Publius Cornelius Scipio veya buna benzer klasik çağın tanınmış bilginlerinin adlarıyla nutuklarına başlıyorlar. XV. yüzyıl sonlarında birdenbire zevk değişiyor. Bunda esas itibarıyla Floransalıların etkisi olmuştur. Artık başkalarının sözlerini tekrarlamakta çok temkinli bir ölçü tutulduğu görülmektedir. Çünkü bu arada başvuru kitapları çoğalmıştır. Ve bunlardan herhangi biri açılıp da bakılsa, o zamana kadar hükümdarları ve halkı hayran bırakmış olan sözlerin yazılı bulunduğu görülecektir.

Nutukların çoğu çalışma masası başında hazırlanmış olduğundan, yazılı metinler bunların yayılmasını ve yayınlanmasını kolaylaştırıyordu. Buna karşılık doğaçtan söyleyen büyük hatiplerin sözleri stenografi ile zaptolunurdu.[137] Bundan başka elimizde bulunan nutukların hepsi, sırf gerçekten söylenmek için hazırlanmış değillerdi. Mesela Beroaldus'un Ludovico Moro hakkındaki övgüsü sadece yazılı olarak gönderilmiş olan bir eserdir.[138] Hatta, tıpkı hayali adreslerle dünyanın dört bucağına gönderilmek üzere temrin, formüller veya belli bir maksat için kaleme alınmış yazılar şeklinde düzenlenmiş mektuplar gibi, varsayılan vesileler için hazırlanmış ve büyük memur, hükümdar, piskopos gibi kişilerin selamlanmasına yarayacak formüller niyetine kullanılan nutuklar da mevcuttur.[139]

X. Leo'nun ölümü (1521) ve Roma'nın yağma ve tahrip edilmesi (1527) olayları, başka sanatlar için olduğu gibi söz söyleme sanatı için de çöküş döneminin başlangıcı sayılmaktadır. Giovio, Ebedi Şehir'in perişanlığından kaçar kaçmaz, tek taraflı olmakla beraber

137 Örneğin Savonarola, krş. Perrens, ***Vie de Savonarola*** I, s. 163. Bununla beraber stenograflar, onu ve örneğin vecd içinde söze başlayan başka vaizleri izleyemiyorlardı.

138 Hem de bu, bu gibi eserlerin en güzellerinden biri değildir. Bunun en dikkate değer tarafı, sonundaki şu sözdür: "Esto tibi ipsi archetypon et exemplar, te ipsum imitare..." (Sen kendine örnek ve model ol, kendini taklit et...).

139 Bu çeşit mektuplar gibi nutuklar da hazırlayanlardan biri, Alberto di Ripalta'ydı; Krş. onun tarafından kaleme alınmış olan ***Annales Placentini***: Murat., XX. Col. 914 vd. Burada, kendi edebi hayatını tasvir ederken bize birçok şey öğretmektedir.

çok kere gerçeğin ifadesi olarak bu çöküşün nedenlerini yazıyor.[140]

"Plautus ve Terence'nin bir zamanlar kibar Romalıların Latince konuşma alıştırmaları yapmaları için bir okul niteliğinde olan sahne oyunları, yerlerini İtalyan komedisine bıraktılar. Zarif hatipler, artık eskisi gibi ödül ve takdir görmemekte. Bu nedenledir ki, mesela yüksek kilise avukatları nutuklarının sadece giriş bölümünü hazırlamakla yetinmekte, geri kalan kısımlarını karmakarışık biçimde o anda akıllarına gelen bir takım laflarla doldurmaktadırlar. Fırsat düştükçe söylenen nutuklar ve vaazlar da aynı şekilde düşük bir seviyeye inmiştir. Bir kardinalin ya da yüksek mevkiden birinin ölümü münasebetiyle cenazesi başında söz söyleyecek bir adama ihtiyaç duyulunca, vasiyetname hükümlerini yerine getirmekle yükümlü kimseler, yüz altın ücret vermekten kaçındıkları için, kentin en iyi rahibini tutmazlar; daha az bir para ile önlerine gelen ve en ağır azarlama ile de olsa sadece kendisinden söz edilmesini isteyen birini bularak cenaze nutkunu söyletirler. Deniliyor ki hitabet kürsüsünde matem elbisesi giydirilmiş bir maymun dursa ve ağlar gibi boğuk bir sesle başlayarak yavaş yavaş bağırmaya geçse bile, ölü, bütün bunlardan hiçbir şey duymaz. Papaların büyük dinî törenlerindeki vaazlar da artık kazanç getirmemektedir. Çeşitli tarikatlara mensup rahipler bu işi yeniden ellerine geçirmişlerdir ve tıpkı son derece cahil dinleyicilere sesleniyormuş gibi konuşmaktadırlar. Daha birkaç yıl önce bir ayin sırasında papanın önünde verilen böyle bir vaaz, kolayca piskoposluğa giden yolu açabilirdi."

Hümanistlerin mektup ve hitabet sanatlarını güzden geçirdikten sonra yine onların yaratmış oldukları başka yapıtlara geçiyoruz ki, bunlar da klasik İlkçağ yapıtlarının dar veya geniş ölçüde birer aktarılışından başka bir şey değildirler.

140 *Pauli Jovii Dialogus de Viris Litteris Illustribus*: Tiraboschi, VII, IV. Bununla beraber aynı kişi, 10 yıl sonra, *Elogia Literaria*'sının sonunda şu fikri ileri sürüyor: Filolojide liderlik Almanya'ya geçtikten sonra, "sincerae constantis eloquentiae munitam arcem..." (halis ve sağlam belagatın berkitilmiş kalesini) "tenemus adhuc" (henüz elimizde tutuyoruz).

Çok kez diyalog biçiminde kaleme alınan incelemeler bunlara dahildir.[141] Diyalog biçiminde olanlar doğrudan doğruya Cicero'dan alınmıştır. Bu edebî türe bir dereceye kadar hakkını vermek ve bir can sıkıntısı kaynağı sayarak daha baştan reddetmemek için iki noktanın göz önünde tutulması gerekir. Ortaçağ etkilerinden kurtulan yüzyıl, ahlâki ve felsefi nitelikteki birçok problemde, kendisiyle klasik İlkçağ arasında aracılık yapacak özel bir öğeye muhtaçtı; işte bu aracılık rolünü, tez ve diyalog yazıcıları üzerlerine almışlardır. Onların yazılarında bugün bize alelade görünen birçok şey, kendileri ve çağdaşları için büyük güçlüklerle elde edilebilen yepyeni bilgiler, taptaze görüşlerdi ve bu sorunlar üzerine klasik İlkçağ'dan beri hiç kimse bir şey söylemiş değildi. Bundan başka dilin kendisi de, ister Latince ister İtalyanca olsun, bu edebî türde kulağa daha hoş gelir; burada cümleler, tarihi hikâyede ya da söylev ve mektuplarda olduğundan daha büyük bir serbestlikle kıvrak ve çeşitli biçimlere girme olanağına sahip bulunduğundan, daha zevkle dinlenir. Gerçekten de İtalyan edebiyatında bu tür yazılar, bugüne dek nesir örnekleri olarak yerlerini korumuşlardır. Bu yazılardan bir kısmının daha önce sözünü ettik; bir kısmından da kapsamlarının önemi dolayısıyla ileride bahsedeceğiz. Burada sadece edebî bir tür olarak aynı çeşit yazılar üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Petrarca'nın mektup ve incelemelerinin yazılmış olduğu zamandan başlayarak XV. yüzyıl sonlarına kadar, tıpkı hatiplerde olduğu gibi bunların da çoğunda, klasik İlkçağ eserlerinden yapılan bol miktarda aktarma ağır basmaktadır. Sonraları bütün olarak bu tür, özellikle İtalyanca yazılarda durulaşmakta, Bembo'nun *Asolani*'si ve Luigi Cornaro'nun *Vita Sobria*'sı ile klasik bir olgunluğa erişmektedir. Burada da esas etken, bu arada klasik İlkçağ gereçlerinin ansiklopedilerde –hatta basılmış olarak– bir araya toplanmış

141 Collenuccio ve özellikle Pontano tarafından Lucian taklit edilerek meydana getirilen yergili diyalog, doğal olarak özel bir tür teşkil eder. Erasmus ile Hutten, bunlardan esinlenmişlerdir. Plutarchus'un ahlâk üzerindeki yazıları, incelemeler için örnek görevi görmüş olabilir.

bulunması ve inceleme yazanlara artık engel oluşturmamasıdır.

Hümanizmin tarih yazıcılığı üzerine de el koyması kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmişti. Hümanistler tarafından yazılmış olan tarihler, eski kroniklerle, özellikle Villani'ninki gibi güzel, renkli ve canlı eserlerle şöyle yüzeyden bir karşılaştırılacak olursa, böyle bir değişikliğin meydana gelmesine üzülmek gerekecektir. Hümanistlerin bu alanda kaleme almış oldukları bütün yazılar, o yapıtların yanında ne kadar silik, ne kadar basmakalıp görünmektedir. Hatta örneğin Floransa tarih yazıcılığında en sivrilmiş ve ün kazanmış olan Leonardo Aretino ve Poggio da aynı seviyeyi aşamamaktadırlar. Facius, Sabellicus, Folieta, Senarega, Platina (Mantua tarihinde), Bembo (Venedik yıllıklarında) ve hatta bizzat Giovio (*Historiae*'sında) gibi hümanist tarih yazarlarının, Livius ve Caesar'ınkine benzer parlak klasik sözleri arasında, bireysel ve yerel rengin, gerçeğe karşı ilginin yittiğini görmek, okuyucuyu sürekli bir ezinç içinde bırakmaktadır. Bu gibi yazarların pîri sayılan Livius'un ilgi ve övgüye en az layık olan bölümlerine en fazla değer verilmiş olduğunu görünce, güvenimiz büsbütün azalmaktadır. Gerçekten de bunlar, Livius'un "kulaktan kulağa söylenegelmiş kuru ve kansız sözleri zarafete ve berekete dönüştürmesine" hayran kalmışlardır.[142] Hatta aynı yerde, çok şüpheli bir itirafa da rastlıyoruz. Buna göre tarih yazıcılığında, şiirin yerini tutacak bir üslup kullanmak ve böyle bir üslup yoluyla okuyucuyu heyecana, harekete getirmek ve sarsmak zorunluluğu vardır. En sonunda şöyle bir soru karşısında kalıyoruz: Hümanist tarih yazıcıları, bazen açıktan açığa itiraf ettikleri gibi, modern şeyleri küçümsemektedir; o halde acaba bu küçümseme duygusu aynı modern şeylerin tarihi yazılırken ister istemez uğursuz bir etki yapmamış mıdır?[143] Okuyucu, elinde olmak-

142 Benedictus Caroli VIII. Hist.: Eccard, *Script.* II. Col. 1577.

143 Petrus Crinitus bu küçümsemeden yakınmaktadır: *De Honesta Disciplina*, L. XVII. Cap. 9. Bu hususta hümanistler, İlkçağ sonlarına doğru yetişmiş olan yazarlara benzemektedirler. Bunlar da kendi zamanları hakkında yazmaktan kaçınmışlardı. Krş. Burckhardt, *Die Zeit Constantin des Grossen*, s. 285 vd.

sızın, eski tarza bağlı kalmış, Latince ve İtalyanca yazan iddiasız kroniklere, örneğin Bologna ve Ferrara vekayinamecilerine daha yakın bir ilgi ve güven gösteriyor; İtalyanca yazanlar arasında Marin Sanudo, Corio, İnfessura gibi en iyilerine daha büyük bir şükran duygusu besliyor. Bu kroniklerden sonra, XVI. yüzyılın başlaması ile birlikte, ana dille yazan büyük İtalyan tarihçilerinden bir dizi parlak kişi yetişmiştir.

Hiç şüphe yok ki çağdaş tarih, Latince'ye zorlanmaktansa, o gün yaşayan dil tercih edildiğinde çok daha güzel yazılabiliyordu. Acaba çoktan geçip gitmiş olayların anlatılması, yani tarihi araştırmalar için de İtalyanca daha mı uygun bir dil olurdu? O zaman için bu soruya verilecek cevaplar birbirinden ayrı olabilir. O dönemde Latince, eğitim görmüş kişiler için sadece uluslararası anlamda –mesela İngilizlerle Fransızlar ve İtalyanlar arasında– değil, aynı zamanda eyaletlerarası anlamda da bir iletişim aracı, bir "lingua franca" idi; yani Lombardiyalıların, Venediklilerin ve Napolilerin yazdıkları tarzda İtalyanca, çoktan beri Toscana ağzına uydurulmuş olmasına ve çok zayıf bir ağız ayrılığı bulunmasına rağmen, Floransalılar tarafından tanınmış değildi. Okuyucu kitlesi el altında olan bölgesel çağdaş tarih için İtalyanca'ya katlanılabilirdi; fakat geniş bir okuyucu kitlesi aramaya muhtaç olan eski zamanların tarihi için iş öyle kolay değildi. Burada halkın genel çıkarları, bilginlerin kendi çıkarları uğruna feda edilmek zorundaydı. Mesela Forlili Blondus, büyük bilimsel yapıtlarını Langobard ağzı ile yazmış olsaydı acaba etkileri nereye kadar uzanabilirdi? Sadece Floransalıların küçümsemeleri bile, bu yapıtların muhakkak surette unutulmasına yetebilirdi. Halbuki bunlar, Latince yazılmış olmaları sayesinde, bütün Batı dünyasının bilgin çevreleri üzerinde son derece derin bir etki yapmıştı. Floransalılar da XV. yüzyılda Latince yazarlardı. Bunun nedeni yalnız hümanist bir anlayışla düşünmeleri değil, aynı zamanda yazılarını kolayca yayma olanağını da göz önünde bulundurmalarıdır.

Nihayet, Latince yazılmış olmakla beraber en yetkin İtalyanca derecesinde değerli olan çağdaş tarihler de vardır: Livius'un taklit edilmesiyle izlenen sürekli anlatma tarzına –ki bu bazı yazarlar için adeta bir işkence cenderesi olmuştur– son veriler verilmez, bunlar hayret edilecek şekilde değişmiş görünmektedir. Büyük tarih kitaplarını sırf mecbur olduğumuz için ve ancak bize lazım olduğu kadarıyla okuduğumuz aynı Platina, aynı Giovio, birdenbire biyografi üslubunun ustaları olarak kendilerini göstermektedir. Tristan Caracciolo'dan Facius'un biyografi eserlerinden, Sabellico'nun Venedik topografyasından daha önce söz etmiştik ve ileride sırası düştükçe daha başkalarının da sözünü edeceğiz.

Eski zamanlar üzerine Latince olarak kaleme alınan yapıtların konuları, doğal olarak öncelikle klasik İlkçağ'dan alınıyordu. Fakat aynı hümanistlerin, Ortaçağ genel tarihi alanında bazı önemli eserler de meydana getirmiş olduklarını hayretle görmekteyiz. Bu çeşit önemli eserlerden ilki Matteo Palmieri'nin kroniğidir. Bu yapıt Prospes Aquitanus'un bittiği yerden başlar. Sonra rastlantı olarak Forlili Blondus'un *Decades*'leri açılırsa, tıpkı Gibbon'da olduğu gibi burada da hayretle görülür ki, "Roma İmparatorluğu'nun batmasından bu yana (ab inclinatione Romanorum imperii)" bir dünya tarihi yazılmıştır. Her yüzyılın esaslı olarak incelenmesiyle meydana getirilen bu yapıtın ilk 300 sayfası İmparator II. Friedrich'in ölümüne kadar Ortaçağ tarihinin ilk dönemi üzerinedir. Bu iş, kuzey ülkelerinde henüz papa ve imparator kroniklerinin ve "Fasciculus temporum"un geçerli olduğu bir dönemde yapılıyordu. Blondus'un hangi eserlerden ayrı ayrı faydalandığını açıklamak bizim burada yapacağımız bir iş değildir. Fakat Yeniçağ tarih yazıcılığında böyle bir inceleme yapılması ve Blondus'a şeref verilmesi gerekir. Sadece bu tek kitap bile, "Ortaçağ'ın etüt edilmesi, ancak İlkçağ'ın incelenmesi sayesinde mümkün olmuştur; İlkçağ'ın etüdü, insan kafasını ilk kez objektif bir şekilde tarihe eğilmeye alıştırmıştır," dememize hak kazandırır. Gerçi buna bir nokta daha eklemek gerekiyor: O za-

manki İtalya için Ortaçağ artık geride kalmış bulunuyordu ve İtalyalının kafası, Ortaçağ'ın dışına çıkmış olması dolayısıyla, şimdi bu çağı değerlendirecek bir durumdaydı. Bununla beraber Ortaçağ hakkında adaletle, hatta insafla bir yargıya varmış olduğu da hemen söylenemez. Sanat alanında yaratılmış yapıtlar için keskin bir peşin yargı yerleşmiştir; hümanistler de, yeni, bir çağın başlangıcını, kendilerinin ortaya çıkmaları ile tarihlendirmektedir. Boccaccio şöyle diyor: "Tıpkı eskilere yapmış olduğu gibi, İtalyanların göğüslerine de sonsuz lütuf ve inayetiyle yeniden ruh soktuğunu gördüğümden beri, Tanrı'nın, İtalyan adına acıdığını ümit etmeye ve buna inanmaya başlıyorum; bu ruh sayesinde İtalyanlar, şöhreti, çapulculuk ve zorbalıktan daha başka yollardan elde etmeye, yani insanı ebedileştiren şiir yoluyla kazanmaya çalışmaktadır."[144] Fakat bu tek taraflı ve yanlış anlayış, yüksek yetenek sahibi olanları bilimsel araştırmalar yapmaktan alıkoymuyordu; halbuki aynı dönemde Avrupa'nın öteki ülkelerinde bu çeşit araştırmalar asla söz konusu değildi. Bilimsel araştırmalar sayesinde Ortaçağ üzerine tarihi bir eleştiri meydana geliyordu; çünkü birinci derecede hümanistlerin tüm gereçleri rasyonel bir şekilde işlemeleri yöntemi, bu tarihi gereçlerde de kendini değerlendirmek zorundaydı. XV. yüzyılda bu tarihi eleştiri ayrı ayrı şehirlerin tarihlerine o derece nüfuz etmiştir ki, Floransa, Venedik, Milano gibi kentlerin kökenleri hakkında sonradan uydurulmuş saçma sapan efsaneler ortadan kalkmıştır. Buna karşılık kuzey ülkelerindeki kronikler, daha uzun zaman, şiir bakımından çoğu değersiz ve XIII. yüzyıldan beri uydurulmuş olan imge ürünü bir takım safsatalar içinde bocalamış durmuştur.

Bölgesel tarihin şöhret ile yakın ilgisine, Floransa vesilesiyle değinmiştik. Venedik de bu hususta geri kalmazdı. Bir Venedik elçisinin, Floransa'nın büyük bir hitabet zaferinden sonra acele olarak

144 Pizinga'ye mektupta: *Opere Volgari*, XVI. R. Volateranus'ta (L. XXI) entelektüel dünya, XIV. yüzyılla birlikte başlamaktadır. Aynı yazarın ilk kitaplarında, birçok ülkenin tarihi hakkında o zaman için çok mükemmel olan gayet esaslı görüşler vardır.

memleketine yazıp aynı çapta bir hatip isteme gereğini duyması gibi, Venediklilerin, Leonardo Aretino ve Poggio'nun yapıtları ile kıyaslanabilecek bir tarihe ihtiyaçları vardı.[145] İşte bu koşullar altında, XV. yüzyılda, Sabellico'nun *Decades* ve XVI. yüzyılda Pietro Bembo'nun *Historia rerum venetarum* adlı kitapları ortaya çıkmıştır. Her ikisi de cumhuriyet hükümetinin açık buyruğu ile ve ikincisi, birincisinin devamı olarak yazılmıştır.

XVI. yüzyıl başında yetişen Floransalı büyük tarih yazıcıları, Latinceci Giovio ile Bembo'dan büsbütün başka insanlardı. Bunlar İtalyanca yazarlardı. Bunun nedeni sadece o zamanki Cicero taklitçilerinin son derece ince zarafetleriyle artık rekabet edecek durumda olmamaları değildi; aynı zamanda, Machiavelli gibi, kişisel gözlemleri ile kazanmış bulundukları canlı görüşleri, ancak yaşayan dille ifade edebilmeleriydi[146]; Guicciardini, Varchi ve daha birçok başkaları gibi, tarihçiler de, olayların akışı üzerine görüşlerinin mümkün olduğu kadar geniş ve derin etki yapması emelini beslemektedir. Mesela Francesco Vettori gibi, yalnız belli sayıda bir dost çevresi için yazsalar bile, içlerinde duydukları bir ihtiyaçla insanlar ve olaylar hakkında tanıklıkta bulunmak ve bu olaylara karışmalarının nedenlerini açıklamak, kendilerini haklı çıkarmak zorunluluğunu duymaktadırlar.

Burada onlar, dilde ve üsluptaki bütün özelliklerine rağmen, tamamıyla klasik İlkçağ kültürünün çekimine kapılmış görünmektedirler; onları bu kültürün etkisi altında olmaksızın düşünmek mümkün değildir. Onlar artık hümanist değildirler; hümanizm okulundan geçmişler ve klasik çağ tarih yazıcılığındaki ruhu, Livius'un taklitçileri olan Latincecilerin çoğundan daha ileri bir ölçüde benimsemişlerdir; tıpkı eskiler gibi onlar da, vatandaşlar için yazan vatandaşlardır.

145 Giannozzo Manetti'nin, Papa V. Nicolaus ve bütün papalık ileri gelenleri ve uzaklardan gelmiş olan kalabalık yabancılar önünde kazandığı zafer; krş. Vespas. Fior., s. 592 ve *Vita Jan. Man.*

146 Macchiavelli'de, geçmiş olaylar da denebilir.

Hümanizmin öteki özel bilimler üzerinde yaptığı etkilerden söz etmeyeceğiz. Bu bilimlerden her birinin ayrı bir tarihi vardır ve bu tarih içinde o çağ İtalyan bilim adamları, esas itibarıyla kendileri tarafından yeniden keşfedilen klasik çağ bilgileri dolayısıyla, büyük ve ayrı bir bölüm oluştururlar.[147] Felsefe için de, özel tarih yapıtlarına başvurulmasını salık vermek zorundayız. Eski filozofların İtalyan kültürü üzerindeki etkileri, bazen çok büyük, bazen de oldukça hafif kalmış bir durumda görünür. Birinci durum için özellikle Aristoteles'i ele alalım. Gerçekten bu filozofun, esas itibarıyla, çok erken yayılan *Ethika*[148] ve *Politika* adlı eserlerinde geçen kavramlar, bütün İtalyan aydınlarının ortak malı olmuş, soyut düşünme yöntemine genellikle Aristoteles hükmetmiştir.[149] Buna karşılık eski filozofların, zihinler üzerindeki dogmatik etkisi gayet hafif olmuştur. Aslında bu etki, genel olarak yeni kültürün bir sonucundan, özbeöz İtalyan dehasının gelişmesi sonucundan ibarettir. Din konusuna sıra gelince, bu sorun hakkında daha bazı şeyler söyleyeceğiz. Fakat çoğu hallerde, genel kültür ile değil, sadece kimi kişilerin veya bilgin çevrelerin ifadeleri ile karşılaşmaktayız; burada da klasik öğretilerin gerçekten benimsenmesiyle, sadece modaya uyularak benimsenmiş gibi görünmesi arasında bir ayrım yapma zorunluluğu vardır. Çünkü birçokları için klasik çağ kültürü, hatta bu alanda çok bilgin olanlar için de, sadece bir modadan başka bir şey değildir.

Bununla beraber, bugün bize gösteriş gibi görünen her şeyin o dönem için gerçekten gösteriş niteliğinde olması gerekmez. Örneğin çocuklara küçük ad olarak Yunan ve Romalı kişi adlarının verilmesi, herhalde, zamanımızda özellikle kız çocuklar için çok ge-

147 Gerçekten o zamanlar, bütün sanat ve bilimleri yalnız Homeros'un kapsadığı, onun bir ansiklopedi olduğu söylenmekteydi. Krş. Codri Urcei, *Opera*, Sermo, XIII, son bölümler. Şüphesiz aynı görüşe, daha İlkçağ'da rastlanmaktadır.

148 Papa II. Paul zamanında bir kardinal, aşçısına bile Aristo'nun *Ethika*'sını öğretmekteydi. Krş. Gasp. Veron., *Vita Pauli II*: Murat., III. Col. 1034.

149 Genel olarak Aristo'yu etüt etmek için özellikle Hermolaus Barbarus'un bir söylevi çok faydalıdır.

çerli olduğu gibi, romanlardan alınma isimlerin takılmasından çok daha saygıya değer bir davranıştır. Klasik dünyaya hayranlığın, azizlere duyulandan daha büyük olduğu bir dönemde, gayet doğaldır ki, bir soylu ailesi, oğullarını Agamemnon, Achilleus ve Tydeus diye çağıracaktır[150]; ressam da oğluna Apelles ve kızına Minerva gibi adlar takacaktır.[151] Hiç değilse, baştan atılmak istenen aile adları yerine klasik çağda kullanılmış ve kulağa hoş gelen aile isimlerinin alınması, savunulabilir bir tutumdur. Hemşerilerin tümünü vasıflandıran ve fakat henüz bir soyadı halini almamış olan yer isimleri, aynı zamanda bir aziz ismi olarak bir sıkıntı kaynağı olduğunda, atılıyordu. Böylece Filippo da St. Gimignano, bu adı bırakarak Callimachus adını alıyordu. Ailesi tarafından ret ve tahkir edilip bir bilgin olarak gurbet ellerde talihini arıyan ve sivrilen insan, bir Sanseverino olsa bile, övünçle ad değiştirerek Julius Pomponius Laetus olabiliyordu. Latince konuşan ve yazan, yalnız çekimi yapılmaya elverişli olmakla kalmayarak aynı zamanda düzyazı ve şiirde kullanılması kolay olan adlara ihtiyaç duyan bir kuşağın çocuklarının adlarını doğrudan doğruya Latince veya Yunanca'ya tercüme etmesi, (sonraları Almanya'da hemen hemen istisnasız uyulan bir töre olmuştur bu) çok görülmemelidir. Asıl yakışıksız olan ve çok kez gülünç düşen şey, gerek bir soyadının ve gerekse bir küçük adın, klasik bir ahenk ve yeni bir anlam verecek biçim alıncaya kadar, yarım yamalak değiştirilerek garip bir kalıba sokulmasıydı. Böylece Giovanni'den Jovianus ya da Janus, Pietro'dan Pierius ya da Petreius, Antonio'dan Aonias, Sannazaro'dan Syncerus, Luca Grasso'dan Lucius Crassus yapılıyordu. Bu gibi işler hakkında son derece alaylı

150 Bursellis, *Ann. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 898.

151 Vasari XI. s. 189, 257, Vite di Sodoma e di Garofalo. Anlaşılması kolay sebeplerle, o zaman Roma'da en bayağı kadınlar, Ginlia, Lucrezia, Cassandra, Porzia, Virginia, Pentesilea gibi en ahenkli klasik adları almışlardır. Aretino'da bu kadınlar, bu adlarla geçmektedirler. Yahudiler de belki o vakitler, Annibale, Asdrubale gibi en büyük Roma düşmanlarının adlarını almışlardır.

sözler söylemiş olan Ariosto[152], kendi yapıtlarında tasvir etmiş olduğu erkek ve kadın kahramanların adlarının yeni doğan çocuklara konduğuna bizzat tanık olmuştur.[153]

Aynı devrin Latin dilini kullanan yazarlarında, toplumsal yaşantının birçok kuruluşlarında, memurluk adlarının, resmi hizmetlerin, teşrifat vs'nin Latinceleştirildiğini görüyoruz; bu hususta bir yargıya varırken de pek sert davranmamalıyız. Gerçi bu, sade ve akıcı bir Latince ile yetinildiği sürece -ki aşağı yukarı Petrarca'dan Aeneas Sylvius'a kadar gelen yazarlarda durum böyledir- o kadar göze çarpacak bir tarzda değildi; fakat bu amaca tam anlamıyla erişilmesi istenince, kaçınılmaz bir zorunluluk haline girdi. Şimdi artık modern şeyler, suni olarak adları değiştirilmediği takdirde, üslubun bütününe uygun düşmüyordu. Bilgiçler, her şehir meclisine Patres Conscripti, her rahibe manastırına Virgines Vestales, her azize Divus veya Deus sanlarını vermekten büyük bir kıvanç duyuyorlardı. Buna karşılık, Paolo Giovo gibi ince zevk sahibi kimseler, büyük bir olasılıkla sadece kaçınamadıkları hallerde bunu yapıyorlardı. Böyle hareket etmek zorunda kaldığı zamanlarda cla doğal kalmasını ve fazla göze batacak aşırılıklardan kaçınmasını bildiği için, Giovio'nun güzel cümleleri içinde kardinallere Senatores, bunların dekanına Princeps Senatus, aforoza Dirae[154], karnavala Lupercalia denmesi, bizi fazla rahatsız etmemektedir. Bu üslup özelliklerine bakarak bütün bu düşünce tarzı hakkında acele bir yargı vermek-

152 Quasi che'l nome i buon giudici inganni,
E che quel meglio t'abbia a far poeta,
Che non fara lo studio di malt' anni!
(Sanki uzun yıllar çalışmayan şair
daha büyük başarı göstermiş gibi)
Bahtın, kendisine şüphesiz ahenkli bir ad bağışlamış olduğu Ariosto, VII. Satir'in 64. beytinde böyle alay etmektedir.

153 Veya Bojardo'nun kahramanlarına göre, ki bunlar kısmen kendisinin de kahramanlarıdır.

154 1512'de Fransız askerlerine böyle deniliyor: Omnibus diris ad inferros devocati (hep aforozlanarak cehenneme çağrıldılar). Daha ciddi düşünen ve yabancı asker birliklerine karşı Macrobius'tan bir aforoz formülü söyleyen başrahip Tizio'yu aşağıda yeniden anacağız.

ten ne derecede kaçınılması gerektiği, özellikle bu yazarda açık bir şekilde görülmektedir.

Doğrudan doğruya Latince üslubun tarihçesini burada izleyecek değiliz. Tam iki yüz yıl süreyle hümanistler, sanki Latince yazı dili olmaya layık biricik dilmiş ve böyle kalması zorunluluğu varmış gibi davranmışlardır. Poggio, Dante'nin büyük şiirini İtalyanca yazmış olmasına üzülmektedir.[155] Gerçekte Dante, bilindiği gibi bunu Latince olarak denemiş ve İnferno'nun başını hexametreyle yazmıştı. İtalyan şiirinin kaderi, Dante'nin bu yolda devam etmemesine bağlı kalıyordu. Fakat Petrarca bile, sone ve canzone'lerinden çok Latince şiirlerine güven besliyordu; hatta Ariosto'nun Latince şiir yazmasını arzu edenler bile vardı. Edebiyat meselelerinde bundan daha sıkı bir baskı hiçbir zaman görülmemiştir.[156] Ancak şiir, esas itibariyle bu baskıdan sıyrılmıştır. Şimdi, herhalde fazla büyük bir iyimserliğe kapılmaksızın diyebiliriz ki, İtalyan şiirinin iki çeşit ifade aracına sahip bulunuşu, hayırlı olmuştur; çünkü her ikisinde de çok yetkin ve özgün şeyler yaratmıştır. Öyle ki biz, her ikisinde de neden bazen İtalyanca'nın bazen de Latince'nin seçilmiş olduğunu anlayabiliyoruz. Belki düzyazı için de durum aynıdır. İtalyan kültürünün dünyadaki yeri ve ünü, belli konuların Latince olarak içeride ve dışarıda işlenmesine bağlıydı.[157] Öte yandan İtalyan düzyazısını en yetkin biçimde yazanlar, Latince yazmamak için nefisleriyle büyük bir mücadele yapmak zorunda kalan kişiler olmuştur.

XIV. yüzyıldan beri Cicero, genellikle düzyazının en saf kaynağı olarak kabul edilmiş bulunuyordu. Bunun nedeni, hiçbir zaman

155 *De Infelicitate Principum*: Poggii Opera, fol. 152: "Cuis (Dantis) exstat poema praeclarum, neque, si literis latinis constaret, ulla ex parte poetis superioribus (eskilere) postponendum": Boccaccio, *Vita di Dante*, s. 73'e göre, daha o zaman birçok kişi "ve bunlar arasında akıllılar", Dante'nin ne sebeple Latince yazmadığı sorununu ortaya atıyorlardı.

156 Bu hususlaki bağnazlığı öğrenmek isteyenler için bkz., Lil. Greg. Gyraldus, *De Poetis Nostri Temporis*.

157 Şüphesiz onay gören üslup alıştırmaları da vardır. Mesela Büyük Beraldus'un *Orationes*'indeki, Boccaccio'dan Latince'ye tercüme edilen iki hikâye; hatta Petrarca'nın bir Canzone'si gibi.

yalnızca Cicero'nun sözcüklerine, cümle yapısına ve edebî kompozisyon tarzına duyulan hayranlık değildi. Bunlardan başka, o mektup tarzı ustasının sevimliliği, o hatibin parlaklığı ve o filozof yazarın açık anlatımı ile üslubu da, İtalyan düşünüş ve duyuşuna tamı tamamına cevap veriyordu. Bir insan ve devlet adamı olarak Cicero'nun zaafını Petrarca bile açıkça görmüş bulunuyordu.[158] Fakat klasik İlkçağ'ın bu parlak simasına beslediği saygı o kadar büyüktü ki, bu kusurundan dolayı Cicero, onun gözünde hiçbir şey yitirmiş değildi. Petrarca'dan beri mektup tarzı hemen hemen baştan başa Cicero'nun örneğine göre gelişmişti ve hikâye bir yana, diğer edebî türler de yine aynı etki altında yürümüştü. Bununla beraber, kaynaklarla belgelendirilemeyen her terimi reddeden gerçek Ciceroculuk, ancak XV. yüzyıl sonlarına doğru, Lorenzo Valla'nın gramer üzerindeki yazıları bütün İtalya'da etkisini gösterdikten ve Roma edebiyatı tarihçilerinin ifadeleri süzgeçten geçirilip karşılaştırmalar yapıldıktan sonra başlamıştır.[159] Ancak şimdi, eskilerin düzyazısındaki üslup ayrılıkları inceden inceye araştırılmaktadır ve avutucu bir güvenle daima şu sonuca varılmaktadır ki, tek başına Cicero ya da eğer bütün edebî türler kapsanmak istenirse, "o ölümsüz, neredeyse ilahi Cicero devri" mutlak örnektir.[160] Şimdi Pietro Bembo, Pierio Valeriano gibi isimler, bütün güçleriyle bu amaca ulaşmak için çalışmaktadır. Uzun zaman bu eğilime karşı ayak diremiş ve en eski yazarları örnek almak suretiyle kendilerine arkaik bir üslup sağlamış olanlar da, en sonunda direnme güçleri kırılarak Cicero'nun önünde diz çöküyorlardı.[161] Şimdi Longolius, Bembo'nun etkisiyle, beş yıl boyunca Cicero'dan başka bir şey okumamaya ka-

158 Krş. Petrarca'nın yukarı dünyadan "fehametli gölgelere" mektupları: *Opera*, s. 704 vd. Bundan başka *De Rep. Optime Administranda* başlıklı yazıda, s. 372: "sic esse doleo, sed sic est" (böyle olduğundan acı duyuyorum, ne çare ki böyle).

159 Roma'da arı dilcilik bağımsızlığının eğlenceli bir tablosunu, G. Pontano, Antonius'unda vermektedir.

160 Hadriani (Cornetani) Card. Bkz. Chyrsogonus, *De Sermone Latino*; giriş bölümünde. O, Cicero ve çağdaşlarında Latinceciliğin ta kendisini görmektedir.

161 P. Giovio, *Elogia*, Bapt. Pius'tan söz etmesi vesilesiyle.

rar veriyordu. Hatta aynı Longolius, Cicero'nun yapıtlarında geçmeyen sözcükleri kullanmamaya yemin bile ediyordu. İşte bu gibi ruh durumları, en sonunda bilginler arasında büyük bir tartışmanın patlak vermesine neden olmuştur ki, bu mücadelede bir tarafın başında Erasmus ötesi tarafın başında büyük Scaliger bulunuyordu.

Gerçekte Cicero hayranlarının hepsi, onu dilin biricik kaynağı sayacak kadar tek taraflı değillerdi. Daha XV. yüzyılda Poliziano ile Ermolao Barbaro, bilinçli olarak kendilerine özgü bir Latince üslup yaratma cesaretini göstermişlerdir.[162] Doğal olarak onlar, "taşacak derecede zengin" bir bilginliğe dayanıyorlardı. Bize bunu haber veren Paolo Giovio da aynı amaca doğru yürümüştür. Bu adam, birtakım modern fikirleri ve özellikle estetik düşünceleri ilk kez olarak ve büyük bir çaba harcayarak Latince ifade etmiştir. Daima isabetli olmamakla beraber, bunlar bazen dikkate değer bir güç ve zarafettedirler. Kendi çağında yaşayan büyük ressam ve heykeltıraşların karakterlerini Latince tasvir ederken ortaya attığı çok derin görüşler yanında, büyük yanlışlıklara da düşmekten kendini kurtaramamıştır.[163] Şöhretini "ut lingua latina nostro ponticifatu dicatur facta auctior" (Latin dili bizim papalığımız zamanında daha yükselmiştir)[164] denmesine bağlayan Papa X. Leo da, Latince'nin kullanılması hususunda liberal bir eğilim göstermiştir. Esasen onun zevk ve sefa düşkünlüğü yanında, meselenin başka türlü olmasına da imkân yoktu. Dinlediği ve okuduğu şeylerin gerçekten Latince, canlı ve zarif bir üslupta olması ona yetiyordu. Nihayet Cicero, Latince

162 P. Giovio, *Elogia*, Naugerius münasebetiyle. Ona göre idealleri şuydu: "Aliquid in stylo proprium, qoud peculiaroni ex certa nota mentis effigiem referret, ex naturae genio effinxisse" (Üslubunda zihniyetin belli bir tarafını özel olarak yansıtacak, kendinden bir öğe katmak). Daha Poliziano, acele olduğu zamanlarda, mektuplarını Latince yazmakta güçlük çekiyordu. Krş. R. Volat. *Comment. Urban.*, L. XXI.

163 P. Giovio, *Dialogus de Viris Literis Illustribus*; Tiraboschi, ed. Venez., 1796, VII, IV. Bilindiği gibi Giovio, bir zamanlar, sonradan Vasari'nin meydana getirdiği büyük işi üzerine almak niyetinde idi. O diyalog'da Latince'nin çok geçmeden üstünlüğünü büsbütün kaybedeceğini hissetmekte ve bundan yakınmaktadır.

164 1517'de Franc. de' Rosi'ye yazılan "Breve"de, Sadoleto tarafından kaleme alınmıştır: Roscoe, *Leo X*, ed. Bossi, IV, s. 172.

diyalog için örnek vermiş değildi ve bu alanda onun yanı sıra başka tanrılara da tapmak zorunlu oluyordu. Roma'da ve taşrada oldukça sık sık sahnelerde oynanan Plautus'un ve Terence'nin komedyaları diyalog ihtiyacını karşılıyordu. Bu komedyalar, oyuna katılanlara Latince konuşmak için eşsiz bir alıştırma fırsatı teşkil ediyordu. Daha Papa II. Paul zamanında Theanum kardinali (ki büyük bir ihtimalle Pistojalı Niccolo Fortiguerra'dır), çok yıpratılmış ve isim indeksleri aşırılmış Plautus nüshaları ile meşgul olma cesaretini göstermesi ve aynı yazara dil bakımından büyük bir önem vermesi dolayısıyla övülmektedir.[165] Belki de bu eserlerin sahnede oynanması teşebbüsü ilk defa ondan gelmiştir. Sonra Pomponius Laetus işi üzerine almış ve yüksek rütbeli kilise adamlarının evlerinde Plautus'un sahneye konulmasında rejisörlük yapmıştır.[166] Giovio, aşağı yukarı 1520'den beri bundan vazgeçilmesini, yukarıda gördüğümüz gibi, belagatın gerileme nedenleri arasında sayıyordu.

En son olarak burada, edebiyattaki Ciceronizm'in sanattaki paralelinden söz etmemiz yerinde olur. Bu, mimarların Vitruvianizm'idir.[167] Bütün Rönesans için yürürlükte kalan bir yasa, burada bir kez daha kendini açığa vurmaktadır: Kültürde hareket, daima sanatta hareketin önünden gider. Burada zaman farkı, Corneto Kardinali Hadrian (1505) ile salt anlamda Vitruvianist'ler arasını hesaplarsak, aşağı yukarı yirmi yıl kadardır.

Hümanistlerin en büyük gururunu, yeni Latince ile meydana getirdikleri şiirler teşkil etmektedir. Burada, hümanizmin karakterini belirtmeye yardım ettiği ölçüde, bu şiirin üzerinde durma zorunluluğu vardır.

Yeni Latince şiirin kamuoyu tarafından ne kadar tutulduğu, ke-

165 Gasp. Veronens., ***Vita Pauli II***: Murat., III, II, Col. 103. Bunlardan başka Seneca'nın oyunları ve Yunanca dramların Latince çevirileri oynanıyordu.

166 Ferrara'da, Plautus'un, çoğu kere Collenuccio, Guarino vs. tarafından kaleme alınmış İtalyancaları oynanırdı. İsabella Gonzaga bunları çok sıkıcı buluyordu. Pomp. Laetus hakkında krş. Sabellicus, *Opera*, Epist. L., XI, fol. 56 ve sonrası.

167 Vitruvius Pollio, İmparator Augustus zamanında yaşamış Romalı bir mimar ve yazardır. Onu kendilerine örnek alan Rönesans çağı sanatçılarına Vitruvianist, izledikleri yola da Vitruianizm denilmektedir (Çeviren).

sin zaferi kazanmaya ne kadar yaklaştığı yukarıda anlatılmıştır. Peşin olarak şuna tamamıyla emin olmak gerek ki, o zamanki dünyanın en yetenekli ve en ileri derecede gelişmiş bir ulusu, sırf çılgınlık yüzünden ve önemli bir iş yapma kastı olmaksızın, şiirde İtalyanca gibi bir dilden vazgeçmiş olamaz. Çok kuvvetli bir etkenin İtalyanları böyle bir yola götürmüş olması gerekir.

İşte bu etken, klasik İlkçağ kültürüne duyulan hayranlıktı. Her gerçek ve içten hayranlık gibi bu hayranlık da zorunlu olarak taklitçiliği doğuruyordu. Başka zamanlarda ve başka uluslarda da aynı amaca doğru yapılmış tek tük girişimlere sık sık rastlanmaktadır. Fakat yeni Latince şiirin devamı ve gelişebilmesi için gerekli olan şu iki ana koşul yalnız İtalya'da mevcuttu: Ulusun eğitim görmüş çevrelerinde genel bir ilgi; bizzat şairlerde klasik çağ İtalyan yaratıcılık kudretinin kısmi olarak yeniden uyanması. Bu, çok eski bir müziğin kuşaktan kuşağa bir mucize gibi süregelen nağmesinden başka bir şey değildir. Bu koşullar altında yaratılan eserler arasında en seçkin olanlar, artık birer taklitten ibaret değil, fakat bağımsız olarak yaratılmış özgün ürünlerdir. Sanatta aktarılmış kalıplara tahammül edemeyenler; klasik kültürü ya bizzat takdir etmeyenler veya tam tersi olarak, bu kültürü, yaklaşılamayacak derecede sihirli ve taklidi imkânsız sayanlar; ve nihayet bir çok hecenin uzunluk veya kısalık derecesini yeniden keşfetmek veya bulup çıkarmak zorunda kalmış şairlerde görülen aksaklıkları affetmek istemeyen kimseler; bu tür edebiyatı bir yana bıraksınlar. Onların en güzel yapıtları, herhangi bir keskin eleştiri karşısında sarsılmadan değerini koruyabilmek için değil, fakat şairin ve binlerce çağdaşının hoşuna gitmek için yaratılmıştır.[168]

En az başarı, konuları klasik çağ hikâyeleri ve efsanelerinden alınan epik şiir alanında kazanılabilmişti. Bilindiği gibi canlı bir epik şiir için gerekli olan ana koşulların, değil yalnızca örnek olarak kul-

168 Aşağıdaki konu için bkz. *Deliciae Poetarum Italor.*; P. Giovio, *Elogia*; Lil. Greg. Gyraldus, *De Poetis Nostri Temporis*; Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi'nin ekleri.

lanılan Romalılarda, hatta Homeros bir yana bırakılacak olursa, Yunanlılarda bile mevcut olmadığı kabul edilmektedir. O halde Rönesans çağı Latincecilerinde de bu koşullar aranamaz. Bununla beraber Petrarca'nın *Africa*'sı genel olarak modern zamanların herhangi bir epik yapıtı derecesinde heyecan uyandırmış, aynı oranda büyük bir okuyucu ve dinleyici topluluğu bulmuş olsa gerektir. Şiirin kökeni ve güttüğü amaç, önemle göz önünde tutulmuştur. XIV. yüzyıl insanları, tamamıyla yerinde bir duygu ile, İkinci Pön savaşı zamanını Roma satvetinin doruğu olarak görmüşlerdir; işte Petrarca bu dönemi yazma ihtiyacını duyuyordu. Eğer o vakitler Silius İtalicus keşfedilmiş olsaydı, belki de Petrarca başka bir konu seçerdi. Fakat bu yapıt tanınmadığına göre Scipio Africanus'un yüceltilmesi, XIV. yüzyıl anlayışı için adeta bir ihtiyaçtı. Nitekim Zanobi di Strade adında başka bir şair de aynı konuyu ele almıştı ve sırf Petrarca'ya beslediği saygı yüzünden, epeyce ilerletmiş olduğu bu eseri tamamlamaktan vazgeçiyordu.[169] Africa'nın meydana getirilmesini haklı gösterecek herhangi bir neden bulmak gerekirse bunu, yazıldığı dönemde ve daha sonraları herkesin, Scipio ile sanki hâlâ yaşıyormuş gibi ilgilenmiş olmasında, onun İskender, Pompeios ve Caesar'dan daha büyük bir insan sayılmasında arayacağız.[170] Modern epik yapıtlardan kaçı, Africa kadar kendi devrinde popüler ve esasında tarihi olmakla beraber yine de zihinlerde mitolojik etki yaratan bir konuyu işlemiş olmakla övünebilir? Şüphesiz ki bu kitabı şimdi zevkle okuyabilmemiz mümkün değildir. Tarihi konuları ele alıp işleyen bu türden başka yapıtlar hakkında bilgi edinmek için, okuyucularımıza edebiyat tarihlerini salık vereceğiz.

169 Filippo Villani, *Vite*. s. 5.

170 Franc. Aleardi, *Oratio in Laudem Franc. Sfortiae*: Murat., XXV. Col. 384. Scipio ile Caesar'dan hangisinin daha büyük olduğu tartışmasında, Guarino Caeser'ın, Poggio ise (*Opera*, epp. Fol. 125,135 ve sonrası) Scipio'nun lehindeydi. Attavente'nin minyatürlerinde Scipio ile Hannibal için bkz. Vasari IV. 41, Vita di Fiesole. İkisinin adları, Piceinino ve Sforza için kullanılmıştır, s.155.

Yunan ve Roma mitolojisi üzerine, buradaki şiir gediklerini doldurma yolunda yapılan çalışmalar daha zengin ve verimli olmuştur. İtalyan şiiri bu alanda da erken davranmış, Boccaccio'nun yapıtları içinde en iyisi sayılan *Teseide* ile işe başlamıştır. Papa V. Martin Zamanında Maffeo Vegio, *Aeneide*'e ek olarak Latince bir on üçüncü kitap kaleme almıştır. Bundan başka, özellikle Claudian tarzında ve daha az önemli olmak üzere örneğin Meleagris, Hesperis gibi bir takım denemeler görmekteyiz. Fakat en dikkate değer olanı, yeni yaratılan mitolojik menkıbelerdir. Bu menkıbeler, İtalya'nın en şairane bölgelerini, tanrılar, periler, cinler, melekler ve aynı zamanda çobanlardan oluşan otokton bir ahali ile iskân etmektedir. Burada epik tarz ile pastoral tarzı birbirinden ayırt etmek esasen olanaksızdır.

Bazen hikâye ve bazen de diyalog biçiminde yazılan pastoral şiirlerde çoban hayatı, Petrarca'dan beri artık hemen hemen tamamıyla basma kalıp, gelişigüzel imge ve duygular için bir zarf olarak işlenmiştir ki, ileride başka bir vesileyle bu sorun üzerinde duracağız.[171] Şimdi sadece yeni mitolojik menkıbeleri söz konusu edeceğiz. Eski tanrıların Rönesans insanı için iki türlü anlam ifade ettiği gerçeği, herhangi bir yerden çok daha açık olarak burada kendini göstermektedir. Bir yandan bunlar şiirde, soyut kavramların yerini tutmakta, alegorik figürleri gereksiz kılmaktadırlar; aynı zamanda da şiirde serbest ve bağımsız birer öğe, soyut güzellikten birer parçadırlar ve bu sıfatla her şiire katılmaya ve daima yeni yeni sentezlere elverişlidirler. Bunun ilk örneğini vermek cüretini Boccaccio göstermiş, her ikisini de İtalyanca yazdığı *Ninfale d'Ameto* ve *Ninfale Fiesolano* adlı yapıtlarında Floransa çevresinde yaşattığı, hayale dayanan tanrılar ve çobanlar âlemini tasvir etmiştir. Ancak, bu alanda yaratılan şaheser, Pietro Bembo'nun *Sarca*'sı olacaktı[172]; bu-

171 Köy hayatının gerçekçi bir biçimde işlenmiş halde ortaya çıktığı parlak istisnalardan, aynı şekilde aşağıda söz edeceğiz.

172 Mai, *Scipilegium Romanum*, VIII'de basılmıştır (aşağı yukarı 500 kadar Hexametre). Piero Valeriano bu mitolojik menkıbeyi şiir halinde yazmaya devam etmiştir; *Deliciae Poet. Ital.*'daki Carpio'su. Verona'daki Murari sarayında Brusasorci'nin freskleri; Sarca'nın sahnelerini tasvir etmektedir.

rada Sarca adlı ırmak tanrısının Garda adındaki periye nasıl talip olduğu; Monte Baldo'daki bir mağarada kutlanan parlak düğün töreni; Tiresias'ın kızı Manto'nun, küçük Mincius'un doğacağını; Mantua'nın kurulacağını ve Mincius ile Andes perisi Maia'nın birleşmelerinden doğacak olan Vergilius'un gelecek zamanlarda kazanacağı şöhreti haber veren kehanetler anlatılmaktadır. Bu görkemli hümanizm rokokosu için Bembo o kadar güzel beyitler bulmuş ve sonuna, Vergilius'a o kadar zarif bir sesleniş eklemiştir ki, her ozan ona imrense yeridir. Genel olarak bu gibi yapıtlara, sadece birer hitabet alıştırması sayılarak, fazla önem verilmemektedir. Ancak bu bir zevk sorunudur ve üzerinde herkes istediği gibi, serbestçe fikir yürütebilir.

Bundan başka, kutsal kitaplardan ve kiliseden konularını alan ve hexametre kalıpları içine sokulan uzun epik şiirlerin de meydana getirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bunların yazarları her zaman, kilise hiyerarşisi içinde yükselmek ve papanın gözüne girmek amacıyla hareket etmiş değillerdir. En iyilerinde ve hatta *Parthenice*'nin yazarı olan Battista Mantuano gibi en yeteneksiz olanında bile, bilgince Latince şiirler ile dine hizmet gibi içten ve dürüst bir isteğin mevcut olduğunu kabul edebiliriz. Şüphesiz ki bu istekleri, yarı paganlık şeklindeki Katolik anlayışlarına çok uygun düşüyordu. Geraldus bu tür şairlerden birçok isim sıralamaktadır. İçlerinde *Christiad* adlı yapıt ile Vida ve *De Partu Virginis* başlıklı üç şarkısı ile Sannazaro, ön sırada yer almaktadır. Sannazaro, paganlık ve Hıristiyanlık unsurlarını hiç çekinmeden iç içe soktuğu beyitlerindeki sürekli ve kuvvetli akıcılık, tasvirlerindeki plastik kudret ve işçiliğindeki pürüzsüz yetkinlikle son derece derin bir izlenim yaratmaktadır. Bir karşılaştırma yapmaktan korkmaksızın Vergilius'un dördüncü çoban türküsünden bazı beyitleri kendi çoban türküsüne katma cesaretini de göstermiştir. Öteki dünyaya ait konuları işlerken bazen ancak Dante'de görülebilen cesaret örnekleri vermektedir. Mesela Kral Davut'u öteki dünyada kilise babalarının ruhları-

nın temizlenmesine ayrılmış yerde (Limbus patrum) ayağa kaldırarak şarkı söyletmesi ve kehanette bulundurması ya da Tanrı'yı tahtında oturtup bütün ilkel varlıkların resimleriyle pırıl pırıl yanan mantosu içine bürünmüş olduğu halde göksel ruhlara seslenişte bulundurması gibi sahneler bu kabildendir. Bazen hiç tereddüt göstermeden eski mitolojiyi kendi konusu içinde işlemekte ve bunu yaparken de aslında barok görünmemekte, yani bütünün uyumunu bozacak bir duruma düşmemektedir; çünkü şair, paganlık çağının tanrılarını sadece yardımcı figürler olarak kullanmakta ve hiçbirisine baş rolü vermemektedir. O zamanın sanat gücünü ve yeteneğini bütün kaplamı ile öğrenmek isteyen, böyle bir eseri incelemekten uzak kalamaz. Şiirde Hıristiyanlık ve paganlık öğelerinin birbirine karıştırılmasının plastik sanatlardakinden çok daha fazla derecede aksaklıklar meydana getirmeye elverişli olduğu göz önünde tutulacak olursa, Sannazaro'nun gördüğü iş, bir kat daha büyük görünür. Plastik sanatlarda göz, biçim ve renk güzelliği ile tatmin edilebilir; esasen plastik sanatlar, şiirde olduğundan çok daha az derecede konunun önemine bağlıdırlar. Çünkü imgelem gücü plastik sanatlarda daha çok biçim üzerinde, şiirde ise daha çok maddenin kendisi üzerinde durur. İyi ahlâklı Battista Mantuano, Bayramlar Takvimi[173] adlı yapıtında başka bir çıkar yol aramıştı: Tanrı ve yarı tanrıları kutsal tarihe hizmet ettirecek yerde, bunları, tıpkı kilise babalarının yapıtları gibi kutsal tarihe karşı faal bir muhalefete geçirmektedir. Cebrail, Nasıra'da Meryem'i selamlarken, Mercur, Karmel dağından uçarak meleğin arkasından gelmiştir ve kapıda gizlice onları dinlemektedir; sonra, işittiklerini tanrılara bildirmekte ve böylece onları ümitsiz kararlar vermeye itmektedir. Diğer yazılarında da şüphesiz bazen Thetis, Ceres, Aeolus ve daha başka pagan tanrıları, Bakire'nin ve saltanatının önünde kendi istekleri ile eğilerek biat etmek zorunda kalmaktadır.[174]

173 *De Sacris Diebus.*
174 Mesela sekizinci Ekloge'sinde.

Sannazaro'nun şöhreti, kendisini taklit edenlerin çokluğu, o zaman ileri gelenlerin ona besledikleri derin saygı, yaşadığı çağ için onun ne kadar gerekli ve değerli bir kişi olduğunu gösteren kanıtlardır. Bir şairin aynı zamanda hem Hıristiyan hem de tamamıyla klasik olabileceğini ispat ederek, Reform başladığı sırada kilise için çok önemli olan bir problemi çözmüştür. Gerek Papa Leo ve gerekse Clemens, bu büyük başarısı için ona açıktan açığa teşekkürlerini bildirmişlerdir.

Ve nihayet şimdi, Hexametre veya Distichon kalıpları içinde çağdaş tarihler de yazılmaktaydı. Bazen daha çok hikâye üslubunda, bazen de daha ziyade övgü tarzında olan bu tür tarihler, genel olarak bir hükümdarı ya da bir hükümdar ailesini yüceltmek için kaleme alınırdı. Sphorcias, Borseis, Borgias, Triultias gibi yapıtlar, bu şekilde meydana gelmiştir. Şüphesiz ki, bunlarla istenen sonuç elde edilmiş değildir. Çünkü eğer herhangi biri meşhur ve ölümsüz kalmışsa, bu, en güçlü şairlerin kalemlerinden çıkmış olsalar bile, herkesin bükülmez bir isteksizlikle karşıladığı bu tarz şiirler sayesinde olmuş değildir. Fakat mesela Papa X. Leo'nun Palo'da avlanmasını konu edinen güzel şiir[175] ya da Kardinal Adriano da Corneto tarafından yaratılmış olan "II. Julius'un seyahati" gibi meşhur insanların hayatlarından alınmış sahneleri canlandıran sade ve hiçbir amaç gütmeyen küçük yazılar, büsbütün başka bir etki yapmaktadır. Ercole Strozza'nın, şimdi adını andığımız Hadrian'ın ve daha başkalarının da avlanmalarını tasvir eden parlak yazıları vardır ve modern bir okuyucunun, bu eserlerde muhakkak sık sık rastlayacağı yaltaklanmalardan ürkmesi ye da alınması, ancak üzüntüyle karşılanır. Konuların ustaca işlenmiş olması ve bazen hiç de az olmayan tarihsel değerleri, bu mütevazı şiirlere, çağımızın şu anda meşhur olan birçok şiirlerine göre daha uzun bir ömür sağlamaktadır.

175 Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, VIII, 184; yine buna benzer üslupta hoş bir şiir daha: XII. 130. Angilberti'nin Büyük Karl'ın sarayı hakkındaki şiiri, bu Rönesans'a ne kadar yakındır. Krş. Petrz , *Monum*. II.

Bütünü göz önünde tutulursa bu şiirler, içine karıştırılan duygusal ve genel öğelerde gösterilmiş olan ölçülülük oranında iyidirler. Meşhur üstatlar tarafından meydana getirilmiş bazı küçük epik şiirler vardır ki bunlar, barok ve mitolojik öğelerin yerli yersiz bir tarzda içlerine sokuşturulmuş olması yüzünden, farkına varılmaksızın, tasviri imkânsız derecede gülünç bir etki uyandırmaktadır. Mesela Ercolo Strozza'nın Cesare Borgia için yazdığı ağıt, bu çeşittendir.[176] Burada, bütün ümidini İspanyol soyundan Papa III. Calixtus ile VI. Alexandr'a bağlayan ve sonra Cesare'yi kendisine vaat edilmiş kurtarıcı olarak gören Roma'nın yakınmalarını işitiyoruz. Cesare'nin tarihi, 1503 yılındaki felakete kadar izleniyor. Sonra şair, o anda[177] tanrıların ne öğüt vermiş olduklarını sanat ve bilim perisinden soruyor ve Erato şöyle anlatıyor: Olympos üzerinde Pallas İspanyolların ve Venüs İtalyanların tarafını tutuyorlardı; her ikisi de Jüpiter'in dizlerine sarılmışlardı; bunun üzerine Jüpiter onları öptü, okşayarak yatıştırdı ve Parcae (dağ tanrıçaları) tarafından tayin edilmiş olan alın yazısını değiştirmenin elinde olmadığını açıkladı; fakat tanrıların vaatleri, Este Borgia hanedanından doğan bir çocuk tarafından yerine getirilecektir dedi[178]; her iki ailenin de macera dolu eski tarihlerini anlattıktan sonra, tıpkı vaktiyle bütün yalvarmalara rağmen Agamemnon'a veya Achilles'e yapamamış olduğu gibi, şimdi Cesare'ye de sonsuzluğu bahşedemeyeceğini söyledi. Nihayet Cesare'nin ölmeden önce savaşta birçok kişiyi öldüreceği tesellisi ile sözüne son verdi. Sonra Mars Napoli'ye giderek savaş ve karışıklık çıkarıyor; fakat Pallas acele olarak Nepi'ye varıyor ve orada hasta Cesare'ye, Papa VI. Alexandr kılığında görünüyor. Talihine katlanması ve kazandığı şöhretle yetinmesi için bazı uyarılardan

176 *Stozzii Poetae*, s. 31 vd. "Caesaris Borgiae ducis epicedium".

177 "Pontificem addiderat flammis lustralibus omneis corporis ablutum labes Diis Jupiter ipsis" vd.

178 Bu, sonraki Ferrara hükümdarı II. Ercole'dir (d. 4 Nisan 1508, muhtemel olarak bu şiirin yazılmasından biraz önce veya sonra). Şiirin sonlarına doğru: "Nascere magne puer matri expectate patrique" (Ey annenin ve babanın beklediği büyük çocuk, doğuyorsun) denilmektedir.

sonra, papa şekline girmiş tanrıça, "bir kuş gibi" kaybolup gidiyor.

Bununla beraber klasik çağ mitolojisinin az veya çok karıştırılmış olduğu her şeyi reddedersek, bazen büyük olabilecek bir zevkten gereksiz yere kendimizi yoksun etmiş oluruz. Bazen sanat, aslında tamamıyla basmakalıp nitelikte olan bu öğeyi, resim ve heykeltıraşlıkta olduğu derecede asilleştirmiştir. Bu tür edebiyat heveslilerinde Parodi'nin başlangıçları bile görülmektedir. Mesela Macaroneide bunların bir örneğidir ve Giovanni Bellini'nin komik "Tanrılar Bayramı" da, aynı eserin erken yaratılmış bir paralelini teşkil etmektedir.

Hexametre kalıbında yazılmış olan şiirlerden bazıları cla sırf eleştiriden ya da düzyazı halindeki tarihsel yazıların şiir haline getirilmiş şekillerinden ibarettir ki okuyucular, buldukları takdirde bu sonuncusunu yeğ tutacaklardır. Bilindiği gibi, sonunda her şey, her kavga ve her tören anlatılmaktadır. Reform devrinin Alman hümanistleri de aynı şeyi yapmışlardır.[179] Fakat bunu sadece uyuşukluğun ve mısralar düzenlemedeki büyük kolaylığın bir sonucu saymak haksızlık yapmak olur. Hiç değilse İtalyanlarda asla şüphe götürmez şekilde zengin bir üslup duygusu yaşamaktadır ki bunu, aynı çağın ürünü olan raporlar, tarih eserleri ve bizzat terzarima biçimindeki pamfleler ispat etmektedir. Niccolo da Uzzano yeni bir anayasa tasarısını; Machiavelli kendi yaşadığı çağın tarihini; bir üçüncü yazar, Savonarola'nın hayatını; bir dördüncüsü Piombino'nun Büyük Alfons[180] tarafından kuşatılmasını, İtalyan şiirinin bu zor türünde kaleme almışlar ve bu sayede daha etkili olmak istemişlerdir; tıpkı bunlar gibi başka birçok yazar da okuyucularını kendilerine bağlayabilmek için hexametre kalıbını tercih etme ihti-

179 Krş. Schardius, Freher ve başkaları tarafından toplanan Scriptores koleksiyonları.
180 Uzzano, bkz. Archiv. Stor., IV, I, 296. Macchiavelli, *I Decennali*. Fra Benedetto'nun, *Cedrus Libani* başlıklı, Savonarola'nın tarihini anlatan eseri. Assedio di Piombino.: Murat., XXV. Buna paralel olarak, Teuerdank (İmparator Maximilian'ın başından geçenleri tasvir eden alegorik bir şiirin başlığı) ve Kuzey ülkelerinde o vakitler meydana getirilen diğer manzum eserleri gösterebiliriz.

yacını duymuş olabilirler. Bu biçimde yazılmış şiirlerin ne kadar hoş görüldüğünü ve aranıldığını, o devrin didaktik şiiri bize en iyi şekilde göstermektedir. Didaktik şiir XVI. yüzyılda hayret edilecek derecede bir ilerleme kaydetmiştir. Altın yapımı, satranç oyunu, ipekböceği yetiştirme, gökbilim, cinsel hastalıklar ve benzeri konular, Latince hexametreler kalıbında kaleme alınmaktadır. Ayrıca İtalyanca aynı türden daha birçok uzun şiir de vardır ki, bunların hiç sözünü etmeyelim. Bu çeşit şiirler, zamanımızda genel olarak, okunmadan, olumsuz bir yargı ile reddedilmektedir; bu öğretici şiirlerin ne dereceye kadar gerçekten okunmaya değer bulunduklarını biz de söyleyecek durumda değiliz.[181] Yalnız şu nokta muhakkaktır ki, güzellik duygusunun zamanımıza göre kat kat üstün bulunduğu devirler, geç Yunan ile Roma dünyası ve Rönesans çağları, sözü geçen şiir türünden uzak kalamazlardı. Buna bir itiraz olmak üzere denebilir ki, bugün, güzellik duygusunun eksikliği değil, fakat büyük bir ciddiyet ve bilimsel araştırmalarda çok gelişmiş yöntem, didaktik şiir şekillerinin kullanılmasını ortadan kaldıran etkenlerdir. Buna da bir diyeceğimiz yok.

Son yıllarda didaktik yapıtlardan bir tanesi, bazı yerlerde yeniden yayınlanmaktadır. Bu, Ferraralı gizli bir Protestan olan Marcellus Palingenius tarafından kaleme alınmış "Hayatın Burçları" adlı yapıttır. Burada yazar, günlük yaşam manzaralarına ilişkin birçok sorunu, Tanrı, erdemlilik ve ölümsüzlük gibi en yüce fikirlere bağlayarak tartışma konusu etmektedir; ve bu bakımdan da o, ahlâk tarihinde yabana atılamayacak bir otorite olarak görünmektedir. Bununla beraber şiiri, esas itibariyle Rönesans'ın sınırları dışına çıkmakta ve aynı zamanda alegori, ciddi şekilde öğretme amacına uygun olarak, mitolojinin yerine konulmaktadır.

Fakat şair-filolog, en çok lirik şiir türünde, özellikle ağıtta ve bir

181 L. Alamanni'nin eseri olup, İtalyanca, "versi sciolti" şeklinde yazılmış olan *Coltivazione* hakkında diyebiliriz ki, şiir olarak zevk alınan bütün parçaları, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak klasik çağ şairlerinden aktarılmıştır.

de yergi türünde klasik çağ şiirine yaklaşma başarısını göstermiştir.

Hafif şiir türünde Catullus, İtalyanlar üzerinde gerçekten sihirli bir etki yapmıştır. Bir takım zarif Latince dötlükler, bazı küçük yergiler ve dokunaklı mektuplar, baştan başa ondan yapılmış aktarmalardan ibarettir. "Lesbia'nın Serçesi" adlı şiirinden bir tek sözcük alınmaksızın, fakat tamamıyla bu şiirdeki fikirlere bağlı kalınarak, ölen köpeklere ve papağanlara ağıt tutulmaktadır. Yine bunun gibi birtakım kısa şiirler vardır ki, bunların XV. ya da XVI. yüzyıllara ait olduklarına dair elle tutulur kanıtlar mevcut bulunmasa, ne zaman yazıldıkları konusunda uzmanlar bile aldanabilirler. Buna karşılık Sapphik ve Alkaik ölçülerle yazılmış olan Ode'ler (kaside) arasında, modern zamanlarda yazılmış oldukları belli olmayan bir tek örnek bile bulmak hemen hemen olanaksız gibidir. Çoğu kez bu, klasik çağda ancak Statius'a özgü olan retorik güzelliğin ve lirik tür için zorunlu olan yoğunluğun eksikliği yüzünden belli olur. Ode'nin ayrı ayrı bölümleri, iki veya üç kıtası bir araya getirilince bir klasik çağ şiirinin parçaları gibi görünür; fakat daha uzun parçaların aynı karakteri koruyabilmesine çok az rastlanır. Mesela Andrea Navagero'nun Venüs'e yazdığı güzel bir ode'sinde olduğu gibi, bu durumun görüldüğü şiirlerde de klasik çağ şaheserlerinin yorum ve açıklamalarından başka bir şey yapılmadığı kolayca sezilmektedir.[182] Bazı ode şairleri, konu olarak azizleri almakta, yakarılarında, Horatius ve Catullus'un benzeri ode'lerini ince bir zevkle taklit etmektedirler. Mesela başmelek Cebrail ode'sinde Navagero ve özellikle paganlık duygularına tasarruf etmekte fazla ileri giden Sannazaro, bu gruptandır. Şair her şeyden önce adını taşıdığı azizi kutlamaktadır.[183] Bu azizin küçük kilisesi, şairin Posilippo kıyısında "deniz dalgalarının kayalıklardaki akıntıyı yuttuğu ve bu kutsal yapının duvarlarına çarptığı yerde" kurulmuş olan şahane manzaralı

182 Burada Lucretius'un girişine ve Horatius'un Ode IV, I'ine göre.
183 Yukarıda daha ciddi bir vesileyle görmüş olduğumuz gibi, bir koruyucu yalvarmak, aslında bir pagan âdetidir.

ufak villasına aitti. Şair, her yıl yapılan St. Nazarius bayramından zevk duymaktaydı; aynı günde küçük kiliseyi süsleyen yaprak ve çelenkleri, azize sunulmuş kurban bağışları olarak görüyordu. Federigo d'Aragon ile birlikte kaçakken uzak gurbetlerde, Loire nehri ağzındaki St. Nazaire'da, derin kalp sızıları içinde, isim gününde azizine, şimşir ve meşe yapraklarından örülmüş çelenkler sunuyordu. Eski yılları, bütün Posilippo gençlerinin çelenklerle süslenmiş kayıklar içinde bayrama geldikleri günleri hatırlıyor ve yurduna dönebilmek için dua ediyordu.[184]

Özellikle ağıt ye da hexametre kalıplarında yazılmış olup, konuları asıl ağıttan yergiye kadar giden birtakım şiirler, klasik çağ şiirlerine çok benzer ve insanı aldatırlar. Hümanistler, Romalı ağıt şairlerinin metinlerini en büyük bir serbestlikle kullanmaları gibi, onları taklit etmekte de kendilerini çok kudretli buluyorlardı. Navagero'nun geceye seslenen ağıtı, tıpkı bu çağın aynı tür şiirlerinde olduğu gibi klasik çağ örneklerinin taklidinden kurtulmuş değildir. Fakat buna karşın şiirde klasik hava ve uyum son derece canlı bir biçimde kendini göstermektedir. Aslında Navagero[185] daima gerçekten şairane bir konu bulmakla işe başlar; sonra bu konuyu tutsakça bir bağlılıkla değil, tam ve ustaca bir özgürlükle antoloji üslubuna, Ovidius, Catullus ve Vergilius'un pastoral şiirleri tarzına sokar, mitolojiyi kullanmakta çok çekingen davranır ve mesela Ceres gibi kır tanrılarına yaptığı duada olduğu şekilde, kır hayatını canlandırmak için mitolojinden faydalanır. Elçilikle gittiği İspanya'dan dönerken yurdunu selamlayan bir şiirin, sadece başlangıcını yazabilmiştir. Eğer gerisi de başlangıcı gibi gelseydi, bu şiir muhak-

184 Sit satis ventos tolerasse et imbres
Ac minas latorum hominumque fraudes,
Da Pater tecto salientem avito
Cernere fumum!
(Rüzgârlara, yağmurlara, kaderin tehditlerine, insanların hilelerine tahammül artık yeter! Tanrım, nasip et de, dedelerden kalma damdan tüten dumanı görelim.)

185 Andr. Naugerius, *Orationes Duae Carminaque aliquot*, Vene., 1530, 4. Az sayıda Carmina (şarkılar), kısmen veya tam olarak *Deliciae*'de vardır.

kak olağanüstü bir bütün oluştururdu:

> Salve cura Deum, mundi felicior ora
> Formosae Veneris dulces salvete recessus;
> Ut vos post tantos animi mentisque labores
> Aspicio lustroque libens, ut munere vestro
> Sollicitas toto depello e pectore curas![186]

Ağıt ye da hexametre biçimi, her çeşit yüksek duyguyu içine alabilen bir kap oluyordu ve en asil yurtseverlik coşkusu kadar, hüküm süren kişilerin en tumturaklı bir şekilde tanrılaştırılması ve aynı zamanda Tibullus gibi, bir şairin kara sevdası da bunda ifadesini buluyordu.[187] Papa VII. Clemens'e ve Farnese Hanedanı'na yaltaklanmak hususunda, Statius ve Martial ile adeta yarışa giren Mario Molsa, hasta yattığı döşekten "yoldaşlarına" seslenerek yazdığı bir ağıtta, bize ölüm üzerine herhangi bir klasik İlkçağ şairi kadar güzel ve arı düşünceler vermektedir; fakat bu fikirlerin hiçbirini esas itibariyle klasiklerden aktarmış değildir. Eski Romalılara özgü ağıt türünün nitelik ve kaplamını en derin şekilde kavrayan ve kendine örnek edinen de yine Sannazaro'dur. Onun kadar çok sayıda ve nitelikte bu tür şiir veren başka bir şair yoktur. Bazı ağıtlarından, ele aldığı konular dolayısıyla sırası geldikçe söz edeceğiz.

Son olarak, Latince epigram, güzel düzenlenmiş birkaç satır, anıtlara konmuş yazıtlar ye da kahkahalarla ağızdan ağıza dolaşan sözler halinde, bir bilgine şöhret sağlayacak derecede önemli bir şi-

186 Selam sana, ey Tanrıların sevgilisi, dünyanın mutlu toprağı
Selam size güzel Venüs'ün yaşadığı tatlı yerler;
Sizi ruhumun ve zihnimin bunca sıkıntılarından sonra
Ne kadar sevinçle görüyor ve seyrediyorum, sizin sayenizde
Gönlümden üzücü düşünceleri nasıl atıyorum!

187 X. Leo'ya neler sunulduğu hakkında bir fikir edinmek için bkz. Guido Postuma Silvestri'nin, İsa, Meryem ve bütün azizlere seslenen duası; bu duada onlardan, daha uzun zaman bu ilahi yaratığın yeryüzünde bırakılması istenmektedir; çünkü gökte yeteri kadar dengi vardır. Roscoe, *Leone X*, ed. Rossi V, 237'de basılmıştır.

ir türü olmuştur. İtalya'da bu eğilim, çok erken bir tarihte kendini gösteriyor. Guido della Polenta'nın, Dante'nin mezarını bir anıtla süslemek istediği duyulunca her yandan, "kendilerini göstermek, ölü şaire saygı sunmak ye da Polenta'nın gözüne girmek isteyen kimselerden" mezartaşı yazıtları gelmiştir.[188] Başpiskopos Giovanni Visconti'nin (ö. 1354) Milano katedralindeki mezar anıtına konmuş otuz altı hexametre'nin altında şu cümleyi okuyoruz: "Parmalı Bay Gabrius Zamoreis, hukuk doktoru, bu mısraları yazdı." Zaman geçtikçe başlıca Martial'in ve kısmen Catullus'un etkisiyle bu şekilde geniş bir edebiyat türü meydana geldi. Bir epigram, klasik çağdan kalma, eski bir taştan kopya edilmiş sanıldığı ya da mesela Bembo'nun bazı epigramları gibi, bütün İtalya'da ezberlenecek kadar yetkin görüldüğü zaman, zaferlerin en büyüğü elde edilmiş olurdu.[189] Venedik hükümetinin Sannazaro'ye üç distichon'dan (iki dizeli şiir) oluşan bir övgüsü karşılığında 600 dukat ödemesi, asla cömertçe bir israf değildi; bu, o zamanın bütün aydın insanlarınca epigramın ifade ettiği anlamın takdir edilmesinden, şöhretin en yoğun bir şekli olarak kabul edilmesinden ileri geliyordu. Öte yandan o zamanlar hiç kimse, alaylı bir epigramdan zarar görmeyecek kadar güçlü değildi. Bizzat büyükler de bir yazıtı herhangi bir yere koymadan önce her defasında birilerine dikkatlice danışmaya muhtaçtılar; çünkü gülünç mezartaşı yazıtları, neşelenmek amacıyla düzenlenen derlemelere alınma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.[190] Epigrafi ile epigramcılık el ele yürüyordu. Epigrafi, klasik çağdan kalma taşlar üzerindeki yazıların büyük bir çaba ile etüt edilmesine dayanıyordu.

Roma, epigram ve yazıtların başlıca şehriydi ve böyle kalıyordu. Şöhretin babadan çocuğa geçmediği bu devlette ölümsüzleşme ça-

188 Boccaccio, *Vita di Dante*, s. 36.
189 Sannazaro, böyle tahriflerle kendisini sinirlendiren biriyle alay eder: "Sint vetera haec aliis mi nova semper erunt" (Başkaları varsın bunları eski bilsin; benim için daima yeni olacaklardır).
190 *Lettere de Principi* I, 88, 91.

resini herkesin bizzat araması gerekiyordu. Kısa alaycı şiir, epigram, aynı zamanda rakiplere karşı da etkin bir silahtı. Papa II. Pius, baş şairi Campanus'un, kendi hükümdarlığı zamanına ait yazmış olduğu distichon'ları memnunlukla karşılaşmıştır. Bundan sonra gelen papalar devrinde satirik epigram gelişmiş ve VI. Alexandr ile mensuplarına karşı yapılan muhalefet sırasında bir skandal halini alan direnme hareketinde en yüksek noktasına ulaşmıştır. Gerçi Sannazaro, yergilerini nispeten güven altına alınmış bir durumda yazmıştır; fakat başkaları, papa sarayının yanı başında en büyük tehlikeleri göze almışlardır. Kütüphanenin kapısına bilinmeyen kişiler tarafından asılmış olan sekiz distichon'u gören Papa Alexandr, korkudan muhafız kıtasını hemen 800 kişiye çıkarmıştır. Eğer yakalansaydı, papanın, bu dizelerin şairine nasıl davranacağını tahmin edebiliriz. X. Leo zamanında Latince epigramlar günlük gereksinimlerdendi. Papayı yüceltmek veya batırmak için; adı söylenen ve söylenmeyen düşmanların ve kurbanlıkların yola getirilmesi için; gerçek veya uydurma olan şaka, muziplik, matem, istiğrak konuları için bundan daha uygun bir kalıp bulunamazdı.[191] Andrea Sansovino'nun St. Agostino kilisesi için yaptığı Meryem Ana ile Azize Anna ve Çocuk İsa'dan oluşan grubu tasvir eden meşhur yapıta konmak üzere, tam yüz yirmi kişi Latince epigram yazmıştır; kuşkusuz bunlar, duydukları saygı yüzünden değil, eseri ısmarlayanın hoşuna gitmek için bu işe kalkışmışlardı.[192] Lüksemburglu Johann

191 Malipiero, *Ann. Veneti*: Archiv. Stor., VIII, I. s. 508. Sonunda, Borgia'ların armalarındaki boğa kastedilerek şöyle denilmektedir:

Merge Tyber vitulos animosas ulter in undas;
Bos cadat inferno victima magna Jovi!
(Ey intikam alıcı Tiber, inekleri coşkun dalgalarına göm;
Büyük kurban olarak bir boğa, yeraltı Jupiter'i için vurulsun).

192 Bütün bu işler hakkında bkz. Roscoe, *Leo X*, ed. Bossi VII, 211; VIII, 214 vd. Basılmış, fakat şimdi bulunması güç olan 1524 tarihine ait bu Corycaiana derlemesinin içinde yalnız Latince şiirler vardır. Vasari, Augustin rahiplerinin elinde, içinde soneler de bulunan başka bir kitap daha görmüştür. Üzerine şiir yapıştırmak öyle bir salgın haline gelmiştir ki, eseri bir parmaklık içinde muhafaza altına almak, hatta büsbütün örtmek zorunda kalınmıştır. Goritz'in "Corycius senex" şekline çevrilmesi, Vergilius'tan alınmıştır: *Georgica*, IV, 127. Bu zatın Sacco di Roma'da feci bir tarzda hayatını kaybetmesi hakkında bkz. P. Valeriano, *De Infelic Litcrat.*

Goritz adlı, papanın rica dilekçeleri raportörü olan bu adam, Azize Anna bayramında yalnız ayin yaptırmakla kalmamış, üstelik Kapitol eteğindeki bahçesinde edebiyatçılara büyük bir şölen de vermiştir. O vakitler Papa Leo'nun sarayında talihlerini arayan bir sürü şaire, Franc. Arsillus'un yaptığı gibi, uzun bir şiirde (de poetis urbanis) geçit töreni yaptırmak zahmete değer bir işti.[193] Franc. Arsillus, ne papanın ne de başka birinin korumasına muhtaçtı ve meslektaşlarına karşı da fikirlerini açıktan açığa söylemekten kaçınmazdı. Epigram tarzı, *III.* Paul döneminden sonra nadir olarak görülmektedir. Buna karşılık epigrafi, daha uzun zaman gelişerek yaşamış ve en sonunda XVII. yüzyılda ağdalı ve karmaşık bir üslup halini alarak kaybolup gitmiştir.

Aynı şiir türünün Venedik'te de kendine özgü bir tarihçesi vardır ki, biz bunu Francesco Sansovino'nun *Venezia* adlı yapıtından izleme olanağına sahip bulunuyoruz. Doçlar sarayının büyük salonuna konan Doç resimlerinin altına yerleştirilen yazıtlar (Brievi), epigram yazarları için sürekli bir fırsat teşkil ediyordu. İki ila dört Hexametre uzunluğunda olan bu yazılar, ait oldukları Doçların iktidar dönemlerinde geçmiş olan en önemli olayların özetini veriyordu.[194] Ayrıca XV. yüzyılın Doç mezarlarında sadece olayları anlatan, düzyazı şeklinde kısa yazıtlar ve bunların yanında ağdalı Hexametre'ler veya Leo tarzında[195] beyitler bulunurdu. XV. yüzyılda üsluba daha fazla özen gösterilmiştir; XVI. yüzyılda ise en parlak devrine erişmiştir; çok geçmeden de anlamsız antitezler, kişileştirme sanatı, yapmacık heyecan, soyut niteliklerin övülmesi, bir tek söz ile ağdalı yergiler görülmekte ve doğrudan doğruya ölen kişi övülürken üs-

193 Roscoe, *Leone X*'in eklerinde ve *Deliciae*'de basılmıştır. Krş. P. Giovio, *Elogia*, Arsillus vesilesiyle. Ayrıca çok sayıdaki epigram şairleri hakkında bkz. Lil. Greg. Gyraldus. En sivri kalem sahiplerinden biri Marcantonio Casanova idi. Daha az tanınmış olanlar arasında Jo. Thomas Musconius (bkz. *Deliciae*) anılmaya değer.

194 Marin Sanudo, *Vite de Duchi di Venezia*'da (Murat., XXII) bunların muntazaman bildirmektedir.

195 Leo adında bir Ortaçağ şairinin ismine göre adlandırılan bir şiir şekli. Bunlar Hexametre ve Pentametre ölçülerinde olup, orta ve son mısraları kafiyelidir (Çeviren).

tü kapalı olarak başkalarına taş atılmaktadır. Eski basit üslupta tek tük epigramlara, ancak çok daha sonraki bir dönemde rastlamaktayız.

Mimarlık ve bezeme yapıtları meydana getirilirken bir yerine yazıtlar konacağı göz önünde tutulmakta, hatta çok kez yazıtlar için birkaç yer ayrılmaktadır. Buna karşılık örneğin kuzeyin Gotik sanatında, ancak güçlükle tek bir yazıt yeri ayrılabilmekte ve mezar anıtlarında en fazla tehlikeye maruz kalan kenarların yazıt için bırakılması yeğ tutulmaktadır.

Şimdiye kadar söylediklerimizle, okuyucularımıza İtalyanlarda Latince şiirin karakteristik değeri hakkında tam bir fikir verebildiğimize asla inanmıyoruz. Yaptığımız şey, ancak, Latince şiirin kültür tarihi içindeki yerine ve zorunluluğuna işaret etmekten ibarettir. Daha o zamanlar bu şiirin bir karikatür şekli ortaya çıkmıştır.[196] Macaronik şiir (Latince'ye uydurulmuş adi ve kaba kelimelerle yazılan şiirler) adı verilen bu üslupta meydana getirilen ana yapıt, *Opus macaronicorum*, Merlinus Cocaius (Mantualı Teofilo Folengo) tarafından yazılmıştır. İleride sırası geldikçe, bu eserde ele alınan konuların sözünü edeceğiz. Şekle gelince; hexametre ve daha başka kalıplarda Latince ve sonları Latince sözcükler gibi biten İtalyanca sözcükler birbirine karıştırılmıştır. Bunda esas itibariyle komik olan şey, bu karma sözcüklerin, birbirini kovalayan dil yanlışları olarak ve son derece acele konuşan bir tulûatçının ağzından fışkırırcasına kulağa gelmesidir. Almanca ve Latince sözcüklerin karıştırılmasıyla yapılan taklitleri ise, böyle bir etki yaratmaktan çok uzaktır.

---

196 Scardeonius, *De Urb. Patav. Antiq.*'de (Graev., *Thes.*, VI, III. Col. 270), bu tarzı icat eden kişi olarak, XV. yüzyıl ortalarında Padualı Odaxius adında birini göstermektedir. Fakat Latince ve yerel sözcüklerin karıştırılmasıyla meydana getirilen beyitler, çok daha önceleri her tarafta görülüyordu.

XIV. yüzyıl başından beri kuşaklar boyunca parlak şair-filologlar, İtalya'yı ve dünyayı klasik İlkçağ hayranlığı ile doldurmuşlar, öğretim ve eğitime temel yönü vermişler, çok kez de devlet işlerinde başrol oynamış ve klasik çağ edebiyatını güçleri yettiği ölçüde yeniden canlandırmışlardı. Fakat sonra, XVI. yüzyıl ile birlikte, öğretileri ve bilgilerinden büsbütün uzak kalmak istenmeyen bir dönemde, bütün bu sınıf genel olarak itibardan düştü. Gerçi sürekli olarak onlar gibi konuşuluyor, yazılıyor, kurallarına uyularak şiir okunuyordu; fakat hiç kimse, onlardan biri olmak istemiyordu. Haklarında şikâyete yol açan iki ana kusurlarına, yani kötücül gururları ile iğrenç sefahatlerine bir üçüncüsü katılıyordu ki, bu da imansızlıklarıydı. İmansızlıklarına karşı yükselen yakınma sesleri, o vakitler henüz başlamak üzere bulunan Katolik reform çevrelerinden (Karşı Reform) çıkıyordu.

İlkin, haklı ye da haksız, bu kötüleme ve ayıplama seslerinin neden daha önce yükselmediğini sormak gerekir. Gerçekte bunlar, epey erken tarihlerden beri işitilegelmiş, fakat etkili olamamışlardır. Anlaşıldığına göre bunun nedeni, edebiyatçılara, klasik kültür bilgileri, klasik kültürü tasarruf etmeleri ve bunun yayıcıları olmaları dolayısıyla, yeteri kadar bağlı bulunulmasıdır. Fakat klasik yapıtların[197] ve büyük ve oldukça iyi bir biçimde el kitaplarının basılarak yayılması, halkı sürekli olarak hümanistlerle kişisel ilişki kurma zorunluluğundan geniş ölçüde kurtarmıştır. Kısmen de olsa, onlara muhtaç olmaktan kurtulur kurtulmaz, halkın kafasında biraz önce söylediğimiz değişiklik meydana gelmiş ve iyi ile kötü birbirinden ayırt edilmemiştir.

Bundan ilk kez yakınanlar, hümanistlerin kendileri olmuştur. Öteden beri bir sınıf teşkil etmiş olan insanlar arasında ortak çıkarlar duygusu en zayıf olan ya da böyle bir duyguya en az saygı gösteren yine bu hümanistlerdir. Birisi ötekine üstün gelme şansını

197 Aynı klasik yapıtların, çok erken tarihlerde, eski ve yeni açıklamalarla basıldıkları gözden kaçmamalıdır.

gördüğü anda, her türlü araca baş vurulması meşru görülmüştür. Hayret edilecek bir hızla bilimsel temellerden ayrılarak en şiddetli kişisel saldırılara geçiyor ve durup dururken birbirlerine hakaretler yağdırmaya başlıyorlardı. Kendilerine karşı olanları sadece alt etmek değil, fakat her bakımdan büsbütün yok etmek istiyorlardı. Bu biraz da, mevkilerinin ve çevrelerinin suçu sayılmalı. Kendilerinin çığırtkanca sözcülüğünü yaptıkları devrin, şöhret ve alay ihtiraslarıyla ne kadar şiddetle çalkalandığını yukarıda görmüştük. Aynı zamanda gerçek hayat içindeki mevkileri de çoğu kez sürekli olarak, ölüm ya da kalım mücadelesini gerektirecek durumdaydı. Bu gibi ruh durumları içinde yazar, konuşur ve birbirlerini tasvir ederlerdi. Sadece Poggio'nun yapıtlarında bile, bütün bu hümanistler topluluğu hakkında peşin yargı vermeye yetecek kadar kirlilik mevcuttur. Fakat buna rağmen aynı *Opera Poggii*, gerek Alpler'in ötesinde ve gerekse berisinde en çok basılmış olan yapıttır. XV. yüzyılda bu hümanistler topluluğu arasında kusursuz görünen birine rastlarsak hemen sevince kapılmamalıyız. Araştırmalara devam edersek, bunda da bir takım kusurlara rastlamak tehlikesi daima vardır ve bunlar, aslında inanmasak bile, söz konusu kişinin tablosunu bulandıracaktır. Ahlâka aykırı birçok Latince şiir ve mesela Pontano'nun *Antonius* diyalogunda olduğu gibi, kendi ailesini gülünç duruma sokmak gibi şeyler, bu insanların itibardan düşmelerini engelleyebilecek ne kalmışsa, bunları da ortadan kaldırıyordu. XVI. yüzyılda bütün bu olumsuz kanıtlar iyice tanınıyordu ve bu çeşit hümanistlerden artık bıkkınlık gelmişti. Şimdi bu adamlar, yaptıklarının ve o zamana kadar gördükleri aşırı derecedeki itibarın kefaretini ödemek zorundaydılar. Ulusun en büyük şairi, sakin ve üstten bakan bir küçümseme edasıyla onlardan söz ediyorduysa, kara bahtları böyle istemişti.[198]

Birike birike ancak şimdi genel bir isteksizlik haline gelen kınamalardan pek çoğu gerçekten kuvvetli temellere dayanıyordu. Ger-

198 Ariosto, Satira VII, 1531 tarihli.

çi filologlardan bazılarının din ve ahlâk kurallarına belli bir dereceye kadar bağlı kaldıkları ve bu hususta bazen oldukça sıkı davrandıkları inkâr edilemez; fakat buna dayanarak bir sınıfın bütünü üzerinde bir yargıya varmak, o devri hakkıyla tanımamaya bir kanıt olur. Birçokları ve bunlar arasında özellikle en çok sesi duyulanlar, gerçekten suçludur.

Suçlarını mazur gösteren ve belki de bir dereceye kadar hafifleten üç şey vardır: Birincisi, talihleri yaver gittiği zamanlarda gördükleri aşırı derecede iltifattan doğan şımarıklık; ikincisi, maddi bakımdan hayatlarının güvencesiz oluşu, öyle ki bu insanlarda mutluluk ile yoksulluk, kendilerini koruyan büyüklerin keyiflerine ve düşmanlarının hareketlerine göre baş döndürücü bir hızla birbirinin yerine almaktadır; ve nihayet üçüncüsü de, klasik çağ kültürünün yanlış yola götüren etkisidir. Klasik İlkçağ kültürü hümanistlerin üzerinde olumsuz etki yapıyor, buna karşılık kendi varlığından onlara bir şey vermiyordu. Din işlerinde de klasik kültür, esas itibariyle şüpheci ve olumsuz taraflarıyla etkisini gösteriyordu. Çünkü eski tanrılara inancın olumlu olarak kabul edilmesi söz konusu değildi. Klasik çağ kültürünü dogmatik bir şekilde, yani bütün düşünüş ve davranışları için örnek olarak kabul etmeleri yüzünden, hümanistler bu hususta da zararlı çıkmaya mahkûmdular. Fakat klasik dünyayı ve eserlerini tam bir tek taraflılıkla tanrılaştırmak zihniyetinin hakim olduğu bir çağın meydana gelmesinde, artık bireylerin suçu yoktu; bu ancak yüksek bir tarihsel alınyazısının gereğiydi. O zamandan beri elde edilmiş ve gelecekte de elde edilecek olan bütün kültür başarıları, bunun vuku bulmuş olmasına, hem de böyle tamamıyla tek taraflı olarak ve hayatın diğer bütün gayelerinin bir tarafa bırakılmasıyla vuku bulmuş olmasına dayanmaktadır.

Hümanistlerin hayatları genel olarak, ancak ahlâk bakımından son derece sağlam karakterli olanların zarar görmeksizin yaşayabileceği bir tarzdaydı. İlk tehlike bazen ana ve babadan gelirdi. Ana

ve babaları, çok kez gayet küçük yaşta gelişen çocuklarını, hümanistler sınıfındaki yerlerini göz önünde tutarak, bir harika çocuk olarak yetiştirmeye çalışırlardı.[199] Fakat harika çocuklar, genellikle belli bir düzeye geldikten sonra dururlar veya bundan sonraki gelişmeleri son derece büyük güçlüklerle mümkün olur. Hırslı bir genç için de hümanistlerin şöhreti ve toplum içindeki parlak yeri, çekici fakat tehlikeliydi. "Doğuştan gururu dolayısıyla adi ve aşağılık işlerle artık ilgilenemeyeceğini" sanırdı.[200] İşte böylece daima değişen, yıpratıcı bir hayat içine atılırdı. Çetin bilimsel incelemeler, aile öğretmenliği, sekreterlik, profesörlük, hükümdarların buyruğu altında hizmet, can düşmanlıkları ve hayat tehlikeleri, hayranlıklar ve alaya alınmalar, zenginlik ve yoksulluk birbirini kovalar dururdu. Bazen gayet üstünkörü bir heveskârlık, en derin bilginin üstüne çıkabilirdi. Fakat işin en kötü yanı, hümanistlerin sahip bulundukları mevkiin, sabit bir yurtta oturmakla hemen hemen hiçbir zaman bağdaşmayacak nitelikte oluşudur. Mevkileri, yer değiştirmeyi ya doğrudan doğruya zorunlu bir hale getirmekte ya da insanı hiçbir yerde uzun zaman rahat edemeyecek bir ruh durumuna sokmaktadır. Bir yandan hümanist, bulunduğu yerdeki insanlardan bezer ve türlü türlü düşmanlıklar arasında huzuru kaçmış bir duruma düşerken, öte yandan aynı insanlar da daima yenilik istemektedirler. Burada da bazı şeyler, Philostratus'un tasvir ettiği imparatorluk çağı Grek sofistlerini hatırlatmaktadır. Fakat o sofistler, çok daha elverişli hayat şartları içinde bulunmuşlardır; çünkü çoğunda servet vardı veya parasız da yapabiliyorlardı; ne bilgin ne de profesyonel belagat öğretmenleri olduklarından, çok daha kolaylıkla yaşayabiliyorlardı. Buna karşılık Rönesans çağının hümanisti, çok ge-

199 Harika çocuklara sık sık rastlanmaktadır. Bununla beraber, söylediğimi ispat etmek için örnek verecek durumda değilim. Harika çocuk Giulio Campagnola, ihtiras yüzünden yükseltilmiş olanlardan biri değildir. Krş. Scardeonius, *De Urb. Patav. Antiq.*: Graev., *Thesaur.*, VI, III, Col. 276. Harika çocuk Cecchino Bracci, 15 yaşındayken, 1544'te ölmüştür. Krş. Trucch. *Poesie Ital. Inedite*, III, s. 299. Cardano hakkında bkz. Cardanus, *De Vita Propria*, cap. 34.

200 Philippo Villani'nin ifadesi, *Vite*.

niş bir bilgiye sahip olmak ve sürekli olarak değişen hayat koşullarına uymasını bilmek zorundadır. Ayrıca dertlerini unutmak için kendini aralıksız bir şekilde zevk ve sefaya vermesi ve kendisinden en fena şeyler beklendiğinden, başkaları tarafından kabul edilmiş olan ahlâk kurallarına karşı tam bir kayıtsızlık göstermesi hususları da buna eklenmelidir. Bu gibi insanların gurur sahibi olmamaları zaten tasavvur edilemez. Sırf başlarını su yüzünde tutabilmek için gurura muhtaçtırlar ve kendilerine karşı duyulan hayranlıkla tiksinti, her ikisi de, gururlarını arttırmaktadır. Onlar, bağlarını silkip atmış olan sübjektifliğin en göze çarpan örnekleri ve kurbanlarıdırlar.

Yakınmalar ve alaylı tasvirler, yukarıda değinmiş olduğumuz gibi, çok erkenden başlamıştı. Gerçekten de her gelişmiş birey için, her çeşit şöhret için, ıslah edici bir alet olarak, alay denen belli bir araç mevcuttu. Hedef konumundaki kişiler bizzat bol bol malzeme veriyorlardı ve bunlardan yararlanmaktan başka yapılacak bir iş kalmıyordu. Daha XV. yüzyılda Battista Montovano, büyük günahlara atfenyedi devden söz ederken, hümanistleri "Superbia" başlığı altında başka birçok kişiyle birlikte sıralamaktadır.[201] Burada, kendilerini Apollo'nun oğulları yerine koyan hümanistlerin, yapmacık ağırbaşlılıklarıyla küskün ve sert bir tavır takınarak, tıpkı yem arayan turna kuşları gibi bazen kendi gölgelerini seyrederek ve bazen de övülmek kaygısıyla derin düşüncelere dalmış oldukları halde nasıl yürüdüklerini tasvir etmektedir. Fakat XVI. yüzyılda hümanistler, birtakım suçlamalarla şeklen yargılanmak durumuna düşmüşlerdir. Ariosto'dan başka, edebiyat tarihi yazarı Gyraldus da bu hususta tanıklık etmektedir. Gyraldus'un eseri X. Leo zamanında kaleme alınmış, fakat büyük bir ihtimalle 1540'ta yeniden işlenmiştir.[202] Ahlâk bozukluğuna ve edebiyatçıların perişan yaşamları üzerine uyarıcı örnekler, burada hayret edilecek bir bollukla karşımıza çıkmakta ve bu arada genel olarak gayet ağır suçlamalar ileri

201 Bap. Mantuan., *De Calamitatibus Temporum*, L. I.
202 Lil. Greg. Gyraldus, *Progymnasma adversus literas et litteratos.*

sürülmektedir. Bunların başlıcaları: Tutku, gurur, inatçılık, kendini tanrılaştırma, sefahat, her çeşit ahlâksızlık, sapkınlık, Tanrı'nın varlığını inkâr, anlamadan konuşma alışkanlığı, hükümetler üzerinde uğursuz bir nüfuz, bilgiçlik, öğretmenlere karşı nankörlük, edebiyatçılara önce teveccüh gösterip sonra onları açlıktan öldüren hükümdarlara yaltaklanmalar vb. suçlamalardır. Tasvirin sonunda, henüz bilim diye bir şeyin mevcut olmadığı bir altın çağa işaret edilmektedir. Bu suçlamalardan biri, çok geçmeden en tehlikelisi olmuştur ki, bu da müşrikliktir. Bu yüzden bizzat Gyraldus, gençliğinde yazdığı zararsız bir eseri yeniden bastırınca, Ferrara Dukası II. Ercole'ye sığınmak zorunda kalmıştır[203]; çünkü artık kendini mitolojik araştırmalara değil, Hıristiyanlık konuları üzerine çalışmalara vermenin daha hayırlı olacağına inanan insanların sözü geçmektedir. Halbuki sözü edilen yapıtında yazar, tam tersine olarak, böyle bir devirde objektif etüt konuları verebilecek hemen hemen biricik hazinenin mitoloji olduğu düşüncesini ileri sürmektedir.

Fakat eğer kültür tarihinin ödevi ahlâk bakımından suçlamalar konusunda ılımlı davranarak, insan sevgisi duygusuna daha çok önem veren ifadeler aramak ise, bunun için hiçbir kaynak Pierio Valeriano'nun birçok defa sözü geçen "Bilginlerin Talihsizliği Üzerine" adlı yapıtıyla karşılaştırılamaz.[204] Eser, Roma'nın tahrip edilişinin doğurduğu acıların etkisi altında yazılmıştır. Valeriano, bilginlere de getirdiği sefaletle birlikte bu olayı, uzun zamanlardan beri Roma'nın üzerine çökmüş bulunan uğursuzluğun sonu olarak görmektedir. Yazar burada, sade ve tüm olarak alınırsa, doğru bir duygunun etkisiyle hareket etmektedir. O, yüksek yetenekli insanları dehaları yüzünden kovuşturan özel bir gizli kuvvetin varlığı üzerinde durmamakta, fakat uğursuz bir rastlantının etkisinin rol oynadığı olgusunu saptamaktadır. Bir trajedi yazmak veya her şeyi

203 Lil Greg. Gyraldus, *Hercules*. İthaf kısmı, engizisyonun ilk defa olarak tehdit edici bir şekilde kıpırdanışının konuşan bir anıtıdır.
204 *De Infelicitate Literarum*.

yüksek kuvvetler arasındaki anlaşmazlıktan çıkarmak arzusunda değildir; işte bu yüzdendir ki günlük yaşamın sahnelerini önümüze serer. Burada, karışık zamanlarda önce gelirlerini, sonra da mevkilerini kaybeden insanlarla tanışıyoruz; iki mevki elde etmek için çalışan, fakat hiçbirine erişemeyen adamlar görüyoruz; paralarını her zaman giysilerine dikili olarak yanlarında gezdiren ve soyulduktan sonra çıldırarak ölen cimrilere rastlıyoruz; bol paralı görevler kabul eden ve kaybettikleri özgürlüklerini özlemekten tutuldukları melankoli içinde sönüp giden kişiler buluyoruz. Sonra birçok kişinin ateşten ye da vebadan pek genç yaşta hayata gözlerini yumduğundan şikâyet edilmekte, bunların yazmış oldukları yapıtların müsveddelerinin de yatakları ve giysileri ile birlikte yakıldığı anlatılmaktadır. Meslektaşlarının ölüm tehditleri altında yaşamakta ve acı çekmekte olan insanlar az değildir. Bazıları bencil hizmetçileri tarafından öldürülüyor ya da seyahat sırasında caniler tarafından yakalanıyor ve fidye ödemek için parası olmadığından, zindanlarda çürüyor. Bazıları, gizli kalp sızıları, uğradıkları hakaret ve gözden düşme yüzünden hayata veda ediyorlar. Venedikli bir baba, bir harika çocuk olan küçük oğlu öldüğü zaman, acısına dayanamayarak bu dünyadan göçüp gidiyor; anne ile kardeşi de sanki çocuk hepsini kendine çekiyormuş gibi onu izliyorlar. Birçok kişi, özellikle Floransalılar, kendilerini öldürüyorlar[205]; birçokları da bir tiranın gizli adaletine kurban gidiyor. Bütün bunlardan sonra mutlu olan kimdir? Ve ne şekilde mutlu kalabiliyor? Mesela bu gibi sefaletler karşısında duygularını tamamıyla körleterek mi? Pierio eserini diyalog biçiminde yazmıştır. Diyaloga katılan sözcülerden biri, bu sorulara cevap vermesini biliyor. Bu sözcü, meşhur Gasparo Contarini'dir. G. Contarini adının yalnızca anılmasıyla bile, o dönemde bu sorunlar üzerine düşünülenlerden hiç değilse birtakım derin ve gerçek şeyler öğrenmemiz beklenebilir. Sözcü, mutlu bir bilgin tipi olarak Fra Urbano Valeriano'yu göstermektedir. Uzun zaman Vene-

205 Bunun için krş. Dante, Inferno XIII.

dik'te Yunanca öğretmeni olarak faaliyette bulunan bu kişi, Yunanistan'ı ve Yakındoğu ülkelerini ziyaret etmiş; hayatının sonlarına doğru, tek bir kez bile bir hayvana binmeksizin, ülkeden ülkeye dolaşmış; hiçbir zaman metelik tutmamış; kendisine verilmek istenen bütün şeref ve unvan payelerini reddetmiş; neşeli, uzun bir ömürden sonra, bir iskeleden düşmesi bir tarafa bırakılacak olursa, tek bir saat bile hastalık çekmeden 84 yaşında ölmüştür. Onu hümanistlerden ayıran nedir? Hümanistlerde, başarıyla değerlendirebileceklerinden çok daha fazla ölçüde serbest irade ve başıboş sübjektiflik vardır. Buna karşılık Dilenci Tarikatı rahibi, çocuk yaştan beri manastırda yaşadığından, ne kendi keyfine göre yemek yemiş ne de uyumuştur; ve bu nedenle o, yükümü artık yüküm olarak duymamaktadır. Bu alışkanlık sayesinde, bütün güçlükler karşısında tam anlamıyla huzur içinde bir hayat sürmüş ve dinleyicileri üzerinde Yunanca'sından daha çok bu davranışıyla etki yapmıştır. Dinleyicileri ona bakarak artık şu kanıya varıyorlardı ki, felaket zamanlarında üzülmek mi yoksa kendi kendini teselli etmek mi gerektiği sorusu, doğrudan doğruya insanın kendisine bağlı bir şeydir. "O, yoksulluk ve sıkıntı içinde mutluydu, çünkü böyle olmak istiyordu; çünkü şımarık, hayal peşinde koşan, gelgeç gönüllü ve açgözlü biri değildi; tersine daima azla ya da büsbütün hiçle kanaat ederdi." Eğer Contarini'nin kendisini dinleseydik, belki bir de dinsel etkenin rol oynadığını görürdük. Bununla beraber, sadece sandalet giymiş pratik filozof bile yeter ölçüde açık ve anlamlı konuşmaktadır. Hippokrates'in yorumcusu olan Ravennalı Fabio Calvi de, başka bir çevre içinde ona benzer bir karakter göstermektedir.[206] Bu zat, çok ilerlemiş bir yaşta ve "bir zamanlar Pythagoras okuluna mensup filozofların yaptıkları gibi" yalnız ot yiyerek Roma'da yaşardı ve Diogenes'in fıçısına pek de yeğ tutulacak bir yanı bulunmayan bir kulübede otururdu. Papa Leo'nun kendisine bağ-

206 Coelius Calcagninus, *Opera*, ed. Basil, 1544, s. 101, Epistola'nın VII. kitabında. Krş. P. Valeriano, *De Inf. Lit.*

ladığı ödenekten, ancak en zorunlu gereksinimlerini karşılayacak kadar, gayet az bir miktar alır ve geri kalan parayı başkalarına dağıtırdı. Fra Urbano gibi sağlıklı bir insan olarak yaşamadı ve onun gibi gülümseyen dudaklarla ölmemiş olsa gerektir. Gerçekten de Roma'nın tahribi sırasında hemen hemen doksanlık bir ihtiyar olan Calvi, İspanyollar tarafından fidye koparmak ümidiyle sürüklenip götürülmüş ve en sonunda bir hastahanede açlıktan ölmüştür. Fakat onun adı, ölümsüzlük ülkesine göç etmiştir; çünkü Rafael bu ihtiyarı bir baba gibi sevmiş, ona bir hoca gibi saygı göstermiş ve her işte onun öğütlerine başvurmuştur. İhtimal ki bu öğütler, başlıca olarak, eski Roma'nın o zaman tasarlanan restorasyonu sorunları ve belki de çok daha yüksek başka problemler üzerine olmuştur. Rafael'in Atina Okulu adlı yüce sanat yapıtında ve daha başka önemli büyük komposizyonlarında Fabio'nun verdiği fikirlerin ne derece payı olduğunu kim söyleyebilir?

Eserimizin bu bölümünü, zarif ve cana yakın bir kişiyi, Pomponius Laetus'u tanıtarak kapamayı ne kadar arzu ederdik! Fakat Laetus hakkında elimizde bilgi olarak, öğrencisi Sabellicus'un bir mektubundan başka bir şey yoktur.[207] Aynı mektupta Laetus, herhalde kasıtlı olarak, biraz aşırı ölçüde klasik kılığa sokulmuştur. Bununla beraber onun karakterinden bazı çizgiler verebileceğiz. Kendisi, Salerno hükümdar hanedanı olan Napolili Sanseverini ailesinin gayrımeşru bir çocuğuydu, fakat bu aileye mensup olmayı kabul etmemiş ve kendileriyle birlikte yaşaması için gönderdikleri davetiyeye cevap olarak meşhur mektubunu yazmıştır: "Pomponius Laetus congnatis et propinquis suis salutem. Quod petitis fieri non potest. Valete."[208] Acayip kılığı ve küçük fakat canlı gözleriyle ufak tefek bir adamdı; XV. yüzyılın sonlarına doğru Roma Üniversitesi'nde profesör olarak, bazen Esquilin tepesindeki küçük bahçeli evinde,

207 M. Ant. Sabellicus, *Opera*. L. XI. Fol. 56. Ayrıca bkz. P. Giovo'nun *Elogia*'sındaki ilgili biyografi.

208 "P. Laetus hısım ve akrabalarına selam eder. İstediğiniz olamaz. Hoşçakalın." (Çeviren)

bazen de Quirinal'daki bağında yaşardı. Küçük evinde ördek ve başka kümes hayvanları yetiştirir, bağında ise Cato, Varro ve Columella'nın öğütlerine sıkı sıkıya bağlı kalarak toprağı işlerdi. Bayram günlerini balık ve kuş avıyla ya da bir kaynak başındaki gölgelikte veya Tiber ırmağı kıyısında ziyafetlerle geçirirdi. Zenginliği ve lüks hayatı horgörürdü. Kıskançlık ve kötü laf nedir bilmezdi ve kendi çevresinde de böyle şeylere tahammül edemezdi. Yalnız ruhban sınıfının aleyhindeydi: sadece ruhbana karşı gayet serbest ve ağır dille konuşurdu: son zamanları bir tarafa bırakılırsa, dini küçümseyen bir adam sayılırdı. Papa II. Paul tarafından hümanistlerin kovuşturulması sırasında Laetus da kovuşturmaya uğramış ve Venedik tarafından papaya teslim edilmiştir; fakat bütün çabalara rağmen kendisini lekeleyecek ve haysiyetini düşürecek herhangi bir itiraf zorlanamamıştır. Ondan sonra papalar ve yüksek ruhaniler tarafından davet edilmiş ve korunmuştur. IV. Sixtus zamanındaki karışıklıklar sırasında evi soyulduğu zaman, yitirdiğinden daha fazlası kendisine verilmiştir. Profesör olarak gayet dürüst ve görevine son derece bağlıydı. Daha gün doğmadan, elinde feneriyle Esquilin tepesinden aşağı indiği görülür ve dershaneye geldiği zaman salonu daima tıklım tıklım dolu bulurdu. Bir mahkeme olduğunda, kürsüye çıktığı zaman, çekingen fakat büyük bir özenle, güzel ve rahat konuşurdu. Az sayıda olan yapıtları da aynı dilde büyük bir özenle yazılmıştır. Eski mektupların okunmasında herkesten fazla bir tevazu gösterirdi. Aynı şekilde, çılgına dönerek ya da gözyaşı dökerek, klasik kültür kalıntıları önünde, gerçek saygısını açığa vururdu. Başkalarına yardımda bulunacak durumda olduğu zamanlarda, işini gücünü bırakarak koşardı ve bu yüzden çevresi kendisine çok bağlıydı. Hatta öldüğü zaman, Papa VI. Alexandr bile saray büyüklerini cenaze törenine gönderdi; tabutu en ileri gelen dinleyicilerinin omuzları üzerinde taşındı. Araceli'de yapılan ayinde kırk piskopos ve bütün yabancı elçiler hazır bulunmuşlardı.

Laetus, klasik çağın ve asıl olarak Plautus'un sahne eserlerinin Roma'da oynanmasını sağlayan, temsillerin yönetimi ve yürütülmesini üzerine alan kişidir. Her yıl Roma kentinin kuruluşunu bir şenlikle kutlar, burada dostları ve öğrencileri şiirler okurdu. Esas itibarıyla bu iki olay sayesindedir ki, Roma Akademesi denen kurum doğmuş ve dağılmaksızın varlığını koruyabilmiştir. Bu akademi, tamamıyla serbest bir dernekti ve herhangi bir enstitüyle ilgisi yoktu. Sözü geçen vesilelerin dışında, yüksek bir kişinin daveti üzerine ye da ölen bir üyenin, mesela Platina'nın anma töreninde toplanırdı.[209] Böyle durumlarda önce, dernek üyesi olan bir papaz dua okur , sonra mesela Ponponino kürsüye çıkar ve anma konusuyla ilgili bir konuşma yapar, peşinden başka bir üye kalkarak yine kürsüde ağıt okurdu. Gerek matem ve gerekse sevgi gösterileri, alışılagelen tartışmalı ve şiirli bir şölenle son bulurdu. Akademi üyeleri, özellikle Platina, eğlenceden hoşlanan insanlar olarak tanınmışlardı.[210] Kimi kez konuklar, eski Atellan tarzında eğlenceli şakalar yaparlardı. Serbest bir kuruluş olarak faaliyetlerinde çok değişik alanlar kapsayan bu kurum, asıl şekliyle Roma'nın tahribine kadar devam etti. Konukları arasında Angelus Coloccius, Joh. Corycius gibi kişiler bulunuyordu. Ulusun fikir hayatı için bu akademinin gerçek değeri hakkında kesin bir hüküm vermek, bu çeşit derneklerin herhangi biri hakkında olduğu gibi, mümkün değildir. Bununla beraber Sadoleto gibi bir isim, Roma Akademisi'ni gençliğinin en iyi anılarından biri saymaktadır.[211] İtalya'nın başka kentlerinde de, mevcut hümanistlerin sayı ve önemlerine ya da zenginlerin ve büyüklerin himaye derecelerine göre daha birçok akademi doğmuş ve batmıştır. Mesela Napoli Akademisi, G. Pontano'nun çevresinde toplanan insanlardan oluşuyordu. Bu kurumun bir bölümü Lecce'ye göç etmişti.[212] Pordenone Akademisi de Condottiere Alvia-

209 J. Volater., *Diarium Romanum*: Murat., XXIII, Col. 171, 185. *Anecdota liter.* II, s. 168 vd.
210 P. Giovo, *De Romanis Piscibus*, cap. 17 ve 34.
211 Sadoleti, Epist. 106, yıl 1529.
212 Anton. Galatei, *Epist.* 10 ve 12. Mai. *Spicileg Rom.*, VIII.

no'nun sarayını teşkil ediyordu. Lodovicco Moro'nun çevresinde toplanan insanların meydana getirdiği akademi ve bunun hükümdar için özel önemi hakkında yukarıda bilgi vermiştik.

XVI. yüzyıl ortalarına doğru bu kurumlarda köklü değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. Hayatın başka alanlarında da liderlik mevkiini kaybeden ve başlamakta olan Katolik Reform'un gözünde şüpheli görülen hümanistler, akademilerin başkanlığını da elden kaçırmışlardır; burada da Latince şiirin yerine İtalyanca şiir almıştır. Çok geçmeden önemli kentlerden hemen hemen her birinin, garip garip adlar taşıyan, yardımlar ve vakıflarla beslenen birer akademisi olmuştur.[213] Buralarda şiirler okunur, eski Romalıların bir mirası olarak belli zamanlarda şölenler verilir ve dramlar oynanırdı. Dramları oynayanlar, akademi üyelerinin kendileri ya da bunların gözetimi altında genç elemanlardı. Çok geçmeden ücretli artistlere yer verilmiştir. İtalyan tiyatrosunun, sonra da operasının geleceği, uzun zaman bu kurumların elinde kalmıştır.

213 Böyle adlara, daha yüzyılın ortasından önce rastlanmaktadır. Krş. Lil. Greg. Gyraldus, *De Poetis Nostri Temporis*, II.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DÜNYANIN VE İNSANIN KEŞFİ

Avrupa'nın başka ülkelerinde ilerlemeyi engelleyen sayısız bağlardan kurtulmuş, bireysel gelişmede yüksek bir seviyeye erişmiş ve klasik İlkçağ kültürü ile eğitilmiş olan İtalyan dehası, şimdi dış dünyanın keşfine yöneliyor, bu dünyayı söz ve biçimler halinde tasvir etmek cesaretini gösteriyor. Sanatın, bu problemi nasıl çözdüğünü başka bir yerde anlatmak gerekir.

İtalyanların dünyanın uzak bölgelerine yapmış oldukları seyahatlere burada kısaca temas etmek yerinde olur. Haçlı Seferleri bütün Avrupalılara uzak ülkelerin yolunu açmış ve her tarafta maceralı seyahatlere girişmek ruhunu uyandırmıştı. Seyahat etme tutkusunun bilgi edinme tutkusuyla birleştiği veya büsbütün bunun hizmetine girdiği noktaları kesin olarak tespit etmek çok güç bir meseledir; fakat bu hal, ilk önce ve tam olarak İtalyanlarda kendini göstermiştir. İtalyanlar, Haçlı Seferleri'ne, donanmaya sahip olmaları ve Yakındoğu memleketlerinde ticaret çıkarları olması dolayısıyla, diğer Avrupalılardan büsbütün ayrı bir anlamda katılmışlardı. Öteden beri Akdeniz, bu bölgede yaşayan insanları, Kıta Avrupası'ndakilerden daha başka bir biçimde yetiştirmişti. İtalyanların, yaratılışları gereği olarak, kuzey memleketlerindeki anlamda serüvenci insanlar olmaları hiçbir zaman mümkün değildi. En girişken ruhlu İtalyanların, Doğu Akdeniz'in bütün limanlarını iyice tanıdıktan sonra, İslam dünyasının bu limanlara akan geniş ölçüdeki hareketli hayatına kapılıp sürüklenmeleri gayet kolay olmuştu. Böylece dünyanın büyük bir parçası, keşfedilmiş olarak önlerine serilmiş bulunuyordu. Ya da Venedikli Marco Polo gibi, Moğol dünyasının dalgalarına kapılıyorlar ve Büyük Han'ın tahtının eşiğine kadar sü-

rükleniyorlardı. Bazı İtalyanların çok erkenden, Atlas Okyanusu'ndaki keşif seyahatlerine katıldıklarını görüyoruz. Mesela Cenovalılar, daha XIII. yüzyılda Kanarya Adaları'nı bulmuşlardı.[1] Hıristiyan Doğu'nun son kalıntısı olan Ptolemaios'un kaybedildiği 1291 tarihinde yine Cenovalılar, Doğu Hindistan'a götürecek bir deniz yolunu bulmak için bilinen ilk denemeyi yapmışlardır.[2] Columbus, Batı uluslarının hizmetinde olarak engin denizlere açılan birçok İtalyalının en büyüğüdür. Ancak gerçek kâşif, rastlantı sonucu olarak herhangi bir yere ilk defa varan değil, aramış olan ve bulan kimsedir. Yalnız böyle bir adam, kendinden önce aynı işe kalkışmış olan kişilerin fikir ve ilgi derecelerini de tanıyacak ve araştırmalarının sonucu hakkında vereceği hesap da buna göre olacaktır. İşte bu nedenledir ki, İtalyalılar, şu veya bu memleketin kıyılarına ilk kez ulaşmış olup olmadıkları üzerinde ne kadar tartışılırsa tartışılsın, bütün geç Ortaçağ'ın modern anlamda en başarılı kâşif ulusu olarak daima yerlerini koruyacaklardır.

Bu sorunun enine boyuna araştırılması, keşifler tarihinin yapacağı bir iştir. Fakat, Atlantik'in ötesinde yeni bir kıtanın var olması gerektiğini anlayan, bunu arayan ve bulan büyük Cenovalının saygıdeğer kişiliğine duyulan hayranlık daima taptaze kalmaktadır. "Il monde *è* poco", dünya öyle sanıldığı kadar büyük değildir diyen de yine aynı Cenovalıdır. İspanyollar İtalyanlara VI. Aleksandr'ı gönderirlerken, İtalyanlar da İspanyollara Columbus'u veriyorlardı. Bu papanın ölümünden (7 Temmuz 1503) ancak birkaç hafta önce, Columbus, Jamaica'dan, kıymet bilmez Katolik krallarına, gelecek kuşakların daima büyük bir heyecanla okuyacakları, o görkemli mektubunu yazıyordu. Valladolid, 4 Mayıs 1506 tarihini taşıyan ek vasiyetnamesinde, "sevgili vatanına, Cenova Cumhuriyeti'ne, aynı

1 Luigi Bossi, *Vita di Cristoforo Colombo*. Bu eserde eskiden İtalyalıların yapmış olduğu seyahatler ve keşifler anlatılmaktadır.

2 Bu mesele üzerinde Pertz'in bir yazısı vardır. Yine aynı meseleye dair yetersiz haberler: Aeneas Sylvius, *Europe Status Sub Friderigo III. Imp.*, cap. 44: Rreher, *Scriptores* (1624), II, s. 87.

papa tarafından kendisine bağışlanan, zindanda, savaşta ve her türlü güçlükler karşısında en büyük tesellisi olan dua kitabını" bırakmaktadır. Bu sözler, tiksinilen Borgia adı üzerine sanki son bir merhamet ve bağışlama ışığı gibi vurmaktadır.

İtalyalılarda coğrafya eserlerinin gelişmesine ve kozmografya (bugünkü anlamda coğrafya) alanında yapılan çalışmalardaki paylarına da ancak kısaca temas edebileceğiz. Bu alanlarda elde ettikleri başarıların başka milletlerinkiyle şöyle üstünkörü bir karşılaştırılması bile, İtalyalıların hepsinden daha eski ve göze batar derecede üstün olduklarını gösterir. Aeneas Sylvius'da gördüğümüz şekilde, coğrafya ile istatistik ve tarih bilgilerinin bir araya toplandığını, XV. yüzyıl ortalarında İtalya'dan başka bir ülkede bulmak mümkün mü? Bu kadar mükemmel bir tasvir şekli, başka hangi ülkede vardır? Aslında o, yalnız kozmografya üzerinde olan ana eserlerinde değil, aynı zamanda mektup ve yorum yazılarında da, şahsi gözlemlerini veya güvenilir haberleri değerlendirmek imkânını bulduğu zamanlarda, manzaraları, şehirleri, töreleri, zanaat ve ürünleri, siyasi şartları ve anayasaları da aynı ustalıkla tasvir etmektedir. Kitaplarda edindiği bilgiye göre yaptığı tasvirler, doğal olarak aynı değerde değildir. İmparator III. Friedrich, Aeneas Sylvius'a Tirol Alpleri'nin bir vadisinde bir arpalık vermişti. Bu vadinin kısaca tasvirinde[3] yazar, insan faaliyetinin her önemli alanına temas etmekte ve nesnel gözlem ile karşılaştırmada, ancak Columbus'un klasik kültürle yetişmiş bir hemşerisinde bulunması mümkün olabilecek derecede mükemmel bir kabiliyet ve metot göstermektedir. Onun gördüklerini binlerce insan da görüyor ve bildiklerini, hiç değilse parça parça biliyorlardı; fakat bunlardan bir tablo oluşturmak ihtiyacını duyan ve dünyanın böyle tabloları arzu ettiği bilincine sahip olan hiç kimse yoktu.

3 *Pii II. Comment.* L. I, s. 14. Örneğin Basel şehrinin tasviri, onun her zaman doğru gözlemlerde bulunmadığını ve bazen tabloyu keyfine göre tamamladığını, gayet açık bir şekilde göstermektedir. Bununla beraber büttünü alınırsa yüksek değerde olduğundan şüphe edilemez.

Başka alanlarda olduğu gibi coğrafya[4] alanında da ne dereceye kadar klasik kültürden yararlanıldığını ve bu yoldaki başarıların ne dereceye kadar İtalyan dehasına mâl edilebileceğini tespit etmeye imkân yoktur. Eskileri henüz yakından tanımadıkları zamanlarda İtalyalılar, bu dünyaya ait olan şeyleri objektif bir gözle görüyor ve üzerlerinde çalışıyorlardı; çünkü onlar hâlâ yarı antik bir ulustular ve siyasi şartlar kendilerini böyle hareket etmeye hazırlamıştı. Fakat İtalyalılar, eğer eski coğrafyacılar kendilerine yol göstermemiş olsaydı, coğrafyada bu kadar çabuk olgunluğa erişemezlerdi. Son olarak, elde mevcut İtalyan kozmografya eserlerinin, seyyah ve kâşiflerin ruh ve eğilimlerine yaptıkları etki de, hesaplanamayacak kadar fazladır. Sadece bir heveskârlık dolayısıyla bir bilimle uğraşanlar bile, mesela burada Aeneas Sylvius'u ne kadar az değerli bulursak bulalım, yeni girişimciler için zorunlu olan hakim düşünce ve peşin yargılara elverişli bir zemin hazırlayacak şekilde kamuoyunun ilgisini çekebilirler. Hangi alanda olursa olsun gerçek kâşifler, bu gibi heveskârlara neler borçlu olduklarını gayet iyi bilirler.

Doğal bilimler alanında İtalyalıların yeri için okuyucularımıza, bu konularda yazılmış olan özel eserleri salık vereceğiz. Bu çeşit üstünkörü ve pek bir değeri olmayan eserlerden biri olan Libri'nin kitabını iyice tanıyoruz.[5] Ayrı ayrı keşiflerde kimin daha önce geldiği meselesi üzerindeki tartışmalar bizi o kadar ilgilendirmiyor. Çünkü kanaatimizce her zaman ve her kültür milletinde öyle bir insan çıkabilir ki, gayet az bir bilgiye dayanarak içinde beslediği sürükleyici bir ihtirasla denemelere girişir ve doğuştan yeteneği sayesinde hayret edilecek derecede ilerleme kaydeder. Gerbert von Rheims ile Roger Bacon, bu tip insanlardandır. Bunların, kendilerini ilgilendiren bilim dallarında devirlerinin bütün bilgilerini öğrenmiş olmala-

4 XVI. yüzyılda İtalya, kâşiflerin hemen istisnasız olarak Atlas Okyanusu kıyılarında oturan uluslardan çıkmalarına rağmen, coğrafyaya dair eserlerin en başta gelen vatanı olmaya devam etmektedir. Yüzyılın ortalarına doğru, ülke coğrafyası üzerine, Leonardo Alberti'nin *Descrizione di tutta l'Italia* adlı büyük ve önemli eseri meydana getirilmiştir.
5 Libri, *Histoire des Sciences Mathématiques en Italie*, Paris, 1838.

rı, içinde çalıştıkları ruh durumunun zorunlu bir sonucundan başka bir şey değildi. Her şeyi gizleyen vehim örtüsü yırtıldığı, geleneğe ve kitaplara kölece bağlılık ortadan kalktığı ve doğa korkusu bir tarafa atıldığı anda, sayısız problemler gözleri önüne serilmiş bulunmaktadır. Fakat bütün bir topluluk, doğayı gözlem ve araştırmada her topluluktan daha önce zevk duyarsa, kâşifleri tehditle susturulmak şöyle dursun, tam tersine, kendilerine yakın düşünen kimseler tarafından korunmayı bekleyebilirlerse, bu takdirde iş değişir. İtalya'da durumun bu şekilde olduğuna şüphe edilemez.[6] İtalyan doğa araştırıcıları, İlahi Komedya'sında Dante'nin yapmış olduğu deneysel doğa araştırmalarının izlerini ve delillerini takip etmektedirler.[7] Bazı buluşlarda veya anlatımlarda Dante'ye mâl edilen öncelik üzerine bir hüküm vermek bize düşmez; fakat Dante'nin tablo ve benzetmelerindeki dış dünya gözlemleri, herkesin gözüne batacak kadar çoktur. O, doğaya veya insan hayatına dair, herhangi bir modern şairden daha fazla şey anlatmaktadır; bunları sadece süs olarak değil, söylemek istediği fikirlere mümkün olduğu kadar canlı bir biçim vererek ortaya koymak için kullanmaktadır. Özel olarak astronomi alanında gerçek bir bilgin seviyesiyle karşımıza çıkmaktadır. Ancak şu noktayı göz önünde bulundurmak gereklidir ki, büyük şiirinde bugün bize bilginee görünen astronomi ile ilgili yerlerin, o zaman için herkesçe anlaşılır şeyler olması lazım gelir. Dante, bilgin tarafı bir yana bırakılsın, halka mâl olmuş bir seviyedeki astronomiye baş vurmaktadır ki, o zamanki İtalyanlar, sadece denizci bir millet olarak bile, bu hususta klasik çağ insanları ile aynı seviyedeydiler. Yıldızların doğup batması hakkındaki bu bilgiye, modern çağlarda saat ve takvimlerin ortaya çıkması dolayısıyla artık ihtiyaç duyulmamış ve halkın astronomiye beslendiği ilgi kay-

6 Bu sorun hakkında kesin bir yargıya varabilmek için gözlemleri toplama alışkanlığının artışını, matematik bilimlerden ayrı olarak tespit etmek gerekir ki, bu, bize düşen bir iş değildir.

7 Libri, II, s. 174 vd.

bolmuş gitmiştir. Zamanımızda her çocuk, Dante'nin bilmediği bir şeyi, yani dünyanın güneş çevresinde döndüğünü el ve okul kitaplarından öğrenmektedir; fakat, özel olarak astronomi ile meşgul olanlar bir tarafa bırakılırsa herkeste, konunun kendisine karşı tam bir kayıtsızlık vardır.

Yıldızların durum ve hareketlerinden birtakım sonuçlar çıkarmak iddiasında bulunan mevhum bilim de, o zamanki İtalyanların deneycilik ruhu aleyhine sayılacak herhangi bir belirti olarak gösterilemez. Ampirik zihniyet, ancak geleceği öğrenebilmek için duyulan şiddetli arzu ve tutku ile karışmakta ve bunlar tarafından alt edilmektedir. İtalyan ulusunun ahlâki ve dinî karakter konusuna sıra gelince astrolojiye yeniden döneceğiz.

Kilise bu ve daha başka sahte bilimlere karşı hemen her zaman hoşgörü ile davranıyordu. Gerçek doğa araştırmalarına karşı da, ancak aynı zamanda müşriklik ve nekromansi (cesetlere bakarak fal açmak) suçlarıyla -doğru veya yanlış- şikâyet söz olduğu zamanlarda harekete geçerdi. Gerçekten de böyle haller sık sık görülürdü. Açıklanması gereken önemli nokta şu olsa gerektir: İtalya'da Dominiken (aynı şekilde Fransisken) engizisyoncuları, acaba bu şikâyetlerin uydurma olduğunu mu düşünüyorlardı? Hangi hallerde bu kanıdaydılar ve buna rağmen, acaba ilgili sanığın düşmanlarına yaranmak için mi yoksa doğayı gözlemeye ve özellikle deneye karşı içlerinde besledikleri derin nefret dolayısıyla mı hüküm giydiriyorlardı? Hiç şüphesiz sonuncusu yapılmış olmalıdır; fakat bunun ispatı belki de hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bu gibi kovuşturmaların kuzey ülkelerinde doğuracağı direniş türünden bir şey, yani skolastikler tarafından resmen kabul edilmiş doğa bilgisinin yenilikçilere karşı direnişi, İtalya için pek az düşünülebilir veya hiç söz konusu olamaz. XIV. yüzyıl başında Pietro d'Abano'nun, kendisini engizisyon mahkemesine batıl inanç ve büyücülük suçları ile şikâyet eden başka bir doktorun meslekî kıskançlığına kurban git-

tiği, herkesçe bilinen bir olaydır.[8] Padualı çağdaşı olan Giovannino Sanguinacci'nin de, bir doktor olarak uygulamadaki yenilikçiliği ile tanınmış olması dolayısıyla buna benzer bir akıbete uğramış olduğu tahmin olunabilir. Ancak Sanguinacci, sadece sürgün edilmekle yakayı kurtarabilmiştir. Nihayet şu noktayı unutmamalıdır ki, İtalya'da Dominikenler, engizisyoncu olarak kuvvetlerini, kuzey ülkelerine göre daha az bir düzen içinde uygulayabilmişlerdir. Gerek tiranlar ve gerekse serbest devletler, XIV. yüzyılda bazen bütün ruhbanı sınıfını o kadar aşağı görmüşlerdir ki, doğa araştırmaları dışında daha birçok şey kovuşturmaya uğramaksızın gelişmiştir. Fakat XV. yüzyılda da klasik çağ kültürü bütün görkemiyle ön safı işgal eden bir kuvvet olarak ortaya çıkınca, eski sistemde açılan gedik, çeşitli dünyevi bilim kollarının lehine olmak üzere etkisini göstermiştir.[9] Bu arada engizisyon ara sıra hamleler yapmakta ve doktorları küfür ve sihirbazlıkla suçlayarak cezalandırmakta veya yakmaktadır. Ancak verilen hükümlerin gerçek ve derin nedenlerini kesin surette anlamak hiçbir zaman mümkün olmamaktadır. Buna rağmen XV. yüzyıl sonlarında İtalyanlar, Paolo Toscanelli, Luca Paccioli ve Leonardo da Vinci gibi üstün kişileriyle matematikte ve doğa bilimlerinde hiçbiriyle karşılaştırma kabul etmeyecek şekilde Avrupa'nın en ileri halkı olarak karşımıza çıkmaktadırlar; başka memleketlerde yetişen bilginler, Regiomontanus ve Copernicus da dahil olmak üzere, İtalyalıların öğrencileri olduklarını itiraf etmektedirler.

Doğa tarihine duyulan ilginin geniş tabakalara yayılmasında rol oynayan önemli bir etken de, çok erkenden kendini gösteren koleksiyon ruhu, bitkileri ve hayvanları karşılaştırmalı bir şekilde

8 Scardeonius, *De Urb. Patav. Antiq.*: Graev.,*Thesaur.*, VI, III.

9 Libri'nin abartmalı yakınmaları, bkz. II, s. 258 vd. Kuvvetlerinin daha büyük bir kısmını doğa bilimlerine yöneltmemiş olması ne kadar esefle karşılanırsa karşılansın, bu halkın daha önemli amaçları olduğu ve bunlara da kısmen ulaştığı kanısında bulunuyoruz.

araştırıp incelemek zihniyeti olmuştur. Her şeyden evvel İtalya, botanik bahçelerini ilk defa meydana getirmekle övünür. Bu hususta pratik amaçlar ön safta gelmiş olabilir; hatta böyle bahçelerin ilk kez meydana getirilmiş olduğu memleketin İtalya olup olmadığı üzerinde de tartışılabilir. Asıl önemli olan nokta, hükümdarların ve zengin kişilerin, eğlence bahçelerini kurarken mümkün olduğu kadar çeşitli familya ve türden bitkiler toplamaya kendiliklerinden girişmiş bulunmalarıdır. Böylece XV. yüzyılda Mediciler'e ait Villa Careggi'nin muhteşem bahçesi, sayısız denebilecek kadar çeşitli cinsten ağaç ve fundalarıyla bize bir botanik bahçesi olarak tasvir edilmektedir.[10]

XVI. yüzyılın başlangıcında Kardinal Triulzio'nun villası da böyleydi. Roma Campagna'sında[11] Tivoli yönünde kurulmuş olan bu villanın bahçesinde çeşitli güllerden çitler, cins cins ağaçlar, bunlar arasında akla gelebilecek her tür meyva bulunuyordu; nihayet yirmi cins üzüm ve geniş bir sebzelikle meyvelik vardı. Burada söz konusu olan bitkilerin, bütün Batı ülkelerindeki şato veya manastır bahçelerinde mevcut olup herkesçe tanınan birkaç tıbbi bitkiden çok daha ayrı şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Son derece incelmiş bir sofra meyvesi kültürü yanısıra dikkate değer görünüşleri dolayısıyla da bitkilere ilgi duyulduğu görülmektedir. Ancak çok daha sonraları bahçelerin, böyle koleksiyoncuların heveslerine göre biçimlenmekten kurtulduğunu ve estetik zevkleri okşayan büyük tesisler haline geldiğini sanat tarihi bize öğretmektedir.

Yabancı hayvanların beslenmesi de muhakkak ki gözlem için duyulan şiddetli bir ilgi ile ilişkili olarak düşünülmelidir. Akdeniz'in güney ve doğu limanlarında kolaylıkla nakledilebilmeleri ve İtalya'daki iklim şartlarının elverişli bulunması dolayısıyla, güney ülkelerinde yaşayan en büyük hayvanları bile -satın almak veya sul-

10 Alexandri Braccius, *Descriptio Horti Laurentii Med.*: Roscoe tarafından yazılan "Lorenzo'nun Hayatı" adlı esere 58 numaralı ek olarak basılmıştır. Fabroni'nin *Laurent.* adlı eserinin eklerinde de mevcuttur.

11 Mondanarii Villa, *Poemata Aliquot Insignia Illustrium. Poetar. Recent.*'te basılmıştır.

tanların bağışı olarak kabul etmek suretiyle- tedarik etme imkânı sağlanıyordu.[12] Birinci derecede şehirlerle hükümdarlar, Floransa gibi armalarında yer alan bir hayvan olmasa da, canlı aslan bulundurmaktan hoşlanıyorlardı.[13] Aslan inleri, hükümet konakları içinde veya yanında bulunurdu. Perugia ve Floransa'da böyleydi. Roma'da ise Kapitol'un eteğinde yer almıştı. Bu hayvanlar bazen siyasi hükümleri infaz eden araçlar olarak hizmet görürlerdi.[14] Başka zamanlarda da halk arasında belli bir korkunun canlı olarak yaşamasını sağlarlardı. Bunlardan başka aslanların tavır ve hareketlerine birtakım mânâlar verilirdi; yavrulamaları halkın genel refahının belirtisi sayılırdı. Giovanni Villani çapında bir adam bile bir dişi aslanın yavrulaması sırasında hazır bulunduğunu söylemekte bir küçüklük görmüyordu.[15] Yavruların bir kısmını dost şehir ve tiranlara bağışlamak âdet edinilmişti. Kahramanlıklarının ödülü olarak Condottiere'lere hediye edildikleri de olurdu.[16] Bundan başka Flo-

12 VI. Heinrich zamanında Palermo hayvanat bahçesi hakkında bkz. Otto de St. Blaise, *Chronicon*, yıl 1194. İngiltere Kralı I. Henry'nin Woodstock parkındaki hayvanat bahçesinde (Guil. Malmesbury, s. 638) aslanlar, parslar, develer ve kirpiler vardı; bunların hepsi yabancı hükümdarlardan gelen bağışlardı.

13 Bu takdirde, çizilmiş veya taş içine oyulmuş olduğu hallerde, "marzocco" adı verilirdi. Pisa'da kartal beslenirdi: krş. Dante yorumları, Inferno XXX, 122.

14 Bak Papencordt, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, s. 367'deki notta, Aegidius de Viterbo'dan özetlenen, 1328'deki bir olayla bilinmektedir. Vahşi hayvanların birbirleriyle ve köpeklerle dövüşmeleri, önemli şenliklerde halkı eğlendirmeye yarardı. 1459 tarihinde Papa II. Pius ile Galeazzo Maria Sforza Floransa'da karşılaşukları zaman, Hükümet Meydanı'nda (Piazza della Signora) etrafı çevrilmiş bir alana boğalar, atlar, yabani erkek domuzlar, köpekler, aslanlar ve bir zürafa salıverildi; fakat aslanlar yere yattılar ve öteki hayvanlara saldırmak istemediler. Krş. Ricordi di Firenze, *Rer. Ital. Script. ex Florent. Codd.*, II, Col. 741; *Vita Pii II.*: Murat., III, II, Col. 976'da bundan farklı bir ifade vardır. Sonradan ikinci bir zürafa, Memluk Sultanı Kayıtbay tarafından Lorenzo Magnifico'ya hediye edilmiştir. Krş. özellikle P. Giovio, *Vita Leonis X*, L. I. Lorenzo'nun beslediği hayvanlar arasında özellikle gösterişli bir aslan çok meşhurdu. Bu hayvanların başka aslanlar tarafından parçalanması, Lorenzo'nun öleceğine bir işaret sayılıyordu.

15 G. Villani, X, 185; XI, 66. M. Villani III, 90; V, 68. Aslanların birbirleriyle kavga edişleri veya birbirlerini parçalamaları, kötüye alâmet sayılıyordu. Krş. Varchi, *Stor. Fiorent.*, III. s. 143.

16 *Cron. di Perugia*: Arch. Stor., XVI, II, s. 77, yıl 1497. Bir defasında, iki aslan Perugialıların elinden kaçmıştı, a.g.e., XVI, I, s. 382, yıl 1434.

ransalılar, çok eski zamanlarda parslar beslerlerdi; bunun için özel bir bakıcı tutuluyordu.[17] Ferrara hükümdarı Borso aslanlarını boğa, ayı ve yabani domuzlarla dövüştürürdü.[18]

Fakat daha XV. yüzyıl sonlarında, toplumsal mevkiye yakışan lüks eşya olarak, birçok hükümdar sarayında vahşi hayvan parkları (serragli) bulunduruluyordu. Matarazzo şöyle diyor: "Bir ileri gelenin mevkiine, at, köpek, katır, atmaca ve daha başka kuşlar, maskaralar, şarkıcılar ve yabancı hayvanlar layıktır."[19] Ferrante zamanında Napoli'deki vahşi hayvan koleksiyonu içinde bir zürafa ile bir yaban eşeği de bulunmaktadır. Anlaşıldığına göre bu hayvanlar o zamanki Bağdat emirinin hediyeleridir.[20] Filippo Maria Visconti, 500 ve hatta 1000 altın değerinde atlarla çok kıymetli İngiliz köpeklerine sahip olmakla kalmıyordu, Doğu ülkelerinin birçoğundan toplanarak getirilmiş parsları da vardı. Kuzey ülkelerinden getirttiği avcı kuşlarının bakımı ayda 300 altını bulmaktaydı.[21] Portekiz Kralı Büyük Emanuel, Papa X. Leo'ya bir fil ile bir gergedan gönderirken şüphesiz ne yaptığını gayet iyi biliyordu.[22] Bu şartlar içinde botanik kadar zooloji için de gerekli temeller atılmış oluyordu.

Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmaların pratik bir sonucu ola-

17 Gaye Carteggio, I, s. 422, yıl 1291. Visconti'ler, avcı hayvan olarak, terbiye edilmiş pars bile kullanmışlardır. Bunlara, küçük köpekler tarafından ürkütülen tavşanları yakalatmışlardır: Krş. Kobell, *Wildanger*, s. 247; burada, daha sonraları parslarla yapılan av partilerinden örnekler verilmektedir.

18 *Strozzii Poetae*, s. 146. Krş. s. 188 ve vahşi hayvan parkı hakkında, s. 193.

19 *Cron. di Perugia*, I, XVI, II, s.199. Buna benzer şeyler Petrarca'da da görülmektedir, *De Remed. Utriusque Fortunae*, I, 61; bununla beraber biraz daha kapalı şekilde ifade edilmiştir.

20 G. Pontano, *De Magnificentia*. Aquileia piskoposunun Albano'daki hayvanat bahçesinde, 1463 tarihinde, tavus kuşları ve Hint tavuklarından başka, uzun kulaklı Suriye keçileri de vardı. *Pii II. Comment.*, L. XI, s. 562 vd.

21 Decembrio: Murat., XX, Col. 1012.

22 Daha ayrıntılı ve eğlenceli bilgiler için bkz. P. Giovio, *Elogia*, Tristanus münasebetiyle. Floransa'da kirpi ve devekuşları, Paul Strozzi, krş. Rabelais, *Pantagruel* IV, 11. Lorenzo Magnifico, Mısır'dan tüccarlar vasıtasıyla bir zürafa getirdi, Baluzius, *Miscell.* IV, 516.

rak haralar kurulmuştur. Francesco Gonzaga devrinde yapılan Mantua harası, Avrupa'nın en eski harası sayılmıştır.[23] At ırklarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmek, herhalde binicilik kadar eski bir iştir; melez ırkların suni bir yöntemle elde edilmesi de Haçlı Seferleri'nden beri âdet edinilmiş olsa gerektir. İtalya'da her önemli şehir tarafından at yarışları için konan ödüller, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda at yetiştirme gayretinin en kuvvetli etkenini oluşturmaktadır. Fakat bu gibi ödülleri muhakkak surette kazanan atlar, Mantua harasında yetiştiriliyordu. Bundan başka, en soylu yarış atları ve ileri gelenlere yapılan bağışlar içinde en değerlisi sayılan savaş atları da yine aynı harada yetiştiriliyordu. Gonzaga, damızlık aygırlarla kısrakları, İrlanda'dan, Afrika, Trakya ve Kilikya'dan getirtmişti. Kilikya'dan gelecek hayvanların hatırı için Osmanlı padişahları ile dostluk ilişkilerinin devamına özen gösteriyordu. En mükemmel vasıfları kendinde toplayacak bir cins hayvan elde edebilmek amacıyla bu harada her türlü deneye başvurulmuştu.

İnsanların da, hayvanat bahçelerine benzer biçimde sergilendikleri yerler eksik değildi. Nemours Dükü Giuliano'nun gayrımeşru bir çocuğu olan tanınmış Kardinal Ippolito Medici[24], acayip sarayında, Avrupalı olmayan bir sürü insan besliyordu. Bunlar yirmiden fazla dil konuşurlardı ve her biri kendi cins ve ırkında sivrilmiş kişilerdi. Aralarında Kuzey Afrikalı, Berberi kanından mükemmel hafif piyade askerleri, Tatar okçuları, esmer derili güreşçiler, Hint dalgıçları ve Türkler görülmekteydi. Türklerin başlıca işi, ava çıktığı zaman kardinale arkadaşlık etmekti. Kardinal 1535'te hiç beklenmedik bir çağda ölünce, bu renkli insan topluluğu, cenazeyi omuzları üzerinde İtri'den Roma'ya taşıdı ve cömert efendileri için ken-

23 A.g.e., Franc. Gonzaga'dan söz edilmesi münasebetiyle. At ırkları hususunda Milano'daki lüks için bkz. Bandello, II, Nov. 3 ve 8. Manzum hikâyelerde de bazen, atları tanımakta hüner sahibi kimselerden bahsedilmektedir. Krş. Pulci, *Il Morgante*, XV, kıta 105 vd.

24 P. Giovio, *Elogia*, Hippol. Medices. münasebetiyle.

tin tuttuğu yasa, herkes kendi dilinde ve kendi göreneği üzere katıldı.[25]

İtalyanların doğa bilimleriyle ilişkileri ve doğa ürünlerinin çeşitliliği ve zenginliği karşısında duydukları ilgi hakkında bu dağınık kayıtlar, ancak büyük bir konunun kırpıntılarından ibarettir ve sadece yazarın bu alanda daha ne kadar noksanları olduğunu göstermek amacıyla buraya serpiştirilmiştir. Yazar, bu boşlukları doldurabilecek zengin malzemeyi içeren özel eserlerin ise henüz adlarını bile doğru dürüst tanımamaktadır.

Ancak, bilimsel araştırma ve bilgi dışında insanı doğanın kucağına götüren, hem de önce özel bir anlamda doğaya yaklaştıran başka bir yol daha vardır. Modern uluslar arasında ilk kez İtalyanlar, doğa manzarasının biçimini az veya çok güzel bir nesne olarak görmüş ve duymuşlardır.[26]

25 Bu vesileyle Rönesans devri İtalyası'nda esirler hakkında birkaç nota yer verelim. G. Pontano, *Obedientia* L. III'te kısa fakat önemli bir parça vardır: Kuzey İtalya'da esir yoktu. İtalya'nın başka taraflarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Hıristiyanlar, Ruslar ve Çerkesler satın alınır ve bunlara, satın alınmaları için ödenen parayı karşılayıncaya kadar hizmet ettirilirdi. Buna karşılık zenciler, köle olarak kullanılırdı; fakat bunlar, hiç değilse Napoli bölgesinde, hadım edilmezlerdi. *Moro* deyimi bütün kara derililer için kullanılmaktadır; *Moro nero*, "zenci" demektir. Fabroni, *Cosmi.*, not 110: Bir Çerkes kızının köle olarak satılması hakkındaki belge (1427); *A.g.e.*, not. 141: Cosimo'nun kadın esirlerinin listesi. Nantiporto (Murat., III, II, Col. 1106): Papa VIII. Innocent., Katolik Ferdinand'ın hediyesi olarak yüz *Mori* alıyor ve bunları kardinallerle daha başka büyüklere armağan ediyor (1488). Massuccio, Nov. 14, esirlerin satılması hakkında bilgi; 24 ve 25, aynı zamanda "fachini" olarak (efendilerinin yararına?) çalışan zenci esirler; 48, Katalonyalılar, Tunuslu *Moro*'ları yakalıyor ve Pisa'da satıyorlar. Gaye Carteggio I, 360: Bir Floransalının vasiyetnamesinde bir esirin azat edilmesi ve ödüllendirilmesi (1490). P. Giovio, *Elogia*, Franc. Sfortia bölümünde. Porzio, *Congiura* III, 194 ve Comines, 17: Napoli'de Aragon Hanedanı'nın zindancıları ve cellatları olarak kullanılan zenciler. P. Giovio, *Elogia*, Galeatio bölümünde: Gezintiye çıktıkları zaman hükümdarların yanında bulunan zenciler. Aeneae Sylvius, *Opera*, s. 456: Müzisyen bir zenci esir. P. Giovio, *De Piscibus*, cap. 3: Genova'da yüzücülük öğretmeni ve dalgıç olarak faaliyette bulunan bir (hür?) zenci. Alex. Benedictus, *De Carolo VIII*: Eccard, *Scriptores* II, Col. 1608: Yüksek rütbeli bir Venedik subayı olarak bir Habeşli; buna bakılırsa Othello da bir zenci olarak kabul edilebilir. Bandello, III, Nov. 21: Genova'da bir zenci ceza görmeye müstahak olunca, Balear adalarından biri olan İbiza'ya tuz taşımakta kullanılmak üzere satılır.

26 Bu konu üzerine meşhur bir tasvir olan Humboldt'un *Kosmos* adlı eserinin ikinci cildini okuyucularımıza tavsiye etmeye bile gerek yoktur

Bu yetenek, daima uzun ve karmaşık kültür süreçlerinin sonucudur ve kökenlerine doğru gitmek pek kolay değildir. Çünkü bu çeşit gizli bir duygu, şiir ile resimde kendini açığa vurmadan ve böylece bilinçli hale gelmeden çok önce mevcut olmuş olabilir. Söz gelişi, klasik çağda sanat ve şiir, insan hayatının her cephesini bir dereceye kadar baştan başa işlemiş ve ancak bundan sonra manzara tasvirlerine geçmiştir; manzara tasvirlerine daima arka safta yer verilmiştir. Fakat Homeros'tan beri doğanın insanlar üzerinde kuvvetli izlenimler yarattığı, sayısız ifadede ve dizede görülmektedir. Sonra, Roma İmparatorluğu'na bağlı topraklar üzerinde hakimiyetlerini kuran Germen boyları, özel olarak doğa manzarasındaki ruhu kavrayabilmek için son derece mükemmel şekilde donatılmış bulunuyorlardı. Gerçi Hıristiyanlık, bu Germenleri, o vakte kadar saygı gösterdikleri su kaynaklarında ve dağlarda, göl ve ormanlarda birtakım kötü ruhların yaşamakta olduğuna bir süre için daha inanmaya zorlamıştı; fakat bu geçiş dönemi şüphesiz çok geçmeden bertaraf edilmişti. Ortaçağ'ın en parlak döneminde, 1200'e doğru, büsbütün safdilce bir dış dünyadan zevk duyma hali yeniden ortaya çıkmıştır ve bu, çeşitli ulusların ozanlarında (Minnedichter) kendini göstermektedir.[27] Ozanlar, bahar ve çiçekleri, yeşil çayır ve orman gibi en sade doğa görünümleri karşısında gayet kuvvetli bir duyuş göstermektedirler. Fakat bütün bunlar, uzağa gidemeyen ve sadece ön plandakileri gösterebilen tablolardan ibarettir. Özellikle bu kadar yer gezmiş ve görmüş olan Haçlılar, şarkılarında bu vasfı bile gösterememektedirler. Mesela giysi ve silahları inceden inceye tanımlayan epik şiir, yer tasvirleri bakımından sadece bir taslak olmanın üstüne çıkamamaktadır. Büyük şair Wolfram von Eschenbach bile, kahramanlarının hareket ettikleri sahne hakkında yeter derecede bir fikir verebilecek durumda değildir. Soylular sınıfından gelen bu ozanların, Avrupa'nın her ülkesinde hakim yerlere kurulmuş muhteşem manzaralı binlerce şatoda oturmuş olduklarını ya

27 Bu konu hakkında Wilhelm Grimm'in düşünceleri için bkz. Humboldt, *a.g.e.*

da bu şatoları ziyaret ettiklerini ve tanıdıklarını şiirlerinden çıkarmak, hiç kimse için mümkün değildir. Gezginci rahiplerin Latince şiirlerinde de uzaklara bakış, asıl manzaranın kendisi, henüz yoktur; fakat bazen yakın çevre, belki de şövalye öyküleri anlatan hiçbir ozanın yapamadığı şekilde parlak ve canlı renklerle tasvir edilmektedir. Veya "Aşk Korusu"nun, XII. yüzyılda yaşamış bir İtalyan şairinin eseri olarak kabul ettiğimiz aşağıdaki şiirde gördüğümüz kadar mükemmel bir tarzda bir tasviri daha bulunabilir mi?[28]

İmmortolis fieret
İbi manens homo;
Arbor ibi quaelibet
Suo gaudet pomo;
Viae myrrha, cinnamo
Fragrant, et amamo
Coniectari poterat
Dominus ex domo...[29]

Her ne olursa olsun, İtalyan düşüncesine göre doğa, günahlardan çoktan kurtulmuş ve her çeşit kötü ruh etkilerinden sıyrılmıştır. Assisili San Francesco, güneşe övgüsünde, gökteki cisimleri ve dört öğeyi yarattığı için, Tanrı'yı tam bir masumlukla övmektedir.

Fakat seyredilen muhteşem doğa manzaralarının insan ruhu üzerinde derin etkiler yaratmaya başlamış olduğunun kesin belirtilerini Dante'de buluyoruz. Dante, yalnız hafifçe hareketli denizin uzaklarda titreşen ışıkları ile sabah havasını, ormandaki fırtınayı vs. birkaç kuvvetli satır içinde tasvir etmekle kalmıyor, sırf uzak manzaraları doya doya seyredebilmek amacıyla yüksek dağlara çıkı-

28 *Carmina Burana*, s. 162, *De Phyllide et Flora*, 66.
29 Orada kalan insan
Ölümsüz olurdu;
Orada herhangi bir ağaç
Meyvesiyle neşelenir;
Yollar mürrüsafi veya tarçınla
Ve kâkule ile kokar,
O yere bakarak
Efendisinin nasıl olduğu tasavvur olunabilirdi.

yor.[30] Belki de o, klasik çağdan beri bu işi ilk kez yapanlardan biridir. Doğa sahnelerinin Boccaccio üzerinde de etki yaptığını, yazılarındaki tasvirlerden daha çok sezişle anlıyoruz. Bununla beraber, onun çoban romanlarında hayali de olsa yaşattığı doğa sahnelerinin görkemi inkâr edilemez.[31] Sonra, gerçek anlamda modern insanların en eskilerinden biri olan Petrarca, doğal manzaranın duygulu ruhlar için önemini tam olarak ve büyük bir kesinlikle ispat ediyor. İlk kez olarak doğanın güzelliğini idrak etmenin nerede başladığını ve nasıl geliştiğini, elde mevcut dünya edebiyatı ürünlerinden araştırıp çıkaran ve *Ansichten der Natur* adlı kitabında tasvir sanatının şaheser bir örneğini bizzat yaratmayı başarmış olan aydın kafalı Alexander von Humboldt, Petrarca'ya karşı tam bir haklılıkla davranmamıştır; öyle ki, bu alanda daha epeyce yapılacak iş kalmaktadır bize.

Petrarca sadece önemli bir coğrafyacı ve kartograf -İtalya'nın ilk haritasının Petrarca tarafından yapıldığı söyleniyor- değildi[32]; yalnız eskilerin söylediklerini tekrarlamakla da kalmıyordu[33]; aynı zamanda doğanın güzelliklerinden derin şekilde etkilenen biriydi. Ona göre doğanın verdiği haz, düşünce çalışmasının her çeşidi için en çok arzu edilir bir arkadaştı. Bu iki şeyi, yani doğanın güzelliği ile düşünce faaliyetini bir araya getirebilmek amacıyla, Vaucluse ve daha başka yerlere çekilerek münzevi bir bilgin hayatı sürmüş, za-

30 Reggio bölgesindeki Bismantova dağının doruğunda Dante'nin başka ne aradığını kestirmek güçtür. Purgat, IV, 26. Öbür yanının bütün kısımlarını tanımlamaya çalışırken gösterdiği kesinlik ve açıklık bile, yalnız başına, dikkate değer bir yer ve biçim anlayışını açığa vurmaktadır. Eskiden dağ doruklarında gizli hazinelerin bulunduğuna inanıldığını ve aynı yerlerde birtakım korkunç şeylerin varlığına dair dipsiz inançlar beslendiğini açıkça gösteren yapıt: *Chron. Novaliciense*, II, 5. (Perz, *Scriptt.* VII ve *Monumenta Hist. Patriae*, Scriptt. III).

31 Bajac'nin *Fiametta*'sında Ameto hakkındaki tasvirden başka, *De Deucalogia Deorum* XIV, 11'de de önemli bir pasaj vardır; burada doğal manzaraya ait birçok güzellik, ağaçlar, çayırlar, dereler, sürüler, kulübeler sayılmakta ve şöyle ekmektedir: Bu şeyler, "animum mulcent" (ruhu okşar); etkileri, "mentem in se collegere"dir (ruhu kendinde toplamak).

32 Libri, *Hist. Des Sciences Mathématiques*, II, s. 249.

33 Eskilere referans yapmaktan hoşlanmasına rağmen: Mesela *De Vita Solitaria*, özellikle s. 241; burada o, St. Augustinus'dan, bir asmanın tasvirini almaktadır.

man zaman dünya ve çevresindeki insanlardan kaçıp bir yere sığınmıştır.[34] Doğa sahnelerini tasvirdeki henüz zayıf ve gelişmemiş yeteneğine bakarak kendisinde duygu noksanlığı bulunduğu sonucuna varmak büyük bir haksızlık olur. Gerçi, mesela olağanüstü güzellikteki Spezzia körfezinin ve Porto Venere'nin tasviri, sadece birtakım şeyleri arka arkaya saymaktan ibarettir. Petrarca bu tasviri *Africa*'sının altıncı şarkısının sonuna koymuştur; çünkü şimdiye kadar ne eskiler ne de yeniler bu konuyu anlatmıştır.[35] Fakat buna rağmen Petrarca, kayalıkların meydana getirdiği manzaranın güzelliğini görüyor ve bir manzaranın sanat bakımından önemi ile faydalı olmak bakımından değerini birbirinden ayırmasını biliyor.[36] Reggio ormanlarında kaldığı sırada birdenbire karşısına çıkan muhteşem bir manzaradan öyle duygulanıyor ki, uzun zaman önce yarıda bıraktığı bir şiiri yazmaya devam ediyor.[37] Fakat en gerçek ve en derin heyecanı, Avignon yakınlarındaki Monı Ventoux'ya tırmanırken duyuyor.[38] Alabildiğine geniş bir manzara görmek için tarifi imkânsız derecede şiddetli bir hasret, ruhunda günden güne daha da güçleniyor; sonunda Livius'ta, Romalıların düşmanı Kral Philipp'in Haemus'a tırmanışını anlatan pasajı rastlantı sonucu bulunca kararını veriyor. Şöyle düşünüyor: Saçları ağarmış bir kral için ayıp sayılmayan bir şey, özel bir kişi olan genç bir insan için de herhalde hoşgörülür. Gerçekten de o zamanlar, kendi çevresinde, baş-

34 *Epist. famil.* VII, 4, s. 675. "Interea utinam scire posses, quanta cum voluptate solivagus ac liber, inter montes et nemora, inter fontes et flumina, inter libros et maximorum hominum ingenia respiro, quamque me in ea, quae ante sunt, cum Apostolo extendes et praeterita oblivisci nitor et praesentia non videre" (Bu arada, bilsen, tek başıma ve özgür olarak, dağlar ve korular, pınarlar ve ırmaklar arasında, en büyük insanların kitapları arasında ne kadar büyük bir zevkle yaşıyor ve karşımdakilere dalıp giderek geçmişi unutmaya ve bugünü görmemeye çalışıyorum). Krş. VI, 3, s. 655.

35 "lacuit sine carmine sacro" (Kutsal şiirden uzak, sönük kaldı).

36 *Itinerarium Syriacum*, s. 557'de Riviera di Levante'de (Doğu kıyı bölgesi) şöyle bir ayrım yapıyor: "Colles asperitate gratissima et mira fertilitate conspicuos" (Hoş sarplıklarıyla ve hayran kalınacak bereketliliğiyle göze çarpan tepeler). Gaeta kıyıları hakkında krş. *De Remediis Utriusque Fort.* I. 54.

37 *De Orig. et Vita*, s. 3: "Subito loci specie percussus" (Birdenbire bölgenin güzelliğine vurularak).

38 *Epist. famil.* IV, 1, s. 624.

ka hiçbir amaç gütmeyen ve yalnız manzara görebilmek için yapılan tırmanışlar işitilmemiş bir şeydi ve dostların ya da arkadaşların böyle tırmanışlara katılmaları söz konusu olamazdı. Petrarca, yalnız küçük kardeşini ve son mola yerinden de iki köylüyü beraberine aldı. Dağın ayağında rastladığı ihtiyar bir çoban, geri dönmesi için ona üsteledi durdu; kendisinin elli yıl önce aynı şeyi denediğini, pişman olduğunu, eve kırılmış ayakla ve paramparça olmuş üst baş ile döndüğünü söyledi; ne daha önce ve ne de o günden beri böyle bir şeye cesaret gösteren olmuştur dedi. Ama yolcular, son derece büyük güçlüklerle karşılaşarak, bulutlar ayakları altında kalıncaya kadar yollarına devam ettiler ve sonunda dağın doruğuna ulaştılar. Oradan görülen manzaranın bir tasvirini ararsak bulamayız. Fakat bunun sebebi, şairin bu manzara karşısında duygusuz kalmış olması değil, tersine, izlenimlerin şair üzerinde ezici bir etki yapmış olmasıdır: Ölçüsüz çılgınlıklarla dolu bütün geçmişi gözlerinin önünde canlanıyor; genç yaşta Bologna'dan ayrılmasının üzerinden tam on yıl geçmiş olduğunu hatırlıyor ve içini yakan özlemle gözlerini İtalya'ya doğru çeviriyor; o anda yanında taşıdığı ufak bir kitabı, Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ını açıyor ve gözü, kitabın onuncu bölümünde bir yere takılıyor: "Ve insanlar yüksek dağlara ve dalgalara ve hızla akıp giden nehirlere ve Okyanus'a ve yıldızların hareketine hayran hayran bakarlar ve bu esnada kendilerinden geçerler." Bu sözleri kitaptan okurken dinleyen kardeşi, ağabeyinin kitabı neden kapattığını ve sustuğunu anlayamıyor.

Birkaç yıl sonra, 1360'a doğru, Fazio degli Uberti, manzum olarak kaleme aldığı coğrafyasında Alverina dağından görülen geniş manzarayı tasvir etmektedir.[39] Gerçi bu tasvir, sadece bir coğrafyacı ve antikacı gözü ile yapılmıştır; bununla beraber manzarayı doğrudan doğruya kendi gözleriyle seyretmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu kişinin, çok daha yüksek dağlara çıkmış olması gerekir; çünkü ancak denizden 10.000 ayaktan daha yüksek yer-

39 *Dittamondo*, III, cap. 9.

lerde mümkün olan dağ tutması olayını ve vücutta bununla ilgili belirtileri, kan hücumunu, göz kapanmasını ve kalp çarpıntısını tanıyor; hastalığa karşı, mitolojik arkadaşı Solinus esanslı bir süngerle tedbir alıyor. Uberti, Parnassus ve Olympus dağlarına tırmandığını ve bunlara hayran kaldığını da anlatıyor[40]; fakat bunlar, herhalde birer masaldan başka bir şey olmasa gerektir.

XV. yüzyılda Flander Okulu'nun büyük ustaları Hubert ve Johann van Eyck, birdenbire doğanın peçesini kaldırıp atmışlardır. Bunların meydana getirdikleri manzara resimleri yalnız gerçeği yansıtma isteklerinin bir ürünü olmakla kalmamakta, fakat aynı zamanda, biraz çekingen bir tarzda olsa da, kendi başına bir şiir değeri, bir ruh taşımaktadır. Bu resimlerin bütün Batı ülkeleri sanatına etki yaptığı inkâr edilemez; dolayısıyla İtalyan manzara resmi de aynı etkiden uzak kalmış değildir. Ancak bunun yanıbaşında, kültürlü İtalyanların manzara karşısında görüş özelliği kendi yolunda yürümüştür.

Doğayı bilimsel olarak tasvir etmek konusunda olduğu gibi bu alanda da, zamanının sesini yansıtan en önemli kişilerden biri Aeneas Sylvius'tur. Karakteri aleyhine söylenen bütün sözlere hak versek ve onu bir insan olarak feda etsek bile şunu itiraf etmek zorundayız ki, zamanının tablosunu ve kültürünü Aeneas Sylvius kadar mükemmel ve canlı bir şekilde yansıtabilen ve Rönesans devri başlarının insan tipine onun kadar yaklaşan çok az kimse vardır. Üstelik, sırası gelmişken söyleyelim ki, onun kaypaklığı yüzünden büyük bir ruhani meclis toplantısı (konsil) yapmaktan alıkonan Alman kilisesi tarafından ileri sürülen şikâyetlerin tek taraflı olduğunu göz önünde tutarsak, ahlâk bakımından da onu kolay kolay

40 *Dittamondo*, III, cap. 21, IV, cap. 4. Papencordt, *Geschichte der Stadt Rom*, s. 426'da İmparator IV. Karl'ın güzel yerleri çok sevdiğini söylemekte ve bu hususta Pelzel, *Karl IV*, s. 465'e referans yapmaktadır. (Onun verdiği diğer iki parça, bunu ifade etmemektedir). İmparatorun, hümanistlerle düşüp kalkarak buna alışmış olması mümkündür.

mahküm etmek mümkün olmaz.[41]

Burada bizi ilgilendiren nokta, onun, İtalyan manzaralarını yalnız hoşlanarak seyretmekle yetinmeyip, aynı zamanda büyük bir coşku ile en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden ilk insan olmasıdır. Özellikle Kilise Devleti ve Güney Toscana'yı (doğduğu memleket) gayet iyi tanıyordu. Papa olduğu zaman da dinlenme günlerini en elverişli mevsimde gezintilerle ve köylerde oturmakla geçirirdi. Çoktan beri nikris illetinden acı çeken bu adam, hiç değilse şimdi, kendini sedye üzerinde dere tepe dolaştırma imkânını bulmuştu. Eğer daha sonraki papaların eğlencelerini onunkiyle karşılaştıracak olursak, en büyük zevkini doğadan, klasik çağ eserlerinden ve sade fakat asil bir mimari tarzla yapılmış binalardan duyan Pius, neredeyse bir yarı aziz gibi karşımıza çıkmaktadır. Yorumlarını kaleme alırken kullandığı zarif ve canlı Latince üslubunda, duyduğu mutluluğun tanığını hiç çekinmeksizin bize vermektedir.[42]

Gözleri, modern bir insanınkiler kadar keskin ve yüksek bir görüş seviyesine erişmiş görünmektedir. Alban dağının en yüksek doruğundan, yani Monte Cavo'dan görünen geniş manzaranın ihtişamını büyük bir vecd içinde seyrediyor. Terracina kilisesinden ve Circe dağlarından beri ta Monte Argentaro'ya kadar uzanan deniz kıyılarını buradan görebiliyor; çok eski zamandan kalma kent örenleri, Orta İtalya'nın sıradağları, aşağıda dört yanı sarmış olan yeşil ormanları ve dağın yakınlarındaymış gibi görünen gölleriyle o engin manzara, gözleri önüne serilmiştir. Todi yöresinin güzelliğini duyuyor; bağlık ve zeytinlikler üzerinde bir taç gibi duran bu yer,

41 Platina'yı da dinlemek yerinde olur, *Vitae Pontiff.*, s. 310: "Homo fuit (II. Pius) verus, integer, apertus; nil habuit ficti, nil simulati" (II. Pius dosdoğru, tertemiz ve apaçık bir insandı; onda sahte, uydurma hiçbir şey yoktu; yaltaklanma ve batıl inançların düşmanıydı, cesur ve dürüsttü).

42 En önemli yerleri için bkz. *Pii II. Commentarii*, L. IV, s. 183: Memlekette bahar; L. V, s. 251: Tibur'da geçen yaz günleri; L. VI, s. 306: Vicovaro kaynağında yemek; L. VIII, s. 378: Viterbo çevres; s.387: San Martion dağ manastırı; s. 338: Bolsena gölü; L. IX, s. 396: Monte Amiata'nın muhteşem bir tasviri; L. X, s. 483: Monteoliveto; s. 497: Todi'den manzara; L. XI, s. 554: Ostia ve Porto; s. 562: Alban dağının tasviri: L, XII, s.609: Frascati ve Grottaferrata.

tâ uzaklardaki ormanlara, yılankavi nehir kıyılarında yan yana yükselen birçok şatoları ve şehircikleriyle Tiber vadisine bakmaktadır. Her tepede köşkleri ve manastırlarıyla Siena çevresini kaplayan hafif dalgalı güzel arazi, şüphesiz onun memleketidir ve bu bölgenin tasvirinde özel bir özen gösterilmiştir. Fakat dar anlamda münferit estetik güzellikler de onu kendinden geçirmektedir. Mesela Bolsena gölünde içeriye doğru uzanan Capo di Monte burnu gibi: "Asma yapraklarının gölgeleri içinde kayalık merdivenlerden dik bir şekilde su kıyısına iner; burada, yarlar arasında, her zaman yeşil, daima ardıç kuşlarının cıvıltıları ile neşeli meşe ağaçları vardır." Nemi gölü çevresini dolaşan yolda, kestane ve daha başka meyva ağaçlarının altında şöyle bir duygu içindedir: "Eğer bir şair ruhunun uyanması gereken bir yer varsa, işte burası, 'Diana'nın gizlendiği bu yer'dir." Aeneas Sylvius, papa iken sık sık ve çok kere büyük kestane ve zeytin ağaçları altında, yeşil çayırlarda, akar su başlarında ruhani meclisler toplamış veya elçiler kabul etmiştir. Üzerine bir kemer köprü kurulmuş olan derin bir su vadiyi karşısında görünce hemen sanat duygusu harekete geliyor. En ince ayrıntılar bile, güzel veya mükemmel şekilde gelişmiş, karakteristik şekliyle onu sevindiriyor: Mavi dalgalar gibi keten tarlaları, tepeleri kaplayan sarı renkli katır tırnağı çalıları, hatta her çeşit yabani çalı çırpı ve aynı surette kendisine doğa harikaları olarak görünen muhteşem ağaç ve su kaynakları gibi şeylerden zevk duyuyor.

Papa, doğa güzelliklerinin zevkini sürmekte en yüksek dereceyi, 1462 yazını Monte Amita'da geçirdiği sırada bulmuştur. Aynı tarihte korkunç bir veba afeti, alçaklarda kalan bölgeleri kasıp kavurmaktaydı. Dağın ortalarına doğru bir yerde, Lombardlardan kalma eski bir manastır olan San Salvatore'de, bütün sarayı, halkıyla birlikte karargâhını kurmuştu: Dik yamaçlardaki kestanelikler arasında bütün Güney Toscana ayakları altına serilmiştir ve uzaklarda Siena kuleleri görünür. Papa, en yüksek doruğa çıkma işini yanındakilere bıraktı. Venedik elçisi de doruğa tırmananlara katıldı. Bun-

lar yukarıda, üst üste yaslanmış çok büyük iki kaya buldular. Belki de bu kayalar çok eskiden oralarda yaşamış bir kavmin kullandığı kurban taşlarıydı. Çok uzaklarda, denizin ötesinde Korsika ile Sardunya'yı[43] da gördüklerini sandılar. Yazın hoş serinliği içinde, ulu meşe ve kestane ağaçları arasında, taze çimenler üstünde, dikenlerin ayağa batmadığı, yılanların insanı rahatsız etmediği veya tehlikeli olmadığı yerlerde papa, en mutlu, en keyifli günlerini yaşıyordu. Haftanın belli günlerinde yapılan "Segnatura" için her defasında yeni gölgelikler[44] arıyordu: "Novos in convallibus fontes et novas inveniens umbras, quae dubiam facerent electionem."[45] Bazen yakınlarda köpeklerin büyük bir geyiği sığınağından çıkarıp kovaladıkları olur, hayvanın, ayakları ve boynuzları ile kendini nasıl savunduğu ve yukarıya doğru nasıl kaçtığı seyredilirdi. Akşamları papa çoğu kez manastırın önünde, Paglia vadisinin görülebildiği yere oturur ve burada kardinallerle neşeli sohbetler ederdi. Papanın yanında bulunanlardan, avlanmak için aşağıya inme cesaretini gösterenler, tahammül edilemez bir sıcaklıkla karşılaşıyorlardı oralarda. Her şeyin yanıp kavrulduğunu görüyorlar, gerçek bir cehennemle karşılaşıyorlardı. Bu sırada manastır, yeşil ve serin çevresiyle, mutlu insanlara özgü bir yer gibi görünüyordu.

İşte bunlar, temelde klasik kültürün etkisi değil, modern zevkin ta kendisidir. Gerçi klasik çağ insanlarının da aynı tarzda duygular beslediklerine şüphe yoktur; fakat Pius'un tanıması mümkün olan klasik yazarlarda rastladığımız böyle tek tük ifadeler, papada gördüğümüz bu kadar coşkun bir hayranlığı uyandırmaya yeterli olamazdı.[46]

İtalyan şiirinin XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıl başlarına rastla-

43 Sicilya yerine herhalde böyle denmesi gerekirdi.
44 Kendi adına telmih yaparak kendini şöyle adlandırıyor: "Silvarum amator et varia videndi cupidus" (Ormanların aşığı ve değişik şeyler görme isteklisi).
45 Vadilerde, tercih etmekte insanı tereddüde düşürecek yeni pınarlar ve yeni gölgelikler bulacaksın.
46 Leon Battista Alberti'nin manzarayla olan ilişkisi hakkında bkz. 184 vd.

yan ikinci parlak çağı, doğa manzaralarının insan ruhu üzerindeki etkilerini gösteren belirtiler bakımından çok zengindir. Devrin Latince şiirinde de durum böyledir. O zamanki lirik şairlere bir göz atmak, bunu anlamamıza yeter. Fakat doğrudan doğruya büyük doğa sahnelerini tasvir eden parçalara çok az rastlanır. Bunun sebebi hikâye tarzının, lirik ve epik şiirin, bu son derece hareketli çağda başka konuları işlemekle meşgul olmasıdır. Bajardo ve Ariosto, doğa sahnelerini gayet keskin bir biçimde resmetmekte, fakat mümkün olduğu kadar kısa tutmakta, tablolarının etki gücüne, uzağa bakışlar ve büyük perspektifler sayesinde bir şeyler ilave etme çabasını göstermemektedirler[47]; çünkü etki gücü, sadece kişiler ve olaylarda bulunmaktadır. Gerçekten felsefi diyalog yazıcıları[48] ve epistolografiar günden güne artan doğa sevgisi için kaynak teşkil etmek bakımından şairlerden çok daha önce gelirler. Mesela hikâyeci Bandello, kendi edebî türünün kurallarını dikkate değer bir bilinçle korumaktadır. Hikâyelerinin asıl metninde, yakın olayların sahnesini oluşturan doğal çevre hakkında zorunlu olandan fazla tek bir kelime dahi vermemekte[49], buna karşılık her defasında başına koyduğu ithaf kısmında konuşma ve buluşma sahneleri olarak aynı doğal çevrenin tasvirine genişçe bir yer ayırmaktadır. Ne yazık ki, epistolografiar arasında, akşam ışığı ile gölgelerinin ruhlarda bıraktığı ihtişamlı etkiyi belki de ilk defa olarak etraflıca dile getiren insan olarak, yalnız Aretino'yu gösterebiliyoruz.[50]

Bununla beraber, bazen şairlerde de, duygu hayatlarıyla, sevimli ve aynı zamanda gerçeklere uygun bir surette tasvir edilmiş doğal

47 Bu türden olmak üzere en fazla işlenmiş tabloyu Ariosto'da buluyoruz: onun altıncı canzone'si baştan başa yakın manzara tasvirleriyle doludur.

48 Agnolo Pandolfini, *Trattato del Gov. della Famiglia*, s. 90; Aeneas ile aynı çağda yaşayan bu zat, kırda "fundalıklarla kaplı tepeler, sevimli vadiler ve çağlayan sulardan" zevk duymaktadır; fakat belki de bu ad altında büyük Alberti gizlenmiştir; yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Alberti'nin doğayla ilişkisi büsbütün başkadır.

49 Mimari çevre hakkındaki fikirleri farklıdır; modern tezyinî sanat, bu hususta ondan hâlâ birçok şey öğrenebilir. O, belli bir lüksü tasvir etmek ister.

50 *Lettere Pittoriche* III, 36. Tizian'a, Mayıs 1544.

çevrelerinin, dikkate değer bir tarzda birbirine karıştığını görüyoruz. 1480'lerde Tito Strozza, Latince bir ağıtında, sevgilisinin oturduğu yeri şöyle tasvir etmektedir: "Eski, sarmaşıklara bürünmüş, havanın etkisiyle solmuş aziz freskoları ile süslü, ağaçlar içinde gizlenmiş bir ev; yanında, önünden hızla akan Po nehrinin taşkın sularından duvarları yıpranmış küçük bir kilise; biraz ötesinde papaz, yedi dönümden ibaret kıraç toprağını ödünç aldığı bir çift hayvanla sürüyor."[51] Bu, eski Roma ağıt şairlerinden alınmış bir aktarma değil, modern bir duyuştur; buna paralel olmak üzere, kır hayatının yapmacık olmayan gerçek bir tasvirini, eserimizin bu bölümünün sonunda bulacağız.

Buna karşı denebilir ki, XVI. yüzyıl başındaki Alman üstatları, insan hayatının böyle gerçek çevrelerini bazen büyük bir ustalıkla canlandırmayı başarmışlardır. Mesela Albrecht Dürer "Müsrif Oğul" adlı eserinde bunu yapmıştır. Fakat gerçekçi okulda yetişen bir ressamın böyle sahneler meydana getirmesiyle, ideal veya mitolojik gereçleri işlemeye alışmış olan bir şairin içten gelen bir güçle gerçeğe, realizme inmesi, birbirinden büsbütün ayrı şeylerdir. Üstelik, kır hayatının tasvirinde olduğu gibi bunda da, zaman bakımından İtalyan şairleri daha önce gelmektedirler.

Rönesans kültürü, insanı cevher ve içeriğiyle bir bütün halinde keşfederek ilk kez meydana çıkarmakla, dünyayı keşfetmekle kazandığı başarıya daha büyük bir yenisini eklemiştir.[52]

Yukarıda gördüğümüz gibi bu çağ, bireyciliği son derecesine kadar geliştirmiştir; sonra bunu, hangi çeşit ve biçimlerde olursa olsun bireysel olan her şeyi bütün gayretiyle öğrenmeye, her yanı ile kavramaya sevk etmiştir. Kişiliğin gelişmesi, esas itibarıyla, kişiliği

51 *Strozzi Poetae*: Erotica, L. VI, s. 183. vd.

52 Bu isabetli deyimler, Michelet'nin *Histoire de France* adlı eserinin VII. cildinden (giriş kısmı) alınmıştır.

doğrudan doğruya kendinde ve başkasında idrak etmeye bağlıdır. Klasik çağ edebiyatının etkisine bu iki büyük tezahür arasında yer verme zorunluluğunu duymamızın sebebi de, bireyin ya da genel olarak insan doğasının kavranılışını ve tasvir edilişini renklerle süsleyen ve belirleyen aracın, aslında bu klasik edebiyat olmasıdır. Fakat kavrayış gücü, çağın ve İtalyan ulusunun kendisinde mevcuttu.

Bu tezimizi ispat etmek için gösterebileceğimiz kanıtlar sayı bakımından az olacaktır. Bütün bu kitap boyunca yalnız bu noktadadır ki, yazar, tehlikeli olan seziş alanına ayak bastığını hissetmektedir. XIV. ve XV. yüzyılların düşünce tarihinde ince fakat açık seçik bir renk değişmesi olarak yazarın gözleri önünde beliren şey, başkaları tarafından kolay kolay bir gerçek olarak kabul edilemeyecektir. Bir halk ruhunun böylece giderek saydam bir hale gelmesi, öyle bir görünümdür ki, her gözlemciye başka türlü gözükebilir. Zaman doğrusunu gösterecek ve hükmünü verecektir.

Bereket versin ki, insanın entelektüel özünün bilgisine, teorik bir psikoloji araştırması ile değil -çünkü bunun için Aristoteles yeterliydi- gözlem ve tasvir yeteneği ile başlanmıştır. Teorik psikolojinin verdiği faydasız bilgi yükü, o zaman yapılageldiği üzere, yıldızların etkisi inancına bağlı olarak dört mizaç öğretisiyle sınırlı kalıyordu. Bu katı unsurlar, hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri tek tek insanların kafalarında silinmez bir yer edinmişlerse de, genel olarak yüzyıllar boyunca insanların ilerlemesine engel teşkil etmemişlerdir. Fakat sadece açık tanımlarla değil, aynı zamanda ölümsüz sanat ve şiirlerle de, insanın bütününün hem en derin niteliği ve hem de karakteristik dış belirtileriyle tasvir edildiği bir zamanda aynı anlayışı görmek, bize pek garip gelir. Başka hususlarda gerçekten yetkili bir gözlemcinin, Papa VII. Clemens'i melankolik biri saydığını, fakat kendi kanaatini değil de papayı birdenbire köpüren ve öfkeci yaratılışta bir insan diye kabul eden doktorların hükmünü makbul ve geçerli tuttuğunu görmek, neredeyse

komik bir manzaradır.[53] Aynı şekilde, Giorgione tarafından tablosu ve Bambaja tarafından da heykeli yapılan, bütün tarihçiler tarafından tasvir olunan Ravenna muzafferi Gaston de Foix'nın Satürn mizaçlı bir insan olduğunu işitmek de gülünç gelir.[54] Şüphesiz ki, böyle deyimler kullanan kimseler, belli bir şey kastetmektedirler; ancak düşüncelerini anlatırken kullandıkları terimler, garip ve modası geçmiş görünmektedir.

Serbest olarak fikrî tasvirler alanında, ilk önce XIV. yüzyılın büyük şairleri karşımıza çıkmaktadır.

Daha önceki iki yüzyıl boyunca bütün Batı ülkelerinde saray ve şövalye şiirinde yaratılan en olgun eserler bir araya getirilecek olursa, iç hayatın coşkularını anlatan, bir hayli yüksek sayıda derin sezişlerin ve tek tük tabloların ortaya çıktığı görülecektir; o derecede ki, ilk bakışta İtalyan şiirine rekabet eder gibi bir durum karşısında kalınacaktır. Lirik şiir büsbütün bir yana bırakılsa da, sadece Strassburglu Gottfried'in *Tristan und Isolde*'si göz önünde tutulsa bile, ruhsal coşkuların ölümsüz sahneleriyle karşılaşılır. Ancak bütün bu şaheserler gerçek olmayan ve yapmacık bir büyük deniz içinde dağınık damlalar halinde kalmaktadır ve insanın iç hayatı ile fikrî zenginliğinin tam anlamıyla objektif bir tablosunu vermekten uzaktır.

XIII. yüzyıldaki saray ve şövalye şiirinde, *Trovatore*'leriyle İtalya'nın da payı vardı. *Canzone*, esas bakımından bu Trovatori tarafından meydana getirilen bir şiir türüdür. *Canzone*'lerin yapısı, herhangi bir Kuzey Avrupa ülkesindeki ozanların şarkıları ölçüsünde sanatkârane ve çetindir. Hatta muhteva ve düşüncelerin sıralanış tarzı, şair ister burjuva ister bilginler sınıfından gelmiş olsun, hep basmakalıp saray şiiri gibidir.

Fakat daha şimdiden, İtalyan şiirine özel bir gelecek vaat eden

53 Tomm. Gar, *Relaz. della Corte di Roma* I, s. 278, 279. Sariano'nun 1533 tarihli relazione'si.

54 Prato, Archiv. Stor., III, s. 215 vd. "Saturnico" kelimesi hem "mutsuz" hem de "uğursuz" anlamına gelir. Yıldızların insan davranışlarıyla ilişkisi hakkında genel olarak bkz. Corn. Agrippa, *De Occulta Philosophia*, c. 52.

iki yön belirmektedir. Yalnız şekle ait hususlarla ilgili olmakla beraber, bu yönler yine de önemsiz sayılmaz.

İlk tanıdığımız *Versi sciolti*, kafiyesiz on bir heceli mısraların[55] (hendecasyllabus) yazarı, Dante'nin hocası olup *Canzone*'lerinde alışılmış *Trovatori* tarzını benimseyen Brunetto Latini'dir. Burada, görünüşteki şekilsizlik içinde, birdenbire gerçek bir tutku ifadesini bulmaktadır. Bu, içeriğin gücüne güvenerek, dıştan etki yaratacak araçlardan bilinçli olarak vazgeçmekten başka bir şey değildir. Birkaç yıl sonra *fresko* sanatında ve daha sonra da genellikle resimde aynı hal görülmektedir. Nitekim resimde renkler bir yana bırakılarak sadece ışık veya gölge kullanılmaktadır. Şiirde suni şekillere çok önem veren bir çağda Brunetto'nun mısraları, yeni bir yönün başlangıcını teşkil etmektedir.[56]

Fakat bunun yanıbaşında, hatta XIII. yüzyılın ilk yarısında, Batı dünyasının o zaman yarattığı şiir şekillerinin en sıkı kurallara ve en ince ölçülere bağlı olanlarından biri, İtalya'da en geçerli ve normal şekil haline gelmiştir. Bu, *sone*'dir. Kafiye şekli ve mısra sayısı, yüz yıl boyunca kararsız kalmış[57] ve en sonunda Petrarca tarafından kesin ve kalıcı olarak belirlenmiştir. Başta yüksek lirik ve kontemplatif konular, daha sonraları da her çeşit konu, *sone* kalıbına sokulmaktadır; öyle ki, *Madrigal*, *Sestine* ve hatta *Canzone* gibi şiir şekilleri, *sone*'nin yanında ancak ikinci derecede bir yer işgal etmektedir. Daha sonra bizzat İtalyan yazarları, bazen şaka olarak, bazen de usanç içinde bu kaçınılmaz kalıptan, duygu ve düşüncelerini cenderesine sokmak zorunda bulundukları bu on dört satırlık azap yatağından (Prokrustes)[58] şikâyet etmişlerdir. Bazıları ise

55 Bkz. Trucchi, *Poesie Italiane Inedite*, I, s. 165 vd.

56 Bu kafiyesiz manzumeler, bilindiği gibi sonradan dramda hâkim bir yer tutmuşlardır. Trissino, *Sofonisba*'sını X. Leo'ya ithaf ederken, papanın bu şiir şeklini hakkıyla anlayacağını, göründüğünden daha iyi, daha asil ve daha zor olduğunu takdir edeceğini ummaktadır. Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi VIII, 174.

57 Krş. mesela Kante'deki göze çok çarpan şekiller, *Vita Nuova*, s. 10 ve 12.

58 Prokrustes: Grekçe'de "çekip uzatan" anlamına gelen bu söz, Attika'daki haydut Damastes veya Polypemon'un takma adıdır. Bu haydut, seyyahları bir işkence yatağı içine sıkıştırırdı. Vücutları çok büyük olanların yatağa sığmayan organları kırpılır, çok küçük olanların organları ise çekilip uzatılır ve adam ölürdü. En sonunda bu haydutu Theseus öldürmüştür. İşte bu Grek efsanesi bir atasözü haline gelmiştir ve çok sıkışık durumlar hakkında "Prokrustes yatağı" deyimi kullanılır (Çeviren).

özellikle bu şiir şeklinden tamamıyla memnun olmuşlardır ve hâlâ da memnundurlar; ve kişisel anıları ile ağır, monoton şarkılarını, herhangi bir ciddiyet veya bağa uymaksızın serbestçe yazmak için bu şekli kullanmaktadırlar. Bu sebepledir ki, iyiler yanında çok daha fazla sayıda önemsiz ve kötü *sone*'ler meydana gelmiştir.

Bununla beraber *sone*, İtalyan şiiri için değeri biçilmez bir nimet olarak görünmektedir. Yapısının açıklığı ve güzelliği, daha canlı bir şekil alan ikinci yarısında düşünceyi yüceltme zorunluluğu, kolayca ezberlenebilecek nitelikte oluşu, en büyük üstatlar tarafından daima sevilmesine ve değer verilmesine sebep olmuştur. Gerçekten de *sone*'nin yüksek değeri, büyük üstatları büyülememiş olsaydı, bu tarzın çağımıza kadar yaşatılmasına imkân var mıydı? Kuşkusuz, bu birinci sınıf üstatlar, şiirin başka şekillerinde de aynı gücü gösterebilirlerdi. Ancak bunların *sone*'yi lirik şiirin başlıca şekli haline sokmaları sayesindedir ki, yüksek yetenekli olmakla beraber kural dışına çıkmaya gücü yetmeyen birçok şair, geniş bir lirizm içinde kendisini kaybetmekten korunabilmiş ve duygularını yoğun bir hale getirmeye zorlanmıştır. İtalyan şiiri için *sone*, modern uluslardan hiçbirinin edebiyatında görülmeyen bir şekilde, düşünce ve duyguları yoğunlaştırıcı bir rol oynamıştır.

Böylece İtalyan duygu dünyası, son derece açıklığı, yoğunluk ve kısalığı ile çok etkili bir dizi tablo halinde karşımıza çıkmaktadır. Eğer başka uluslar da bu çeşit bir ifade kalıbına sahip olsalardı, belki de onların iç hayatlarını daha yakından öğrenmemiz mümkün olabilirdi; onların da dış ve iç durumlarını ya da ruh haletlerini, karakterlerini yansıtan birtakım tablolara sahip olur, XIV. ve XV. yüzyılların, hemen hiçbir yerde zevkle okunamayacak kadar perişan olan sözde lirik şiirine kalmazdık. İtalyanlar'da ise, hemen hemen *sone*'nin doğduğu andan itibaren hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde bir ilerleme görülmektedir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında, son zamanlarda kullanılan deyimi[59] ile "*trovatori della transizio-*

59 Trucchi, I, s. 181 vd.

ne", gerçekten *Trovatore*'lerden şairlere, yani klasik çağ kültürünün etkisi altında bulunan şairlere geçiş evresini teşkil etmektedirler. Sade, kuvvetli duyuşları, durumu keskin çizgilerle resmedişleri, sone'lerinde ve başka tür şiirlerindeki açık ifade ve sonuçlar, bir Dante'nin geleceğini önceden haber vermektedir. Guelf ve Ghibellin partileri için yazılmış bazı siyasi *sone*'ler (1260-1270), daha şimdiden Dante'nin tutkularını andırmakta, başka bazıları ise onun lirik şiirindeki en tatlı duyuşları hatırlatmaktadır.

Dante'nin *sone* hakkındaki teorik görüşlerini bilmiyoruz. Bunun tek sebebi, içinde *ballad* ve *sone*'yi bir konu olarak işlemek istediği *De Vulgari Eloquio* adlı eserinin son bölümlerinin yazılmamış ya da kaybolmuş olmasıdır. Fakat gerçekte Dante, en yetkin ruh tasvirlerini *sone* ve *canzone*'lerinde vermiştir. Hem de bunlar ne kadar parlak bir çerçeve içine konulmuştur! *Vita Nuova*'sındaki her şiirin kökenini açıkladığı nesir parçaları, mısraların kendileri kadar güzeldir ve bunlarla birlikte aynı derin, ateşli coşkuyu taşıyan bir bütün teşkil etmektedir. Hiç sakınmaksızın, büyük bir içtenlik ve ciddilikle, sevinç ve acılarının bütün çizgilerini açıkça ortaya koymakta ve sonra hepsini birden yoğurarak kuvvetli bir irade ile sanatın en sıkı kalıpları içine dökmektedir. Bu *sone* ile *canzone*'ler ve arada gençlik zamanında kaleme aldığı günlük anılarından olağanüstü parçalar dikkatle okunacak olursa görülecektir ki, Ortaçağ boyunca bütün şairler, sanki kendi kendilerinden kaçmışlardır ve ilk defa olarak Dante kendini aramıştır. Ondan önce sayısız denecek kadar çok sanatkârane beyit yazılmıştır. Fakat tam anlamıyla ilk sanatçı, Dante'dir; çünkü ölümsüz düşünce ve duyguları ölümsüz bir biçime sokan odur. Burada sübjektif lirik, tamamen objektif bir büyüklüğe erişmektedir; çoğu öyle bir tarzda işlenmiştir ki, her ulus ve her çağ bunu kendine mâl edebilir.[60] Fakat tamamıyla objektif bir anlayışla yazdığı ve

60 O demircinin ve o merkepçinin yanlış olarak söyledikleri ve teganni ettikleri canzone ve soneler; bunları duyunca Dante'nin canı sıkılmıştır (Krş. F. Sacchetti, Nov. 114, 115). Bu şiir, halk arasında çabucak yayıldı.

duygu gücünü ancak dışarıda kalan bir olayın kılavuzluğuyla anlayabilcliğimiz şiirlerinde -"*Tanto gentile...*" ve "*Vede perfettamente...*" gibi olağanüstü *sone*'lerde durum böyledir- henüz özür dileme ihtiyacı duymaktadır.[61] Bu şiirlerin en güzel olanı da aslında bu sınıfa dahildir: *Deh peregrini che pensosi andate....*

İlahi Komedya bir yana bırakılsa bile, Dante, yalnız bu gençlik şiirleriyle de Orta ve Yeni çağlar arasında bir sınır taşı olurdu. Burada fikir ile ruh, birdenbire kendi hayatlarının en mahrem taraflarını anlamak yolunda muazzam bir adım atmaktadır.

İlahi Komedya'da bu türlü açığa vuruşlar ölçülemeyecek kadar çoktur; bu bakımdan değerini tam olarak anlatabilmek için, o büyük şiiri, her kanto üzerinde ayrı ayrı durarak, baştan başa gözden geçirmemiz gerekirdi. Bereket versin ki, buna gerek kalmıyor. Çünkü İlahi Komedya çoktandır bütün Batı uluslarının günlük besini halini almış bulunmaktadır. Eserin planı ve ana fikri Ortaçağ'a aittir ve bizim bilincimize sadece tarihî bakımdan seslenmektedir. Fakat bu eser, esas olarak, her hal ve durumdaki ruh hayatının tasvirinde taşıdığı zenginlik ve plastik kuvvet dolayısıyla, tüm modern şiirin bir başlangıcı olmuştur.[62]

Bundan böyle bu şiir durulmamış, yarım yüzyıl boyunca gerilemiş bir duruma düşmüş olabilir; fakat onun soylu ve yüksek hayat ilkesi ebedi olarak kurtarılmış bulunmaktadır; XIV. ve XV. yüzyıllarla XVI. yüzyılın başlarında keskin ve orijinal zekâların kendilerini şiire verdikleri hallerde İtalyanlar, başka ülkelerde yetişen bütün şairlerden çok daha üstün bir kudret göstermektedirler; şüphesiz ki, burada yeteneğin eşitliği şarttır ve bunu da takdir etmek pek kolay bir iş değildir.

İtalyanların her işinde olduğu gibi burada da, eğitim -şiir bunun kapsamı içindedir- plastik sanatlardan daha önce gelmiş, hatta bu

61 *Vita Nuova*, s.52.
62 Purgat. IV, baş tarafı, Dante'nin teorik psikolojisi için en önemli parçalardan biridir. Bundan başka bkz. *Convito*, ilgili kısımlar.

sanatlara haz veren başlıca etken olmuştur. Heykeltıraşlık ve ressamlıkta fikir ve ruh öğelerinin, İlahi Komedya'ya benzer bir şekilde ifadelerini bulmalarına kadar bir yüzyıldan fazla bir zaman geçmiştir. Başka ulusların[63] sanatlarının gelişmesinde bu kuralın ne dereceye kadar geçerli olduğu ve bunun bir bütün olarak değeri meselesi burada bizi fazla ilgilendirmez. Her durumda bunun, İtalyan kültürü için son derece önemli olduğunu tespit ediyoruz.

Bu bakımdan Petrarca'ya verilecek yerin takdiri, eserleri çok yayılmış olan bu şairin okurlarına bırakılsın. Bir sorgu yargıcı anlayışı ile ona eğilen ve hakkıyla uğraşarak insan ile şair kimlikleri arasındaki çelişkileri, aşktaki vefasızlıklarını, karakterinin diğer zayıf taraflarını anlayabilen biri, bir süre çaba harcadıktan sonra gerçekten şiirindeki zevki büsbütün kaybedebilir. Bu takdirde, şiir zevki yerine bir bütün olarak insanı tanıma işi elde edilmiş olur. Ne yazık ki, Petrarca'nın Avignon mektuplarında şairi bu sıfatla tanımamıza imkân verecek kadar malzeme yoktur ve tanışları ile bunların dostları arasındaki yazışmalar ya kaybolup gitmiştir ya da esasen hiç mevcut olmamıştır. Bir şairin nasıl ve ne gibi mücadelelerle, kendi çevresi ve fakir hayat şartları içinden ölümsüz olanı çıkarıp güven altına aldığını araştırmaya gerek görülmediği zaman, Tanrı'ya şükredileceği yerde, Petrarca için pek az bulunan bu çeşit kalıntı kırpıntılarından faydalanılarak, onu suçlamaya benzer bir biyografi meydana getirilmiştir. Bununla beraber şair teselli bulabilir; çünkü Almanya ve İngiltere'deki tanınmış insanların yazışmaları daha elli yıl süreyle bu şekilde basılıp yayılmaya devam ederse, suçlu sandalyesinde oturan Petrarca'nın yanına daha birçok ün sahibi arkadaş gelecektir.

Petrarca'nın bizzat kendini taklit ettiği ve kendine özgü tarzda yazdığı şiirlerinde birçok yapmacık ve zorlanmış yer olduğu inkâr edilemez. Bununla beraber şiirindeki çok sayıda muhteşem iç âlem

63 Van Eyck okuluna mensup sanatçıların portreleri. Kuzey ülkeleri için tersi bir durumu ispat eder. Bunlar, uzun zaman boyunca, sözlü tasvirlere üstün kalmışlardır.

tablolarına, neşe ve keder anları tasvirlerine hayran oluyoruz. Bunlar sırf ona özgü olan özelliklerdir; çünkü ondan önce hiçbir şairde böyle bir şey görülmemiştir ve gerek İtalyan ulusu için, gerekse dünya için özel değeri de bundan ileri gelmektedir. Şiirindeki anlatım her zaman aynı derecede açık ve seçik değildir. En güzel şeylerin yanında, bize yabancı olan birtakım alegorik ifadelerin ve sofistik mantık oyunlarının yer aldığı, nadir görülen hallerden değildir. Ancak, şiirinin yetkin yanı ağır basmaktadır.

Boccaccio da, şimdiye kadar pek az dikkati çekmiş olan *sone*'lerinde[64] bazen duygularını son derece etkili bir şekilde ifade etmeyi başarmıştır. Aşkla takdis edilmiş yerin yeniden ziyareti (sone 22), bahar melankolisi (sone 33), ihtiyarlayan şairin gönül üzüntüsü (sone 65), onun tarafından çok parlak bir tarzda anlatılmıştır. Yine *Ameto*'sunda, aşkın soylulaştırıcı ve parlaklaştırıcı gücünü, *Decamerone* yazarından nerdeyse beklenmeyecek bir şekilde tasvir etmiştir.[65] Nihayet onun *Fiammetta*'sı, baştan başa aynı nitelik ve anlatım korunmuş olsa ve hatta yer yer tumturaklı parlak sözler kullanma düşkünlüğü ağır bassa da, baştan başa derin gözlemlerle bezenmiş büyük ve zengin muhtevalı bir ruh tablosudur; mitoloji ile klasik kültür de, yer yer pek isabetli düşmeyen bir şekilde yer almaktadır. Eğer aldanmıyorsak, *Fiammetta*, Dante'nin *Vita Nuova*'sına, konusu kadın olan bir naziredir veya kökenini bu yönden gelen bir tahrike borçludur.

Klasik çağ şairlerinin, özellikle ağıtları ve *Aeneid*'inin dördüncü kitabıyla Vergilius'un, bu ve bunlardan sonra gelen İtalyanlar üzerinde etki yapmış olmaları gayet doğaldır.[66] Fakat duygu kaynağı,

64 *Opera Volgari*, XVI'da basılmıştır.

65 Çoban Teogape'nin türküsünde, Venüs bayramı, Parnasso Teatrale'den sonra, Lipsia, 1829, s. VIII.

66 XV. yüzyıl başında hümanizmin başı olarak, Lionardo Aretino şöyle diyor: "Che gli antichi Greci d'umanità e di gentilezza di cuore abbino avanzato di granlunga i notri Italiani" (Eski Yunanlılar, insanlık ve ruh asaleti bakımından zamanımızın İtalyanlarından çok daha üstündürler). Ancak bunu hasta Prens Antonichus ile üvey annesi Stratonice'yi anlatan duygusal bir hikâyesinin baş tarafında söylemektedir; o halde bu belge, aslında çift anlamlı ve yarı Asyalı karakterdedir (*Cento Novelle Antiche*'nin ekleri arasında basılmıştır).

bizzat kendi içlerinden, yeter ölçüde gür bir şekilde fışkırmaktadır. İtalya dışında kalan çağdaşları ile bu bakımdan karşılaştırılacak olurlarsa, bunların da modern Avrupa duygu dünyasını tamamıyla ifade eden ilk insanlar oldukları görülür. Burada söz konusu olan mesele, başka uluslara mensup sivrilmiş insanların da aynı derecede derin ve güzel duygulara sahip olup olmadıklarını öğrenmek değildir; önemli olan nokta, ruh titreşimleri hakkında en zengin bilgilere sahip olduğunu, belgeleriyle ilk önce kimin ispat etmiş olduğudur.

Fakat Rönesans devri İtalyanları neden trajedi alanında bu kadar başarılı olamamışlar, ancak ikinci derecede kalmışlardır? Karakter, zekâ ve tutkuları çok çeşitli şekillerde, insanların gelişme, uğraşma ve yenilgileri içinde, elle tutulur, gözle görülür bir biçimde göstermenin yeri trajediydi. Başka bir deyişle: Neden İtalya bir Shakespeare yetiştirmemiştir? Tiyatroda İtalya, İngiltere bir yana bırakılırsa, XVI. ve XVII. yüzyıllarda diğer Kuzey Avrupa ülkeleri ile boy ölçüşebilecek bir seviyedeydi. Fakat İspanya tiyatrosu ile rekabet edecek durumda değildi. Çünkü çoktan beri İtalyanlarda dinsel bağnazlık duygusundan eser kalmamıştı; onlar şövalye anlamında şeref geleneğine sadece şeklen bağlı bulunuyorlardı ve yasadışı yollardan erke gelmiş tiranlarına tapınmaktan sakınacak kadar akıllı ve gururluydular.[67] O halde bu, ancak ve ancak, İngiliz tiyatrosunun kısa süren, parlak bir devri meselesidir.

Buna karşı cevap olarak denebilir ki, bütün Avrupa yalnız bir tek Shakespeare çıkarabilmiştir ve böyle bir deha, aslında Tanrı'nın çok nadir görülen bir lütfudur. Yine denebilir ki, İtalyan tiyatrosu, belki de parlak bir seviyeye yükselmek için gelişme yoluna girmiş bulunuyordu. Fakat tam bu sırada Katolik reformu çıkageldi ve bu fırtına, İspanya egemenliği (Napoli ve Milano üzerinde doğrudan doğruya ve dolaylı olarak da hemen hemen bütün İtalya üzerinde)

67 Bununla beraber, bazı saray veya hükümdarlara, bazı dram yazarları tarafından dalkavukluk yapıldığı da bir gerçektir.

ile ilgili olarak İtalyan zekâsının en canlı çiçeklerini ezip buruşturdu veya soldurdu. Mesela bir İspanya kral vekilinin yönetimi altında veya Roma'daki kutsal engizisyon kurulunun yanında ya da birkaç yıl sonra İngiliz ihtilali zamanında bizzat kendi memleketinde bir Shakespeare tasavvur etmek güç olur. Olgunlaşmış haliyle dram, her kültürün geç gelen bir meyvesidir ve zamanını, özel surette talihin bahşettiği müstesna şartların gerçekleşmesini beklemek ve bulmak zorundadır.

Bu vesileyle İtalya'da dramın yüksek bir seviyeye ulaşmasını güçleştirmeye veya iş işten geçtiği zamana kadar geciktirmeye seep olan bazı etkenleri hatırlamadan geçmeyeceğiz.

Bu etkenlerin en başında, şüphesiz ki, seyir zevkinin başka yerlere yöneltilmiş olması gerekir. Halk, *mystére*'ler ve daha başka dinî seyirlerle meşguldür. Bütün Batı ülkelerinde dramatik aziz hikâyeleri ve efsaneleri, özellikle tiyatro ile dramın kaynağını ve başlangıcını teşkil etmiştir. Fakat İtalya, aşağıdaki bölümde anlatacağımız gibi, *mystére*'lere öyle bir sanatkârane dekoratif anlayışla kendini vermişti ki, bu arada darmatik öğenin ihmale uğraması zorunluydu. Bu kadar zengin ve pahalı seyir oyunlarından, dünyevi drama destek olacak bir bilgi veya bir temel doğmak şöyle dursun, Calderon ve başka İspanyol şairlerinde görülen *Autos sagramentales*[68] türünden bir şiir sanatı bile meydana gelememiştir.

Dram ortaya çıktığı zaman da, *myster*'lerden alışılmış olan zengin dekorasyon içine gömülmüştür hemen. Kuzey ülkelerinde oyunun geçtiği yerin sadece belli edilmesiyle yetinildiği bir zamanda, İtalyan sahnesinin dekor zenginliği bizi hayretlerde bırakmaktadır. Ancak, tek başına bu durum, eğer oyunun kendisi kısmen kostüm şatafatı, kısmen de çeşitli perde arası oyunları (*intermezzi*) arasında şiir değerinden bir şeyler kaybetmemiş olsaydı, belki de o kadar önemli olmazdı.

68 Autos sagramentales: Dinsel bayramların kutlanması için oynanan temsiller. Calderon, bu türü en olgun derecesine eriştirmiştir. 1665 tarihinden itibaren bu tür temsiller yasak edilmiştir.

İtalya'nın birçok yerinde, özellikle Roma ile Ferrara'da Plautus ile Terence'nin ve yine klasik dram şairlerinin eserlerinin bazen Latince, bazen de İtalyanca olarak oynanması; bütün akademilerin bunu kendilerine sanki görev edinmeleri; bizzat Rönesans şairlerinin, dramlarında, hoş görülebileceğinden daha fazla derecede bu örneklere bağlı bulunmaları; bütün bunlar İtalyan dramı için gerçi zararlı olmuştur; fakat bunların ancak ikinci derecede rol oynadıklarına inanıyorum. Eğer Katolik Reformu ve yabancı egemenliği araya girmeseydi, bu zararlı unsurlar faydalı bir geçiş evresine dönüşebilirdi. Her ne olursa olsun, 1520 tarihinden biraz sonra, trajedi ve komedide ana dilin zaferi, hümanistlerin bütün direnişlerine rağmen,[69] hemen hemen tamamıyla sağlanmış bulunuyordu. Bu yandan gelecek bir engel, Avrupa'nın en gelişmiş ulusunu, sözün en yüksek anlamı ile dramı insan hayatı ve kaderinin gerçek bir aynası seviyesine çıkarma yolundan artık alıkoyamazdı. İtalyanları yıldıranlar Engizisyoncularla İspanyollar olmuştur; en büyük ve gerçek davaları, özellikle ulusal anılar giysisi içinde tasvir etmelerini imkânsız kılmışlardır. Fakat bunun yanında, *intermezzo*'ların da drama zarar verici bir rol oynadıklarını göz önünde bulundurmamız gerekir.

Ferrara Prensi Alfonso ile Lucrezia Borgia'nın düğünleri yapılırken, Dük Ercole şahsen ortaya çıkarak, soylu misafirlere, Plautus'un beş komedisinin oynanmasında kullanılacak 110 tane kostüm gösterdi; bunu yapmaktan kastı, hiçbirisinin iki defa kullanılmayacağını anlatmaktı.[70] Fakat bu kadar zengin ipek kostümler bile, Plautus parçaları oynanırken araya sokulan bale ve pandomimaların şatafatı yanında çok sönük kalıyordu. Renk renk ihtişam göz önüne getirilecek olursa, bunların yanında Plautus'un, asıl oyunun,

69 P. Giovio, *Dialog. de Viris Lit. Illustr.*: Tiraboschi, VII, IV; Lil. Greg. Gyraldus, *De Poetis Nostri Temp.*

70 Isabella Gonzaga'nın, 3 Şubat 1502 tarihli, kocasına yazdığı mektup: Archiv. Stor. Append. II, s. 366 v.d. Fransız mystère'lerinde artistler bizzat alayla geçit yaparlardı ki, buna "la montre" denirdi.

Isabella Gonzaga gibi genç ve hareketli bir hanımefendiye can sıkıcı, azap verici geldiğine ve dram oynanırken herkesin, perde aralarına sıkıştırılan oyunları sabırsızlıkla beklediğine bir dereceye kadar hak vermek gerekir. Eski tarz silahlarını müziğe uydurarak kullanan Roma savaşçıları, Mağribîler tarafından oynanan meşale raksları, boynuzlarından alevler akan vahşi erkeklerin oynadıkları bir dans vardı; bunlar bir kızın bir ejderhadan kurtarılışını temsil eden bir pandomimanın balelerini teşkil ediyordu. Sonra soytarı kılığına girmiş deliler dans ediyorlar ve domuz mesaneleri ile birbirlerine vuruyorlardı. Ferrara sarayında her komediye bir bale (*moresca*) eklenmesi gelenek haline gelmişti.[71] 1491'de, Alfonso ilk kez Anna Sforza ile evlenirken, Ferrara'da Plautus'un *Amphitryon* adlı eserinin ne tarzda oynandığı şüpheli kalmaktadır.[72] Buna dramdan ziyade müzikli bir pandomima biçimi verilmiş olması mümkündür. Herhalde araya sokulan sahneler, oyunun bizzat kendisini silik bırakmaktaydı. Sarmaşık yaprakları ile örtülü genç çocuklar, gürültülü bir orkestra müziği ile karışık figürler halinde dans ettiler. Sonra Apollo sahneye çıktı, değneğiyle rubabına vurduktan sonra Este Hanedanı'na bir övgü okudu. Arkasından *intermezzo* içinde *intermezzo* olarak güldürücü bir sahne geldi ve bundan sonra da maiyetleri ile Venüs, Bacchus mitolojisi ve *Paris İda Dağı'nda* adlı bir pandomima sahneyi işgal etti. Ancak bunlardan sonra *Amphitryon*'un ikinci kısmı geldi. Burada, Este Hanedanı'ndan bir Hercules'in doğacağına açıkça işaret ediliyordu. Aynı eserin daha önce saray avlusunda yapılan bir temsilinde (1478) "yıldızları ve diğer çenberleriyle bir cennet" hiç durmadan yanıyordu. Bununla belki de, hava fişekleriyle bir donanma kastedilmektedir. Şüphesiz bu ışıklar bütün dikkati kendine çekiyordu. Sahne oyunlarına eklenen bu gibi şeyler, başka saraylarda yapıldığı gibi, ayrı olarak temsil edildiği

71 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 404. Oradaki tiyatro hakkında başka pasajlar için bkz. Col. 278, 279, 282-285, 361, 380, 381, 393, 397.
72 *Strozzi Poetae*, s. 232; Tito Storozza'nın *Aeolosticha*'sının IV. kitabında.

zaman, muhakkak daha iyi oluyordu. Bu nedenle Kardinal Pietro Riario ve Bologna'da Bentivogli gibi kişiler tarafından oynatılan temsillerden, şenliklere sıra gelince sözedeceğiz.

Bir defa alışılmış bulunan kostüm ve dekor ihtişamı, orijinal İtalyan trajedisi için özellikle uğursuz olmuştur. Francesco Sansovino[73] 1570'lerde şöyle yazıyor: "Eskiden Venedik'te, komedilerden başka klasik ve modern şairlerin trajedileri de büyük bir ihtişam ile sık sık oynanmıştır. Sadece sahne dekorlarının ihtişamının şöhreti sayesinde, uzak ve yakın yerlerden birçok seyirci oraya akın ederlerdi. Şimdi ise özel kişiler tarafından düzenlenen şenlikler dört duvar arasında gerçekleşmektedir; bir süreden beri de, karnaval zamanını komediler ve daha başka neşeli oyunlarla geçirme geleneği yerleşmiştir." Bunun anlamı şudur ki, sahne dekorlarının şatafatı, trajedinin öldürülmesine yardım etmiştir.

Modern trajedi şairlerinin ayrı ayrı hamleleri ve denemeleri - bunlar arasında Trissino'nun *Sofonisba*'sı (1515) en çok ün kazananı olmuştur- edebiyat tarihine aittir. Plautus ve Terence örneklerine göre yazılan kibar komediler için de aynı şey söylenebilir. Ariosto çapında bir insan bile bu alanda olağanüstü bir varlık gösterememiştir. Buna karşılık Machiavelli, Bibiena ve Aretino gibi kişilerin meydana getirdikleri nesir şeklindeki popüler komedi, eğer ele alınan konular dolayısıyla ölüme mahkûm olmasaydı, bir geleceğe sahip olabilirdi. Bu çeşit eserlerin bazıları ahlâka son derece aykırıydı; bazıları da, yaklaşık 1540'tan itibaren kamuoyunun düşmanlığını üzerine çekmekten kurtulmuş olan bazı toplumsal kesimlere yöneltilmiş bulunuyordu. Eğer *Sofonisba*'da karakterlerin anlatılması, parlak bir hitabetin yanında arka planda kalıyorduysa, bunun sebebi hitabetin, üvey kızkardeşi olan karikatürle birlikte, komedide de çok serbest kullanılmış olmasıdır. Her ne olursa olsun bu İtalyan komedileri, eğer aldanmıyorsak, düzyazıyla yazılan komedilerin il-

73 Franc. Sansovino, *Venezia*, fol. 169. "Parenti" kelimesinin, herhalde "pareti" diye okunması gerekir. Başka bakımlardan da düşüncesi tam anlamıyla açık değildir.

kiydiler ve tamamıyla gerçek hayatı konu alıyorlardı; bu sebeple Avrupa edebiyat tarihinde yer almaya hak kazanmışlardır.

Gerçi trajedi ve komedi yazılmasına hiç ara verilmeden devam edilmiştir; aynı zamanda klasik ve modern eserler de sürekli olarak oynanmıştır. Fakat bunlara, şenliklerde ev sahibinin konumunu gösterecek bir ihtişam sergilemek için birer fırsat ve araç olarak başvurulmuştur sadece. Ulusal deha ise canlı birer edebî tür olarak bunlara ilgi göstermemiş, başka tarafa yönelmiştir. Pastoral oyun ile opera ortaya çıkar çıkmaz, komedi ile trajediye artık hiç ihtiyaç duyulmayabilirdi.

Komedinin yalnız bir türü ulusaldı ve bu özelliğini korumuştur da. Bu, *Commedia dell Arte* denilen ve yazılı metni bulunmayan bir komedi olup, eldeki bir senaryoya göre tuluatla oynanır. *Commedia dell' Arte*, karakterleri canlandırmak için pek elverişli değildir; çünkü kullanılan maskeler çeşit bakımından az ve belli olup herkesçe tanınmaktadır. Fakat ulusun istidadı bu türe o kadar yatkındır ki, yazılı komedilerin oynanması sırasında bile durup dururken çok kez tuluata kaçılır[74] ve böylece bazen karma bir tür meydana gelirdi. Venedik'te Burchiello ve sonra Armonio, Val. Zuccato, Lod. Dolce ve benzeri kumpanyalar tarafından oynanan komediler de, bu tarzda yazılı ile tuluat karması eserler olsa gerektir.[75] Burchiello'nun, Grekçe ve Slovence kelimelerle karıştırılmış bir Venedik ağzıyla komik etkiyi arttırmakta hüner sahibi olduğu bilinmektedir. Il Ruzzante adı ile tanınan Angelo Beolco (1502-1542), *Commedia dell' Arte*'nin hemen hemen tam anlamıyla olgunlaşmış örneğini vermektedir. Maskelerle yaşattığı tipler, her zaman Padua köylüleri (Menato, Vezzo, Billora vb.) olmuştur. Bu sanatçı, hâmisi Luigi Cornaro'nun Codevico'daki villasında yaz aylarını geçirdiği sıralar-

74 *Venezia*, fol. 168'de Sansovino, "Recitanti con invenzioni o personaggi troppo ridicolti" (Okuyucular, fazla buluş ve şahıslarla komediyi berbat ediyorlar) diye şikâyet ederken, herhalde bunu kastetmiş olsa gerektir.
75 Sansovino, *a.g.e.*

da, oradaki köylülerin ağızlarını etüt ederdi.[76] Zamanla başka yerlere özgü meşhur maskeler de ortaya çıkmıştır ki, bunların Pantalone, Dottore, Brighella, Pulcinella, Arlecchino vb. gibi kalıntıları, İtalyanları hâlâ eğlendirmektedir. Kuşkusuz bu maskelerin çoğu pek daha eskidir ve kökenleri belki de, tâ eski Romalıların oyunlarda kullandıkları maskelere kadar geri gider. Ancak XVI. yüzyıldadır ki, bunlardan birkaç tanesi tek bir parçada toplanmıştır. Bu, bugün de o kadar kolay yapılabilen bir iş değildir; fakat hiç değilse her büyük kent, kendine özgü olan mahalli maskeyi korumaktadır: Napoli'de *Pulcinella*, Floransa'da *Stenterello*, Milano'da bazen çok güzel olan *Meneking* gibi.[77]

Şüphesiz bu kadarı, en yüce niteliğini dram aynasında objektif olarak etüt edip gösterebilme yeteneğine belki de her ulustan daha fazla sahip olan büyük bir ulus için çok cılız bir başarı sayılır. Fakat bu yetenek, ortaya çıkmalarından İtalyanların ancak kısmen sorumlu oldukları birtakım düşman kuvvetlerin baskısı altında, yüzyıllar boyunca, kendini gösterebilmekten alıkonmuştur. Geniş kitlelere kadar yayılmış olan dramatik tasvirler yapma yeteneği, şüphesiz büsbütün yok edilemezdi. Nitekim müzikte İtalya, uzun süre bütün Avrupa'da üstünlüğü korumuştur. İtalyanların alıkonulduğu dramın yerine geçen bir şeyi veya dramın gizli bir ifadesini ses sanatında bulmak isteyen herkes, dilediği şekilde bununla kendini avutabilir.

Ancak, dramın elde edemediği başarı epik şiirden beklenebilir mi? İtalyan kahramanlık şiirinin, yakınmayı gerektiren başlıca zayıf yanı, özellikle karakterlerin tasvirinde kendini göstermektedir.

İtalyan epiğinin başka bakımlardan üstünlüğü inkâr edilemez.

76 Scardeonius, *De Urb. Patav. Antiq.*: Graevius, *Thes.* VI, III, Col. 288 vd. Burası, lehçe edebiyatı için de çok önemli bir bölümdür.

77 Meneking'in en aşağı XV. yüzyılda mevcut olduğu, *Diario Ferrarese*'den anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu eserde, 1501 tarihinde Ferrara'da oynanan, Plautus'un *Menaechmen*'i, yanlışlıkla *Menechino* yapılmaktadır. *Diar. Ferr.*: Murat., XXIV, col. 393.

Nitekim üç buçuk yüzyıldan beri daima okunmuş ve yeni yeni baskıları yapılmıştır. Halbuki başka ulusların epik şiirleri, sadece edebiyat tarihi bakımından ilgi uyandırabilecek bir hâle düşmüş bulunmaktadır. Acaba bunun sebebi, kuzey ülkelerindekilerden daha başka şeyler isteyen İtalyan okuyucuların zevki midir? Gerçekten de İtalyan duyuşuna bir dereceye kadar olsun nüfuz etmeden bu şiirin değerini anlamaya ve bundan zevk duymaya imkân yoktur. Nitekim birçok sivrilmiş insan, bundan hiçbir şey anlamadığını gizleyememektedir. Pulci, Bojardo, Ariosto ve Berni'yi, sırf düşünce muhtevaları bakımından tahlil etmeye kalkışan biri, şüphesiz bunları hakkıyla takdir edemeyecektir. Gerçekte bunlar, sanat yanı çok kuvvetli ve belirli bir halk için yazan özel tarzda sanatçılardır.

Ortaçağ efsaneleri, şövalye şiirinin günden güne sönmesinden sonra, kısmen kafiyeli manzumeler ve derlemeler şeklinde, kısmen de düz yazı romanlar biçiminde yaşamaya devam etmişti. İtalya'da XIV. yüzyıl boyunca, düz yazı halinde romanlar mevcuttu. Bununla beraber, yeni uyanan klasik çağ hatıraları, düz yazı romanların yanısıra muazzam hamlelerle büyümüş ve Ortaçağ muhayyilesinin ürünlerini arka plana atmıştır. Mesela Boccaccio, *Visione Amorosa*'sında, sihirli sarayda tasvir ettiği kahramanları arasında gerçi Tristan, Artus, Galeotto'nun adlarını da saymaktadır; fakat, sanki bunlardan söz ederken utanıyormuş gibi, sözü gayet kısa kesmektedir. Daha sonraki yazarlar ise, hangi edebî türün temsilcisi olurlarsa olsunlar, aynı isimleri ya hiç anmamakta ya da sadece latifeler arasında kullanmaktadırlar. Buna karşın halk onları hatıralarında yaşatmış ve XV. yüzyılın şairlerine nakletmiştir. Şimdi XV. yüzyıl şairleri, konularını yepyeni ve serbest bir tarzda işleyebilirlerdi. Fakat bunlar daha da ileri giderek eserlerine birtakım yeni unsurlar ilave etmişler, hatta baştan başa yeni buluşlarla doldurmuşlardır. Halkın muhayyile dünyasıyla bağlantı kurabilmek gibi bir nimete erişmiş olduklarından, bütün modern Avrupa bu şairlere imrense

yeridir. Fakat bunlara mit diye saygı göstermeleri için ikiyüzlü olmaları gerekirdi.[78]

Bunu yapacakları yerde şairler, şiir sanatı için yeni kazanılan alanda tam bir egemenlikle hareket etmişlerdir. Anlaşıldığına göre başlıca amaçları, şiirleri okunduğu zaman mümkün olduğu kadar uyumlu ve neşelendirici bir etki sağlayabilmekten başka bir şey değildir. Gerçektende bu şiirler, bütün olarak değil, fakat parça parça olarak, hafifçe komiğe kaçan eda ve işaretlerle okunduğu zaman dinlenirse, değerleri çok artar. Eğer daha derin ve daha ayrıntılı bir şekilde karakterler çizilmiş olsaydı, şiirlerdeki bu etkileme gücüne fazla bir şey katılmış olmazdı. Bunları okuyan biri böyle isteyebilir; fakat dinleyen, daima tek bir parça işittiğinden, böyle bir şeyi aklından bile geçirmez. Hazır olarak önünde bulduğu figürler karşısında şair, iki çeşit ruh durumu içinde kalmaktadır: Bir yandan şairin hümanist kültürü, bu figürlerin Ortaçağ karakterini protesto etmektedir; öte yandan, o çağın savaş ve beden hareketleri yöntemlerinin gereği olarak, aynı figürlerin mücadeleleri, birçok bilgi ve sanat yeteneğine sahip olma ihtiyacını göstermekte, aynı zamanda şiiri okuyandan yüksek vasıflar istenmektedir. Bu nedenle Pulci[79] bile, gerçek anlamıyla şövalye parodisine -*Paladin*'lerinin (bir hükümdarın maiyetindeki hassa şövalyesi, kahraman) kaba, komik sözleri ile bazen yaklaşmış olmakla beraber- erişmiş değildir. Onların yanına kavgacılık idealini, bir çan tokmağı ile bütün ordulara hükmeden garip ve merhametli *Morgante*'yi çıkarmaktadır; hatta sonra, münasebetsiz olduğu kadar son derece ilginç olan dev *Margutte*'yi karşısına çıkarıp bir karşıtlık yaratarak, bunu da oldukça belirli bir hâle getirmeyi başarmaktadır. Fakat Pulci, kaba ve kuvvetli bir surette çizilmiş olan bu iki karaktere asla özel bir önem ver-

78 Pulchi, Margutte adlı devin hikâyesi için çok eski bir efsane uydurmaktadır. (*Morgante*, XIX, dize 153 vd.). Limerno Pitocco'nun yazdığı giriş, daha da acayip gelmektedir (*Orlandino*, I, beyit 12-22).
79 *Morgante*, ilk defa 1488'den önce basılmıştır (1481).

miş değildir; ve hikâyesi, onlar ortadan kaybolduktan çok daha sonra da, garip şekliyle devam etmektedir. Aynı şekilde Bojardo[80] da tamamıyla bilinçli olarak karakterlerine hakim kalmakta ve bunları canı istediği gibi ciddi ve komik biçimlere sokarak kullanmaktadır; hatta doğaüstü yaratıklarla oynamakta ve bazen bunları kasten ahmak olarak tasvir etmektedir. Fakat onun, Pulci derecesinde ciddi saydığı bir sanat amacı vardır ve bu, bütün olayların son derece canlı, hatta clenebilir ki teknik bakımdan inceden inceye tasvir edilmesidir. Pulci, şiirinin bir parçasını tamamlar tamamlamaz hemen Lorenzo Magnifico'nun hazır bulunduğu bir toplantıda okur, Bojardo ise Ferrara hükümdarı Ercole'nin sarayında aynı şeyi yapardı. Bu gibi dinleyicilerin şiirde ne gibi unsurları yeğlediklerini ve derin karakter tasvirlerinden ne kadar az hoşlandıklarını tahmin etmek güç değildir. Doğaldır ki, bu şartlar altında şiirler bir bütün teşkil edecek halde değillerdi ve şimdi olduklarından iki kat uzun veya yarı yarıya daha kısa olabilirlerdi. Kompozisyonlar, bütün bir hikâye tablosu niteliğinde değil, daha çok bir *friz*'in veya çeşitli figürlerle bezenmiş muhteşem bir *fresko*'nun kompozisyonu şeklindedir. Figürlerde ve bir *friz*'in dolanan filizlerinde tam anlamıyla belirtilmiş bireysel şekiller, derin perspektifler ve çeşitli planlar aramak doğru olmaduğu gibi, bunun gibi bu şiirlerde de böyle bir şey beklenemez.

Özellikle Bajardo'nun her zaman yeniden hayretler uyandıran icat bolluğu, epik şiirin niteliği hakkında okullarımızda yapılan bütün tanımlamaları gülünçleştirmektedir. O devir için bu edebî türe sapmak, klasik kültürle uğraşmaktan ayrılmanın en kolay çaresi, hatta bağımsız hikâye edici şiir türüne yeniden erişebilmenin mümkün görünen biricik yoluydu. Zira klasik çağ tarihinin şiirleştirilmesi ancak yanlış yola sürükler. Nitekim Petrarca, Latince, hexameter kalıbıyla yazdığı *Africa*'sı ile ve bir buçuk yüzyıl sonra da Trissino, *versi sciolti* ile kaleme aldığı *Gotlardan Kurtarılmış İtalya* adlı ese-

80 *Orlando Inamorato*, ilk defa 1496'da basılmıştır.

riyle, böyle yanlış bir yola düşmüşlerdir. Dil ve nazım bakımından mükemmel olan bu çok uzun eserde şüpheli kalan tek bir nokta, böyle talihsiz bir birleşmeden acaba tarihin mi, yoksa şiirin mi daha fazla zararlı çıkmış olduğu meselesidir. Fakat Dante, kendisini taklit edenleri ayartarak nereye kadar sürüklemiştir? Petrarca'nın *Trionfi*'si, bu alanda yazılıp zevkimizi tatmin eden eserlerin sonuncusu olmuştur. Boccaccio'nun *Amorosa Visione*'si, esas itibarıyla tarihi ve efsanevi adların sadece alegorik kategorilere göre sayımından ibaret kalmaktadır. Öteki şairler ise, anlatmak istedikleri şeylere, Dante'nin birinci kantosunu beceriksizce taklit ederek girmekte ve Vergilius'un yerini tutan gelişigüzel bir alegorik arkadaş bulmaktadırlar. Uberti coğrafi şiirinde (*Dittamondo*) Solinus'u; Giovanni Santi de, Urbino hükümdarı Federigo için yazdığı övgüsünde Plutarchus'u seçmişlerdir.[81] İşte şiiri bu yanlış yollardan kurtaran, ancak Pulci ile Bojardo'nun temsil ettikleri epik tür olmuştur. Epik şiirin, belki de dünyanın sonuna kadar bir daha nasip olmayacak derecede büyük bir istek ve hayranlıkla karşılanmış olması, bunun derin bir ihtiyaca cevap oluşturduğunu gayet açık bir şekilde göstermektedir. İçinde yaşadığımız yüzyıldan beri Homeros'tan ve Nibelungen destanından çıkarılmakta olan gerçek kahramanlık şiiri ideallerinin bu eserlerde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği meselesi söz konusu değildir. Bunların, kendi devirlerinin bir ülküsünü gerçekleştirdiklerinden şüphe edilemez. Üstelik bu şiirlerin bizim için en yorucu kısımlarını teşkil eden sürekli savaş tasvirleri ile, yukarıda söylediğimiz gibi, pratik bir ihtiyaca cevap verilmektedir. Ancak biz, ne bunu ve ne de o anda yaşanılan olayları tasvir etmenin büyük bir rağbet görmesini, kolay kolay anlayamayız.[82]

Bunun gibi, Aristo'nun *Orlando Furioso*'sunu[83] karakter tasvirleri bakımından ölçüye vurmak da doğru değildir. Gerçi bazı yerle-

81 Vasari VIII, 71, Vita di Raffaelle yorumunda.
82 Bugünün zevki, *İlyada*'da bile aynı türden birçok gereksiz şey bulmaktadır. Fakat bizi yoruyor diye bunların yanlış ve sonradan yapılan eklemeler olması gerekmez.
83 İlk baskısı 1516 tarihindedir.

rinde böyle karakterler mevcuttur ve hatta özenilerek belirtilmişlerdir. Ancak hiçbir zaman şiirin ana unsurunu teşkil edecek bir nitelik almamaktadırlar ve daha fazla üzerlerinde durulmuş olsaydı, bunların şiir bakımından faydadan çok zarar vermiş olacağından şüphe edilemez. Fakat bu istek, halkın arzusuyla ilgilidir ve Ariosto bugünkü anlamda o arzuyu tatmin etmiş değildir. Onun gibi çok büyük yetenek ve ün sahibi bir şairden, *Roland'ın Maceraları* ve daha başka eserlerinden daha iyi eserler beklenirdi. Büyük bir eserde insan ruhunun en derin davalarını, zamanının Tanrı ve insana dair bilgilerinin en yücelerini ele alıp işlemesi, kısaca *İlahi Komedya* ve *Faust*'ta olduğu gibi evrensel bir sentez yapması umulurdu. Böyle yapacağı yerde o, tamamıyla o zamanki plastik sanatçıların yolunu tutmuş ve bugünkü anlamda orijinalliğe hiç önem vermeksizin, öteden beri tanınan birtakım figürlerin oluşturduğu belli bir çemberi genişletmek, hatta eldeki ayrıntıları bile faydalı gördüğü yerlerde bir defa daha kullanmak suretiyle ölümsüzlüğe erişmiştir. Her şeye rağmen bu şekilde de elde edilmesi mümkün olabilecek güzel sonuçları, başka alanlarda ne kadar bilgin ve yetenekli olursa olsunlar, sanat anlayışları noksan yaratılıştaki insanlara anlatmak pek kabil olmayacaktır. Ariosto'nun sanat gayesi, şiire baştan başa aynı güçte yayılmış olan parlak ve canlı "*olay*"dır. Bunun için de, yalnız derin şekilde karakter çizimlerinden değil, fakat aynı zamanda hikâyeleri arasında herhangi bir surette sıkı bağlar kurmaktan da muaf tutulmak ihtiyacındadır. İstediği yerde ve zamanda, kaybolmuş, unutulmuş ipuçlarını bulup yeniden ele almak ve özgür olmak zorundadır. Figürleri, ortaya çıkmak ve sahneden çekilmek zaruretindedirler; böyle olmasını gerekli kılan etken, figürlerin kişisel karakterleri değil, şiirde anlatılan olayların niteliğidir. Şüphesiz görünüşte mantıksız ve keyfî olan bu kompozisyon tarzı içinde şair, tamamıyla uyumlu bir güzellik geliştirmektedir. Hiçbir zaman tasvirler içinde kendini kaybetmemekte, tam tersi olarak, daima olayların akışı ile uyumlu bir şekilde kaynaşabilecek ölçüde sahne ve şahıs

tasvirleri vermektedir. Aynı şekilde, konuşmalar ve monologlar[84] içinde boğulmakta, fakat gerçek *Epos*'un her şeyi canlı olaylar haline sokmaktan ibaret olan görkemli ayrıcalığını korumaktadır. Onun coşkusu hiçbir zaman sözcüklerde değildir[85]; Roland'ın yaptığı çılgınlıkların tasvir edildiği meşhur yirmi üçüncü ve daha sonraki kantolarda ise "*pathos*" hiç aranmamalıdır. Kahramanlık şiirinde aşk hikâyelerinin herhangi bir lirik yumuşaklığa sahip olmayışını -her ne kadar ahlâki bakımdan her zaman hoş görülmezse de- ayrı bir hizmet olarak kabul etmek gerekir. Buna karşılık bazen bunlarda, etrafını saran büyü ve şövalye unsurlarına rağmen öyle gerçekler vardır ki, insan, şairin özel hayatını görür gibi olmaktadır. Ariosto, kendi dehasına güvenerek, büyük eserine zamanının bazı olaylarını da almaktan çekinmemiş, Este Hanedanı'nın şöhretini, birtakım alametler ve kehanet formları içinde yansıtmıştır. Sekiz mısralı şiirlerinin (ottavi) olağanüstü akıcılığı, bütün bunları düzenli hareketlerle ileriye doğru sürüklemektedir.

Teofilo Folengo veya burada kullandığı adı ile Limerno Pitocco aracılığıyla, bütün şövalye sisteminin parodisi, çoktan beri özlenen bir sonuca ulaşmıştır.[86] Fakat burada komik, gerçekçiliğinin gereği olarak, daha sıkı bir şekilde karakter çizimi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Sutri adında küçük bir Roma kasabasında, yarı vahşi sokak çocuklarının her türlü kaba davranışları içinde küçük *Orlando*, gözlerimizin önünde büyüyerek, cesur bir kahraman, bir rahip düşmanı ve itirazcı bir kişi haline geliyor. Pulci'den beri oluşmuş olan ve epik şiir için çerçeve olarak kabul edilen alışılagelmiş hayal âlemi, şüphesiz burada paramparça olmaktadır. *Paladin*'lerin kökenleri ve mevkileri ile açıktan açığa alay edilmektedir. Mesela ikinci kantoda anlatılan eşek turunda şövalyeler, acayip silah ve teçhizatları ile, gayet gülünç bir duruma düşürülmektedirler. Bazen

84 Araya sokulan nutuklar da hikâye niteliğindedir.
85 Herhalde Pulci bunu yapardı. *Morgante*, c. XIX, kıta 20 vd.
86 *Orlandino*, ilk basımı 1526.

şair, Mainzli Gano'nun ailesinde kökleşmiş gibi görünen anlaşılması imkânsız sadakatsizlik, *Durindana* diye anılan kılıcı elde etmek için çekilen zahmetler ve daha birçok şey hakkında alay ederek teessüflerini bildirmektedir; hatta gelenek onun için, sadece gülünç buluşlar adına, ara sözler ve zamanın olaylarına telmihler (bunlar arasında özellikle VI'nın son kısmı çok güzeldir) ve yakışıksız cinaslar yapmak için adeta bir zemin teşkil etmektedir. Bütün bunların yanında, Ariosto ile de bir dereceye kadar alay edildiği inkâr edilemez. Luther'in Katolikliğe aykırı düşüncelerini kapsayan *Orlandino*'nun, çok geçmeden engizisyoncular tarafından kovuşturulması ve baskı ile unutturulması, *Orlando Furioso* için büyük bir talih eseri olmuştur. Özellikle Colonna Hanedanı, Orlando'yu; Orsini Hanedanı Rinaldo'yu ve -Ariosto'ya göre- Este Hanedanı Ruggiero'yu ilk ataları olarak saydıkları için, Gonzaga Hanedanı'nın da *Paladin* Guidone'nin soyundan getirilmesi (VI. 28. kıta.) açıktan açığa parodiden başka bir şey değildir. Şairin koruyucusu olan Ferrante Gonzaga'nın, Este Hanedanı'yla bu şekilde alay edilmesinde payı vardı.

En son olarak, Torquato Tasso'nun *Gerusalemme Liberata*'sında karakter çizimlerinin, şair için başlıca amaçlardan birini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Sadece şairin elli yıl kadar önce hakim bulunan düşünüş tarzından esaslı şekilde ayrılmış olması gerçeği bile bunu ispata yeter. Torquato Tasso'nun hayrete değer eseri, Katolik Reformu ile bu hareketteki eğilimlerin gerçek bir anıtıdır.

Şiir alanı dışında da İtalyanlar, tarihe mâl olmuş insanı karakteristik iç ve dış özelliklerine göre inceden inceye tasvir etme eğilim ve yeteneğini gösteren ilk Avrupalı ulus olmuşlardır.

Gerçi Ortaçağ'ın daha başlarında aynı yönde önemli atılımlar yapılmamış değildir. Kilise menkıbeleri, biyografi türünün sürekli

bir ödevi olarak, bireysel tasvir ilgisini ve yeteneğini hiç değilse bir dereceye kadar ayakta tutmuş olsa gerektir. Manastır ve katedral kroniklerinde, mesela Meinwerk von Paderborn, Godehard von Hildesheim gibi bazı kilise adamları oldukça canlı bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Yine bu gibilerden olmak üzere Alman imparatorlarından birçoğunun tasvirleri de mevcuttur; Klasik çağ yazarlarının, özellikle de Suetonius'un örnek alınmasıyla meydana getirilen bu tasvirlerde çok değerli parçalar vardır; hatta bu ve buna benzer kişilere dair yazılan *Vitae* (biyografiler), gün geçtikçe azizlerin menkıbelerine paralel eserleri teşkil etmektedirler. Bununla beraber ne Einhard ne de Radevicus[87], Joinvilles'in Aziz Louis'yi tasvir eden eseri ile kıyaslanabilir. Aziz Louis'nin biyografisi, tamamıyla tek başına kalmakla beraber, modern Avrupalı insanın fikir ve ruh portresini tam bir mükemmellikle çizen bir eserdir. Aziz Louis gibi karakterler aslında çok azdır. Üstelik de, az rastlanan bir talih sonucu olarak, tamamıyla sade ve ciddi bir gözlemci, bütün münferit hareketleriyle olaylardan, bir insan hayatının kapsam ve anlamını çıkarıp kavramayı ve canlı bir şekilde ortaya koymayı başarmıştır. II. Friedrich ve Güzel Philipp'in iç hayatlarını öğrenebilmemiz için ne kadar cılız ve verimsiz kaynaklarla, bilmece çözer gibi uğraşmak zorunda olduğumuzu düşünelim. Ortaçağ sonlarına kadar biyografi niteliğinde vücuda getirilen eserlerin çoğu, aslında sadece zamanın tarihinden ibarettir ve konu olarak ele alınan insanın bireysel yanları için hiçbir anlayış gösterilmeden yazılmışlardır.

İtalyanlarda ise, önemli kişilerin karakteristik vasıflarını araştırmak, şimdi genellikle benimsenen bir eğilim halini almıştır. İşte İtalyanları öteki Avrupalılardan ayıran da bu özelliktir. Öteki uluslarda böyle bir şey yalnız rastlantı sonucu ve sırf olağanüstü hallerde görülebilmektedir. Böyle gelişmiş bir bireysellik anlayışı, ancak

87 Radevicus, *De Gestis Friderici Imp.*, özellikle II, 76. Mükemmel bir eser olan *Vita Heinrici IV*'te özellikle şahıs tasviri çok azdır. Wippo'nun *Vita Conradi Imp.*'si de aynı niteliktedir.

bir ırka özgü bir hayattan sıyrılmış ve birey olma seviyesine yükselmiş kimselerde bulunabilir.

Geniş çevrelerde benimsenmiş olan şöhret kavramı ile ilgili olarak, derleme ve karşılaştırmaya dayanan bir tür biyografi meydana gelmiştir. Bu biyografi artık, Anastasius, Angellus ve ardılları ya da Venedik Doçlarının biyografi yazarları tarafından yapıldığı gibi, hanedan ve ruhban saflarına bağlı kalmak zorunda değildir. Daha çok, önemli olduğu takdirde ve önemli olması dolayısıyla insanı tasvir edebilmektedir. Örnek olarak burada Suetonius'tan başka Nepos (*Viri Illustres*) ve bir ele, tanındığı ve çevrildiği oranda, Plutarchus etki yapmaktadır. Edebiyat tarihi niteliğindeki deneyler arasında, Suetonius'un ekleri olarak tanıdığımız[88] gramerci, belagatçı ve şairlerin hayatlarını tasvir eden yazılarda, aynı şekilde Donatus'un çok okunan *Vergilius'un Hayatı* adlı kitabının örnek tutulduğu anlaşılmaktadır.

Ün kazanmış erkek ve kadınların hayat hikâyelerini veren biyografik eser derlemelerinin XIV. yüzyılda nasıl ortaya çıkmış oldukları yukarıda anlatılmıştı. Bunlardan çağdaş insanlar üzerine olmayanlar, doğal olarak daha eski eserlere bağlı kalmışlardır. İlk orijinal başarı, herhalde Boccaccio'nun kaleme aldığı *Dante'nin Hayatı*'dır. Hafif ve canlı bir üslupla yazılmış olan ve içinde birçok keyfî yargılar bulunan bu eser, Dante'nin karakterindeki olağanüstü özellik hakkında canlı bir duyuş ifade etmektedir. Sonra, XIV. yüzyıl sonlarında Filippo Villani tarafından yazılan, önde gelen Floransalıların *Vite*'leri (hayatlar) gelmektedir. Şair, hukukçu, doktor, filolog, sanatçı, devlet adamı ve asker gibi her meslekten insan bu eserde yer almaktadır; içlerinde hâlâ hayatta olanlar da vardır. Burada Floransa yetenekli bir aile olarak ele alınmakta ve aileye özgü

88 Philostratus'un bu yolda ne kadar erken kullanıldığını söyleyecek durumda değilim. Şüphesiz Suetonius, çok erken denebilecek bir zamandan beri taklidi kolay bir örnek olmuştu. Einhard'ın *Büyük Karl'ın Hayatı*'ndan başka, XII. yüzyıl üzerine yararlı bilgiler veren bir yazar olarak Guilielm. Malmesbury'yi tanıyoruz. Bu, Fatih William'ı, II. William'ı ve I. Henry'yi tasvir etmektedir.

özellikleri en kuvvetli şekilde temsil eden evlatlarına yer verilmektedir. Karakterler kısa, fakat gerçek bir yetenekle ve büyük bir beceriyle belirtilmiştir; özellikle dış fizyonominin iç fizyonomi ile bir araya getirilerek ifade edilişi dikkate değer. Bundan böyle Toscanalılar, insan tasvirini kendilerine özgü bir yetenek saymaktan hiçbir zaman geri durmamışlardır.[89] Gerçekten de XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşayan İtalyanların en önemli karakter tasvirini Toscanalılara borçlu bulunmaktayız. Giovanni Cavalcanti, *Floransa Tarihi* adlı eserine koyduğu eklerde (1450'den önce yazılmıştır) birçok Floransalının erdemlik ve fedakârlık, siyasi anlayış ve askeri yetenek örneklerini bir araya toplamaktadır. Papa II. Pius, *Commentarii*'sinde ünlü çağdaşlarının hayatlarını değerlendirici bir şekilde anlatmaktadır. Son zamanlarda, onun ilk yıllarına ait özel bir yazısı yeniden basılmıştır.[90] Bu, aynı insan portreleri için hazırlık çalışmaları niteliğinde görülmekle beraber kendine özgü birtakım özellikler ve renkler taşımaktadır. II. Pius'tan sonra, papalık sarayına mensup kişilerin karakterlerini veren nükteli tasvirleri, Volteralı Jacob'a borçluyuz.[91] Vespasiano Fiorentini'den daha önce sık sık söz etmiştik; tarihî kaynak değeri bakımından ona ayrıcalı bir yer ayırmak gerekir. Fakat karakterleri belirtmek bakımından yeteneği, Machiavelli, Niccolo Valori, Guicciardini, Varchi, Francesco Vettori ve benzeri yazarlar yanında pek silik kalır. Bu kişilerin, Avrupa tarih yazıcılığının böyle bir yola yönelmesinde, belki de klasik çağ ustaları derecesinde etkileri olmuştur. Şu nokta unutulmamalıdır ki, bu yazarların birçoğu, Latinceye çevrilmiş eserleriyle çok erkenden kuzey ülkelerinde tanınmışlardır. Aynı şekilde, eğer Arezzolu Giorgio Vasari ve bunun son derece önemli eseri elde olmasaydı, kuzey ülkelerinde, hatta bütün modern Avrupa'da, bir sanat tarihi henüz meydana gelmemiş olurdu.

89 Burada yine, L. B. Alberti'nin biyografisini ve Muratori'de, Archivio Storico'da mevcut çok sayıdaki biyografiyi okuyuculara salık vereceğiz.
90 *De Viris Illustribus*: Stuttgarter Literarischer Verein yayımlarından.
91 Onun *Diarum Romanum*'u (1472-1484): Murat., XXIII.

XV. yüzyıl Kuzey İtalya biyografi yazarları arasında Spezzialı Bartolomeo Fazio ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır. Cremona bölgesinde doğmuş olan Platina, *II. Paul'un Hayatı* adlı eseri ile daha o zaman biyografik karikatür örneğini vermektedir. Fakat Piercandido Decembrio tarafından kaleme alınan ve Suetonius'un genişletilmiş bir taklidini teşkil eden kitap, yani son Visconti hükümdarının tasviri, özel önemde bir eserdir.[92] Sismondi, böyle önemsiz bir konu için bu kadar emek çekilmesine yerinmekteclir. Ancak yazar, daha büyük bir şahsiyeti ele alıp işleme gücünü belki de gösteremezdi. Gerçekten de o, Filippo Maria'nın karışık karakterini ve bununla birlikte belli bir çeşit tiranlığın mevcudiyet şartlarını, şekillerini ve neticelerini, hayret edilecek derecede bir titizlikle canlandırmayı mükemmel olarak başarmıştır. Kendi türünde biricik, en ufak ayrıntılara kadar karakteristik olan bu biyografi elimizde bulunmasaydı, XV. yüzyılın tablosu elbette noksan kalırdı. Daha sonra Milano, tarihçi Corio'nun kişiliğinde, önemli bir portre ressamı bulmuştur. İlerleyen dönemde Comolu Paolo Giovio yetişmiştir ki, büyük biyografi eserleri ve kısa "*Elogie*"leri, dünya çapında bir ün kazanmış ve her memleketin gelecek yazarları için model olmuştur. Giovio'nun yüzeysel olduğunu ve sanıldığı kadar fazla değilse bile, dürüst hareket etmediğini ispat eden yüzlerce örnek kolayca verilebilir. Aslında onun yaratılışında olan bir insandan ciddi bir emel, yüksek bir amaç hiçbir zaman beklenemez. Yalnız, kitabının sayfaları arasında çağının bütün havası esmekte, tümüyle zamanın ruh durumu yansımaktadır. Onun "*Leo*"su, "*Alfonso*"su, "*Pompeo Colonna*"sı, gerçek ve zorunluluklara tamamıyla uygun olarak gözlerimizin önünde yaşamakta ve hareket etmektedirler. Konu olarak ele aldıkları kişilerin iç hayatlarına tamamıyla nüfuz etmemize imkân vermemekle beraber bu biyografiler, sözü edilen özellikleri sayesinde büyük değer taşırlar.

Papa'nın mevki sahibi akrabaları (*Nepot*) arasında yetişen yazar-

92 Petrus Candidus Decembrius, *Vita Philippi Mariae Vicecomitis*.: Murat., XX.

lar içinde, bizim hükmümüze göre, Tristano Caracciolo, dar anlamda biyografi yazma amacını gütmüş olmamakla beraber, hiç şüphesiz en başta gelir. Önümüze çıkardığı figürlerde suç ve alınyazısı, hayret edilecek bir tarzda iç içe girmektedir. Hatta o, kendisi farkına varmadan trajedi yazan bir yazardır denebilir. O zaman sahnede yer bulamayan gerçek trajedi, saraylarda, sokak ve meydanlarda hükmünü icra etmektedir. Antonio Panormita'nın, *Büyük Alfons'un Sözleri Ve Faaliyeti* adıyla, bu kral henüz hayattayken yazdığı eseri, fıkralar, filozofça ve latifeli sözler derlemelerinin ilklerinden biri olmak bakımından dikkate değer.

Avrupa'nın öteki ulusları, İtalyanların karakter tasvirleri alanında elde ettikleri başarıları[93], büyük siyasi ve dinî hareketlerin bazı engelleri ortadan kaldırmasına ve binlerce insanı fikir hayatına girmeye itmiş olmasına rağmen, ancak yavaş yavaş izleyebilmişlerdir. O zamanki Avrupa dünyasının en önemli kişileri hakkında gerek yazar ve gerekse diplomat olarak genellikle en iyi bilgiye sahip olanlar, yine İtalyanlardır. Son zamanlarda, XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Venedik elçileri raporlarının, şahsiyet tasvirleri bakımından, hızla ve hiçbir itiraza uğramaksızın, en üstün yeri işgal ettikleri meydandadır.

İtalya'da otobiyografi de bazen çok derinlemesine ve genişlemesine bir hamle yapmış ve çeşitli renklerle dolu dış hayatın yanı sıra iç hayat da son derece etkili bir şekilde tasvir edilmiştir. Halbuki başka uluslarda ve Reform çağının Almanlarında otobiyografiler, sadece en fazla göze çarpan dış olaylara değinmekle kalmakta ve bizi, yazarın fikir ve ruh dünyasını, eserin yazılış tarzından çıkarmak mecburiyeti karşısında bırakmaktadır. Öyle görünüyor ki, Dante'nin *Vita Nuova*'sı, merhametsiz gerçeğiyle, sanki İtalyan ulusunun gideceği yolu belirlemiştir.

Otobiyografi, XIV. ve XV. yüzyıllarda yazılmış olan aile tarihçeleriyle başlar. Söylendiğine göre bu tür eserlerden çoğu, Floransa

93 Comines hakkında bkz. yukarıda sayfa 37'teki not 202.

kitaplıklarında, yazma kitaplar arasındadır. Bunlar, mesela Buonaccorso Pitti'nin eseri gibi, yazarın ve ailesinin çıkarları göz önünde tutularak kaleme alınmış basit birtakım hayat tasvirlerinden ibarettir.

II.Pius'un *Commentarii*'sinde bile derin bir öz eleştiri aramak boşunadır. Burada, bir insan olarak onun hakkında öğrendiğimiz şey, ilk bakışta, sadece kariyerini nasıl yaptığını anlatmasından ibarettir. Fakat üzerinde düşünülecek olursa, bu dikkate değer kitap hakkında büsbütün başka bir hükme varılacaktır. Öyle insanlar vardır ki, esasında kendi çevrelerindeki şeylerin aynasıdırlar. Böylelerinin inançlarını, iç mücadelelerini ve hayatlarının anlamını teşkil eden eserleri öğrenmeye kalkışılır ve bunda ısrar edilirse, kendilerine haksızlık yapılmış olur. Böylece Aeneas Sylvius, daha çok önemsiz günlük işleriyle ilgilenmiş, derin hayat problemleri ve mücadeleleri üzerine kafa yormamıştır. Bu bakımdan muhtaç olduğu desteği Katolik ortodoksluğunda bulmuştur. Yaşadığı çağı meşgul eden bütün düşünce akımlarına kapılıp bunların birçoğunu ileri götüren atılımlar yaptıktan sonra, hayatının sonlarında Türklere karşı bir Haçlı seferi açılması uğrunda çalışabilecek gücü de göstermiş ve bu çabalarının boşa çıkması yüzünden duyduğu büyük üzüntü içinde ölmüştür.

Benvenuto Cellini'nin otobiyografisinde de, doğrudan doğruya kendi iç hayatının gözlemi ve tahlili amaç edinilmiş değildir. Bununla beraber o, bir bütün olarak insanı, kısmen istemeye istemeye, gerçeğin tam çıplaklığı ve bütünlüğüyle tasvir etmektedir. En önemli eserleri yarım kalıp kaybolmuş olan ve bir sanatçı olarak ancak küçük dekoratif alanda tanıdığımız Benvenuto, yalnız bize kadar gelen eserlerine göre hüküm verilecek olursa, çağdaş büyük meslektaşları yanında sönük kalmaya mahkûmdur. Fakat o, bir insan olarak, dünyanın sonuna kadar insanları kendisiyle meşgul edecektir. Yalan söylediğini veya kendisini övdüğünü okuyucunun çok kere anlaması, bir kusur değildir; çünkü onun çok büyük bir

enerjiye sahip ve son kertesine kadar gelişmiş karakteri, her şeye rağmen ağır basmaktadır. Mesela bizim kuzeyli otobiyografi yazarları, güttükleri amaç ve ahlâki meziyetler bakımından bazen ne kadar üstün tutulursa tutulsunlar, tasvir mükemmelliği bakımından onun yanında çok geride kalırlar. Benvenuto öyle bir insandır ki, her şeye gücü yeter, her şeye cesaret eder ve ölçeğini kendi içinde taşır.[94]

Burada, gerçeğe her zaman bağlı kalma gereğini duymadığı söylenen bir adamın daha adını vermek gerekiyor: Milanolu Girolamo Cardano (d. 1500). *De Vita Propria* başlığını taşıyan küçük kitabı, onun felsefe ve doğa bilimleri alanında kazandığı büyük şöhretten daha uzun ömürlü olacak, bu şöhretini gölgede bırakacaktır[95]; nasıl ki, Benvenuto'nun *Vita*'sı, değer bakımından büsbütün farklı olmasına rağmen, yazarın öteki eserlerini neredeyse unutturmuştur; tıpkı bunun gibi Cardano, bir doktor olarak kendi nabzını dinlemekte ve kendi fiziksel, düşünsel ve ahlaki karakterini, içinde geliştiği koşullarla birlikte, hem de mümkün olduğu kadar dürüst ve objektif olarak tasvir etmektedir. Örnek aldığını itiraf ettiği Marcus Aurelius'un eserinin üstüne çıkmayı başarmaktadır; çünkü hiçbir stoik erdemlilik kuralı kendisine engel teşkil etmemektedir. Ne kendini ve ne de başkalarını korumak isteğindedir. Hayatına, henüz karnındayken annesinin başaramadığı çocuk düşürme girişimiyle başlar. Dikkate değer bir noktadır ki, yalnız başından geçen olayları ve sahip olduğu düşünsel vasıfları doğduğu saatte hakim olan yıldızlara bağlamakta, fakat ahlaki vasıflarını bu yıldızların etkisi dışında tutmaktadır. Üstelik astrolojinin kırk, en çok kırk beş yaşına kadar yaşayacağına dair kendisini kuruntuya düşürdüğünü ve bundan gençliğinde çok zarar gördüğünü itiraf etmektedir (Bö-

94 Bireyselliğin açık ve canlı bir biçimde anlatılması söz konusu olunca, Kuzey ülkelerinde yazılan otobiyografilerden, çok daha geç zamana ait olmasına rağmen, Agrippa d'Aubigné'nin eseri karşılaştırmaya elverişli görünmektedir.

95 Çok ilerlemiş bir yaşta, 1576 tarihinde yazılmıştır. Bir araştırmacı ve mucit olarak Cardano hakkında bkz. Libri, *Histoire des Sciences Mathématiques*, III, s. 167 vd.

lüm 10). Şüphesiz ki, biz, çok yayılmış ve her kitaplıkta mevcut olan bu kitabın özetini burada veremeyiz. Kim bu kitabı açarsa, son sayfasına kadar okumadan bırakmayacaktır. Cardano, oyunda hile yaptığını, intikamcı, asla pişmanlık duymaz sözlerinde kasti olarak kırıcı olduğunu itiraf etmektedir. Fakat bu itiraflarını, ölçüsüz bir tarzda, sahte bir tövbe ile, hatta enteresan görünmek amacı ile değil, tersine, bir doğa araştırıcısına özgü sade ve objektif bir gerçeğe bağlılık anlayışı ile yapmaktadır. Bütün bunlar içinde bize en aykırı görünen tarafı, yetmiş altı yaşındaki adamın başından geçen en korkunç olaylardan[96] sonra insanlara beslediği güven derin surette sarsılmış olduğu halde, kendisini aynı derecede mutlu hissetmesidir: Bir torunu hâlâ yaşamaktadır; hâlâ çok zengin bir bilgi hazinesine, eserleriyle kazandığı şöhrete, oldukça büyük bir servete, mevki ve itibara, güçlü dostlara sahiptir; birçok sırlara vakıftır ve hepsinden daha değerli olarak, Tanrı'ya inancını kaybetmemiştir. Sonra da ağzındaki dişleri sayıyor ve hâlâ on beş tanesinin yerinde durduğunu görüyor.

Fakat Cardano eserini yazdığı sıralarda İtalya'daki engizisyoncularla İspanyollar, artık böyle insanların yetişmemelerini veya herhangi bir şekilde ortadan kalkmalarını sağlayacak tedbirler alıyorlardı. Gerçekten de, bu kitapla Alfieri'nin *Anılar*'ı arasına uzun bir boşluk girmektedir.

Hem saygıya değer hem de mutlu olan başka bir insana daha söz vermeksizin bu otobiyografi yazarlarının listesini kapayacak olursak haksızlık etmiş oluruz. Bu adam, ünlü Luigi Cornaro'dur. Padua'daki evi, klasik bir mimarlık eseri olduğu gibi aynı zamanda bütün sanatçıların yuvası halindeydi. *Ölçülü Hayat Üzerine*[97] adlı ünlü yazısında, önce hastalıklı bir gençlikten sonra kendisini sağlığa kavuşturan ve ömrünü bu kadar uzatan (o zaman 83 yaşındadır)

96 Mesela en büyük oğlunun idamı. Bu oğlu, ihanet eden eşini zehirleyerek ondan öç almıştı. Bölüm 27, 50.

97 *Discorsi della Vita Sobria*: "trattato", "compendio", "esortazione" ve "lettera" bölümlerinden oluşur.

sıkı perhizi anlatmaktadır. Sözüne devam ederek, altmış beş yaşını aştıktan sonra yaşamayı canlı bir ölüm sayıp küçümseyen kimselere cevap veriyor; kendi hayatının son derece canlı olduğunu, asla ölü olmadığını onlara ispat ediyor: "Ne kadar sıhhatli olduğumu, kimsenin yardımına muhtaç olmadan nasıl ata bindiğimi, merdiven ve tepeleri koşarak nasıl çıktığımı, ne kadar şen, keyifli ve memnun olduğumu, tasadan ve üzüntülü düşüncelerden ne kadar uzak bulunduğumu gelip görsünler ve hayret etsinler. Sevinç ve gönül rahatlığı beni bırakıp gitmez... Çevremdekiler akıllı, bilgin, sivrilmiş, mevki sahibi insanlardır; bunlar yanımda bulunmadıkları zamanlarda ben okuyor ve yazıyorum; böylece ve daha başka yollardan gücümün yettiği kadar başkalarına faydalı olmaya çalışıyorum. Bu işlerin her birini tam zamanında ve rahatça, güzel evimde yapıyorum. Evim, Padua'nın en seçkin semtindedir ve mimarlık sanatının bütün incelikleriyle, hem kış hem de yaz mevsimleri için elverişli bir konut haline sokulmuştur; aynı zamanda akar su kenarında bahçelerim vardır. Bahar ve güz mevsimlerinde birkaç gün içinde Eugane dağlarının en güzel yerinde bulunan tepeme giderim. Burada pınarlar, bahçeler, rahat ve şirin bir de evim vardır. Yaşıma uygun düşecek hafif ve eğlenceli bir av partisine de katılırım. Sonra, düzlükteki şirin villamda bir süre kalırım.[98] Burada yollar bir meydanda kavuşur; aynı meydanın ortasında sevimli bir kilise bulunmaktadır. Brenta ırmağının büyük bir kolu, verimli ve bayındır topraklar arasından akıp geçer. Şimdi yoğun bir yerleşme alanı olan bu yerler, eskiden bataklıktı; ağır bir havası vardı ve insanlardan çok yılanların yaşamasına elverişliydi. Suları kanallara toplayıp bataklığı kurutan ben oldum. Bunun üzerine havası iyileşti, insanlar gelip yerleştiler ve şimdi görünen bayındırlık meydana geldi. Gerçekten diyebilirim ki, bu yerde ben, tapınmak için Tanrı'ya bir mihrap ile bir mabet ve ruhlar hediye ettim. Oraya gittikçe bu hizmetimden avunma ve mutluluk duyarım. Baharda ve güzün yakın kentleri de

98 Acaba bu, yukarıda s. 353'de sözü geçen Codevico'daki villası mıdır?

ziyaret eder, oralardaki dostlarımla görüşür ve bunların aracılığı ile mimar, ressam, heykeltıraş, müzisyen ve çiftçiler gibi sivrilmiş insanlarla tanışırım. Yeni yarattıkları eserlere bakarım, daha önceden tanıdığım eserleri bir daha görür ve her defasında bana yararlı olacak birçok şey öğrenirim. Sarayları, bahçeleri, eski eserleri, kamuya özgü yerleri, kilise ve kaleleri gezer, yeni yeni bilgiler edinirim. Gezintilerimde en çok hoşuma giden şey, yörenin güzelliği ve bazen ovalarda, bazen tepelerde kurulmuş olup, dere ve ırmak kıyılarındaki villa ve bahçeleriyle çepeçevre kuşatılmış yerleşim yerlerindeki topluluklarının şirinliğidir. Görme ve işitme duygularımın zayıflamış olması, bütün bu zevklerimi azaltmıyor. Allah'a şükür bütün duygularım mükemmel durumdadır. İştahıma da diyecek yok; şimdi aldığım az miktarda ve sade yiyecek, bana düzensiz bir hayat sürdüğüm zamanlarda yediğim en nefis yemeklerden daha lezzetli gelmektedir."

Sözüne devamla, hükümet için yaptığı bataklıkları kurutma çalışmalarını ve küçük göllerin korunması için yorulmadan savunduğu projelerini anlattıktan sonra yazısını şöyle bitiriyor: "Bunlar, Tanrı'nın lûtfu ile sağlığı yerinde olan bir ihtiyar için gerçekten dinlendirici, şifa verici işlerdir; o ihtiyar ki, birçok genç ve yaşlı insanı öbür dünyaya götüren ruh ve beden acılarından uzaktır. Eğer büyüğe küçük, ciddiye şaka eklenmesine izin verilirse bir şey daha söyleyeyim: Ölçülülük üzere sürdüğüm hayatımın bir meyvesi olarak, bu seksen üçüncü yaşımda, baştan başa günahsız tuhaflıklarla dolu olan çok eğlendirici bir komedi de yazmış bulunuyorum. Genel olarak komedi yazmak gençlerin, trajedi yazmak ise ilerlemiş çağda bulunanların işidir. O ünlü Yunanlı, yetmiş üç yaşında iken bir trajedi yazdığı için övülmekte ise, şimdi on yıl daha yaşlı halimle ben, Yunanlı'nın o zaman olduğundan daha sağlıklı ve daha neşeli değil miyim? Çağımın hazinesinde hiçbir avunmanın eksik bulunmaması için, dölümden gelen çocukların şahıslarında, bir çeşit beden ölmezliğini gözlerimin önünde buluyorum. Eve geldiğim za-

man önümde bir veya iki değil, tam on bir torunumu görüyorum. İki ilâ on sekiz yaş arasında bulunan bunların hepsi de, bir anadan ve bir babadan doğma olup sapasağlam; üstelik şimdiye kadar göründüklerine göre, yetenekli, bilgili ve iyi ahlâk sahibi olma yeteneğindedirler. Küçüklerden bir tanesini maskaram (buffoncello) olarak her zaman yanımda bulundururum; üç ilâ beş yaş arasındaki çocuklar, yaradılıştan soytarıdırlar. Büyüklerine ise arkadaş muamelesi yaparım; sesleri çok güzel olduğundan şarkı söylemelerini ve çeşitli müzik aletleri çalmalarını dinlemekten sonsuz bir zevk duyarım; hatta bazen kendim de şarkı söylerim ve şimdi her zamankinden daha iyi, daha açık ve daha gür bir sese sahibim. Bunlar ihtiyarlığımın zevkleridir. O halde benim hayatım ölü değil, canlı bir hayattır ve bu çağımı, tutkularına kapılarak sürüklenen bir gencinki ile değişmem."

Çok daha sonra, doksan beş yaşındayken yazdığı *Uyarı*'sında Cornaro, mutluluğunu oluşturan öğeler arasında, *Trattato*'sunun birçok gönlü kazanmış olmasını da saymaktadır. O, 1565 tarihinde, yüz yaşını aşmış oldu halde Padua'da ölmüştür.

İtalyanlarda, ayrı ayrı bireyleri karakterize etme yeteneği yanı sıra, tümüyle halkı tahlil ve tasvir etme yeteneği de gelişmiştir. Ortaçağ boyunca bütün Avrupa ülkelerinde kentler, boylar ve budunlar birbirleriyle ağır şekilde alay ederdi; kuvvetli bir biçimde karikatürleştirilmiş olan bu alaylı ve şakalı sözlerde her zaman bir gerçek payı bulunurdu. Fakat öteden beri İtalyanlar, kentler ve ayrı ayrı bölgeler arasındaki anlayış ayrılıklarını bilinçli olarak duyma hususunda özellikle sivrilmişlerdir. Ortaçağ'daki herhangi bir ulus kadar veya daha da kuvvetli olan İtalyan bölgesel yurtseverliğinin, çok erken görülen edebî bir tarafı vardı ve bu, şöhret kavramıyle ilgili bulunuyordu. Topografya, biyografiye paralel olarak meydana geliyordu. Artık her büyük kent, nesir ve nazım ile kendini övmeye başlayınca, birtakım yazarlar ortaya çıkarak, az çok önemi olan bütün

kentleri ve ahaliyi tasvir etmeye koşuldular.[99] Bu yazılar, kısmen ciddi ve kısmen alaylıdırlar; bazen de ciddilikle alay birbirinden ayrılmaz haldedir.

İlahi Komedya'daki bazı meşhur parçaların yanında, bu tür tasvirlerin ilk örneği olarak, Uberti'nin *Dittamondo*'sunu anmak gerekir (1360'larda). Burada başlıca olarak, yalnız göze çarpan bazı görünüm ve belirtilerden bahsedilmektedir: Ravenna'daki St. Apollinare'de kargalar bayramı, Treviso'daki pınarlar, Vicenza yakınlarındaki büyük mahzen, Mantua'daki yüksek gümrükler, Lucca'daki orman kadar sık kuleler gibi. Fakat bu arada bazı övgülere ve çeşitli dokunaklı eleştirilere de rastlanmaktadır. Arezzo, daha o zamanlar, ahalisinin ince zekâsıyla; Genova, kadınlarının sürme çekilerek yapmacıktan karartılmış gözleriyle; Bologna, para savurganlığı ile; Bergamo, akıllı adamları ile karakterize edilmektedir.[100] Sonra XV. yüzyılda herkes kendi memleketini, başka kentlerin zararına olsa da, övmektedir. Mesela Michele Savonarola, memleketi Padua'nın yanında, yalnız Venedik ile Roma'yı daha görkemli, Floransa'yı ise olsa olsa daha neşeli saymaktadır[101]; şüphesiz ki, bununla objektif bilgiye fazla bir hizmette bulunmuş değildir. Yüzyılın sonlarında Jovianus Pontanus, *Antonius* adlı eserinde, yalnız kötü niyetli birtakım gözlemleri ifade edebilmek amacıyla, hayalî bir İtalya seyahati yapmaktadır. Fakat XVI. yüzyılla birlikte, başka hiçbir ulusta henüz görülmemiş bir tarzda gerçek ve derin ulusal karakter tahlil ve tasvirleri başlamıştır.[102] Birkaç değerli yazısında Machiavelli, Almanlarla Fransızların karakter ve siyasi durumlarını tasvir etmektedir;

99 Lombardiya şehrinde daha XII. yüzyılda. Krş. Landulfus Senior, Ricobaldus ve Murat., X'da dikkate değer bir anonim eser olan *De Laudibus Papiae*, XIV. yüzyılda yazılmıştır. Yine *Liber de situ urbis Mediol.*: Murat., I, b.

100 İtalyanlar, Ortaçağ'dan beri Paris'e, yüz yıl sonrasına göre çok daha büyük bir değer veriyorlardı. Paris hakkında bkz. *Dittamondo*, IV, cap 18.

101 Savonarola: Murat., XXIV, Col. 1186.

102 Hiç rahat durmaz bir yaradılışta ve çok faal olan Bergomalıların karakteri, Bandello, I, Nov. 340'da çok ustaca tasvir edilmiştir.

öyle ki, ülkelerinin tarihini iyice bilen kuzeyliler bile, aydınlatıcı bilgiler vermesi dolayısıyla bu Floransalı düşünüre şükran borcu duyacaklardır. Sonra Floransalılar, kendi kendilerini tasvir etmekten hoşlanıyor[103] ve entelektüel alanda tamamen haklı olarak kazanmış oldukları parlak şöhretle övünüyorlar. Mesela Toscana'nın sanat alanında bütün İtalya'ya üstünlük kazanmasının, özel bir deha ile değil, fakat ancak çetin çalışmalar sayesinde mümkün olduğunu ifade ettikleri zaman, belki de gururlarının en yüksek noktasına çıkmış bulunuyorlar.[104] Mesela Ariosto'nun o görkemli on altıncı *Capitolo*'sunda yapıldığı gibi, Floransalılar, başka bölgelerde yetişmiş ünlü İtalyanlar tarafından gösterilen derin saygıyı, sanki kendilerine ödenmesi zorunlu olan bir borç gibi kabul ediyorlardı.

İtalya'nın ayrı ayrı bölgelerinde yaşayan insan toplulukları arasındaki karakter ayrılıkları hakkında görünüşe göre çok mükemmel bir kaynağın yalnız adını verebileceğim.[105] Leonardo Alberti, ayrı ayrı kentlerin karakterini tasvir etmek bakımından kendisinden beklendiği kadar verimli değildir.[106] *Commentario*[107] başlığını taşıyan küçük bir anonim eser,[108] birçok saçmalık arasında, yüzyılın ortalarına doğru İtalya'da çok bozulmuş olan genel durum ve

103 Varchi, *Storie Fiorentine*, IX'da aynı şeyi yapıyor.

104 Vasari XII, s. 158, Vita di Michelangelo, başlangıç kısmı. Başka zamanlarda tabiat ana hararetle övülmektedir; mesela Alfonso de Pazzi'nin Toscanalı Annibal Caro'ya yazdığı sonede olduğu gibi (Trucchi, I. III, s. 187):

Misero il Varchi! E più infelici noi,
Se a vostri virtudi accideatali
Aggiunto fosse'l natural, ch'è in noi!
(Varchi zavallıdır! Biz de daha zavallı olurduk,
Eğer sizin arızî meziyetlerinize
Bizdeki doğuştan meziyetler katılmış olsaydı!)

105 Landi, *Quaestiones Forcianae*, Neapoli 1436, Leopold von Ranke tarafından, *Paepste* I, s. 385'te kullanılmıştır.

106 *Descrizione di tutta l'Italia*.

107 Burckhardt'ın bu eserinin başka edisyonlarından anlaşıldığına göre, bu anonim eser, yukarıda adı geçen Landi tarafından birkaç yıl sonra yazılmıştır (Çeviren).

108 *Commentario delle più notabili et mostruose cose d'Italia*, Venedik, 1569 (büyük bir ihtimalle 1547'den önce yazılmıştır).

ağır şartlar hakkında oldukça önemli ipuçları vermektedir.[109]

Başlıca İtalyan hümanistleri tarafından yapılan bu karşılaştırmalı halk ve yer tasvirlerinin öteki Avrupa ülkelerine ne dereceye kadar etki yaptığını hakkıyla anlatacak durumda değiliz. Şurası muhakkak ki, İtalyanlar, coğrafyada olduğu gibi bu hususta da her ulustan daha önce gelmektedirler.

Fakat insanın keşfi, yalnız bireylerin ve halkın iç hayatlarını tasvir etmekle kalmış değildir. İtalya'da insanın dış görünüşü de, kuzey ülkelerindekinden çok daha başka bir tarzda gözlem ve inceleme konusu yapılmıştır.[110]

Fizyolojide elde edilen ilerlemeler bakımından büyük İtalyan doktorlarının tuttukları yerden söz etmeye cesaret edemiyoruz. İnsan vücudun sanat bakımından incelenmesi de böyle bir kitabın değil, sanat tarihinin ödevleri arasındadır. Fakat burada, İtalyanlar'a vücut güzelliği ve çirkinliği hakkında objektif, her zaman için geçerli bir hüküm verebilmelerini sağlamış olan genel göz eğitiminden bahsedeceğiz.

Her şeyden önce, o zamanki İtalyan yazarları dikkatle okunacak olursa, bunların, insandaki dış vasıfları belirtmek konusunda ne büyük bir titizlik ve keskin nüfuz yeteneği gösterdikleri, genellikle şahıs tasvirlerinde ne derecede bir olgunluğa erişmiş oldukları hayretle görülecektir.[111] Bugün özellikle Roma halkı, sözü edilen birinin karakterini bir iki kelime ile belirtmekte özel bir yeteneğe sahiptir. İşte karakteristik vasıfları çabucak kavrayıvermek yeteneği,

109 Şehirleri alaylı bir tarzda sıralayan yazılara bundan sonra da sık sık rastlanmaktadır; mesela Macaroneide, *Phantas*. II. Macaroneide'yi tanıyan Rabelais, Fransa'da yerel ve taşraya özgü latifeler, telmih ve muziplikler için zengin bir kaynaktır.

110 Şüphesiz ki, gerilemeye yüz tutmuş edebiyatlarda da tasvirlerin kılı kırk yararcasına inceden inceye yapılmış olması için çok çaba harcanır. Krş. mesela Sidonius Apollinaris'te bir Batı-Gotları kralının tasviri (Epist. I, 2); bir kişisel düşmanın tasviri (Epist. III, 13) veya şiirlerde Germen kavimleri tipleri.

111 Filippo **Villani hakkında bkz. s. 364.**

güzellik anlamının ve tasvir edebilme yeteneğinin ilk şartıdır. Şu bir gerçektir ki, şiirde ayrıntılı tasvirler sakıncalı olabilir; çünkü derin ve keskin bir görüşün ürünü olarak belirtilen tek bir özellik, okuyanın üzerinde, söz konusu kişi hakkında çok daha kuvvetli bir izlenim uyandırabilir. Dante, Beatrice'in, çevresinde bulunanlara yaptığı etkileri tasvir ettiğinde, kahramanını vasıflandırmakta en yüksek aşamaya erişmektedir. Ancak burada söz konusu olan şey, kendine özgü amaçlara doğru yönelen şiirin doğrudan doğruya kendisi değil, gerçek veya hayali şekilleri sözlerle konu etme gücüdür.

İşte bu alanda Boccaccio büyük bir ustadır. Fakat onun *Decamerone*'unda bu ustalığı bulamayız. Çünkü kısa hikâye, niteliği gereği, uzun tasvirlere yer vermez. Buna karşılık roman, sözü istenildiği kadar uzatmaya, dallandırıp budaklandırmaya elverişlidir ve Boccaccio da ustalığını bu vadide göstermiştir. *Ameto*'sunda bir sarışınla bir kumralı o tarzda tasvir eder ki, yüz yıl sonra bir ressam da tablolarında aşağı yukarı aynısını yapardı.[112] Kültürün sanattan uzun zaman önce geldiğini bir kez daha görüyoruz. Kumralda (daha doğrusu az sarışın olanda) öyle bazı karakteristik çizgiler vardır ki, bunlara klasik diyebiliriz: "*la spaziosa testa e distesa*"[113] sözlerinin içinde "*zarif, latif*" (niedlich) kavramının üstüne çıkan birtakım yüce şekillerin sezilişi ifade olunmaktadır. Artık kaşlar, Bizanslıların ideal saydıkları biçimde iki yay değil, fakat beraberce, hafif bükülmüş tek bir çizgi teşkil etmektedirler. Burun, özel deyimi ile şahin burun diye adlandırılan şekle yakın tasavvur olunmuşa benzemektedir.[114] Yine geniş göğüs, hafifçe uzun kollar, erguvan elbise üzerinde gayet güzel görünen şirin el – bütün bunlar, klasik çağın en parlak dönemindeki güzellik idealine bilmeyerek yaklaşan bir güzellik anlayışına ulaşacak yeni bir çağın geleceğini müjdelemektedir. Başka tasvirlerinde Boccaccio, yassı (Ortaçağ'da olduğu gibi

112 *Parnasso Teatrale*, Lipsia, 1829, giriş bölümü, s. VII.
113 Geniş ve yaygın baş.
114 Anlaşıldığına göre burada okunuş tarzı bozulmuştur.

yuvarlak değil) bir alından, ciddi ve kestane renkli badem gözlerden, yuvarlak bir boğazdan, şüphesiz çok modern bir zevke uygun olan "mini mini ayaklar"dan ve kara saçlı bir perideki "çapkınca, fırıl fırıl dönen, baştan çıkarıcı iki göz"den[115] vb. söz etmektedir.

Güzellik ideali hakkında XV. yüzyılın yazılı belgeler bırakıp bırakmadığını söyleyecek durumda değilim. Ressam ve heykeltıraşların eserleri eldeyken böyle belgelere, ilk bakışta sanıldığı gibi, pek ihtiyaç da yoktur denilemez. Çünkü ressamlarla heykeltıraşların gerçekçiliği karşısında belki de edebî eserler ideal bir güzellik tipini yaşatmış olabilirler.[116] XVI. yüzyılda ise Firenzuola, kadın güzelliği üzerine son derece dikkate değer yazısıyla ortaya çıkmaktadır.[117] Her şeyden önce onda, doğrudan doğruya klasik yazar ve sanatçılardan öğrendiği şeyleri, mesela başın uzunluğuna göre ölçek tayinini, birtakım soyut kavramları vb. ayıklamak gerekir. Geri kalan öğeler ise sırf kendi gözlemleridir ve bunları örnek olarak Prato kenti ahalisinden alıp tasvir ettiği birçok kadın ve kızla belgelendirmektedir. Küçük eseri, doğrudan doğruya Pratolu kadınlar önünde verilmiş bir çeşit konferans niteliğindedir ve dolayısıyla bu kadınlar, doğal olarak en keskin eleştirmenler olacaklarına göre, yazarın sıkı şekilde gerçeğe bağlı kalmak zorunda olması gerekir. Kendisinin de açıkça belirttiği gibi o, Zeuxis ile Lucian'ın ilkelerini benimsemekte, en güzel organları ayrı ayrı alıp bir araya getirerek en yüksek güzelliği yaratmaktadır. Cilt ve saçlarda görülen renklerin ifade ettikleri anlamı tanımlamakta ve *biondo*(sarışın)'yu en esaslı ve en güzel saç rengi[118] olarak vasıflandırmaktadır. Yalnız, *bi-*

115 "Due occhi ladri nel loro movimento." Bütün yazı, bu gibi tasvirler bakımından zengindir.

116 Giusto de' Conti'nin *la bella mano* adlı çok güzel türküler kitabında, sevgilisinin meşhur elleri hakkında söylenenler bile, Boccaccio'nun *Ameto*'sunda birçok yerde tasvir edilen peri elleri kadar özellikli değildir.

117 *Della Bellazza delle Donne*: *Opere*, I, Milano 1802. Vücut güzelliğinin ruh güzelliğine işaret ettiğine dair görüşleri için bkz. II, s. 48-52; hikâyelerinin başına konmuş olan "ragionamenti"de. Bu fikri kısmen klasik çağ yazarları tarzında savunan birçok kişi arasında yalnız Castiglione'yi analım, *Il Cortigiano*, L. IV. fol. 176.

118 Bu konuda, renk dolayısıyla, yalnız ressamlar değil, herkes aynı düşüncedeydi.

ondo'dan, tatlı, hafifçe kumrala çalan bir sarı rengi anlamaktadır. Bundan başka saçların sık, kıvırcık ve uzun; alnın açık ve yüksekliğinin iki katı geniş; cildin donuk beyaz (bianchezza) değil, duru ve parlak; kaşların kara, ipek gibi yumuşak, orta kısımları kalın ve burun ile kulaklara doğru incelen bir biçimde; göz akının hafifçe mavimsi olmasını istemektedir. Ona göre göz bebeğinin mutlaka kara olması şart değildir. Gerçi bütün şairler, "*occhi neri*"nin (kara göz) Venüs'ün bir bağışı olduğunu haykırır dururlar; halbuki gök mavi gözler Tanrıçaların bizzat kendilerine özgüdür ve tatlı, şen bakışlı, koyu kestane renkli gözlere herkes hayran kalır. Gözün kendisi iri ve dolgun olmalıdır. Göz kapaklarının en güzeli, beyaz renkte ve henüz görülebilir şekilde kırmızı damarcıklarla bezenmiş olanlardır. Kirpikler ne çok sık, ne çok uzun ve ne de çok kara olmalıdır. Göz çukurunun rengi yanağınkine uymalıdır.[119] Kulak orta büyüklükte, katı ve orantılı, çıkıntılı kısımları yassı kısımlardan daha canlı renkte, ucu saydam ve nar tanesi gibi parlak kırmızı olmalıdır. En güzel şakaklar, beyaz, yassı ve geniş olanlardır.[120] Ya-

119 Bu vesileyle Lucrezia Borgia'nın gözleri hakkında, Ferrara sarayında bir şair olan Ercole Strozza (*Strozii Poetae*, s. 86)'dan alarak, birkaç söz söyleyelim. Bakışlarının gücü öyle bir tarzda vasıflandırılmaktadır ki, ancak bir sanat çağında böyle bir şey mümkün olabilir; eğer şimdiki zamanda bu tarzda bir tasvir yapılmaya kalkışılsa, herhalde yasak edilirdi. Bu gözlerin bazen alevlendirici, bazen de taş gibi kaskatı yapıcı bir güçte olduğu söylenmektedir. Güneşe uzunca bir süre bakan kişi kör olur; kim Medusa'ya bakarsa taş kesilirdi; fakat Lucrezia'nın yüzüne bakan:

Fit primo intuitu caecus et inde lapis. (İlk bakışta kör, sonra da taş olur).

Hatta salonlarındaki, mermerden yapılmış Uyuyan Cupid'in, onun bakışıyla taş kesildiği söylenir:

Lumine Borgiado saxificatus Amor. (Borgia kızının bakışıyla taş olmuş Aşk Tanrısı).

Söz konusu olan Aşk Tanrısı Cupido'nun, Praxiteles'in mi, yoksa Michelangelo'nun mu eseri olduğu üzerine tartışılabilir; çünkü Lucrezia Borgia'nın evinde her iki heykel de vardı.

Başka bir şaire, Marcello Filosseno'ya göre bu bakış, sadece mülayim ve gururlu, "*mansueto e altero*" görünüyordu (Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, VII, s. 306).

O zamanlar, klasik çağın ideal güzellerine benzetmeler yapıldığı da olurdu. On yaşında bir erkek çocuk hakkında *Orlandino*'da (II, kıta 74) şöyle deniliyordu: "*Ed ha capo Romano*" (Onda eski Romalı kafası var).

120 Bu münasebetle Firenzuola, saçlara verilen biçimle şakakların görünüşünün değiştirilebildiğini göz önünde tutarak, saçlara takılan çok fazla çiçeğe karşı eğlenceli bir çıkış yapmaktadır; bu çiçekler, yüzü, "karanfillerle dolu bir çiçek saksısı veya kızartılmak üzere şişe takılmış bir keçi budu gibi" gösterirler. Firenzuola, karikatürize etmeyi gayet iyi bilmektedir.

nakların allığı, çıkıntılara doğru koyulaşınalıdır. Profilin değerini belirlemekte ana öğe olan burun, yukarıya doğru gayet hafifçe ve düzgün bir biçimde incelmelidir; kıkırdağın bittiği yerde hafif bir çıkıntısı bulunabilir, fakat bu, kadınlarda hiç de hoşa gitmeyen şahin burun meydana gelecek dereceyi bulmamalıdır; alt kısmı kulaklardan daha hafif renkte olmalı, fakat donuk beyaza kaçmamalıdır; orta zarı da dudak üzerinde hafif kırmızıya çalmalıdır. Yazarımız, ağzın daha ziyade küçük, fakat ne sivri ve ne de dümdüz olmasını; dudakların ise fazla kalın olmamasını ve zarif bir şekilde üst üste gelmesini istemektedir; ağız, raslantı sonucu olarak (yani gülmeden ve konuşmadan) açıldığı zaman en çok altı diş görünmelidir. Üst dudaktaki çukurcuk, alt dudaktaki latif kabarık, ağzın sol kenarındaki oynak bir gülümseme vb. özel zarafetleri meydana getirirler. Dişler çok ince değil, düzenli, birbirlerinden temizce ayrılmış ve fil dişi renginde olmalıdır. Diş etleri fazla koyu olmamalı, hatta kırmızı kadifeye de benzememelidir. Çene yuvarlak, ne fazla küt ve ne de fazla sivri, ucuna doğru kırmızımsı olmalıdır; çene çukurcuğu bu organın özellikle çekici yanını oluşturur. Boğaz beyaz ve yuvarlak, fazla kısa olmaktansa uzunca olmalıdır; gırtlak kemiği ve çukuru henüz belli edilebilmelidir; boğazın her hareketiyle cilt üzerinde latif kıvrıntılar meydana gelmelidir. Firenzuola, omuzların geniş olmasını istemekte, hatta göğüs genişliğini güzelliğin ilk şartı olarak kabul etmektedir; bundan başka omuzlarda hiçbir kemik görünmemeli, bütün girinti ve çıkıntılar hemen hemen belli olmayacak şekilde hafif ve uyumlu bulunmalı; rengi ise *candidissimo* (bembeyaz) olmalıdır. Bacaklar uzun ve alt kısmı narin olmalı, fakat incik kemikleri büsbütün etsiz kalmamalı ve dolgun beyaz baldırla donatılmış bulunmalıdır. Su mermeri gibi beyaz renkte, ufak fakat sıska olmayan ayaklar, yüksek bilekler (böyle anlaşılıyor) makbuldür. Kolların beyaz ve kabarık yerleri hafifçe kırmızı olmalıdır; yapısı etli ve kaslı, fakat tıpkı İda dağında çobanın önünde duran Pallas'ın kolları gibi yumuşak, kısaca, dolgun, taze ve sıkı olma-

lıdır. Eller özellikle bileklere doğru beyaz, fakat büyük ve dolgunca; dokunulduğu zaman ipek gibi yumuşak; avuç içi pembe, çizgileri az fakat belirli ve birbirlerini kesmeyecek şekilde olmalı; etler fazla kabarık durmamalı; baş parmakla işaret parmağı arasında kalan kısımda canlı bir renk bulunmalı ve kırışıksız olmalıdır; parmaklar uzun, narin ve uçlarına doğru, fark edilecek kadar ince; tırnaklar açık, hafif tümsekli, ne fazla uzun ve ne de dört köşe, uçları bir bıçağın keskin olmayan yanı enliliğinde kesilmiş olmalıdır.

Bu özel estetik kuralların yanında genel estetik kuralları, sadece ikinci derecede bir yer tutmaktadır. Güzel bulma durumunun nihai sebepleri -göz bunlara göre "*senza apello*" hüküm verir- Firenzuola için de, kendisinin açıkça itiraf ettiği gibi, bir sır olarak kalmaktadır. *Leggiadria, Grazia, Vaghezza, Venustà, Maesta* kelimelerini tanımlayışı da, yukarıda söylediğimiz gibi, kısmen fizyoloji yoluyla kazanılmış bilgilerdir, kısmen ise ifade edilmesi mümkün olmayanı ifade etmek için boş yere bir çabadan ibarettir. Gülmeyi, büyük bir ihtimalle eski bir yazara uyarak, ruhun bir parıldayışı diye, oldukça güzel bir tarzda tarif etmektedir.

Ortaçağ'ın sonlarına doğru her memleketin edebiyatında güzellik ilkelerini dogmatik bir şekilde tespit etmek için girişilen bazı çabalara rastlanır.[121] Ancak Firenzuola'nın eseri ile karşılaştırılabilecek bir eser daha bulmak mümkün değildir. Mesela yarım asırdan daha fazla bir zaman sonra yaşayan Brantome, Firenzuola'nın yanında pek yavan kalmaktadır. Çünkü ona hakim olan, güzellik duygusu değil, şehvettir.

En son olarak, gerçek ve hareketli insan hayatına tasvirci olarak katılmak da, insanın keşfi alanında bir eylem sayılabilir.

Ortaçağ edebiyatının bütün komik ve mizahi tarafları, kendi

121 Ozanların (Minnesaenger) güzellik ideali hakkında bkz. Falke, *Die Deutsche Trachten und Modenwelt*, I, s. 85 vd.

amaçlarına erişebilmek için, günlük olaylardan oluşan tabloyu kullanmaktan kaçınamamıştır. Fakat Rönesans çağı İtalyanlarının bu tablo ile ilişkileri büsbütün başka niteliktedir: onlar tabloyu doğrudan doğruya amaç olarak ele almaktadırlar. Çünkü bu tablo, aslında ilginçtir; çünkü her an sihirli havasını soludukları büyük, genel, evrensel hayatın bir parçasıdır. Daha önce alaycı komik, kasaba halkı ile, köylü ve papazlarla eğlenmek için evlerde, sokaklarda ve köylerde dolaşır dururdu. Halbuki şimdi, bunun yerine ve yanı sıra, resim sanatından çok daha önce edebiyatta gerçek günlük hayat sahnelerini yansıtan tabloların (*Genre*) başladığını görmekteyiz. Bundan sonra *Genre* ile *Satir*'in çok kez birbiriyle birleşmesi, ikisinin birbirinden ayrı şeyler olmasına bir engel teşkil etmez.

Dante, kendi iç âlemini bize bu kadar açık bir biçimde tasvir edebilme yeteneğini elde edinceye dek, ne kadar çok dünya olayını dikkat ve ilgiyle seyretmek zorunda kalmıştır.[122] Venedik tersanesindeki faaliyete, kilise kapılarında birbirlerine yaslanan körlere[123] vs. dair verdiği o meşhur tablolar, bunu gösteren biricik deliller değildir. Sadece, ruhun durumunu dış davranış ve hareketlerle tasvir edebilme sanatı göz önünde tutulsa bile, Dante'nin, insan hayatını uzun uzun ve usanmadan etüt ettiğini gösterir.

Daha sonra gelen şairler, bu bakımdan nadir olarak Dante aşamasına erişebilmişlerdir. Hikâyeciler ise, edebî türlerinin yasaları gereği olarak, ayrıntılar üzerinde durmaktan alıkonmuşlardır. Bunlar hikâyelerinin hem giriş hem de esas kısımlarında istedikleri kadar sözü uzatabilirler, fakat bizim *Genre*'den anladığımız anlamda tasvirler yapamazlar. Bu çeşit tasvirlere, ancak klasik çağ kültürünün uyanmasından sonra rastlamak mümkündür.

Burada yine, her şey karşısında anlayış gösteren adam, yani Aeneas Sylvius karşımıza çıkmaktadır. Yalnız doğa manzaralarının güzelliği veya antika eserler olarak ilginç bulunan şeyler değil, günlük

122 Mekân duygusuna gerçekten sahip olduğuna daha önce değinmiştik.
123 Inferno XI, 7. Purgat. XIII, 61

hayatın her canlı sahnesi de, tasvir etmeye itmektedir onu.[124] Anılarında, o devirde kimsenin üzerinde kalem oynatmaya değer görmeyeceği sahneleri tasvir eden pek çok yer vardır. Bunlardan yalnız Bolsena gölündeki kürek yarışını burada anacağız.[125] Klasik çağ epistolograf veya hikâyecilerinden hangisinin etkisine kapılarak böyle gerçek hayat tabloları tasvir etme yoluna sürüklendiğini tespit etmek kabil değildir. Esasen, klasik çağ ile Rönesans arasındaki fikir ilişkileri çoğunlukla son derece nazik ve esrarlı bir mesele olarak kalmaktadır.

Avlanmalar, seyahatler, törenler vb. hakkında yukarıda sözünü ettiğimiz Latince tasvirî şiirler de bu türdendir. İtalyanca'da da aynı türe rastlanmaktadır. Mesela Poliziano ile Luca Pulci tarafından tasvir edilen Mediciler'in meşhur atlı oyunları böyledir. Asıl epik şairler, Luigi Pulci, Bojardo, ve Ariosto, konuları tarafından daha hızlı bir şekilde ileriye doğru sürüklenmektedirler. Bununla beraber hareketli sahneleri gayet kolay ve çok dikkatli bur şekilde tasvir etmiş olmalarını, ustalıklarının ana öğesi olarak kabul etmek zorundayız. Franco Sacchetti, ormanda yağmura yakalanan bir grup güzel kadının kısa sözlerini tekrarlayarak eğlenmektedir.[126]

Hareketli hayat sahnelerini canlandıran başka tasvirler, her şeyden önce savaş tarihi yazarlarında görülmektedir. Elimizde daha eski bir devirden kalma uzun bir şiir vardır.[127] Bunda XIV. yüzyıl ücretli askerlerinin katıldıkları bir meydan savaşı gerçeklere büyük bir sadakatle anlatılmaktadır; çağrışmalar, komutlar ve askerler ara-

124 Sarayında soytarı olarak Floransalı Greco'yu barındırdığı iddiaları ciddiye alınmamalıdır: "Hominem certe cuiusvis mores, naturam, linguam cum maximo omnium qui audiebant risu facile exprimentem" (Herhangi birinin huyunu, tabiatını, konuşma tarzını kolaylıkla taklit eden ve dinleyenleri güldüren bir adam). Platina, *Vitae Pontiff*, s. 310.

125 *Pii II. Comment.* VIII, s. 391.

126 *Caccia* diye anılan bu yazı, Castiglione'nin *Eklogc*'sine "yorum" içinde basılmıştır.

127 Bkz. Floransalı Giannozzo'nun *Serventese*'si: Trucchi, *Poesie Italiane Inedite*, II, s. 99. Sözler, kısmen hiç anlaşılamıyor; yani gerçekten veya sözde ücretli askerlerin dillerinden alınmış. Macchiavelli'nin 1527 tarihinde Floransa'daki veba salgınını tasvir eden yazısı da bir bakıma bu türden sayılır. Burada korkunç bir sefaletin bazı sahneleri, canlanmış ve sanki dile gelmiş olarak yansıtılmaktadır.

sındaki konuşmalar, olduğu gibi yansıtılmaktadır.

Fakat bu edebî türün en fazla dikkate değer ürünleri, köylülerin hayatını realist bir şekilde tasvir eden ve özellikle Lorenzo Magnifico ile çevresindeki şairlerin meydana getirdikleri eserlerdir.

Petrarca[128] zamanından beri, çoban ve köy hayatını kendine konu edinen, herkesçe kabul edilmiş, içtenliksiz bir edebiyat türü vardı. Dizeleri ister Latince, ister İtalyanca olsun, bu, Vergilius'un bir taklidinden başka bir şey değildi. Bu türün yan bir kolu olarak, Boccaccio'dan Sannazaro'nun *Arcadia*'sına kadar, pastoral romanlara ve daha sonraları da Tasso ve Guarini tarzında pastoral komedilere rastlamaktayız. Nesir olsun nazım olsun, son derece güzel ve mükemmel olan bu eserlerde çoban hayatı, büsbütün başka bir kültür çevresine özgü olan duygulara giydirilmiş, sadece ideal bir kılıktan ibaret kalmaktadır.[129]

Fakat XV. yüzyıl sonlarına doğru, bunun yanı sıra köy hayatının, gerçekte olduğu gibi, günlük sahneleriyle şiire girdiği görülmektedir. Böyle bir şey ancak İtalya'da mümkündü. Çünkü yalnız orada gerek işçi ve gerekse toprak sahibi olarak köylü, bazen kaderin ne kadar ağır sillelerine uğrarsa uğrasın, insan haysiyetine, kişi özgürlüğüne ve istediği yerde serbestçe oturma hakkına sahip bulunmaktaydı. Kent ile köy arasındaki ayrılık, kuzey ülkelerinde olduğundan çok daha azdı. Birçok küçük şehir topluluğu akşamları kendilerini kentli sayabilen köylülerden oluşmaktaydı. Comolu duvarcılar hemen hemen bütün İtalya'da dolaşıp durmaktadırlar. Çocuk Giotto, koyunlarından serbestçe ayrılarak Floransa'da bir mesleğe kapılanabiliyordu. Genel olarak köylerden kentlere sürekli bir insan akını vardı ve bu göçleri yapanlar, başlıca belli dağlık bölge-

128 Boccaccio'ya göre Dante, daha o zaman, büyük bir ihtimalle Latince olarak, iki ekloge (çoban hayatı üzerine şiir) yazmıştı (*Vita di Dante*, s. 77).

129 Boccaccio, *Ameto*'sunda, bir çeşit mitolojiye bürünmüş *Decamerone*'yi göstermekte ve bazen komik bir şekilde aşırı gitmektedir. Perilerden biri sadık bir Katoliktir ve Roma'daki papazlar ona kötü niyetle bakmaktadır; bir başkası ise evlenir. *Ninfale Fiesolano*'da, gebe peri Mensola, "yaşlı, akıllı bir peri"nin öğütlerine başvurur.

lerin halkıydı.[130] Gerçi kültürlü ve kentli olma gururu, şair ve hikâyecilere *Villano* (kentli) ile alay etmeye hâlâ kâfi gelmekte[131] ve tuluat komedisi de geri kalanı tamamlamaktadır; fakat hiçbir yerde, Fransa'nın aristokrat taşra şairlerinde ve kısmen tarih yazıcılarında görülen, *Vilains*'lere karşı o zalim, o küçümser sınıf kini ve garezinden en ufak bir ize bile rastlayamıyoruz. Tersine olarak[132] İtalya'da her edebî türün temsilcileri, köylü hayatında kendini gösteren her önemli ve büyük olayı kendiliklerinden takdir ediyor ve özel şekilde üzerinde durarak değerlendiriyorlar. Giovanni Pontano, Abruzzi bölgesinde oturan yabanıl dağ halkının ruh kuvvetlerinden, örnekler vererek hayranlıkla bahsetmektedir.[133] Gerek biyografi derlemelerinde ve gerekse hikâyelerde, iffetlerini veya ailelerini savunma[134] uğrunda canlarını feda eden kahraman köylü kızı tiplerine de[135] rastlanmaktadır.

Köy hayatının şiire konu yapılması, bu koşullar altında mümkün olmuştur. Bu alanda, bir zamanlar çok okunan ve bugün de

130 B. Mantuanus (Eclog. VIII), her işte kullanılmaya elverişli olan Monte Baldo ve Val Sassina ahalisi hakkında şöyle diyor: "Nullum est hominum genus aptius urbi." Bilindiği gibi, bugün de, bazı bölgelerin halkı, büyük şehirlerde belli birtakım işler için bir çeşit ayrıcalığa sahiptir.

131 Belki de en kuvvetli parçalardan biri: *Orlandino*, V, kıta 54-58.

132 Lombardiya'da soylular, XVI. yüzyıl başlarında köylülerle dans etmekten, güreşmekten, atlamaktan ve bahisli koşu yarışması yapmaktan çekinmezlerdi, *Il Cortigiano*, L. II, fol. 54. *Trattato del Governo della Famiglia*, 1.86'da sözü edilen A. Pandolfini, kiracılarının hırs ve dalavereleri karşısında, bu sayede bu adamlara nasıl muamele edileceğini öğrenmek mümkün oluyor diye kendilerini avutan çiftlik sahiplerinden biri sayılabilir.

133 G. Pontano, *De Fortitudine*, lib. II.

134 Ne genel olarak ve ne de bölgelere göre, İtalyan köylüsünün hayat şartları hakkında kesin bilgi verebilecek durumdayız. O vakitler serbest toprak mülkiyeti ve kirayla işletilen topraklar arasındaki ilişki ve farkların ne olduğunu, her ikisinin bugüne göre yükümlülüklerinin derecesini, bu konuları özel olarak inceleyen eserler bize öğretecektir; şimdilik bu nitelikte çalışmalar elimizde yoktur. Fırtınalı zamanlarda köylüler, bazen korkunç derecede vahşileşirler (Archiv. Stor., XVI, I, s. 451 vd.; Corio, fol. 259; *Annales Foroliv.*: Murat XXII. Col. 227); fakat hiçbir yerde bir köylü ayaklanması meydana gelmez. Placenza yakınlarındaki köylülerin 1462 tarihinde çıkardıkları ayaklanma, oldukça önemli ve aslında çok ilginçtir. Krş. Corio, *Storia di Milano*, fol. 409; *Annales Placent.*: Murat., XX, Col. 907; Sismondi, X. s.138.

135 Valletinalı ünlü köylü kadın Bona Lembarda'yı, Condottiere Pietro Brunnoro'nun eşi olarak, Jacobus Bergomensis'den ve Porcellius'dan tanıyoruz: Murat., XXV, Col. 43.

okunmaya değer olan Battista Mantuvano'nun *Ecloge*'lerini her şeyde önce anmak gerekir. Şairin ilk eserlerinden biri (aşağı yukarı 1480'de yazmıştır) olan bu şiirler, asıl pastoral şiirin tam örnekleri olmayıp, aynı konu üzerinde o zamana kadar yazılmakta olan basmakalıp tarzda karışık bir halde bulunmaktadır; bununla beraber yine de pastoral tarafı ağır basmaktadır. Esas itibarıyla burada, iyi düşünen bir köy papazının fikirleri, belli ölçüde bir aydın düşünüş çabasıyla belirtilmektedir. Bir Karmelit Tarikatı rahibi sıfatıyla yazar, köylülerle çok düşüp kalkmış olsa gerektir.

Ancak Lorenzo Magnifico, tamamıyla başka cinsten bir kuvvetle, kendini köy dünyasına nakletmiştir; onun *Nencia di Barbarino* adlı eseri,[136] sanki Floransa yöresindeki halk türkülerinin, sekiz mısralı şiirler ırmağı halinde akıp giden özleriymiş gibi okunmaktadır. Şairin objektifliği o tarzdadır ki, konuşturduğu kişiye (Nencia'ya aşkını ilan eden köylü delikanlı Vallera'ya) karşı sempati mi duyuyor, yoksa onunla alay mı ediyor anlaşılamamaktadır. Pan ve Nymphe'lerle dolu basmakalıp pastoral türe karşı bilinçli bir karşıtlık kendini göstermektedir. Lorenzo, bile bile, sade köylü hayatının kaba gerçekçiliğine bağlı kalıyor; bununla beraber eseri, bir bütün olarak gerçek şiir etkisi yapıyor.

Luigi Pulci'nin *Beca da Dicomano*'su[137] genellikle Lorenzo'nun *Nencia*'sına paralel bir eser olarak kabul edilir. Ancak burada derin bir objektif ciddiyet eksiktir. *Beca*, sadece halk hayatından sahneler tasvir etmek için içten gelen bir istekle değil, daha çok bu tarzda başarılı bir eserle kültürlü Floransalıların takdirlerini kazanmak amacıyla yazılmıştır. İçindeki hayat sahnelerinin ve münasebetsizliklerin çok daha büyük ölçüde ve kasıtlı olarak kaba düşmesi, bu sebeptendir.

Bu tarzı temsil eden şairlerin üçüncüsü, Latince Hexameter'ler-

136 *Poesie di Lorenzo Magnifico*, I, s. 37 vd. Alman ozanları devrinden kalma olup Neithard von Reuenthal imzasını taşıyan çok dikkate değer şiirler, sadece şövalyenin kendini eğlendirmek istediği sahneler ölçüsünde köylü hayatını yansıtmaktadır.
137 *A.g.e.*, II, s. 149.

le yazdığı *Rusticus*[138] adlı eseri ile Angelo Poliziano'dur. Bu eserde, Vergilius'un *Georgica*'sının etkisinden tamamıyla uzak kalarak. Toscana köylüsünün bir yıllık hayatını anlatır. Tasvirine, köylünün yeni bir sapan imal ettiği ve kış ekimini yaptığı güz mevsiminin sonlarından başlar. Baharda kırı tasvir eden parçalar son derece zengin ve güzel olduğu gibi, pek hoş yaz sahnelerine de yer yer rastlanmaktadır. Fakat bağ bozumu bayramını anlatan parça, bütün yeni Latince şiirin bir incisi sayılabilir. Poliziano İtalyanca da şiir yazmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, Lorenzo'nun çevresinde, aşağı tabakaların şiddetle çalkalanan hayatlarından sahneleri realist olarak tasvir etmek hoşgörüyle karşılanırdı. *Canzone Zingaresca*[139](Çingenenin Aşk Türküsü) şiiri, herhangi bir sınıf içine şiir bilinci ile kendini nakletmek gibi tamamıyla modern olan bir eğilimin herhalde ilk örneklerinden biridir. Mizah amacıyla buna benzer girişimler öteden beri yapılmamış değildi[140]; Floransa'da yapılan maskeli alaylarda söylenen şarkılar, bunun için, her karnaval vaktinde ele geçen fırsatlar veriyordu. Fakat şimdi yeni olan şey, başka birisinin duygu dünyası içine nüfuz etme olgusuydu. Böylece *Nencia* ile bu *Canzone Zingaresca*, şiir tarihinde dikkate değer bir yeniliğin başlangıcı oluyordu.

Son olarak burada da, kültürün sanata nasıl öncülük ettiğine, nasıl yol hazırladığına işaret etmek zorundayız. *Nencia*'nın yazılış tarihinden Jacopo Bossano ve okulunun günlük hayat sahnelerini canlandıran resim sanatının ortaya çıkışına kadar tam seksen yıllık bir zaman geçmiştir.

Gelecek bölümde görülecektir ki, İtalya'da o zaman sınıflar arasındaki doğuştan ayrılıklar geçerliliğini kaybetmiştir. İlk kez olarak

138 *Deliciae Poetar. Ital.*'de ve Poliziano'nun eserlerinde. Buna benzer bazı şeyler kapsadığı söylenen Rucellai ve Alamanni'nin didaktik şiirlerinden faydalanacak durumda değilim.

139 *Poesie di Lorenzo Magnifico*, II, s. 75.

140 Çeşitli ağızların taklit edilmesi gibi. Herhalde bu taklitlere, bahis konusu bölgelerde yaşayan insanların kendilerine özgü tavır ve hareketleri de ilave edilmiş olsa gerektir.

bu ülkede, insanın ve insanlığın, kendi derinliklerindeki cevherleri öğrenmiş, kendini keşfetmiş olmasının şüphesiz bunda büyük bir payı vardır. Rönesans'ın bu tek sonucu bile, ona sonsuz şükran duyguları beslememize yeter. Mantıksal bir kavram olarak insanlık, öteden beri bilinen bir şeydi, fakat burada bir gerçek oluyordu.

Bu alanda en yüksek sezişleri, insan şeref ve haysiyeti hakkındaki söylevinde[141] Pico della Mirandola ifade etmiştir; bu fikirler, haklı olarak, o kültür çağının en yüce vasiyetnamelerinden biri sayılabilir: Tanrı, yaratış günlerinin sonunda, evrenin yasalarını anlasın, güzelliğini sevsin ve büyüklüğüne hayran kalsın diye insanı yarattı. Onu sabit bir yere, belli bir işe, hiçbir zorunluluğa bağlamadı; tersine, ona hareket kabiliyeti ve serbest irade bahşetti. Yaratıcı, Âdem'e şöyle dedi: "Kolaylıkla etrafına bakasın ve mevcut bütün şeyleri görebilesin diye seni dünyanın orta yerine koydum. Kendine serbestçe şekil veren ve kendini yok eden yine kendin olasın diye, seni ne semavî ve ne de dünyevi, ne ölümlü ve ne de ölümsüz, yalnız bir varlık olarak yarattım; sen hayvanlığa kadar soysuzlaşabilirsin ve Tanrı'ya benzer bir varlık olarak yeniden doğabilirsin. Hayvanlar, yaşadıkça kendilerine gerekecek şeyleri ana karnından birlikte getirirler; yüksek ruhlar, daha baştan veya kısa bir zaman sonrasından[142] itibaren ne idiyseler sonuna kadar öyle kalırlar. Serbest iradeye bağlı olarak gelişen ve büyüme imkânına sahip olan yalnız sensin; çeşitli bir hayatın tohumları yalnız senin içindedir."

141 Pico, *Oratio de Hominis Dignitate*: *Opera*'da ve ayrıca yapılan tek baskılarda.
142 Lucifer (karanlıklar hükümdarı olarak Şeytan'ın adı) ve arkadaşlarının itibardan düşmelerine yapılmış bir telmihtir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TOPLANTILAR VE ŞENLİKLER

Tamamıyla biçimlenmiş bir bütün halindeki her kültür çağı, yalnızca devlet topluluğunun hayatında, dinde, sanat ve bilimde kendine özgü anlatımını bulmakla kalmaz; bundan başka toplum hayatına da özel damgasını vurur. Böylece Ortaçağ, ayrı ayrı ülkelere göre pek değişmeyen bir saray ve soylular göreneğiyle protokolünü ve belli bir orta tabaka halk hayatını meydana getirmişti.

İtalyan Rönesansı'nın yarattığı gelenek ise, en önemli öğeler bakımından, Ortaçağ ile karşı tam bir karşıtlık oluşturur. Daha temelinde büyük bir başkalık kendini gösterir: Yüksek sınıf topluluklarına girebilmek için insanlar arasında artık "*kast*" ayrılıkları gözetilmemektedir. Yalnız bugünkü anlamda kültür sahibi olan bir tabaka vardır. Doğuş ve köken, ancak zengin bir miras ve huzurla birleşirse etkili olmaktadır. Fakat bu, salt anlamda alınmamalıdır. Çünkü Ortaçağ'ın sınıf ayrılıkları, sırf İtalya dışı ülkelerin aristokrat sınıflarıyla derece eşitliğini korumak amacıyla olsa da, bazen daha az ve bazen daha çok olmak üzere, hâlâ kendini hissettirmektedir. Bununla beraber toplumsal sınıfların modern anlamda birbirleriyle kaynaşması, açık olarak zamanın genel çizgisini oluşturmaktadır.

Bunda en önemli rolü oynayan etken, soylularla halkın en az XII. yüzyıldan beri[1] kentlerde bir arada oturmaları gerçeği olmuştur. Bir arada yaşayış sayesinde her iki sınıf acı tatlı günleri birbiriyle paylaşmıştır; ayrıca, dünyaya dağ başındaki şatosundan bakan

1 Piemonte soylularının kent dışı şatolarında oturmaları bir istisna olarak göze çarpıyordu. Bandello, II, Nov. 12.

bir feodal görüşün meydana gelmesi önlenmiştir. Bundan başka İtalya'da Kilise, Kuzey ülkelerindekinin tersine olarak, soylu ailelerin küçük oğullarına dirlik (apanage) sağlamak için kendini sömürtmeye hiçbir zaman izin vermemiştir. Piskoposluklar, başpapazlıklar ve başrahiplikler çok kez garip gerekçelerle şuna veya buna veriliyordu; fakat bu görevlendirmeler, esas bakımından ailenin soy ağacına göre yapılmazdı. Gerçi İtalya'da piskoposlar, sayıca daha çok, daha fakirdiler ve kural olarak, her türlü cismani egemenlik hakkından yoksun bırakılırlardı; fakat buna karşılık katedrallerinin bulunduğu kentlerde otururlar ve kendi toplumları ile birlikte bu kentlerdeki kültürlü halkın bir öğesini meydana getirirlerdi. Sonra, mutlak hükümdarlar ve tiranlar ortaya çıktıkları zaman, kentlerin çoğunda soylular, kendilerine özel bir hayat yaratmak zorunda kalıyorlardı ve bunun için de ellerinde maddi imkânlar vardı. Yeni hayat, siyasi tehlikelerden korunmuş ve her çeşit dünya zevkleriyle süslenmişti; aynı zamanda, soylular sınıfından olmayan zengin ailelerin hayatlarından şüphesiz ki farklı değildi. Şimdi öyle bir zaman gelmiştir ki, yeni şiirle edebiyat, Dante'den beri herkesin[2] meşgul olduğu bir nesne olmuştu; üstelik klasik çağ kültürü uyanmış ve insanla insan olarak ilgilenmeye başlanmıştı; Condottiere'ler hükümdar oluyorlardı; tahta oturmak için yalnız soylu bir aileden doğmuş olmak değil, fakat meşru bir evliliğin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olma şartı bile ortadan kalkmıştı. İşte o zaman bir eşitlik çağı doğmuş, aileden gelme soyluluk inancı büsbütün kaybolmuş sayılabilirdi.

Teori bakımından, klasik çağ düşünürlerine gidildiği takdirde, yalnız Aristoteles'e dayanarak soyluluğu kabul ya da reddetmek mümkündü. Mesela Dante,[3] Aristoteles'in, "soyluluk yüksek yeteneklere ve miras yoluyla gelen servete dayanır" biçimindeki tanım-

2 Matbaanın icadından çok daha önce böyleydi. Hayli yüksek sayıda yazma kitap, bunlar arasında en iyileri, Floransalı işçilere aitti. Eğer Savonarola döneminde yakılmamış olsaydı, bu kitaplardan çok daha fazlası bize kadar gelirdi.
3 Dante, *De Monarchia*, L. II. cap. 3.

lamasından, "soyluluk kişisel yeteneklere ya da ataların meziyetlerine dayanır" sözünü çıkarmaktadır. Fakat çıkardığı bu sonuçla tatmin edilmiş olmadığını da başka yerlerde ifade ediyor: *Cennet*'te atası Cacciaguida ile konuşurken, soylu bir kökenden geldiğini andığı için kendi kendini azarlıyor;[4] çünkü soyluluk bir mantodur ve zaman, her gün yeni değerler eklenmezse, bu mantodan sürekli olarak kırpar durur. *Convito*[5]'sunda ise, ***nobile ve nobillità*** (***soylu*** ve ***soyluluk***) kavramını her türlü doğuş şartlarından hemen hemen tamamıyla çözmekte, yüksek ahlâk ve fikir yeteneklerine bağlamaktadır. *Nobilità*'yı *filosofia*'nın kız kardeşi olarak saymakla da, kültüre fazla bir önem vermiş oluyor.

İtalyanların dünyayı görüş tarzı üzerinde hümanizmin etkisi günden güne arttıkça, insan değerini ölçüye vurmakta "doğuş"un rolü olmadığına dair inançları da kuvvetleniyordu. XV. yüzyılda artık geçerli olan teori buydu. ***Soylular Hakkında***[6] başlıklı diyaloğunda Poggio, karşılıklı konuşturduğu Niccolo Niccoli ve büyük Cosimo'nın kardeşi Lorenzo Medici ile artık kişisel yararlıktan başka hiçbir soyluluğun mevcut olmadığı üzerinde mutabık kalmaktadır. Genel inanca göre soylular hayatının ayrılmaz, zorunlu öğeleri sayılan birtakım şeylerle ağır şekilde alay edilmektedir. "Bir insan, ataları ne kadar uzun zaman haydutluk yapmışsa, o oranda gerçek soyluluktan uzaklaşmıştır. Kuşbazlık ve avcılık çabaları, avlanan hayvanların yuvalarında aranacak Hint sünbülü kokusu kadar az soyluluk kokar. Eskilerin yaptıkları gibi toprağı işlemek, orman ve dağlarda anlamsızca dolaşıp durmaktan -insan en çok bu sırada hayvana benzer!- çok daha soyluca bir iştir. Bu gibi şeyler belki bir dinlenme aracı olabilir, ama hiçbir zaman hayat boyu sürecek bir uğraş olamaz." Fransız ve İngiliz şövalyelerinin kentler dışındaki ya da ormanlar arasındaki şatolarında geçirdikleri hayat, hatta Alman-

4 Paradiso, XVI, başlangıç.
5 Dante, *Convito*, Trattato IV; hemen hemen eserin her yerinde.
6 *Dial. De Nobilitate: Poggii Opera.*

ya'daki çapulcu şövalyelik, soyluluğa tamamıyla aykırı görünmektedir. Bunun üzerine söz alan Lorenzo Medici, bir dereceye kadar soylular tarafını tutuyor. Fakat bunu yaparken, karakteristik olarak, doğuştan bir duyguya değil, Aristoteles'e dayanır. *Politika*'nın V. kitabında, bu Yunanlı filozofun, soyluluğu, var olan bir şey olarak kabul ettiğini ve kişisel yeteneklerle miras yoluyla gelen servete dayanır diye tanımladığını delil olarak ileri sürer. Bunun üzerine Niccoli şöyle cevap verir: "Aristoteles bunu kendi kanaati olarak değil, genellikle benimsenen bir fikir olarak söylemiştir; asıl kendi düşüncesini ifade ettiği *Ahlâk*'ında, gerçekten iyi olan şeyi elde etmeye uğraşan insanı soylu insan diye vasıflandırıyor." Lorenzo Medici, soyluluğun Yunanca karşılığı olan *Eugenia* kelimesinin iyi soydan doğma anlamına geldiğini boş yere ileri sürer; Niccoli ise Latincesini, yani *dikkate değer* anlamına gelen *Nobilis* kelimesini daha doğru bulur; çünkü bu terim, soyluluğu, görülen işlere, kişinin fiillerine bağlamaktadır.[7] Bu düşüncelerden başka, İtalya'nın çeşitli yerlerinde soyluların durumu aşağıdaki şekilde belirtilmektedir: Napoli'de soylular tembeldir ve ne malikâneleriyle, ne de aşağılık bir iş diye saydıkları ticaretle uğraşırlar; ya evde gün öldürür[8] veya ata binerler. Roma soyluları da ticareti küçümser, fakat malikânelerini kendileri işletirler; hatta toprağı işleyen kimselere, soyluluk aşamasına yükselme yolu kendiliğinden açılır[9]; böylelikle elde edilen aşama, köy soyluluğu olmakla beraber yine de saygıya değer bir soyluluktur." Lombardiya'da da soylular, kendilerine miras kalan çiftliklerin geliriyle geçinirler. Bu bölgede iyi soydan gelmek ve bayağı işlerle uğraşmaktan kendini alıkoymak, soyluluk için yeterli-

7 Doğuştan soyluluğa karşı beslenen bu hor görme duygusuna, sonradan hümanistlerde sık sık rastlanmaktadır. En sert saldırıları içeren parçalar için bkz. Aen. Sylvius, *Opera*, s. 84 (*Hist. Bohem.*, cap. 2) ve s. 640 (Lucretia ile Euryalus hikâyesi).

8 Hem de başkentte. Krş. Bandello, II, Nov. 7. G. P. Antonius (burada soyluların kuvvetten düşmesi, Aragon Hanedanı'nın gelişiyle başlatılmaktadır).

9 Bütün İtalya'da, hiç değilse topraktan oldukça yüksek gelire sahip olanlarla soylular arasında bir ayrım gözetilmiezdi.

dir.[10] Venedik'te *nobili* (*zâdegân*), devlet işlerini elinde bulunduran sınıftır ve hepsi ticaretle uğraşır. Cenova'da da aynı hâl görülmekte olup soylu olanlar ve olmayanların hepsi tüccar ve gemicidirler ve yalnız geldikleri soya göre birbirlerinden ayrılırlar; pek az sayıda olmakla beraber bazı soylu kişilerin yol kesen haydutlar olarak dağ şatolarında pusuda bulundukları da bir gerçektir. Floransa'da eski soyluların bir kısmı kendini ticarete vermiştir. Şüphesiz sayıca çok daha az olan öteki kısmı ise sanları ile övünürler ve kuşbazlıkla avcılıktan başka bir iş yapmazlar.[11]

Önemli olan nokta şuydu ki, hemen hemen bütün İtalya'da asil bir soydan gelmiş olmakla övünenler de, kültür ve servet sahibi kimseler karşısında böbürlenecek durumda değildiler; özel siyasal haklarıyla ayrıcalıkları, kendilerine yüksek bir sınıf duygusu ve bilinci sağlayamamaktaydı. Yalnız Venedik bu bakımdan görünüşte bir istisna teşkil etmektedir; çünkü Venedik soylularının (*nobili*) hayatı öteki hemşehrilerinin hayatından tamamıyla farksız olup, ancak şeref aşamalarıyla ilgili pek önemsiz birtakım hak ve ayrıcalıklarla bunlardan ayrılır. Napoli'ye gelince burada durum şüphesiz başkadır. Napoli, Rönesans fikir hareketinin tamamıyla dışında kalmıştır. Bunun en başta gelen sebebi, soyluların kendilerini ayrı tutmakta gösterdikleri titizlikle lüks düşkünlüğü olmuştur. Bu memlekette Ortaçağ Langobard, Norman ve bir de daha sonraki Fransız feodalitelerinin etkileri hâlâ kuvvetle yaşıyordu; üstelik de, daha XV. yüzyılın ortalarından önce burada Aragon Hanedanı'nın egemenliği kurulmuştur. Böylece İtalya'nın başka bölgelerinde yüz yıl

10 Bandello, usülsüz ve münasebetsizce evliliklere karşı tekrar tekrar yaptığı hücumlarıyla, Kuzey İtalya soyluları hakkında bir değer hükmü vermek hususunda hiç de önemsiz bir kaynak değildir: Bandello, I, Nov. 4, 26; III, 60.; IV, 8. Tüccar olarak Milano soyluları bir istisna teşkil eder: Bandello, III, Nov. 37.

11 Macchiavelli'nin sert hükmü (*Discorsi* I, 55) yalnız hâlâ feodal ayrıcalıklara sahip, büsbütün işsiz güçsüz, siyasi bakımdan karıştırıcı ve kışkırtıcı bir unsur olan soylular hakkındadır. En çok dikkate değer fikirlerini, esas itibarıyla İtalya'da geçirdiği hayata borçlu olan Agrippa von Nettesheim, eserinin bir bölümünü soylulara ve hükümdarlara ayırmıştır (*De Incert. et Vanitate.*, cap. 80). Buradaki her yerden daha sert hükümler, esas itibarıyla Kuzey Avrupa ülkelerinde görülen fikir kaynaşmalarının ürünüdür.

daha sonra görülecek toplumsal değişmeler, her yerden önce Napoli'de meydana geldi: hayat, ana öğesi olan çalışmayı aşağılık saymak ve soyluluk şanlarına düşkünlükten ibaret olmak üzere, kısmen İspanyollaştırıldı. Bunun etkisi, daha 1500 tarihinden önce küçük kentlerde bile kendini gösterdi. La Cava'dan şöyle bir yakınma yükseliyordu: "Burası, duvarcı ve dokumacı ustaları ile dolu olduğu sürece, atasözü olacak kadar zengin bir yerdi; duvarcı aletleriyle dokuma tezgâhları yerine mahmuz ile üzengiden ve altın yaldızlı bel kayışlarından başka bir şey görülmediği, herkesin hukuk veya tıp doktoru, noter, subay veya şövalye olmaya çabaladığı bugün ise, derin bir sefalet hüküm sürüyor."[12] Floransa'da buna paralel bir gelişme ancak Cosimo zamanında görülmüştür. Şimdi, ticaretle zanaatı aşağı gören delikanlıları şövalye olarak St. Stephan Tarikatı'na kabul ettiği için, Cosimo'ya teşekkür edilmektedir.[13] Bu düşünüş tarzı, miras haklarından faydalanabilmek için erkek çocuklara bir mesleğe kapılanmayı şart koşan eski Floransa zihniyetine tam bir karşıtlık teşkil etmektedir.[14]

Fakat özel bir çeşit unvan düşkünlüğü, özellikle Floransalılarda, çoğu kez komik bir tarzda olmak üzere, sanatla kültürün eşit yapıcı etkisi önüne dikilmektedir. Bu, aslında bütün itibarını kaybettiği bir zamanda bir moda çılgınlığı olarak ortaya çıkan, şövalye sanını kazanmak ihtirasıdır.

XIV. yüzyıl sonlarına doğru Franco Sacchetti[15] şöyle yazıyor: "Birkaç yıl önce her insan, ekmekçiye varıncaya kadar her işçinin, hatta yün tarayıcıları ile tefecilerin, kalpazan ve rezil kimselerin, kendilerini nasıl şövalye yaptırdıklarını görebilirdi. Bir memurun, küçük bir kasabaya *Rettore* (başkan) olarak gidebilmek için neden

12 Massuccio, Nov. 19.

13 Jac. Pitti'den I. Cosimo'ya: Archiv. Stor., IV, II, s. 99. Kuzey İtalya'da buna benzer şeyler ancak İspanyol egemenliğinden sonra ortaya çıkmıştır. Bandello, II. Nov. 40 bu dönemin ürünüdür.

14 Gerçi XV. yüzyılda Vespasiano Fiorentino (s. 518, 632), "Zenginler kendilerine miras kalan serveti çoğaltmamalı, tersine, bütün gelirlerini her yıl harcamalıdırlar!" demiştir; fakat bir Floransalının ağzından çıkan bu söz, yalnız büyük toprak sahipleri hakkında geçerli olabilir.

15 Franco Sacchetti, Nov. 153. Krş. Nov. 82 ve 150.

şövalye sanına ihtiyacı olsun? Yalnız ekmek parası getiren gelişigüzel bir mesleğe bu san hiç yakışmıyor. Zavallı san, ne kadar düştün! Bu şövalyeler, şövalyeliğe özgü olan bir yığın yükümlülüklerin tam tersini uyguluyorlar. Okuyucularım şövalyeliğin ölmüş olduğunu anlasınlar diye bunların sözünü ettim.[16] Madem ki, ölmüş kimselere de şövalyelik sanı verecek kadar ileri gidilmiştir, o halde ağaçtan veya taştan bir figür, hatta bir öküz bile şövalye yapılabilir." Sacchetti'nin, bu yargılarını dayandırdığı belgeler olarak anlattığı hikâyeler, gerçekte yeter derecede canlıdır. Bunlarda okuduğumuza göre, Bernabo Visconti, bir içki yarışmasının galibine ve sonra da mağlubuna, alay ederek şövalyelik sanını tevcih ediyor; kalkanlarındaki süsleri ve nişanlarıyla Alman şövalyeleri gibi gülünç hale sokuluyorlar... Daha sonraki bir dönemde Poggio,[17] atsız ve talimsiz şövalyelerle alay ediyor. Tarikatın bahşettiği ayrıcalıklardan faydalanmaya, örneğin bayraklarla atına binerek gitmeye kalkışan herkes, Floransa'da hem hükümet karşısında ve hem de şövalyelikle alay eden kişilerin gözünde güç bir durıma düşerdi.[18]

Yakından bakılacak olursa görülecektir ki, doğuştan gelen soylular ile ilgisi bulunmayan böyle bir şövalyelik, kısmen sırf gülünç ve san düşkünü bir gururdan ibarettir; fakat aynı zamanda işin bir de başka yüzü bulunmaktadır. Gerçekten de atlı oyunlar devam ediyordu ve buna katılmak isteyen herkes şekil bakımından şövalye sanına sahip olmak zorundaydı. Fakat kapalı bir yarış alanında mücadele, hem de düzenli olarak yapılan ve duruma göre bazen çok tehlikeli olabilen mızrak atma yarışmaları, kuvvet ve cesaret göstermek için iyi bir fırsat teşkil etmektedir; hangi kökenden gelirse gelsin her gelişmiş birey, bu fırsatı kolay kolay elden kaçırmak istemez.

Petrarca'nın at sırtında silah atma oyunlarını tehlikeli bir delilik sayarak buna karşı cephe almış olması hiçbir yarar sağlamamıştı. Onun, "Scipio ve Caesar'ın böyle oyunlar oynamış olduklarına hiç-

16 "Che la cavalleria è morta" (Şövalyelik ölmüştür).
17 Poggius, *De Nobilitate*, fol. 27.
18 Vasari III, 49 ve not, Vita di Dello.

bir kitapta rastlanmıyor!"[19] diyen acıklı çığlığına aldırış eden olmamıştı. Atlı oyunlar özellikle Floransa'da yayılmıştı; halk, bu çeşit oyunları, şüphesiz pek tehlikeli olmayacak şekilleriyle, kendisi için bir çeşit göreneksel eğlence olarak görmeye başlıyordu. İşte pazar eğlencesi olarak bu çeşit bir cirit oyununun son derece komik bir tasvirini bize Franco Sacchetti bırakmıştır[20]: Adamın biri kiraladığı bir ata binerek Peretola'ya gider. Burası, ucuza cirit oynanabilen bir yerdir. Fakat bazı muzip kişiler atın kuyruğu altına bir diken bağlarlar. Bundan ürken hayvan, sırtındaki miğferli şövalye ile beraber dört nala kente döner. Hikâyenin zorunlu sonu, kocasının böyle tehlikeli bir çılgınlığa kalkışmasına öfkelenen karısının onu ciddi bir biçimde azarlaması oluyor.[21]

İlk Medici hükümdarları, atlı oyuna derin bir ilgi beslemişlerdi. Sanki bunlar, asil soydan gelmeyen insanlar sıfatıyla, kendi çevrelerinde tuttukları kimselerin, herhangi bir sarayın mensuplarıyla her bakımdan boy ölçüşebilecek güçte olduklarını bu oyunla ispat etmek istiyorlardı.[22] Daha Cosimo zamanında (1459), sonra da bü-

19 Petrarca, *Epist. Senil.* XI, 13, s. 889. *Epist. Famil.*'de Petrarca, Napoli'de oynanan bir cirit oyununda bir şövalyenin düştüğünü görünce duyduğu dehşeti tasvir eder.

20 Nov. 64. Buna dayanılarak *Orlandino*'da (II, kıta 7) Büyük Karl zamanında düzenlenen bir cirit oyunu hakkında açıkça şöyle deniliyor: Orada aşçılar ve aşçı yamakları değil, fakat krallar, dükler dövüşürlerdi.

21 Bu, cirit türünden beden hareketlerini alaya alan ilk yazılardan biridir. Bundan tam 60 yıl sonradır ki, VII. Charles'ın burjuva sınıfından gelen maliye nazırı Jacques Coeur, Bourges'daki sarayında, eşekler üzerinde oynanan bir cirit oyununun tasvirini bir heykeltıraşa yaptırmıştır (1450 tarihlerine doğru). Bu çeşit alayların en parlak örneği olan ve biraz önce sözünü ettiğimiz *Orlandino*'daki ikinci kanto, ancak 1526'da yayımlanmıştır.

22 Krş. Poliziano ve Luca Pulci'nin daha önce adları geçen şiirleri. Yine bkz. P. Giovio, *Vita Leonis X*, L. I.; Macchiavelli, *Storie Fiorentini*, L. VII.; P. Giovio, *Elogia*, Petrus Medices ve Franc. Borbonius'tan söz edilmesi dolayısıyla; Vasari IX, 219. Vita di Granacci. Pulci'nin *Morgante*'sinde (Lorenzo'nun gözleri önünde yazılmıştır) şövalyeler, sözlerinde ve hareketlerinde çok kere gülünç duruma düşmektedirler, fakat indirdikleri darbeler gerçek ve oyunun kurallarına uygun hareketlerdir. Bojardo da, cirit oyununu ve savaş sanatını iyi bilenler için şiirler yazmaktadır. Ferrara'da 1464 tarihinde yapılan cirit oyunları: *Diario Ferrar.*: Murat., XXIV, Col. 208; Venedik'tekiler: Sansovino, *Venezia*, fol. 153 vd. Bologna'da 1470 ve daha sonraki tarihlerde yapılanlar: Bursellis, *Anal. Bonon.*: Murat., XXII, Col. 898, 903, 906, 908, 909; burada, dikkate değer olarak, eski Roma zafer alayları temsilleriyle ilgili patetik bir eda karışmaktadır. Urbino hükümdarı Federigo, bir cirit oyununda sağ gözünü "ab ictu lanceae" (bir mızrak darbesiyle) kaybetti. Kuzey Avrupa ülkelerinde o zamanki cirit oyunları hakkında bkz. Olivier de la Marche, *Mémories*, birçok yerde, fakat özellikle bölüm 8, 9, 14, 16, 18, 19, 21

yük Pietro döneminde Floransa, şöhreti her tarafa yayılan cirit oyunlarına sahne oldu. Hatta küçük Pietro, bu yüzden hükümet işlerini ihmal etmiş ve kendi resmini ancak silah kuşanmış olarak yaptırmaya razı olmuştu. Papa IV. Alexandr'ın zamanında da cirit oyunları düzenlenirdi. Kardinal Ascanio Sforza, Türk şehzadesi Cem'e bu oyunu nasıl bulduğunu sorunca, şehzade gayet akıllıca şöyle cevap vermişti: "Bizim memlekette bu gibi şeyler, oyun sırasında ölseler bile zararı yok denebilecek tutsaklara yaptırılır." Doğulu şehzade bununla, farkına varmadan, eski Romalılarla aynı fikirde olarak, Ortaçağ göreneklerine karşı cephe almış oluyordu.

Şövalye sanının hiç de küçümsenmeyecek değerde olan bu dayanağından başka, daha şimdiden, İtalya'nın bazı yerlerinde, mesela Ferrara'da, saray hizmetlerinde bulunan ve *Cavaliere* sanını taşıyan gerçek şövalye tarikatleri de görülmektedir.

Şövalyelerle soyluların birey olarak iddia ve gururları ne olursa olsun, İtalyan soyluları, hayatın ücra bir köşesinde değil tam ortasında yer alıyorlardı. Her an, her sınıftan halkla, eşitlik temeline göre düşüp kalkmakta, yetenek ve kültür sahibi herkesle bağdaşmaktaydılar. Gerçek hükümdarın asıl saray adamları (*Cortigiani*) arasına girebilmek için, soylular sınıfından gelmiş olmak şart koşulmaktadır[23]; fakat bunun açık nedeni, kamuoyunda yerleşmiş bazı peşin yargılardan (*per l'opinion universale*) ve bir de soylular sınıfına mensup olmayanların aynı manevi değere sahip olamayacakları kuruntusundan korunmaktan ibarettir. Soylular sınıfından olmayanların başka sıfatlarla hükümdarın yanında hizmet görmeleri büsbütün imkânsız kılınmış değildir. Asıl önemli olan nokta, mükemmel insanda, yani *Cortigiano*'da, böylelerinde aranması gereken meziyetlerden herhangi birinin eksik olmamasıdır. Bu takdirde, eğer bir insanın hayat ilişkilerinde birtakım kayıtlarla bağlanması ve belli bir ölçüde çekingen davranarak haysiyet ve vakarını koruması aranıyorsa, bu, damarlarındaki kanın asaleti dolayısıyla değil, bireysel

23 Castiglione, *Il Cortigiano*, L. I. fol. 18.

yetkinliğin gerekleri dolayısıyla yapılmaktadır. Söz konusu olan, modern anlamda bir kibarlıktır ve bunda genel olarak kültür ile servet, bir insanın toplum içindeki değerinin ölçeklerini teşkil etmektedir. Servet, yalnızca hayatı kültüre adamak imkânını sağladığı ve kültürün ilerlemesine büyük ölçüde hizmet ettiği ölçüde bir değer kazanmaktadır.

Fakat birinin yeğlenmesinde doğuş ayrılığı ne kadar az rol oynuyorduysa, birey de bütün meziyetlerini değerlendirmeye o oranda dürtülmüş oluyordu; aynı şekilde toplum hayatı da kendiliğinden birtakım kısıntılara girmeye, kendi değerlerini kendi içinde aramaya zorlanıyordu. Bireyin davranışı ve toplum hayatının yüksek şekilleri, serbest, bilinçli bir sanat eseri haline geliyordu.

İtalyanlarda sadece insanın düş görünüşü ile ev eşyası ve günlük hayat alışkanlıkları bile, öteki ülkelerin ahalisine oranla daha gelişmiş, daha güzel ve daha incelmiş bulunmaktadır. Yüksek tabakalara ait evlerden söz etmek, sanat tarihine düşen bir iştir. Burada, yalnızca konforu ve kullanışlılıkları bakımından bu evlerin, kuzey ülkelerinde karşımıza çıkan, ileri gelenlerin şatolarına, kentlerdeki köşk ve saraylarına ne kadar üstün olduğunu belirtmek isteriz. Giyim eşyası, sürekli olarak, o derecede değişmektedir ki, başka ülkelerdeki modalarla bir karşılaştırma yapma imkânı yoktur; kaldı ki, XV. yüzyıl sonlarından bu yana çok kez İtalya'da da aynı yabancı modalara uyulmaktadır. İtalyan ressamlarının tablolarında görülen o çağ giysileri, genel olarak o zamanın Avrupasında giyinilenlerin en güzel ve en kullanışlı olanlarıdır. Ancak, acaba bunlar çoğunluk tarafından benimsenen bir moda mıdır ve oldukları gibi resmedilmişler midir? İşte bu, kesin olarak bilinmiyor. Fakat hiç şüphe götürmeyen bir nokta vardır ki o da, giyinip kuşanmaya hiçbir yerde İtalya'daki önem verilmemiş olmasıdır. Bir defa halk kurumluydu ve kurumludur. Bundan başka ciddi kimseler de mümkün olduğu kadar güzel giyinmeyi kişilik olgunluğunun bir öğesi olarak saymaktadır. Bir vakitler Floransa'da giysi, bireysel bir şey sayılır ve

herkes kendine özgü bir modaya göre giyinirdi. Hatta XVI. yüzyılda da, geç zamanlara kadar, kendine özgü biçimde giyinme cesaretini gösteren önemli kişilere rastlanıyordu.[24] Fakat çoğu kişi, ağır basan modaya hiç olmazsa kendi zevklerine göre bir şeyler katardı. Giovanni della Casa'nın göze çarpan bir kılıktan, hakim olan modaya aykırı giyinmekten sakınmak için yaptığı uyarmalar, bir soysuzlaşma, bir çöküş belirtisinden başka bir şey değildir.[25] Hiç olmazsa erkeğin göze çarpar biçimde giyinmesine en yüksek bir kural olarak uyan bizim çağımız, bunu yapmakla, kendisinin anlamış olduğundan çok daha büyük olan bir şeyden vazgeçmektedir. Fakat bu sayede çok da zaman kazanmaktadır; yalnız başına bu kazanç bile, bizim iş hayatı ölçülerimize göre, öteki bütün sakıncaları ortadan kaldırmaya yeterli görülmektedir.

Rönesans çağının Venedik'i[26] ile Floransa'sında erkek kılıkları ve kadın lüksü için belli birtakım kurallar konmuştu. Örneğin Napoli gibi giyiniş tarzının serbest bulunduğu yerlerde moralistler, soylularla bayağı halk arasında artık bir ayrılık görülemediğini üzüntüyle ifade ediyorlardı.[27] Bundan başka, daha o zaman modanın son derece çabuk değişmesinden ve eğer sözlerini doğru anlıyorsak, Fransa'dan gelen her şeye çılgınca tapılmasından yakınma-

24 P. Giovio, ***Elogia,*** Petrus Gravina. Alex. Achillinus, Balth. Castellio vd.

25 Casa, ***Il Galateo***, s. 78.

26 Bu konu için: Venedik giyim kitapları ve Sansovino, ***Venezia***, fol. 150 vd. Nişanlanma töreninde gelinin görünüşü -beyaz giysi, omuzlara dökülmüş örgüsüz saçlar- Tizian'ın ***Flora***'sındakinin aynısıdır.

27 G. Pontano, ***De Principe***: "Utinam autem non eo impudentiae perventum esset, ut inter *mercatorem* et patricium nullum sit in vestitu ceteroque ornatu discrimen. Sed haec tanta licentia reprehendi potest, coerceri non potest quanququam mutari vestes sic quotidie videmus, ut quas quarto ante mense in deliciis habemus, nunc repudiemus et tanquam veteramenta abiciamus. Quodque tolerari vix potest, nullum fere vestimenti genus probatur, quod e Galliis non fuerit adductum, in quibus levia pleraque in pretio sunt, tametsi nostri persaepe homines modum illis et quasi formulam quandam praescribant" (Keşke giyim kuşamda ve diğer süs eşyasında, tüccar ile soylu arasında hiçbir fark bırakmayan bir yüzsüzlüğe düşmemiş olsaydık. Gerçi dört ay önce çok hoşa giden giysileri şimdi beğenmediğimizi ve sanki eski püskü şeylermiş gibi bir kenara attığımızı her gün görüyoruz; bunca taşkınlık ayıplanabilir, fakat önlenemez. Katlanılması güç bir şey daha var: Fransa'dan gelmeyen hiçbir kılık beğenilmiyor. Bunlarda da, bizimkilerin çok kez bir ölçü ve güya bir biçim vermelerine karşın, çoğunlukla hafif olanlara değer veriliyor).

lar yükselmekteydi. Moralistlere göre bütün bunlar aslında İtalyan modalarıdır ve Fransızlardan geri alınmaktadır. Biz burada giysi biçimlerinin sık sık değişmesi, Fransız ve İtalyan modalarına uyulması[28] gibi şeylerin İtalyanlarda mevcut süs düşkünlüğüne ne dereceye kadar etki yaptığını daha yakından inceleyecek değiliz. Ancak bunu, 1500'lerin başında İtalyan hayatının hızlı hareketini gösteren tarihsel bir belge olarak gördüğümüzü söylemekle yetineceğiz.

Kadınların her çeşit tuvalet aracını kullanarak dış görünüşlerini esaslı şekilde değiştirmek için büyük bir çaba harcadıklarını özel bir önemle kaydetmemiz gerekir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri Avrupa'nın hiçbir ülkesinde çeşitli işlemlerle yüzü, cildin rengini ve saçları değiştirmek için, Rönesans çağı İtalya'sında olduğu kadar uğraşılmış değildir.[29] Bütün amaç, apaçık, hatta göze batar derecede göz boyamak da olsa, basmakalıp bir tip vücuda getirmektir. XIV. yüzyılda[30] son derece süslü, daha sonraları ise biraz daha uyumlu ve zenginlik kazanan genel kılığı tamamıyla bir yana bırakıyoruz ve yalnız dar anlamda tuvaletle yetiniyoruz.

Her şeyden önce takma saç çok kullanılırdı. Bazen beyaz ve sarı ipekten[31] cle yapılan bu sahte saçlar, kimi kez yasak edilir, kimi kez de serbest bırakılırdı. Günün birinde bir vaiz ortaya çıkarak bu günahın büyüklüğünden söz etti ve halkı tövbeye ikna etti. Bunun üzerine bir meydanda büyük bir ateş (*talamo*) yakıldı ve çalgılar, tavla ve benzeri gibi oyun araçları, maskeler, büyü muskaları, şarkı kitapları ve daha başka saçma sayılan eşya ile birlikte takma saçlar

28 Bunun hakkında bkz. mesela *Diario Ferrarase*: Murat., XXIV, Col. 297, 320, 376, 399; bu sonuncu bölümde Alınan modasından da bahsedilmektedir.

29 Krş. Falke, *Die Deutsche Trachten und Modewelt*'in ilgili bölümleri.

30 Floransalı kadınlar hakkında bkz. G. Villani, X, 10 ve 152; M. Villani I, 4. 1330 tarihli büyük moda fermanında, kadın giysilerinde işlenmiş figürlere izin verilmekte, yalnız resmedilmiş figürler (dipinto) yasaklanmaktadır. Böyle bir dekorasyonun niteliği nedir, iyice anlaşılamıyor.

31 Gerçek saçtan yapılanlara "capelli morto" denilmektedir. Bir İtalyan baş papazının, sırf kelimeleri iyi telaffuz edebilmek amacıyla taktığı, fildişinden yapılmış takma diş hakkında bkz. Anshelm Berner, *Chronik*, IV, s. 30 (1508).

da bu ateşe atıldı.[32] Alevler hepsini tertemiz etti. Gerek doğal ve gerekse takma saçlarda sarışın renk, herkesin elde etmek istediği ideal renkti. Güneşin saçı sarışın yaptığına inanılıyordu.[33] Bu nedenle birçok bayan güzel havalarda bütün gün güneş altında kalırdı.[34] Ayrıca boyalar ve saçın büyümesini sağlamak için çeşitli ilaçlar kullanılırdı. Fakat bunlara ek olarak çeşit çeşit güzelleştirici sular, yüzün ayrı ayrı kısımlarına sürülmek üzere macunlar ve sürmeler de vardı. Hatta çağımızın tanımadığı derecede ileri gidilerek, göz kapakları ve dişler için ayrıca tuvalet maddeleri kullanılırdı. Ne şairlerin alayları,[35] ne vaiz papazların öfkeleri ve ne de cildin zamanından evvel harap edilmemesi için yapılan uyarılar, kadınları yüzlerine başka bir renk ve hatta kısmen başka bir biçim vermekten alıkoyabiliyorlu. Muhtemelen, Mystères denilen ruhani sahne oyunlarının sık sık ve parlak bir şekilde temsil edilmesi -bunun için yüzlerce insana makyaj yapılırdı[36]- günlük hayatta tuvaletin kötüye kullanılmasına bir neden teşkil etmiştir. Her ne olursa olsun, tuvalet düşkünlüğü memleketin her yanına yayılmıştı ve köylü kızlar da elden geldiği kadar buna ayak uyduruyorlardı.[37] Bu gibi süslerin kadınlar için ahlâksızlık belirtisi teşkil ettiği hakkında verilen uzun vaazlar bir fayda sağlamıyordu. Özellikle, başka zamanlarda her-

32 Infessura: Eccard, *Scriptores*, II, Col. 1874; Alleggeretto: Murat., XXIII, Col. 823.

33 Sansovino, *Venezia*, fol. 152: "Capelli biondissimi per forza di sole" (Güneşin etkisiyle sapsarı kesilmiş saçlar).

34 Tıpkı Almanya'da olduğu gibi. *Poesie Satiriche*, s. 119; Bern. Giambullari'nin satir'inde: "Per prender moglie" (Eş almak için). Anlaşıldığına göre henüz fazla derecede batıl inançlara ve büyüye dayanan bir tuvalet kimyasını içine alan bir kavram.

35 Şairler, bu boyanıp süslenme işinin bütün çirkin, tehlikeli ve gülünç yanlarını belirtmek için büyük çaba harcıyorlardı. Krş. Ariosto, Satira III, kıta 202 ve sonrası; Aretino, *Il marescalco*, Atta II, scena 5 ve *Ragionamenti*'de birçok yer. Yine Giambullari, *a.g.e.*; Phil. Beroald., *Carmina*.

36 Cennino Cenini, *Trattato della Pittura*'nın 161. bölümünde yüz makyajı için bir reçete vermektedir; bu, herhalde myster'lere veya maskeli eğlencelere özgü olsa gerektir. 162. bölümünde de okuyucularını, boyanıp süslenmemeye ve kokulu suları kullanmamaya davet etmektedir.

37 Krş. *La Nencia di Barberino*, kıta 20 ve 40. Âşık delikanlı sevgilisine, kentten bir kâğıt külah dolusu üstübeç ve sürme getirmeyi vaat ediyor.

hangi bir sürmeye el sürmeyen en ağır başlı ev hanımları, bayram günlerinde boyanırlar ve gezmeye çıkarlardı.[38] İster barbarlığın bir kalıntısı olarak sayılsın -ki yabanıl insanların boyanmaları buna bir paralel olarak gösterilebilir-; ister çehre ve renkte normal gençlik güzelliğini koruma isteğinin bir sonucu kabul edilsin -tuvalete gösterilen büyük özen ve zenginlik bunu gösterir- her iki halde de erkekler, bütün bu kötü göreneklere karşı uyarılarda bulunmaktan hiçbir zaman geri durmamışlardır.

Parfüm kullanmakta da aynı şekilde aşırı gidilmiş, insanın temasa geldiği her şeye varıncaya kadar kokular sürülmüştür. Şenlikler vesilesiyle katırlara bile güzel kokulu yağlar ve benzeri maddeler sürülürdü.[39] Pietro Aretino da, güzel kokulu bir kese içinde kendisine para yolladığı için Cosimo'ya teşekkür etmektedir.[40]

O devrin İtalyanları, kuzey ülkelerinde yaşayanlardan daha temiz olduklarına inanırlardı. Kültür tarihi bakımından bu iddiayı reddetmekten ziyade kabul etmemiz için birtakım genel nedenler vardır; çünkü temizlik, modern kişinin olgunluğu için gerekli öğelerden biridir ve bu da her yerden önce İtalya'da gelişmiştir. Üstelik İtalyanların, o çağ uluslarının en zenginlerinden biri olmaları da, aynı iddiayı çürütmekten çok doğrular. Şüphesiz ki, bunun doğruluğunu veya yanlışlığını kesin olarak ispat edecek kanıtlar hiçbir zaman bulunamayacaktır. Eğer temizlik kurallarının ilk önce nerede meydana gelmiş olduğu sorunu söz konusu edilirse, Ortaçağ şövalye şiiri bunun en kesin belgelerini verebilir. Bununla beraber şu kadarı muhakkaktır ki, Rönesans'ı temsil eden en parlak kişilerin bazılarındaki, hele sofralarındaki temizlik, özel bir önemle belirtilmektedir[41] ve İtalyanlarda "Alman" sözcüğü pislik sözcüğünün aşa-

38 Agn. Pandolfini, *Trattato del Governo della Famiglia*, s. 118.

39 Tristan, Caracciolo: Murat., XXII, Col. 87; Bandello, II, Nov. 47.

40 Capitolo I.'de Cosimo'ya: "Quei cento scudi nuovi e profumati che l'altro di mi mandaste a donare." (Geçen gün bana hediye olarak gönderdiğiniz, o yeni ve güzel kokulu yüz altın). O zamanlardan kalma bazı eşyalar, kokularını hâlâ korumaktadır.

41 Vespasiano Fiorentino, s. 458, Donato Acciajuoli'nin hayatında; s. 625, Niccoli'nin hayatında.

ğı yukarı eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.[42] Alman eğitimiyle yetiştirildiği sıralarda Massimiliano Sforza'nın edindiği pis alışkanlıkların ne kadar göze çarptığını Giovio'dan öğreniyoruz.[43] Yalnız, ne kadar gariptir ki, hiç değilse XV. yüzyılda misafirhane, otel vs. işletmeciliği Almanların eline bırakılmış bir meslek halindedir[44] ve bu Almanlar, Roma'yı ziyarete gelen seyyahlardan kendilerine kâr sağlamaktadırlar. Ancak bu kayıtta, herhalde küçük yerler kastedilmiş olmalıdır; çünkü büyük kentlerde İtalyan otel ve lokantalarının ön safta geldiği apaçıktır.[45] Küçük kasabalarda doğru dürüst barınma yerlerinin bulunmayışı, genel hayatta hüküm süren güvensizlikle de açıklanabilir.

Sonra, XVI. yüzyılın birinci yarısında, doğuştan Floransalı olan Giovanni della Casa'nın *Il Galateo* başlığıyla yayınladığı "âdâb-ı muaşeret" kitabı elimizdedir. Burada yalnız dar anlamıyla temizlik için değil, aynı zamanda bizim yakışıksız davranışlar diye adlandırdığımız bütün alışkanlıklardan vazgeçilmesi için de, bir moralistin en yüksek ahlâk kurallarından söz ederken kullandığı kesin eda ile, birtakım kurallar konulmuştur. Başka ülkelerin edebiyatlarında böyle dersler, sistematik olarak değil, daha çok tiksindirici tasvirlerle, dolaylı olarak öğretilir.[46]

Üstelik *Galateo*, hayatta iyi davranışlar, zarafet, nezaket, edep ve erkân için de, derin bir görüşle yazılmış güzel bir eserdir. Bugün

42 Gerald., ***Hecatommithi***, Int., Nov. 6.

43 P. Giovio, ***Elogia***.

44 Aeneas Sylvius (***Vitae Paporum***: Murat., III, II, Col. 880), Baccano'dan bahsederken diyor ki: "Pauca sunt mapalia, eaque hospitia faciunt Theutonici; hoc hominum genus totam fere Italiam hospitalem facit; ubi non repereris hos, neque diversoruim quaeras" (Birkaç kulübe vardır; onları da Almanlar misafirhane yapıyorlar; bu insanlar bütün İtalya'yı misafirhane yapmışlardır; bunları bulamazsan, konacak yer diye bir şey arama).

45 Franco Sacchetti, Nov. 21. 1450'ye doğru Padua kenti, saraya benzeyen misafirhanesiyle övünüyordu; "Öküz" adıyla anılan bu misafirhanenin, 200 at alabilecek kadar büyük bir ahırı vardı. M. Savonar.: Murat., XXIV, Col. 1175. Floransa ise San Gallo kapısı önünde en büyük ve en güzel hanlardan birine sahipti; fakat anlaşıldığına göre burası, kent halkının dinlenmesi için ayrılmıştı. Varchi, *Stor. Fiorent.* III, s. 86.

46 Krş. mesela Sebastian Brant'ın *Narrenschiff*'indeki ilgili parçalar; Erasmus'un *Colloquies*'i; Grobianus'un Latince şiiri vd; klasik çağdan, Theophrastos'un karakter tasvirleri.

de her sınıftan insan için bu kitabı okumak çok faydalı olur. Eski Avrupa dünyasının kibarlığı, *Galateo*'da konulan nezaket kurallarını pek de aşamaz. Bir yaratılış sorunu olduğu ölçüde, edep ve erkânı, her kültürün başlangıcından itibaren, belli bazı insanlar doğuştan beraberlerinde getirmişler, bazıları da sonradan iradeleriyle elde etmişlerdir; ancak, bunu genel bir sosyal yargı, kültür ve eğitimin bir belirtisi olarak ilk defa anlayanlar İtalyanlar olmuştur. İtalya ise iki yüzyıldan beri çok değişmiştir. Şimdi açıkça hissedilmektedir ki, birbirlerini iyi ve yarım yamalak tanıyanlar arasında yapılan ağır şakalar, "*burle*" ve "*beffe*" dönemi, kibar topluluklarda artık geride kalmıştır[47]; halk, kent surlarının dışına çıkmış, kozmopolit, objektif bir nezaket ve saygı geliştirmiştir. Dar anlamda hayatından ileride ayrıca söz edeceğiz.

XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl başlarında bütün dış hayat, dünyanın başka hiçbir ulusunda görülmeyecek kadar incelmiş ve güzelleşmişti. Rahatlığı, konforu sağlayan büyük küçük birçok eşya, kısmen ispat edilebildiği gibi, ilk kez İtalya'da ortaya çıkmıştı. İtalyan kentlerinin düzenle döşenmiş caddelerinde[48] arabaya binmeye herkes alışmıştı; halbuki o zamanlar başka ülkelerde yaya yürünmekte veya ata binilmekte ya da zorunlu durumlarda çok sıkıntılı araba yolculuklarına katlanılmaktaydı. Başka hiçbir yerde sözü edilmeyen yumuşak yaylı yatakların, değerli halılar ve tuvalet takımlarının İtalya'da kullanıldığını özellikle hikâyecilerden öğreniyoruz.[49] Çamaşır, yatak takımları vb. eşyanın bolluğu üzerinde sık sık önemle duruluyor. Bunların bir kısmı aynı zamanda sanat alanına girer. Lüks eşyayı haslaştırma sanatında ne kadar çeşitli yollara sahip olunduğuna hayret ederiz; bu sanat, yalnız muazzam büfeleri

47 Yerginin (burla) azaldığı, Cortigiano, L. II, fol. 96'daki örneklerden anlaşılmaktadır. Floransa'da ise ağır yergiler mümkün olduğu kadar uzun zaman devam etmiştir. Lasca'nın hikâyeleri, bunun kanıtıdır.

48 Milano hakkında belli başlı bir parça: Bandello, I, Nov. 9. Altmıştan fazla dört atlı ve sayısız iki atlı araba vardı. Bunların bir kısmı altın yaldızlı ve oymalarla süslenmişti; örtüleri ipektendi. Krş. a.g.e., Nov. 4; Ariosto, Satira III, mısra 127.

49 Bandello, I, Nov. 3; III, 42; IV, 25.

ve hafif etajerleri, zarif vazo ve çanaklarla; duvarları görkemli halılarla ve gece masalarını sayısız plastik eşya ile süslemekle kalmıyor, mobilyacılığı da çok parlak bir tarzda kendi içine alıyor. Gerçi bütün Batı ülkeleri, Ortaçağ'ın sonlarında imkân bulur bulmaz aynı yoldan yürümüştür; fakat yaptıkları bütün eşyada kısmen çocukça kalmışlar ve alaca bulaca bir oyuncakçılığın üstüne çıkamamışlar, kısmen de tek yanlı Gotik dekorasyon üslubunun bağlarından kurtulamamışlardır. Halbuki İtalya'da Rönesans, tamamıyla serbest hareket etmekte, her işin gereğine göre davranmakta ve çok daha geniş bir sanatçı ve iş veren kadrosuyla çalışmaktadır. İşte XVI. yüzyıl süresince İtalyan süsleme sanatlarının kuzey ülkeleri dekoratifine kolayca üstün gelebilmesi, birtakım büyük ve genel etkenlere bağlı bulunmakla beraber, kısmen bu durumla da ilgilidir.

Burada bir sanat eseri, halk hayatının yarattığı yüce ve bilinçli bir varlık olarak ortaya çıkan yüksek düzeyli topluluk hayatı, en önemli temelini, en elverişli gelişme zeminini *dil*'de bulmuştur.

Ortaçağ'ın en parlak döneminde Batı uluslarının soylular tabakası, gerek konuşma ve gerek şiir dili olarak saraya özgü bir dil meydana getirme çabası gütmüşlerdir. Böylece, ağızların çok erken tarihlerde birbirinden ayrılmış olduğu İtalya'da da, XIII. yüzyılda *Curiale* denilen ve bütün saraylar ve şairler tarafından kullanılan ortak bir dil vardı. Şimdi mutlak bir öneme sahip olan asıl mesele, bunun, bilinçli çabalamalarla, bütün aydınların kullanacakları bir konuşma ve yazı dili haline getirilmesine çalışılmasıdır. Bugünkü biçimine 1300 tarihinden önce sokulduğu bilinen *Yüz Eski Hikâye*'nin giriş bölümü, böyle bir amaç güdüldüğünü açıktan açığa anlatmaktadır. Burada dil, gayet belirli olarak, şiirde kullanıldığından ayrı bir tarzda anlaşılmaktadır. En geçerli sayılan husus, kısa sözlerde, epigramlarda ve cevaplarda, sade ve açık, fikir bakımından *güzel ifade*'dir. Böyle bir yeteneğe İtalyanlar, Greklerle Araplar

müstesna olmak üzere, her ulustan daha büyük bir hayranlık duymaktadırlar. "Uzun hayatları süresince tek bir ***bel parlare*** (güzel söz) bile meydana getirmemiş nice insanlar vardır!"

Ancak, söz konusu mesele, gösterilen çabalar ölçüsünde zordu. Dante, bizi bu mücadelenin orta yerine götürüyor. Onun İtalyan dili[50] üzerine yazısı, yalnız bu mesele için değil, aynı zamanda modern bir dil üzerine yapılmış ilk bilimsel inceleme olarak da önemlidir. İleri sürdüğü düşünceler ve vardığı sonuçlar filoloji bilimine aittir ve bu konuda Dante, dünyanın sonuna kadar en müstesna bir konuma sahip olacaktır. Burada yalnız şu noktaları tespit etmekle yetineceğiz: Bu yazının kaleme alınmasından çok daha önce, dil meselesinin günün en kaçınılmaz ve hayati bir davası haline gelmiş olması gerektir; bütün ağızlar, taraf tutarak tercih yapılmak suretiyle etüt edilmiş ve üzerinde uzun boylu tartışılmıştır; en sonunda, çok acı sancılardan sonra, genel bir ideal dil doğmuştur.

Böyle bir sonucun elde edilmesi için en büyük hizmeti, kuşku yok ki, büyük şiiriyle, Dante'nin kendisi yapmıştır. Toscana ağzı, yeni ideal dilin başlıca temelini oluşturuyordu.[51] Eğer bu iddiamızda fazla ileri gitmiş olduğumuz sanılırsa, bir yabancı olarak bağışlanmamızı rica ediyoruz; çünkü biz, üzerinde çok tartışılan bir sorunda, çoğunluk tarafından benimsenmiş bir düşünceye uymaktan başka bir şey yapmadık.

İdeal dil için yapılan bu mücadelenin, bu arı dil savaşının, edebiyat ve şiirde faydası kadar zararı da görülmüş olabilir; başka ba-

50 *De Vulgari Eloquio*, ed. Gorbinelli, Paris, 1577. Boccaccio'ya göre Dante, bu eseri ölümünden kısa bir süre önce kaleme almıştır, *Vita di Dante*, s. 77. Dilde kendisinin şahit olduğu çabuk ve hissedilir değişikliklerden *Convito*'sunun başında bahseder.

51 İdeal dilin edebiyat ve hayatta giderek nasıl yayıldığını bir cetvel halinde göstermek, meseleleri bilen bir yerli için kolayca mümkündür. Bunun için, ayrı ayrı ağızların, XIV ve XV. yüzyıllarda günlük yazışmalarda, resmî yazılarda ve mahkeme tutanaklarında, nihayet kroniklerle serbest kalem sahiplerinde arı veya ideal dille karışık olarak ne derecede tutunmuş olduklarını tespit etmek gerekir. Resmî dil olarak kullanılan arı ve karışık bir haldeki Latince'nin yanıbaşında İtalyan ağızlarının durumu da bu bağlamda söz konusu olabilir.

kımlardan yüksek yetenek sahibi bazı yazarların ifade güçlerini zayıflatmış olması mümkündür; bu dile tam anlamıyla hakim olan bazı kişiler de, onun görkemli uyumuna kapılarak fikirden fedakârlık yapmaya sürüklenmiş olabilirler. Gerçekten de, aslında fazla değerli olmayan bir melodi, böyle bir aletle çalınırsa, kulağa fevkalâde hoş gelebilir. Ancak, her ne olursa olsun toplum hayatı bakımından bu dilin yüksek bir değeri vardır. Dil, soyluca ve ağırbaşlı davranışın önemli bir öğesiydi; kültürlü insanı, gerek günlük hayatta gerekse olağanüstü durumlarda dış haysiyetini korumaya zorluyordu. Şüphesiz bir zamanlar Attika toplumunda olduğu gibi burada da, pislik ve kötülük, bu klasik kalıba bürünüyordu; fakat aynı zamanda en zarif ve asil olan şeyler de, bu dilde, yakışır bir şekilde ifadesini buluyordu. İdeal dilin en önemli yanı, ulusal ve siyasal cephesidir; yani öteden beri parçalanmış olan İtalya'nın bütün bölgelerinde yetişen aydınlar için fikrî bir vatan kurulmuştur.[52] Üstelik de bu vatan yalnız soylular sınıfına ya da herhangi başka bir sınıfa ait değildir; en fakir, en zavallı durumda olsa da, hiç kimse, istediği anda bu vatana sahip olması için gereken zaman ve araçtan yoksun değildir. Bugün bile (ve belki de her zamankinden fazla olmak üzere), İtalya'nın, anlaşılması imkânsız ağızların kullanıldığı bölgelerinde yaşayan kimselerin ve hatta köylülerin, çoğu kez gayet güzel bir İtalyanca konuştukları hayretle görülür. Fransa ve Almanya'da ise buna benzer bir şey aramak boşunadır. Bu ülkelerin edebiyatları bile, mensup oldukları bölgelerin özel ağızlarına sıkıca bağlı kalır. İtalya'da okuyup yazma bilenlerin sayısı, örneğin Kilise Devleti gibi bazı bölgeleri göz önünde tutarak varabileceğimiz kanaatten çok daha fazladır. Ancak, yüksek ve değerli bir hazine olarak anı dil ve yerel ağızlara bu kadar saygı gösterilmemiş olsaydı, bu halin ne derece yararı dokunabilirdi? İtalya'nın ayrı ayrı bölgeleri, arka arkaya bu ideal dili kabul ettiler. Venedik, Milano ve Napoli

52 Dante böyle demişti: *De Vulgari Eloquio*, I, c. 17, 18.

de, daha edebiyatın en parlak döneminde ve biraz da bunun etkisiyle, aynı şeyi yaptı. Yalnız Piemonte, bu değerli ulusal servete, arı dile, ancak bizim çağımızda serbest iradesini kullanarak katılıp, tam anlamıyla "İtalyan" bir memleket haline gelmiştir.[53] Aşağı yukarı XVI. yüzyıl başından bu yana belli bazı konular -yalnız komik değil, aynı zamanda ciddi konular da- gönüllü ve kasıtlı olarak lehçe edebiyatına bırakılmıştır.[54] Bunda gelişen üslup, her problemin altından kalkacak güçtedir. Başka uluslarda bu çeşit bilinçli bir ayrım çok daha geç görülmüştür.

Yüksek toplumsal hayatın aracı olarak dilin değeri hakkında aydınların ne düşündükleri, *Cortigiano*'da mükemmel olarak anlatılmaktadır.[55] Daha o zaman, yani XVI. yüzyıl başlarında, Dante ve çağdaşı Toscanalıların kullanmış oldukları eskimiş deyimleri, sırf eski olmaları dolayısıyla, kasıtlı olarak koruyan kişiler vardı. *Cortigiano*'nun yazarı, bu deyimlerin konuşma dilinde kullanılmasını kesin olarak yasaklıyor ve yazı dilinde de bunlara yer vermek istemiyor; çünkü bunlar sadece bir konuşma şeklinden ibarettir. Hemen arkasından şu itiraf geliyor: En güzel konuşma, güzel yazılmış bir esere en çok yaklaşandır. Söyleyecek önemli şeyleri olanların, dillerini doğrudan doğruya kendileri yarattıkları ve dilin, yaşayan bir nesne olduğundan, akıcı ve değişken olduğu, çok açık bir düşünce olarak beliriyor. Herkes, en güzel bulduğu deyimleri, eğer halk benimsemişse, istediği gibi kullanmalıdır; Toscana dışındaki ağızlardan, hatta ara sıra Fransızca ve İspanyolca'dan, belli birtakım kavramlar için -önceden kabul edilmiş olması şartıyla- bazı deyim-

53 Piemonte'de çok daha önceleri Toscana ağızını yazıp okuyanlar vardı. Fakat bunların sayısı pek azdı.

54 Günlük hayatta ağızlara ait deyişlerin nerelerde kullanılıp kullanılmayacağı da biliniyordu. G. Pontano, Napoli veliahtını, ağız özellikleriyle konuşmaması için açıkça uyarıyordu (*De Principe*). Bilindiği üzere son Bourbon'lar bu bakımdan daha az çekingendiler. Roma'da kendi bölgesinde konuşulan dili geçerli kılmak isteyen Milanolu bir kardinalle alay edilmesi hakkında bkz. Bandello, II, Nov. 31.

55 Castiglione, *Il Cortigiano*, L. I, fol. 27 vd. Diyalog şeklinde olmasına rağmen yazarın kendi fikirleri, her yerde gün ışığına çıkmaktadır.

ler almakta da hiçbir sakınca yoktur.[56] Böyle bir özenle ve bu şekilde akıl yürütülerek bir dil meydana gelecektir; gerçi bu arı dil eski Toscana dili değil, tamamıyla İtalyanca olacaktır: Tıpkı çiçek ve meyveyle dolu özenli bir bahçe gibi, zengin ve özlü bir dil. İncelmiş âdetlerinin, zekâsının ve şiirinin böyle mükemmel bir görünüm içinde ortaya çıkması, *Cortigiano*'nun genel olarak erişmiş olduğu olgunluğun en esaslı öğesidir.

Dil artık yaşayan toplumun malı haline geldiğinden, ne eski dil ve ne de arı dil yanlıları, bütün çabalarına karşın, davalarını yürütebilmişlerdir. Toscana'da bu çabalara hiç aldırmayan veya bununla alay eden pek çok sivrilmiş yazar ve halk tabakasından insan vardı. Yabancı bir bilgin, dışarıdan gelerek, Toscanalılara, kendi dillerini bizzat kendilerinin anlamadığını izah etmeye kalkışınca son derece gülünç bir duruma düşerdi.[57] Macchiavelli'nin güçlü düşünceleri, açık ve sade üslubu, öyle bir dilde ifadesini buluyordu ki, XIII. yüzyılın arı diline göre bunun çok daha tercih edilecek yanları vardı. Bu itibarla, Macchiavelli gibi bir yazarın yalnız varlığı ve etkisi bile bütün örümcek ağlarını parçalamaya yeterli geldi. Öte yandan çok sayıda Kuzey İtalyalı, Romalı, Napolili vb., yazı ve konuşma dilinde arılık çabasının biraz ölçülü olmasını tercih ediyorlardı. Gerçekte bunlar kendi lehçelerinin deyimlerini tamamıyla inkâr ediyorlardı. Mesela Bandelo'nun feryatları, yapmacık bir alçakgönüllülük gösterdiği sanısına kapılmamıza yol açabilir: "Benim üslubum

56 Ancak burada fazla ileri gitmemek gerekir. Yergilere İspanyolca sözler karıştırılır ve Folengo (*Orlandino*'sunda, Limerno Pitocco takma adıyla) Fransızca sözler kullanılırdı; amaç her zaman alay etmekti. Komedilerde söz gelişi bir İspanyol, İspanyolca ile İtalyanca'nın karıştırılmasından meydana gelen gülünç bir dil konuşmaktadır. Milano'da Fransız egemenliği zamanında (1500-1512) *Rue belle* adını taşıyan bir caddenin, bugün hâlâ *Rugabella* adıyla anılması, çok istisnaî bir durumdur. Uzun İspanyol egemenliği zamanı, dilde hemen hemen hiçbir iz bırakmamıştır; çok nadir olarak, bina ve caddelerde, olsa olsa bir kral vekilinin adı kalmıştır. XVIII. yüzyılda Fransız edebî fikirleriyle birlikte birçok Fransızca deyim de İtalyanca'ya girmiştir. Zamanımızdaki arı dilcilik akımı (Purismus), bunları temizlemekle uğraşmaktadır.

57 Firenzuola, *Opera*, I'de, kadın güzelliği hakkındaki bölümün önsözünde; II'de, hikâyelerin önüne konan *Regiomenti*'lerde.

yoktur; ben, Floransa dilinde değil, çoğu kez barbar dilinde yazıyorum; dile yeni süsler katmak isteğinde değilim; ben sadece bir Lombardiyalıyım ve üstelik de Liguria sınırlarında doğdum."[58] Ancak kuvvetli bir akıntıya karşı başarıyla tutunabilmenin en iyi çaresi, yüksek iddialardan kesin olarak vazgeçmek ve buna karşılık mümkün olduğu derecede herkesin kullandığı büyük dili benimsemektir. Doğuştan Venedikli olan Pietro Bembo veya yine Napoli'de dünyaya gelen Sannazaro, bütün hayatları boyunca arı Toscana ağızıyla, fakat neredeyse yabancı bir dil kullanıyorlarmış gibi yazmışlardır. Ama herkes onlar gibi yapamazdı. Önemli olan nokta, herkesin, konuştuğu ve yazdığı dile saygı göstermek zorunda oluşuydu. Bir yandan aşırı arı dilden yana olanlar (Püristler) dil kongreleriyle uğraşa dursunlar[59], bunlar ancak daha sonraları, edebiyatta orijinal ruh zayıfladığı ve büsbütün başka, daha tehlikeli etkilere kapıldığı zaman, büyük ölçüde zararlı olmuşlardır. En sonunda *Academia della Crusca*, İtalyanca'ya ölü bir dil muamelesi yapmakta serbest kalmıştır. Fakat bu akademi o kadar güçsüz bir duruma düşmüştür ki, XVIII. yüzyılda İtalyanca'nın Fransızca tarafından istila edilmesini bile önleyememiştir.

İşte şimdi, bu sevilen, büyük bir sevgi ve özenmeyle baş tacı edilen, her bakımdan yumuşatılan dil, karşılıklı konuşma aracı olarak, toplumsal hayatın temelini teşkil ediyordu. Kuzey ülkelerinde soylular ile hükümdarlar boş zamanlarını ya yalnız başlarına bir köşede, ya da savaş, av, şölen ve törenlerle geçirirlerdi; halk tabakası ise çalışmadığı günlerde oyun ve beden hareketleri ile, edebiyatla veya başka eğlencelerle meşgul olurdu. İtalya'da ise bütün bunlardan başka soyut bir ortam daha vardı; burası, gereken yetenek ve kültüre sahip olan herkese -köken ayrılığı gözetilmeksizin- açıktı ve

58 Bandello, I, Proemio ve Nov. 1, 2. Başka bir Lombardiyalı, biraz önce adı geçen Teofilo Folengo, *Orlandino*'sunda sorunu alaylı bir tarzda ele almıştır.
59 Anlaşıldığına göre böyle bir kongre, 1531 tarihinde, Bembo'nun başkanlığında yapılmıştır. Bkz. Claud, Tolomei'nin mektubu: Firenzuola, *Opera*, II, ekler.

seviyeli bir tarzda birbiriyle konuşma, çeşitli konular üzerinde düşünce alışverişi yapma imkânı sağlıyordu. Bu gibi meclislerde yeme ve içme sadece arka planda kalan bir şey[60] olduğundan, boğazlarına düşkün kişilerin uzakta kalmalarını sağlamak zor bir iş değildi. Diyalog yazarlarının eserlerini baştan başa buraya alma imkânımız olsaydı, önde gelen kişiler arasında yapılan konuşmalar içinde varlığın en yüksek problemlerinin de yer aldığını görürdük; en yüce düşüncelerin meydana getirilmesi, kuzey ülkelerinde alışılmış olanın tersine, tek bir kişinin değil, bir topluluğun ortak işi olmuştur. Fakat biz bu çeşit toplantıların fazla ciddi yanını değil, daha çok eğlenceli yanını belirtmekle yetinmeyi yeğleyeceğiz.

Bu toplantı (meclis) hayatı, hiç değilse XVI. yüzyıl başlarında, bir sanat eseri niteliğindeydi; bazen ifade edilmeye gerek duyulmadan kabul edilen, bazen de açıktan açığa onaylanan birtakım sağduyu kurallarına, durumun gereklerine uyabilen ve sadece bir etiket olmaktan ibaret kalmayan bir anlaşmaya dayanıyordu. Bu gibi meclislerin sürekli birer kurum kimliğini aldığı biraz kaba çevrelerde, üye olmak için birtakım resmi formaliteler vardı. Mesela Vasari'nin anlattığı gibi, Floransalı sanatçıların çılgınca meclisleri bu gibilerdendi.[61] Bu nitelikteki toplantılar sayesinde, o zamanki komedilerin sahnelenmesi mümkün oluyordu. Buna karşılık, ani bir fırsattan istifadeyle toplanan hafif meclislerde, çok ünlü bir bayanın başkan seçildiği olur, toplantı devam ettiği sürece herkes ona itaat ederdi. Boccaccio'nun *Decamerone*'sindeki giriş bölümünü herkes bilir ve Pampinea'nın, bir kraliçenin tavırlarıyla meclise başkanlık

60 1550'ye doğru Luigi Cornaro, *Trattato della Vita Sobria*'nın başında şöyle şikâyet ediyor: İspanyol seremonileri ve komplimanları, Luthercilik ve dedikodu, ancak son zamanlarda İtalya'ya hakim olmaya başlamıştır. Ilımlılık ve serbest hafif meclis de, aynı zamanda kaybolmuştur. Krş. s. 484.

61 Vasari XII, s. 9 ve 11, Vita di Rustici; zevk ve eğlence düşkünü sanatçıların rezilce meclisleri hakkında: XI, 219 vd. Vita d'Aristotile; Macchiavelli'nin bir eğlence meclisi hakkındaki Capitolo'ları (*Opera Minori*, s. 407), dernek tüzüklerinin gülünç bir karikatürünü oluşturur. Benvenuto Cellini'nin (I, cap. 30) Roma sanatçılarının akşam meclislerini tasvir eden meşhur yazısı, eşsiz bir değer taşımaktadır ve böyle de kalacaktır.

etmesini hoş bir masal olarak karşılar. *Decamerone*'de bunun hayal ürünü bir hikâye olduğuna şüphe yoktur; fakat gerçekte sık sık kullanılan bir usûlden alındığından da kuşku duyulamaz. İki yüz yıl kadar sonra, bir hikâye derlemesini aynı tarzda bir girişle başlatan Firenzuola, meclisin kraliçesine (başkanına), köyde beraber geçirilecek zamandan ne şekilde faydalanılacağına dair resmî bir kraliyet nutku söyletmekle, gerçeğe muhakkak ki çok daha yaklaşmış oluyor: Sabahleyin, yolda felsefe üzerine konuşularak bir tepeye doğru gezintiye çıkılacak; sonra yemeğe[62] dönülerek sofra başında çalgı çalınacak ve şarkılar söylenecek; arkasından serin bir yerde, konusu her defasında bir akşam önce verilecek yeni bir şiir okunacak; akşamüstü bir pınar başına gidilerek oturulacak ve burada herkes bir hikâye anlatacak; en sonunda akşam yemeğiyle ve "biz kadınların utanmadan dinleyebileceği, siz erkeklerinse şarabın etkisi altında bulunmadığınızı gösterecek tarzda" neşeli konuşmalar içinde gün kapanacak. Bandello ise, ayrı ayrı hikâyelerinin giriş ve ithaf kısımlarında, bu çeşit konuşmalara yer vermemektedir; çünkü aynı hikâyelerin anlatıldıkları meclisler, daha önceden kurulmuş, hazır olarak kabul edilmektedir. Fakat o, bu meclislerde ne kadar zengin ve çeşitli konular üzerine konuşulduğunu, ne kadar elverişli şartların, tatlı bir havanın hakim olduğunu, bize başka yollardan anlatmaktadır. Bazı okurlar, ahlâka bu kadar aykırı hikâyeler dinleyebilmek durumunda olan böyle bir toplantıdan herhangi bir fayda sağlanamayacağı düşüncesinde olabilirler. Fakat böyle düşünmektense, bu nitelikteki hikâyelere rağmen toplumsal kuralları ve muaşeret âdâbını koruyabilen, ciddi konular üzerinde tartışma ve görüşmeleri bu eğlencelerle bağdaştırma gücünü gösterebilen bu meclisin dayandığı sağlam temellere hayranlık duymak daha yerinde olur. Gerçekten, meclis âdâbını koruma hususunda duyulan ihtiyaç her şeyden kuvvetlidir. Böyle olduğuna kanaat getirebilmemiz

62 Bu yemek, öğleden önce saat 10 ile 12 arasında olsa gerektir. Krş. Bandello, II, Nov. 10.

için, Pietro Bembo ile Castigliano'nun tasvir ettiği ideal meclisleri; Urbino hükümdarı Guidobaldo'nun sarayında ve Asolo şatosunda, en yüce duygularla insanlık hayatının gayesi üzerine görüşmeler yapan meclisleri ölçü olarak almamıza gerek yoktur. Özellikle Bandello'nun tasvir ettiği meclis, bütün hafif meşrepliğiyle, edep ve terbiye için, medeni nezaket ve gerçek anlamda serbest düşünürlük için, aynı zamanda bu meclislere hakim olan ruh ve edebiyatla diğer sanatlara gösterilen heveskârlık için en doğru ölçüyü vermektedir. Böyle bir meclisin değerini gösteren bir kanıt da, toplantıların odak noktasını oluşturan bayanların, şeref ve namuslarına en ufak bir leke gelmeksizin ün kazanmaları ve herkes tarafından saygı görmeleridir. Mesela Banclello'yu himaye edenlerden biri olan İzabella Gonzaga (Este Prensesi olarak doğmuştur), kişisel hayatı dolayısıyla değil, sarayında topladığı genç kızların aşırı derecede serbest yaşayışları yüzünden kötü bir şöhret edinmiştir.[63] Giulia Gonzaga Colonna, Ippolita Sforza (evlenince Bentivoglio soyadını almıştır), Bianca Rangona, Cecilia Gallerano, Camilla Scrarampa gibi hanımlar, ya büsbütün günahsızdılar ya da ufak tefek bazı uygunsuz hareketleri sosyal şöhretleri yanında gölgede kalıyordu. İtalya'nın en ünlü kadını Vittoria Colonna, tam bir azize şöhretine erişmişti. Kentlerde, köşklerde ve mesire yerlerinde kurulan ve herkesin herhangi bir kayıt altında bulunmaksızın serbestçe vakit geçirdiği bu meclisler hakkında yazılan eserlerden öğrendiklerimiz, bizi kesin olarak, bu bakımdan İtalya'nın diğer Avrupa ülkelerine üstün olduğu kanısına götürecek nitelikte değildir. Fakat Bandello'yu dinleyelim[64] ve bundan sonra, mesela Fransa'da, bu tarz meclislerin Bandello gibi yüksek kişiler tarafından İtalya'dan oraya nakledilmeden önce, böyle bir şeyin mümkün olup olamayacağını kendi kendimize soralım. Kuşkusuz, o zamanlarda fikir hayatında bu gibi salonlardan yardım görmeksizin ve bunlarla hiçbir ilgisi bulunmaksızın

63 Prato, Archiv. Stor., III, s. 309.
64 En önemli parçaları: Bandello, I, Nov. 1, 3, 21, 30, 44; II, 10, 34, 55; III, 17 vd.

yüksek başarılar gösteren insanlar da vardı. Bununla beraber, bu çeşit toplantıların şiir ve sanat hareketlerine yaptığı olumlu etkiyi küçümsemek haksızlık olur. Yalnızca sanat eserlerine karşı geniş çevrelerde ilgi uyanmasına ve eleştirici bir kamuoyunun meydana gelmesine yardım etmiş olduğu düşünülse bile, hizmeti inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Bunu bir yana bırakalım; tasvir ettiğimiz tarzdaki toplumsal hayat, o vakitler yalnız İtalya'ya özgü ve ondan bu yana da bütün Avrupa'nın malı haline gelen belli bir kültürün, belli bir varlığın doğal ve zorunlu bir çiçeğiydi.

Floransa'da toplantılar, edebiyat ile siyasetin kuvvetli etkisi altında yürütülmektedir. Lorenzo Magnifico, her şeyden önce çevresindeki insanlara tamamıyla hakim olan bir şahsiyettir. Bunun sebebi, sanıldığı gibi, bir tür hükümdara benzeyen mevkii değil, daha çok, bu kadar çeşitli insanı tam bir hareket serbestliği içinde bırakmakla gösterdiği müstesna anlayıştır.[65] Örnek olarak, mürebbisi Poliziano'ya ne kadar büyük bir itinayla muamele ettiğini gösterelim. Bu bilgin ve şairin baskı kurmaya varan tutum ve davranışları, mevcut durumun şartlarına pek uygun düşmüyordu: O zaman Medici Hanedanı, hükümdarlık derecesine yükselmeye hazırlanıyordu; üstelik de Lorenzo Magnifico'nun eşi son derece alıngandı; her hareketi bu duruma göre ayarlamak gerekirken, Lorenzo tam tersine davranarak, mürebbisini her şeye rağmen korumuştur. Buna karşılık Poliziano da, Medici Hanedanı'nın taşıdığı şöhretin çığırtkanı ve yaşayan simgesi olmuştur. Lorenzo, tam Medici Hanedanı üyelerine özgü bir tarzda, sosyal eğlencelerini sanatkârane bir şekilde tasvir etmekten hoşlanmaktadır. Olağanüstü güzel bir tuluat ürünü olan *Atmaca Avı* adlı eserinde arkadaşlarını mizahi bir üslupla tasvir etmekte, *Şölen* başlıklı şiirinde onları gülünç bir şekilde yermektedir; bunları öyle bir şekilde yapmıştır ki, toplum ilişkilerinde son derece ciddi olabilme kabiliyetini her iki eserde de baş-

65 Krş. Lorenzo Magnifico de' Medici, *Poesie*, I, 204 (Şölen); 291 (Atmaca Avı). Roscoe, *Vita di Lorenzo* III, s. 140 ve ekler 17-19.

tan başa hissediyoruz.[66] Çeşitli kişilerle yaptığı yazışmalarla edebî ve felsefi konuşmaları hakkında bize gelen bilgiler, onun meclislerdeki durumunu iyice aydınlatmaya yetecek kadar boldur. Daha sonraları Floransa'da görülen topluluklar, kısmen teorilerle uğraşan siyasi kulüpler niteliğindedir. Mesela Platon Akademisi diye adlandırılan ve Lorenzo'nun ölümünden sonra Ruccellai bahçelerinde toplantılar yapan dernek, bu tür kulüplerden biridir.[67]

Saraylarda toplumsal hayat, doğal olarak hükümdarın kişiliğine bağlı bir işti. XVI. yüzyıl başlarından beri pek az hükümdar sarayında böyle topluluklara rastlanmaktadır; bunların da ancak pek azı önemlidir. Fakat Roma'da X. Leo'nun sarayı, dünya tarihinde bir eşine daha rastlanılmayan tarzda, nev'i şahsına mahsus bir toplumsal hayat sahnesi oluyordu.

Cortigiano, o dönem kültürünün aradığı bütün yüksek vasıfları kendinde toplayan ideal insandır; kendisi saray için değil, daha çok saray kendisi içindir. Her yönden iyice düşünülecek olursa, böyle bir insanın hiçbir sarayda yeri olmaması gerekir; çünkü kendisinde, mükemmel bir hükümdardan istenen bütün özellikler, hünerler toplanmıştır; gerek iç, gerekse dış hayatla ilgili bütün işlerde sahip olduğu üstünlük, çok ileri derecede bir bağımsız yaratılışı şart kılmaktadır. Onu harekete getiren iç kuvvet, yazarımızın bunu üstü kapalı geçmiş olmasına rağmen, hükümdarın hizmetine değil, kendi şahsını tamamlamaya yönelmiştir. Bir örnek bu hususu açıkça anlatacaktır. Savaş sırasında *Cortigiano*, bizzat faydalı, tehlikeli ve fedakârlık isteyen ödevleri yapmayı, söz gelişi bir hayvan sürü-

66 "Simposio" başlığı pek yerinde değildir, "bağbozumundan eve dönüş" başlığını taşıması gerekirdi. Lorenzo, Dante'nin Inferno'sunu örnek alarak yazdığı bir parodide, çoğu Via Farenza'da olmak üzere, köyden gelmekte olan bütün dostlarına, hepsi de az çok çakır keyif olmuş halde, arka arkaya nasıl rastladığını son derece eğlenceli bir tarzda tasvir etmektedir. En güldürücü sahnesi, sekizinci bölümdedir. Burada Piovano Arlotto, kaybettiği "susuzluğu" aramak için yola çıkıyor ve bunun için, kurutulmuş bir et parçası, bir ringa balığı, bir tekerlek peynir, biraz sucuk ve dört sardalya yanına alıyor, "e tutte si cocevan nel sudore" (ve hepsi de ter içinde pişiyordu).

67 Bu meclislerde odak noktası olarak Cosimo Ruccellai hakkında krş. Macchiavelli, *Arte della Guerra*, L. I.

sünü alıp götürmek gibi yakışıksız ve çirkin bir şey olduğu takdirde, kendine yasak etmektedir[68]; onu savaşa katılmaya sevk eden etken, asıl vazifenin kendisi değil, fakat *l'honore* (şeref) duygusudur. Eserin dördüncü kitabında kendisinden istenen şekliyle ahlâki bakımdan hükümdar karşısındaki durumu, çok serbest ve bağımsız niteliktedir. Üçüncü kitapta kibar tarzda sevişmeye dair söylenen sözlerde, pek çok ince psikolojik gözlem görülmektedir. Fakat bunların çoğu genel olarak bütün insanlara özgü olan şeylerdir. İdeal aşkın yüksek, neredeyse lirik bir tarzda yüceltilmesinin ise (dördüncü kitabın sonunda), eserin özel konusuyla hiçbir ilgisi yoktur. Bununla beraber, tıpkı Bembo'nun *Asolani*'sinde olduğu gibi burada da, o çağ kültürünün çok yüksek bir seviyeye erişmiş olduğunu, duyguların son derece incelmiş bir biçimde ifade edildiğini görüyoruz. Bu yazarların ifadelerini harfi harfine dogmatik olarak kabul etmek şüphesiz doğru olmaz. Fakat kibar topluluklarda bu tarzda sözler söylendiğine de şüphe edilemez. Sadece yapmacık olanların değil, aynı zamanda gerçek tutkuların da bu görünüm içinde ortaya çıktıklarını aşağıda göreceğiz.

Cortigiano'dan istenen dış meziyetler arasında, şövalyelere özgü beden hareketi becerilerine en mükemmel şekilde sahip olmak, birinci derecede gelir. Fakat çevik bir vücudun sahip olabileceği başka bazı özellikler de istenmektedir ki, bunlar ancak sıkı bir şekilde düzenlenmiş ve kişisel rekabet üzerine kurulmuş bir sarayda mümkün olabilir; o zaman İtalya'dan başka hiçbir ülkede bu nitelikte saraylar yoktur. Birçok şey, ahlâk bakımından da yalnız genel ve soyut bir bireysel olgunluk kavramına dayanmaktadır. *Cortigiano*, bütün asil sporları yapabilmeli, atlamayı, koşmayı, yüzmeyi ve güreşmeyi de öğrenmiş olmalıdır. Her şeyden önce güzel dans etmeyi ve gayet doğal olarak, at binmeyi çok iyi bilmelidir. Fakat bunlara ek olarak birçok dile, hiç değilse İtalyanca ile Latinceye hakim olmalı, edebiyattan anlamalı, plastik sanatlar hakkında da bir fikri

68 *Il Cortigiano*, L. II, fol. 53.

olmalıdır. Müzikte ise ondan belli bir derecede pratik bir hüner beklenmektedir; fakat bu hünerini mümkün olduğu kadar gizli tutmalıdır. Silah kullanma becerisi müstesna, bütün bunlar o kadar ciddiye alınmamalıdır; çeşitli yetenekler ve üstün özellikler, karşılıklı etkiyle birbirlerini dengelemekte ve böylece, hiçbir özellik göze çarpacak kadar üstün bir dereceye ulaşamayarak, salt bireylik meydana gelmektedir.

Şu kadarı kesindir ki, XVI. yüzyılda İtalyanlar, gerek teorik yazar ve gerekse pratikte öğretmen olarak, hem asil beden hareketlerinde ve hem de yüksek toplulukta davranış âdâbında, bütün Avrupalıların hocasıydılar. Binicilik, eskrim ve dans konuları üzerine meydana getirdikleri resimli kitaplar ve okuttukları derslerle, bütün Avrupa'ya yol gösteriyorlardı. Jimnastiği, savaş talimlerinden ve sırf eğlence niteliğindeki oyunlardan ayırarak ilk kez öğreten, belki de Vittorino da Feltre olmuştur; ve bundan böyle jimnastik, yüksek anlamda eğitim için önemli bir öğe olarak kalmıştır.[69] İşin asıl can alıcı yanı, jimnastiğin bir sanat olarak sistematik bir şekilde öğretilmesidir. Hangi beden hareketlerinin yapıldığını, bugün en çok geçerli bulunanların o zamanda da tanınıp tanınmadığını söyleyecek durumda değiliz. Fakat İtalyanların genel olarak düşünüş tarzına değil, bize kadar gelen birtakım olumlu kanıtlara dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, beden hareketleriyle güdülen temel amaç, kuvvet

69 Coelius Calcagninus (*Opera*, s. 514), 1500 civarında yüksek sınıfa mensup bir İtalyan gencinin eğitimini (Antonio Costabili'nin cenazesi başındaki söylevde) şu şekilde tasvir etmektedir: Önce "artes liberales et ingenuae disciplinae; tum adolescentia in iis exercitationibus acta, quae ad rem militarem corpus animumque praemuniunt. Nunc gymnastae (bu, beden eğitimi öğretmeni demektir) operam dare, luctari, excurrere, natare, equitare, venari, aucupari, ad palum et apud lanistam ictus inferre aut declinare, caesim punctimve hostem ferire, hastam vibrare, sub armis hyemem iuxta et aestatem traducere, lanceis occursare, veri ac communis Martis simulcara imitari" (Özgür insanlara özgü olan sanat ve disiplinler; bundan sonra delikanlılık çağı, vücudu ve ruhu askerliğe yetiştiren çalışmalarda geçerdi; şimdi beden hareketleri, güreş, koşu, yüzme, at binme, av, kuşbazlık, kazık kakmak veya onu eğmek; şimdi düşmana dürtücü ve kesici silahlarla vurmak, cirit atmak, kışı ve yazı silah altında geçirmek, mızraklarla hücum etmek, harp oyunları yapmakla meşguldür). Cardanus (*De Vita Propria*, c. 7.), kendi beden hareketleri arasında ağaçtan bir atın üstüne sıçramayı da saymaktadır. Krş. *Gargantua* I, 23, 24: Genel olarak eğitim; 35: Jimnastikçilerin sanatları.

ve maharet kazanmaktan başka, davranışlarda zarafet ve letafet elde etmekti. Urbino Hükümdarı Büyük Federigo'nun, eğitim için kendisine emanet edilen delikanlıların akşam oyunlarını nasıl idare ettiğini hatırlamamız yeterlidir.

Halk tabakalarının oyun ve yarışları, Avrupa'nın başka yerlerinde görülenlerden esas itibarıyla hiç de farklı değildir. Şüphesiz deniz kıyısındaki kentlerde ayrıca kürek yarışları da yapılırdı. Venedik'in sandal yarışları çok erken zamanlardan beri meşhur olmuştu.[70] İtalya'nın klasik oyunu, bilindiği gibi top oyunuydu ve hâlâ da öyledir; herhalde bu oyun da, daha Rönesans çağında, başka ülkelerdekinden çok daha büyük bir hevesle ve daha parlak bir biçimde oynanmış olsa gerektir; ancak bunu belgelendirmeye imkân yoktur.

Kitabımızın bu noktasında müzikten de söz açmak gerekiyor.[71] 1500'lere kadar müzik kompozisyonu *Flaman Okulu*'nun elindey-

70 Sansovino, ***Venezia***, fol. 172 vd. Bu sandal yarışları, güya Tatar oku talimleri yapmak üzere sandallarla Lida adasına gidiş gelişten doğmuştur. St. Paul gününde yapılan büyük *regatta*'lar (sandal yarışları), 1315 tarihinden beri kanunen mevcuttur. Venedik'te eskiden, caddelere kaldırım döşenmeden ve alçak tahta köprüler yerine yüksek kemerli köprüler yapılmadan önce, çok daha fazla ata binilirdi. Daha Petrarca (***Epist. Seniles*** IV, 2, s. 783), San Marcos alanında atlılar tarafından oynanan gösterişli bir mızrak oyununu tasvir etmektedir; 1400 civarında Venedik Doçu Steno, herhangi bir İtalyan hükümdar derecesinde zengin ve değerli bir haraya sahiptir. Bununla beraber San Marco alanı çevresinde atla dolaşmak, 1291 tarihinden beri yasak edilmişti. Sonraları Venedikliler, doğal olarak kötü binici sayılmışlardır. Krş. Ariosto, Satir V, dize 208.

71 Dante'nin müzikle ilişkisi ve Petrarca ile Boccaccio'nun şiirlerinin besteleri hakkında bkz. Trucchi, ***Poesie Ital. Inedite*** II, s. 139. XIV. yüzyılın teoristleri hakkında bkz. Filippo Villani, *Vite*, s. 46 ve Scardeonius, ***De Urb. Patav. Antiq.***: Graev., ***Thesaur.***, VI, III, Col. 207. Urbino hükümdarı Federigo'nun sarayındaki müzik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vespasiano Fiorentino, 122. Ercole'nin çocuk orkestrası hakkında bkz. ***Diario Ferrarese***: Murat., XXIV, Col. 358. İtalya dışında kalan ülkelerde yüksek sınıfa mensup kişilerin şahsen müzikle meşgul olmaları hoş görülmezdi. Genç V. Karl'ın Niederland'daki sarayında bu yüzden tehlikeli kavgalar olmuştu. Krş. Hubert. Leod.. ***De Vita Frid. II Palat.***, L. III. İngiltere Kralı VIII. Henry, bir istisna teşkil ediyordu.

Müzik hakkında ayrıntılı ve dikkate değer bir pasaj, hiç beklenmedik bir yerde, ***Macaroncide***, Phant. XX'de bulunmaktadır. Burada bir kuartet şanı komik bir şekilde tasvir edilmektedir. Bundan öğreniyoruz ki, Fransızca ve İspanyolca şarkılar söylenmekte, daha o zaman müzik düşmanları bulunmakta (1520'lerde) ve X. Leo'nun orkestrasıyla Josquin des Près takdir edilmektedir; bu bestecinin ana eserleri sayılmaktadır. Aynı yazar (Folengo), Limerno Pitocci adı ile yayınlanan *Orlandino*'sunda (III, 23 vd.) tamamıyla modern anlamda bir müzik bağnazlığı göstermektedir.

di. Bu okulun temsilcilerinin orijinalliklerine ve yüksek sanat becerilerine hayran kalınıyordu. Fakat daha o vakitler, bununla yan yana yürüyen ve hiç şüphesiz şimdiki zevkimize biraz daha yakın olan bir İtalyan müziği de yaşıyordu. Yarım yüzyıl sonra ise, bugün bile dehası önünde eğildiğimiz Palestrina ortaya çıktı. Onun büyük bir yenilik yanlısı olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak, acaba modern dünyanın müzik diline kesin nitelikte yeniliği ilk kez getiren o mudur, yoksa başka birisi midir sorusu, meslekten olmayan birinin gerçeği anlayabileceği bir şekilde aydınlatılmış değildir. İşte bu nedenledir ki, biz beste meselesini tamamıyla bir yana bırakarak, müziğin o zamanki toplumda işgal ettiği yeri göstermekle yetineceğiz.

Rönesans çağı ve İtalya için son derece karakteristik olan nokta, orkestranın uzmanlaştırılması, yeni enstrümanlar, yani ses çeşitleri aranması ve bununla yakından ilgili olarak, bir *Virtuosi* sınıfının meydana gelmesi, yani bireysel özelliklerin belli müzik dallarına ve belli müzik aletlerine girmesidir.

Bir armoni ifade etme kudretinde olan çok parçalı müzik aletlerinden, erken bir tarihte iyice yayılmış ve geliştirilmiş olanı, yalnız org değildir; aynı zamanda *cravicebalo* veya *clavicembalo* denilen bir telli müzik aleti de vardır. Bilindiği gibi bu aletin bazı parçaları, en büyük ustaların elinden çıkma resimlerle süslü olmaları dolayısıyla, bugün de korunmaktadır. Başka müzik aletlerinden en başta keman gelmekte ve birçok kişiye şöhret kazandırmaktadır. Henüz kardinalken evinde birçok muganni ve çalgıcı barındırmış olan, müzikteki bilgisi ve icradaki becerisiyle büyük bir ün yapan Papa X. Leo'nun sarayında, Yahudi soyundan Giovan Maria ile Jacopo Sansecondo meşhur olmuşlardır. Leo, birincisine kont sanını vermiş ve bir de kasaba hediye etmiştir[72]; sonuncusunun ise, Rafael'in

72 *Leonis Vita Anonyma*: Roscoe, ed. Bossi, XII, s. 171. Belki de bu, Palazzo Sciara'nın kemancısıdır? Giovan Maria da Cornetto adında bir müzisyen, *Orlandino*, III, 27'de övülmektedir.

Parnassus'unda Apollo olarak tasvir edilmiş olduğuna inanılmaktadır. Sonra XVI. yüzyıl boyunca, her çeşit müzik aletinde büyük şöhretler yetişmiştir. 1580'lerde Lomazzo, tegannide, org'da, ud'da, rebap'ta, *Viola da Gamba*'da, arp'ta, kanun'da (zitho), çeşitli nefesli çalgılarda usta olan üçer kişinin adlarını vermekte ve aynı zamanda bu şöhretlerin, enstrümanlar üzerinde resimlerinin yapılmasını temenni etmektedir.[73] Başka ülkelerde de aşağı yukarı aynı müzik aletleri bulunsa bile, bu kadar zengin malzemeye dayanarak bir karşılaştırmayla hüküm verme imkânı, İtalya'dan başka hiçbir yer için düşünülemez.

Müzik aletlerinin sayı ve çeşit bakımından ne kadar zengin olduğunu özellikle gösteren bir şey de, şimdi bu aletleri toplayıp koleksiyonlarını yapma merakının uyanması ve bunun zahmete değer bir iş olarak görülmesi olmuştur. İtalya'nın müziğe en düşkün kentlerinden biri olan Venedik'te[74] böyle birçok koleksiyon vardı ve birkaç müzisyen bir araya geldi mi, hemen o anda bir konser düzenlenirdi. Bu koleksiyonların birinde, klasik çağdan kalma resim ve tasvirlere göre yapılmış müzik aletleri de görülüyordu; fakat bunları çalabilen kimselerin mevcut bulunduğuna ve seslerinin nasıl olduğuna dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Unutulmamalıdır ki, bu aletlerin dış görünüşleri gayet süslüydü ve göze hoş görünecek gruplar halinde düzene konulması mümkündü. Bu nedenledir ki, başka nadir şeyler ve sanat eserleri koleksiyonları arasında müzik aletlerine de yer verilirdi.

İcracılar, profesyonel müzisyenlerden başka, ya tek tek heveskârlar ya da korporal akademiler şeklinde örgütlendirilmiş orkes-

73 Lorenzo, *Trattato dell' arte della Pittura*, s. 347. Rubapta Leonardo da Vinci'nin ve Ferrara (Dükü?) Alfonso'nun da adları geçmektedir. Yazar, genel olarak çağının bütün şöhretlerini almaktadır. Bunlar arasında birçok Yahudi de vardır. XVI. yüzyılın meşhur müzisyenlerini gösteren en uzun liste, Rabelais IV. "Yeni Önsöz"de mevcuttur; burada müzisyenler, bir önceki ve bir sonraki kuşak diye iki gruba ayrılarak sayılmışlardır. Floransalı Kör Francesco (ö. 1390) adında usta bir müzisyene, Venedik'te, hazır bulunan Kıbrıs Kralı tarafından defne taç giydirilmiştir.

74 Sansovino, *Venezia*, fol. 138. Aynı hevese kapılanlar, nota kitapları da topluyorlardı.

tralardır.[75] Plastik sanatçılardan pek çoğu müzikten de anlardı ve genellikle bu işte ustaydılar. Yüksek mevki sahibi kişilere nefesli sazlar tavsiye edilmezdi. Bunun nedeni, bir zamanlar Alkibiades'i ve hatta Palas Athena'yı bundan kaçınmaya zorlamış olduğu rivayet edilen nedenin aynısıydı.[76] Kibar topluluklarda ya tek olarak ya da keman eşliğinde söylenen şanlardan hoşlanılırdı; aynı zamanda yaylı sazlarla kuartete[77] ve ses çeşitleri bakımından zengin olması dolayısıyla, piyanoya da rağbet gösteriliyordu. Fakat çok sesli şanlardan hoşlanılmazdı, "çünkü tek ses, dinlemeye, etki yapmaya ve hakkında bir hüküm verilmeye çok daha elverişliydi." Başka sözlerle ifade edelim: Şan, bütün basmakalıp alçakgönüllülüğe rağmen, kişinin tek başına sergilenmesi demek olduğundan, herkesi ayrı ayrı dinlemek ve görmek daha iyidir. Sanatçının, dinleyen bayanlarda en hoş duyguların uyanmasını sağlayacak şekilde olumlu izlenimler bırakması, en başta gelen bir şart olarak kabul edilmekte ve bu sebeple yaşlı kişilere, ne kadar güzel çalar veya söylerse söylesinler, sanatlarını icradan sakınmaları tavsiye edilmektedir. Sesle dış görünüşün uyumlu bir biçimde birleşerek berabere etki yapmasına çok önem verilmektedir. Kompozisyonu kendi başına bir sanat eseri olarak tanımak, bu çevreler için asla söz konusu değildir. Buna karşılık bazen güftenin, icracının kendi hayatına ilişkin korkunç olayları dile getirdiği görülmektedir.[78]

Öyle anlaşılıyor ki, gerek yüksek ve gerekse orta tabakalarda gö-

75 Verona'daki "Accademia de' Filarmonici", daha Vasari tarafından anılmaktadır (XI, 133, Sanmichele'nin hayatında). Lorenzo Magnifico'nun çevresinde, daha 1480'lerde bir "armoni okulu" oluşmuştu. Bunun 15 üyesi arasında meşhur org üstadı Squarcialupi de bulunmaktaydı. Krş. Delécluze, *Florence et ses vicissitudes*, II, s. 256. Anlaşıldığına göre, müzik meraklı Papa X. Leo'ya babası Lorenzo'dan geçmiştir. En büyük oğlu Pietro da müziğe çok kabiliyetliydi.

76 *Il Cortigiano*, fol 56; krş. fol. 41.

77 "Quattro viole da arco", şüphesiz üstün ve o zamanlar İtalya dışında amatörlerde çok nadir görülen bir başarı seviyesi.

78 Bandello, I, Nov. 26. Ippolita Bentivoglia'nın evinde Antonio Bologna tarafından söylenen şan. Krş. III, 26. Yaşadığımız nazik devirde buna, en kutsal duyguların zedelenmesi denirdi (Krş. Britannicus'un son şarkısı, Tacitus. *Anal.*, XII, 15). Lavta veya viola eşliğinde yapılan resitaller, kayıtlarda asıl şandan kolay kolay ayrılamamaktadır.

rülen bu sanat merakı, İtalya'da öteki bütün ülkelerden daha fazla yayılmış ve aynı zamanda gerçek sanata daha çok yaklaşmış bulunuyordu. Nerede bir toplantının tasvir edildiğine rastlasak, orada daima şan ve müziğin özel bir önemle kaydedildiğini görmekteyiz; yüzlerce tabloda, erkek ve kadınlar, çoğu kez birkaçı bir arada olmak üzere, çalar ve söylerken ya da müzik aletlerini ellerinde tutarken resmedilmişlerdir; hatta kilise resimlerinde tasvir edilen meleklerin konserleri de, müzisyenlerin ressamlar üzerinde ne kadar kuvvetli izlenimler yarattıklarını ispat etmektedir. Kaynaklardan öğreniyoruz ki, Padua'da Antonio Rota (ö. 1549) adında bir lavta ustası, ders vermekle sağladığı kazançtan zengin olmuş ve lavta icrası üzerine bir kitap da bastırmıştır.[79]

Müzikte yüksek yetenek sahibi kimseleri bir araya toplamak ve tekel altına sokmak için operanın henüz ortada bulunmadığı bir zamanda müzik sanatına gösterilen bu merak ve özen, herhalde iç hayatın son derece dikkate değer, zengin ve orijinal bir tezahürü sayılmalı. Eğer bugün dinleseydik, aynı müzik bizi ne dereceye kadar tatmin ederdi sorusu ise büsbütün başka bir meseledir.

Rönesans çağının yüksek toplum hayatını anlayabilmek için en son önemli bir husus olarak şunu da bilmemiz gerekir ki, burada kadın erkeğe tamamen eşit sayılmaktadır. Gerçi bazı diyalog yazarlarında ara sıra latif cinsin hor görüldüğüne rastlamıyor değiliz. Hatta Ariosto'nun üçüncü yergisinde de kadın tehlikeli bir "büyük çocuk" olarak gösterilmektedir.[80] Ona göre erkek, arada bir uçurumla ayrı kalmasına rağmen, bu tehlikeli büyük çocuğa nasıl muamele edeceğini bilmek zorundadır. Fakat bu sözler ya da kadının bayağısandığına dair sofistik ve bazıları kötü niyetle yapılmış olan

79 Scardeonius, *a.g.e.*

80 Annibale Maleguccuo'ya hitaben; aynı şiir bazen beşinci ve altıncı olarak da gösterilmektedir.

araştırmalar, bizi yanlış yola götürmemelidir. Yalnız, kadınla erkek arasında bir uçurum bulunduğu sözünde ufak da olsa bir gerçek payı vardır: Eğitim görerek yetişmiş kadının erkeğe özellikle eşit bulunması yüzünden, evlilik hayatında erkekle kadın arasında düşünce ve duygu birliği veya manevi alanda birbirini tamamlama denen olay, kuzey ülkelerinin kültürlü topluluklarındaki derecede gelişememiştir.

Her şeyden önce, kadın eğitimi, yüksek tabakalarda esas bakımından erkeğinkinin aynıdır. Rönesans çağının İtalyanları, oğullarıyla kızlarının edebiyat, hatta filoloji derslerine devamlarında en ufak bir sakınca bile görmemektedirler. Klasik kültür, hayatın en değerli hazinesi olarak sayıldığından, kızlarının da bu hazineden nasiplerini almalarını memnunlukla karşılamaktadırlar. Hükümdar kızlarının bile Latince konuşma ve yazmada ne kadar yüksek bir düzeye erişmiş olduğunu daha önceki sayfalarda görmüştük. Birçokları ise klasik kültüre ait konuların geniş ölçüde yer tuttuğu günün konuşmalarını izleyebilmek için, hiç olmazsa erkeklerin okudukları eserleri okumak zorundaydılar. Öte yandan kadınlar, *Canzone* ve *Sonette* gibi edebî türlerle, doğaçlama şiir söyleme sanatıyla İtalyan şiirine fiilen katkıda bulunmuşlar ve bu sayede, Venedikli Cassandra Fedele (XV. yüzyıl sonları) zamanından beri, birçok İtalyan hanım şöhret kazanmıştır.[81] Hatta bunlardan birine, Vittoria Colonna'ya, ölmezlik sıfatı verilse bile yeridir. İleri sürdüğümüz iddiayı ispat edecek bir kanıt göstermek gerekirse, bunu, tamamıyla erkeksi bir eda taşıyan bu şiirde bulmak mümkündür. Aşk sonelerinden tutunuz da dinsel şiirlere varıncaya kadar hepsinin karakterinde o derecede kesinlik ve açıklık vardır ki; hepsi de, kadın şiirinde daima görülen hayal ve duyguya bürünmüş o tatlı alacakaranlıktan, heveskârlık öğelerinden o derece uzaktır ki, eğer imzalarla kaynaklar ve belki bazı dış belirtiler aksini ispat etmeseydi, mu-

81 Buna karşılık kadınlar, plastik sanatlara çok az katılmışlardır.

hakkak ki, bunları erkek bir şairin eserleri olarak kabul etmek gerekirdi.

Çünkü eğitim sayesinde yüksek sınıfa mensup kadınlarda da bireysellik, tıpkı erkeklerdeki gibi gelişiyordu. Halbuki İtalya dışı ülkelerde, Reform çağına kadar, kadınlarda, hatta kadın hükümdarlarda bile kişilik pek kendini gösterememiştir. Bir Bavyera Prensesi olan Fransa Kraliçesi İsabeau, Anjou Prensesi olan İngiltere Kraliçesi Margarethe, Castilya Kraliçesi Isabella gibi istisnalar, çok nadir şartlar altında, hatta denebilir ki, bu şartların zoruyla meydana çıkmışlardır. İtalya'da ise daha bütün XV. yüzyıl boyunca, hükümdarların ve özellikle condottiere'lerin eşleri, hemen hemen istisnasız olarak, özel bir kişilik göstermekte ve kocalarının kötü ve iyi şöhretlerine ortak olmaktadırlar. Bunlara ek olarak, yavaş yavaş çeşitli alanlarda birçok meşhur kadın da yetişmiştir. İçlerinde öyleleri vardır ki, kendilerine kişilik veren özellik, sadece yetenek, güzellik, terbiye, erdemlilik ve dindarlığın bir araya toplanmasıyla oluşan, uyumlu bir bütünlükten ibarettir. Fakat bu kadarı bile, başka ülkelerden farklı bir bireysellik görünüşü olarak göze çarpmaktadır.[82] Ayrıca ve bilinçli bir şekilde kadına eşit haklar verilmesi, asla söz konusu değildir; çünkü bu, doğal bir şey sayılmaktadır. Sosyal mevki sahibi kadın, o zamanlar, tıpkı erkek gibi, her yönden tamamlanmış ve olgunluğa erişmiş bir kişilik elde etmek için uğraşmak zorundadır. Erkeğe yetki sağlayan fikrî ve ruhî gelişmeler, kadını da yetkinliğe götürmelidir. Kadından aktif olarak edebî faaliyet istenmektedir. Eğer şair ise, gerçi kendisinden yine herhangi bir kuvvetli duygu ifadesi beklenirdi, fakat günlük hatıralar veya ro-

82 Mesela Vespasiano Fiorentino'daki (Mai, *Spicileg. Rom.* XI. s. 593 vd.) Alessandra de' Bardi'nin biyografisini bu şekilde anlamak gerekir. Burada şunu söyleyelim ki, yazar, büyük bir "laudator temporis acti"dir (geçmiş zamanın meftunu) ve unutmamalıdır ki, eski iyi devir dediği zamandan hemen hemen yüz yıl önce, Boccaccio *Decamerone*'yi yazmıştır.

manlar biçiminde özel bir mahremiyet istenmezdi. Bu kadınlar, kitleyi hiç düşünmemekteydiler; her şeyden önce, sivrilmiş erkeklere nüfuz etmek[83] ve onların keyfî hareketlerini gemlemek zorundaydılar.

O vakitler büyük İtalyan kadınlarının en fazla övülen tarafları, erkek yürekli ve akıllı oluşlarıdır. Burada belli bir idealin söz konusu olduğunu anlamak için, özellikle Bojardo ve Ariosto'nun kahramanlık şiirlerindeki kadın tiplerinin davranışlarına bakmak yeterlidir. Zamanımızda çift anlamlı bir iltifat sayılan "*Virago*" (bakire) sanı, o vakitler sadece şöhret ifade eden bir anlama gelirdi. Caterina Sforza, aynı sanı bütün parlaklığıyla taşıyordu. Caterina, Girolamo Riario'nun eşiyken dul kalmış ve kocasının mirası olan Forlì'yi, önce katillerin taraftarlarına ve sonra da Cesare Borgia'ya karşı bütün gücüyle savunmuştur. Sonunda yenilmiş, fakat bütün hemşehrilerinin hayranlığını ve "*Prima donna d'İtalia*" (İtalyanın birinci kadını) adını kazanmıştır.[84] Rönesans çağının daha birçok kadınında - bir kahraman olarak ortaya çıkma fırsatı bulan olmamışsa da- bu kahramanlık damarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Isabella Gonzaga, bu kahraman kadın tipinin açık bir örneğidir.

Bu sınıftan kadınlar, kendi çevrelerinde, Bandello'nun hikâyeleri gibi şeyleri, katıldıkları toplantıya herhangi bir zarar gelmeksizin dinleyebilirlerdi. Toplumca benimsenen anlayışa göre o zamanki kadınlık, bugünkü anlamda kadınlık bilinci -yani belli bazı kayıtlara, sezişlere ve sırlara saygı beslemek- değil, enerji, güzellik ve fırsatlarla, tehlikelerle dolu bir toplumsal konumun bilinciydi. Bu nedenle, son derece ılımlı ve temiz toplum kuralları yanında, zamanı-

83 *Ant. Galateo*, Epist. 3, sonradan Lehistan Kıralı Sigismund ile evlenecek olan genç Bona Sforza'ya: "İncipe aliquid de viro sapere, quoniam ad imperandum viris nata es... Ita fac ut sapientibus viris placeas, ut te prudentes et graves viri admirentur, et vulgi et mulierc ularum studia et iudicia despicias... Başka bakımlardan da çok dikkate değer bir mektup. (Mai, *Spicileg., Rom.* VIII, s.532).

84 *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 128'de kendisi bu adla anılmaktadır. Krş. Infessura: Eccard, *Script.*, II, Col. 191 ve Arch. Stor., append. II, s.250.

mız için rezalet gibi görünen[85] bazı şeyler de görüyoruz; fakat bu arada, buna karşı mevcut olan dengeyi, yani İtalya'da toplum hayatına hakim olan kadınların güçlü kişiliklerini unutmamalıyız.

Bütün diyaloglarda ve incelemelerde, kadının konumu, yetenekleri ve aynı şekilde aşk üzerine uzun boylu tartışmalara rağmen, bu çeşitten kesin bir ifadeye rastlamayışımızı doğal saymak gerekir.

Genel olarak bu topluluklarda eksik gibi görünen şey, körpe genç kızlardır.[86] Manastırlarda eğitim görmeyen genç kızlar da bu topluluklardan titizlikle uzak bulundurulmaktadır. Acaba genç kızların bulunmayışları mı meclislerde daha serbestçe konuşabilmeyi sağlamıştır, yoksa tersine olarak açık konuşmalar mı genç kızların meclislere girmelerine engel olmuştur? Bu sorunun cevabını vermek güçtür.

Oynak sevgililerle düşüp kalkmakta bazen o derece ileri gidilmiştir ki, bize eski Atina'daki hetair'lerin durumunu hatırlatır. Meşhur Romalı saray kadını İmperia, akıllı ve kültürlü bir dişi olup, Domenico Campana adında birinden sone şeklinde şiir yazma sanatını öğrenmişti ve aynı zamanda müzikle de meşgul oluyordu.[87] İspanyol soyundan gelen güzel İsabella de Luna, eğlendirici bir arkadaş sayılırdı ve üstelik de hem iyi kalpli, hem de çok bozuk ağızlı olup, ikisini bir arada mezcetmiş garip bir yaratıktı.[88] Milano'da Bandello, şahane Caterina di San Celso[89] ile tanışıyordu. Bu kadın

85 Gerçekten zamanımızda böyle şeyler rezalet olur. Bu gibi hikâyeleri dinlerken kadınların nasıl hareket edecekleri, *Il Cortigiano* L. III, fol. 107'den öğrenilmektedir. Hazır bulunan kadınların bazen nasıl davranmak zorunda kaldıklarını, mesela L. II, fol. 100'deki satırlar göstermektedir. Cortigiano'nun paraleli olan *Donna di Palazzo (Saray Hanımı)* hakkında anlatılanlar, önemli sayılmamalıdır; çünkü bu saray hanımları cortigiano'nun hükümdarın hizmetçisi olmasından çok daha ileri derecede, hükümdar eşlerinin hizmetçisidirler. Bandello, I, Nov. 44'te, Bianca d'Este, kendi atası Niccolo de Ferrara ile Parisina arasındaki tüyler ürpertici aşk hikâyesini anlatır.

86 İngiltere ve Hollanda'da genç kızlarla serbestçe ilişki kurulmasını, olgun İtalyanların ne kadar takdir ettikleri, Bandello, II, Nov. 42 ve IV, Nov. 27'de görülmektedir.

87 P. Giovio, *De Piscibus*, cap. 5. Bandello, III, Nov. 42; Aretino, *Ragionamento del Zeppino*'da (s.327) oynak bir kadın hakkında şöyle diyor: Petrarca'yı ve Boccaccio'yu baştan başa, Vergilius, Horatius, Ovidius ve binlerce başka yazardan sayısız hikâyeyi ezbere biliyor.

88 Bandello, II, 51; IV, 16.

89 Bandello IV, 8.

güzel enstrüman çalar, şarkı söyler ve şiir okurdu. Daha birçok kadının adını vermek mümkündür. Bunlar ve daha başka benzerleri hakkında bütün okuduklarımızdan şu anlaşılıyor ki, bu kadınları ziyaret eden ve zaman zaman beraber yaşayan ünlü ve entelektüel insanlar, onlarda belli bir kültür düzeyi ve fikir yeteneği ararlardı ve onlara büyük bir saygı beslerlerdi. İlişkiler kesildikten sonra da sevgilerinin devamı arzu edilirdi[90]; çünkü geçmiş günlerin heyecan ve ihtiras dolu hayatı, hiçbir zaman unutulmayacak kadar tatlı hatıralar bırakmış oluyordu. Bununla beraber bütün olarak alınırsa bu çeşit ilişkiler, fikir faaliyeti bakımından, toplumsal hayatın resmen izin verilmiş olan şekilleriyle kıyas kabul edecek değerde sayılmaz; şiir ve edebiyatta bıraktığı izler ise daha çok rezilce niteliktedir. 1490 tarihinde, yani frengi salgınından önce, Roma'da bu sınıftan 6800 kadın[91] yaşamakta olduğu halde bir tanesinin bile gerçekten yüksek zekâ ve yetenek göstermemiş olduğunu hayretle görüyoruz. Yukarıda adı geçenler, daha sonraki zamanlarda yaşamış kadınlardır. Kadınların hayat tarzları, ahlâki ve felsefî görüşleri, yani zevk ve kazanç ihtiraslarının süratle değişmesi, ilerlemiş yaşlarda görülen ikiyüzlülükleri ve şeytanlıkları, belki de en iyi şekilde Giraldi tarafından *Hecatommithi*'sinin giriş kısmını teşkil eden hikâyelerinde tasvir edilmektedir. Pietro Aretino ise, *Ragionameti*'sinde, bu mutsuz sınıfın gerçek hayatlarını değil, daha çok kendi iç dünyasının bir tablosunu vermektedir.

Yukarıda devletlerden bahsederken anlatmış olduğumuz gibi, hükümdarların metresleri, şair ve sanatçılara konu teşkil etmiştir ve bu nedenle çağdaşlarca ve sonraki yüzyıllarda gelen kuşaklarca şahsen tanınmaktadır. Öte yandan, Alice Perries, Clara Dettin (Muzaffer Friedrik'in metresi) gibi kadınlara dair, adlarından başka hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz gibi, Agnes Sorel'e dair de sadece

90 Bunun hakkında çok karakteristik bir örnek: Giraldi, *Hecatommithi*, VI, Nov. 7.
91 Infessura: Eccard, *Scriptores*, II, Col. 1997. Bu sayı, yalnız genel kadınlara ait olup, içinde odalıklar yoktur. Bununla beraber bu sayı, Roma'nın tahmini nüfusuna oranla son derece yüksektir. Belki de bir yazım yanlışı sonucu böyle olmuştur.

gerçek olmaktan çok hayal, bir aşk masalından başka bir iz kalmamıştır. Fakat Rönesans çağı krallarından I. François ve II. Henry'nin sevgilileri için durum büsbütün başkadır.

Toplumsal hayatı böylece gördükten sonra, Rönesans çağının ev hayatına da kısaca göz gezdirmek yerinde olur. O zamanki İtalyanların aile hayatına, yaygın bir halde bulunan aşırı ahlâksızlık dolayısıyla, genel olarak büsbütün yozlaşmış bir hayat diye bakılır. Meselenin bu yanı, bundan sonra gelecek bölümde incelenecektir. Şimdilik şu noktaya işaret etmekle yetinelim: İtalya'da kadınların ihanetinin, belli bir sınırı aşmadığı sürece, aile üzerinde yıkıcı etkisi, kuzey ülkelerindekine oranla çok daha hafif olmuştur.

Avrupa Ortaçağı'nın ev hayatı çoğunlukla halk göreneklerinin meydana getirdiği bir üründü. Ya da şöyle ifade edelim: Ulusal hayattaki doğuştan eğilimlerin gelişmesi ve toplumsal mevkiyle servetin yaşayış tarzı üzerindeki etkileriyle biçimlenen yüksek bir doğal üründü. En parlak devrinde şövalye sınıfı, ev'e karşı tamamıyla kayıtsız kalır, ömrünü saraylarda ve savaşlarda dolaşmakla geçirirdi. Ev hanımına değil, daima dışarıdaki bir kadına hayranlığını gösterirdi; kendi evinde, şatosunda, işler nasıl isterse öyle gitsin düşüncesini taşırdı. Ev hayatını bilinçli olarak düzenli bir biçime sokmak, hatta bir sanat eseri olarak kurmak için ilk girişimi yapan, Rönesans çağının insanı olmuştur. Çok gelişmiş bir ekonomi ve rasyonel bir tarzda ev inşa etme eğilimi, bu yolda Rönesans'ın yardımına koşmuştur. Fakat böyle bir değişmenin asıl sebebini, bir arada yaşayış, eğitim, ev düzeni ve hizmetleriyle ilgili bütün meselelerin akılcı bir yöntemle ele alınmış olmasında aramak gerekir.

Bu konu üzerine elimizdeki en değerli belge, Angolo Pandolfini'nin (L. B. Alberti) ev yönetimi hakkındaki diyalogudur.[92] Bu di-

92 *Trattato del Governo della Famiglia.* **Krş. yukarda sayfa 179, not 7.** Pandolfini 1446'da, bu eserin aynı zamanda yazarı olduğu söylenen L. B. Alberti ise 1472 tarihinde ölmüşlerdir.

yalogta bir baba, yetişmiş oğullarına seslenerek kendisinin ne tarzda hareket ettiğini bütün ayrıntılarıyla anlatıyor. Büyük, refah içinde bulunan, rasyonel bir tutumluluk ve ölçülü bir yaşayış tarzı ile idare edilerek, gelecek kuşaklara uzun yıllar boyunca mutluluk ve refah vadeden bir aile içine giriyoruz. Aile, oldukça büyük bir çiftliğe sahiptir; çiftliğin ürünleri ailenin sofra ihtiyacını karşılamakta ve varlığının ana temelini oluşturmaktadır. İpek veya yün dokumacılığı endüstrisi gibi bir ticaret işi de bu toprak servetine ilave edilmektedir. Konut ve besin çok esaslıdır. Evin plan ve donatımıyla ilgili olan her nesne, büyük, dayanıklı ve pahalı, fakat evin içindeki günlük hayat mümkün olduğu kadar sade olmalıdır. Aile şerefinin söz konusu olduğu en büyük harcamadan genç çocukların cep harçlığına kadar bütün giderler, rasyonel bir oran içinde yapılmaktadır. Ancak en önemli sayılan mesele evdekilerin eğitimidir; evin yöneticisi, yalnız çocukları değil bütün ev halkını gereği gibi yetiştirmektedir. İlk önce karısını, ihtiyat altında büyümüş mahcup ve çekingen bir genç kız halinden çıkararak hizmetçileri güvenle yönetebilecek bir ev hanımı durumuna getirmektedir. Sonra oğullarını, gereksiz yere sertlik[93] göstermeksizin, özenli bir denetim ve akıllıca öğütlerle, "zordan çok otoriteyle" yetiştirmektedir. Nihayet hizmetçilerini de seçmekte ve kullanmakta, bunların eve severek sadık kalmalarını sağlayacak ilkelerle hareket etmektedir.

Sadece bu küçük kitaba özgü bir özellik olmakla beraber, burada önemle üzerinde durulan bir noktaya daha işaret edelim: Kül-

93 Germen ve Latin kavimlerinde dayak atmanın, esaslı bir şekilde ve psikolojik bir zihniyetle araştırılarak bir tarihi yazılsa, herhalde bu, birkaç ciltlik telgraf muharebeleri ve müzakere tutanakları kadar değerli bir eser olurdu. Alman ailesinde dayak, ne zaman ve hangi etkilerle, her gün kullanılan bir alışkanlık olmuştur? Herhalde bu, Walter'in "Nieman kan mit gerten kindes zucht beherten" (Hiç kimse dayakla çocuk terbiye edemez) şarkısını terennüm etmesinden çok daha sonra olmuştur. İtalya'da ise dayak, çok erkenden kalkmıştır; yedi yaşında bir çocuk, artık dayak yememektedir. Küçük Ronald (*Orlandino*, cap. VII, kıta +2) şu prensibi koyuyor:

Sol gli asini si ponno bastonare,
Se una tal bestia fussi, patirei.
(Yalnız eşekler dövülür,
Eğer eşek olsaydım katlanırdım).

türlü İtalyanın köy hayatını sevmesi. Kuzey ülkelerinde o vakitler, köylerde soylularla yüksek tarikatlara mensup rahipler otururlardı; birinciler dağlardaki şatolarında, ikinciler de sağlamca güven altına alınmış manastırlarında yaşarlardı. Fakat çok zengin orta sınıf, bütün yıl boyunca hayatını kentte geçirirdi. Buna karşılık İtalya'da, hiç değilse belli bazı kentlerin çevrelerinde[94], kısmen siyasal güven ve polis güvenliği daha kuvvetli ve kısmen de köyde yaşamak isteği o kadar şiddetliydi ki, savaş sırasında bazı zararlara katlanmak göze alınıyordu. Böylece zengin kentlilerin köy konutları, villalar meydana geliyordu. Halkın refah ve kültürü yeter derecede ilerlediği anda, eski Romalıların değerli bir mirası burada yeniden canlanmaktadır.

Yazarımız, kendi villasında mutluluk ve huzur bulmaktadır; bu hususu kendisiden dinlememiz gerekir: İşin ekonomik yanı, mümkün olduğu kadar, zahire, şarap, zeytin, otlak ve ormanın aynı çiftlikte bir arada bulunması ve böyle malikânelerin paraya acımadan yüksek fiyatla satın alınmasıdır; paraya kıyılıyor, çünkü böylelikle, pazardan hiçbir şey almaya gerek kalmıyor. Fakat villadan duyulan büyük zevk, bu kitapta konunun giriş kısmında okuduğumuz birkaç sözle açığa vurulmaktadır: "Floransa çevresinde, duru bir hava, neşeli doğa sahneleri içinde, muhteşem manzaralı birçok villa vardır; oralarda sis pek azdır; zararlı rüzgârlar hiç esmez; her şey iyi, su da temizdir; sayısız binalardan bazıları hükümdar sarayları, bazıları ise şatolar gibi görkemli ve yüksek değerdedir." Yazar, kendi türlerinde örnek olabilecek biçimde yapılmış ve çoğu 1529'da bizzat Floransalılar tarafından kentin savunulması için (boş yere) feda edilmiş olan köşkleri kastetmektedir.

Sonra gerek bu villalarda ve gerekse Brenta ırmağı kıyılarında, Lombardiya ön dağlarında, Posilippo ve Vomero eteklerindeki

94 G. Villani, XI, 53, Floransalıların XIV. yüzyıl ortalarından önceki villa inşaatları hakkında başlıca kaynaktır. Bu villalar, şehirdeki evlerden daha güzeldi ve böyle olması için çok gayret sarfedilirdi. "Onde erano tenuti matti" (Bundan dolayı kendilerine deli gözüyle bakılıyordu).

köşklerde, topluluk hayatı, toplantılar, kentlerdeki sarayların salonlarında olduğundan daha serbest bir nitelik, bir köy karakteri almıştır. Davetli konukların uzunca bir süre bir arada kalışları, av partileri gibi toplu hayat enstantaneleri hakkında bazen çok zarif tasvirlere rastlıyoruz. Fakat aynı zamanda derin fikir çalışmaları ve en yüksek seviyede şiirler de, kimi kez bu köy köşklerinde meydana gelmiştir.

Topluluk hayatının hemen arkasından alaylar, temsiller ve şenliklerden söz edersek, herhalde gelişi güzel bir davranışta bulunmuş olmayız. Rönesans İtalya'sının bu alanda gösterdiği estetik görkem[95], ancak bütün toplumsal sınıfların bir arada yaşıyabilmeleri - aynı zamanda bu durum, İtalyan toplumunun temelini teşkil edersayesinde mümkün olmuştur. Kuzey Avrupa ülkelerinde de tıpkı İtalya'da olduğu gibi manastırların, sarayların ve halkın kendilerine özgü bayramları, şenlik ve temsilleri vardı. Ancak bunlar, ait oldukları toplumsal sınıfa göre, biçim ve içerik bakımından birbirlerinden ayrılmıştı. İtalya'da ise her sınıfın ortak malı olmuş, genel kültür ve sanat sayesinde geliştirilerek yüksek bir seviyeye eriştirilmiştir. Bütün bu şenliklerin hizmetinde olan tezyinî mimari, başlı başına sanat tarihinin bir bölümünü oluşturmaya layıktır. Gerçi kaynaklarda buna dair verilen bilgiler zayıf ve dağınıktır. Bu yüzden ancak hayal gücümüzle bu kaynaklardan öğrendiklerimizi birbirine bağlayarak bir tablo meydana getirmek mümkündür. Burada bizi yalnız şenlikler ilgilendirmektedir. Halk hayatının yüceltilmiş bir evresi olarak üzerinde duracağımız bu şenliklerde, halkın din, ahlâk ve şiir idealleri gözle görülür bir biçim almaktadır. Yüksek şekliyle İtalyan şenlikleri, gerçek anlamıyla hayattan sanata bir geçiş evresi niteliğini taşır.

95 **Krş. s. 351. Burada şenliklerin** görkemli ve debdebeli oluşunun, dramın gelişmesine engel teşkil ettiğine işaret edilmektedir.

Aslında şenlik gösterilerinin başlıca iki biçimi, bütün Avrupa memleketlerinde olduğu gibi İtalya'da da *Mysterium* ile *Procession*'dur. Birincisi dramlaştırılmış kutsal hikâye ya da efsane, ikincisi de herhangi bir dinî vesileyle gösterişli bir biçimde yapılan alay halinde geçit demektir.

Açıkça görülüyor ki, İtalya'da *Mysterium* temsilleri, başka memleketlerdekinden daha parlak, daha sık ve plastik sanatlarla şiirin paralel olarak gelişmesi sayesinde, daha estetik bir biçimde yapılıyordu. Zamanla, sadece fars ve dram değil, güzel ve zengin bir dekora dayanan şarkılı ve baleli pandomima da bundan ayrılmıştır.

Dinî alaylardan ise, düz yerlerde kurulmuş, geniş[96] ve iyi döşenmiş caddelere sahip olan İtalyan kentlerinde, *Trionfo*, yani kostüm giymiş insanların arabalar içinde ve yaya olarak alayla geçişleri doğmuştur ve zamanla gelişerek, önceleri daha çok ruhani, sonraları ise daha çok cismanî bir önem kazanmıştır. İsa'nın vücudu yortusu (*Corpus Christi*) töreni ve karnaval alayı, aynı debdebe ve parlaklıkla yapılmaktadır. Sonradan, hükümdarlar bir kente girerken yapılan karşılama törenleri de aynı biçimi almıştır. Gerçi bu gibi fırsatlarda büyük maddî fedakârlıklarda bulunulması, bazen başka uluslarda da görülmektedir. Fakat şenlik alaylarını anlamlı bir bütün halinde bir araya getiren sanatkârane tarz, yalnız İtalya'da meydana getirilmiştir.

Bunlardan günümüzde hâlâ yaşayan parçalar, cılız bir kalıntıdan ibarettir denebilir. Gerek dinî törenlerde ve gerekse hükümdarlar onuruna yapılan geçit alaylarında dramatik unsur, kostüm, hemen hemen büsbütün atılmıştır; çünkü gülünç hale girip alay edilmekten korkulmaktadır; ve aynı zamanda, o vakitler bütün enerjileriyle kendilerini bu işlere veren kültürlü sınıflar, çeşitli nedenler yüzünden, artık bundan zevk duymamaktadırlar. Karnaval zamanında da büyük maskeli alaylar ortadan kalkmıştır. Bugün hâlâ yaşayan şeyler, mesela ruhani kardeşlik topluluklarının alayların-

96 Kuzey ülkelerindeki şehirlere nispetle.

da görülen bazı dinsel maskeler, hatta Palermo'da yapılan Azize Rosalia bayramı, kültürlü tabakaların bu işten ne kadar el çekmiş olduğunu açığa vurmaktadır.

Çeşitli şenliklerin gelişmesinde en parlak dönem, modern görüş ve anlayışın kesin zaferi kazandığı XV. yüzyılda başlar.[97] Floransa, başka şeylerde olduğu gibi bu konuda da, bütün İtalya'da belki de ön safta bulunmamaktadır; fakat çok erken bir tarihten beri, hiç olmazsa şehrin ayrı ayrı mahallelerinde böyle açık gösteriler için tertibat alınmış bulunmaktadır; bunun için de şüphesiz çok büyük bir sanat çabası gösterilmiş olması şarttır. Mesela Arno nehri üzerinde bir yapı iskeletinde ve kayıklarda cehennem temsil edilmiş (1 Mayıs 1304) ve bu sırada seyircilerin çokluğu yüzünden *Alla Carraja* köprüsü çökmüştür.[98] Sonraları Floransalıların, şenlik sanatçıları (festaiuoli) olarak İtalya'nın başka semtlerine seyahat edebilmeleri de gösteriyor ki, kendi memleketlerinde bu alanda bir üstünlük mevcuttu.[99]

Şimdi, İtalyan şenliklerinin başka ülkelerdekine üstünlüğünü belirtmek istersek, ilk olarak tespit edeceğimiz nokta şu olacaktır: Gelişmiş bireysellik, bireysel şeyleri temsil etmekte derin bir anlayış sahibidir. Başka sözlerle ifade edelim: Gelişmiş bireysellik, her bakımdan mükemmel bir maske keşfetmekte, bunu kullanmakta ve sahneyi dramatik eylemleriyle canlandırıp yaşatmakta yüksek bir yeteneğe sahiptir. Ressamlarla heykeltıraşlar, yalnız şenliğin gerçekleşeceği sahneleri süslemekle kalmıyorlar, aynı zamanda aktörlere karakter vermekte, kostüm ve makyajlarını yapmakta vb. geniş ölçüde yardım ediyorlardı. Belirtmek zorunda olduğumuz ikinci nokta, gösterinin temelini oluşturan şiirselliğin geniş kitlelerce anlaşıl-

97 Visconti Hanedanı'nın 1395 tarihinde Milano Dukalığı'na yükseltilmesi dolayısıyla yapılan şenliklerde (Corio, fol. 270), bütün görkem ve parlaklığa karşın Ortaçağ'a özgü bazı şeyler vardır ve dramatik öğe henüz hiç yoktur. Pavia'da XIV. yüzyıl boyunca yapılan şenliklerin görece önemsizliği hakkında bkz. *Anonymus de Laudibus Papiae*: Murat., XI, Col. 34 vd.

98 Gio. Villani, VIII, 70.

99 Krş. mesela Infessura: Eccard, *Scriptt.*, II. Col. 1896; Corio, fol. 417, 421.

masıdır. Bu anlayış *Myster*'ler için bütün Avrupa ülkelerinde aynı derecede yaygındı; çünkü kutsal hikâye ve efsaneler bütün Hıristiyan dünyasının ortak malıydı. Fakat geri kalan gösteriler bakımından İtalya en ilerdeydi. Ruhani kişiler veya cismanî kahramanlar için yazılıp okunan eserlere İtalyan halkı tarafından öylesine hayranlık duyuluyordu ki, bunlardaki lirik şiir, büyük küçük herkesi aynı ölçüde vecde getirebiliyordu.[100] Böylece seyircilerin ezici bir çoğunluğu (şehirlerde) mitolojik figürleri anlayabiliyordu; hiç değilse, alegorik ve tarihsel simalara, başka ülkelere oranla çok daha büyük bir kolaylıkla tapınılabiliyordu; çünkü tipler, geniş halk kitlelerine mâl olmuş bir kültürün çerçevesi içinden alınmış oluyorlardı.

Bu nokta üzerinde biraz daha durmak yerinde olur. Bütün Ortaçağ, esas itibarıyla bir alegori devri olmuştu. Teoloji ile felsefe, alegorinin sınıf ve aşamalarını tamamıyla bağımsız varlıklar[101] olarak kabul ediyordu; böylece şiir ve sanat, bunlara kişilik vermek için pek az şeye sahipti. Bütün Batı ülkeleri bu hususta aynı seviyede bulunmaktadır; hepsi de kendi düşünce dünyasından çok sayıda tip yaratacak durumdadır. Fakat bu tipler canlı şekiller haline gelince, kostümleri ve alametleri, genel olarak anlaşılmaz bir nitelik almakta ve halkın zevkine aykırı düşmektedir. Aynı durum İtalya'da da görülmektedir, hem de bütün Rönesans çağı boyunca; daha sonraki zamanlara kadar bu böyle sürüp gider. Alegorik figürlerin herhangi bir sıfatını yanlış olarak başka bir belirtiyle ifade etmek, anlamda bir bulanıklığın meydana gelmesi için yeterlidir. Dante'de bile böyle yanlış nakiller görülmektedir[102]; hatta bilindiği

100 Myster'lerdeki diyaloglar "ottav", monologlar ise "terzine" kalıplarındaydı.

101 Bunun için Skolastiklerin gerçekçiliğini düşünmeye gerek bile yoktur. Daha 970 tarihinde, Cambray Piskoposu Wibold, maiyetindeki ruhbana, zar oyunu yerine bir tür ruhani iskambil oyunu tavsiye etmiştir; bu oyunda 56 çeşit özellik ve durum bulunmaktadır. Krş. *Gesta Episcopori Cameracens*: Pertz, *Scriptt*. VII, s. 433.

102 Mesela danışmaya dayanan tabloları böyle sayılabilir. Arafın kapısındaki çatlak orta basamak, güya pişmanlığı ifade etmektedir. (Purgat. IX, 97); halbuki bu yassı taş, çatlamakla değerini kaybetmektedir. Bu dünyada tembel olanlar, pişmanlıklarını, o dünyada koşarak göstermek zorundadırlar; halbuki koşmak, aynı zamanda kaçmak vs. gibi hallere işaret edebilir (Purgat. XVIII, 94).

gibi Dante, alegorilerinin genel olarak anlamca kapalı olmasıyla övünmüştür.[103] *Trionfi*'sinde Petrarca, hiç olmazsa aşk, iffet, ölüm, şöhret gibi figürleri kısa olmakla beraber açık bir şekilde tasvir etmek ister. Buna karşılık başka yazarlar, alegorilerini yanlış sıfat ve belirtilerle yüklemektedirler. Mesela Vinciguerra'nın *Satir*'lerinde[104] kıskançlık, "kaba demir dişler" ile; oburluk da, dudaklarını ısırmakla ve karışık, darmadağınık saçlarla canlandırılmaktadır. Bununla, yenilemeyen her şeye karşı tam kayıtsızlığını belirtmek amacı güdülmüş olsa gerektir. Bu çeşit yanılmaların plastik sanatlar üzerine ne kadar olumsuz etkiler yaptığını burada anlatamayız. Eğer alegori mitolojik bir figürle, yani klasik çağdan beri saçmalıktan korunmuş bir sanat şekliyle ifade edilebilseydi, eğer savaş yerine Mars, av merakı yerine Diana[105] kullanılabilseydi, şiir gibi plastik sanatlar da kendilerini bahtiyar sayabilirlerdi.

Bununla beraber, sanat ve şiirde başarıyla kullanılmış alegoriler de vardır. İtalyan şenlik gösterilerinde ortaya çıkan bu tür figürlerin, açık ve canlı bir şekilde karakterlendirilmelerinin istendiğini varsayabiliriz. Çünkü seyirciler, kültür seviyeleri gereği olarak işten anlamakla, alegoriler hakkında eleştirel yargılara varacak durumdadırlar. Başka memleketlerde, özellikle Burgund sarayında, iyice anlaşılmaz figürlerin hatta sadece simgelerin gösterilerde yer almasına katlanılıyordu. Çünkü bunları anlayabilmek veya anlar gibi görünmek, aristokrat terbiyenin gereklerindendi. 1453 tarihinde yapılan meşhur "sülün adağı"[106] töreninde, gösterinin başında neşe kraliçesi olarak ata binen güzel genç kadın, hoşa giden biricik alegoridir; masaya konan gösterişli sofra takımlarıyla bunların başına oturtulan cansız figürler veya canlı kişiler, sırf oyuncak niteliğinde birta-

103 Inferno IX, 61, Purgat. VIII, 19.

104 *Poesie Satiriche*, ed. Milan, s. 70 vd. XV. yüzyıl sonlarına aittir.

105 Mesela Kardinal Adriano da Corneto'nun *Venatio*'sunda böyle yapılmıştır. Burada Ascanio Sforza, evinin yıkılmasından duyduğu acı içinde, avlanmakla kendini avutmaktadır.

106 Aslında bu tören, 1454 tarihinde yapılmıştır. Krş. Olivier de la Marche, *Mémoires*, c. 29.

kımı şeylerden ibarettir; yahut da bunlarla, beceriksizce bazı ahlâk dersleri verilmek istenmiştir. Büfeye konan çıplak bir kadın heykeli ve bunu bekleyen canlı bir aslan ile, İstanbul ve bu kenti ileride kurtaracak olan Burgundiya dükü temsil edilmek istenmiştir. Geri kalan gösteriler, bir pandomima (Iason Kolchis'te) istisna edilecek olursa, ya çok derin anlamlı ya da büsbütün saçma görünmektedir. Şenliği tasvir eden yazar Olivier, bir dev tarafından sevk edilen bir filin sırtına kurulmuş bir kulede, "Kilise"yi temsil eden kostüm içinde bizzat sahneye çıkıyor ve dinsizlerin kazanmış oldukları zafer için uzun uzun yakınıyor.[107]

Fakat İtalyan şiirlerinde, sanat eserlerinde ve şenlik gösterilerindeki alegorilerin de, zevk ve konuda bütünlük bakımından genel olarak başka ülkelere üstün olması, sorunun temelini oluşturan nokta değildir. Mutlak olarak avantaj sağlayan nokta[108] daha çok şudur: İtalya'da genel kavramların kişiler biçiminde canlandırılması bilindiği gibi, ayrıca, aynı genel kavramları kendilerinde toplayan bir çok tarihsel kişi de tanınmaktadır; gerek şiirde ve gerekse plastik saatlarda birçok ünlü kişinin canlandırılmasına alışılmıştır. *İlahi Komedya*, Petrarca'nın *Trionfi*'si, Boccaccio'nun *Amorosa Visione*'si gibi hep bu ilkeye dayanan eserler ve klasik çağın yeniden canlanması sonucu kültürün geniş çevrelere yayılması, İtalyanları bu tarihsel öğeyle yakından tanıştırmıştı. Şimdiyse bu simalar, şenlik gösterilerinde ya tamamıyla bireyselleştirilmiş halde belli maskeler olarak ya da hiç değilse gruplar halinde, ana alegorik figürlerin karakteristik katılımcıları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Böylece İtal-

107 Fransa'da yapılan başka şenlikler hakkında mesela bkz. Juvénal des Ursins, 1369 tarihine dair (Kraliçe İsabeuau'nun girişi); Jean de Troyes, 1461 tarihine dair (XI. Louis'nin girişi). Burada da canlı heykellere, insan vücudunu havaya kaldırmaya yarayan makinelere vs. rastlıyoruz; fakat hepsi karmakarışık, birbiriyle bağlantısızdır ve alegorilerin çoğu anlaşılamamaktadır. İmparator III. Friedrich'in nişanlısı Prenses Eleonora'nın hareketi münasebetiyle 1452 tarihinde Lizbon'da yapılan ve günlerce devam eden son derece tantanalı şenlikler hakkında bkz. Freher-Struve, *Rer. German. Scriptores*, II, fol. 51. Nic. Lanckmann'ın raporu.

108 Bundan faydalanmasını bilen çok büyük şairler ve sanatçılar için bir avantaj demektir.

ya'da, Kuzey Avrupa ülkelerinde en parlak temsillerin ya anlaşılması imkânsız bir sembolizme ya da tamamıyla anlamsız oyunlar biçimine sokulduğu bir devirde, genel olarak gruplar halinde kompozisyon sanatı öğrenilmiş oluyordu.

Biz, şenlik temsillerinin belki de en eskisi olan "*Myster*" türünden başlayalım.[109] Bunlar genel olarak, başka Avrupa ülkelerindeki *myster*'lere benzer. İtalya'da kamuya ayrılmış alanlarda, kiliselerde ve manastırların geniş aralıklarında büyük çatılar kurulurdu. Çatının üst kısmında, istendiği zaman açılıp kapanabilen bir cennet, en alt kısmında ise bazen bir cehennem bulunurdu, ikisinin ortasında da asıl sahne vardı. Sahnede, oynanacak dramdaki (bu dünyaya ait) bütün olayların geçeceği yerler yan yana konmuş olurdu. İtalya'da da, konusu Kutsal Kitap'tan veya efsanelerden alınma dramların, havariler, kilise babaları, peygamberler, kâhineler ve erdemliler arasında yapılan, giriş niteliğinde teolojik bir diyalogla başlaması ve duruma göre bir dansla bitmesi nadir görülen hallerden değildi. İkincil figürler tarafından oynanan yarı komik *İntermezzo*'ların (perde arasında gösterilen ufak oyun) eksik bırakılmadığı da görülmektedir; fakat bu öğe, kuzey ülkelerinde olduğu gibi kaba bir şekilde göze çarpmamaktadır.[110] Suni aletlerle figürlerin havaya kaldırılıp indirilmesi -temsillerin en eğlenceli yanlarından biridir bu- İtalya'da başka ülkelere göre çok daha büyük bir başarıyla uygulanabiliyordu herhalde; gerçekten XIV. yüzyılda Floransalılar, bu işlerde yapılan hatalarda alay konusu buluyorlardı.[111] Çok geçmeden Brunellesco, St. Felice alanında yapılan Annunciat

109 Krş. Bartol. Gamba, *Notizie Intorno alle Opere di Feo Belcari*, Milano, 1808; özellikle giriş bölümü: Le rappresentazioni die Feo Belcari ed altre di lui poesie, Firenze, 1833. Paralel olarak bkz. Pathelin'i yayımlayan kitap meraklısı Jacob'un bu yapıta koyduğu "giriş", Paris, 1859).

110 Bununla beraber Beytullahm'da gerçekleşen çocuk katliamı konusunda Siena'da temsil edilen bir mystèrium'un son sahnesi o kadar korkunç olmuştur ki, zavallı anneler birbirlerinin saçlarına sarılmıştır. Della Vale, *Lettere Sanesi*, III, s. 53. Biraz önce adı geçen Feo Belcari (ö. 1484)'nin başlıca amaçlarından biri, mysterium'ları bu gibi sapıklıklardan temizlemekti.

111 Franco Sacchetti, Nov. 72.

Tarikatı[112] rahibelerinin bayramı için, olağanüstü sanatkârane bir alet icat etmiştir. Bu alet, etrafı iki daire halinde meleklerle çevrilmiş bir gök küresidir; aynı melekler arasında Cebrail, bademiçiminde bir makine içinde aşağıya doğru uçmaktadır. Cecca da buna benzer şenlikler için fikirler vermiş, tekniğini göstermiştir.[113] Bu gibi gösterilerin düzenlenmesini ve kısmen de temsilini üzerlerine alan ruhani birlikler veya şehir semtleri, ellerindeki servete göre, bütün sanat araçlarına başvurmaktan kaçınmazlardı. Hükümdar saraylarında yapılan büyük şenliklerde de, cismanî dramların veya pandomimaların yanında *mysterium* temsilleri oynandığında da, yine aynı derecede gayret ve fedakârlık gösterildiğine şüphe yoktur. Pietro Riaria'nın sarayında, Ferrara ve daha başka hükümdar saraylarında, insanın aklına gelmesi mümkün olan hiçbir şey esirgenmiyordu.[114] Aktörlerin sahne yeteneklerini ve zengin kostümlerini; o zamanki mimari üslubunun ideal dekorasyonlarıyla, yeşillikler ve halılarla olay yerlerinin canlandırılmasını; nihayet fon olarak bir büyük kentin *Piazza*'sındaki muhteşem binaları veya bir sarayı, bir manastırın sütunlu yollarını vs. göz önüne getirirsek, son derece zengin bir tablo meydana gelir. Fakat böyle çok yüklü ve zengin bir dekorasyon, cismanî drama zarar verdiği gibi, *mysterium*'ların gelişerek yüksek değerde edebî oyunlar haline gelmesine de engel olmuştur. Bize kadar gelen metinlerde dramatik yapı çok zayıftır; ara yere serpiştirildiğini gördüğümüz lirik veya retorik parçalar, güzel olmakla beraber, Calderon'un *Autos Sagramentales*'ini sivrilten o

112 Annonciation: Cebrail'in Hazreti Meryem'e İsa'nın doğuşunu haber vermesi anlamına gelen bu sözcük, aynı zamanda, 1501 tarihinde kurulan, rahibelere özgü bir Fransız tarikatının ve yine 1604'te İtalya'da kurulan bir rahibeler tarikatının adıdır. İtalya'da bu tarikat, Maria Vittoria Fornari tarafından Cenova'da kurulmuştur (Çeviren).

113 Vasari III, 232 vd.; Vita di Brunellesco V, 36 vd.; Vita del Cecca. Krş. V, 52; Vita di Don Bartolommeo.

114 Arch. Stor., append. II, s. 310. Meryem'in vahyi mysterium'u, Alfonso'nın düğünü vesilesiyle sanatkârane aletler ve ışıklarla temsil edilmiştir. Kardinal Riario'nun evinde Susanna, Vaftizci Yahya ve başka bir efsaneyi anlatan mysterium'ların oynanması hakkında bkz. Corio. fol. 417. Papanın sarayında Büyük Konstantin mysterium'unun 1484'te temsil edilmesi hakkında bkz. Jac. Volateran.: Murat., XXIII, Col. 194.

büyük sembolik heyecandan eser bile taşımamaktadır.

Bu ruhani dramlar, bazen küçük bir kentte ve fakir bir dekor içinde oynandıkları zaman, seyirciler üzerinde daha kuvvetli etki yapmış olabilirler. Gerçekten de son bölümde sözünü edeceğimiz büyük vaizlerden biri olan Roberto da Lecce, 1448'deki veba salgını günlerinde Perugia'da verdiği perhiz vaazları dizisini, İsa'nın öldüğü cuma günü bir Passion temsiliyle kapamıştır.[115] Burada pek az kişi sahneye çıkmış, fakat bütün halk hüngür hüngür ağlamıştır. Şüphesiz, bu gibi hallerde duyguları kamçılayıcı araçlar kullanılırdı ve bunlar kaba bir tarzda doğal hayattan alınırdı. İsa'yı temsil eden aktörün yara bere ve kan ter içinde, hatta yaralarından kanlar aktığı halde sahneye çıkması[116], Matteo da Siena'nın tablolarına veya Guido Mazzoni'nin balçık figür gruplarına bir paralel oluşturmaktadır.

Belli kilise bayramlarından, hükümdarların evlenmelerinden başka, *mysterium* temsillerine özellikle fırsat yaratan olaylar çeşitlidir. Mesela 1450 tarihinde Sienalı St. Bernardino papa tarafından aziz ilan edilince, büyük bir ihtimalle doğduğu şehir olan Siena'nın büyük meydanında, kutsal törenin bir çeşit dramatik taklitleri[117] (*rappresentazione*) yapılmış, herkese ziyafet verilmiştir. Veya bilgin bir rahip, teoloji doktoru unvanını kazanmasını, şehrin azizine dair bir efsanenin temsiliyle kutlamıştır.[118] Torino'da dul Savoya Düşesi Blanca, İtalya'ya ayak basmış olan Kral VIII. Charles'ı bir çeşit yarı dinî pandomima ile karşılamıştır;[119] bu temsilde önce pastoral

115 Graziani, *Cronaca di Perugia*: Arch. Stor., XVI, 1. s. 598. Çarmıha germe sırasında, bu iş için hazırlanmış bir figür aktörün yerine konmuştur.

116 Sonuncusu için mesela bkz. *Pii II. Comment.*, L. VIII, s. 383, 386. XV. yüzyıl şiiri de bazen aynı kaba makama kendini uydurur. Andrea da Basso'nun bir canzone'si, katı yürekli bir sevgilinin cesedinin çürümesini bütün ayrıntılarıyla tasvir eder. XII. yüzyıla ait bir manastır dramında, Kral Herodes'in kurtlar tarafından nasıl yendiği, sahnede bile görülmüştür. *Carmina Burana*, s. 80 ve sonrası.

117 Allegretto, *Diari Senese*: Murat., XXIII, Clo. 767.

118 Matarazzo, Arch. Stor., XVI, II, s. 86.

119 *Vergier d'honneur*'den seçilen parçalar: Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, I, s. 220 ve III, s. 263.

bir sahne "doğa yasası"nı, sonra da kilise babalarının bir geçidi "yargılama yasası"nı temsil ediyordu. Arkasından *Lancelot vom See ve Athen* hikâyeleri geliyordu. Chieri'ye varınca krral, yine bir pandomima ile karşılaştı. Bunda da, kibar konuklar tarafından ziyaret edilen bir lohusa yatağı temsil ediliyordu.

Fakat, herkesten en fazla fedakârlık isteyen kilise bayramı, İsa'nın Vücudu Yortusu'ydu (Corpus Domini). Bu yortu, İspanya'da özel bir şiir türünün meydana gelmesinde etken olmuştur. Corpus Domini bayramının nasıl kutlandığı hakkında, 1462 tarihinde Papa II. Pius tarafından kaleme alınmış gayet güzel bir tasvir vardır ki, hiç değilse İtalya'daki durumu bize göstermektedir.[120] San Francesco önünde kurulmuş çok büyük bir çadırdan hareketle, ana caddeden katedral meydanına gelen alay, kutlama töreninin en parlak sahnesi değildi; kardinaller ve zengin başpapazlar, yolu kendi aralarında bölmüşler ve caddeyi baştan başa gölgeleyen tenteleri, duvar halılarını[121], takları sağlamakla kalmamışlar, birçok oyun sahnesi de hazırlatmışlardı; bu sahnelerde alayın geçişi sırasında alegorik temsiller oynanıyordu. Elimizdeki rapordan, sahneye çıkanlardan hepsinin canlı mı yoksa kimilerinin sadece cansız figürler mi olduğu açıkça anlaşılamamaktadır.[122] Her ne olursa olsun, burada gösterilen fedakârlıklar çok büyüktü. Acılar çeken İsa, şarkı söyleyen melek çocuklar arasında St. Thomasius d'Aquino'yu temsil eden figürle beraber bir akşam yemeği sahnesi; büyük melek Mikâil'in şeytanlarla savaşı; şarap pınarları ve melek orkestraları; tümüyle yeniden dirilme sahnesi ve bununla birlikte İsa'nın mezarı; en sonunda katedral meydanında Meryem Ana'nın mezarı görülüyordu. Meryem Ana'nın mezarı ibadet ve takdisten sonra açıldı; Tanrı'nın

120 *Pii II. Comment.*, L. VIII, s. 382 vd. Buna benzer ve özellikle parlak bir "İsa'nın Vücudu Bayramı", Brusellis tarafından söz konusu edilmektedir: *Annal. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 911. 1492 yılına dair.

121 Bu gibi vesilelerle şöyle deniliyor: "Nulla di moro si potea vedere" (Duvar veya yapı namına bir şey görülemezdi).

122 Buna benzer tasvirlerin bazılarında aynı muğlaklık görülmektedir.

Annesi, meleklerin kolunda, ilahi nağmeleri arasında havalanarak cennete uçtu; burada İsa annesine taç giydirdi ve onu alarak Tanrı'nın yanına götürdü.

Ana cadde boyunca yer alan bu temsiller arasında, Kardinal Vis-Şansölye Roderigo Borgia (sonradan Papa VI. Alexandr) tarafından düzenlenmiş olanı, tantanası ve karanlık alegorisiyle özellikle göze çarpıyordu.[123] Bundan başka, sık sık top sesleri işitiliyordu.[124] Henüz yeni yeni başlamakta olan, bayramları top sesleriyle selamlama âdeti, özellikle Borgia Hanedanı için karakteristiktir.

Aynı tarihte Aziz Andreas'ın kafa kemiğinin Yunanistan'dan Roma'ya getirilmesi münasebetiyle yapılan dinî tören hakkında II. Pius'un verdiği bilgi çok kısadır. Roderigo Borgia bu olayda da tantanasıyla göze çarpmıştır. Genel olarak tören, daha ziyade cismani bir karakter göstermektedir; asla eksik olmayan koroların yanında başka maskeler ve anlaşıldığına göre, çeşitli beden hareketleri gösterileri yapan "kuvvetli erkekler" yer almışlardır.

Tamamen veya ağır basan yanıyla cismanî karakterde olan temsiller, özellikle büyük hükümdar saraylarında, özellikle sahne etkisi göz önünde tutularak düzenlenirdi. Konuları mitolojik veya alegorikti ve herkes tarafından kolayca anlaşılırdı. Şüphesiz ki, aşırılığa kaçan yanları da yok değildi: Gayet büyük hayvan figürleri yapılır ve bunların içinden birdenbire bir sürü maskeli insanlar çıkardı. Mesela 1465 tarihinde bir hükümdarın karşılanması münasebetiyle Siena'da düzenlenen bir temsilde, altından yapılmış bir dişi kurt-

123 Silahlı maiyetleriyle beş kral ve (terbiye edilmiş?) bir aslanla boğuşan bir orman adamı; bu orman adamıyla belki de Papa Sylvius'un adına telmih yapılmaktadır. [Silvius, aslında Aeneas'ın oğlunun adıdır. Fakat "silva", "orman" anlamına geldiğine göre, bundan güya "sylvius", yani "orman adamı"nın kastedilmiş olması ihtimali vardır (Çeviren)].

124 Papa IV. Sixtus zamanından örnekler için bkz. Jac. Volateran.: Murat., XXIII, Col. 134, 139; VI. Alexandr papalık makamına geçtiği zaman da çok top atılmıştır. İtalyan şenliklerinin güzel bir icadı olan fener alayları, şenlik dekorasyonlarıyla, daha çok sanat tarihinin konuları arasına girer. Bazı bayramlarda çok övülen parlak aydınlatmalar ve sofra süsleriyle av ganimetleri de, aynı şekilde sanat tarihine ait konulardır.

tan on iki kişilik bir bale grubu çıkmıştı.[125] Sofralara canlı süsler konurdu; fakat bunlar, Burgundiya dükünün sarayında yapıldığı kadar zevksiz abartmalarla dolu olmazdı; çoğunda sanat ve şiir zevki görülürdü. Ferrara sarayında dram ile pandomimanın nasıl birbirine karıştığını yukarıda tasvir etmiştik. Sonra, Ferrara Prensi Ercole'nin nişanlısı Aragon Prensesi Lianora'nın seyahati münasebetiyle, Roma'da, Kardinal Pietro Riario tarafından 1473 tarihinde düzenlenen şenliklerin ünü İtalya sınırları dışına taşıyordu.[126] Burada oynanan dramlar, esas bakımından konuları kiliseden alınmış olan *mysterium*'lardır; buna karşılık pandomimalar mitolojiktir. Sahnede hayvanlarla Orpheus, Perseus ve Andromeda, ejderler tarafından çekilen Ceres[127], parslar tarafından çekilen Bacchus ve Ariadne, nihayet Achilleus'un eğitilişi görülüyordu; sonra en eski zamanların ünlü âşık çiftlerinin ve bir periler grubunun balesi geldi; bale, haydut Centaur'ların[128] bir baskını ile yarıda kesildi; Hercules gelerek bunları yendi ve kovdu. Aslında önemsiz olmakla beraber, o zamanın zevki için karakteristik görünen bir nokta da şudur: Bütün şenlik gösterilerinde canlı figürler, cumbalarda, sütun ve zafer takları üzerinde heykel olarak yer almalarına rağmen, şan ve konuşmaları ile kendilerini canlı figürler halinde gösterirlerdi; böyle davrandıkları halde biçimsiz bir durumun meydana gelmesini önleyen unsur, doğal renkleri ve kostümleriydi. Riario'nun salonlarında ise bu gibi figürler arasında canlı ve baştan başa altınla sıvanmış bir çocuk bulunuyordu ve bir havuzdan etrafına su fışkırtıyordu.[129]

Bologna'da Annibale Bentivoglio ile Este Hanedanı'ndan Prenses

125 Allegretto: Murat., XXIII, Col. 772. Krş. bundan başka Col. 1896. *Strozzii Poetae*, s. 193.

126 Corio, fol. 417 vd. *Strozzii Poetae*, s. 193.

127 Ceres: İtalya'da yaratıcı doğa Tanrıçası. Yunanlıların Demeter'ine karşılık gelir (Çeviren).

128 Centaur: Yarısı at, yarısı insan olan hayali bir yaratık (Çeviren).

129 Vasari XI, s. 37. Vita di Puntormo'da, böyle bir çocuğun 1513 tarihinde Floransa'da yapılan bir şenlik sırasında, yorgunluk sonucu olarak -veya belki de altın yaldızın etkisiyle- nasıl öldüğü anlatılmaktadır. Zavallı çocuk, "altın devri" temsil edecekti.

Lucrezia'nın düğünleri münasebetiyle bu çeşit pandomimalar oynanmıştı[130]: Orkestra yerine koro konmuştu; Diana'nın periler grubu içinde en güzel olanı, koronun nağmeleri arasında Juno Pronuba'ya kaçıyordu; Venüs, bir aslan (burada aslan kılığına konulmuş bir insandı) ile vahşi insanların oynadıkları bir balede yer alıyordu; doğaya sadık kalarak yapılmış bir koro, bu sahnenin dekorunu oluşturuyordu. Venedik'te Este prenseslerinin[131] ziyaretleri, 1491 tarihinde parlak şenliklere vesile olmuştu. Karşılanan yüksek konuklar, *Bucintoro*'ya[132] bindirilerek şehre getirilmişlerdi; kürek yarışları ve Doc'un sarayında parlak bir pandomima (*Meleager*) gösterisi düzenlenmişti. Milano'da dük ve daha başka ileri gelenler tarafından düzenlenen şenlikler, Leonardo da Vinci[133]'nin denetim ve gözetimi altında yapılıyordu. Makinelerinden biri -herhalde Brunellesco'nun sözü geçen makinesiyle rekabet edecek durumdaydı- bütün hareketleri ile gök sistemini büyük bir ölçekte göz önüne seriyordu. Bir gezegen genç dukanın eşi İsabella'ya yaklaştığı zaman, her defasında ilgili Tanrı kürenin içinden çıkıyor[134] ve saray şairi Bellincioni tarafından yazılmış şiirleri okuyordu (1489). 1493'te yapılan başka bir şenlikte, birçok şeyin yanında, Francesco Sforza'nın atlı heykelinin modeli, kale alanına kurulmuş bir zafer takı altında görünüyordu. Milano'nun egemen efendileri sıfatıyla Fransız krallarının karşılanış törenleri için Leonardo'nun ne kadar dahice aygıtlar icat ettiğini Vasari'de okuyoruz. Fakat küçük kentlerde de bazen bu yolda büyük çabalar gösteriliyordu. Duka Borso, 1453 tarihinde biat töreni için Regio'ya geldiği zaman[135] kentin kapısı

130 Phil. Beroaldi, *Orationes*'deki Nuptiae Bentivolleae (Bentivoglio'ların Düğünü).

131 M. Anton., *Sabellici Epist.*, L. III. fol. 17.

132 Bucintoro: Venedik Doçu'nun görkemli kalyonu (Çeviren).

133 Amoretti, *Memorie.*, "su Lionardo da Vinci", s. 38 ve sonrası.

134 Bu çağın, şenliklerine varıncaya kadar ne derecede astrolojinin etkisi altında olduğu, Ferrara'da hükümdar eşlerinin karşılanışları sırasında yapılan törenlerde görülen gezegenlerden de anlaşılmaktadır. *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV', Col. 284, 1473 yılına dair; Col. 282, 1491 yılına dair. Mantua'da da aynı şekildedir, bkz. Arch. Stor., append. II, s. 233.

135 *Anal. Estens.*: Murat., XX, Col. 468 vd. Tasvir yeterince açık değildir ve üstelik yanlışlarla dolu bir yazma nüshadan basılmıştır.

önünde büyük bir makineyle karşılandı. Bu aygıtın üzerinde şehrin patronu Aziz Prospero uçar durumda görünüyordu; meleklerin tuttukları bir gölgelik onu gölgeliyordu; altında dönen bir kurs üstünde sekiz melek şarkı söylüyordu; meleklerden ikisi Aziz Prospero'dan kentin anahtarını ve âsâyı alarak her ikisini de dukaya takdim ediyorlardı. Bundan sonra, gizlenmiş atlar tarafından çekilen bir araba geldi; arabanın içinde boş bir taht vardı; arka tarafında adaleti temsil eden bir figür ile bunun hizmetkârı olarak bir cin duruyordu; arabanın köşelerinde ak saçlı dört kanun koyucu yer almıştı; çevrelerini, sancaklar taşıyan altı melek sarmıştı. Her iki yanında, yine ellerinde sancaklar olduğu halde, zırhlarına bürünmüş süvariler bulunuyordu. Doğal olarak, cin ile Tanrıça, dukanın bir söylev vermeden geçip gitmesine izin vermediler. Anlaşıldığına göre tek boynuzlu mitolojik bir hayvan tarafından çekilen ikinci bir araba, elinde yanmış bir meşaleyle hemcins sevgisini (*caritas*) temsil eden bir figürü taşıyordu. İkisi arasında, gizlenmiş insanlar tarafından sürülen, gemi biçiminde bir araba yürüyordu; klasik çağlara özgü olan bu eğlence de ihmal edilmemişti. Şimdi, bu ve öteki iki alegori, dukanın önünde ilerliyordu. Fakat St. Pietro kilisesinin önüne gelindiğinde yürüyüşe yeniden ara verildi. Yanında iki melek bulunduğu halde Aziz Petrus, yuvarlak bir hâle içinde kilisenin cephesinden aşağı inerek dukaya kadar geldi, başına defne dalından çelenk koydu ve yeniden havalanıp gitti.[136] Burada da papazlar, tamamıyla dinsel nitelikte bir alegori hazırlamış oluyorlardı: "Putperestlik" ile "iman" (Fides), yüksek iki sütun üzerinde duruyorlardı; güzel bir kız ile temsil edilen "iman" selamlamasını bitirdikten sonra, öteki sütun, üzerindeki figürle birlikte çöktü. Alay, yoluna devam ederken "Caesar"a rastlıyor ve yanındaki yedi güzel kadını Borso'ya takdim ediyordu; bunlar, dukanın erişmesi gerektiği erdemleri temsil etmektedirler. En sonunda katedrala ulaşıldı. Ayinden sonra Borso, dışarıda yüksek bir tahta oturdu ve yukarıda

136 Bu makineler için kullanılan iplerin, çelenkler haline getirildiği anlaşılmaktadır.

sözünü ettiğimiz maskelerden bazılarının saygı sunmasını ikinci kez kabul etti. En sonunda yakın bir binadan üç melek uçup geldi; neşeli şarkılarla, dukaya barış simgesi olarak hurma dalı sundular. Böylece tören sona ermiş oluyordu.

Şimdi, bizzat hareket halinde olan alayın odak noktasını oluşturduğu şenlik türünü gözden geçirelim. Hiç şüphe yok ki, Ortaçağ'ın ilk devirlerinden beri dinî alaylar (procession), maskelerin kullanılmasına bir vesile olmuştur. Takdis ayininde dolaştırılan aziz resimleri ve kalıntılarında, melek kılığına sokulmuş çocuklar vardır; veya çarmıhtaki İsa, haydutlar ve askerler, kutsal kadınlar, bu dinî alayla beraber yürümektedirler. Fakat kentlerde alaylar halinde geçitler yapma fikriyle büyük kilise bayramları, çok erken zamanlardan beri birbirine bağlı olan şeylerdir ve Ortaçağ'ın ilkelliği dolayısıyla bu geçitlerde birçok öğe yer alabilmektedir. Özellikle dikkate değer olan bir öğe, paganizmden miras kalan[137] gemi biçimindeki araba, *carrus navalis*'tir; biraz önceki bir örnekte söylendiği gibi, bu gemi araba şenliklerde türlü biçimlerde kullanılırdı; fakat adı "karnaval" sözcüğüne yapışmış kalmıştır. Elbette ki böyle bir gemi, mümkün oldğu kadar şatafatlı bir biçimde süslenmiş parlak görünüşüyle, kökeninde ifade ettiği anlamı kavramasalar da seyircilerin hoşuna giderdi. Mesela İngiltere Prensesi Isabella, nişanlısı İmparator II. Friedrich ile Köln kentinde buluştuğu zaman, kendisini birçok gemi-araba karşıladı. Bunlar, çalıp söyleyen din adamlarıyla doluydu ve gizlenmiş beygirler tarafından çekiliyordu.

Fakat dinî alaylar, yalnız çeşitli dünyevi öğeler eklemek yoluyla görkemli gösterilmez, aynı zamanda neredeyse baştan başa dinsel maskelere bürünmüş bir biçime de sokulabilirdi. Dinî maskelerin kökenini, *mysterium*'da oynamak üzere oyun yerine giderken şehrin ana caddesinden geçmiş olan bir grup aktörün kılıklarında ara-

137 Aslında 5 Mart günü, deniz seferlerinin açıldığını ifade eden bir simge olarak suya salınan İsis Gemisi. Germen kültünde buna karşılık bir tören için bkz. Jac. Grimm, *Deutsche Mytologie*.

mak belki mümkündür. Fakat bununla ilgili olmaksızın, daha önceki bir devirde, kendi başına bağımsız bir gösteri olarak ruhani alayların ortaya çıkmış olması ihtimali de vardır. Nitekim Dante, Beatrice'in "*trionfo*"sunu, *Vahiy* kitabındaki yirmi dört ermişle, dört mistik hayvanla, üç Hıristiyan erdemi ve dört ana erdemle, St. Lucas, St. Paulus ve öteki havarilerle öyle bir tarzda tasvir ediyor ki, nerdeyse insan, bu çeşit dinî alayların daha önce mevcut olduğu sonucunu çıkarmak zorunda kalıyor.[138] Bizi böyle bir sonuç çıkarmaya sevk eden başlıca etken, Beatrice'nin bindiği arabadır; kehanetli harikalar ormanında bu arabanın hiç gereği, hatta denebilir ki, hiçbir yeri bile yoktu. Dante'nin bu arabayı zaferin başlıca simgesi olarak saymış olması mümkündür; belki de ilk defa onun şiiridir ki, biçimi Roma İmparatorluğu'nun zafer alaylarından alınmış böyle gösterilerin meydana gelmesine etken olmuştur. Her ne olursa olsun, şiir ve teoloji, simgeleri yeğleyerek kullanmakta devam etmiştir. "*Haçın Zaferi*"nde Savonarola, İsa'yı bir zafer arabası içinde takdim ediyor[139]; başının üzerinde parlayan "teslis küresi," sol elinde haç ve sağ elinde Tevrat ile İncil bulunmaktadır; aşağı tarafında Bakire Meryem durmaktadır; arabanın önünde patrikler, peygamberler, havariler ve vaizler, her iki yanında din uğruna canlarını feda etmiş olan mazlumlar ve açık kitapları ellerinde olduğu halde dün bilginleri yer almışlardır; arkasında Hıristiyanlığı kabul etmekle selamete erişmiş olan halk kitlesi ve daha gerilerde sayısız düşmanları, imparatorlar, hükümdarlar, filozoflar, müşrikler, putları parçalanmış ve kitapları yakılmış olduğu halde bütün yenilmişler yürümektedirler. Tizian'ın ağaç oyması olarak tanınan büyük bir kompozisyonu, bu tasvire oldukça yakın düşmektedir. Sabellico'nun Meryem Ana hakkındaki on üç ağıtından dokuzuncu ve onuncusunda, Bakire'nin zafer alayı ayrıntılı olarak tasvir edilmek-

138 Purgat., XXIX, 43 (sonuna kadar) ve XXX, baş tarafı; 115. dizeye göre bu araba, Scipio'nun, Augustus'un, hatta Güneş Tanrısı'nın zafer arabalarından daha muhteşemdir.

139 Ranke, *Geschichte der Romanischen und Germanischen Völker*, s. 119.

tedir. Alegoriler bakımından zengin olan bu tasvir, başlıca, tıpkı XV. yüzyılın realist resim sanatında görülen sahneler gibi, hayalden uzak ve mekânda gerçeklik karakteriyle çok ilginçtir.

Her ne olursa olsun, dünyevi "trionfi"ler, dinî "trionfi"lere oranla çok daha fazla yapılmıştı. Dünyevi "trionfi"ler, klasik çağdan kalma rölyeflerde görüldüğü ve yazarlardan tamamlanabildiği üzere, doğrudan doğruya bir Roma imparatorunun zafer alayı örnek alınarak düzenlenirdi. İtalyanlar'ın bununla ilgili tarih görüşlerini yukarıda oldukça geniş olarak anlatmış bulunuyoruz.

İlk önce, bazı yerlerde, gerçekten zafer kazanmış olan komutanların alayla kentlere girdikleri görülürdü; bu alaylarda, ilgili komutanın zevkine aykırı düşse bile, mümkün olduğu kadar klasik çağ örneklerine yaklaşılmaya çalışılırdı. 1450 tarihinde Francesco Sforza, Milano'ya dönerken, kendisi için hazırlanan zafer arabasını, bu gibi şeylerin krallara özgü temelsiz bir inanç olduğunu[140] ileri sürerek reddetme cesaretini göstermişti.[141] 1443'te Napoli'ye girerken Büyük Alfonso, hiç olmazsa defne dalından yapılmış tacı giymekten kaçınmıştı; bilindiği gibi Napoleon, Notre-Dame kilisesinde taç giyerken böyle bir defneyi hiç de küçümsememiştir. Alfonso'nun surdaki bir gedikten girip şehrin ortasından geçerek katedrala kadar gelen zafer alayı, eski çağlara özgü alegorik ve komik öğelerin birbiriyle karışmasından meydana gelmiş garip bir alaşım manzarası gösteriyordu. İçinde kurulmuş bir tahtta Alfonso'nın oturduğu ve dört kır at tarafından çekilen araba, çok yüksek ve baştan başa yaldızla kaplıydı; yirmi soylu kişi, hükümdarı gölgeleyen altın işlemeli kumaştan yapılmış gölgeliğin direklerini taşıyorlardı. Alayın, orada hazır bulunan Floransalılar tarafından düzenlenmiş

140 Corio, fol. 401: "Dicendo, tali cose, essare superstitioni de' Re" (Bu şeylerin, kralların batıl inançları olduğunu söyleyerek). Krş. Cagnola, Arch. Stor., III, s.127.
141 *Triumphus Alphonsi*, Panormita'nın *Dicta et Facta*'sına ek olarak. Zafer alaylarındaki ihtişama karşı bir çekingenlik, daha cesur olan Komnen'lerde kendini göstermiştir. Krş. Cinnamus, *Epitome Rerum Ab Ionne et Alexio Comnenis Gestarum*, I, 5; VI, 1.

kısmının başında, mızraklarıyla sanatkârane gösteriler yaparak ilerleyen kibar genç atlılar, sonra talih simgesi olan bir figürü taşıyan bir araba ve yedi erdemi temsil eden atlılar bulunuyordu. Mutluluk Tanrıçası'nın[142] kendisi ise, çağdaş sanatçıların da bazen uymak zorunda kaldıkları o zamanın merhametsiz alegori mantığına göre, kafasının yalnız ön tarafında saç taşıyor, arka kısmı saçsız bulunuyordu; arabanın alt kısmında yer alan ve mutluluğun çarçabuk geçebilir nitelikte bir şey olduğunu temsil eden cin, bu nedenle ayaklarını suya sokmuş bir durumdaydı. Arkasından yine aynı Floransalılar tarafından oluşturulan bir süvari grubu, çeşitli ulusların kılıklarıyla, yabancı hükümdar ve ileri gelenler gibi giyinmiş oldukları halde geçiyorlardı. Sonra yüksek bir arabada, dönen bir dünya küresi içinde, defne dalından taç giymiş Julius Caesar[143] geliyor ve krala, İtalyanca beyitlerle bütün alegorilerin ifade ettikleri anlamları açıkladıktan sonra alayda yerini alıyordu. Hepsi de erguvan ve al giysiler içinde altmış Floransalı, şenlikler düzenlemekte usta olan memleketlerine özgü bu parlak gösterinin son kısmını teşkil ediyorlardı. Fakat arkalarından yaya olarak, önden ve arkadan bağlı yapma at figürleri ile Katalonyalılar göründüler ve sanki Floransalıların duygulu halleriyle alay ediyorlarmış gibi, sözde Türklerden oluşan bir birliğe karşı bir çarpışma gösterisi yaptılar. Arkasından çok büyük bir kule getirildi. Kulenin kapısı, elinde kılıç tutan bir melek tarafından korunuyordu; üstünde yine dört erdemi temsil eden figürler duruyordu. Bunlar, her biri ayrı ayrı olmak üzere, krala seslenen şarkılar söylediler. Alayın öteki kısımlarında karakteristik bir taraf yoktu.

142 "Fortuna"ya böyle bir yer verilmiş olması, Rönesans çağının safdilliğini gösteren karakteristik bir noktadır. 1512'de Massimiliano Sforza'nın Milano'ya girişi sırasında "fortuna", bir zafer takının ana figürü olarak "fama", "speranza", "audacia" ve "penitenza" (ün, umut, cesaret ve pişmanlık) figürlerinin üzerinde yer almıştı; bunların hepsi canlı figürlerle temsil edilmişti. Krş. Prato, Arch. Stor., III, s. 305.

143 Borso d'Este'nin Reggio'ya girişi, Alfonso'nun kazandığı zaferin bütün İtalya'da nasıl bir izlenim bırakmış olduğunu gösterir.

XII. Louis 1507'de Milano'ya girerken, bu gibi şenliklerin ayrılmaz bir öğesi haline gelmiş olan erdemler bindirilmiş arabadan başka, canlı bir tablo da gösterilmişti.[144] Tablo, Jupiter'i, Mars'ı ve büyük bir ağa bürünmüş İtalya'yı takdim ediyordu. Bunun peşinden savaş ganimetleriyle yüklü bir araba vs. geliyordu.

Fakat kutlanacak gerçek zaferleri olmayan yerlerde de şiir, hem kendini hem de hükümdarları bundan yoksun bırakmamıştır. Petrarca ile Boccaccio, her türlü şöhret temsilcilerini, alegorik bir figürün yanındakiler ve çevresindekiler olarak tasvir etmişlerdi. Şimdiyse, eski zamanların bütün ünlü kişileri, hükümdarların maiyetleri durumuna getiriliyordu. Gubbiolu kadın şair Cleofe Gabrielli, Ferrara hükümdarı Borso'yu bu anlamda teganni etmiştir.[145] Maiyetine yedi kraliçe (yani serbest sanatlar) vermiş, Borso'yu bunlarla ayrı arabaya bindirmiştir; birçok kahramanları da yine bunlara katmıştır; bu kahramanlar, birbirlerinden kolaylıkla ayrılabilmeleri için adlarını alınları üzerine yazılmış olarak taşımaktadırlar; sonra bütün ünlü şairler, arkasından da arabaları içinde Tanrılar gelmektedirler. Gerçekten, bu devirde mitolojik ve alegorik araba gezintilerinin sonu gelmemektedir. Borso zamanından kalma en önemli sanat eseri olan ***Schifanoja*** sarayındaki freskolar, bu motiflerle doludur.[146] Rafael, ***camera della Segnatura***'nın resimlerle süslenmesi işini üzerine aldığı zaman, bu tarz sanat anlayışını tamamıyla eskimiş, çekiciliğini yitirmiş, bayağılaştırılmış bir halde buldu. Onun taze bir ruh verişi ve son olarak esrarlı bir sanat çeşnisi katışı, dünyanın sonuna kadar bir mucize olarak kalacaktır.

Gerçekten savaş kazanmış komutanların zafer alayları, ancak istisna teşkil edecek kadar az yapılırdı. Fakat her şenlik gösterisi, is-

144 Prato, Arch. Stor., III, s. 260.

145 Onun "terzines" şeklinde yazdığı üç "Capitoli"si: *Aneedota Litt.* IV. s. 461 vd.

146 Buna benzer resimler de nadir değildir; şüphesiz bunlar, gerçek maskeli oyunların hatıralarıdır. Büyükler çok geçmeden her şenlik vesilesiyle arabaya binmeye alışıyorlardı. Bologna Beyi'nin en büyük oğlu Annibale Bentivoglio, mutad bir askeri talimi idare ettikten sonra, saraya "cum triumpho more Romano" (Romalılar tarzında zafer alayıyla) dönüyor. Bursellis, I, Col. 909, 1490 yılına dair.

ter herhangi bir olayı kutlamak vesilesiyle, ister sadece bir amaç olarak yapılsın, az çok *Trionfo* karakterini taşıyor ve hemen hemen her zaman bu adı alıyordu. Cenaze törenlerinin de bu hale sokulmamış olmasına gerçekten hayret etmek gerekir.[147]

Her şeyden önce karnavallar ve daha başka vesilelerle eski Roma komutanlarından bazılarının zafer alayları temsil edilirdi. Böylece Floransa'da Paulus Aemilius'un (Lorenzo Magnifico zamanında) ve Camillus'un (X. Leo'nun ziyareti münasebetiyle) zafer alayları temsil edilmiş ve her ikisinde de ressam Francesco Granacci[148] başkanlık etmişti. Roma'da ilk kez tam anlamıyla bu tür bir gösteri olarak, II. Paul zamanında, İmparator Augustus'un Cleopatra'yı yenmesinden sonra yaptığı zafer şenliği tekrarlanmıştı.[149] Bunda, klasik çağ zafer şenliklerinde de eksik olmayan komik ve mitolojik maskelerden başka daha ne gerekse hepsi sergilenmişti: Zincirlere vurulmuş krallar, üzerlerinde halk tribünü ve senato kararları yazılı olan ipekli bezden levhalar, eski kılıklar içinde bir *senato* heyeti, bunun yanında *aedil*'ler, *questor*'lar, *praetor*'lar vb., şarkı söyleyen maskeli insanlarla dolu dört araba ve şüphesiz savaş ganimetleriyle yüklü arabalar görülüyordu. Öteki gösteriler, genel olarak, daha çok eski Roma'nın dünya egemenliğini anlatan sembollerdi. Gerçekte mevcut olan Türk tehlikesi karşısındaysa, develere bindirilmiş bir grup Türk tutsağını teşhir etmekle böbürleniliyordu. Sonradan 1500'deki karnavalda, Cesare Borgia, kendi adına cüretli bir temsille, Julius Caesar'ın zafer alayını, on bir muhteşem arabayla temsil ettirdi[150]; şüphesiz bu olay, jübile ziyaretçilerini darıltmıştı. Güzelliği ve zevkle düzenlenmeleriyle meşhur olmuş iki *Trionfi*,

147 1437'de zehirlenmiş olan Malatesta Baglione'nin, Perugia'da yapılan (Graziani, Arch. Stor., XVI, s. 413) cenaze töreni, neredeyse eski bir Etrüsk cenaze törenini hatırlatmaktadır. Bununla beraber yas şövalyeleri vs. gibi şeyler, Avrupa soylularının görenekleri arasındadır. Krş. mesela Bertrand Duguesc'lin cenaze törenleri: Juvénal des Ursins, 1389 yılına dair. Yine bkz. Graziani, I, s. 360.

148 Vasari IX, s. 218, Vita di Granacci.

149 Mich. Cannesius, *Vita Pauli II*: Murat., III, II, Col. 118 vd.

150 Tommasi, *Vita di Cesare Borgia*, s. 251.

Floransa'da birbirine rakip iki dernek tarafından, 1513 tarihinde X. Leo'nun papalığa seçilmesi münasebetiyle yapılan kutlamada temsil edilmiştir.[151] Bunlardan biri, insan hayatının üç çağını, ötekisiyse dünyanın dört çağını gösteriyordu; sonuncusu, Roma tarihinden alınmış beş anlamlı tablo ile ayrıca *Saturn*[152] altın çağını ve bu çağın kesin olarak yeniden getirilişini tasvir eden iki alegori halindeydi. Arabalarda görülen zengin bir muhayyile ürünü süsler, Floransalı büyük sanatçıların eserleri olduğu durumda öyle bir izlenim bırakıyordu ki, bu gibi temsillerin daima ve belli zamanlarda tekrarlanması herkesçe gönülden isteniyordu. Floransa'ya bağlı şehirler, şimdiye kadar, her yıl biat günlerinde sembolik bağışlarını (değerli kumaşlar ve mumlar) sunmakla yetinmişlerdi; şimdi[153] ise tüccarlar birliği, hem bu haraç eşyasını taşımak ve hem de sembolleştirmek amacıyla, on araba yaptırıyordu; sonradan bunların sayısı arttırılacaktı. Arabalardan bazılarını süsleyen ressam Andrea del Sarto, hiç şüphesiz onlara son derece muhteşem bir biçim vermekte kusur etmiyordu. Bu gibi haraç ve ganimet arabaları, harcanacak fazla para elde bulunmasa da, artık her şenlikte yer alan bir öğe olmuştu. 1477'de Sienalılar, kendilerinin de dahil olduğu, Ferrante ile IV. Sixtus arasındaki bağlaşmayı, bir arabayı şehirde dolaştırarak ilan ettiriliyorlardı; bu arabanın içinde "barış tanrıçası kılığına sokulmuş birisi, bir zırh ve daha başka silahlar üzerinde duruyordu."[154]

Venedik'te yapılan şenliklerde arabanın yerini gemi almış ve ihtişam, karada değil denizde gelişerek göz kamaştırıcı bir düzeye erişmiştir. 1491 tarihinde Ferrara prenseslerini karşılamak üzere *Bucintoro*'nun denize açılması, masal gibi bir gösteri olarak bize

151 Vasari XI, s. 34 vd., Vita di Puntormo. Kendi türünde çok önemli bir kayıt.
152 Saturn: Eski mitolojide Zaman Tanrısı ve Tanrıların başı olan Jupiter'in babasıdır (Çeviren).
153 Vasari VIII, s. 264, Vita di Andrea del Sarto.
154 Allegretto: Murat., XXIII, Col. 783. Tekerleklerden birinin kırılması, kötüye yorumlanmıştır.
155 M. Anton., *Sabellici Epist.*, L, III. fol. 17.

şöyle tasvir edilmektedir:[155] Bucintoro'nun önünde halı ve çelenklerle süslenmiş sayısız gemi yol alıyordu; içlerinde parlak kostümler giymiş gençler bulunuyordu; dört yanına yerleştirilmiş havalandırıcı makineler üzerinde, çeşitli Tanrıların sembolü olan işaretlerle cinler uçuşuyorlardı; daha aşağıda Deniz Tanrıları (Triton) ve su perileri kılığına girmiş figürler gruplanmışlardı. Bütün hava müzik nağmeleri ve hoş kokularla dolmuştu, altın işlemeli sancaklar dalgalanıyordu. Bucintoro'nun peşinden, her çeşit deniz aracından oluşan o kadar kalabalık bir filo geliyordu ki, bir mil boyunca denizi görmek mümkün değildi. Aynı şenlikte yapılan öteki gösteriler arasında, yukarıda andığımız pandomimadan başka, söz edilmeye değer bir yenilik olarak, güçlü kuvvetli elli genç kızın kürek yarışını kaydedelim. XVI. yüzyılda[156] soylular, şenlikler düzenlemek amacıyla, özel korporasyonlar halinde teşkilatlanmış bulunuyorlardı. Bu şenliklerin başlıca gösterisini, bir gemiye yerleştirilmiş garip bir makine meydana getiriyordu. Mesela 1451'deki bir "*Sempiterni*" bayramında, büyük kanal boyunca yuvarlak bir evren dolaştırılmış ve bunun açık bırakılan iç kısmında parlak bir balo verilmişti. Venedik'in karnavalları da, balolarıyla, alayları ve türlü türlü temsil gösterileriyle ünlüydü. Bazen San Marco alanı, yalnız mızrak oyunları için değil, aynı zamanda denizden uzak memleketlere özgü olan tarzda *Trionfi*'ler icra etmek için de yetecek genişlikte yer sağlıyordu. Bir barışın imzalanması[157] münasebetiyle düzenlenen bir şenlikte, dindar tarikatların (scuole) her biri, alayda kendine düşen rolleri üzerine almıştı. Burada, kırmızı mumlar yanan altın şamdanlar, çalıp söyleyen insan grupları ve ellerinde altın kâseler ve bereket sembolü olarak borular taşıyan kanatlı çocuklar arasında bir araba görülüyordu. Arabanın içinde Nuh ile Davut beraberce bir tahta oturmuşlardı. Sonra hazine yüklü bir deveyi süren alaybaşı

156 Sansovino, *Venezia*, fol. 151 vd. Birlikler, Pavoni, Accesi, Eterni, Realli, Sempiterni adlarını taşıyorlardı; bunlar, sonraları Academia'lar haline gelmiş olan birliklerdir.
157 Büyük bir ihtimalle 1495'te. Krş. M. Anton., *Sabellici Epist.*, L. V, Fol. 28.

(*Abigail*) ve siyasi figürler taşıyan ikinci bir araba geliyordu; arkasından Venezia ile Liguria arasında İtalia ve yüksekçe bir basamakta bağlaşık hükümdarların armalarıyla üç peri göründü. Peşinde de, anlaşıldığına göre, çevresi yıldızlarla çevrilmiş büyük bir dünya küresi yer almıştı. Eğer okuduklarımızı doğru anlamışsak, öteki arabada, sözü geçen hükümdarlar, canlı figürler halinde, hizmetçileri ve armalarıyla oturuyorlardı.

Karnavalın kendisi, büyük temsil ve alaylar gibi gösteriler bir yana bırakılsın, XV. yüzyılda hiçbir yerde, Roma'da olduğu kadar zengin biçimler göstermiş değildir.[158] En başta, koşu yarışları Roma'da çok değişik ve çeşitliydi; at, manda, eşek yarışları düzenlenir, yine yaşlı adamlar, gençler, Yahudiler vb. arasında koşular yapılırdı. Papa II. Paul da, oturduğu Palazzo di Venezia önünde, kitle halinde halka ziyafet verirdi. Sonra, İlkçağ'dan beri belki de hiç ara verilmeden yaşatılan Piazza Navona'daki oyunlar, parlak savaş oyunları niteliğindeydi; atlılar bir çarpışma gösterisi ve silahlı vatandaşlar da bir geçit resmi yaparlardı. Maske kullanmak hususunda büyük bir serbestlik verilmişti ve bazen aylarca devam ederdi.[159] Papa V. Sixtus, kentin en kalabalık semtlerinde, Campo Fiore'de ve Banchi yakınlarında maskeli insan toplulukları arasından geçmekten çekinmiyordu; fakat maske giymiş insanlar kendisini Vatikan'da ziyaret etmek isteyince bunları kabul etmekten kaçınmıştı. Daha önceleri kardinaller arasında görülmüş olan kötü bir alışkanlık, Papa VIII. İnnocent zamanında son haddini buluyordu: 1491 karnavalında kardinaller, birbirlerine, parlak kostümlü ve maskeli insanlarla, maskaralar ve uygunsuz şarkılar söyleyen kimselerle dolu arabalar göndermişlerdi; şüphesiz yanlarında atlılar bu-

158 Infessura: Eccard, *Scriptt.* II, Col. 1893, 2000; Mich. Cannesius, *Vita Pauli II*: Murat., III. II. Col. 1012; Platina, *Vitae Pontiff.*, s. 318; Jac. Volateran.: Murat., XXIII, Col. 163, 194; P. Giovio, *Elogia*, Juliano Caesarino bölümünde. Başka yerlerde kadınlar da koşu yarışları yaparlardı. Bkz. *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV. Col. 384.

159 VI. Alexandr zamanında bir defa, ekim ayından Büyük Perhiz zamanına kadar sürmüştü. Krş. Tommasi, I, s. 322.

lunuyordu. Öyle görünüyor ki, karnavaldan başka büyük fener alaylarının değerini de ilk kez Roma sakinleri anlamış ve uygulamışlardır. 1459'da Mantua Kongresi'nden döndüğü zaman[160], II. Pius, sarayı önünde, at binmiş halk tarafından meşalelerle karşılandı ve sarayın önünde fener alayı yapıldı. Bununla bareber IV. Sixtus, halkın, meşale ve zeytin dallarıyla bir gece ziyaretini kabul etmemeyi yeğlemiştir.[161]

Edebiyatta da büyük bir anıt bırakmış olan belli bir alay geçidi türü ile Floransa karnavalı, Roma'nınkine de üstün gelmiştir.[162] Yaya ve atlı bir maskeli insan topluluğu arasında, fantastik bir biçime sokulmuş çok büyük bir araba görünür; arabanın içinde ya alegorik bir yüz veya gerekli maiyetiyle bir figürler grubu bulunur: Her biri gözlüklü ve dört yüzlü bir baş olarak "kıskançlık", kendilerine delalet eden yıldızlarla "dört mizaç", üç talih Tanrıçası (Parze) önünde zincire vurulmuş duran ümit ve korku üzerinde bir tahta oturmuş olduğu halde "zihin açıklığı", dört öğe, insan hayatının çağları, rüzgârlar, mevsimler vb. gibi. Meşhur ölüm arabası da oradadır; içindeki tabutlar o anda açılır. Bazen Bacchus ve Ariadne, Paris ve Helena'nın yer aldığı muhteşem bir mitolojik sahneye rastlıyoruz. Ya da hep bir araya gelmeleri halinde bir toplumsal sınıf, bir kategori oluşturan birtakım insanlardan meydana gelen bir heyet buluyoruz: Mesela dilenciler, pınar perileri ve avcılar, hayattayken merhametsiz kadınlar olan zavallı ruhlar, dünyadan elini ayağını çekmiş olanlar, başıboş gezginler, astrologlar, şeytanlar, belli mal satıcıları, hatta *il popolo*, kötü insanlar olmaları dolayısıyla yakınmalarını şarkılarıyla belirtmek zorunda kalan kimseler gibi. Top-

160 *Pii II Comment.*, L. IV, s. 211.

161 Nantiporto: Murat., III, II, Col. 1080. Bir barış yapıldığı için ona teşekküre gelmişlerdi; fakat sarayın kapısını kapalı buldular ve dört bir yana asker yerleştirilmiş olduğunu gördüler.

162 "Tutti i trionfi, cari, mascherate, o canti carnascialeschi," Cosmopoli, 1750. Macchiavelli, *Opere Minori*, s. 505; Vasari VII, s. 115 ve sonrası, Vita di Piero di Cosimo. Bu çeşit şenliklerin gelişmesinde Piero di Cosimo'nun esaslı bir rolü olduğu anlatılmaktadır.

lanmış ve bize kadar gelmiş olan türkü ve şarkılar, bazen çok dokunaklı, bazen mizahi ve bazen de açık saçık bir eda ile bu çeşit şenlikleri izah etmektedir. En edepsizce olanlardan bir kısmı Lorenzo Magnifico'ya mâl edilmiştir; bunun nedeni, gerçek yazarının kendi adını açıklamaya cesaret edememesi olsa gerektir. Ne olursa olsun, Bacchus ile Ariadne sahnesi gösterildiği sırada söylenen o güzel şarkı, kesinlikle söylenebilir ki, Lorenzo'nundur. Bu şarkının nakaratı, kulağımıza, Rönesans çağı ihtişamının kısa süreceğini sezen bir ruhun duyduğu üzüntünün, XV. yüzyıldan kopup gelen bir yankısı etkisini yapmaktadır.

Quanto è bella giovinezza,
Che si fugge tuttavia!

Chi vuol eser lieto, sia:
Di doman non c'è certezza*.

* Gençlik ne kadar güzeldir
Ki, çarçabuk geçer!
Şen olmak isteyen şen olsun:
Yarına güven olmaz.

ALTINCI BÖLÜM
AHLÂK, GÖRENEK VE DİN

Dünyadaki çeşitli toplulukların, Tanrı, erdem ve ölümsüzlük gibi yüce kavramlarla ilişkileri belli bir dereceye kadar araştırılabilirse de, sıkı bir şekilde karşılaştırmalarla bunların tam anlamıyla tasvir edilmesine imkân yoktur. Bu alanda deliller ne kadar açık görünürse, kesin yargılara varmaktan ve bu hükümleri genelleştirmekten o oranda kaçınma zorunluluğu vardır.

Bu düşünce, öncelikle, ahlâk üzerine verilecek yargılar için geçerlidir. Toplumlar arasında birçok karşıtlık ve ince ayrılık bulup göstermek mümkündür; fakat hepsini birleştirip bir bütün halinde salt bir toplum elde etmek için insan görüş ve anlayışının gücü yetmez. Ulusal karakterlerin, suç ve vicdanların muhasebesi dünyanın sonuna kadar bir sır olarak kalacaktır; her şeyden önce şu nedenle ki, kusurların ikinci bir yanı vardır ve bu yanlarına bakılırsa, aynı kusurlar ulusal özellikler, hatta erdemler olarak görünür. Uluslar hakkında genel değer yargıları vermekten, hem de bazen bu konuda çok kesin deyimler kullanmaktan hoşlanan yazarlar, varsınlar istedikleri gibi serbestçe hareket etsinler; bunların keyiflerini kaçırmamak gerekir. Batı ulusları birbirlerine kötü davranabilirler, fakat çok şükür ki, birbirlerini yargılayamazlar. Kültürü, başarıları ve başından geçenleriyle modern dünyanın hayatına içten içe karışmış olan büyük bir ulus, suçlansa veya affedilse de, her şeye tahammül edebilir; teoristlerin onayı olsun ya da olmasın, hayatını sürdürür gider.

İşte burada söyleyeceklerimiz, birtakım yargılar değildir; İtalyan Rönesansı'nı uzun yıllar inceleme sonucunda elde edilmiş bir sıra nottan ibarettir. Bu notların çoğu yüksek tabakaya ilişkindir ve bu

yüzden değerleri çok daha sınırlı kalmaktadır. Yüksek tabakayı alıyoruz, çünkü Avrupa'nın öteki ülkelerine oranla, İtalya'da bu tabakanın iyi ve kötü yanları hakkında daha zengin bilgimiz vardır. Bununla beraber, gerek şöhret ve gerekse rezaletin burada her yerden daha yüksek bir sesle karşımıza çıkması dolayısıyla da, genel bir ahlâk bilançosuna bir adım bile yaklaşmış olmuyoruz.

Kavimlerin karakter ve alın yazılarının oluşturduğu, doğuştan var olan yeteneklerle deneylerden kazanılan bilgilerin birbirleriyle kaynaşarak yeni bir bütünü meydana getirdiği ve ikinci, üçüncü bir doğa haline geldiği, hatta ilk bakışta asıl ve esas sayılabilen düşünsel yeteneklerin bile ancak oldukça geç bir zamanda meydana geldiği o derinliklere kimin gözü nüfuz edebilir? Mesela İtalyanlar, sonradan kendilerine özgü bir özellik teşkil eden bütün varlıklarındaki o akıcı canlılık ve güvene, ele aldıkları her çeşit konuyu sanki oynar gibi söz ve şekille tasvir etme gücüne, acaba XIII. yüzyıldan önce de sahip bulunuyorlar mıydı? Bu gibi soruları cevaplandıramadığımız takdirde, nasıl olur da içinde ruh ile ahlâkın hiç durmadan iç içe taşıp durduğu o son derece zengin ve aynı ölçüde ince damarlar hakkında bir yargı verebiliriz? Şüphesiz kişisel bir kanaat vardır ve bunun da sesi vicdandır. Fakat ulusların ahlâk ve karakterleri üzerine genel yargılar vermekten kendimizi alıkoymalıyız. Ağır hasta gibi görünen bir toplum, sağlığa yakın olabilir; buna karşılık görünürde sağlıklı olan bir toplum da çok gelişmiş bir ölüm tohumunu içinde taşıyabilir ve bu ancak tehlike karşısında kendini açığa vurur.

XVI. yüzyıl başlarında, Rönesans kültürü en yüksek noktasına eriştiği ve aynı zamanda İtalyan ulusunun siyasi felaketi değişmez bir gerçek gibi ortada göründüğü zaman, bu durumu, her tarafta hüküm süren büyük ahlâk düşkünlüğüyle ilgili gören ciddi düşünürler yok değildi. Bunu yapan, her ulusta ve her zaman, felaket

günlerinde kendilerini kötülüklerden şikâyette bulunmakla görevli sayan bazı ahlâk vaizleri değil, Macchiavelli gibi büyük çapta bir kişiydi. En önemli eserlerinden birinde[1] Macchiavelli bunu açıkça ifade ediyor: Evet, biz İtalyanlar her ulustan daha dinsiz ve daha ahlâksız insanlarız. Başka birisi belki de şöyle derdi: Biz İtalyanlar her ulustan daha yüksek bir bireysellik gelişmesine erişmiş bulunuyoruz; çünkü hükümdarlarımız gayrımeşru, memurları ile yargıçları kötü insanlardır. Macchiavelli şunu ekliyor: Çünkü kilise, kendisini temsil edenlerle en kötü örnekleri veriyor.

Biz de burada "çünkü klasik çağ kültürü bu bakımdan elverişsiz etkiler yapmıştır" diye ilâve edelim. Böyle bir ifade, ancak çok büyük bir dikkatle yapılacak sınırlandırmalarla kabul edilebilir. Her şeyden önce bu durum belki hümanistler hakkında, özellikle bunların yaşayışlarındaki uçarılık bakımından doğru olabilir. Fakat geri kalan İtalyanlar için durum, aşağı yukarı şudur: Hıristiyanlığın hayat idealinin, yani kutsallığın yerini, klasik kültürün tanınmasından sonra, tarihsel büyüklük ideali almıştır. Böylece, anlaşılması kolay sebepler dolayısıyla, büyük adamlarda mevcut olmasına rağmen büyüklüklerine gölge düşürmemiş olan birtakım kusurlar da hoş görülüyordu. Muhtemelen bu, bilinçsizce yapılıyordu. Gerçekten de bu konuda teorik deliller vermek gerekiyorsa, bunları yine hümanistlerde aramak zorundayız. Nitekim mesela Paolo Giovio, Ginagaleazzo Visconti'nin yeminini bozmasını, bu sayede bir devlet kurma imkânı sağladığı için, Julius Caesar örneğini ileri sürerek sakıncasız görmektedir.[2] Floransalı büyük tarih yazıcıları ile siyaset adamları, bu gibi kölece alıntılardan tamamıyla uzaktırlar; yargılarında ve eylemlerinde, politik yaşamlarının onlarda zorunlu olarak İlkçağ düşüncesine benzer bir düşünüş yaratmış olmasından ileri gelmektedir.

1 *Discorsi* L. I, c. 12, c. 55: İtalya, bütün ülkelerden fazla bozulmuştur. Sonra, başta Fransızlar ve İspanyollar gelirler.
2 P. Giovio, *Viri Illustres*: Jo Gal. Vicecomes.

Bununla beraber İtalya, XVI. yüzyıl başlarında derin bir ahlâk bunalımı içinde bulunmaktadır ve en aklı başında insanlar, bundan kurtulma umudunu hemen hemen kaybetmiş durumdadırlar.

Kötülüğe karşı en sağlam bir kale teşkil eden ahlâk gücüyle söze başlayalım. Çağın en yetenekli insanları, bu gücü şeref duygusunda bulacaklarını sanıyorlardı. Bu, vicdan ile bencilliğin birbirleriyle kaynaşmasından meydana gelen muammalı bir alaşımdır ve modern insanda, kendi suçu ile olsun olmasın, her şeyini, inancını, sevgi ve umudunu kaybettikten sonra da geri kalan bir manevi değerdir. Bu şeref duygusu, keskin bencillikle ve büyük kusurlarla uzlaşabilmektedir; aynı zamanda çok şaşırtıcı aldanışlara elverişlidir. Fakat bir insanın karakterinde henüz kaybolmamış olan bütün yüce öğeler de bunun etrafında toplanabilir ve bu kaynaktan yeni kuvvetler kazanabilir. Şeref duygusu, bugün, genellikle düşünüldüğünden çok daha geniş bir anlamda, kültürlü Avrupa insanının hareket yönünü belirleyen bir öğe haline gelmiştir. Bundan başka ahlâk ve dine hâlâ sadakatle bağlı kalanların çoğu, en hayati kararlarını, farkında olmaksızın, yine aynı şeref duygusuna göre verirler.[3]

Gerek klasik çağ insanlarında bu şeref duygusunun özel biçimlerini göstermek ve gerekse sonradan Ortaçağ'da özel anlamda bir şeref kavramının belli bir sınıfın malı haline getirildiğini anlatmak, konumuzun dışında kalır. İnsanın davranışında şeref duygusu yerine sadece vicdanı başlıca etken sayan kimselerle de tartışmaya girecek değiliz. Gerçekten böyle olsaydı, çok daha güzel, çok daha iyi olurdu. Ancak itiraf etmek gerekir ki, en doğru kararlar, "bencillikle az veya çok derecede bulandırılmış" vicdanlardan çıkmaktadır; o halde bu karışımı kendi adıyla anmak yerinde olur. Gerçi Rönesans çağı İtalyanlarında bu şeref duygusunu doğrudan doğruya şöhret düşkünlüğünden ayırt etmek güçtür, çok kez şeref duygusu şöhret isteğine dönüşmektedir. Bununla beraber ikisi, nitelik bakımından

3 Şeref duygusunun bugünkü konumu hakkında düşünceler için bkz. Prévost-Paradol, *La France Nouvelle*, III, c. 2 (yazıldığı tarih 1868).

ayrı ayrı şeyler olarak kalmaktadır.

Bu konu üzerine o zamandan kalma ifadeler eksik değildir. Burada, hepsini temsil etmek üzere, en önemli gördüğümüz bir örneği anmakla yetineceğiz. Bunu Guicciardini'nin son zamanlarda gün ışığına çıkarılan *Vecizeler*'inden[4] alıyorum: "Kim şerefi yüksek tutarsa her şeyi başarır, çünkü böyle bir kimse ne zahmetten, ne tehlikeden ve ne de para harcamaktan kaçınır; bunu doğrudan doğruya kendimde denedim; şunu söyleyebilirim ve yazabilirim ki, çıkış noktaları bu olmayan insanların eylemleri boş ve cansızdır." Kuşkusuz şunu eklemek zorundayız: Yazarın hayatı hakkında elimizdeki başka bilgilere göre, burada söz konusu olan, asıl şöhretin kendisi değil, şeref duygusudur. Fakat bu noktayı belki de bütün İtalyanlardan daha kuvvetli bir şekilde belirten, Rabelais olmuştur. Gerçi araştırmalarımıza onun adını istemeye istemeye karıştırıyoruz; daima barok kalan bu büyük Fransızın çizip önümüze serdiği tablo, Rönesans'ın, şekil ve güzellik olmaksızın nasıl bir manzara almış olacağı hakkında aşağı yukarı bir fikir vermektedir.[5] Fakat onun Thelemit'ler manastırında ideal bir durumu tasvir eden sözleri, kültür tarihi bakımından kesin nitelikte bir kanıt meydana getirmektedir; eğer bu son derece kuvvetli muhayyile olmasaydı, XVI. yüzyılın tablosu noksan kalmış olurdu. "Serbest İrade Tarikatı"na mensup bay ve bayanlara bu durumu anlatırken şunları söylüyor:[6]

"En leur reigle n'estoit que ceste clause: Fay ce que vouldras Parce que gens libres, bien nayz,[7] bien instruictz, conversans en con-

4 Franc. Guicciardini, *Ricordi Politici e Civili*, N. 118. (*Opere Inedite*, I).

5 Bunun en yakın paraleli Merlinus Coccajus (Teofilo Folengo)'dur. Kuşkusuz Rabelais, onun *Opus Macaronicorum*'unu bilmektedir ve sık sık buna atıf yapmıştır (*Pantagruel* L. II. 1 ve 7, son kısmı). Hatta *Gargantua* ve *Pantagruel*'i yazma fikrinin bile Merlinus'tan alınan ilham sayesinde gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

6 *Gargantua* L. I, chap. 57.

7 Bu, "iyi doğmuş" (doğuştan iyi) demektir. Çünkü Chinon misafirhanesi sahibinin oğlu olan Rabelais'nin, burada soylulara böyle bir ayrıcalık tanıması için hiçbir sebep yoktur. Manastırdaki yazıtta sözü geçen İncil'den alınan öğütler, Thelemit Tarikatı mensuplarının başka hususlardaki yaşayışlarına pek uygun düşmezdi. Bu öğütler daha ziyade olumsuz anlamda, Roma kilisesine karşı direniş olarak anlaşılmalıdır.

paignies honnestes, ont par nature ung instinct et aguillon qui tousjours les poulse à faictz vertueux, et retire de vice: lequel ilz nommoyent *honneur*."[8]

Bu, insan yaratılışının iyi olduğuna dair beslenen inançtan başka bir şey değildir; hep aynı inançtır ki, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da insanlara ilham vermiş ve Büyük Fransız Devrimi'ne yol açmakta hizmet etmiştir. İtalyanlarda da her birey bu soylu iç güdüsüne baş vurmaktadır. Ulusal felaketin etkisi altında, her ne kadar genellikle kötümser yargılar veya duygular hakim görünüyorsa da, şeref duygusunun değerini küçümsememek zorundayız. Bir defa bireyselliğin sınırsız bir şekilde gelişmesi bir tarihsel alın yazısı meselesi ve bireyin iradesinden daha kuvvetli olunca, o zamanki İtalya'da yer yer kendini gösteren karşı kuvvet de büyük olmuştur. Bunun hangi hallerde ve bencilliğin ne gibi şiddetli saldırıları karşısında muzaffer kaldığını bilmiyoruz. Bu sebeple de İtalyan ulusunun mutlak ahlâki değerini kesin olarak değerlendirmeye gücümüz yetmiyor.

Bireysellikleri yüksek derecede gelişmiş Rönesans çağı İtalyanlarının ahlâkı hakkında bir yargıya varmaya çalışırken daima hesaba katmak zorunda olduğumuz önemli bir öğe muhayyiledir. Onların iyi ve kötü huylarına kendi özel rengini veren, her şeyden önce bu muhayyile olmuştur. Bağlarını koparmış bencillik, ancak bunun etkisi altında, korkunç şeklini tam anlamıyla kazanmaktadır.

Muhayyile gücü, İtalyanları modern zamanın en eski kumarbazları yapmıştır. Gelecekteki zenginlik ile zevk ve safa, gözlerinin önünde o kadar canlı bir tablo halinde çizilmektedir ki, bunu elde edebilmek için varı yoğu tehlikeye atmaya hazırdırlar. Eğer Kur'ân, İslam ahlâkının başlıca koruyucusu olarak kumarı haram etmemiş ve müminlerin muhayyilesini gizli hazineler aramaya yöneltmemiş

8 Kurallarında sadece şu şart vardı: İstediğini yap. Serbest, iyi öğrenim görmüş, terbiyeli insanlarla konuşan kimseler olduklarından, yaratılışları gereği onları daima erdemli harekete, rezilliklerden uzak durmaya sevk eden bir içgüdüleri vardı ki, buna "Şeref" derlerdi (Çeviren).

olsaydı, hiç şüphe yok ki, İslam ulusları bu bakımdan İtalyanlara öncülük etmiş olurlardı. İtalya'da oyun hırsı o derecede almış yürümüştür ki, çok kez bireylerin varlığını tehdit veya tahrip ediyordu. Daha XIV. yüzyıl sonlarında Floransa, Casanova'sını yetiştirmiştir; Bounaccorso Piti adında bir Floransalı da, tüccar, siyasi ajan, diplomat ve profesyonel kumarbaz olarak durmadan seyahatler yapmıştır. O kadar çok para kazanmış ve kaybetmiştir ki, ancak Brabant, Bavyera ve Savoya dukaları gibi hükümdarlar onunla boy ölçüşebilmişlerdir.[9] İçi piyango biletleriyle dolu büyük kap diye adlandırılan Papalık sarayında da insanlar, karışık entrikaların yatıştığı anlarda, kendilerini kışkırtacak bir şey bulma ihtiyacını duyuyorlar, zar oyunlarına alışıyorlardı. Örneğin Franceschetto Cybô, bir defasında Kardinal Raffaele Riario ile oynadığı iki kumar partisinde 1400 dukat kaybetmiş ve sonra oyun arkadaşının kendisini dolandırdığından yakınarak papanın karşısına çıkmıştı.[10] Bilindiği gibi İtalya, ta o zamandan beri piyangonun da vatanı olmuştur.

İtalya'da öç alma duygusuna özel bir karakter veren de yine aynı muhayyile olmuştur. Haklılık duygusu, öteden beri bütün Avrupa ülkelerinde hep aynı olmuş, buna aykırı hareket edildiği hallerde ve böyle hareketler cezasız bırakıldığı takdirde, hep aynı biçimde davranılmış olsa gerektir. Fakat başka uluslar, daha kolay affetmeseler de, daha kolay unutabilirler. Halbuki İtalyan muhayyilesi haksızlığı korkunç bir tazelikle korumaktadır.[11] Aynı zamanda, halkın ahlâk anlayışına göre, kan gütmenin bir ödev sayılması ve çok kez tüyler ürpertici bir tarzda uygulanması, bu genel öç alma hırsına tamamıyla özel bir nitelik vermekte ve ortam hazırlamaktadır. Hükümetler ve şehir mahkemeleri kan gütmenin varlığını ve meşruluğunu tanımakta, sadece belli sınırlar dışına çıkılmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Fakat köylüler arasında da *Thyestes* şö-

9 Özet halinde hatıraları: Delécluze, *Florence et ses Vicissitudes*, II; Krş. s. 457.
10 Infessura: Eccard, *Scriptt.* II, Col. 1892.
11 Stendhal'in bu görüşü (*La Chartreuse de Parme* (*Parma Manastırı*), ed. Delahays, s. 355), bana, derin ruhsal gözlemlere dayanıyor gibi görünmektedir.

lenlerinin, cinayetin öcünü cinayetle alma göreneğinin epeyce yaygın bulunduğunu görüyoruz. Şimdi yalnız bir tanığı dinleyelim.[12]

Acquapendente bölgesinde, çocuk yaşta üç çoban hayvan güdüyordu. Birisi, "Adam nasıl asılır bir deneyelim," dedi. Biri ötekinin omzuna bindi; üçüncüsü, ipi önce arkadaşının omzu üstünde olanın boğazına taktı ve sonra bir meşe ağacına bağladı. Tam bu sırada bir kurt peyda oldu. Çocuklardan ikisi kaçtı ve biri ağaçta asılı kaldı. Döndükleri zaman bu çocuğu ölü buldular ve gömdüler. Ölen çocuğun babası pazar günü ekmek getirmek için oraya varınca, sağ kalanlardan biri olayı olduğu gibi anlattı ve ona mezarı gösterdi. Fakat baba, olayı kendisine anlatan bu çocuğu bıçakla öldürdü, karnını yararak karaciğerini çıkardı ve çocuğun evine götürerek babasına yedirdi. Sonra ev sahibine, kimin karaciğerini yediğini açıkladı. Bunun üzerine iki aile arasında karşılıklı adam öldürmeler başladı. Bir ay içinde kadın ve erkek olmak üzere 36 kişi öldürülmüştü.

Kuşaklar boyunca ırsî olarak sürüp giden ve uzak akrabalarla dostları da kapsamı içine alan bu gibi *Vendetta*'lar, yalnız aşağı sınıflara özgü olmayıp yüksek tabakalara da ulaşıyordu. O zamanlarda yazılmış olan kronikler ve hikâyeler, buna dair misallerle, özellikle namuslarına dokunulmuş kadınlar için alınan öç örnekleriyle doludur. Kan gütmenin klasik yurdu, öncelikle Romagna idi. Burada *Vendetta*, akla gelebilecek her türlü entrika ve parti ayrılıkları ile iç içe karışmış bir haldeydi. Romagna'nın cesur ve enerjik halkına dadanıp bir bela gibi musallat olan bu vahşilik, bazı masallarda korkunç tablolar halinde yaşamaktadır. Mesela Ravennalı bir soyluya ilişkin bir hikâyede bunun bir örneğini görüyoruz. Bu soylu kişi, bütün düşmanlarını bir kulede sıkıştırmayı başarmıştı; isteseydi onları hep birden yakabilecek durumdaydı. Fakat böyle yapacağı yerde onları dışarı bıraktı, kucakladı ve büyük bir ziyafet çekti. Bunun üzerine onlar utançtan çılgına döndüler ve soyluya bir suikast

12 Graziani, *Cronaca di Perugi*, 1437 yılına dair (Arch. Stor., XVI, I, s.415).

düzenlediler.[13] Dindar, hatta aziz rahipler, kan davası güdenlerin barışmaları için hiç durmadan vaazlarda bulunuyorlardı. Fakat bu din adamlarının fazla bir etkisi görülmemiştir; sürdürülen *Vendetta*'ları belki biraz sınırlandırabilmişler, ancak yeni kan gütme davalarının ortaya çıkmasını herhalde önleyememişlerdir. O zamanın hikâyelerinde dinin bu etkisi, bazen soylu duyguların ağır basmasıyla kan gütme hırsının gevşediği, sonra yine geçmişte vuku bulmuş ve değişmesi imkânsız olayların gündeme gelmesiyle aynı hırsın nasıl şiddetlendiği sık sık tasvir edilmektedir. Gerçekte, papanın kendisi de, şahsen böyle hasımları barıştırmakta her zaman başarı kazanmış değildi: "Papa II. Paul, Antonio Caffarello ile Alberino aileleri arasında kavganın sona ermesini istiyordu ve Antonio Caffarello ile Giovanni Alberino'yu yanına çağırarak öpüşmelerini emretti; eğer bir daha birbirlerine herhangi bir fenalık yapacak olurlarsa 2000 dukat cezaya çarptırılacaklarını onlara bildirdi. Fakat iki gün sonra Antonio, Giovanni'nin oğlu olup daha önce kendisini yaralamış olan Giacomo Alberino tarafından hançerlendi. Bunun üzerine papa çok öfkelendi; Alberino'nun mal ve mülkünü elinden aldı; evlerini yıktırdı ve baba ile oğlu Roma'dan sürdü."[14] Barışan kişilerin, arkadan vurulmaktan korunmak için ettikleri yeminler ve yaptıkları törenler, bazen son derece korkunçtur. 1494 yılbaşı akşamı Siena katedralinde Nove ve Popolari partilerinin yanlıları ikişer ikişer öpüşmek zorunda bırakıldılar; sonunda herkesin önünde bir yemin yapıldı. Yeminde, sözlerinden dönecek olanların dünya ve ahirette selamet bulmayacakları açıklanıyordu. Bu, "hiçbir zaman duyulmamış derecede sert, hayret verici ve korkunç bir yemin" idi. Kim yeminini bozacak olursa, son nefesinde kendisine verilen dinsel öğütler de lanete dönüşecekti. Anlaşılıyor ki, bu gibi yeminler, barışın gerçek güvencesinden çok aracılık edenlerin ümitsiz ruh durumunu ifade etmektedir; gerçekte içten-

13 Giraldi, *Hecatommithi*, I, Nov. 7.
14 Allegretto, *Diari Sanesi*; Murat., XXIII, Col. 837.

likle barış, bu gibi sözlerle perçinlenmek ihtiyacında değildir.

Kültürlü ve yüksek mevki sahibi İtalyanlar tarafından duyulan ve aynı şekilde sağlam bir halk göreneği temeline dayanan bireysel öç alma ihtiyacı doğal olarak çok çeşitli ve renkli bir manzara göstermekte ve hikâyeciler aracılığıyla sesini duyuran kamuoyu tarafından, hiçbir kayda tâbi tutulmaksızın onaylanmaktadır.[15] Herkesin üzerinde birleştiği bir nokta vardı: O zamanki İtalyan adaletinin cezasız bıraktığı hakaret ve tecavüzlerde, hiçbir yerde ve hiçbir zaman kanunlarda yeter derecede müeyyidesi bulunmayan ve bulunmasına da imkân olmayan bütün hallerde, herkes kendi başına hakkını elde etme çarelerini arayabilirdi; ancak intikam zekice olmalı, karşılığında alınacak ecir, hakareti yapanı hem maddi zarara sokmalı ve hem de manevi utangaçlığa düşürmeliydi. Sadece vahşi ve kaba bir kuvvet üstünlüğü, kamuoyu tarafından tatmin edici bir neden olarak kabul edilmemektedir. Yalnız yumruk kuvveti değil, şöhret ve küçümseme yeteneği ile de bir bütün olarak bireysellik galebe çalmalıdır.

O zamanın İtalyanları, belli birtakım amaçlara ulaşabilmek için ikiyüzlülük yapma eğilimindedirler; fakat ilkeler söz konusu olduğunda, hem başkalarına hem de kendi benliklerine karşı ikiyüzlülükten tamamıyla uzaktırlar. Bu nedenle, tam bir kalp temizliğiyle, intikam da bir ihtiyaç sayılarak yerinde bir davranış olarak görülmektedir. Tamamıyla soğukkanlı kişiler, böyle bir öç alma faaliyetini, özellikle asıl tutkulardan ayrı olarak sırf bir maksat uğruna gerçekleştirildiği durumlarda, en ziyade takdire layık bulmaktadırlar; "böylece öteki insanlar, sataşmadan seni rahat bırakmayı öğrensinler!"[16] Bununla beraber böyle durumlar, tutkuların gemi azıya aldığı durumlara oranla çok küçük bir azınlık olarak kalır. Bu tür intikam, kan davasından açık olarak ayrılmaktadır. Kan intikamı

15 Misliyle karşılık vermeyi Tanrı'nın takdirine bırakanlar gülünç hale sokuluyorlar: Pulci, *Morgante*, c. XXI, kıta 83 vd., 104 vd.
16 Guicciardini, *Ricordi*, I. No. 74.

daha çok aynıyla misilleme *-ius talionis-* çerçevesi içinde kaldığı halde, ötekisi bu çerçevenin dışına taşmakta, yalnızca haklılık duygusunun onaylanmasını istemekle kalmamakta, daha da ileri giderek, alınan intikam karşısında hayranlık duyanları ve bazen gülenleri de kendi tarafında görmek istemektedir.

Öç almak için çok kez uzun zaman beklenmesinin nedeni de işte burada aranmalıdır. ***Bella Vendetta*** (güzel öç) için, kural olarak birçok şartın bir araya gelmesi ve bunun gerçekleşmesi için de uzun zaman beklenmesi gerekmektedir. Böyle elverişli fırsatların giderek nasıl olgun bir hale geldikleri, bazen hikâyeciler tarafından içten bir sevinçle tasvir edilmektedir.

Şikâyetçiyle yargıcın aynı kişide toplandığı hallerde, işlenen fiilin ahlâk karşısında değerlendirilmesi noktası üzerine fazla bir şey söylemeye gerek yoktur. Eğer İtalyanlardaki bu intikam hırsı herhangi bir şekilde haklı gösterilmek istenirse, bunu ancak, hırsa karşılık bir erdemin, yani minnettarlığın mevcut olduğunu ispat ederek yapmak mecburiyeti vardır. Uğranılan haksızlığı sürekli olarak taze tutan ve büyülten aynı muhayyile, görülen iyiliği de akıldan çıkarmamak zorundadır.[17] Bütün ulusu kapsamı içine almak üzere böyle bir erdemin varlığını ispat etmek asla mümkün olmayacaktır. Böyle olmakla beraber, şimdiki İtalyan halkının karakterinde bu çeşit bir erdemin izlerine rastlanmaktadır. Aşağı tabakaların namuslu bir muamele karşısında duydukları minnettarlık ve yüksek tabakaların toplum hayatında gördükleri nezaketi unutmayışları, bunun açık delilleridir.

İtalyanlarda muhayyilenin ahlâk meziyetleriyle olan bu ilişkisi, her yerde kendini göstermektedir. Gerçi bunun yanında, Kuzey Avrupalıların daha ziyade mizaçlarına uyarak hareket edecekleri durumlarda, İtalyanların görünüşte soğukkanlı bir hesaba göre dav-

17 Cardanus (*De Vita Propria*, c. 13), kendisini son derece intikamcı olarak, fakat aynı zamanda "verax, memor beneficiorum, amans justitiae" (doğru söyleyen, iyilik bilir, adalet âşığı) olarak tasvir etmektedir.

randıkları da görülmektedir. Fakat bunun nedeni herhalde, bireyselliğin İtalya'da hem daha erken ve daha kuvvetli bir şekilde, hem de daha geniş bir kitlede gelişmiş olmasıdır. Nitekim aynı gelişmenin vuku bulduğu başka ülkelerde de buna benzer sonuçlar görülmektedir. Mesela erkenden ev ve baba otoritesinden uzaklaşmak, Kuzey Amerika gençliğiyle İtalyan gençliğine özgü olan ortak bir vasıftır. Sonradan, soylu yaratılışta olanlarda, çocuklarla ana baba arasında tamamıyla özgür bir aile sevgisine dayanan bir ilişki gelişmektedir.

Başka ulusların huyları ve duygu dünyaları hakkında hüküm vermek son derece güç bir iştir. Bir ulus bu bakımdan yüksek bir düzeye erişmiş olabilir. Fakat bu o kadar yabancı bir tarzda olabilir ki, dışarıdan gelen biri tarafından gereği gibi görülemez, hatta büsbütün gizli kalabilir. Belki de bütün Batı Avrupa ulusları bu bakımdan aynı düzeye erişmiş bulunmaktadırlar.

Muhayyilenin ahlâk üzerinde en derin etki yaptığı, salt bir güç olarak hüküm sürdüğü yer, kadınla erkeğin gayrımeşru ilişkileri alanı olmuştur. Bilindiği gibi bütün Ortaçağ boyunca, basbayağı fuhuştan hiçbir suretle çekinilmemiştir, tâ ki frengi ortaya çıkıncaya kadar. O zamanki çeşitli fuhuş hakkında karşılaştırmalı bir istatistik vermek bu esere düşen bir iş değildir. Fakat Rönesans çağı İtalya'sına özgü bir husus gibi görünen şey şudur ki, evlilik ve evlilik hukuku, belki de her yerden daha fazla ve daha bilinçli olarak burada çiğnenmiştir. Yüksek sınıflara mensup kızlar, büyük bir özenme ile korunma altına alınmış bulunmaktadırlar ve bu bakımdan söz konusu olamazlar. Bütün tutkular, evli kadınlara yöneltilmiştir.

Dikkate değer bir nokta şudur ki, bu şartlar altında evlilikler, ispat edilir bir şekilde azalmış değildir; ve ne de aile hayatı, benzer durumlarda kuzey ülkelerinde olabileceği kadar tahribe uğramıştır. İnsanlar tamamıyla keyiflerine göre yaşamak arzusunu taşıyorlar, fakat aileden -tamamıyla kendilerine ait olduğu şüpheli olsa da- asla vazgeçmek istemiyorlardı. Yine bu yüzden ırk, gerek vücut ve ge-

rekse düşünce yetenekleri bakımından değerini kaybetmiyordu. Zira XVI. yüzyıl ortalarına doğru düşünce yeteneklerinde kendini gösterir gibi gözüken gerilemenin -Rönesans için mümkün olan başarılar çemberinin tamamlandığı kabul edilmese bile- siyasi ve dinî nitelikte olmak üzere tamamıyla belli birtakım dış sebepleri sayılabilir. Bütün zevk ve safa düşkünlüklerine karşı İtalyanlar, Avrupa'nın vücut ve kafaca en sağlam, en soylu uluslarından biri olmaya devam etmişlerdir[18]; ve bilindiği gibi, ahlâk daha düzeldikten sonra da, aynı üstünlüğü bugüne kadar korumuşlardır.

Rönesans çağının aşk ahlâkı yakından incelenecek olursa, kaynaklardaki ifadelerde dikkate değer birtakım çelişkilerin bulunduğu hayretle görülür. Hikâye yazarları ile komedi şairlerinin uyandırdıkları izlenim şudur: Aşk sırf zevkten ibarettir; bu zevke kavuşabilmek için, trajik veya komik olsun, her aracı kullanmak meşru olmakla kalmaz, bu alanda ne kadar cüretli ve küstahça hareket edilirse aynı oranda ilginç olur. Ancak seçkin lirik şairlerle diyalog yazarları okunacak olursa görülecektir ki, bunların ruhlarında derinleşmiş, maddilikten sıyrılmış çok yüce bir tutku yaşamaktadır; hatta aşkın son ve en yüksek ifadesi, klasik çağın bir inancını benimsemekte, yani ilahi varlıkta ruhların aslında bir olduğu inancında aranmaktadır. Her iki görüş de o zaman gerçekti ve tek bir kişide birleşebiliyordu. Büsbütün öğünülecek bir şey olmamakla beraber şu da bir gerçektir ki, modern çağın kültürlü insanında da aynı duygular, ayrı ayrı basamaklarda aynı zamanda olmak üzere mevcuttur; ve bu duyguların sessizce yaşatılmasıyla yetinilmez, üstelik bilinçli, duruma göre sanatkârane bir tarzda ifade edilir. Bu bakımdan modern insan, tıpkı klasik çağ insanı gibi, Ortaçağ insanının olmadığı ve olmasına da imkân bulunmadığı şekilde bir mikrokozmostur.

18 İspanya egemenliğinin tamamen yerleşmesi üzerine görece bir nüfus boşalması başladığı bir gerçektir. Eğer bu, ahlâkın bozulmasıyla ilgili olsaydı, çok daha önceden meydana gelmiş olması gerekirdi.

Önce, hikâyelere yansıyan kadın ahlâkı dikkate değer. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi, bunların çoğunda evli kadınlar ve bunun bir sonucu olarak evliliğe ihanet söz konusu edilmektedir.

Yukarıda sözü edilen, kadının erkeğe eşitliği, bu hususta son derece önemli görünmektedir. Yüksek kültürlü ve bireyselliği gelişmiş kadın, kuzey ülkelerinde tanınmayan bir egemenlikle kendi başına buyrukluk etmektedir. Sadakatsizliği de, bunun dış sonuçlarından korunabildiği sürece, hayatında oralardaki gibi korkunç bir gedik açmaz. Kocanın, karısından sadakat bekleme hakkı, kıza talip olma ve nişanlanma safhalarının şiiri ile tutkusu sayesinde Kuzey Avrupalılara sağlandığı ölçüde sağlam temellere dayanmamaktadır. Genç kadın, gelecekteki kocasıyla çok yüzeysel bir tanışmadan sonra, doğrudan doğruya ana baba veya manastır himayesinden çıkarak hayata karışmaktadır; ve artık gayet hızlı bir şekilde bireyselliği gelişmektedir. Başlıca bu nedenle, kocanın karısı üzerindeki hakları birçok kayda bağlıdır; bunları *ius quaesitum* (müktesep hak) ışığı altında gören biri de, evlilik sözleşmesinin kalple ilgili yanlarını değil, sadece dış şartlarını göz önünde tutar. Mesela ihtiyar bir adamın güzel ve genç karısı, genç bir âşığının hediyeleriyle mektuplarını, şerefini (*honestà*) korumak için kesin kararla reddediyor, "fakat delikanlının aşkından, büyük meziyetleri dolayısıyla sevinç duyuyordu ve soylu bir kadının, şerefine leke gelmeksizin, mükemmel bir insanı sevebileceğini kabul ediyordu."[19] Fakat buradan, kendini büsbütün kaptırmaya giden yolun ne kadar kısa olduğu meydandadır.

Bir kadının kendini başka bir erkeğe kaptırması, kocasının sadakatsizliği de üzerine eklendiği hallerde meşru gibi sayılmaktadır. Bireyselliği gelişmiş kadın, kocasının sadakatsizliğini sadece bir ıstırap olarak değil, fakat aynı zamanda bir hafifsenme ve alçaltılma, bir aldatılma olarak duymaktadır. Böyle bir ruh durumu içinde, ge-

19 Giraldi, *Hecatommithi*, III, Nov. 2. Buna çok yakın bir tanık, *Il Cortigiano*, L. IV, fol. 180.

nellikle oldukça soğukkanlı bir bilinçle, hak ettiği öcü almaya sevk edilmektedir. İlgili durum için en uygun cezanın belirlenmesi kendi takdirine bırakılmış bir şey olur. Mesela en acı bir hakaret, tamamıyla gizli kaldığı takdirde, barışmak ve bundan böyle durulmuş bir hayat sürmek için bir çıkar yol olabilir. Bu gibi olayları öğrenen veya zamanın genel havasına uyarak uyduran hikâyeciler, intikamın son derece isabetli ve bir hüner eseri olduğu durumlarda, büyük bir hayranlık duymaktadırlar. Doğal olarak koca, böyle bir misilleme hareketini esas itibarıyla hiçbir zaman haklı görmemekte ve sırf korku veya tedbirlilik dolayısıyla buna boyun eğmektedir. Karısının sadakatsizliği nedeniyle üçüncü şahıslar tarafından alay edileceğini beklediği veya hiç olmazsa bundan çekinme ihtiyacını duyduğu takdirde, iş trajik bir nitelik almaktadır. En sert bir tarzda karşılık verilip öç alınan, cinayet işlenen olaylar, az görülen hallerden değildir. Bu gibi zora başvurma olaylarının gerçek kaynağını teşkil eden etken olarak son derece karakteristik görünen nokta şudur ki, kocasından başka, kadının erkek kardeşleri[20] ile babası da kendilerini böyle bir hareket için haklı, hatta yükümlü saymaktadırlar. Demek oluyor ki, bunda kıskançlığın hiç payı yoktur; ahlâk duygusu pek az söz konusudur, üçüncü şahısların alaylarına uğramaktan kurtulma isteği ise en büyük rolü oynamaktadır. Bandello[21] şöyle diyor: "Bugün bir kadının, dul kaldıktan sonra canı ne isterse yapabileceği düşüncesiyle, kendi zevkini tatmin için kocasını zehirlediği görülüyor. Bir başkası, gayrımeşru ilişkilerinin meydana çıkacağı korkusu ile, kocasını sevgilisine öldürtmektedir. Sonra babalar, erkek kardeşler ve kocalar, ayıbı ortadan kaybetmek için zehir, kılıç ve daha başka araçlarla ayağa kalkıyorlar; buna rağmen

20 Bir erkek kardeşin (Perugia'da 1455 tarihinde) çok korkunç intikamı, Graziani'nin kroniğinde yer almaktadır. Arch. Stor., XVI, 1, s. 629. Erkek kardeş, hovardayı, kız kardeşinin gözlerini oymaya zorlamış ve sonra sopayla kovalamıştır. Bu iki kardeş, şüphesiz Oddi ailesinin bir koluna mensuptular; âşık ise, sadece bir halatçıydı.

21 Bandello, I, Nov. 9 ve 26. Kadının günahını çıkaran papaz bazen koca tarafından rüşvetle elde edilmekte ve böylece onun ihanetini kocasına bildirmektedir.

birçok kadın, kendi hayatını ve namusunu hafifseyerek tutkularına göre yaşamaya devam etmektedir." Başka bir yerde Bandello, daha ılımlı bir ruh durumu içinde şöyle feryat ediyor: "Ne olurdu, her gün, filanca karısını öldürdü, çünkü sadakatsizliğinden şüpheleniyordu; falancı kızını boğdu, çünkü gizli olarak evlenmişti; beriki kız kardeşini öldürttü, çünkü kendisinin istemediği birisiyle evlenmeye kalkışmıştı gibi sözler işitmeseydik! Biz erkekler aklımıza gelen her şeyi yapmak istediğimiz halde, aynı şeyleri zavallı kadınlara esirgemek, gerçekten büyük bir zulümdür. Hoşumuza gitmeyen bir şey yaptıkları zaman hemen ip, hançer ve zehir elimizde olduğu halde ortaya çıkarız. Erkekler için ne kadar büyük bir çılgınlıktır ki, kendilerinin ve ailelerinin şereflerini bir kadının arzusuna bağlı sanırlar!" Ne yazık ki, bu gibi olayların trajik bir sonuca varacağı bazen öyle bir kesinlikle biliniyordu ki, hikâyeci, henüz sapasağlam dolaşan tehdit altındaki bir âşığı, ölmüş bir adam sayabiliyordu. Doktor Antonio Bologna[22], Malfi Düşesi iken dul kalan bir Aragon Prensesi ile gizli olarak evlenmişti. Çok geçmeden erkek kardeşleri kadını ve çocuklarını ele geçirdiler ve bir şatoda öldürdüler. Ölümden haberi olmayan ve umut verilerek oyalanan Antonio, kiralanmış katillerinin daha şimdiden pusuda bekledikleri Milano'da bulunuyor ve Ippolita Sforza'nın bir meclisinde, lavta ile felaketinin öyküsünü çalıp söylüyordu. Adı geçen ailenin bir dostu olan Delio, "meseleyi bu noktaya kadar Scipione Atellano'ya anlattı ve bu macerayı hikâyelerinin birisine konu yapacağını, çünkü Antonio'nun öldürüleceğine kanaat getirdiğini ekledi." Doktorun, Delio ile Atellano'nun neredeyse gözleri önünde nasıl öldürüldüğünü, Bandello gayet dokunaklı bir biçimde tasvir etmektedir (26, 1).

Bununla beraber hikâyeciler, karı koca arasında ihanet olarak meydana gelen anlamlı, kurnazca ve komik olaylara daima sempati göstermektedirler. Evlerde oynanan saklambaç oyunlarını, sembolik işaret ve haberleri, âşığın saklanabileceği ve tehlike anlarında

22 Bkz. yukarıda s. 421 ve not 78.

görülmeksizin uzaklaştırılabileceği biçimde önceden hazırlanmış, içine birer de yastık konmuş olan, tatlılarla dolu sandıkları ve benzeri gizli yerleri büyük bir neşeyle tasvir etmektedirler. İhanete uğrayan koca, duruma göre ya aslında gülünç bir insan olarak veya korkunç bir intikamcı olarak gösterilmektedir. Karının kötü ve zalim, kocanın veya âşığın suçsuz birer kurban olarak tasvir edilmek istenmesinden başka bir üçüncü durum mevcut değildir. Burada bir noktaya işaret etmek gerekir: Bu gibi yazılar, aslında hikâyelerden ibaret değil, gerçek yaşamın korkunç örnekleridir.[23]

İtalyan hayatının XVI. yüzyıl boyunca İspanyollaştırılması ile, kullandığı araçlarda son derece sert ve zalim olan kıskançlık, belki daha da artmıştır. Fakat bu kıskançlığı, daha önce mevcut olan ve kaynağını doğrudan doğruya İtalyan Rönesansı'ndan alan, sadakatsizliğin aynen misillenmesinden ayırmak gerekir. Son aşamasını bulan kıskançlık, XVII. yüzyıl sonlarına doğru, İspanyol kültürü etkisinin azalmasıyla tam tersine dönmüş, zamparayı (*Cisisbeo*), bir evde bulunması zorunlu bir figür sayan ve bundan başka bir veya birkaç tane daha âşığın aile içinde düşüp kalkmasını hoşgören tam bir kayıtsızlık, geniş mezheplilik halini almıştır.

Fakat tasvir edilen olayları baştan başa dolduran ahlâk düşüklüğü görüntülerini başka ülkelerde olup bitenlerle karşılaştırmaya kim girişmek ister? Mesela Fransa'da evlilik bağı, XV. yüzyıl boyunca İtalya'dakinden gerçekte daha mı kutsaldı? *Fabliaux* ve *Farces*'ler[24] bizi bu hususta çok şüpheye düşürmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Fransızların evlilik hayatında sadakatsizlik, aynı derecede sık, trajik sonuçları ise daha seyrek meydana gelmiştir. Bunun da nedeni, bireyselliğin İtalya'dakinden daha az gelişmiş ve dolayısıyla daha az iddialı olmasıdır. Öte yandan, daha çok Germen topluluklarının lehinde sayılabilecek kesin bir kanıt var gibi görünmek-

23 Bir örnek olarak: Bandello, I, Nov. 4.

24 Farce: Esatir ve efsaneleri anlatan manzume, bir bölümden ibaret kaba komedi (Çeviren).

tedir. Bu, kadın ve kızların sahip olduğu, daha geniş ölçüdeki özgürlüktür. İngiltere ve Hollanda'da görülen bu özgürlük, İtalyanların dikkatini çekmiş ve hoşlarına gitmiştir. Bununla beraber, buna da öyle fazla bir değer vermek doğru değildir. Kuşkusuz, sadakatsizlik buralarda da sık sık görülen bir haldi ve bireyselliği gelişmiş insan, bunu trajik sonuca kadar götürüyordu. O zamanki Kuzey Avrupa ülkeleri hükümdarlarının, bazen ilk şüphe üzerine eşlerine karşı nasıl davrandıklarını göz önüne getirmek, bu hususta yeterli bir fikir verir.

O zamanlar İtalya'da kadınlarla ilişkide gayrimeşru yollara sapanlar, sadece basbayağı şehvet duygularını, normal insanın âdi isteklerini besleyen kişilerden ibaret değildi; bunlardan başka en soylu, en seçkin insanlar da aynı tutkuya kapılmışlardı. Bunun nedeni, sadece genç kızların toplum hayatı dışında kalmış olmaları değil, aynı zamanda, özellikle evlilik hayatı sayesinde olgunlaşmış kadının, mükemmel erkeği kendine çekmekteki sihirli gücü olmuştur. Böyle erkekler, lirik şiiri en yüksek perdeden çalmışlar ve incelemeleriyle diyaloglarında, kemirici tutkunun idealize edilmiş bir tablosunu vermeye çalışmışlardır: *l'amor divino*. Kanatlı Tanrı'nın zalimliğinden şikâyet ederken kastettikleri şey yalnız sevgilinin merhametsizliği veya çekingenliği değil, fakat aynı zamanda bu ilginin gayrımeşru oluşu bilincidir. Onlar, bu mutsuzluğun üstüne, aşkı manevileştirme yoluyla çıkmaya çalışmaktadırlar. Aşkın böyle manevileştirilmesi, Platonik ruh öğretisine dayanmakta ve Pietro Bembo'da en ünlü temsilcisini bulmaktadır. Bembo, bu fikirlerini, *Asolani*'sinin üçüncü kitabında doğrudan doğruya ve *Cortigiano*'nun dördüncü kitabının sonundaki o görkemli söylevi kendisine söyleten Castiglione'nin aracılığıyla ifade etmiştir. Her iki yazar da hayatın zevklerinden el etek çekmiş değillerdi. Fakat o vakitler, aynı zamanda hem meşhur hem de iyi bir insan olmak bir değer ifade etmektedir ve bu vasıflar her ikisinde de inkâr kabul etmez şekilde mevcuttur. Çağdaşları, bu adamların söylediklerini, gerçek hislerinin ifadesi olarak

kabul ediyorlardı; bizim de bütün bu sözleri yapmacık sayarak küçümsemeye hakkımız yoktur. *Cortigiano*'daki söylevi okuma zahmetine katlanan biri, bir özetin aynı söylev hakkında bir fikir vermekte ne kadar yetersiz olduğunu anlayacaktır. O zamanki İtalya'da, Giulia Gonzaga, Veronica da Coreggio ve özellikle Vittoria Colonna gibi, esas olarak bu çeşit ilişkileri yüzünden meşhur olan birtakım kibar kadınlar yaşıyorlardı. En aşırı sefahat âlemlerinin ve en büyük alaycıların yurdu olan bu ülkede, bu tür aşka ve bu kadınlara saygı gösteriliyordu. Bunların lehine daha fazla ne söylenebilir? Acaba bundan biraz da gurur duyuluyor muydu? Acaba Vittoria, İtalya'nın en meşhur erkekleri tarafından açığa vurulan ümitsiz aşk feryatlarının, çevresinde çınladığını işitmekten hoşlanıyor muydu? Bunları kim kestirebilir?! Eğer bu iş yer yer bir moda halini almış idiyse, Vittoria'nın moda dışına çıkmaması ve geçkin çağında da son derece derin bir izlenim uyandırması, kendisi için hiç de küçümsenmeyecek bir övünç vesilesi meydana getirir. Başka ülkelerde buna benzer olaylar çok daha sonraları görülmüştür.

Her tutkunun son derece büyük bir şiddetle harekete geçmesinin ve kendini tatmin etmek için kullandığı araçlarda duruma göre cânîce olabilmesinin genel sebebi, İtalyanlara her ulustan fazla hükmeden bu muhayyile gücünde bulunmaktadır. Zaaftan doğduğu için kendine hakim olamayan bir şiddet, her yerde tanınan bir şeydir. Fakat İtalya'da söz konusu olan şey, kuvvetli karakterin asıl yapısını değiştirmesi, bir çeşit azgınlık haline girmesidir. Bazen bu azgınlık aşırıya varır; cinayet fiili, kendine özgü ve tamamıyla kişisel bir biçim alır.

Engelleyici güçler henüz pek azdır. En aşağı tabakaya mensup insanlara varıncaya kadar herkes, gayrimeşru temeller ve yumruk kuvveti üzerine kurulmuş olan devletin ve güvenlik kuvvetlerinin denetiminden kendini sıyrılmış hissetmekte, genel olarak adaletin haklılığına artık inanılmamaktadır. Bir cinayet işlendiği zaman, kamuoyunun sempatisi, olayın iç yüzünü öğrenme ihtiyacı duyulma-

dan, katilin tarafındadır.[25] İdamdan önce ve idamın infazı sırasında gösterilen erkekçe, gururlu bir davranış, o kadar büyük bir hayranlık uyandırmaktadır ki, olayı hikâye edenler, suçlunun ne sebeple hüküm giymiş olduğunu söylemeyi kolayca unutmaktadırlar.[26] Bazı yerlerde adalete karşı beslenen içten saygısızlığın ve birikmiş birçok kan gütme cinayetinin yanında, mesela siyasi karışıklıkların hüküm sürdüğü zamanlarda olduğu gibi, suçlunun ceza görmediğini de göz önüne getirelim. Bu takdirde bazen, devlet ve kamu hayatı düzeni çözülmeye yüz tutmuş gibi görünmektedir. Böyle bunalımlar, Aragon egemenliğinden Fransız ve sonra İspanyol egemenliğine geçilirken Napoli'de görülmüştür. Sforza Hanedanı'nın birçok defa kovulması ve geri dönmesi sırasında Milano da aynı duruma düşmüştür. İşte böyle zamalarda, yasaları ve toplum kurallarını asla yürekten tanımamış olan birtakım insanlar ortaya çıkmışlar ve gemi azıya alarak, pervasızca haydutluk edip cinayet işleyerek bencilliklerini tatmin etmişlerdir. Örnek olmak üzere şimdi, küçük bir çevreden alınmış bu çeşit bir tabloyu seyredelim.

Milano Dukalığı. Galeazzo Maria Sforza'nın ölümünden sonra, daha 1480'lerde iç karışıklıklarla sarsılmışken, bağlı kentlerde her türlü güvenlik ve düzen ortadan kalkmıştı. Parma da böyle bir durumdaydı.[27] Milano Dukası'nın bu kentteki valisi, suikastlerle korkutularak korkunç birtakım canileri serbest bırakmaya zorlanmıştı. Şehirde soygunculuk, evleri yakıp yıkma, açıktan açığa insan öldürme, her gün görülen işlerden olmuştu. Maskeli caniler önce tek tek, fakat çok geçmeden silahlı gruplar halinde, hiçbir şeyden korkmaksızın, her gece sokaklarda dolaşıp duruyorlardı. Cânîce şakalar, yergiler, tehdit mektupları herkesin diline düşmüştü. Bu arada me-

25 Giraldi III, Nov. 10'da kadınlar, bu fiilin katilin kellesine mâl olabileceği anlatılınca, "Piaccia al Signore Iddio che non si ritrovi" (İnşallah bulunmaz) diyorlar.

26 Mesela G. Pontano (*De Fortitudine*, L. II)'da böyledir. İdamlarından önceki son geceyi dans ederek ve şarkılar söyleyerek geçeren kahraman ruhlu Ascolalılar ve yine asılacağı meydana götürülürken oğlunu yolda neşelendiren Abruzzili anne, muhtemelen haydut ailelerine mensuptular. Fakat yazar, bundan hiç söz etmemektedir.

27 *Diarium Parmense*: Murat., XXII, Col. 330-349 ve çeşitli yerlerde.

murlarla alay eden bir *sone* yazılmıştı; anlaşıldığına göre bu dokunaklı manzume, memurları şehirdeki korkunç durumdan daha fazla etkilemiş, daha fazla kızdırmıştır. Birçok kilisede kutsal eşyaların, içinde kutsal haberin bulunduğu, mihraba konmuş sandığın (Tabernaculum) ve dua esnasında papazın kesip dağıttığı kutsal ekmeğin (Hostie) çalınmış olması, bu haydutluğun rengini ve yönünü göstermektedir. Fakat bugün de dünyanın herhangi bir ülkesinde hükümet ve güvenlik kuvvetleri bütün faaliyetini durdursa ve geçici bir hükümetin kurulmasına da meydan vermese durum ne olurdu? Şüphesiz bunu kimse kestiremez. Ancak o vakitler İtalya'da meydana gelen olaylar, intikam duygusunun kuvvetli etkisiyle özel bir karakter göstermektedir.

Genel olarak Rönesans çağı İtalya'sı, normal zamanlarda da, başka ülkelerden daha fazla cinayete sahne olmuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Şüphesiz bu konuda aldanmış olmamız tehlikesi de vardır. Çünkü öncelikle, İtalya'daki cinayetler hakkında başka ülkelere oranla çok daha fazla ayrıntı öğrenmek mümkündür; ikinci olarak, gerçekten işlenmiş cinayetlerde etkili olan aynı muhayyile, aslında işlenmemiş olanları da uydurmuştur. Zorbaca eylemler sayı bakımından belki de başka ülkelerden daha çok değildir. Mesela 1500'lerde, canlılık dolu ve zengin Almanya'da, cüretli serseriler, soyguncu dilenciler ve eşkiya şövalyeler hüküm sürerken, genel olarak düzenin daha iyi sağlanmış olduğunu, bireysel güvenliğin daha sağlam bir şekilde garanti altına alınmış olduğunu kesin olarak söylemek pek mümkün görünmüyor. Fakat şurası kesin ki, tasarlanıp kurularak, kiralık katiller eliyle üçüncü bir kişi kullanılarak ve adam öldürmeyi meslek haline getirmiş kimseler tarafından işlenmiş cinayetler, başka ülkelere oranla İtalya'da çok daha korkunç olmuş ve çok daha yaygınlaşmıştır.

İlk önce haydutluğu göz önüne getirecek olursak göreceğiz ki, İtalya'da bu, Kuzey Avrupa ülkelerinin çoğundan daha fazla değildir; hatta mesela Toscana gibi bazı bölgelerde daha da az görülmek-

tedir. Fakat burada karşılaştığımız simalar, İtalya için karakteristiktir. Mesela besledikleri ihtiraslarla günden güne vahşileşen ve sonunda eşkiya başı haline gelen din adamlarına başka bir ülkede rastlamak çok güçtür. Halbuki aynı dönem İtalya'sında bunun birçok örneğini görmekteyiz ve misal olmak üzere aşağıdaki olayı vereceğiz.[28] 12 Ağustos 1459'da Figarolo doğumlu Papaz Don Niccolo de Pelegati, Ferrara'daki St. Giuliano kulesinin dışında bir demir kafese kapatıldı. Aynı papaz, ilk duasını iki kez okumuştu. Birinci defasında aynı gün bir adam öldürmüş, fakat çok geçmeden Roma'da günah çıkarmıştı. Sonra dört adam öldürdü ve iki kadınla evlenerek bunlarla dolaşmaya başladı. Birçok adam öldürme olayına katıldı; kadınların ırzına tecavüz etti; birçoğunu zorla alıp götürdü; her tarafta soygunculuk yaptı; ayrıca birçok kişiyi daha öldürdü; Ferrara bölgesinde üniforma giymiş silahlı bir çeteyle dolaşarak etrafa ölüm ve dehşet saçtı. Bütün bunlar ve bu arada işlediği başka suçlar bir araya getirilerek düşünülecek olursa, tek bir adamın işlediği cinayetlerin sayısı korkunç bir toplam tutar. O zamanlar her tarafta çok az denetlenen ve büyük ayrıcalıklara sahip olan papazlar ve rahipler arasında, şüphesiz birçok katil ve başka türlü kötülükler yapanlar vardı. Fakat ikinci bir Pelegati herhalde kolay kolay bulunamazdı. Karakterleri büsbütün kaybolmuş insanların, adaletin pençesine düşmekten kurtulmak amacıyla, din adamlarına özgü başlık altına saklanmalarıysa, daha şerefli olmamakla beraber tamamıyla başka bir iştir. Mesela Napoli manastırlarından birinde Massuccio adında bir korsanı, bunun bir örneği olarak tanıyoruz.[29] Papa XXIII. Johannes'in bu bakımdan durumu yakından bilinmemektedir.[30]

Birey olarak ünlü eşkiyalar devri, ancak daha sonra, yani XVII.

28 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 312. Burada, 1837'den önce birkaç yıl süreyle Batı Lombardiya'yı kasıp kavuran papazın çetesi akla geliyor.

29 Massuccio, Nov. 29. Aynı adamın aşkta da büyük şansı olması doğaldır.

30 Gençliğinde bir korsan olarak, Anjou Hanedanı'nın iki kolu arasında Napoli için yapılan savaşta ortaya çıkışı, siyasi particilik yüzünden olmuştur; bu, o çağın anlayışına göre ayıp bir şey değildi. Genovalı Başpiskopos Paolo Fregoso da, dönüşümlü olarak Doçluk ve korsanlık yapmış, üstelik de sonunda kardinal olmuştur.

yüzyılda, siyasi düşmanlıkların, Guelf'lerle Ghibellin'lerin ve İspanyollarla Fransızların ülkeyi artık karıştırmadıkları dönemde başlamıştır. Şimdi eşkiya, partizanın yerini almıştır.

İtalya'da kültürün pek sokulamadığı bazı bölgelerde, halk, ele geçirdiği her yabancıyı öldürme eğilimindeydi. Özellikle Napoli Krallığı'nın ücra köşelerinde, böyle bir barbarlık, belki de eski Romalılar devrindeki *latifundium* (büyük çiftlik) usulünden kalma bir şeydi. Buralarda yabancı ile düşman, ***hospes*** ile ***hostis***, tam bir saflıkla, aynı şey sayılırdı. Bu insanlar, dinsiz olmaktan uzaktı; bazen bir çobanın, perhiz zamanında peynir yaparken ağzına birkaç damla süt kaçtığını itiraf edip günah çıkartmak üzere papazın önüne geldiği görülürdü. Memleketin göreneklerini iyice bilen günah çıkarıcı papaz, bu vesileyle yaptığı sorgu sonucunda, günahkârın, arkadaşlarıyla beraber seyyahları soyduğunu ve öldürdüğünü de öğrenirdi; fakat bunlar, memleketin göreneklerine uygun olduğundan, vicdan azabı uyandırmazdı.[31] Siyasi karışıklıkların hüküm sürdüğü zamanlarda, başka bölgelerde yaşayan köylülerin de ne kadar vahşileştiklerine yukarıda işaret etmiş bulunuyoruz.

O zamanki göreneklerin haydutluktan daha da berbat bir yanı, parayla tutulmuş insanlara işletilen cinayetlerdi. Bu bakımdan Napoli başta geliyordu. Pontano, "Burada bir insan hayatından daha ucuza satın alınabilecek hiçbir şey yoktur," diyor.[32] Fakat başka bölgelerde de bu çeşit cinayetler görülmektedir. Bunları sebeplerine göre birbirinden ayırmak çok güçtür; siyasi amaçlar, parti düşmanlıkları, kişisel düşmanlıklar, öç ve korku birbirine karışarak etkili olmaktadır.

O zamanki İtalya'nın kültürce en gelişmiş insanları olan Floran-

31 Poggio, ***Facetiae***, fol. 164. Bugünkü Napoli'yi tanıyanlar, hayatın başka alanlarında da buna benzer şakalar anlatabilirler.

32 G. Pontano: "Nec est quod Neapoli quam hominis vita minoris ventatur." Şüphesiz o, Anjou'lar devrinde henüz böyle olmadığını kastediyor; "Sicam ab iis accepimus" (Kamayı onlardan -Aragonlulardan- aldık). 1534 civarındaki durıma, Benvenuto Cellini tanıklık etmektedir: I, 70.

salılarda, bu tür cinayetler başka yerlere oranla az görülmektedir; bu da kendileri için büyük bir şeref teşkil eder.[33] Sebebini araştıracak olursak, belki, haklı şikâyetler için herkesin tanıdığı bir adaletin hâlâ mevcut oluşunda ya da yüksek kültürün, kaderin çarkına cânîce müdahale etmek hususunda insanlara başka bir görüş sağlamış olmasında buluruz. Bir cinayetin önceden kestirilmesi mümkün olamayacak ölçüde geniş etki yapabilmesi ve katilin, faydalı diye adlandırılan cinayetlerde bile fazla ve sürekli bir çıkar sağlayamaması üzerine düşünülen bir yer vardıysa, burası ancak Floransa idi. Floransa'da özgürlüğün ortadan kalkmasından sonra, cinayetlerin, özellikle de parayla başkaları hesabına işlenen cinayetlerin hızla arttığı görülmektedir. Bu durum, I. Cosimo hükümetinin, polislerine[34] dayanarak duruma hakim olacak derecede kuvvetlendiği zamana kadar sürmüştür.

İtalya'nın başka yerlerinde para karşılığı işlenen cinayetler, para verme gücüne sahip yüksek mevki sahibi tertipçilerin varlıklarıyla orantılı olarak, daha sık olsa gerektir. Bu gibi şeyleri istatistik metotlarıyla bir araya toplayıp göstermek kimsenin aklından geçmez. Ancak, zor kullanmak suretiyle meydana geldiği söylenen ölüm olaylarından sadece küçük bir kısmının gerçekten cinayet olduğunu kabul edersek, bu kadarı bile büyük bir toplam tutar. Herhalde hükümdarlarla hükümetler en kötü örnekleri vermekteydiler. Bunlar, cinayeti mutlak iktidarlarına yarayan araçlar arasında saymakta hiçbir sakınca görmüyorlardı. Böyle düşünen ve böyle davranan yalnız Cesare Borgia değildi. Sforza'lar, Aragon Hanedanı'ndan hükümdarlar, daha sonra da V. Karl'a alet olan kişiler, amaçlarına elverişli gördükleri hallerde aynı şekilde davranmaktan asla kaçınmazlardı.

Ulusun muhayyilesi zaman geçtikçe böyle cinayetlerle o derece doldu ki, yüksek mevki sahibi kimselerin doğal bir şekilde öldüğü-

33 Hiç kimse bunu doğrudan doğruya ispat edecek bir belge gösteremez. Ancak az sayıda cinayet kaydına rastlanmaktadır ve Floransa'nın parlak çağında yetişmiş olan yazarların muhayyilesi bu gibi şüphelerle dolu değildir.

34 Bu sorun hakkında bkz. Fedeli'nin raporu: Alberi, *Relazioni*, serie II, I, s. 353 vd.

ne artık kimse inanmaz oldu. Şüphesiz, zehirin etki gücü hakkında bazen çok abartılmış inançlar beslenmekteydi. Bununla beraber, Borgia tarafından kullanılan o korkunç beyaz tozun, belli bir zaman içinde etkisini gösterebileceğine inanmamız gerekiyor. Salerno hükümdarlarının "Birkaç gün içinde öleceksin, çünkü baban, Kral Ferrante, hepimizi ezmek istemişti,"[35] sözüyle Aragon kardinaline uzattığı zehirin de, bir "*Venenum atterminatum*" (vâdeli zehir) olması mümkündür. Fakat Caterina Riario'nun Papa VI. Alexandr'e göndermiş olduğu zehirli mektubun[36], okusa bile papayı öldürebileceğine ihtimal verilmesi güçtür. Büyük Alfons, Cosimo de' Medici'nin kendisine göndermiş olduğu Livius kitabını bile okumaması için doktorları tarafından uyarılınca, haklı olarak, böyle saçma laflar söylemekten vazgeçin diye cevap veriyordu.[37] Piccinino'nun sekreterinin, Papa II. Pius'un sedyesine bir parça sürmek istediği zehirin etkisi de ancak hayalî olabilirdi.[38] Kullanılan zehirlerden ortalama olarak ne kadarının madenlerden ya da bitkilerden yapılmış olduğunu tespit etmeye imkân yok. 1451'de ressam Rosso Fiorentino'nun içerek intihar ettiği sıvı, anlaşıldığına göre, hiç belli etmeksizin başkalarına verilemeyecek kadar kuvvetli bir asitti.[39] Si-

35 Infessura: Eccard, *Scriptores* II, Col. 1956.

36 *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 131. Kuzey ülkelerinde, İtalyanların zehir kullanmaktaki becerileri hakkında hayal ürünü masallara inanılmaktaydı. Bkz. Juvénal des Ursin, 1382 yılına dair (ed. Buchon, s. 336): Durazzo Kralı Karl'ın kendi hizmetine aldığı zehircinin neşteri hakkındaki bilgi; ona sadece bakan kişi bile, mutlaka ölürdü.

37 Petr. Crinitus, *De Honesta Disciplina*, L. XVIII, c. 9.

38 *Pii II. Comment.* L. X, s. 562; Jo. Ant. Campanus, *Vita Pontif.* : Murat., III, II, Col. 988.

39 Vasari IX, Vita di Rosso. Mutsuz aile hayatında gerçek zehirleme olaylarının mı, yoksa zehirlenme endişesinin mi daha büyük bir rol oynadığını söylemek güçtür. Krş. Bandello, II, Nov. 5 ve 54; Nov. 40, çok ciddi bir ifade taşımaktadır. Adı açık olarak bildirilmeyen bir Batı Lombardiya kentinde, aynı zamanda iki zehirci yaşıyordu. Karısının gösterdiği ümitsizliğin yapmacık olmadığına kanaat getirmek isteyen bir koca, ona zehir rengine boyanmış bir içki içiriyor ve bundan sonra karı ile koca barışıyorlar. Cardanus ailesinde, dört zehirleme vakası görülmüştür: *De Vita Propria*, c. 30, 50. Papanın taç giyme töreni vesilesiyle düzenlenen bir şölende bile her kardinal, kendi adamlarını ve şarabını beraberinde getirmişti, "çünkü içkiye zehir katıldığı tecrübeyle biliniyordu". Bu görenek, Roma'da çok yaygındı ve "sine iniuria invitantis" (Davet eden için bir hakaretin söz konusu olmadığı bir davranış) sayılırdı. Blas Ortiz, *Itinerarium Adriani*, VI: Baluzius, *Miscell.* 5 (ed. Mansi) I, 380.

lahlar da -özellikle hançer- gizli cinayetler için kullanımış, Napoli, Milano ve daha başka yerlerde iktidarda bulunanlarda bu yöntem âdet haline gelmişti. Gerçekten de büyüklerin kendilerini korumak için yanlarında bulundurdukları silahlı birlikler arasında, sırf işsizlik yüzünden, bazen kana susama halleri meydana gelmekteydi. Eğer bey, maiyeti arasında herhangi birine bir işaretinin yeteceğinden emin olmasaydı, herhalde birçok cinayet işlenmezdi.

Gizli cinayet araçları arasında -hiç değilse niyet olarak- az kullanılmakla beraber, büyü de görülmektedir.[40] Mesela *maleficii*, *malie* gibi deyimlerden, öyle görünüyor ki, nefret duyulan bir düşmanı akla gelebilen en dehşetli korkuya düşürmek amacıyla söz edilmektedir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Fransız ve İngiliz saraylarında yok edici, öldürücü büyü, İtalyan ileri gelenleri arasında olduğundan çok daha büyük bir rol oynamaktadır.

Nihayet, bireyselliğin son derece gelişmiş olduğu İtalya'da cani yaratılışlı bazı kişiler de görülmektedir; bunlar cinayeti herhangi bir amaç adına değil, sırf cinayet için işlemektedirler ki, bu, bizim psikolojik ölçülerimizin dışında kalan bir konudur.

Bu korkunç kişilere, ilk bakışta Braccio de Montone, Tiberto Brandolino ve Werner von Urslingen gibi bazı Condottiere'ler dahil bulunmaktadır.[41] Werner von Urslingen'in gümüş göğüslüğünde şu yazı vardı: "Tanrı'nın, merhamet ve şefkatin düşmanı". Bu gibi insanların, en erken ortaya çıkmış canilerden olduklarına şüphe yoktur. Fakat işledikleri cinayetlerin en korkunçlarının -bunları tasvir eden yazarların fikirlerine göre- ruhanilerin tehdit ve cezalarına karış koyma amacını güttüğü ve kişiliklerindeki özelliklerin tamamıy-

40 Mesela Leonello de Ferrara'ya yapılan büyüler (maleficii). Bkz. *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 194, 1445 yılına dair. Bunu yapan büyücü, Benato adında biriydi. Zaten kötü biri diye tanınmış olan bu adama, şehir meydanında hakkındaki yargı okunurken, gökte bir gürültü koptu ve deprem oldu, öyle ki, hazır bulunanlar kaçıştılar veya yere yıkıldılar. Lodovico Moro tarafından yeğeni Giangaleazzo'ya yaptırılan büyü hakkında Guicciardini'nin (L. I de) anlattıklarının sorumluluğu kendisine ait kalsın.

41 Haris emellerin ve kuvvetli bir astroloji kuruntusunun etkisi altında yaşamış olmasaydı, herkesten önce Ezzelino da Romano anılabilirdi.

la bu bakımdan aydınlatıldığı göz önünde tutulacak olursa, haklarında hüküm vermekten sakınmak gerekir. Braccio'da kiliseye karşı beslenen tiksinti o kadar derin bir hınç halini almıştı ki, mesela ilahi okuyan rahipleri görünce dehşetli bir öfkeye kapılıyor ve onları kulenin tepesinden aşağı attırıyordu[42]; fakat aynı zamanda Braccio "askerlerine karşı gayet dürüst davranan büyük bir komutandı." Aslında Conclottiere'ler, genel olarak belli bir çıkar uğruna ve son derece maneviyat bozucu mevkilerinin etkisiyle cinayet işlerlerdi; ilk bakışta faydasız ve gayesiz gibi görünen gaddarlıklarının da, kural olarak, sırf genel bir yıldırma ve sindirmeden ibaret olsa bile, mutlaka bir amacı vardı. Aragon Hanedanı'ndan gelen hükümdarların yaptıkları zulümlerin ana kaynağı, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, öç alma ve korku duygularıydı. Salt olarak bir kana susama, bir insanı yok etmekten duyulan şeytanca bir zevk, herkesten önce, İspanyol soyundan olan Cesare Borgia'da bulunabilir; onun gaddarlığı, mevcut olan veya akla gelebilen her çeşit gayenin ölçülerini aşmaktadır. Bundan başka, kötülük yapmaktan zevk duyma huyu, Rimini tiranı Sigismondo Malateste'de de görülmektedir. Ona, adam öldürme, ırza tecavüz, eşe ihanet, akraba zinası, kilise soyguncuğu, yemin bozma ve hıyanet gibi suçları, hem de defalarca yükleyen yalnız Papalık değildir.[43] Aynı zamanda tarihin yargısı da böyledir. Bu adam kendi oğlu Roberto'ya tecavüz etmeye kalkışmış, fakat Roberto hançerini çekerek onu defetmiştir.[44] Bu iğrenç davranışı yalnız bir ahlâk düşüklüğü meselesi olarak izah etmek doğru olmasa gerektir; bu olayı aynı zamanda astrolojik veya majik bir temelsiz inançla ilgili saymak yerinde olur. Papa III. Paul'un oğlu ve Parma tiranı Pierluigi'nin Fano Piskoposu'na karşı giriştiği böyle iğrenç bir tecavüz de aynı şekilde izah edilmek istenmiştir.[45]

42 *Giornali Napoletani*: Murat., XXI, Col. 1094, 1425 yılına dair.
43 *Pii II, Comment.*, L. VII. s. 338.
44 G. Pontano, *De Immunitate*. Burada, Sigismondo'nun kendi kızını gebe bırakığından ve buna benzer başka şeylerden söz edilmektedir.
45 Varchi, *Storie Fiorentine*, son kısım (mesela Milano baskısında olduğu gibi, eser eksiksiz yayınlanmış olduğu takdirde).

Yüksek tabakanın hayatında yansıtılan biçimiyle o zamanki İtalyan karakterinin ana çizgilerini bir bütün olarak ifade etmek istersek, aşağı yukarı şöyle bir sonuca varmış oluruz: Öyle görünüyor ki, bu karakterin en büyük kusuru, aynı zamanda kendi büyüklüğünün, yani gelişmiş bireyselliğinin kaçınılmaz bir şartı halindedir. Bireysellik, ilk önce, mevcut bulunan ve çoğu kez gayrımeşru olan otoriteden kendini koparıyor; bundan sonra onun düşündükleri ve yaptıkları, haklı veya haksız yere, ihanet sayılıyor. Başkalarında bencilliğin utkusunu görünce, kendi haklarını kendi silahlarıyla savunmaya koyuluyor; kendi iç huzurunun sağlanmasını düşünürken, aldığı intikamlar yüzünden kara kuvvetlerin eline düşüyor. Sevgisi, her şeyden önce, başka bir gelişmiş bireye, yani en yakınının eşine yönelmektedir. Bütün objektif olaylar, engeller ve yasalar karşısında kendi egemenliği duygusuyla hareket etmekte ve her olay karşısında, iç dünyasındaki şeref duygusu veya menfaatin, hesaplı düşünüş veya tutkunun, feragat veya intikam duygusunun galip gelmesine göre, bağımsız olarak karar vermektedir.

Gerek dar, gerekse geniş anlamıyla bencillik, bütün kötülüklerin kökü olduğuna göre, gelişmiş bir bireyselliğe sahip İtalyalı'nın, sırf bu nedenle bile, kötülüğe, başka uluslardan daha yakın olması gerekir.

Fakat bu bireysel gelişmeye sahip olmakta onun hiçbir suçu yoktur; bu, tarihsel bir zorunluluktan ileri gelmiştir. Üstelik bu durum, yalnız İtalyanların başına gelmiş bir hâl değildir; özellikle İtalyan kültürünün etkisiyle bütün Batı ulusları da aynı akıbete uğramışlardır ve o zamandan beri böyle bir hava içinde yaşamaktadırlar. Aslında bu, ne iyi ve ne de kötüdür, fakat zorunludur. Aynı süreç içinde modern bir iyilik ve kötülük ölçüsü, ahlâki bir ayrım ortaya çıkmıştır ki, bu, Ortaçağ'a özgü olandan esaslı şekilde farklıdır.

Fakat Rönesans çağında yaşayan İtalyanlar, Yeniçağ'ın bu ilk korkunç dalgasına karşı dayanmak zorunda kalmışlardı. Yetenek ve

tutkularıyla bu insanlar, bu çağın bütün yükseklik ve alçaklıkları için en belirli ve en karakteristik temsilciler olmuşlardır. Derin bir ahlâk düşüklüğü yanında en soylu bir uyuma sahip kişiler yetişmekte ve bireysel hayatı yücelten bir sanat gelişmektedir ki, İlkçağ ve Ortaçağ, böyle bir şeyi ne istemiş ve ne de yapabilmiştir.

Bir toplumun Tanrı bilinci meselesi, onun ahlâkıyla çok yakından ilgilidir. Dünyayı bir Tanrı'nın sevk ve idare ettiğine dair inancın kuvvetli veya zayıf oluşu anlamına gelen bu inanç, dünyayı mutluluğa veya yoksulluğa ve yakın bir zamanda büsbütün yok olmaya götürecek şekillere girebilir.[46] O zamanki İtalyanlarda yaygın olan inançsızlık ise, her yerde dile düşmüş bir haldedir; bunu ispat etme zahmetine katlanacak bir kişi, yüzlerce kanıt ve örnek bulmakta güçlük çekmeyecektir. Bizim buradaki ödevimiz de, sadece bir ayıklama ve ayırt etmeden ibaret kalacaktır; kesin ve genel bir yargıya varmaktan bu kez de kaçınacağız.

Eski zamanlarda Tanrı bilincinin kaynağı ve dayanağı, Hıristiyanlıkta ve bunun gözle görülür elle tutulur görünüşü olan Kilise'de bulunmaktaydı. Kilise soysuzlaştığı zaman insanlık buna kapılmamalı ve her şeye karşı dinini korumalıydı. Fakat böyle bir öneriyi ortaya koymak, bunu yapmaktan çok daha kolaydır. Her toplum, bir ilkenin kendisiyle bunun dış kalıbı arasındaki sürekli aykırılığa göz yumabilecek kadar sakin veya şaşkın olamaz. Tarihte şimdiye kadar görülmüş olan sorumlulukların en ağırı, yozlaşmakta olan Kilise'nin üzerine yüklenmektedir: Kilise, bulanık ve kendi kuvvetinin sınırsız bir şekilde gelişmesi lehine tahrif edilmiş olan iman bağını, bütün gücü ve araçlarıyla salt bir gerçek olarak uygu-

46 Doğal olarak bu hususta açığa vurulan duygular, yer ve insanlara göre çok değişik olmuştur. Rönesans çağında öyle dönemler ve şehirler görülmektedir ki, buralarda insanlara mutluluk içinde yaşama ve hayatın tadını çıkarma anlayışı hâkim olmuştur. Ancak XVI. yüzyıldaki yabancı egemenliğiyle birlikte, düşünen insanlara bir umutsuzluk çöktüğü belli olmaktadır.

lamış durmuş ve dokunulmazlık duygusu içinde kendini en iğrenç ahlâksızlığa salıvermiştir; böyle bir durumda tutunabilmek için de halkın vicdan ve fikirlerine öldürücü darbeler vurmuş, kendisinden ruhen ayrılmış olan yetenekli birçok insanı inançsızlığa ve ümitsizliğe sürüklemiştir.

Burada şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır: Düşünce bakımından bu kadar güçlü olan İtalya, ruhani makamlara karşı niçin daha sert bir tepki göstermemiş, niçin bundan daha önce, bir Reform meydana getirmemiştir?

Bunun akla uygun görünen bir cevabı vardır: İtalyan düşünüş ve duyuşu, Kilise'yi inkâr etmenin ilerisine gidememiştir; buna karşılık Alman Reform'unun kökenini ve yenilmez gücünü, olumlu dinî inançlara dayanması, özellikle inanç sayesinde kendini haklı çıkarma ve iyiliklerin yetersizliği öğretilerine dayanması teşkil etmiştir.

Şurası muhakkaktır ki, bu öğretiler, ancak Almanya'dan İtalya'ya geçerek etkilerini göstermeye başlamıştır; hem de çok geç bir zamana, İspanyol kuvvetinin, kısmen doğrudan doğruya ve kısmen Papalık ile bunun bendeleri eliyle her şeyi boğmaya gücü yetecek bir düzeye ulaştığı bir zamana kalmıştır.[47] XIII. yüzyılın mistiklerinden Savonarola'ya kadar İtalya'da görülen din akımlarında birçok olumlu inanç vardır; ancak bunların başarıyla sona ermesi için, tıpkı Huguenot'larda görüldüğü gibi, yalnız talih yardım etmemiştir. XVI. yüzyılın Reform hareketi gibi muazzam olayların zorunluluğunu, gerek ayrıntıları ve gerekse doğuş ve gelişme bakımından ana çizgileriyle bir bütün olarak ispat etmek mümkün olmakla beraber, tarih felsefesinden çıkarmak hiçbir şekilde mümkün değildir. İnsan düşünüşünün hareketleri, birdenbire şimşek gibi çakma-

47 Karşı Reform ruhu diye adlandırdığımız şey, Reform hareketinden uzun zaman önce İspanya'da gelişmişti: hem de bu gelişme, Ferdinand ve Isabella devrinde bütün Kilise teşkilatının sıkı bir şekilde denetlenmesi ve kısmen yeni tesisler yapılmasıyla gerçekleşmişti. Bu mesele hakkında ana kaynak: Comez, Kardinal Ximenes'in Hayatı: Rob. Belus, *Rerum Hispaniscarum Scriptores*.

sı, yayılması ve duraklaması, hiç değilse gözlerimiz için daima bir bulmaca olarak kalmaktadır; çünkü burada faaliyette olan kuvvetleri ancak parça parça tanımakta ve bütününü asla kavrayamamaktayız.

Rönesans çağı en parlak noktasına ulaştığı zaman, İtalya'daki yüksek ve orta sınıfların kiliseye karşı besledikleri ruh haleti, derin ve hafifseyen bir tiksintiyle, dış hayata her bakımdan işlemiş olduğu oranda, kilise göreneklerine boyun eğmenin ve takdis ayinleriyle dinî törenlere bağlılığın birbirine katılmasından meydana gelen karma bir duygudan ibarettir. İtalya'ya özgü karakteristik bir özellik olmak üzere, aziz vaizlerin büyük bireysel etkisini de buna ekleyebiliriz.

Dante'den beri edebiyat ve tarihte kendini gösterdiği gibi, İtalyanların kilise adamlarına karşı duydukları tiksinti ve düşmanlık üzerine geniş araştırmalar mevcuttur. Kamuoyunun Papalığa karşı durumu hakkında daha önce bazı şeyler söylemiştik. En değerli kaynaklardan daha kuvvetli deliller çıkarmak isteyen herkes, Machiavelli'nin *Discorsi*'sinde ve Guicciardini'nin eserlerinde (noksansız baskısı) yer alan meşhur parçaları okuyabilir. Papalık sarayından başka, piskoposlar arasında en seçkin kişilerle bazı papazlar, ahlâk bakımından itibar görmektedirler.[48] Buna karşın diğer unvanları taşıyan bütün ruhaniler ve rahipler, hemen hemen istisnasız şüphe altında bulundurulmakta ve genellikle bunlara, bütün ruhani sınıfı kapsayacak şekilde en çirkin şeyler isnat edilmektedir.

Hiçbir tehlike göze alınmaksızın kendileriyle alay edilebilmesi dolayısıyla, rahiplerin bütün ruhban sınıfı uğruna kurbanlık koyun

48 Hikâyecilerin ve öteki alaycı yazarların, psikoposları hemen hemen hiç ele almamış olduklarına dikkat edilsin. Halbuki piskoposlarla da, her hâlükârda değiştirilmiş yer adlarıyla, öteki ruhban gibi alay edilebilirdi. Böyle bir şey, mesela Bandello, II, Nov. 45'te yapılmıştır. Bununla beraber aynı yazar, II, Nov. 40'da erdemli bir piskoposu tasvir etmektedir. Gioviano Pontano, *Charon* adlı eserinde, göbekli bir piskoposun gölgesini öteki dünyada bir ördek gibi yalpa vura vura geçirmektedir. O zamanki İtalyan piskoposlarının genel olarak nitelik bakımından ne kadar düşük olduklarına dair bkz. Janus, s. 387.

konumuna düştükleri, öteden beri iddia edilmiştir.[49] Fakat böyle bir iddia her bakımdan yanlıştır. Kısa hikâyelerde ve komedilerde rahiplere rol verilmesi tercih edilmektedir. Çünkü bu iki edebiyat türünde, muhayyilenin, haklarında sadece ima yoluyla söylenen şeyleri kolayca tamamlayabileceği tanınmış tiplerden hoşlanılmaktadır. İkinci olarak, hikâyeciler öteki ruhbanı da korumamaktadırlar.[50] Üçüncüsü, İtalyan edebiyatının öteki türlerinde Papalık ve Roma sarayı hakkında son derece cüretli ve açık olarak konuşulduğunu ve yargılar verildiğini ispat eden birçok kayıt elimizcledir. Muhayyilenin serbestçe işleyerek yarattığı eserlerdeyse, bu gibi eleştiriler şüphesiz beklenemez. Dördüncüsü, rahipler de bazen korkunç bir şekilde öç alabilirlerdi.

Bununla beraber şu nokta doğrudur ki, rahipler, bütün ruhani sınıf içinde en sevilmeyen kişilerdi ve bunlar, manastır hayatının ve bütün ruhani örgütün, inanç sisteminin ve hatta genel olarak dinin değersiz olduğunu gösteren en canlı delilleri temsil ederlerdi. Bu bakımdan çıkarılan sonuçlar, haklı ya da haksız olarak, istenildiği şekilde genelleştirilirdi. Kabul etmek gerekir ki İtalya, her iki dilenci tarikatının da ortaya çıkışının hatırasını, başka ülkelerden çok daha canlı bir şekilde korumaktaydı; bu tarikatlar, kökenleri bakımından XIII. yüzyılın müşrikliği denen dinden ayrılma davranışına, yani modern İtalyan dehasının ilk kuvvetli kımıldanışına karşı tepki gösteren hareketi temsil ediyorlardı.[51] Özellikle Dominiken tarikatı rahiplerine sürekli olarak emanet edilen ruhani güvenlik

49 Ugo Foscolo, *Discorso Storico sul Testo del Decamerone*: Ma de' preti in dignità niuno poteva far motto senza peracolo; onde ogni frate fu l'irco delle iniquità d'Israele... (Fakat yüksek payeli papazlar hakkında kimse tehlikeyi göze almadan konuşamazdı; bu sebepten her küçük rütbeli papaz, İsrail'de yapılmış haksızlıkların günahını çeker).

50 Mesela Bandello, II, Nov. l'de şöyle ima etmektedir. Bencillik herkesten çok, üzerlerinde hiçbir aile yükü olmayan papazlar için ayıptır. Bu nedene dayanarak, bir papaz evine yapılan baskını haklı göstermektedir. Bu baskında genç bir adamı, iki askere veya eşkiyaya, gerçi cimri fakat romatizmalı olan bir papazın bir danasını çaldırmaktadır. Bu çeşit tek bir hikâye, ne gibi şartlar altında yaşandığını ve hareket edildiğini, bütün inceleme yazılarından çok daha canlı bir şekilde göstermektedir.

51 G. Villani, III, 29'da bunu, bir yüzyıl sonra çok açık olarak söylemektedir.

kuvveti rolü, şüphesiz, gizli bir kin ve nefretle alaydan başka bir duygu uyandırmış olamaz.

Decamerone ile Franco Sacchetti'nin hikâyeleri okunacak olursa, rahip ve rahibeler aleyhine söylenecek başka edepsizce bir söz kalmadığı sanılır. Fakat Reform çağına doğru bu gibi ifadelerin hissedilir derecede şiddetlendiği görülür. Aretino'yu bir yana bırakalım; çünkü o, *Ragionamenti*'sinde manastır hayatını, meydanı sırf kendi mizacına alabildiğine serbest bırakmak için bir bahane olarak kullanmaktadır. Fakat benzerleri arasında en tipik örnek olarak Massuccio'yu, özellikle de *Elli Hikâye*'sinin ilk onunu göstereceğiz. Bu hikâyeler derin bir öfke içinde ve bunu etrafa yaymak amacıyla yazılmış olup, en kibar kişilere, doğrudan doğruya Kral Ferrante ile Napoli Prensi Alfonso'nun adına sunulmuştur. Hikâyelerin konuları kısmen eskidir ve bazıları daha Boccaccio'dan bilinmektedir. Fakat bunlarda, Napoli'nin o zamanki durumu, bambaşka bir şekilde ve korkunç bir gerçekçilikle yansımaktadır. Rahiplerin, halk kümelerini sahte mucizelerle nasıl kandırdıkları ve soydukları, aynı zamanda rezilce yaşayışları, düşünen bir gözlemciyi gerçek bir umutsuzluğa sürüklemeye yeter. Minorit tarikatına mensup olup, gezen ve dilenen rahipler hakkında şöyle deniliyor: "Onlar dolandırıyor, çalıyor ve zina işliyorlar; artık alacakları bir şey kalmadığı zaman kendilerine aziz süsü vererek mucizeler gösteriyorlar; bu sırada biri St. Vincenzo'nun giysisini, bir başkası St. Bernardino'nun yazısını[52], bir ötekisi de Capistranos'un eşeğinin yularını gösteriyor...". Kimileri "yardımcılar getiriyorlar; görünüşte kör veya ölüm derecesinde hasta olan bu sahtekârlar, beraberlerinde geldikleri bu sahte azizlerin sırtındaki hırkanın eteğine veya yanlarında getirdikleri aziz kalıntılarına dokununca, kalabalık halk kümesi içinde birdenbire iyileşmektedirler; bunun üzerine yüksek sesle '*Misericordia*' ilahisi söylenir, çanlar çalınır ve mucize uzun bir törenle tescil edilir." Bazen kürsüde bulunan bir rahibe, halk arasına karışmış başka

52 *L'Ordine*. Büyük bir ihtimalle bu, üzerinde I H S yazılı olan bu Aziz'in levhasıdır.

bir rahip tarafından, küstahça "Yalancı!" diye bağırıldığı da olur. Fakat bağıran rahip birdenbire çarpılır; bunun üzerine, vaaz eden okuyup üfleyerek çarpılanın içindeki şeytanı kovar ve sahte hastayı iyileştirir. Hepsi baştan başa önceden düzenlenmiş komediden başka bir şey değildir! Başrolü oynayan rahip ile yardımcısı, bir kardinalden bir piskoposluk satın almaya yetecek kadar para toplarlar ve burada her ikisi de rahatça ömürlerini geçirirlerdi. Massuccio, Dominiken rahipleri ile Fransisken rahipleri arasında özel bir ayrım yapmamakta ve her ikisini aynı değerde görmektedir. "Ve şimdi budala halk, onlar arasındaki kin ve kavgalara karışmaktan kendini koruyamaz, şehir meydanlarında bu hususta tartışmaya tutuşur[53] ve Fransisken taraftarları ile Dominiken taraftarları diye ikiye bölünür!" Rahibeler, istisnasız olarak rahiplere aittir. Ruhbandan başka erkeklerle düşüp kalkan rahibeler hakkında kovuşturma yapılır ve böyleleri zindana atılır. Ötekilerse rahiplerle resmen evlenirler; hatta düğünlerinde dualar bile okunur, evlenme sözleşmeleri yapılır, bol bol yenilip içilir. Yazar şöyle diyor: "Doğrudan doğruya kendim birçok defa böyle törenlerde hazır bulundum ve her şeyi gözlerimle gördüm. Bu gibi rahibeler ya sevimli rahipler doğururlar ya da karınlarındaki çocuğu düşürürler. Eğer herhangi biri yalan söylediğimi iddia ederse, gidip rahibe manastırlarının lağım kanallarını bir yoklasın. Orada, tıpkı Herodes[54] zamanında Beytullahm'da olduğu gibi, birçok körpe çocuğun kemiklerini yığılı bir halde bulacaktır." Bu ve buna benzer şeyler manastır hayatının sırlarındandır. Şüphesiz rahipler, günah çıkarmakta birbirlerine gereken kolaylığı göstermekte ve kendi sınıflarına dahil olmayan herhangi birine kâfir muamelesi yaparak, asla affetmeyecekleri büyük günahları, kendileri-

53 Yazar, "seggi'lerde" diye ekliyor. Seggi, Napoli soylularının dahil oldukları topluluklardır. İki tarikat arasındaki rekabet, çok kere gülünç bir tarzda tasvir edilmektedir; bkz. mesela Bandello, III, Nov. 14.

54 Herodes, İsrail kralı. M.Ö. 37 tarihinde, Roma egemenliği altındaki ülkesine hükümdar olmuştur. Yahudiler tarafından hiç sevilmemesine, nefret edilmesine rağmen, zekâsı ve zalimliği sayesinde İmparator Augustus zamanında da tutunmayı başarmıştır. En çok kendi akrabalarının canlarına kıymıştır. Kudüs tapınağını görkemli bir biçimde inşa etmiş ve bölgede birçok kent kurmuştur. M.Ö. 4 tarihinde ölmüştür (Çeviren).

ne sıra gelince bir *Pater noster* duasıyla ortadan kaldırmaktadırlar. "Bu nedenle toprak açılsın ve böyle canileri, koruyucularıyla birlikte diri diri yutsun." Başka bir yerde Massuccio, rahiplerin nüfuz ve kuvvetlerinin ahiret korkusuna dayandığından söz ederek, dikkate değer bir arzu açığa vurmaktadır: "Rahipler için en iyi ceza, Tanrı'nın bir an önce Araf'ı ortadan kaldırması olurdu; bu takdirde onlar artık sadakayla yaşama imkânını bulamazlar ve yeniden çapaya sarılmak zorunda kalırlardı."

Ferrante zamanında böyle şeylerin serbestçe yazılabilmesinin nedeni, belki de bu kralın, sahte bir mucizeyle aldatılmaya teşebbüs edilmiş olmaktan duyduğu kin ve garezdi.[55] Güya Tarentum yakınlarında gömülü olup sonradan bulunan ve üzerinde St. Cataldus'un adı yazılı olan bir kurşun levha ile, Ferrante, İspanya'da yapıldığı şekilde Yahudileri kovuşturmaya zorlanmak istenmişti. Kral bunun bir hileden ibaret olduğunu anlayınca rahipler kendisine meydan okumuşlardı. Daha önce babası Kral Alfonso'nun yaptığı gibi Ferrante de, kendisine perhiz yaptığı süsünü veren bir sahtekârın foyasını meydana çıkarmıştı. Sarayın, hiç olmazsa böyle saçmasapan temelsiz inançlarda bir payı yoktu.[56]

Ciddi bir yazarın söylediklerini dinledik ve bu çeşit yazılara daha birçoklarında rastlamaktayız. Dilenci rahipler hakkındaki alaylar ve küfürler pek çoktur ve bütün edebiyat eserleri baştan başa bunlarla doludur.[57] Eğer Alman Reformu ve Karşı Reform hareketi ortaya çıkmamış olsaydı bile, Rönesans'ın kısa bir zaman içinde bu dilenci tarikatlarını ortadan kaldırmış olacağından şüphe edilemez. Azizler ve halkın arasına giren vaizler, bu tarikatları güç kurtarabilirlerdi. Ancak mesela X. Leo gibi dilenci tarikatlarını aşağı gören bir papa ile tam zamanında anlaşmak, bu iş için yeterli olurdu. O çağın duyguları, bu tarikatları gülünç veya iğrenç buluyordu; Kilise için

55 Bunun hakkında bkz. G. Pontano, *De Sermone*, L, II; Bandello, I, Nov. 32.
56 Bu sebeple, sarayın yakınında böyle şeylerden açıktan açığa şikâyet edilmektedir. Krş. yine G. Pontano: *Antonius* ve *Charon*.
57 Örnek olmak üzere: *Macaroneide*'nin VIII. şarkısı.

de bu tarikatlar yüz kızartıcı bir sıkıntı olmaktan başka bir şey değildi. Eğer Reform hareketi Papalığı kurtarmamış olsaydı, doğrudan doğruya Papalığın başına neler geleceğini kim söyleyebilir!

Bir Dominiken manastırında yaşayan Pater İnquisator'un, ikamet ettiği şehir üzerindeki nüfuzu, XV. yüzyılın sonlarına doğru, kültürlü insanları kösteklemeye ve öfkelendirmeye yetecek kadar kuvvetliydi; ama sürekli bir korku ve itaat altında tutacak güçte de değildi.[58] Eski zamanlarda olduğu gibi sırf düşüncelerinden dolayı insanları cezalandırmak artık mümkün değildi; bütün ruhban sınıfına karşı en sert dil kullananlar bile, aslında doğru yoldan çıkarıcı inanışları dolayısıyla kovuşturulmaktan kolayca sakınabilirlerdi. Savonarola olayında görüldüğü gibi, kuvvetli bir partinin yardımı olmaksızın, veya Kuzey İtalya kentlerinde sık sık görüldüğü gibi, kötü büyücülüğün cezalandırılması söz konusu olmadığı hallerde, XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında, ateşte yakmaya kadar varan ağır cezalara ancak nadir olarak rastlamaktayız. Öyle görünüyor ki, engizisyoncular birçok olayda, mahkeme kararlarını son derece sudan gerekçelere dayanarak bozmakla yetinmektedirler; hatta bazı yerlerde hüküm giymiş olanların, hükmün infaz edileceği yerlere götürülürken muhafızlarının ellerinden alındıkları bile görülmüştür. Bologna'da papaz Niccolo da Verona, 1452 tarihinde ölülerin yardımıyla fala bakmak(nekromansi), üfürükçülük ve mukaddesatı kirletmek suçlarından hüküm giymiş, San Dominico kilisesinin önünde kurulan ağaçtan yapılmış bir sahneye çıkarılarak rezil edilmişti. Bundan sonra, yakılmak üzere, şehir meydanında tutuşturulan bir odun yığınına götürülecekti. Fakat bu arada birdenbire peyda olan birtakım kişiler, onu engizisyoncuların ellerinden alarak kurtardılar. Bu adamlar, St. Jean tarikatına mensup olup, müşriklerle dostluğu ve rahibeleri kirletmesiyle tanınmış Ac-

58 Vasari V, s. 120'deki Vita di Sandro Botticelli'de anlatılan hikâye, engizisyonla bazen alay edildiğini göstermektedir. Bununla beraber orada sözü geçen "vicario", hem başpiskopos hem de Dominiken engizisyoncusunun murahhası olabilir.

hille Malvezzi tarafından gönderilmişlerdi. Papanın elçisi Kardinal Bessarion, suçlulardan yalnızca birini ele geçirebildi ve idam ettirdi. Malvezzi ise rahatsız edilmeksizin hayatını sürdürdü.[59]

Dikkate değer bir noktadır ki, daha yüksek dinî tarikatlara, yani bütün şubeleriyle Benediktin'lere, zenginliklerine ve mürelfeh hayatlarına rağmen, çok daha az tiksinti duyuluyordu. Tarikat rahipleri (frati) hakkında yazılmış olan on hikâyeden olsa olsa ancak bir tanesinde, aynı tarikatten bir rahibin ele alınarak kirli çamaşırlarının ortaya döküldüğüne rastlarız. Daha erken ve herhangi bir zabıta görevi düşünülmeksizin kurulmuş olmaları ve özel hayata karışmamaları, bu tarikatların lehinde olan öğelerdi. Mensupları arasında dindar, bilgin ve zeki insanlar vardı. Fakat ortalama düzeylerini, yine kendilerinden biri olan Firenzuola[60] şöyle tasvir ediyor: "iyi beslenmiş ve geniş cübbelere bürünmüş olan bu adamlar, hayatlarını yalın ayak dolaşmak ve vaaz etmekle geçirmezler; tersine, süslü Kurtuba derisinden yapılmış terlikleri ayaklarında olduğu halde, duvarları ahşap kaplı güzel odalarında otururlar ve ellerini karınları üzerinde kavuştururlar. Herhangi bir yere gitmek zorunda kalırlarsa, katır veya bakımlı atlara binip sanki dinlenmeye gidiyorlarmış gibi seyahat ederler. Edinecekleri bilgi yüzünden, rahiplere özgü olan sadelik yerine şeytanca bir gurura kapılacakları endişesiyle, kafalarını uzun boylu kitap okumakla yormazlar."

O devrin edebiyatını tanıyanlar, burada ancak konunun anlaşılabilmesi için zorunlu olan bilgileri verdiğimizi anlamakta güçlük çekmeyeceklerdir.[61] Rahip ve papazların bu şekilde bir şöhrete sa-

59 Bursellis, *Ann. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 886, krş. 896.

60 Krş. s. 512 vd. O, Vallombrosa manastırı bölgesinin başrahibiydi. Burada serbest tercümesini verdiğimiz bu parça, onuncu hikâyesindedir: *Opere*, II, s. 208. Carthusian rahiplerinin sürdükleri rahat hayatın gayet çekici bir tasviri için bkz. *Commentario d'Italia*, fol. 32 vd.

61 Papa II. Pius, prensip bakımından ruhanilerde bekâr kalma mecburiyetinin kaldırılmasına taraftardı. En hoşlandığı sözlerden biri şuydu: "Sacerdotibus manga ratione sublatas nuptias maiori restituendas videri" (Esaslı bir sebebe dayanılarak ruhanilerin elinden alınmış olan evlenme hakkı, daha esaslı bir sebebe dayanılarak iade edilmelidir). Platina, *Vitae Pontiff.*, s.311.

hip bulunmaları karşısında birçok kişinin, kutsal olan her şeye inançlarının sarsılacağı gayet olağan ve gün gibi açıktır.

Ruhaniler hakkında ne kadar korkunç genel yargılar verildiğini çeşitli eserlerde okumaktayız. En son olarak, bunlardan yalnız birini burada tekrarlayacağız. Doğrudan doğruya bunu seçmiş olmamızın sebebi, bu eserin kısa bir zaman önce yayınlanmış ve henüz fazla tanınmamış olmasıdır. Ünlü bir tarihçi ve Medici ailesinden gelen papaların hizmetinde görevli olarak uzun yıllar çalışmış olan Guicciardini, *Vecizeler*'inde[62] şöyle diyor (1529): "Rahiplerin hırs, bencillik ve sefahatlerinden, benden daha fazla nefret eden kimse yoktur. Çünkü bir yandan bunların her birisi aslında iğrenç kusurlardır; fakat bir yandan da bu kusurlar, ne tek tek olarak ve ne de topu birden, kendini Tanrı'ya özel şekilde bağlı sayan bir sınıfa asla yakışık almıyor; özellikle aynı kusurlar birbirlerine o derece aykırı düşmektedir ki, ancak çok acayip yaratılışlı kişilerde bir araya toplanmış olabilir. Bununla beraber, birçok papanın hizmetinde işgal ettiğim mevki gereği olarak, kendi çıkarım için onların büyüklüğünü istemek zorunda kaldım. Ancak böyle bir durumda bulunmasaydım, Martin Luther'i canım gibi severdim; ve bunu, genel olarak izah edildiği ve anlaşıldığı gibi, Hıristiyanlığın bize yüklediği birtakım yasalardan kurtulmak için değil, fakat hiçbir işe yaramayan bu sürüyü (*questa caterva di scelerati*), ya namusluca ya da nüfuzsuz yaşamak zorunda kalacak biçimde, layık olduğu sınırların gerisine atılmış görmek için yapardım."[63]

Aynı Guicciardini'nin fikrine göre biz, doğaüstü olaylar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz; filozoflarla teologların bu hususta söyledikleri şeyler saçmadır; mucize bütün dinlerde görülmektedir, fakat bu durum, hiçbirinin gerçekliğini özel şekilde ispat etmez; bütün mucizeler, henüz bilinmeyen doğa görünümlerine geri götürülebilir. Guicciardini, Savonarola'nın ardıllarında görüldüğü şekilde

62 Ricordi, N. 28: *Opere Inedite*, vol. I.
63 Ricordi, N. 1, 123, 125.

dağları yerlerinden oynatan inancı, öğrenme merakı uyandıran bir görünüm olarak kaydetmekte, fakat bu inanç hakkında acı bir dil kullanmamaktadır.

Papazlarla rahipler hakkında böyle düşmanca duygular besleniyordu. Fakat buna karşılık onların büyük bir avantajları vardı: Halk kendilerine alışmış ve varlıkları, herkesin günlük hayatıyla iç içe karışmıştı. Bu ise bütün eski ve kuvvetli kurumların öteden beri sahip oldukları bir avantajdı. Rahip hırkası veya papaz cübbesi altında herkesin bir akrabası vardı; herkes, herhangi bir şekilde himaye görmek veya kilisenin hazinesinden ileride kazanç sağlamak umudunu besliyordu; nihayet İtalya'nın tam ortasında, bazen insanları birdenbire zengin yapan Papalık sarayı mevcuttu. Bununla beraber şu noktayı özellikle belirtmek gerektir ki, bütün bunlar, dillere ve kalemlere bağ vuramıyordu. En dokunaklı komedi yazarları, bizzat rahipler, dirlik sahibi papazlar ve öteki ruhanilerdi. Mizah ve hiciv yazarı Poggio bir papazdı; Francesco Berni, piskopos danışmanlığı ödeneği alıyordu; *Orlandino* yazarı Teofilo Folengo, bir Benediktin rahibiydi[64]; kendi tarikatını gülünç duruma düşüren Matteo Bandello, bir Dominiken rahibi ve aynı zamanda bu tarikatın yüksek rütbeli bir ruhanisinin yakın akrabasıydı. Acaba bu isimleri yazmaya dürten iç kuvvet, kendilerindeki güvenlik duygusu muydu? Yoksa kendi şahıslarını tarikatlarının kötü şöhretinden ayırmak için içlerinde duydukları bir ihtiyaç mıydı? Belki de hepsinden birer parça rol oynamaktadır. Şüphesiz ki, Folengo'da gayet açık olarak Lutherizm'in etkisi görülmektedir.[65]

Yukarıda Papalık'tan söz ederken değinmiş olduğumuz gibi, ayinlere ve takdislere bağlılığı, halkın kiliseye hâlâ inanan kısmında gayet doğal bir şey olarak görmek gerekir. Kilisenin vasiliğinden kendini kurtarmış olan kısımdaysa, bu ayinlerle takdisler, sadece

64 Şüphesiz son derece değişken karakterli.

65 Krş. Limerno Pitocco takma adıyla kaleme aldığı *Orlandino*'su: c. VI, kıta 40 vd.; c. VII, kıta 57; c. VIII, kıta 3 vd. ve bilhassa 75.

gençlik izlenimlerinin gücünü ve eskiden beri alışılmış olan sembollerin sihirli kudretini ifade etmektedir. Kim olursa olsun, son nefesine yaklaşan her adamın papaza günah çıkartmak istemesi, cehennem korkusundan bir kalıntının hâlâ var olduğunu ispat etmektedir. Hatta Vitelozzo gibi bir insanda bile aynı hali görüyoruz. Bundan daha canlı bir örnek bulmak çok zor olur. Kilesinin öğrettiği, papazın "*caracter indelebilis*" (tahribi mümkün olmayan karakter) öğretisi -burada papazın kişisel karakteri hiçbir rol oynamaz- meyvesini vermiş ve bu sayede papazın şahsından nefret etmek, fakat onun ruhani bağışlarına istekli çıkmak mümkün olmuştu. Şüphesiz, inatçı imansızlar da eksik olmamıştır. Mesela böylelerinden biri olan Mirandola Prensi Galeotto[66], 1449'da on altı yıllık bir aforozlu olarak ölmüştür. Bu yıllar boyunca Mirandola kenti de, prensi yüzünden dinî yasak altında kalmış, ne ayin ne de cenaze töreni yapılabilmiştir.

Büyük tövbe vaizlerinin İtalyan ulusu üzerindeki etkisinin bütün bu vuzuhsuzluklarla şiddetli bir çelişki halinde olduğu göze çarpmaktadır. Gerçi bütün Batı ülkeleri, zaman zaman kutsal rahiplerin sözleriyle harekete gelmiştir. Ancak bunlar, İtalyan kentleri ve bölgelerinin geçirdikleri periyodik sarsıntılar yanında çok cılız kalır. Üstelik, Almanya'da XI. yüzyılda aynı şiddette bir hareket meydana getirmiş olan tek adam da, yine bir İtalyan, Abruzzi'de doğmuş Giovanni Capistrano'dur.[67] O vakitler kuzey ülkelerinde bu kadar büyük bir ciddiyete ve böyle bir dinî kudrete sahip olan şahsiyetler, sezgileri yüksek, mistik kimselerdir; güney ülkelerindeyse, ulusun dil ve hitabete beslediği derin saygıyı benimsemiş olarak, yayılmacı ve pratik insanlar bu mevkiyi işgal etmiştir. Kuzey ülkelerinde sessizce ve başlangıçta yalnız manastırlarda, fakat etkisi yüzyıllarca süren *Imitatio Christi* (Mesih gibi davranma) akımı meyda-

66 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 362.

67 Yanında bir Almanca ve bir de Slavca için tercüman bulundururdu. Bir zamanlar St. Bernard da, Rhein bölgesinde aynı araca başvurma ihtiyacını duymuştu.

na getirilmiştir. Güney ise, insanlar üzerinde çok kuvvetli fakat geçici bir etki bırakan izlenimler yaratan adamlar yetiştirmiştir.

Geçici nitelikteki izlenim, öncelikle vicdanların kışkırtılması temeline dayanmaktadır. Vaazlar, ahlâki öğütlerin ilerisine geçmez; içlerinde soyut kavramlar yoktur; baştan başa pratik dileklerle doludur; konuşmacının kutsal kişiliği ve muhayyilesi tahrik edilmiş halkın ona atfettiği mucize -bu, vaizin isteğine aykırı olarak da yapılırdı- bu izlenimi daha da kuvvetlendirmektedir.[68] Kullanılan en etkili delil, araf ve cehennem azabıyla tehdit değildi; daha çok, uğursuzluğun, zamana hakim olup kişilerde etkisini gösteren ve kötülükten ileri gelen lanetin son derece canlı bir şekilde incelenip tasvir edilmesiydi. Mesih'i ve azizleri üzmenin bu hayatta bazı sonuçları vardır. Yoldan çıkmış, gözlerini intikam ve cinayet hırsı bürümüş insanları, ancak böylece uzlaşmaya ve tövbeye getirmek mümkün olabiliyordu; vaazların amacı cla ancak bundan ibaretti.

İşte XV. yüzyılda böyle vaaz edenler arasında Bernardino da Siena, Alberto da Sarzana, Giovanni Capistrano, Jacopo della Marca, Roberto da Lecce ve nihayet Girolamo Savonarola gibi kişiler de bulunuyorlardı. Dilenci keşişler aleyhine zamanın verdiği peşin yargı her şeyden kuvvetliydi. Bununla beraber onlar, bu peşin yargılara göğüs gerebiliyorlardı. Gururlu hümanistler onları eleştiriyor ve alay ediyorlardı.[69] Fakat vaizler seslerini yükselttikleri zaman, hümanistleri aklına bile getiren olmuyordu. Bu yeni bir şey değildi; gerçekten de alaycı Floransalılar, daha XIV. yüzyılda, kürsüye çıkan vaizleri karikatürize etmeyi, bunlara kötü muamelede bulunmayı öğrenmişlerdi.[70] Savonarola ortaya çıktığı zaman halkı o derece pe-

68 Mesela Capistrano, kendisine getirilen binlerce hastanın üzerinde haç işareti yapmak, onları teslis ve kendi ustası olan St. Bernardin adına takdis etmekle yetinirdi. Bunun üzerine bazı hastalar, bu gibi hallerde görüldüğü gibi, gerçekten iyileşirlerdi. Brescia Kroniği'nin yazarı, bunu şu şekilde anlatıyor: "O, güzel mucizeler gösterirdi; bununla beraber gerçekte olduğundan çok daha fazlası anlatılırdı."

69 Mesela Poggio, *De Avaritia: Opere*, fol. 2. Poggio'ya göre onların işi kolaydı, çünkü her kentte aynı şeyleri yaparlardı ve halkı, daha sapık bir halde geri gönderebilirlerdi.

70 Franco Sacchetti, Nov. 72. Beceriksiz vaizler, bütün hikâyecilerde sık sık görülen bir konudur.

şinden sürükledi ki, hümanistlerin sevdikleri bütün kültür ve sanat, onun tutuşturduğu ateş içinde neredeyse eriyip gidecekti. İşbirlikçilerin yardımıyla halkı kışkırtmayı ve diledikleri yöne sürüklemeyi başarabilen iki yüzlü kesişlerin, mukaddesatı pervasızca çiğnemeleri yüzünden doğan en ağır olaylar bile, işin asıl kendisine zarar verecek, yani tutuşan alevin hızını kesecek güçte olamıyordu. Uydurma mucizeler gösterilerek ve sahte aziz kalıntıları[71] sergilenerek yapılan bayağıca vaazlara gülünüyor, fakat gerçekten büyük vaizlere saygı gösterilmeye devam ediliyordu. Bunlar, XV. yüzyıl İtalya'sına özgü gerçek bir özellik teşkil etmektedirler.

Tarikat -genel olarak St. Franciscus tarikatı ve özellikle bunun Observantin diye adlandırılan dalı- vaaz edecek rahipleri istenen yerlere gönderirdi. İstekler, öncelikle genel veya özel kavgaların çıktığı kentlerden ya da kamu güveninin fazlaca bozulduğu ve ahlâksızlığın arttığı yerlerden gelirdi. Fakat bir vaizin şöhreti yayıldı mı, bütün kentler, özel bir sebep olmaksızın da onu dinlemek için başvururlardı. Vaiz, amirinin emrettiği yere giderdi. Bu faaliyetin özel bir dalı da, Türkler aleyhine Haçlı seferi düzenlemek için yapılan vaazlardı.[72] Fakat biz burada, tövbe etme öğütleri veren vaazlardan söz edeceğiz.

Yöntemli olarak düzenlenen vaazlarda gözetilen sıra, kilisenin büyük günahlar listesine uygun gibi görünmektedir. Fakat vaazın sebebi ne kadar ivediliyse konuşmacı da o oranda çabuk ana davaya girer. Vaiz belki de, çok geniş olan bir tarikat kilisesinde veya katedralde işe başlar; kısa bir zaman sonra her taraftan akın edip gelen halka, şehrin büyük meydanı (*Piazza*) dar gelir; vaaz yerine gidip gelmek, bizzat vaizin hayatı için tehlikeli bir hal alır.[73] Genel olarak vaaz, büyük bir dinî alayla sona ererdi; vaizi ortalarına alan

71 Krş. *Decamerone*, VI, Nov. 10'da anlatılan gülünç fıkra.

72 Bu takdirde vaaz, tamamen özel bir renk almaktadır. Krş. Malipiero, *Ann. Venet.*: Arch. Stor., VII, I, s. 18; *Chron. Venetum*: Murat., XXIV, Col. 114; *Storia Bresciana*: Murat., XXI, Col. 898.

73 *Storia Bresciana*: Murat., XXI, Col. 865.

en yüksek şehir ileri gelenleri, bu sırada elini ayağını öpmek ve hırkasından bir parça kesmek isteyen halkın üşüşmesinden onu güçlükle koruyabilirdi.[74]

Tefecilik, istiſçilik ve uygunsuz modalar aleyhine yapılan vaazların kolayca kendini gösteren ilk başarısı, hapishanelerin açılması -bu, yalnızca ſakir hükümlülerin serbest bırakılması demektir- ve lüks eşyaları ile, tehlikeli olsun olmasın, vakit öldürmeye yarayan bütün oyun araçlarının yakılması olmuştur. Bunlar, zar, iskambil, her çeşit oyun takımları, maske, müzik aletleri, notalar, yazılı büyü ſormülleri[75], yapma saçlar gibi şeylerdir. Sonra bütün bu eşyalar ağaç iskeletin üstünde güzel bir biçimde dizilir, üzerine mesela bir şeytan tasviri asılır ve nihayet ateşe verilirdi.

Bundan sonra sıra daha sert huylu kimselere gelir. Uzun zamandan beri günah çıkarmamış olanlar günahlarını affettirirler; haksız olarak gasp edilen mallar geri verilir. Bernardino da Siena[76] gibi hatipler, insanların günlük hayatına ve bu hayatın uymak zorunda olduğu ahlâk kurallarına nüfuz etmekte büyük bir çaba göstermişlerdir. Bir gün Bernardino da Siena, Floransa katedralinde "kontratlar, taahhütlerin iptali, devlet borçları (*monte*) ve kız evlatlara verilecek çeyiz" konuları üzerine bir sabah vaazı vermiştir ki, zamanımızın teologlarından ancak çok az kimse böyle bir girişimde bulunmuş olsa gerektir. İhtiyatsız vaizler, belli sosyal sınıflara, meslek erbabına ve memurlara şiddetle çatmak hatasına düşerlerdi; öyle ki, galeyana gelen dinleyiciler konuşmacının kastettiği kimselere karşı harekete ge-

74 Allegretto, *Diari Sanesi*: Murat., XXIII, Col. 819.

75 Infessura (Eccard, *Scriptores* II, Col. 1874)'da şöyle deniliyor: "Canti, brevi, sorti." "Canti"den şarkı kitapları kastedilmiş olabilir; Gerçekten Savonarola, böyle şarkı kitaplarını yakmıştır. Ancak, Graziani (*Cron. di Perugia*, Arch. Stor. XVI, I. s. 314), buna benzer bir vesileyle şöyle diyor: "Brieve incante". Şüphesiz bunun "Brevi e incanti" diye okunması gerekir. Buna benzer bir düzeltmenin, Infessura'da da yapılması zorunludur. Buradaki "sorti", hiç şüphe yok ki, batıl inanca ait bir şey, belki de geleceği haber veren bir iskambil oyunu demektir. Matbaanın icadından sonra da mesela Martial'in bütün nüshaları toplanarak yakılmıştır: Bandello, III, Nov. 10.

76 Onun dikkate değer bir biyografisi için bkz. Vespasiano Fiorentino, s. 244 vd.; Aeneas Sylvius, *De Viris Illustr.*, s. 24.

çecek kadar ileri giderlerdi.[77] Bernardino da Siena'nın Roma'da verdiği bir vaazın (1424), süs ve büyü eşyasının Kapitol'da yakılmasından başka bir sonucu daha olmuştu: Anlatıldığına göre[78] "bundan sonra cadı Finicella da yakılmıştı; çünkü o, şeytana özgü birtakım araçlar kullanarak birçok çocuk öldürmüş ve birçok insana büyü yapmıştı; bütün Roma halkı bu sahneyi görmek için akın etmişti."

Fakat vaazın en önemli amacı, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kavgaları yatıştırıp düşmanları barıştırmak ve bunları birbirlerinden öç almaktan vazgeçirmekti. Bu ise ancak, genel olarak bir vaazlar dizisinin sonunda, tövbe ve günah çıkartma isteği giderek bütün şehir halkını sardığı ve "*misericordia*"yı okurken yükselen ses havayı titreştirdiği[79] zaman gerçekleşirdi. O vakit, hasımlar arasında karşılıklı kan dökülmüş olsa bile, törenle barışlar yapılır, kucaklaşılırdı. Biraz önce sürgüne gönderilmiş olan kimseler, böyle kutsal bir işte hazır bulunmak üzere, özel olarak kente getirtilirdi. Anlaşıldığına göre böyle barışlara (*Paci*), vaazlarla hazırlanan elverişli hava geçtikten sonra da genellikle bağlı kalınmış ve bunu sağlayan rahibin aziz hatırası da kuşaklar boyunca saygıyla anılmıştır. Fakat Roma'daki Croce ile della Valle aileleri arasında (1482) görüldüğü gibi, korkunç bunalımlar da olmuştur ve buna karşı Roberto da Lecce çapında büyük bir kişi boş yere sesini yükseltmiştir.[80] O, İsa'nın ölümüne rastlayan kutsal haftanın arifesinde, Minerva

77 Allegretto, I, Col. 823; bir vaiz, halkı yargıçlara karşı kışkırtıyor (eğer "giudici" (yargıçlar) yerine "giudei" (Yahudiler) okumamamız gerekiyorsa) ve bunun üzerine çok geçmeden yargıçlar evlerinde yakılıyorlar.

78 Infessura, I. Anlaşılan, cadının ölüm gününde, bir yazım yanlışı vardır. Aynı azizin, Arezzo yakınlarındaki, adı tekinsize çıkmış bir ormanı nasıl yaktırdığını Vasari anlatmaktadır: III, 148; Vita di Parri Spinelli. Şüphe yok ki, dinleyicilerin tövbe çabaları, çok kez ancak bazı ufak tefek fedakârlıkların ilerisine varmamıştır.

79 Bir yerde "pareva che l'aria si fendesse" (Sanki hava yarılıyordu) kaydı vardır.

80 Jac. Volateran.: Murat., XXIII, Col. 167. Onun bu kavgaya müdahale ettiği açık olarak söylenmemektedir; ancak, bundan şüphe edemeyiz. Jacopo della Marca da bir vakitler (1445), parlak başarılardan sonra Perugia'dan henüz ayrılmıştı ki, Ranieri ailesi içinde korkunç cinayetler işlendi. Krş. Graziani, I, 565 vd. Bu vesileyle şunu belirtelim ki, bu şehir, göze çarpacak kadar sık, böyle vaizler tarafından ziyaret edilmektedir. Krş. s. 597, 626, 631, 637, 647.

önündeki meydanda çok kalabalık bir halk kitlesi önünde vaaz etmişti. Fakat, Paskalya yortusunun perşembeden bir evvelki gecesinde Ghetto yakınlarında bulunan Palazzo della Valle önünde korkunç bir sokak savaşı patlak verdi. Ertesi sabah Papa Sixtus, bu sarayın yıkılmasını emretti ve sonra o gün için öngörülmüş olan törenler yapıldı. İsa'nın ölümüne rastlayan kutsal cuma günü, Roberto, elinde bir haç olduğu halde yeniden vaaz etti. Fakat kendisi ve dinleyicileri, ağlamaktan başka bir şey yapamadılar.

Kendi içlerinde çelişkilere düşmüş olan bazı sert huylu kimseler, bu rahibin etkisine kapılarak manastırlara girmeye karar veriyorlardı. Böyleleri arasında yalnızca çeşitli haydutlarla caniler değil, işsizlikten aç kalmış askerler de vardı.[81] Manastıra girme kararının verilmesine yol açan etkenlerden biri, kutsal rahibe duyulan hayranlıktı; hayranlık için de, onun hiç olmazsa görünüşteki mevkiine mümkün olduğu kadar yaklaşmak isteniyordu.

Vaazlar dizisini kapayan son vaaz, tamamıyla bir takdisten ibaretti. Bu da şu sözlerle kısaca ifade edilirdi: *La pace sia con voi!* (Huzur içinde olasın!) Büyük dinleyici kitleleri, vaizle birlikte başka bir kente gitmekte ve orada yeniden başladığı vaazlar dizisini noksansız bir kez daha dinlemektedirler.

Papazlarla hükümetler, sahip oldukları büyük nüfuz dolayısıyla, bu kutsal adamları kendilerine hiç olmazsa karşı düşürmemeye önem veriyorlardı. Bunu sağlamanın bir çaresi, hiç değilse en aşağı derecedeki takdisi almış olan rahip[82] veya din adamlarının vaiz sı-

81 Capistrano, bir vaazı üzerine, elli askeri manastıra çekmişti; *Stor. Bresciana*, I; Graziani, I, s. 565 vd. Aen. Sylvius (*De Viris Illustr.*, s. 25), gençliğinde St. Bernardino'nun bir vaazından sonra neredeyse bu tarikata giriyordu.

82 Meşhur Observant vaizleriyle kıskanç Dominiken rahipleri arasında geçimsizlik olduğunu, Mesih'in haçtan yere akan kanı üzerindeki çekişmeler göstermektedir (1463). Dominiken engizisyoncusuna asla uymak istemeyen Fra Jacopo della Marca hakkında, II. Pius, ayrıntılı raporunda (*Comment.*, L. XI, s. 512) gayet hoş bir alaylı ifade kullanmaktadır: "Pauperiem pati et famem et sitim et corporis cruciatum et mortem pro Christi nomine nonnuli possunt; iacturam nominis vel minimam ferre recusant, tanquam sua deficiente fama Dei quoque gloria pereat" (Bazı kişiler, İsa'nın adı uğruna fakirliğe, açlığa, susuzluğa, işkenceye ve ölüme katlanabilirler; adına azcık olsun dokunulmasına bile rıza göstermezler; sanki şöhretine noksanlık gelirse Tanrı'nın da şanı kaybolacakmış gibi).

fatıyla kürsüye çıkmalarına izin verilmesinde görülüyordu; böylece onların mensup oldukları tarikat veya korporasyonlara bir dereceye kadar sorumluluk yükletilmiş oluyordu. Fakat burada da kesin bir sınır çizmek mümkün değildi. Çünkü kilise ve aynı şekilde kürsü, çoktan beri mahkeme, yayın, öğretim gibi çeşitli kamu hizmetleri için kullanılagelmişti; hatta doğrudan doğruya vaaz etmek işi bile, bazen hümanistlere ve ruhbandan olmayan kimselere bırakılmıştı. İtalya'da, ne rahip ne de papaz olan, bununla beraber dünyadan elini ayağını çekmiş bulunan garip bir insan sınıfı vardı.[83] Bunlar, sayısı çok kabarık olan münzevilerdi. Bu adamlar bazen hiç kimseden emir ve davet almaksızın kürsüye çıkar ve halkı arkalarından sürüklerlerdi. Böyle bir olay, Milano'da, Fransızların ikinci kez bu kenti almalarından sonra (1516), şüphesiz kamu hayatında büyük bir karışıklık hüküm sürdüğü bir zamanda görülmüştür. Belki de Savonarola partisine mensup Toscanalı bir münzevi, aylarca katedralin kürsüsünü işgal etmiş, ruhban sınıfına karşı şiddetli hücumlarda bulunmuş, katedrale yeni bir kandil ve bir mihrap vakfetmiş, mucizeler göstermiş ve en sonunda ancak şiddetli mücadelelerden sonra buradan çekilip gitmek zorunda bırakılmıştır.[84] İtalya'nın kaderi bakımından hayati önemde olan bu yıllarda kâhinlik, her tarafta göze çarpacak şekilde faal bir hal almış ve nerede olursa olsun, hiçbir zaman belli bir sınıfın tek başına elinde kalmamıştır. Mesela Roma'nın yıkılıp yakılmasından (*sacca di Roma*) önce münzevilerin ne kadar ısrarlı bir şekilde kehanette bulunduklarını biliyoruz. Kendilerinde güzel konuşma gücü bulunmadığı takdirde bu gibi adamlar, sembollerle haberciler gönderirlerdi. Mesela

83 Bunların şöhreti daha o zamanlar iki karşıt kutup arasında değişiyordu. Bunları "târik-i dünya" rahiplerden ayırmak gerekir. Bu bakımdan sınırlar kesin olarak çekilmiş değildi. Mucize gösteren adamlar olarak dolaşan Spoletin'ler, San Antonio ve San Paulo'yu, patronları olarak kabul ediyorlardı. Daha XIII. yüzyıldan beri bunlar, yarı ruhani büyüleriyle köylüleri soyuyorlardı. Atları, San Antonio'nun adı söylendiği zaman diz çökecek şekilde eğitilmişti. Kendi iddialarına göre, hastahaneler için bağış topluyorlardı: Massuccio, Nov. 18; Bandello III, Nov. 17. *Asino d'Oro* adlı eserinde Firenzuola, onları, Apuleius'daki dilenci rahipler yerine koymaktadır.

84 Prato, Arch. Stor. III, s. 357. Burigozzo, *a.g.e.*, s. 431.

Siena yakınlarında yaşayan bir zahit, 1496'da "küçük bir münzevi"yi, yani bir öğrencisini, korku içindeki kente yollamıştı. Bunun beraberinde götürdüğü sembol, bir sırığa takılmış ve üzerine Kutsal Kitap'tan tehdit edici bir metin yazılı bir kâğıt asılmış olan bir kurukafaydı.[85]

Fakat rahipler de, çoğu kez hükümdarları, memurları, ruhanileri ve bizzat mensup oldukları sınıfı korumamaktaydılar. Gerçi XIV. yüzyılda Fra Jacopo Bussolaro'nun Pavia'da yaptığı şekilde, doğrudan doğruya tiran hanedanının devrilmesi amacıyla[86] verilen vaazlara daha sonraları rastlanmıyordu; ama kendi kilisesinin minberinden papaya karşı cüretli hücumlarda bulunulduğu, kendilerini hiçbir şekilde öğüte muhtaç saymayan hükümdarların önünde saf dilce siyasi öğütler verildiği görülüyordu.[87] 1499'da Milano'da, Piazza del Castello'da, St. Augustin tarikatına mensup kör bir vaiz, Lodovico Moro'ya şöyle hitap edebiliyordu: "Efendim, Fransızlara yol gösterme, zira bundan pişman olacaksın!"[88] Ayrıca, kehanette bulunan birtakım rahipler vardı. Bunlar belki doğrudan doğruya siyasi vaazlar vermiyorlardı; fakat gelecek zamanlara ait öyle korkunç tablolar tasvir ediyorlardı ki, dinleyiciler kendilerinden geçiyorlardı. X. Leo papa seçildikten (1513) hemen sonra, bu cinsten on iki Fransisken rahibi, İtalya'nın çeşitli bölgelerini, kendi aralarında bölüşerek dolaşmışlardır. Bunlardan Floransa'da vaazlar veren Fra Francesco di Montepulciano halkı adeta dehşete düşürmüştür.[89] Onun söylediği şeyler, daha abartılmış bir biçimde kulaktan kula-

85 Allegretto, Murat. XXIII, Col. 855 vd.

86 Matteo Villani, VIII, 1 vd. Başta o, genel olarak tiranlar aleyhine vaaz ediyordu; sonra, tiran hanedanı Beccaria onu öldürtmeye teşebbüs edince, vaazlarında hükümetin ve anayasanın değiştirilmesi gerektiğini ileri sürdü ve Beccaria ailesini Pavia'dan kaçmak zorunda bıraktı (1357).

87 Bazen de hanedanlar, sıkışık zamanlarda, halkı meşru yola getirmek için vaaz etmek üzere rahipler atarlardı. Bunun Ferrara'da bir örneği için bkz. Sanudo (Murat., XXII. Col. 1218).

88 Prato, Arch. Stor., III, s. 251. Fransızların kovulmasından sonra ortaya çıkan Fransız aleyhtarı fanatik vaizler hakkında bkz. Burgiozzo, *a.g.e.*, s. 443, 449, 485; 1523, 1526, 1529 yıllarına dair.

89 Jacopo Pitti, *Storia Fiorentina*, L. II, s. 112.

ğa yayılmış ve böylece kendisini dinlemeyenlere de sirayet ederek bütün ahaliyi sarsmıştır. Böyle bir vaazdan sonra Fra Francesco Montepulciano, birdenbire "bir göğüs ağrısından" öldü. Ayaklarını öpmek için gelen halkın üşüşmesi karşısında, cenazesi geceleyin gizlice gömülmek zorunda kalındı. Fakat yeniden alevlendirilen kehanet ruhu, kadınlar ve köylüler de dahil olmak üzere herkesi öyle bir heyecana sürüklemişti ki, ancak büyük zahmetlerle yatıştırılabildi. Bunun üzerine Medici'ler, Giuliano (Leo'nun kardeşi) ve Lorenzo, "insanları bir dereyeceye kadar eski neşelerine getirebilmek için 1514 tarihindeki St. Johannis gününde parlak şenlikler düzenlediler; yüksek rütbeli kişiler ve bunlar arasında kılık değiştirmiş altı kardinal de, aynı şenliklere katılmak üzere Roma'dan Floransa'ya geldiler."

Fakat en büyük vaiz ve kâhin olan Ferraralı Fra Girolamo Savonarola, daha 1498'de Floransa'da yakılmıştır.[90] Onun hakkında sadece birkaç söz söylemekle yetineceğiz.

Floransa'yı başka bir biçime sokma, kente egemen olma ve şehirde hüküm sürme (1494–1948) imkânını kendisine sağlayan korkunç alet, Savonarola'nın yaratılışındaki hitabet kudretidir. Elimizde kalan ve çoğu söylenirken tutulmuş yarım yamalak notlar halinde bulunan vaazları, ondaki hitabet gücü hakkında ancak sınırlı bir fikir verebilmektedir. Görünüş bakımından kendisinde olağanüstü bir özellik yoktur. Gerçekten de ses, şive, üslup vs. onun daha çok zayıf taraflarını teşkil etmektedir. Hitabette üslup ve sanat bakımından mükemmel bir vaiz dinlemek istiyenler, Savonarola'nın rakibi olan Fra Mariano da Ghinazzano'ya koşarlardı. Fakat Savonarola'nın sözlerinde öyle etkin bir kişilik gücü vardır ki, o zamandan beri ta Luther'e kadar böylesi görülmüş değildir. Kendisi bunu Tanrı'dan gelen bir esin saymakta ve bu nedenle, alçakgö-

90 *Jérôme Savonarole*, Francois Tommy Perrens. Bu eser, Savonarola hakkında yazılan kitapların belki de en sistemlisi ve en ciddisidir. Aynı konu üzerine daha sonra kaleme alınan bir eser de, Pasquale Villari'nin, *La Storia di Girolamo Savonarola*'sıdır (2 cilt, Floransa, Lemonnier).

nüllülük göstermeksizin, vaizlik mesleğini çok yüksek tutmaktadır. Ona göre vaizlik, büyük ruhlar hiyerarşisinde meleklerden hemen sonra gelen aşamayı teşkil etmektedir.

Tamamıyla ateş ve alev kesilen bu güçlü kişi, bütün hitabet zaferlerinden daha büyük olmak üzere başka bir harika da meydana getirmiştir. Mensup olduğu St. Marco Dominiken manastırı ve sonra da Toscana'daki bütün Dominiken manastırları, onun fikirlerini kabul etmiş ve kendiliklerinden büyük bir reform hareketine girişmişlerdi. O zamanlar manastırların nasıl bir anlam taşıdığı ve rahiplerde en ufak bir değişiklik yaratmanın ne kadar güç bir iş olduğu düşünülürse, böyle bir anlayış değişikliği, bizi bir kat daha hayrete düşürür. Reform hareketi ilerlerken Savonarola'nın müritleri olarak önemli sayıda kişi Dominiken tarikatına giriyor ve bu sayede Savonarola tarafından ortaya konan planların uygulanmasını kolaylaştırıyorlardı. En ileri gelen ailelerin çocukları, rahip adayı olarak St. Marco manastırına giriyorlardı.

Dominiken tarikatında yapılan ve İtalya'nın yalnız bir bölgesiyle sınırlanmış olarak kalan böyle bir reform hareketi, ulusal bir kilisenin kurulması yolunda ilk adımı teşkil ediyordu; eğer Savonarola daha uzun yaşasaydı, muhakkak ki, ulusal bir kilise ortaya çıkardı. Şüphesiz Savonarola, Kilise'nin bütününü kapsayacak bir reform yapmak amacını güdüyordu. Gerçekten de o, etkili faaliyet devrinin sonlarına doğru, büyük iktidar sahiplerinin hepsine, bir konsil toplamaları için acil uyarılarda bulunuyordu. Ancak komşu bölgeler eski durumlarına bağlı kalmakta direnirlerken, kendi tarikatıyla taraftarları, daha şimdiden, Toscana için onun görüşlerini temsil etme imkânına sahip biricik organ, "dünyanın tuzu" haline gelmişti. Kuruntu ve zahitlikten, zaman geçtikçe öyle bir durum meydana gelmişti ki, Floransa, dünya üzerinde Tanrı devletinin kurulacağı sahne olarak görülüyordu.

Bazıları gerçekten doğru çıkan kehanetleri, Savonarola'ya insanüstü bir saygı ve itibar sağlamıştır. İşte bu kehanetler, daima kud-

retli İtalyan muhayyilesinin, en sağlam ve en sakınımlı karakterlere bile hükmetmeye gücü yeten araçları olmuştur. Başlangıçta Fransisken tarikatının *Observantin* denilen kolu[91], San Bernardino da Siena'dan kendisine kalan şöhrete dayanarak, büyük Dominiken rahibi Savonarola ile rekabet edebileceğini ve böylece onu sindirebileceğini sanıyordu. Bu amaçla, aynı kola mensup rahipler, katedralin minberine kendilerinden birini çıkardılar ve Savonarola'nın felaket kehanetlerine karşı daha korkunç kehanetlerde bulundular. Bu durum, o zaman Floransa'da hâlâ hüküm süren Pietro de' Medici'nin, her ikisini de susturmak zorunda kalmasına kadar devam etti. Fakat çok geçmeden, daha önce Savonarola'nın gayet açık sözlerle kehanette bulunduğu gibi, Fransa Kralı VIII. Charles İtalya'ya gelip Medici'leri Floransa'dan kovduğu zaman, herkes yalnızca ona inanmaya başladı.

Burada itiraf etmek gerekir ki, Savonarola, kendi sezgi ve keşiflerini herhangi bir eleştiriden geçirmediği halde, başkalarınınkine karşı oldukça sert davranıyordu. Pico della Mirandola'nın cenazesi başında yaptığı konuşmada, ölü dostuna karşı aşırı derecede merhametsiz davranmıştı: Tanrı'dan gelen samimi bir sese rağmen tarikate girmeyen Pico'yu bir parça cezalandırması için Tanrı'ya bizzat kendisi yalvarmış, fakat ölümünü gerçekten istememişti; şimdi sadaka ve dualarla, Pico'nun ruhunun arafta kalmasından fazlasını elde edememişti. Ölüm döşeğindeyken Pico'ya bir keşif (vision) hali gelmiş, Meryem Ana kendisine görünerek ölmeyeceğini vaat etmişti. Savonarola, Meryem Ana'nın ikinci, yani ebedi ölümü kastettiği kendisine mâlum olduğu ana kadar, bu keşfi şeytanın bir hilesi saydığını itiraf ediyor. Eğer bu ve buna benzer şeyler sırf övünmeden ibaret idiyse, o büyük ruh, bu hatasının kefaretini mümkün olduğu kadar acı bir şekilde ödemiştir. Öyle görünüyor ki, Savonarola,

91 Observantin: Fransisken tarikatının, Assisili San Francesco tarafından konmuş olan manastır kurallarına bağlı koludur. 1415 Konstanz konsilinde bunların özellikleri tanınmıştır (Çeviren).

son günlerinde keşif ve kehanetlerinin boş şeyler olduğunu anlamıştı. Bununla beraber hâlâ, kutsal bir hava içinde ölüme gitmeye yetecek kadar iç huzura sahipti. Ona bağlı olanlar ise, hem öğretilerini hem de kehanetlerini daha otuz yıl süreyle yaşatmışlardır.

Savonarola, devletin yapısında ıslahat yapmak için de çalışmıştır. Bu yoldaki faaliyeti sadece, aksi takdirde kendisi yerine düşmanlarının iktidarı ele geçirecekleri endişesinden ileri gelmektedir. 1495 yılı başlarında meydana getirilen yarı demokratik anayasaya bakarak onun hakkında hüküm vermek doğru değildir. Bu anayasa, Floransa'nın öteki anayasalarından ne daha iyi ne de daha kötüdür.[92]

Aslında o, bu gibi işler yapmak için bulunabilecek insanların en elverişsiz olanıydı. Savonarola'nın gerçek ideali bir teokrasi rejimi kurmaktı; öyle bir teokrasi yönetimi ki, burada bütün insanlar, mübarek bir teslimiyet içinde, görünmeyene (Tanrı'ya) boyun eğecekler ve kaynağını ihtirastan alan bütün çekişmeler asla ortaya çıkmıyacaktı. Onun bütün düşüncesi, Palazzo della Signoria'daki bir yazıtta görülmektedir. İçeriğini daha 1495 yılı sonlarında bir düstur[93] olarak kullandığı bu metin şudur: "Jesus Christus Rex populi Florentini S.P.Q. decreto creatus" (Mesih, Floransa ahalisinin, Senato ve halk iradesiyle yaratılmış kralı). Savonarola'nın dünya hayatı ve bu hayatın o zamanki problemleriyle ilgisi, mesleğine sıkıca bağlı olan herhangi bir rahip kadar azdı. Ona göre insan, yalnız ruhun kurtuluşuyla doğrudan doğruya bağlı olan işlerle uğraşmalıydı.

Bu görüşü, klasik çağ edebiyatı üzerindeki düşüncelerinde gayet açık olarak kendini göstermektedir. Bir vaazında şöyle diyor: "Platon ile Aristoteles'in başardıkları biricik iki şey, müşriklere karşı

92 Floransa'ya bağlı kentlere özgürlüklerini geri verecek ve aynı zamanda Toscana devletinin birliğini herhangi bir şekilde koruyabilecek biricik kişi, belki de Savonarola olabilirdi. Fakat o, hiçbir zaman böyle bir şey düşünmemiş görünüyor. Savonarola, Pisa'ya karşı, gerçek bir Floransalı gibi nefret besliyordu.

93 İkiye bölünmüş kentlerini 1483'te resmen Meryem Ana'ya bağlamış olan Sienalılarla, dikkate değer bir karşıtlık teşkil etmektedir. Allegretto: Murat., XXIII, Col. 815.

kullanılabilecek birçok delil ortaya koymuş olmalarıdır. Onlar ve öteki filozoflar şimdi cehennemdedirler. İhtiyar bir kadın, iman hususunda Aristo'dan daha bilgilidir. Başka bakımlardan faydalı görünen kitapların yok edilmesi, iman için muhakkak iyi olurdu. Bu kadar çok kitabın, bu kadar çok aklî delilin (*ragioni naturali*) ve tartışmanın mevcut olmadığı devirlerde iman daha hızlı gelişiyordu." Ona göre okullarda klasik ders olarak yalnız Homeros, Vergilius ve Cicero'yu okutmakla yetinilmelidir; geri kalanı da Hieronymus ve Augustinus ile tamamlanmalıdır. Buna karşılık yalnızca Catullus ve Ovidius değil, Tibullus ile Terence de okullardan uzak tutulmalıdır. Herhalde burada sadece ürkek bir ahlâkın sesini dinliyoruz. Ancak, özel bir yazısında Savonarola genel olarak bilimin zararlı olduğunu itiraf etmektedir. Onun düşüncesine göre aslında bilimi, insan bilgisinin kaybolmaması ve özellikle müşrikçe safsatalara karşı başarıyla mücadele edebilecek birkaç güçlü adamın elde bulunması için, çok az kişi öğrenmelidir. Geri kalan bütün insanlar, gramer, ahlâk ve din bilgisi (*sacrae literae*) öğreniminin dışına çıkmamalıdır. Doğal olarak, böylece bütün öğretim ve eğitim yeniden rahiplerin eline düşecektir; aynı zamanda devletleri ve imparatorlukları "en bilgili ve en kutsal" adamların yönetmeleri gerektiğine göre, bunlar yine rahipler olacaktır. Acaba yazar, bundan çıkacak sonuçlar üzerine gerçekten düşünmüş, ileriyi görmüş müdür sorusunu ortaya atmayı bile gerekli görmüyoruz.

Bundan daha çocukça bir düşünüş tarzı tasarlamak herhalde imkânsızdır. Yeniden keşfedilen klasik kültür ve bu sayede görüş ve düşünüş çevrelerinin alabildiğine genişlemesi, duruma göre, dini gayet parlak bir şekilde güçlendirebilirdi. Fakat bu kadar basit olan bir düşünce, öyle görünüyor ki, Savonarola'nın aklına asla gelmiş değildir. O, başka bir yolla ortadan kaldırılmasına imkân olmayan şeyleri yasak etmek istiyordu. Aslında hiç de liberal değildi. Mesela Tanrı tanımaz astrologları yakmak için meydanlarda odun yığınları hazır bulundurulyordu. Sonunda kendisi de böyle bir

odun yığınının alevleri arasında can vermiştir.[94]

Dar görüşlü bir kafaya sahip olan bu insanın içindeki ruhun ne kadar engin olması gerekir! Floransalıların kültüre besledikleri coşkun heyecanı, böyle bir görüş önünde diz çökecek hale getirebilmek için nasıl bir ruh gücüne ihtiyaç vardır!

Floransalıların sanata ve dünyaya olan sevgilerinden ne kadarını ona feda etmeye hazır olduklarını, o meşhur *kurban yangınları* göstermektedir. Bernardino da Siena'nın ve daha başkalarının "*talami*"leri, bu yangınların yanında hiç mesabesindedir.

Ancak, Savonarola işleri yürütebilmek için bir çeşit gizli polis memuru birliği kullanmaya ihtiyaç duyuyordu. Gerçekten de, İtalyan özel hayatının çok yüksek değerde sayılan özgürlüğüne müdahalesi az değildi. Mesela ahlâk reformunu uygulayabilmek için, hizmetçilerin efendileri aleyhinde casusluk yapmalarını istiyordu. Daha sonra Cenevre'de, çelik iradeli Calvin'in ancak sürekli bir sıkıyönetim rejiminin yardımıyla başardığı şekilde, kamu hayatı ile özel hayatın yeni bir biçime sokulması işi, Floransa'da sadece bir girişimden ibaret kalmaya mahkûm olmuştur; üstelik bu deneme sadece, Savonarola'nın düşmanlarını son kertesine kadar kışkırtmaya yaramıştır. Savonarola'nın uyguladığı en sevilmeyen yöntemlerden biri olarak, her şeyden önce, kendisinin kurduğu erkek çocuk gruplarını anmak gerekir. Bunlar evlere giriyor ve ateşle yakılmaya müstahak gördükleri eşyaları zorla alıp götürmek istiyorlardı. Bazı yerlerde sopayla kovulmaları üzerine, kutsal bir kuşağın yetişmekte olduğu kuruntusunu yaşatabilmek amacıyla, yanlarına koruyucu olarak büyük insanlar katılıyordu.

Böylece, 1497 ve 1498 yıllarının son karnaval günlerinde, Piazza della Signoria'da büyük "Autodafé"ler[95] yapılabiliyordu. Meydanın ortasına büyük bir kademeli piramit kuruluyordu. Bu, Roma

94 "Impii astrologie" (dinsiz müneccimler) hakkında şöyle diyor: "Non è da disputar (con loro) altrimenti che col fuoco" (İnsan –onlarla- konuşmamalı, onlar ancak yakılmalıdır).

95 Autodafé: Dinî icraat, dinsizlerin yakılması.

imparatorlarının naaşlarının yakılmasında kullanılması âdet edinilen *rogus*'u andırıyordu. Aşağıda, tabana en yakın yerde, maskeler, takma sakallar, garip karnaval giysileri vs. üst üste konmuştu. Bunun üzerine Latince ve İtalyanca şiir kitapları, bunlar arasında Pulci'nin *Morgante*'si, Boccaccio ve Petrarca'nın eserleri, kısmen değerli parşömen baskısı ve kısmen de minyatürlü yazmalar halinde yığılmıştı. Daha yukarısına parfüm, ayna, baş örtüsü ve takma saçlar gibi kadınların tuvalet eşyası konmuştu. Sonra lavta, santur gibi müzik aletleriyle satranç tahtaları, tavla ve iskambil kâğıtları yer almıştı. En üst iki basamağa da, çoğu kadın güzelliğini tasvir eden resimler konmuştu; tabloların bir kısmı Lucretia, Cleopatra, Faustina gibi klasik güzel kadınların adlarını taşıyordu; bir kısmı da doğrudan doğruya güzel Bencia, Lena Morella, Bina ve Maria de'Lenzi'nin portreleriydi. Bu iş ilk defa yapıldığında, orada hazır bulunan Venedikli bir tüccar, piramitteki eşyayı satın almak için yirmi bin altın florin ödemeyi teklif etti. Aldığı biricik cevap, kendi elindeki portrenin de alınarak ötekilerin üzerine atılması oldu. Piramide ateş verilirken hükümet ileri gelenleri balkona çıktı. İlahi, trompet ve çan sesleri havayı doldurmuştu. Sonra bütün halk San Marco meydanına gitti ve burada, sıkışık üç kat daire halinde dans etti. En iç daireyi, bu manastırın rahipleri teşkil ediyordu; bazen bunlar yerlerini melek kılığına sokulmuş erkek çocuklarla değişiyorlardı. İkinci dairede genç ruhanilerle ruhban sınıfına mensup olmayan kimseler; en dış dairede ise yaşlılar, halk ve başları zeytin dalıyla süslenmiş rahipler yer almışlardı.

Galip gelen karşı partinin, kısmen haklı olarak ve üstelik de büyük ustalıkla yaptığı bütün alaya alma gösterileri, sonradan Savonarola'nın hatırasını gözden düşürmeye yeterli olamamıştır. İtalya'nın kaderini tayin eden facialar arttıkça, büyük rahip ve kâhinlerin kişiliği, hayatta kalanların anılarında daha da belirgin bir hal almıştır. Onun kehanetleri, ayrıntıları bakımından değersiz kalmış olabilir. Fakat haber verdiği büyük genel felaket, son derece korkunç bir şe-

kilde gelmiş çatmıştır.

Ancak bu vaizlerin etkileri ne kadar büyük olursa olsun ve Savonarola, kurtarıcı vaizlik mevkiini rahip sınıfına ne kadar parlak bir şekilde sağlamış bulunursa bulunsun,[96] yine de rahip sınıfı halkın tiksintisinden kendini kurtaramıyordu. İtalya, yalnız ve yalnız bireylere hayranlık duyabildiğini anlatıyordu.

Papaz ve rahiplik müesseselerini bir yana bırakarak eski imanın kuvvetini değerlendirmek gerekirse, belli bir noktadan ve belli bir ışık altında bakılmasına göre, bunun bazen çok silik bazen de çok önemli göründüğü söylenebilir. Dinî tören ve takdislerin kaçınılmaz bir zorunluluk sayıldığından yukarıda söz etmiştik. Şimdi yine inanç ve ibadetin günlük hayattaki yerine kısaca bir göz gezdirelim. Burada kitleyle kitlenin alışkanlıkları ve iktidarda bulunanların her ikisine karşı takındıkları tutum, meselenin özünü etkileyen etkenlerdir.

Tövbe ve istiğfar ile, sevap işleyerek kurtuluşa kavuşmakla ilgili ne varsa hepsi, Kuzey Avrupa ülkelerindeki gelişmiş veya soysuzlaşmış şekilleriyle, İtalyan köylülerinde ve aşağı halk tabakalarında da aynen mevcuttu. Öğretim ve eğitim görmüş sınıflar da, yer yer aynı şeylerin kuvvetli etkisi altında kalıyorlardı. Halka mâl olmuş Katolikliğin, İlkçağ müşrikliğindeki Tanrılara seslenme, bağışlar yapma ve onları barıştırma âdetleri gibi tarafları, kitlenin bilincinde silinmez bir şekilde yer etmişti. Battista Mantovano'nun yukarıda başka bir münasebetle sözü geçen sekizinci ekloge'sinde, bir köylünün Meryem Ana'ya seslenen bir duası vardır. Bu duada Meryem Ana'ya, köy hayatının ayrı ayrı bütün alanlarını özel şekilde koruyan Tanrıça sıfatıyla seslenilmektedir. Halk, sıkışık zamanlarda kendisine yardımcı olacak gökteki koruyucuların değerine ilişkin kafasında neler tasarlıyordu! Floransalı bir kadın, Annunziata

96 Hezekiyel hakkındaki 14. vaazda; buna dair bkz. Perrens, *a.g.e.*, I, s. 30, Not.

manastırına adak olarak mumdan bir fıçı vakfediyordu[97], çünkü bir rahip olan sevgilisi, orada olmayan kocası tarafından görülmeksizin, aynı Floransalı kadının önünde, yavaş yavaş, küçük bir fıçı şarabı son yudumuna kadar içmişti; bu vakfı yaparken kadın acaba ne düşünmüştü? Tıpkı zamanımızda olduğu gibi o vakitler de, insan hayatının her alanına ayrı ayrı hükmeden aziz patronlar vardı. Katolik kilisesinin birçok ibadet ve ayinini, paganizm çağının dinî törenlerine kadar geri götürmek, sık sık denenmiştir. Bundan başka, bazı yerlere özgü olmak üzere kilise bayramlarıyla birlikte görülen halk göreneklerinin, eski Avrupa'daki çeşitli pagan göreneklerinin kalıntıları olduğuna hiç şüphe yoktur. İtalya'da ise köylerde öyle şeyler görülüyordu ki, bunların paganizm dönemi inançlarının kalıntıları olarak bilinçli bir şekilde yaşatıldığı inkâr edilemez. Mesela Papalık tahtının kurulması bayramından dört gün önce, yani eski Feralia günü olan 18 Şubat'tan sonra ölülere yemek konması bunlardan biridir.[98] Bunun gibi daha birçok gelenek o zaman hâlâ yaşamaktadır ve ancak sonraki zamanlarda ortadan kalkmış olmaları gerekir. İtalya'da halk inancının paganizm döneminden kalma kısımları özellikle sağlam bir şekilde yerleşmiştir dediğimiz takdirde içine düşmüş gibi görüneceğimiz çelişki, belki de sadece görünüştedir.

97 Franco Sacchetti, Nov. 109. Hikâyede buna benzer daha birçok şey vardır.

98 B. Mantuanus, *De Sacris Diebus*, L. II'de şöyle feryat ediyor:

Ista superstitio, ducens a Manibus ortum
Tartareis, sancta de religione facessat
Christigenûm! Vivis epulas date, sacra sepultis.
(Jupiter dininden kalına bu temelsiz inanç
Hıristiyanların kutsal dininden silinip gitsel
Yaşayanlara yiyecek verin, ölmüşlere ayin yapın).

Bur yüzyıl önce, XXII. Johannes'in ordusu, Ghibellin'leri bastırmak üzere sınır boyuna gittiği zaman, açıktan açığa ileri sürülen sebep, "eresia" (müşriklik) ve "idolatria" (putperestlik) hakkındaki şikâyetlerdi; kendi isteğiyle teslim olan Recanati, buna rağmen yakıldı, "çünkü orada putlara tapınılmıştı". G. Villani IX, 139, 141. II. Pius zamanında, güneşe tapınmakta ayak direyen Urbinolu bir adam ortaya çıkmıştı: Aen. Sylvius, *Opera*, s. 289. *Historia Rerum Ubique Gestarum*, c. 12; son derece hayret verici bir olay, Papa X. Leo zamanında Roma'da meydana gelmiştir: Bir veba salgını sırasında bir boğa, putperestlik dönemine özgü bir törenle kurban edilmiştir: P. Giovio, *Hist.*, XXI, 8.

Yüksek tabakalarda bu çeşit inancın ne derecede yayılmış olduğunu, şüphesiz ancak belli bir noktaya kadar ayrıntılarıyla göstermek mümkün oluyor. Yukarıda ruhanilerin nüfuzlarından söz ederken işaret etmiş olduğumuz gibi, alışkanlık ve erken izlenimlerin kuvveti, bu inancın lehinedir. Kilise bayramlarının tantanasına duyulan sevgiyle, ötede beride kendini gösteren ve alaycılarla münkirlerin bile güç bela karşı durabildikleri tövbe ve istiğfar salgınları da, bu inancı takviye etmektedir.

Fakat bu gibi meselelerde kesin sonuçlara varmak için acele davranmak tehlikelidir. Mesela düşünülebilir ki, öğrenim ve eğitim görmüş insanların, aziz kalıntıları karşısında takındıkları tavır, din bilinçlerinin hiç olmazsa bazı taraflarını aydınlatmaya yarayacak bir anahtar görevi görmelidir. Gerçekte bu inançta ancak bazı derece farkları görmek mümkün oluyor; fakat bu bile, arzu edildiği kadar açık seçik olmaktan uzaktır. Venedik hükümeti, XV. yüzyılda aziz vücutları kalıntılarına, o zamanki bütün Avrupa ülkelerinde olduğu derecede saygı beslemektedir. Venedik'te yaşayan yabancılar da bu boş inanca uymayı uygun görüyorlardı.[99] Halkı bilgili olan Padua hakkında, yine Padualı topograf Michele Savonarola'ya bakarak hüküm verecek olursak, burada da Venedik'teki durumun aynısıyla karşılaşmaktayız. Michele, dindarca bir ürkeklikle karışık bir gurur içinde, büyük tehlike zamanlarında, geceleyin azizlerin baştan başa bütün kentte iç çekişlerini nasıl işittiğini, Santa Chiara'da yatan bir rahibenin ölü vücudunda tırnak ile saçın sürekli olarak büyüdüğünü, aynı naaşın bir bela yaklaşırken nasıl gürültü çıkardığını, kollarını kaldırdığını bize anlatmaktadır.[100] Santo'daki St. Antonius şapelini tasvir ederken yazar, tutuk anlatımlar ve hayalî düşler içinde kendini tamamıyla kaybediyor. Milano'da halk, aziz kalıntılarına saygı hususunda büyük bir bağnazlık gösteriyor.

99 Bkz. Sabellico, *De Situ Venetae Urbis*. Gerçi o, filologların tarzına uyarak, "sanctus" veya "divus" sıfatlarını koymaksızın azizlerin adlarını vermekte, fakat birçok aziz kalıntısını saygı ve büyük bir incelik ile anmakta, birçoğunu da öpmüş olmakla övünmektedir.

100 *De Laudibus Patavii*.: Murat., XXIV, Col. 1149-1151

Bir defasında (1517) San Simpliciano rahipleri, yüksek mihrabın onarımı sırasında, altı azizin yattığı mezarları açmak tedbirsizliğini göstermişti. Halk, bu afetin nedenini rahiplerin mukaddesata tecavüz etmelerinde buluyor ve rastladıkları yerde onları meydan dayağına çekiyordu.[101] Fakat İtalya'nın başka bölgelerinde, hatta papalarda bile, aziz kalıntılarına saygı duygusu çok daha şüpheli görünüyor; öyle ki, kesin bir yargıya varmak mümkün olmuyor. Papa II. Pius'un, havarilerden Andreas'ın, Yunanistan'dan ilkin Santa Maura'ya götürülmüş olan kafasını elde etmek için harcadığı çabaların ne kadar alkışlandığı ve 1462'de bunu ne büyük bir debdebeyle San Petrus kilisesine gömdüğü herkesçe bilinen bir olaydır. Fakat kendi yazılarından öğreniyoruz ki, II. Pius, aziz kalıntılarına birçok cismanî hükümdarın istekli çıkması karşısında, adeta utandığı için bu işi yapmıştı. Roma'yı, kiliselerinden uzaklaştırılmış olan bütün azizlerin kalıntıları için bir barınak haline getirmek, ancak şimdi aklına geliyordu.[102] Papa IV. Sixtus zamanında Roma halkı, bu işlerde papanın kendisinden de gayretli görünüyordu; öyle ki, kentin ileri gelenleri (1483), Sixtus'un, Lateran kilisesindeki aziz kalıntılarından bazılarını ölüm döşeğindeki Fransız Kralı XI. Louis'ye göndermesinden acı acı şikâyet ediyorlardı.[103] O tarihlerde Bologna'da cesur bir ses yükselerek, Aziz Dominicus'a ait kafanın İspanya kralına satılmasını ve bedeliyle kamu işlerine yararlı bir şey yapılmasını istiyordu.[104] Fakat, aziz vücutlarının kalıntılarına en az saygı gösterenler Floransalılar olmuştur. Kentin patronu St. Zanobi'ye yeni bir sanduka yapmak için karar vermeleriyle, bunun ke-

101 Prato, Archiv. Stor. III, s. 408. Kendisi asla serbest bir düşünür olmamakla beraber, bu bağlılığa karşı protestoda bulunmuştur.

102 *Pii II Comment.* L. VIII, s. 352 vd. "Verebatur Pontifex, ne in honore tanti apostoli diminute agere videretur..." (Papa, bu kadar büyük bir Havari'nin şanı söz konusuyken, ona layık şekilde hareket edememekten korkuyordu).

103 Jac. Volateran.: Murat., XXIII. Col. 187. Bu hediye, henüz ölmeden Louis'ye ulaştı ve Kral, önünde tapmdı. Fakat buna rağmen öldü. O vakitler mezarlar unutulmuştu; bununla beraber Savonarola (I, Col. 1150) Roma hakkında şöyle diyor: "Velut ager Aceldama Sanctorum habita est" (Azizlerin mezarları sanki bir tarla sayıldı).

104 Bursellis, *Annal. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 905. Bu istekte bulunan kişi, 16 "patricien"den biri olan Bartol. della Volta (ö. 1485) idi.

sin olarak Ghiberti'ye ısmarlanması arasında tam 19 yıl geçmiştir (1409-1428). Bu kez de sipariş, ancak bir raslantıyla olmuştur denebilir; çünkü büyük sanatçı, daha küçük çapta olmak üzere, buna benzer başka bir eseri o tarihlerde tamamlamıştır.[105] Belki de, 1352'de, Napolili kurnaz bir rahibe tarafından, Santa Reparata katedrali koruyucusu olan bir azizenin, ağaç ve alçıdan yapılmış sahte bir kolunun gönderilmesiyle aldatıldıkları zamandan beri Floransalılar, aziz kalıntılarına karşı bir isteksizlik duymuşlardır.[106] Veya daha doğru olarak belki şunu kabul edebiliriz: Floransalıların estetik duygusu, ceset parçalarından, yarı küflü elbise ve eşyalardan tiksiniyordu. On iki havariyi toplayıp bir araya gömmektense, Dante ve Petrarca'nın cesetlerini muhteşem mezarlara koymayı tercih eden modern şöhret anlayışı, muhtemelen bunda en önemli etkendi. Belki de, Venedik ile büsbütün müstesna bir durumu olan Roma bir yana bırakılırsa, İtalya'da aziz kalıntılarına tapınma âdeti, Meryem Ana tasvirlerine tapınmanın önünde -Avrupa ülkelerine göre- gerilemiş bulunuyordu.[107] Eğer böyleyse, aynı zamanda bu, kapalı bir şekilde olmakla beraber, biçim duygusunun erkenden gelişerek ağır bastığını gösteren bir delil olur.[108]

105 Vasari III, 111 vd., not, Vita di Ghiberti.

106 Matteo Villani III, 15 ve 16.

107 Bundan başka şu iki noktayı birbirinden ayırmanız gerekir: İtalya'da son yüzyıllarda yaşamış ve tarihsel olarak tamamen bilinen azizlerin kalıntılarına tapınılıyordu; Kuzey Avrupa ülkelerindeyse en eski kutsal zamanlarda yaşamış olan azizlerin vücut ve eşya kalıntılarını arayıp toplama işine çok önem veriliyordu. Lateran kilisesindeki zengin aziz kalıntıları, ziyaretçiler için daha önemli olmak üzere, bu son türdendi. Yalnız Aziz Dominicus ve Padualı St. Antonius'un sandukalarıyla Aziz Francesco'nun mezarı, sadece kutsallığın değil, aynı zamanda tarihsel şöhretin de ışığıyla parlamaktadır.

108 O dönemde papaların ve teologların verdikleri dinî kararlarda, yalnız İtalyanlara özgü olan zihniyetin ne kadar büyük bir rol oynadığını belirtmek yerinde olur. Mesela IV. Sixtus'un, "lekelenmeden gebe kalma" tezini tutmuş olması, bu çeşit kararlardan biridir (*Commentaria in Extravag.* L. III, Lit. XII). Buna karşılık günden güne yayılan, Yusuf'a ve Meryem Ana'nın ana babasına tapınma göreneğinde, daha çok Kuzey Avrupa ülkelerinin etkisi belli olmaktadır. Kuzey Fransa'da bunlara tapınma, daha XV. yüzyılda halk arasında yayılmış ve 1414'te XXIII. Yohannes'in bir delegesi tarafından resmen buna izin verilmişti (Baluzius, *Miscell.* III, s. 111). Ancak yarım yüzyıldan daha uzun bir zamandan sonradır ki, IV. Sixtus, bütün Kilise'yi kapsamak üzere, tapınakta Meryem'in Tasviri Bayramı ile Azize Anna ve Aziz Joseph'in Tasvirleri Bayramını koymuştur (Trithem., *Ann. Hirsaug.* II, s. 518).

Şimdi şöyle bir soru ortaya atılabilir: En büyük katedrallerden hemen hepsinin Meryem Ana adına yapılmış olduğu, onun, gerek Latince ve gerekse ulusal dillerde yazılan şiirlerde övüldüğü Kuzey Avrupa'cla, Ebedi Bakire'ye daha geniş ölçüde bir tapınma mümkün olabilir miydi? Ancak burada bir noktayı belirtmek gerekir: İtalya'da mucize etkisi yapan Meryem tasvirleri, sayı bakımından Kuzey Avrupa ülkeleriyle kıyaslanamayacak kadar fazla olduğu gibi, bunların günlük hayatta oynadıkları rol de çok daha büyüktür. Hatırı sayılır derecede bir varlık teşkil eden her kentte, birçok Meryem Ana tablosu vardır. Bunların yapılış tarihleri, St. Lucas'tan başlar ve çağdaş ressamlara kadar gelir. Hatta daha hayattayken kendi resimlerinin mucizelerine tanık olan sanatçılar da nadir değildir. Burada sanat eserinin, Battista Mantovano'nun zannettiği gibi değeri yok değildir.[109] Duruma göre sanat bazen sihirli bir etki gücü kazanır. Halkta ve özellikle kadınlarda çok kuvvetli olan mucize ihtiyacı, bu resimlerle tamamıyla tatmin edilmiş ve bu nedenle artık aziz kalıntılarına o kadar aldırış edilmemiş olabilir. Bütün bu saydıklarımızdan başka, cinaslı hikâye yazarları tarafından sahte aziz kalıntıları hakkında dile getirilen alayların, gerçek olduğuna inanılan kalıntıların da itibardan düşmesinde ne dereceye kadar etken olduğu me-

109 Son yıllarında yazdığı *De Sacris Diebus* adlı eserinde açıkladığı yargısı, şüphesiz aynı zamanda hem dünyevi ve hem de dinî sanatı içine almaktadır, L. I. Onun fikrine göre İbranilerde haklı olarak her çeşit tasvir haramdır; çünkü aksi halde, etrafa hakim olan puta veya şeytana tapınma geleneğine yeniden dönülmüş olurdu:

Nunc autem, postquam penitus natura Satanum
Cognita, et antiqua sine majestate relicta est,
Nulla ferunt nobis statuae discrimina, nullos
Fert pictura dolos; iam sunt innoxia signa;
Sunt modo virtutum testes monimentaque laudum
Marmora, et aeternae decora immortalia famae.
(Fakat şimdi şeytanların doğası iyice öğrenildikten
Ve bunlardan eski yücelik kalktıktan sonra,
Heykeller bizim için hiç de tehlikeli değildir,
Resimlerde hiçbir hile yoktur,
Bunlar artık zararsız şeylerdir,
Mermer şimdi, erdemlerin şahidi,
Şanlı hareketlerin anıtı, sonsuz ünün ölmez süsüdür,

selesini bir yana bırakalım.[110]

Kültürlü zümrenin Meryem Ana'ya tapınma karşısındaki durumu, aziz kalıntılarına tapınma durumuna oranla biraz daha aydınlıktır. Paradiso'su[111] ile Dante, Meryem Ana'yı öven önemli İtalyan şairlerinin sonuncusudur. Buna karşılık, *Madonna* hakkında halk türkülerinin ta bugüne kadar sürekli olarak meydana getirilmesi, gerçekten göze çarpan bir olaydır. Dante'nin yanında Sannazaro, Sabellico[112] ve daha başka Latince yazan şairlerin de adlarını saymak akla gelebilir. Fakat bunlar, esas amaçları edebî olduğundan, bu bakımdan fazla bir anlam taşımazlar. XV. yüzyılla XVI. yüzyıl başlarında İtalyanca olarak yazılıp baştan başa gerçek dindar duygularla dolu olan şiirlerin çoğu, Protestanlar tarafından da yaratılabilirdi. Mesela Lorenzo Magnifico'nın ilahileri, Vittoria Colonna, Michelangelo, Gaspara Stampa ve daha başkalarının soneleri bu gruba girer. Tanrı'ya inancın (theisme) lirik bir şekilde anlatımı bir yana bırakılırsa, bu şiirlerde, başlıca olarak günah duygusu, İsa'nın ölümü sayesinde kurtuluş bilinci ve daha iyi bir dünyaya duyulan özlem dile gelmektedir. Tanrı'nın anasının şefaatı ancak çok müstesna hallerde dile getirilmektedir.[113] Bu durum, Fransızların klasik eğitiminde, XIV. Louis devrinin klasik edebiyatında aynen tekrarlanmaktadır. Meryem'e tapınmayı yüksek İtalyan şiirine yeniden getiren, Karşı Reform hareketi olmuştur. Şüphesiz bu arada plastik sanatlar, *Madonna*'nın yüceltilmesi yolunda bütün gücünü kullanmış, büyük işler görmüştü. Son olarak şunu da söyleyelim ki, aziz-

110 B. Mantuanus (*De Sacris Diebus*, L. V), Mantua'da kutsal kanın doğruluğuna inanmak istemeyen galiller (nebulonos) hakkında şikâyette bulunuyor. Konstantin Hibenamesi'nin sahte olduğunu meydana çıkaran eleştiri de, aziz kalıntılarına, açıktan açığa değilse bile, temelde zararlı olmuştur.

111 Özellikle Paradiso XXXIII, 1, Aziz Bernhard'ın meşhur duası: "Vergine madre, figlia del tuo figlio" (Oğlunun kızı olan bakire ana).

112 Kutsal Bakire'ye ağıtı, *Opera*, s. 964'te basılmış olan ve gençliğinden beri kendisinin, Meryem Ana'nın özel himayesinde olduğuna inanan II. Pius dahi, belki de bunlar arasındadır. J. Card, *Papiens.*, De Morte Pii, s. 656.

113 Vittoria'nın az sayıda ve soğuk olan Madonna Soneleri, bu konuda son derece öğretici niteliktedir (N. 85 vd.).

lere tapınmanın, kültürlü zümrelerde esas bakımından paganizm rengini aldığı da nadir görülen bir durum olmamıştır.

O zamanki İtalyan Katolikliğini daha birçok yönden bu tarzda incelemek ve kültürlü tabakaların halk inançlarıyla ilişkilerini belli bir ihtimal sınırına kadar ortaya koymak mümkündür. Fakat yine de kesin bir sonuca varılmış olmaz. Açıklanması güç birtakım karşıtlıklarla karşılaşıyoruz. Mesela bir yandan mimarlar, heykeltıraşlar ve ressamlar, kiliselerde ve kiliseler için durmadan çalışırlarken, öte yandan XVI. yüzyıl başında halkta ibadetin gerilediği ve aynı kiliselerin ihmal edildiği hakkında gayet acı yakınmalar yükselmektedir: "Templa ruunt, passim sordent altaria, cultus Paulatim divinus abit" (Tapınaklar yıkılıyor, şurada burada sunaklar harap halde, Tanrı kültü yavaş yavaş ortadan kalkıyor).[114] Roma'da ayin sırasında papazların saygısızca tutum ve davranışlarına Luther'in ne kadar kızdığı herkesçe bilinen bir şeydir. Fakat bunun yanında kilise bayramları o kadar parlak bir şekilde ve o kadar ince bir zevkle kutlanırdı ki, Kuzey Avrupa ülkelerinin böyle şeylerden asla haberi yoktu. Muhayyile gücü en yüksek olan bir ulusun, olağanüstü olaylara kendini bütün varlığıyla verebilmek için, günlük hayatın işlerine karşı vurdum duymazlık ve ihmal gösterdiğini kabul etmek zorunludur.

Burada biraz üzerinde duracağımız, o salgın şeklindeki tövbe ve Tanrı'dan suçun bağışlanmasını dileme, günah çıkarma hamleleri de, yine bu muhayyile gücüyle açıklanabilir. Bunları, vaazlarıyla halka tövbe ve istiğfar öğütleri veren büyük vaizlerin meydana getirdikleri hareketlerden ayırmak gerektir. Gerçekten de bu atılımları doğuran etken, büyük çapta genel uğursuzluklar veya bunlardan duyulan korku olmuştur.

Ortaçağ'da zaman zaman bütün Avrupa üzerinde böyle bir fırtına kopardı; hatta bu korkunç kuvvetin etkisiyle halk kitleleri, dal-

114 B. Mantuanus, *De Sacris Diebus*, L. V ve özellikle genç Pico'nun Lateran Konsili için hazırlanan sözleri: Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, VIII, s. 115.

galar halinde harekete gelirdi. Mesela Haçlı Seferleri sırasında ve Flagellantes'in[115] gezilerinde aynı hal görülmüştür. İtalya her iki harekete de katılmıştır. Flagellantes, İtalya'da çok büyük kümeler halinde ilk kez, Ezzelino ile hanedanının düşüşünden sonra, vaiz rahiplerin başlıca merkezlerinden biri olarak tanıdığımız Perugia'da ortaya çıkmıştır.[116] Bunların arkasından, 1310 ve 1334 tarihlerindeki Flagellantes kafileleri[117] ve sonra da Corio'nun anlattığı[118] 1399'daki büyük hac seferi gelmektedir. Jübilelerin, dinî heyecanları coşturulmuş bu kitleleri mümkün olduğu kadar düzene sokmak ve zararsız bir hale getirmek amacıyla düzenlenmiş olunduğunu düşünmek akla yakındır. İtalya'da mesela Loreto gibi yeni meşhur olmuş ziyaret yerleri de, bu heyecanlı kitlenin bir kısmını kendisine çekiyordu.[119]

Fakat şiddetli bunalımlar, Ortaçağ'a özgü olan tövbe ve istiğfar ateşini ötede beride alevlendirebilme gücünü çok daha geç zamanlarda gösteriyordu. Korkuya düşen halk, mucize belirtileriyle heye-

115 Flagellantes: Latince "kırbaç" demek olan "flagellum" kelimesinden gelir. Vücutlarını herkesin önünde kırbaçlayarak nefsin isteklerini kıran ruhban takımıdır (XII-XV. yüzyıllarda). Bunlar Avrupa'nın birçok ülkesinde dinî alaylar halinde ve kendilerini kırbaçlayarak dolaşırlar, bu şekilde günahlarının affedileceğine inanırlardı. 1349'da papa tarafından yasaklanmış ve ancak 1450 tarihinden sonra ortadan kaybolmuşlardır (Çeviren).

116 Monachus Paduanus, *Chronicon de Rebus Gestis in Lombardia*, L. III., başlangıç. Burada aynı salgınlar hakkında şunları okuyoruz: "Invasit primitus Perusinos, Romanos postmodum, deinde fere Italiae populos universos" (İlkin Perugialılar arasında, sonra Romalılar, nihayet hemen hemen bütün İtalya halkı arasında yayıldı). Buna karşılık Guilielmus Ventura (*De Gestis Astensium*, Col. 701), Flagellantes seferini, "Admirabilis Lombardorum commotio" (Lombardiyalıların hayranlık uyandıracak hareketi) diye vasıflandırmaktadır. Münzeviler mağaralarından çıkmışlar, kentleri tövbe ve istiğfara davet etmişlerdir.

117 G. Villani, VIII, 122; XI, 23.

118 Corio, fol. 281; Sismondi, VII. 397 vd.

119 Uzak yerleri ziyaret için yapılan seferler, artık çok az görülüyordu. Este Hanedanı'na mensup prenslerin Kudüs, St. Jago ve Viyana seyahatları, *Diario Ferrarese*'de sayılmıştır: Murat., XXIV, Col. 182, 187, 190, 279. Rinaldo'nun Filistin seyahatini de Machiavelli (*Stor. Fior.*, L. V) kaydetmiştir. Burada da, şöhret kazanma ihtirasının bazen temel etken teşkil ettiği görülmektedir. 1400'e doğru bir arkadaşla birlikte kutsal mezarı ziyaret etmeye niyetlenen Lionardo Frescobaldi hakkında, kronist G. Cavalcanti (II, s. 478) şöyle diyor: "Stimarono di eternarsi nella mente degli uomini futuri" (Gelecek kuşakların zihninde ebedileşeceklerini düşündüler).

canı büsbütün arttığı hallerde, vücutlarını kırbaçlamak ve çığlıklar atmak suretiyle Tanrı'nın merhametini uyandırmaya çalışıyordu. Bologna'da 1457 veba salgını[120] ve Siena'da 1496 karışıklıkları[121] sırasında böyle haller görülmüştür. Bunlar yalnızca, sayısız denebilecek kadar çok olan örneklerden, burada vermek istediğimiz iki tanesidir. Savaş, açlık ve veba salgını gibi üç korkunç afetin bir araya gelmesi ve İspanyol sömürücülüğünün dehşetiyle ümitsizliğin en son haddine düşen Milano'da, 1529 olayları gerçekten tüyler ürpertici olmuştur.[122] Şimdi halkı arkasında sürükleyen adam, bir rastlantı sonucu olarak Fra Tommaso Nieto adında İspanyalı bir rahipti. İhtiyar ve gençlerin katıldıkları bir dinî alayda bu rahip, kutsal ekmeği (Sacrament) yepyeni bir tarzda taşıttırıyordu: Kutsal ekmek, süslenmiş bir sedye üzerine konmuştu; keten giysiler giymiş dört rahip bu sedyeyi omuzlarında götürüyorlardı. Bu, bir zamanlar İsrail kavminin "Ahit Sandığı"nı[123] Jericho duvarlarının çevresinde dolaştırmasının bir taklidiydi. Böylece Milano'nun ıstırap içindeki halkı, eski Tanrı'sına, insanlarla yaptığı eski ahiti hatırlatıyordu. Alay yine katedrale döndüğü ve bu görkemli bina ıstıraplı *Misericordia* çığlıklarıyla yıkılacak gibi göründüğünde, birçok kişi, Tanrı'nın kurtarıcı bir mucizeyle doğanın ve tarihin yasalarına müdahale edeceğine inanıyordu.

Fakat İtalya'da bir hükümet, Ferrara Dukası I. Ercole'nin hükümeti[124] vardı ki, böyle zamanlarda halkın ruh haletine önayak oluyor ve bu çeşit hareketleri polis eliyle düzene koyuyordu. Savonarola'nın Floransa'da kuvvetli olduğu ve etkisi İtalya'da geniş çevre-

120 Bursellis, *Annal. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 890.

121 Allegretto: Murat., XXIII, Col. 855 vd.

122 Burigozzo, Arch. Stor., III, s. 486. Lombardiya'da o dönemde hüküm süren sefalet hakkında klasik kaynak, Galeazzo Capella'dır (*De Rebus Nuper in Italia Gestis*). Bütünü düşünülecek olursa, Milano, Sacco di Roma ile Roma kentinin uğradığından daha hafif bir felakete uğramış değildi.

123 Buna "Tarca del testimonio" da deniliyordu ve halk, bunun büyük felaket yüzünden geldiğini biliyordu.

124 *Diario Ferrarese*: Murat., XXIV, Col. 317, 322, 323, 326, 401.

lere, Apeninler'in de ötesine yayıldığı zaman, Ferrara halkı da kendi isteğiyle genel bir perhize girdi (1460 başları). Lazarist bir rahip, minberden, dünyanın o zamana kadar görmüş olduğu en korkunç savaş ve açlık felaketinin yaklaştığını haber veriyordu. Kim perhiz yaparsa bu felaketten kurtulacaktı. Bunu, dindar bir karı kocaya, bizzat Meyem Ana söylemişti. Bunun üzerine saray da perhize başladı ve aynı zamanda halkın ibadet hareketlerinin başına geçti. 3 Nisan, Paskalya günü, bir ahlâk ve din buyrultusu çıkarıldı. Bununla, Tanrı'ya ve Meryem Ana'ya küfretmek, haram oyunlar, doğaya aykırı cinsel ilişki (sodomi), metres hayatı, fahişelerle bunların patronlarına ev kiralamak, bayram günlerinde fırıncılarla sebzeciler müstesna olmak üzere başka dükkânların açılması vs. yasak ediliyordu. Yahudiler ve İspanya'dan kaçarak Ferrara'ya sığınmış olan çok sayıda Magripli, yeniden göğüslerinde sarı bir "O" işareti taşıyacaklardı. Buyrultuya aykırı hareket edenler, yalnız mevcut yasalardaki cezalara değil, fakat "dükün uygun göreceği daha sert cezalara" çarptırılmakla tehdit ediliyorlardı. Bundan sonra dük, bütün sarayla birlikte günlerce vaaz dinlemeye gitti. Hatta 10 Nisan günü Ferrara'daki bütün Yahudiler de vaazda hazır bulunmak zorunda bırakıldılar. 3 Mayıs'ta, polis müdürü Gregorio Zampante, küfürbazlık suçu ile ihbar edilmemek için polis görevlilerine rüşvet vermiş olanların kendisine başvurmalarını, bu takdirde verdikleri paradan başka ayrıca ödül de alacaklarını dellallarla ilan etti. Gerçekten de bu ahlâksız polis memurları, jurnallemekle tehdit ederek suçsuz insanlardan ikişer üçer dukat sızdırmışlar ve sonra birbirlerini ihbar etmişlerdi. Bu şekilde hapishaneye atıldılar. Polis memurlarına rüşvet verenlerse, bunu sırf Zampante'nin yüzünü görmemek için yapmışlardı. Bu nedenle, söz konusu ilandan sonra kendisine başvuran çıkmamış olsa gerektir. Ercole, 1500 tarihinde, Lodovico Moro'nun düşmesinden sonra halkın yine böyle bir heyecana kapılması üzerine, dizi halinde dokuz dinî alay düzenlenmesini emret-

ti.[125] Bu alaylara, beyaz giysiler giyinmiş ve ellerinde İsa'nın sancağı olduğu halde çocuklar da katılmak zorundaydılar. Dukanın kendisi güçlükle yürüyebildiğinden, at üstünde alaya katılıyordu. Sonra, hükümleri bakımından 1496'dakine çok benzeyen yeni bir buyrultu çıkardı. Bu hükümdarın yaptırdığı yeni bir kiliseyle manastırlar herkesçe bilinmektedir. Hatta o zaman henüz hayatta olan bir azizeyi, Suor Colomba'yı[126], oğlu Alfonso'yu Lucrezia Borgia ile evlendirmek zorunda kalmasından kısa bir zaman önce yanına getirtmiştir. Özel bir görevli, azizeyi başka on beş rahibeyle birlikte Viterbo'dan aldı.[127] Ferrara'ya geldikleri zaman dukanın kendisi, onları hazırlanmış olan bir manastıra götürüp yerleştirdi. Bütün bu işlerde dukanın davranışlarına yön veren ana etken siyasal amaçlardır dersek acaba ona bir haksızlık mı etmiş oluruz? Yukarıda gösterildiği gibi, dinden bu şekilde faydalanmak, hizmetinde kullanmak, Este Hanedanı'nın hükümdarlık anlayışında mantıksal bir zorunluluk olarak yer tutan bir öğedir.

Fakat, Rönesans çağı insanlarının din duyguları hakkında kesin sonuçlara varabilmek için başka bir yoldan gitmek zorundayız. Gerek ülkelerinde mevcut din ile ve gerekse Tanrı fikriyle olan ilişkileri, bu insanların genel olarak entelektüel durumlarından çıkacaktır.

O zamanki İtalyan kültürünün temsilcileri olan bu modern insanlar da, Ortaçağ'ın öteki Avrupalıları gibi, aynı din güdülerini doğarlarken beraberlerinde getirmişlerdir. Fakat kendilerindeki kuv-

125 Annalist şöyle diyor: "Per buono rispetto a lui noto e perchè sempre è buono a star bene con Iddio" (Kendisine duyulan saygı dolayısıyla ve Tanrı ile iyi ilişkilerde bulunmanın iyi olması sebebiyle).

126 Belki **de s. 60'da Perugia'da adı** geçen azizedir.

127 Kaynakta, "Messo de' cancellieri del Duca" (Dukanın kançılaryasında bir görevli) diye geçmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu işi düzenleyen ve gerçekleştiren, doğrudan doğruya kendisidir. Tarikat büyüklerinin veya başka ruhani makamların bunda hiçbir rolü yoktur.

vetli bireysellik, başka hususlarda olduğu gibi burada da onları tamamıyla sübjektif bir hale sokmuştur. Aynı zamanda, iç ve dış dünyanın keşfi olayının üzerlerinde yarattığı izlenimlerin çeşitli yönden çekiciliği, onları daha da dünyevileştirmiştir. Buna karşılık Avrupa'nın öteki ülkelerinde din, daha uzun zaman objektif bir veri olarak kalmış, pratik hayatta bencillik ve dünyevi zevk düşkünlüğüyle ibadet ve kefaret, sırayla birbirinin yerini almıştır. Oralarda, İtalya'da olduğu şekilde dinin düşünsel rakipleri henüz yoktur veya karşılaştırma kabul etmeyecek kadar azdır.

Bundan başka, öteden beri Bizans ve Müslümanlarla sık sık kurulan yakın temaslar, taraf sız bir hoşgörü anlayışının meydana gelmesini mümkün kılmış ve etnografik anlamda ayrıcalıklı bir Batı Hıristiyanlığı fikri oldukça arka plana atılmıştır. İtalya'nın tarihsel hatıralarının en büyüğü olması dolayısıyla klasik İlkçağ kültürü, insanları ve müesseseleriyle, hayatta erişilmek istenen ideal haline geldiği zaman, klasik çağa özgü olan teorik düşünme ve şüphecilik, İtalyanların zihnine bazen tamamıyla egemen olmuştur.

Yine İtalyanlar, özgürlük ve zorunluluk üzerine düşünmeye pervasızca kendini veren ilk Avrupalılar olduklarından ve çok kez bunu, kötülüğün parlak ve sürekli bir zaferine benzeyen son derece zorba bir rejim ve hiçbir hukuk düzeni tanımayan siyasi şartlar altında yaptıklarından, Tanrı'ya inançları sarsılıyor, dünya görüşleri kısmen kaderciliğe kaçıyordu. Coşkun mizaçları gereği olarak, bellisizlikte karar kılmak isteyenler de, klasik çağın, Doğu'nun ve Ortaçağ'ın bazı temelsiz inançlarına sapıyorlar, astrolog ve sihirbaz oluyorlardı.

En son olarak, Rönesans'ı temsil eden en güçül entelektüel kişiler, din bakımından çok kez gençlere özgü olan bir özellik gösteriyorlardı; iyi ile kötüyü oldukça keskin bir şekilde birbirinden ayırıyor, fakat günahı tanımıyorlardı. İç hayatlarındaki uyumda meydana gelecek her bozukluğu, plastik güçleri sayesinde düzeltebileceklerine güveniyorlar ve bu yüzden hiçbir pişmanlık duymuyor-

lardı. Böylece ihtiras ve düşünce yorgunluğu önünde, ahiret düşüncesi ya tamamıyla kayboluyor ya da dogmatik şekil yerine edebî bir kalıba girerken, "kurtuluş" ihtiyacı da cılızlaşıyordu.

Bütün bunların, her şeye hükmeden güçlü İtalyan muhayyilesi tarafından sağlanmış ve kısmen karmaşık bir hale sokulmuş olduğu düşünülürse, gözümüzün önüne gelecek tablo, hiç değilse, modern paganizm aleyhinde yükselen belirsiz yakınmalardan çok daha gerçeğe yakın olur. Daha yakından incelenirse anlaşılacaktır ki, sağlam ve arı bir dindarlık güdüsü, bu durum içinde gizli bir halde canlı olarak kalmıştır.

Söylediğimiz hususları daha yakından aydınlatırken burada ancak en önemli belgelere dayanmakla yetineceğiz.

Yozlaşmış ve zoraki uygulanan kilise öğretileri karşısında dinin tekrardan daha çok bireysel bir nitelik alması, bireyin görüşü meselesi haline gelmesi, kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştu; aynı zamanda bu, Avrupalı ruhunun hâlâ yaşadığını ispat ediyordu. Şüphesiz bu çok çeşitli tarzlarda kendini göstermektedir. Kuzey Avrupa ülkelerinde mistik ve çileci mezhepler hemen yeni duyuş ve düşünüş tarzına uygun yeni bir disiplin yaratırlarken, İtalya'da herkes kendi bildiği yoldan gidiyor ve böylece insan, hayat denen engin denizde dinî bir umursamazlık içinde kendini kaybediyordu. Bireysel dine erişenleri ve buna bağlı kalanları bir kat daha takdir etmemiz gerekir. Çünkü bunların, mevcut biçim ve yöntemleriyle eski kiliseye artık ilgi göstermmeeleri, kendi suçları değildi. Sonradan Alman reformcularında görülen şekilde büyük bir zihin çalışması ise, şüphesiz onların her birinden ayrı ayrı beklenemez. Seçkin dimağlarda kendini gösteren bu bireysel dinin ne gibi bir biçim ve amaca ulaşmak istediğini, eserimizin sonunda belirtmeye çalışacağız.

Rönesans'ı Ortaçağ'a karşı göze çarpar bir karşıtlık gibi gösteren, bu dünyaya dönük bir hayat anlayışının kökeni, doğa ve insanlık hakkındaki yeni görüşle düşünüş ve amaçların oluşturduğu o

muazzam akımda bulunmaktadır. Aslına bakılacak olursa bu dünyaya dönük olma hali, şimdi onun yerini tutan "kültür"den daha aşırı derecede dine düşman değildir. Ancak bizim benimsediğimiz biçimiyle "kültür", o zamanki insanları çeşitli yönlerden heyecana düşüren büyük yeniliklere oranla çok daha silik kalmaktadır. Böylece Rönesans'taki dünyevilik, ciddi, üstelik de şiir ve sanatla soylulaştırılmış bir anlayışı. Bir kere edle edilmiş olan bu durumu silkip atamamak, insanları ve eşyayı araştırmak konusunda önüne geçilmez şekilde tahrik edilmek ve bunu kendi alın yazısı olarak kabul etmek, modern zihniyet için sanki yüce bir zorunluluk olmuştur.[128] Ne vakit ve hangi yollardan gidilerek bu araştırmalar onu Tanrı'ya götürecektir ve bireyin dinî eğilimleriyle ne çeşit bir ilişki kuracaktır? Bunlar öyle sorulardır ki, genel kurallara göre cevaplandırılmaları mümkün değildir. Denemeden ve serbest araştırmadan büsbütün kaçınmış olan Ortaçağ, bu kadar büyük bir meselede herhangi bir dogmatik yargı ile karşımıza çıkamaz.

İslam dinine karşı başta gösterilen hoşgörü ve kayıtsızlık, birçok şeylerle olduğu gibi insanı incelemekle de ilgiliydi. Hiç şüphe götürmez ki İtalyanlar, İslam topluluklarının erişmiş oldukları, özellikle Moğol istilasından önceki yüksek kültürü, Haçlı Seferleri'nden beri tanıyor ve buna hayranlık duyuyorlardı. Ayrıca kendi prenslerinin yarı İslamî tarzda hükümdarlık sürmeleri, kiliseye karşı duydukları sessiz tiksinme ve hatta nefret, Yakın Doğu ülkelerine sürekli olarak yaptıkları seyahatler, Akdeniz'in doğu ve güney limanlarıyla ticaret temasları[129], İtalyanların bu duygusunu besliyordu. Daha XIII. yüzyılda İtalyanların, Müslümanlığa özgü olan yüce gönüllülük, haysiyet ve gurur idealini takdir ettikleri, bu ideali bir sultanın kişiliğine bağlamaktan hoşlandıkları görülmektedir. Genel olarak Eyyubî veya Memlûk sultanları düşünülmektedir; çok nadir

128 Krş. Pico'nun insanın onuruna dair nutkundaki alıntı, IV. **Bölümün sonu, s. 387 vd. bak.**

129 Araplarda bile bazen buna benzer bir hoşgörü veya kayıtsızlığa rastlanabileceğini bir yana bırakalım.

olarak isim verilmekte, olsa olsa Sultan Salâhaddin'in adı anılmaktadır.[130] İtalyanlar, yıkıcı, tüketici davranışları bir sır olmayan Osmanlı Türkleri'nden bile, ancak hafif bir ürkeklik duymakta ve onlarla barışçı bir uzlaşmanın mümkün olabileceği düşüncesine ısınmaktadırlar.

Bu dinî kayıtsızlığın en gerçek ve en karakteristik ifadesi, meşhur *Üç Yüzük Hikâyesi*'dir. Aynı konu çeşitli yazarlar tarafından ele alınmış, yüzyıllar önce oldukça çekingen bir tarzda *Yüz Eski Hikâye*'de (Nov. 72 veya 73) ve bir az daha cesaretli bir tarzda Boccaccio tarafından anlatılmıştır.[131] En sonunda Lessing, Nathan'ın ağzından bu hikâyeyi dile getirmiştir. Bu hikâyenin ilk kez, Ortaçağ'ın hangi köşesinde ve hangi dilde anlatılmış olduğu hiçbir zaman anlaşılamayacaktır. Büyük bir ihtimalle denebilir ki, hikâyenin ilk şekli, İtalyanca redaksiyonlarının her ikisinden de daha açık olmuştur. Temeli teşkil eden dinî görüş, yani Deisma, aşağıda daha yakından incelenirken meydana çıkacaktır. Meşhur "dünyayı dolandıran üçler", yani Musa, İsa ve Muhammed sözü de, aynı fikri kaba ve biçimsiz bir şekilde ifade etmektedir. Eğer bu sözü ilk kez söyleyen kişi olarak kabul edilen İmparator II. Friederich gerçekten böyle düşünmüşse, bunu daha zarif bir şekilde ifade etmiş olması gerekirdi. O zamanki İslam dünyasında da buna benzer sözlere rastlanmaktadır.

Rönesans'ın en parlak döneminde, XV. yüzyılın sonlarına doğru, aynı tarz düşünüş, Luigi Pulci'nin *Morgante Maggiore*'sinde görülmektedir. Hikâyelerine sahne oluşturan hayalî dünya, bütün romantik kahramanlık şiirlerinde olduğu gibi, Pulci'de de Hıristiyan ve İslam olmak üzere karşı karşıya duran iki cepheye ayrılmaktadır. Ortaçağ düşünüşüne uygun olarak, Hıristiyan zaferi ve çarpışan iki tarafın barışmaları, yenilen İslam tarafının vaftiz edilmesiyle birleş-

130 Mesela Boccaccio'da böyledir. Adları söylenmeyen sultanlar: Massuccio, Nov. 46, 48, 49.

131 *Decamerone*, I, Nov. 3. Hıristiyanlığı da bu arada sayan ilk yazar Boccaccio'dur. *Cento Novelle Antiche* ise bu noktada bir gedik bırakmaktadır.

tirilmektedir. Pulci'den önce bu gibi konuları işlemiş olan yazarlar, aynı motifi geniş ölçüde kullanmış olsalar gerektir. Pulci'nin yaptığı asıl iş, kendisinden öncekileri, özellikle bunların en kötülerini alaya almak olmuştur ve bunu da daha şarkılarının (kanto) başında Tanrı'ya, Mesih'e ve Meryem Ana'ya seslenerek yapmıştır. Fakat çabuk din değiştirme ve vaftiz sahnelerinde, onları çok daha açık bir şekilde taklit etmiştir. Böylece o, bunların ne kadar anlamsız saçmalıklardan ibaret olduğunu, okuyucu veya dinleyicilerine göze batar şekilde göstermek istemektedir. Ancak bu alay, kendisini, bütün dinlerin[132] görece iyi olduklarına inandığını itiraf edecek kadar ileri götürmektedir. Buna rağmen onun Ortodoks itikadının[133] temelini, aslında teist olan bir görüş teşkil etmektedir. Bundan başka Pulci, Ortaçağ'ı aşarak başka bir yöne doğru dev bir adım atmaktadır. Geçmiş yüzyıllarda bir insan, ya mümin veya müşrik, ya Hıristiyan veya pagan ya da müslüman olabilirdi. Şimdi Pulci, dev *Margutte*[134] tipini yaratmaktadır. *Margutte* öyle bir tiptir ki, hangisi olursa olsun bütün dinleri bir yana atarak en nefsanî bencilliği, her çeşit rezaleti tasasızca sevap görmekte, yalnızca asla ihanet etmemiş olma şerefini kendine alıkoymaktadır. Belki de şair, kendi tarzında namuslu olan bu ucubeyi ıslah etmek, ihtimal *Morgante* ile eğiterek erdem yoluna getirmek niyetindeydi. Ancak çok geçmeden, yarattığı bu tipten kendisi de hoşlanmamış ve hemen sonraki şarkıda gülünç bir akıbete uğramasını reva görmüştür.[135] Pulci'nin hafif mizaçlığına bir delil olarak *Margutte*'yi ileri sürenler olmuştur; fakat bunu, XV. yüzyılın şiir tablosunu tamamlamak için zorunlu bir öğe saymak gerekir. XV. yüzyılın şiiri, o zamanki dogmacılığa karşı duygusuz hale gelmiş, şeref duygusundan yalnızca ufak bir kalın-

132 Şüphesiz şeytan Astarotte'nin ağzından, XXV, kıta 231 vd. Krş. kıta 141 vd.
133 XXVIII, kıta 38 vd.
134 XVIII, kıta 112'den itibaren sonuna kadar.
135 Pulci, biraz yüzeysel olmakla beraber, Prens Chiaristante'nin kişiliğinde aynı konuyu ele almaktadır. (XXI, kıta 101 ve sonrası, 121 vd., 145 vd., 163 vd.). Chiaristante, hiçbir şeye inanmamakta ve kendisiyle eşine Tanrı gibi tapılmasını istemektedir. Burada bize Sigismondo Malatesta hatırlatılmak istenmektedir.

tıyı koruyan vahşi bencilliği, herhangi bir yerde abartılmış bir biçime sokarak tasvir etmek zorundaydı. Başka şiirlerde de bazen devlere, şeytanlara, paganlara ve Müslümanlara, Hıristiyan bir şövalyenin ağıza alamayacağı sözler söyletilmektedir.

Klasik İlkçağ kültürünün etkisi, Müslümanlığın etkisinden büsbütün başka bir tarzda olmuştur. Klasik çağ bu etkiyi din aracılığıyla yapmış değildir. Çünkü bu din, Rönesans devrinin Katolikliğine temelde çok yakındır. Klasik İlkçağ, etkisini felsefesiyle yapmıştır. Eşsiz bir varlık olarak hayranlık duyulan ve saygı gösterilen klasik edebiyat, baştan başa felsefenin dinî gelenekler üzerine zaferleriyle doludur. Şimdi, birçok felsefe sistemi ve sistem kırıntıları, birdenbire İtalyanların önüne çıkıyordu. Bunlara artık merak uyandırıcı birtakım şeyler veya sapkınlıklar olarak değil, birtakım inançlar diye bakılıyor, birbirinden ayırmaktan çok birbiriyle uzlaştırılmaya çalışılıyordu. Hemen hemen bütün bu fikir ve felsefe öğretilerinde bir çeşit Tanrı inancı yaşıyordu; fakat bir bütün olarak alındığı zaman, Hıristiyanlığın kabul ettiği inanç ile, yani dünyayı bir Tanrı'nın yönetmekte olduğu inancı ile kuvvetli bir çelişki teşkil ediyordu. Gerçekten temel bir problem vardı ki, bunun çözülmesi için Ortaçağ teolojisi boş yere uğraşmıştı ve şimdi klasik İlkçağ felsefesinden cevap bekliyordu. Bu, kaza ve kaderin insan özgürlüğü ve iradesiyle olan ilişkisi meselesiydi. Eğer bu meselenin XIV. yüzyıldan beri süregelen tarihçesini sadece üstünkörü anlatmaya kalkışsak, kendi başına bir kitap olur. Bu sebeple burada ancak bazı noktalara işaret etmekle yetineceğiz.

Dante ile çağdaşlarını dinleyecek olursak göreceğiz ki, klasik çağ felsefesi, ilk önce Hıristiyanlığa en şiddetli karşıtlık oluşturan yanıyla, yani Epikürcülük ile İtalyan hayatına girmiştir. Epikür'ün yazıları elde değildi ve daha klasik çağın sonlarında Epikür felsefesinin az veya çok derecede tek yanlı bir yorumu meydana gelmişti. Bununla beraber, Epikür felsefesinin Lucretius ve özellikle Cicero'dan çıkarılabilen şekli bile, insanlara, tamamıyla Tanrısız bir

dünyayı tanıtmaya yetiyordu. Öğretilerinin ne ölçüde anlaşıldığını ve bu muammalı Yunan filozofun adının kitle için kolaylıkla sığınılabilecek bir kavram şeklinde kullanılıp kullanılmadığını kestirmek güçtür. Dominiken engizisyonunun, belli bir suçla itham edemediği kişilere karşı bu deyimi kullanmış olması hayli mümkündür. Belli birtakım imansızca öğreti ve ifadelerinin suç sayılması mümkün görünmeyen kişiler, öncelikle, çok erkenden gelişmiş olan bir kilise aleyhtarlığı güdenler ve kiliseyi küçümseyenlerdi. Bu gibi durumlarda, ılımlı derecede müreffeh bir hayat, böyle bir suçun yükletilmesi için yeterli olabiliyordu. Mesela Giovanni Villani, deyimi böyle genel anlamıyla kullanmakta, 1115 ve 1117 tarihlerindeki Floransa yangınlarını dinsizlik nedeniyle Tanrı'nın bir cezası olarak açıklarken, "Epikürcülerin lüks ve sefahetini" de saymaktadır.[136] Manfred hakkında şöyle diyor: "Ne Tanrı'ya ne de azizlere, fakat yalnız ve yalnız maddi zevklere inanan onun hayatı, *Epikürcü*'dür."

"Cehennem"inin onuncu kantosunda Dante daha açık konuşmaktadır: İçinden acı iniltilerin yükseldiği yarı açık sandukalarıyla, korkunç ve baştan başa ateşler sarmış geniş mezarlıkta, iki büyük sınıf halinde, XIII. yüzyılda Kilise tarafından yenilen ve kovulan kimseler bulunmaktadır. Bunlardan biri imansızlardı ve bile bile yaydıkları belli birtakım dinsizce fikirleriyle Kilise'ye karşı koyuyorlardı. Ötekilerse Epikürcüler idi. Bunların Kilise'ye karşı günahları, "ruh bedenle beraber yok olur" cümlesiyle ifade edilebilen genel bir inanç beslemelerindeydi.[137] Fakat Kilise çok iyi biliyordu ki, bu bir tek cümle, kök salması halinde, bütün *Maniheizm* ve *Paterini* öğretilerinden daha yıkıcı olurdu; çünkü Kilise'nin, ölümden sonra bireylerin ayrı ayrı kaderlerine karışması iddiasını temelin-

136 G. Villani, III, 29; VI, 46. Bu acı, Kuzey Avrupa ülkelerinde çok erkenden ortaya çıkmıştır; daha 1150 tarihinde, aşağı yukarı doksan yıl önce cereyan etmiş korkunç bir hikâye (Namlı iki papazın hikâyesi) münasebetiyle görülmektedir. Guil. Malmesbury, L. III, s. 237 de (Londra baskısı 1840, s. 405) şöyle tarif ediyor: "Epicureorum... qui opinantur animam corpore solutam in aerem evanescere, in auras affluere" (Bedenden ayrılan ruhun havada kaybolduğunu, havaya aktığını düşünen Epikürcüler).
137 Krş. Lucretius'un III. kitabındaki tanınmış deliller (*De Rerum Natura*).

den çürütürdü. Ama Kilise, bizzat kendisinin, mücadelelerinde kullandığı araçlarla en yetenekli insanları umutsuzluğa ve imansızlığa sürüklemiş olduğunu, doğal olarak itiraf etmiyordu.

Dante'nin Epikür'e veya Epikür'ün öğretisi olarak kabul ettiği şeylere karşı duyduğu tiksinti, muhakkak ki samimiydi. Öbür dünyadaki hayatı anlatan şair, ölümsüzlüğü inkâr edenden elbette tiksinti duymak zorundaydı. Gerek Tanrı'nın yaratmadığı ve yönetmediği bir dünya ve gerekse Epikür sisteminin ortaya koyduğu şekilde varlığın bayağıca anlamı, Dante'nin mizacına son derece aykırı düşen şeylerdi. Fakat yakından bakılacak olursa görülecektir ki, klasik çağ felsefesinin belli bazı öğretileri Dante'de de derin izler bırakmıştır; öyle ki, dünyanın yönetilmesi hakkında kutsal kitapların anlattıkları, bunların yanında silik kalmaktadır. Yoksa, özel bir kadere inanıştan onu büsbütün uzaklaştıran etken[138], kendi düşüncesi, çağının hayatına egemen olan fikirlerin etkisi, dünyaya hükmeden haksızlık mıydı? Gerçekten de Dante'nin Tanrı'sı, dünyayı yönetme işinde bütün ayrıntıları, şeytani bir varlığa, *Fortuna*'ya bırakmaktadır. Bu *Fortuna*'nın dünya işlerini değiştirmek ve birbirine karıştırmaktan başka bir işi yoktur; o, insanların sefaletini umursamaz bir mutluluk içinde seyredebilmektedir. Fakat buna karşılık Dante, ahlâk işlerinde insanın doğrudan doğruya sorumlu olduğu inancında, hiçbir zaman sarsılmadan ayak diretmekte, iradenin özgürlüğüne inanmaktadır.

Halkın anladığı anlamda irade özgürlüğü, Batı ülkelerinde öteden beri geçerli sayılan bir inançtır. Böylece her zaman için, bir insanın, yaptığı işlerden doğrudan doğruya kendisinin sorumlu tutulmuş olması gayet doğaldır. Fakat insan iradesinin gerçek niteliğiyle büyük evren yasaları arasında bir uyum kurmak için çalışmak durumunda olan din ve felsefe öğretilerinde iş değişmektedir. Burada ahlâkiliğin takdir edilmesinde uyulması gereken bir ölçü, bir "daha çok" veya "daha az" meselesi söz konusu olur. Dante, zama-

138 Inferno, VII, 67-96.

nının ufuklarını sahte ışıklarla aydınlatan astrolojinin yanlış inançlarından büsbütün kurtulmuş değildir. Bununla beraber o, insanın gerçek niteliğini elden geldiği kadar layıkıyla anlayabilecek bir seviyeye yükselmekten alıkonmamaktadır. Marco Lombardo'ya şunları söyletiyor[139]: "Yıldızlar, eylemleriniz için gerçi ilk dürtüyü vermektedir; fakat iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırabilme özelliği ve özgür irade size verilmiştir; bu özgür irade, doğru beslendiği takdirde, yıldızlarla başlangıçtaki mücadelesinden sonra her şeyi yener."

Başka kişiler, irade özgürlüğünün karşılığı olan zorunluluğu, yıldızlar dışında ayrı bir kudrette aramış olabilirler. Her ne olursa olsun, o zamandan beri bu, açık ve kaçınılmaz bir soru olarak mevcuttu. Bu soru, okullarla ve sadece kimi düşünüşlerle sınırlı kaldığı oranda, felsefe tarihini ilgilendirmektedir. Fakat geniş kitlelerin bilincine geçtiği göz önünde tutularak, burada biraz daha üzerinde durulması gerekmektedir.

XIV. yüzyıl, genelde Cicero'nun felsefi yazılarının etkisi altındaydı. Bilindiği gibi Cicero, başkalarının öğretilerinden kendine yarayanları seçen bir filozof olarak tanınıyor, fakat çeşitli okulların teorilerini yeter derecede açık sonuçlar eklemeksizin tekrarladığından, şüpheci bir filozof olarak etkili oluyordu. İkinci derecede Seneca ile Aristoteles'in, pek azı Latince'ye çevrilmiş olan eserleri gelmekteydi. Kilise öğretilerine karşı olmasa bile, hiç değilse bunların dışında kalan en yüksek meseleler üzerine düşünme yeteneğinin meydana gelmesi, hiç şüphesiz bu etkilerin meyvesi olmuştur.

Yukarıda görmüş olduğumuz gibi, XV. yüzyılla birlikte, klasik çağdan kalma eserler geniş ölçüde çoğalıyor ve yayılıyordu. En sonunda, elde bulunan Yunan filozoflarının eserleri de Latince'ye çevrilerek herkesin eline geçiyordu. Her şeyden önce dikkate değer bir

139 Purgat. XVI, 73. *Convito*'daki yıldızların etkisi teorisi, bununla karşılaştırılmalıdır. Pulci (*Morgante* XXV, kıta 150)'deki şeytan Astarotte, insan iradesinin özgürlüğüne ve Tanrı'nın adaletine tanıklık etmektedir.

nokta, bu edebiyatı en çok özendirenlerin, en titiz derecede dindarlığa, hatta zühd ve takvaya kendilerini vermiş kimseler olmasıdır. Bunlar arasında, Fra Ambrogio Camaldolese'den söz etmek doğru olmaz. Çünkü o, sadece kilise babalarının çevirisiyle uğraşmış ve ancak büyük Cosimo Medici'nin ısrarları üzerine, istemeye istemeye Diogenes Laertius'u Latince'ye çevirmiştir. Fakat Niccola Niccoli, Giannozzo Manetti, Donato Acciajuoli, Papa V. Nicolaus gibi çağdaşları, çok yönlü bir hümanizm ile, kutsal kitaplar hakkında gayet esaslı bilgileri ve derin bir sofuluğu kendilerinde toplamışlardı.[140] Vittorino da Feltre'de de böyle özelliklerin bulunduğuna yukarıda önemle işaret edilmişti. Aeneid'e ek olarak on üçüncü kitabı yazmış olan Maffeo Vegio, St. Augustinus ile annesi Monica'ya coşkun bir hayranlık besliyordu; bu durumun ona büyük bir etki yapmış olmamasına imkân yoktur. Floransa'da Platon Akademisi, bütün bu çalışmaların sonucu ve meyvesi olarak, klasik İlkçağ zihniyetiyle Hıristiyanlık görüşlerini birbiriyle uzlaştırmayı amaç ediniyordu. Bu, o dönemin hümanizminde dikkate değer bir vaha teşkil etmektedir.

Hümanizm genel olarak dinsizdi ve XV. yüzyılda araştırmaların genişlemesiyle, bu dinsizlik günden güne artıyordu. Bağlarını koparmış bireyselliğin ileri karakolları olarak yukarıda görmüş olduğumuz hümanistler, genellikle öyle bir karakter gösteriyorlardı ki, bunların bazen birtakım iddialarla ortaya çıkan dindarlıkları bile bizi hiç ilgilendirmeyebilir. Dine karşı kayıtsız kaldıkları ve Kilise aleyhine pervasızca söz söyledikleri zaman, kolayca ateist diye adlandırılabiliyorlardı. Fakat hiçbiri, herhangi bir şekilde felsefi temellere dayanan sistemli bir ateizm ortaya atmış[141] veya ortaya atma cesaretini gösterebilmiş değildir. Eğer bir ana fikir üzerinde kafa yormuşlarsa, bu, her şeyden önce bir çeşit yüzeysel akılcılık olabilir. Bu ise, uğraşmak zorunda kaldıkları eskilerin birbirine aykırı

140 Vespas. Fior., s. 26, 320, 626, 651; Murat., XX, Col. 532.
141 Pomponazzo hakkında bkz. özellikle Ritter, *Geschichte der Philosophie*, c. IX.

birçok düşüncesinden çıkarılan, bir de Kilise'ye ve doktrinlerine karşı besledikleri küçümseme duygusundan doğan gelişigüzel bir sonuçtan başka bir şey değildir. Galeottus Martius'u[142], eski bir öğrencisi olan Papa IV. Sixtus yetişip engizisyoncuların elinden kurtarmamış olsaydı, ateşte yakılma cezasına çarptırılmak durumuna kadar götüren de, bu çeşit bir düşünüşten başka bir şey değildi. Galeotto şöyle yazmıştı: "Doğru hareket eden ve içindeki doğuştan var olan yasalara uyarak davranan bir insan, hangi kavimden olursa olsun, cennete gider."

Bir örnek olmak üzere, büyük bir kitle içinden küçük bir insanın, Codrus Urceus'un[143] dinî durumunu ele alalım. Önce Forli hükümdarı Ordelaffo'nun özel öğretmenliğini yapan, sonra da uzun yıllar Bologna'da profesörlük görevini üstlenen C. Urceus, Kilise ve rahiplere karşı çok ağır bir dil kullanmıştır. Genel olarak anlatış tarzı son derece küstahçadır. Yerel hikâyelere ve latifelere sürekli olarak kendi şahsını karıştırmakta, fakat aynı zamanda, gerçek Tanrı-insan olan Mesih'ten de olumlu bir biçimde söz etmektedir. Bir defasında, paganizmin saçmalıklarını saydıktan sonra sözüne şöyle devam ediyor: "Bizim teologlarımız da kirlenmeden gebe kalma, *Deccal*, *sakrament*, alın yazısı ve bunlara benzer daha bazı sorunlar üzerine birbirleriyle tartışıyor ve çatışıyorlar; oysa bu sorunlar hakkında açıktan açığa konuşmaktansa susmak tercih edilmelidir." Günün birinde C. Urceus'un odası, kendisi evde olmadığı sırada, içindeki bütün yazma kitap ve eşyalarla birlikte yanmıştı. Sokakta bunu haber alınca bir Meryem Ana resminin önünde durdu ve ona şöyle seslendi: "Sana ne söylediğimi işit; ben deli değilim, bile bile konuşuyorum! Eğer bir gün ölüm saatinde seni yardıma çağırırsam, beni dinlemek ve kendi yakınlarının yanına götürmek zorunda değilsin; çünkü sonuna kadar Şeytan'la beraber yaşayaca-

142 P. Giovio, *Elogia*, s. 90.

143 Codri Urcei'nin *Opera*'sının baş tarafında, Bianchini tarafından kaleme alınan hayatı; bundan başka onun filoloji derslerinde, s. 65, 151, 272.

ğım!" Bu sözlerden sonra C. Urceus, altı ay boyunca bir oduncunun yanında gizli kalmayı uygun görmüştü. Bununla beraber, temelsiz inançlara o kadar inanıyordu ki, kehanet ve harikalar sürekli olarak onu korku içinde tutuyordu; yalnız, ruhun ölümsüzlüğüne hiçbir şekilde inanmıyordu. Bu meseleyi kendisinden soran dinleyicilerine şöyle cevap veriyordu: "Ölümden sonra insanın ruh ve aklının ne olduğunu kimse bilmez; öteki dünya hakkında bütün söylenenler, kocakarıları korkutmak için uydurulmuş birtakım araçlardan başka bir şey değildir." Fakat ölümüne sıra gelince hazırladığı vasiyetnamede, ruhunu veya aklını[144] her şeye gücü yeten Tanrı'ya emanet ediyor, gözyaşları döken öğrencilerine Tanrı korkusu beslemelerini, özellikle ruhun ölümsüzlüğüne ve öldükten sonra da bir hayatın var olacağına inanmalarını öğütlüyor ve son nefesinde dinî takdisleri büyük bir istekle kabul ediyordu. Aynı meslekten olup çok daha tanınmış adamların, önemli düşünceler beyan etmiş olsalar bile, gerçek hayatlarında daha istikrarlı kaldıklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur elimizde. Çoğu, iç dünyalarında, serbest düşünüşle içinde yetiştikleri Katoliklik inançlarının kırpıntıları arasında sallanıp durmuş olsalar gerektir; ama görünüşte, sırf tedbirli ve ölçülü davranmak adına Kilise'ye bağlı kalmışlardır.

Bu adamlardaki akılcılığın, yeni doğmakta olan tarihsel eleştiriyle bağdaştığı oranda, Kutsal Kitap'taki hikâyelerin, çekingen bir tarzda olsa da eleştirildiğine rastlanmaktadır. Papa II. Pius'a ait olduğu söylenen bir söz[145], sanki böyle eleştirilere yol açmak amacıyla söylenmiş gibi görünmektedir: "Hıristiyanlık, mucizelerle doğrulanmış olmasa bile, yalnız kendisindeki ahlâk kuralları dolayısıyla kabul edilmesi zorunlu bir din olurdu." Kutsal Kitap'taki mucizelerin keyfe göre değiştirilmesiyle uydurulan masallarla şüphesiz hiç

144 "Animum meum seu animam." Filoloji böyle bir ayırım yaparak, teolojiyi güç duruma sokmaktan hoşlanırdı.
145 Platina, *Vitae Pontiff.*, s. 311: "Christianam fidem, si miraculis non esset approbata, honestate sua recipi debuisse."

çekinmeden alay ediliyordu[146] ve bu, halkın dinî duygularını etkilemekten geri kalmıyordu. Yahudiliğe eğilim gösteren imansızların sözü edildiği zaman, her şeyden önce Mesih'in Tanrılığını inkâr etmenin söz konusu olduğu düşünülmelidir. 1500 sıralarında Bologna'da yakılmış olan Giorgio da Novara'ya da, herhalde böyle bir suç yüklenmiş olsa gerektir.[147] Fakat aynı tarihlerde (1497) yine Bologna'da, bir Dominiken engizisyoncusu, önemli kişiler tarafından himaye gören Doktor Gabrielle da Salo'yu, pişmanlık duyduğunu açıkça söyletmekle yetinerek serbest bırakmak zorunda kalmıştır.[148] Bu doktor, İsa'nın Tanrı olmadığını, fakat Yusuf ile Meryem'in herkesçe yapılan biçimde bir araya gelmelerinden doğmuş bir çocuk olduğunu, hileciliğiyle dünyayı felakete götürdüğünü, işlediği cinayetler yüzünden çarmıha gerilerek öldürüldüğünü, dininin de çok geçmeden ortadan kalkacağını, takdis edilmiş ekmekte onun gerçek vücudunun bulunmadığını, mucizelerinin ilahi bir kuvvetle değil, gökteki cisimlerin etkisiyle meydana geldiğini her zaman tekrarlar dururdu. Bütün bunlara rağmen Doktor Gabrielle da Salo, engizisyoncunun elinden kurtulabiliyordu. Mucizelerin Tanrı'nın gücüyle değil, gökteki cisimlerin etkisiyle meydana geldiği ifadesi, o dönem için son derece karakteristiktir; iman kaybolmuştur, fakat büyünün varlığına hâlâ inanılmaktadır.[149]

Hümanistler, dünyanın yönetilişi bakımından, her tarafta hüküm süren yumruk gücü ve kötü yönetim altında meydana gelen

146 Özellikle vaiz rahiplerin, bu gibi şeyleri kürsüde akıllarına getirip uydurdukları hallerde, onlarla alay edilirdi; bundan başka, öteden beri kabul edilmiş olan mucizelere karşı itirazlar da eksik değildi. Firenzuola (*Opere*, II, s. 208, Nov. 10), sinsi sinsi çevirdikleri binbir dolapla elde ettikleri paralarla kiliselerine bir şapel eklemek isteyen Novara Fransiskenlerini alaya almaktadır: "Dove fusse dipinta quella bella storia, quando St. Francesco predicava agli ucceli nel deserto; e quando ei fece la santa zuppa, e che l'agnolo Gabriello gli porto i zoccoli" (O güzel hikâyenin, St. Francesco'nun kuşlara vaazı, kutsal çorbayı yapması, Cebrail'in kendisine nalınları getirmesi gibi sahneleri resmedilmiş olmalıydı).

147 Onun hakkında bilgi için bkz. B. Mantuanus, *De Patientia*. L. III, c. 13.

148 Bursellis, *Ann. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 915.

149 Bu küfürlerin bazen ne kadar aşırı bir dereceye vardığı, Gieseler tarafından, *Kirchengeschichte*, II, s. 154'teki notta canlı birkaç örnekle gösterilmiştir.

olayları, bir dereceye kadar kayıtsızlık ve tevekkülle kabul etmenin ötesine çok nadir olarak geçmişlerdir. Bu ruh durumu sebebiyle, "Kadere Dair" veya buna benzer adlarla birçok kitap kaleme alınmıştır. Hümanistler, çoğu kez sadece talih çarkının dönmekte olduğunu, dünya işlerinin, özellikle siyaset işlerinin durmadan değiştiğini tespit etmektedirler. İlahi takdirden, anlaşıldığına göre sadece yavan bir kadercilikten, etkenleri ve etkileri anlamaktan vazgeçmiş görünmekten veya faydasız sızlanmalardan, utandıkları için söz etmektedirler. Gioviano Pontano, *Fortuna* adı verilen esrarengiz şeyin içyüzünü, çoğunu doğrudan doğruya edindiği deneyimlerle açıklarken büyük bir ustalık gösteriyor.[150] Aynı konuyu Aeneas Sylvius, daha çok mizah tarzında, gördüğü bir düş biçimine sokarak işlemiştir.[151] Buna karşılık Poggio, ihtiyarlığında kaleme aldığı bir yazıda, dünyayı bir ıstırap ve gözyaşı vadisi olarak tasvir etmeye ve ayrı ayrı sosyal sınıfların mutluluğunu mümkün olduğu kadar aşağı göstermeye çalışmaktadır.[152] Bu tür bir anlatım, sonradan da genel olarak yazarlarca benimsenmiştir. Sivrilmiş kişilerden birçoğu, hayatlarındaki mutluluk ve mutsuzlukların borç ve alacak haneleri üzerinde araştırmalar yapmışlar ve genel olarak aleyhte sonuçlara varmışlardır. 1510 tarihine doğru göründüğü kadarıyla, İtalya'nın ve İtalyanların kaderi, Tristan Caracciolo tarafından, son derece ağırbaşlı bir tarzda, nerdeyse bir ağıt edasıyla tasvir edilmiştir.[153] Daha sonra da Pierio Valeriano, genel olarak benimsenmiş olan bu ana duyguyu bizzat hümanistlere özgü bir şekilde uygulayarak meşhur eserini yazmıştır. Bu konular arasında mesela Papa X. Leo'nun kaderi gibi bazıları, gerçekten özel bir ilgi uyandıracak nitelik göstermektedir. Onun hakkında siyasi bakımdan söylenebile-

150 G. Pontano, *De Fortuna*, I, 192-921. Tanrı'yı ispat tarzı: II, s. 286.
151 Aeneas Sylvius, *Opera*, s. 611.
152 Poggius, *De Miseriis Humanae Conditionis*.
153 Caracciolo, *De Varietate Fortunae*: Murat., XXII. Bu yazı, aynı türden eserler bakımından çok zengin olan bu devirde, en çok okunmaya değer olanlardan biridir.

cek bütün olumlu şeyler, Francesco Vettori tarafından son derece büyük bir ustalıkla özetlenmiştir. X. Leo'nun zevk ve safa içinde geçen hayatının tablosu ise, Paolo Giovio tarafından, bir de adı bilinmiyen bir biyografi yazarının kaleminden verilmiştir.[154] Biraz önce adı geçen Pierio Valeriano da, papanın mutluluğunu gölgeleyen şeyleri, acımasız gerçekler halinde ortaya koymuştur.

Öte yandan, bazen birinin, Latince yazıtlar içinde açıktan açığa talihiyle övünmesi, bizi neredeyse ürpertmektedir. Böylece, Bologna hükümdarı II. Giovanni Bentivoglio, sarayına yeni eklettiği kuledeki bir taşa, talihiyle iyi huylarının, istenmesi akla gelebilecek ne varsa hepsini kendisine bol bol sağladığını, oyma yazıt olarak koydurmuş ve bunu kovulmasından birkaç yıl önce yapmıştır.[155] Eskiler bu anlamda konuştukları zaman, hiç değilse Tanrıların kıskanacakları kaygısını duyarlardı. İtalya'da ilk kez *Fortuna* ile övünen kişiler, belki de Condettiere'ler olmuşlardır.

Fakat yeniden keşfedilmiş olan klasik İlkçağ kültürü, din üzerinde en kuvvetli etkisini, herhangi bir felsefe sistemi, eskilerin herhangi bir inancı ya da bir fikriyle değil, her şeye hükmeden genel bir kanaat ile yapmıştır. Klasik İlkçağ insanları ve bir dereceye kadar da kurumları, Ortaçağ'dakilere tercih ediliyor, her bakımdan onlara benzemeye çalışılıyor ve bu sırada din ayrılığıyla hiç ilgilenilmiyordu. Tarihsel görkeme duyulan hayranlık, her şeyi kendi içine çekiyordu.

Filologlarda ise bazı özel çılgınlıklar görülüyordu ve bu sayede dünyanın gözlerini kendi üzerlerine çekiyorlardı. Papa II. Paul'un,

154 *Leonis X Vita Anonyma*: Roscoe, ed. Bossi, XII, s. 153.

155 Bursellis, *Ann. Bonon.*: Murat., XXII, Col. 909: "Monimentum hoc conditum a Joanne Bentivolo secundo Patriae rectore, cui virtus et fortuna cuncta quae optari possunt affatim praestiterunt" (Bu anıt, vatanın yöneticisi, erdem ve talihin, bir insan tarafından arzu edilebilecek her şeyi kendisine bağışlamış olduğu Giovanni Bentivoglio tarafından kurulmuştur). Bu yazıt dışarıda ve görünür bir yere mi konmuştu, yoksa daha önce sözü edilen başka bir yazıt gibi, bir temel taşında mı gizliydi? Bu mesele açık olarak belli değildir. Eğer temelde yer almışsa, yeni bir fikir görüyoruz: Talih, belki de yalnızca kronistin görmüş olduğu bu yazıtla, sihirli bir şekilde binaya bağlanacaktı.

kendi kitabını kıskananlarla bunların arkadaşlarını, kâfirlikleri yüzünden hesaba çekmekte ne derece haklı olduğu meselesi şüpheli kalmaktadır; çünkü başlıca kurbanı olup biyografisini yazan Platina, papayı, bu işi yaparken başka şeyler yüzünden öç alma duygusuyla sürüklenen bir insan ve özellikle komik bir figür olarak ortaya çıkarmakta büyük bir ustalık göstermiştir. İmansızlık, paganizm[156], ruhun ölümsüzlüğünü inkâr vb. suçlar, ancak vatan hainliği davalarından bir sonuç çıkmadığı hallerde tutuklulara yükletilmektedir. Eğer kendisi hakkında verilen bilgiler doğruysa, Papa II. Paul de, entelektüel sorunlar hakkında hüküm verebilecek güçte bir adam değildi. Latince'yi az bilirdi ve ruhani meclislerle diplomasi müzakerelerinde İtalyanca konuşurdu. Çocuklarına okuyup yazmanın ötesinde öğrenim yaptırmamaları için Romalılara uyarılarda bulunan, yine odur. Rahiplere özgü bu dar görüşlülük, bize Savonarola'yı hatırlatmaktadır. Şu kadarı var ki, insanların kültürel kazanımlarla dine düşman olmalarında, Papa Paul ile benzerlerinin büyük payları vardır denebilir. Bununla beraber, yakınında bulunan kişilerdeki paganizm eğilimi yüzünden papanın gerçek bir kaygı duyduğuna şüphe edilemez. Gerçekten de hümanistler, pervasız bir pagan olan Sigismondo Malatesta'nın sarayında nelere yeltenmemişlerdi ki? Kuşkusuz çoğu sabit bir karakterden yoksun olan bu adamlar, ancak çevrelerindekilerin izin verdiği oranda ileri gidebilirlerdi ve nerede Hıristiyanlığa temas etseler, bu dini paganizme çekerlerdi. Örnek olmak üzere, Gioviano Pontano'nun Hıristiyanlığa paganizmi karıştırmakta ne kadar ileri gittiğini görmek gerekir. O, bir azizden yalnız "Divus" diye değil, fakat "Deus" diye söz etmektedir; melekleri İlkçağ'ın demonlarıyla aşağı yukarı bir tutmaktadır[157]; ruhun ölümsüzüğü hakkındaki görüşü, gölgeler ülkesini hatırlatmaktadır. Bu anlayış bazen çok garip bir biçimde kendini

156 "Quod nimium gentilitatis amatores essemus" (Pagan dininin fazla âşığıyız diye).
157 Plastik sanatlarda hiç olmazsa meleklerle "putti" arasında bir ayırım yapılmakta ve bütün ciddi amaçlar için birincisinden faydalanılmaktadır. *Annal. Estens.*: Murat., XX. Col. 468'de Amorin veya Putto, gayet basit olarak "instar Cupidinis angelus" (Cupido gibi bir melek) denmektedir.

göstermektedir: Siena, 1526 tarihinde sürgünler partisi tarafından saldırıya uğradığı zaman[158], bu hikâyeyi bize bizzat anlatan değerli başrahip Tizio, 22 Temmuz'da yatağından kalktı; Macrobius'un[159] üçüncü kitabında yazılı olanları hatırına getirdi, ibadet etti ve sonra aynı yazarın Tanrı'ya kulluk formülünü düşmanlara karşı okudu; ancak bunu yaparken *Tellus mater teque Jupiter obtestor* (Ey Toprak Ana ve Jupiter, seni tanık olarak çağırıyorum!) yerine *Tellus teque Christe Deus obtestor* (Ey toprak ve Tanrı İsa, seni tanık olarak çağırıyorum!) dedi. İki gün daha arka arkaya aynı şeyi tekrarlamasından sonra düşmanlar çekilip gittiler. Bu gibi şeyler, bir yandan anlamsız bir üslup ve moda işi gibi, öte yandan ise bir dinden ayrılma hareketi gibi gözükmektedir.

Bununla beraber klasik İlkçağ kültürünün, hem de dogmatik olmak üzere, çok tehlikeli bir etkisi daha görülmüştür ki, bu da kendi tarzındaki temelsiz inançları Rönesans'a aktarmış olmasıdır. Temelsiz inançlar, tek tük olarak, Ortaçağ boyunca da varlığını koruyarak yaşayabilmişti. Bu nedenle, yeniden dirilmeleri çok daha kolay olmuştur. Bu konuda muhayyilenin de büyük bir rol oynadığı şüphe götürmez. İtalyanların araştırıcı ruh ve anlayışını bir dereceye kadar gemleyebilen kuvvet, ancak bu muhayyile olmuştur.

Yukarıda söylemiş olduğumuz gibi, dünyanın Tanrı tarafından yönetildiği inancı, İtalyanların bir kısmında, her yerde haksızlık ve sefaletin hüküm sürmesi yüzünden sarsılmıştı. Dante ve daha başka bazı kişilerse, dünya hayatını rastlantılara ve bunun ıstıraplarına feda etmişlerdi; buna karşın kuvvetli bir iman besliyorlardı ve bunun nedeni, insanı ahirette yüce bir hayatın beklediği inancını korumalarıdır. Ölümsüzlüğe inancın sarsılmaya başladığı anda kadercilik ağır basmaktadır; ya da kadercilik ağır basınca, ölümsüzlüğe inancın sarsılması kendini göstermektedir.

Açılan gedikten, ilk önce klasik İlkçağ astrolojisi ve aynı şekilde

158 Della Valle, *Lettere Sanesi*, III, 18.

159 Macrobius, *Saturnalia*, III, 9. Hiç şüphe yok ki başrahip, bu eserde tarif edilen yüz ve göz işaretlerini, bütün tavır ve hareketleri de yapmıştır.

Arap astrolojisi girmiştir. Yıldızların birbirlerine göre durumlarından ve burçların işaretlerinden gelecekteki olaylar ve tüm hayatın akışı çıkarılmakta ve bu yoldan yürünerek en önemli kararlar verilmektedir. Çoğu durumda, yıldızların işaretine bakılarak girişilen eylemler, aslında böyle bir yoldan gidilmeksizin yapılacak eylemlerden daha az derecede ahlâka aykırı olmayabilir. Fakat kararların genellikle vicdan ve şeref'ten fedakârlık yapma pahasına verilmiş olması gerekir. Bütün kültür ve aydınlanmanın, uzun zaman, bu kuruntu karşısında nasıl aciz kaldığı, son derece ibretle görülmeye değer bir gerçektir. Bu aczin sebebi, aynı kuruntunun, kuvvetli bir muhayyilede, geleceği önceden bilme ve belirleme arzusunda sağlam bir destek bulması ve bir de klasik İlkçağ tarafından doğrulanması gerçeğidir.

XIII. yüzyıl başlarında astroloji, İtalyan hayatında birdenbire ön safa geçmiştir. İmparator II. Friedrich, müneccimi Theodoros'u daima beraberinde gezdirmektedir. Ezzelino da Romano[160] ise dolgun ücretle birçok astrolog tutmuştur; bunlar arasında meşhur Guido Bonatto ile Uzun Sakallı Arap, Bağdatlı Paul gibi adamlar bulunmaktadır. Girişeceği bütün önemli işler için, bu müneccimler gün ve saat belirlemek zorundaydılar. İcra ettiği sayısız zulümde herhalde onların kehanetlerinin payı az olmasa gerektir. O zamandan beri hiç kimse, yıldızlara baktırmaktan çekinmemektedir. Yalnız hükümdarlar değil, serbest kentler de düzenli olarak astrologlar tutmaktadır.[161] XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar, üniversitelerde bile bu kuruntu bilimi için, hatta asıl astronomlarla yan yana olmak üzere, özel profesörler bulundurulmaktadır.[162] Papaların çoğu yıldızların işaretleriyle her şeyin belirlenebileceğini açıktan

160 Monachus Paduanus., L. II; Urstisius, Scriptores, I, s. 598, 599, 602, 607. Son Visconti hükümdarının böyle birçok adamı vardı. Krş. Decembrio: Murat., XX, Col. 1017.
161 Mesela Floransa şehri; adı geçen Bonatto, burada bir süre bu konumdaydı. Krş. M. Villani, XI, 3; anlaşıldığına göre burada bir şehir müneccimi kastedilmektedir.
162 Libri, *Histoire des Sciences Mathématiques*, II, 52, 193. Bologna'da bu profesörlük, daha 1125 tarihinde mevcuttur. Krş. Pavia'daki profesörleri gösteren liste: Corio, fol. 290. X. Leo zamanında Sapienza profesörlüğü hakkında bkz. Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, V, s. 283.

açığa kabul ediyorlardı.[163] Bunlar arasında II. Paul, şerefli bir istisna teşkil etmektedir.[164] Aynı şekilde bu papa, rüya tabirini, kehanet ve büyüyü de küçümseyen bir anlayıştaydı. Fakat X. Leo bile, anlaşıldığına göre papalık devrinin bir bakıma şöhretini astrolojinin gelişmesinde görüyordu.[165] III. Paul ise müneccimlerine en uygun saati tayin ettirmeksizin hiçbir ruhani meclis toplamamıştır.[166]

Yüksek meziyetlere sahip kişilerin, hareketlerini yıldızların durumlarına göre tayin etmekte belli bir ölçüyü aşmadığı ve bu hususta din ile vicdan tarafından çizilmiş bir sınır tanıdıkları kabul edilebilir. Gerçekte, dindar ve sivrilmiş kimseler, yalnız bu kuruntuya katılmakla kalmamışlar, temsilcileri olarak da ortaya çıkmışlardır. Floransalı Maestro Pagolo böylelerinden biridir.[167] Romalı Firmicus Maternus'ta[168] sezilen bir arzu, yani astrologları iyi ahlâk örnekleri haline getirme arzusu, neredeyse Pagolo'da da görülmektedir. O, bir zahit hayatı sürüyordu; hemen hemen hiçbir şey yemiyor, dünya malını küçümsüyor ve yalnız kitap topluyordu; bilgin ve doktor olarak sanatını yalnız dostları üzerinde uyguluyor, fakat bu yardımı için günah çıkartmalarını şart koşuyordu; Angeli manastırında Fra Ambrogio Camalclolese'nin çevresinde toplanan dar fakat ünlü meclisteki konuşmalara devam ederdi; bundan başka, özellikle son yıllarında, yaşlı Cosimo ile de sık sık görüşürdü. Zira Cosimo da astrolojiye önem verir, belli ve büyük bir ihtimalle ikinci derecede kalan işler için olmakla beraber, bundan faydalanırdı. Bunların dışında Pagolo, yalnız en yakın dostlarına yıldızlardan ha-

163 1260 tarihinde Papa IV. Alexandr, bir kardinal ve utangaç bir astrolog olan Bianco'yu, bazı siyasi kehanetleri açığa vurmaya zorlamıştır. G. Villani, VI, 81.

164 ***De Dictis et Factis Alphonsi***, Opera, s. 493. H. Pius bunu, "pulchrius quam utile" (faydalı olmaktan çok, güzel) bulmaktadır. Platina, ***Vitae Pontiff.***, s. 310. IV. Sixtus hakkında bkz. Jac. Volateran: Murat., XXIII, Col. 173, 186.

165 P. Valeriano, ***De Infelic. Literat.***, Leo'nun zayiçesi üzerine kitap yazan ve böylece papanın birçok sırrını keşfeden Fran. Priuli'den söz etmesi münasebetiyle.

166 Ranke, ***Paepste***, I, s. 247.

167 Vespas. Fior., s. 660. Aynı eser, s. 121'de, Federigo da Montefeltro'nun saray matematikçisi ve astrologu olarak başka bir Pagolo'nun adı geçmektedir. Bu kişinin bir Alman olması dikkate değer bir noktadır.

168 Firmicus Maternus, ***Mathesecos Libri VIII***, ikinci kitabın sonunda.

ber verirdi. Fakat böyle bir düzenli ahlâk sahibi olmasa da, bir müneccim, herkes tarafından sayılan ve her yerde kendini gösterebilen bir insan olabilirdi. İtalya'da böyle kişiler, Avrupa'nın öteki ülkeleriyle kıyaslanacak olursa daha çok sayıdaydı. Öteki Avrupa ülkelerinde bu gibiler yalnız büyük saraylarda, o da her zaman değil, ancak bazı hallerde görülebilirdi. İtalya'da herhangi bir şekilde büyük bir konak sahibi olan herkes, bu konudaki isteğin yeter derecede şiddetlenip her tarafa hakim olmasından beri, bir astrolog tutardı. Şüphesiz bu astrologlar bazen açlığa katlanmak zorunda kalırlardı.[169] Üstelik, bu bilim üzerine yazılan eserlerin, kitap basma sanatı keşfedilmeden önce dört yana yayılmış olması dolayısıyla, geniş çevrelerde şiddetli bir heves uyanmıştı ve bu hevese kapılanlar, astroloji ustalarına elden geldiği kadar yaklaşıyorlardı. Astrologların en kötü tabakasını, yalnız sihirbazlık sanatlarına bir yardımcı olarak veya bu sanatlarını maskelemek için yıldızlardan yararlanan kimseler oluşturuyordu.

O zamanki İtalyan hayatı için astroloji, böyle bir yanı olmasa da, hazin bir evre teşkil eder. Bütün o yüksek yetenekli, çok yanlı, orijinal karakterli insanlar, geleceği anlamak ve belirlemek yolunda duydukları şiddetli arzu tarafından, o kuvvetli bireysel iradeleri ve kararları birdenbire al aşağı edilirse, nasıl bir manzara sergilerler! Bazen yıldızlar elverişsiz işaretler gösterdiği zaman, kendilerini toparlar, bağımsız bir biçimde hareket ederler ve üstelik, *Vir sapiens dominabitur astris*[170] (Akıllı insan yıldızlara hükmeder) sözünü söylerler. Fakat çok geçmeden yine eski kuruntuya kapılırlar.

İlkin, ileri gelen ailelerde bütün çocukların zayiçelerine bakılırdı. Bazen bu yüzden, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan herhangi bir olay, alın yazısıymış gibi boş yere beklenir durur ve hayatın

169 Bandello, III, Nov. 60'da, Milano'da Alessandro Bentivoglio'nun müneccimi, bütün maiyetin önünde zavallı bir aciz olduğunu itiraf eder.

170 Lodovico Moro, böyle bir karar anında, şimdi Chur katedralinde bulunan haçı bu yazıtla yaptırmıştı. IV. Sixtus, bu sözün doğru olup olmadığını denemek istediğini söylemişti.

büyük bir kısmı böyle bir ruh durumuyla geçerdi.[171] Büyük adamların verecekleri her önemli kararda, özellikle başlama saatini belirlemek için yıldızlara başvurulmaktadır. Hükümdarların seyahatleri, yabancı elçilerin kabulü[172], büyük binaların temellerinin atılması, hep yıldızların vereceği işaretlere bağlıdır. Yukarıda adı geçen Guido Bonatto'nun hayatında buna dair gayet canlı bir örnek görüyoruz. Aslında Guido Bonatto, gerek faaliyeti ve gerekse sistematik büyük eseri[173] dolayısıyla, XIII. yüzyılda astrolojinin yeniden kurucusu denmeye layık biridir. O, Forli'de Guelf ve Ghibellin partileri arasındaki kavgalara bir son vermek amacıyla, kentin surlarını yeniden inşa etmeye ahaliyi ikna etti. İki partiyi temsil eden iki adam aynı anda temele taş koydukları takdirde, bundan böyle dünyanın sonuna kadar Forli'de parti ayrılığı olmayacaktı. Gerçekten de biri Guelf ve ötekisi Ghibellin partisinden olmak üzere iki adam bu iş için seçildi. Kararlaştırılan zaman yaklaşınca her ikisi de ellerinde birer taş olduğu halde geldiler. İşçiler, inşaat araçlarıyla orada bekliyorlardı. Nihayet Bonatto işaret verdi. Bunun üzerine, Ghibellin partisini temsil eden adam elindeki taşı kazılmış temele attı. Fakat Guelf partisinin temsilcisi önce duraksadı ve sonra da elindeki taşı temele koymayı tamamen reddetti; çünkü Bonatto'nun kendisi Ghibellin'lerden sayılıyordu ve Guelf'lere karşı esrarengiz bir hile yapabilirdi. Bunun üzerine astrolog ona şöyle hitap etti: "Seni

171 Piero Capponi'nin bizzat astrolog olan babası, zayiçesinde görülen tehlikeli baş yarasından sakındırmak için oğlunu ticaret hayatına atmıştı, ***Vita di P. Capponi***: Arch. Stor. IV, II, 15. Hem doktor hem de astrolog olan Spoletolu Pierleoni, günün birinde suda boğulacağına inanıyordu. Bu yüzden sudan kaçınıyor, Padua ve Veneclik'te kendisine teklif edilen parlak mevkileri reddediyordu: P. Giovio, ***Elogia***.

172 Lodovico Moro'nun hayatından örnekler için bkz. Senarega: Murat., XXIV, Col. 518, 524; Benedictus, Eccard II, Col. 1623. Bununla beraber babası Büyük Francesco Sforza, astrologları küçümsemekteydi; dedesi Giacomo ise hiç değilse astrologların uyarılarına göre hareket etmemişti: Corio, fol. 321, 413.

173 Bu eser birçok defa basılmıştır, fakat şahsen göremedim. Burada söylenenler, ***Annal. Forolivienses***: Murat., XXII, Col. 233'ten alınmıştır. Leon Battista Alberti, temel atma törenine fikrî bir nitelik vermeye çalışmaktadır: ***Opere Volgari***, IV, s. 314 (veya ***De Re Aedific.***, L. I).

ve Guelf partisini, güvenmez alçaklığınızla birlikte Allah kahretsin! Kentimiz üzerinde yıldızların böyle elverişli bir durumu, daha 500 yıl görülemeyecektir!" Gerçekten de Tanrı, çok geçmeden Forli'de Guelf'leri mahvetti; fakat 1480'e doğru bir kronik şöyle yazıyordu: "Guelf'lerle Ghibellin'ler burada tam bir barış halindedirler ve partilerinin adları bile artık duyulmamaktadır."[174]

Yıldızların durumlarına bağlanan işlerin en önemlisi, savaş zamanlarındaki kararlardı. Aynı Bonatto, Ghibellin partisinin büyük başkanı Guido da Montefeltro'ya, harekete geçmek için eşref saati yıldızlara bakarak vermek yoluyla, birçok zafer kazandırmıştır. Montefeltro, müneccimi yanından ayrıldıktan sonra[175] tiranlığını koruma cesaretini büsbütün kaybetti ve bir Minorit manastırına sığındı; daha uzun yıllar bir rahip olarak burada yaşadıktan sonra öldü. 1362'de Pisa'ya karşı yaptıkları savaşta Floransalılar, sefere çıkacakları eşref saati müneccimlerine tayin ettiriyorlardı.[176] Birdenbire kentin içinde dolambaçlı bir yoldan geçme emrini aldıklarından, neredeyse geç kalıyorlardı. Daha önceki seferlerde Via di Borgo St. Apostolo'dan geçilerek gidilmiş ve savaşta başarı kazanılmıştı. Fakat burada güneşe karşı gerilmiş olan tenteler indirilmediğinden, altlarından geçerken sancakları eğmek zorunda kalınmıştı; buysa iyiye alâmet değildi. Esasen astrolojiyi savaştan ayrı bir şey olarak tutmak, sırf Condottiere'lerden çoğunun buna bağlı olmaları sebebiyle bile, mümkün değildi. Jacopo Caldora, ağır hastalığa tutulduğu zamanlarda da neşesini yitirmezdi. Çünkü mutlaka savaşta öleceğini astrolojiden öğrenmişti; gerçekten de öyle olmuş-

174 Floransa'nın ikinci (G. Villani III, 1. Büyük Karl zamanında) ve Veriedik'in ilk defa kuruluşlarındaki zayiçelerde, belki de eski bir gelenekle Ortaçağ şiiri yan yana gelmektedir.

175 *Annal. Forolivicns*, I; F. Villani, *Vite*; Macchiavelli, *Stor. Fior.*, L. I. Yıldızların, zaferler vaat eden durumu yaklaştığı zaman, Bonatto, elinde usturlap ve kitap olduğu halde Piazza'daki San Mercule kilisesinin kulesine çıkar ve o an gelir gelmez büyük çanı çaldırırdı. Bununla beraber, bazen aldandığı ve Montefeltro'nın akıbetini ve kendi ölümünü önceden anlayamadığı itiraf edilir. Kendisi, Paris'ten ve bir süre ders verdiği İtalyan üniversitelerinden Forli'ye dönmek üzere yoldayken, haydutlar tarafından öldürülmüştür.

176 M. Villani XI, 3.

tur.[177] Bartolommeo Alviano, tıpkı komutanlığa gelmesi gibi, kafasındaki yaraların da yıldızların kararıyla açıldığına inanıyordu.[178] Niccolo Orsini-Pitigliano, Venedik'le sözleşmesini imzalamak için eşref saati belirlemesini, fizikçi ve astrolog Benedetto'dan rica etmektedir.[179] 1 Haziran 1498'de Floransalılar, yeni Condottiere'leri Paolo Vitelli'ye törenle unvan verirken sundukları komutanlık âsâsını, Vitelli'nin kendi isteği üzerine, astrolojiyle ilgili resimlerle süslüyorlardı.[180]

Önemli siyasi olaylarda acaba önceden mi yıldızlara bakılırdı, yoksa astrologlar merak dolayısıyla sonradan mı bunu yapardı? Bu mesele her zaman için açıkça anlaşılamamaktadır. Ciangaleazzo Visconti, ustalıkla hazırlanmış bir düzenle, amcası Bernardo ve ailesini tutukladığı zaman (1385), Jupiter, Saturn ve Mars gezegenleri, çağdaş bir yazarın ifadesine göre, ikizler burcunda bulunuyordu.[181] Fakat kararın uygulanmasını bu durumun tayin edip etmediği bildirilmemektedir. Astrologları, yıldızların hareketlerinden çok siyasi görüş ve hesapların sevk ve idare ettiği durumlar, herhalde nadir olmasa gerektir.[182]

Bütün Geç Ortaçağ boyunca Paris ve Toledo'dan çıkarak yayılan veba, savaş, deprem, sel gibi olaylara dair astrolojik kehanetler, Avrupa ülkelerini korkuya düşürüyordu. İtalya da bu hususta onlardan geri kalmış değildir. Yabancılara İtalya'nın kapılarını sonsuza

177 G. Pontano, *De Fortitudine*, L. I.

178 P. Giovio, *Elogia*, Vita Livianus.

179 Bunu bizzat kendisi anlatmaktadır. Benedictus: Eccard, II, Col. 1617.

180 Jac. Nardi, *Vita d'Ant. Giacomini*, s. 65'teki ifade, herhalde bu şekilde anlaşılmalıdır. Elbise ve eşyalarda bu gibi resimlere sık sık rastlanmaktadır. Ferrara'da Lucrezia Borgia'yı karşılamaya çıkıldığı zaman, Urbino düşesinin katırı üstüne altın işlemeli astrolojik resimlerle süslü siyah kadifeden bir örtü konmuştu: Arch. Stor., append, II. s. 305.

181 Azario: Corio, fol. 258.

182 Böyle bir düşünce, Osmanlı padişahı I. Bayezit'ın müneccimiinde bile umulabilir. Bu Türk müneccim, Niğbolu meydan savaşından sonra padişaha, Burgundia Dukası Jean'ın fidye karşılığı serbest bırakılmasına izin vermesini tavsiye etmiştir: "Onun yüzünden daha pek çok Hıristiyan kanı akacak." Fransa'daki iç savaşın ne şekilde gelişeceğini önceden görmek, o kadar güç bir iş değildi: *Magnum Chronicum Belgicum*, s. 358; Juvenal des Ursins, 1396 yılına dair.

kadar açan 1494 felaket yılından az önce, inkâr edilemeyecek şekilde uğursuz kehanetlerde bulunulmuştu.[183] Ancak bu gibi kehanetlerin, çok daha önceden, herhangi bir yıl için söylenip söylenmediğini bilmiyoruz.

Fakat bu düşünce tarzı, klasik İlkçağa özgü sonuçlarıyla birlikte, bütün şiddet ve yapışkanlığıyla hiç beklenmedik bölgelere kadar yayılıyordu. Bireyin bütün dış ve iç hayatı doğuştan belirlenmiş olduğuna göre, kavimler ve dinler gibi, büyük fikrî ve tarihî topluluklar da aynı yasaya bağlı bulunuyorlardı; ve madem bu büyük şeyleri belirleyen yıldızların durumu değişiyordu, o halde bu şeylerin kendileri de sabit olamazlardı. Her dinin kendine özgü bir "Büyük Gün"ünün mevcut olduğu fikri, İtalyan kültürüne ilk önce bu astrolojik inançla ve Yahudi ve Arap kaynaklarından gelerek girmiştir. Deniliyordu ki, Jupiter'in Saturn ile birleşmesinden İbranî dini, Mars ile birleşmesinden Kalde dini, Güneş ile birleşmesinden Mısır dini, Venüs ile birleşmesinden İslam dini, Merih ile birleşmesinden Hıristiyan dini doğmuştur; günün birinde ay ile birleştiği zaman da bir Deccal dini meydana gelecektir.[184] Cecco d'Ascoli, küfre sapan bir yol tutarak, İsa'nın doğumu anında yıldızların durumunu hesaplamış ve çarmıhta ölümünü bundan çıkarmıştı. Bu yüzden de, 1327'de Floransa'da ateşte yakılarak ölmek zorunda bırakılmıştır.[185] Bu çeşit öğretiler, sonraki sonuçları bakımından, insanda mevcut duyularüstü bütün kavramları kararlacak tohumu beraberlerinde taşıyorlardı.

Fakat aydın İtalyan dehasının bütün bu kuruntulara karşı giriştiği savaş, son derece takdir edilmeye değer. Gerçi Padua'daki Salo-

183 Benedictus: Eccard, II, Col, 1579. 1493'te Kral Ferrante için deniliyor ki: "O, tacını kaybedecektir, 'sine cruore, sed sola fama' (kan dökmeden, fakat yalnız açlıkla)". Gerçekten de böyle olmuştur.

184 B. Mantuanus, *De Patientia*, L. III, c. 12.

185 G. Villani, X, 39, 40. Daha başka birçok şey ve bunlar arasında meslektaşlık kıskançlığı da rol oynamaktadır. Bonatto da buna benzer şeyler öğretmiş ve mesela Aziz Francesco'daki Tanrı sevgisi hakikasını, Merih'in etkisiyle açıklamıştır. Krş. Pico Mirandola, *Disputationes Adversus Astrologiam Divinatricem*, II, 5.

ne'de ve yine Borso'nun Ferrara'daki yazlık sarayında (Schifanoja) yapılan freskolarla, astroloji anıtsal bir biçimde yüceltiliyordu;[186] büyük Beroaldus çapında bir insan da astrolojiyi utanmazca övmüştü.[187] Fakat bütün bunların yanında, gaflete düşmeyen ve düşünen insanlardan yükselen şiddetli protesto seslerini daima duymaktayız. Bu hususta da zemini klasik İlkçağ hazırlamıştı. Bununla beraber, onları seslerini yükseltmeye dürten etken eskiler değil fakat kendi sağ duyları ve gözlemleridir. Petrarca, kişisel ilişkilerinden tanıdığı astrologlarla acı acı alay etmekte ve onların yalanlar sistemini gayet açık bir şekilde görmektedir.[188] Böylece küçük hikâye tarzı, *Cento Novelle Antiche* (Yüz Eski Hikâye)'nin ortaya çıktığı günden beri, hemen hemen her zaman astrologlara karşı düşmanca bir tavır takınmıştır.[189] Floransalı kronikler, tarihsel geleneklerin bir parçası olarak kaydetmek zorunda kalmalarına rağmen, astroloji kuruntusuna karşı büyük bir cesaretle kendilerini korumuşlardır. Giovanni Villani, bir çok defa şunları tekrarlamaktadır: "Hangi burçta olursa olsun hiçbir yıldız, ne insanın serbest iradesine ve ne de Tanrı'nın kararına hükmedebilir."[190] Matteo Villani diyor ki: "Astroloji, Floransalılara kendi atalarından, pagan Romalılardan, birçok boş inançla birlikte miras kalan kusurlardan biridir." Fakat mücadele, sadece edebî tartışmalar alanı içinde kalmamış, bu yüzden ortaya çıkan lehte ve aleyhteki gruplar, birbirleriyle açıktan açığa savaşmışlardır. 1333'teki korkunç sellerden sonra

186 Bunlar, XV. yüzyıl başlarında Miretto tarafından resmedilen freskolardır. Scardeonius'a göre bunlar, "ad indicandum nascentium naturas per gradus et numeros" (doğanların tabiatını derece ve sayı aracılığıyla göstermek için) yapılmışlardı; bu, bugün tasavvur ettiğimizden daha popüler bir öğretim yoluydu. Astroloji, "à la portée de tout le monde" (bütün dünya ölçüsünde önemli) idi.

187 Beroaldus, astroloji hakkında şöyle diyor: "Haec efficit ut homines parum a Diis distare videatur." (Bu, insanların Tanrılara yakın olmasını sağlamıştır): *Orationes*, fol. 35, *Nuptias*. Aynı dönemde astrolojinin başka bir hayranı da Garzonius'tur: *De Dignitate Urbis Bononiae*: Murat., XXI, Col. 1163.

188 Petrarca, *Epp. Senilis*, III, 1 (s. 765) ve daha başka yerlerde. Sözü geçen mektup, aynı biçimde düşünmüş olması gereken Boccaccio'ya yazılmıştır.

189 Franco Sacchetti, Nov. 151'de, onların bilgiçliklerini gülünç bir hale sokmaktadır.

190 G. Villani, III, 1. X, 39.

ve yine 1345 tarihinde, astrologlarla teologlar arasında, yıldızların etkisi, Tanrı'nın iradesi ve Tanrı tarafından gelen cezaların haklı olduğu sorunları üzerinde son derece sert bir dille tartışılmıştır.[191] Bütün Rönesans çağı boyunca bu meseleler üzerindeki tartışmalar asla tamamen dinmiş değildir.[192] Astrolojiye karşı cephe alanların ciddi ve samimi olduklarını kabul etmek herhalde doğru olur. Çünkü astrolojiye düşman kesilmektense onu savunarak büyüklerin gözüne girmek çok daha kolay bir iş olurdu.

Lorenzo Magnifico'nun çevresinde toplanmış olan en tanınmış Platoncular arasında, bu soruna dair düşünce ayrılığı vardı. Marsilio Ficino astrolojiyi savunuyor ve Medici Hanedanı'ndan doğan çocukların zayiçelerine bakıyordu. Söylendiğine göre o, küçük Giovanni'nin günün birinde papa olacağını (X. Leo) kehanet yoluyla haber vermişti.[193] Buna karşılık Pico della Mirandola, ünlü reddiyesiyle bu meselede gerçekten yeni bir çığır açmaktadır.[194] Pico, bütün Tanrısızlık ve ahlâksızlığın kökünü yıldızlara inanışta bulmaktadır. Eğer astrolog bir inanca sahip olmak isterse, her şeyden önce gezegenlere inanmalı ve onlara Tanrılar diye tapmalıdır; çünkü bütün sefalet ve felaketler bu yıldızlardan çıkarılmaktadır. Diğer bütün temelsiz inançlar, astrolojiyi işlerine yarar bir alet olarak hazır bulurlar; çünkü remil, fal ve her çeşit büyü, uygun saati belirlemek için ilk önce astrolojiye baş vurur. Ahlâk bakımından da Pico şöyle diyor: [Bunun] sebebini gökteki yıldızlarda aramak kadar kötülüğe teşvik edecek hiçbir şey tasavvur edilemez; bu takdirde sonsuz mutluluk ve uğursuzluk inancının da tamamen kaybolması gerekir. Pico daha da ileri giderek, çeşitli denemeler yoluyla astrolog-

191 Giov. Villani XI, 2. XII, 4.

192 *Annales Placentini* (Murat., XX, Col. 931) yazarı olup s. 327 ve 328, not 65'te adı geçen Alberto di Ripalta da bu tartışmaya katılmıştır. Fakat bu pasaj, başka bir bakımdan dikkate değer; çünkü içinde, bilinen ve burada adlarıyla sayılan dokuz kuyruklu yıldız hakkında o zamanın düşünceleri yansıtılmaktadır. Krş. G. Villani, XI, 67.

193 P. Giovio, *Vita Leonis X*, L. III. Burada, bizzat Leo'nun, alâmetlere, işaretlere vs. inandığı görülmektedir.

194 Pico Mirandola, *Disputationes Adversus Astrologiam Divinatricem*, XII.

ları denetleme zahmetine katlanmış ve bir ay boyunca havaların nasıl gideceğini bildiren kehanetlerinden dörtte üçünün yanlış çıktığını tespit etmiştir. Fakat en önemli nokta, Pico'nun (dördüncü kitapta), dünyanın yönetimi ve insan iradesinin özgürlüğü hakkında olumlu bir Hıristiyan teorisini ortaya koymuş olmasıdır. Öyle görünüyor ki bu teori, İtalyan ulusunun aydın tabakaları üzerinde, tövbe ve istiğfar telkin eden bütün vaazlardan daha büyük bir etki yapmıştır. Aslında bu vaazlar, genellikle aydın sınıflara kadar ulaşmıyordu bile.

Bu eseriyle Pico, her şeyden önce, astrologların bundan böyle kitaplarını yaymalarına engel olmuştur.[195] O zamana kadar yazılarını bastırmış olanlar da, yaptıklarından az veya çok utanmışlardır. Mesela Gioviano Pontano, *Kadere Dair* adlı kitabında bütün bu kuruntuları kabul etmiş ve özel bir eserde, vaktiyle Firmicus'un yaptığı tarzda teorilerini ortaya koymuştu.[196] Şimdiyse, kaleme aldığı *Aegidius* başlıklı diyalogunda astrolojiyi değilse bile astrologları feda ediyor, özgür iradeyi övüyor ve yıldızların etkisini sınırlandırarak, sadece vücut sahibi eşyaya özgü olmakla sınırlıyor. Gerçi astroloji, iyi kötü yine moda olarak kalıyordu, fakat anlaşıldığına göre artık eski önemini bir dereceye kadar kaybederek, hayata hükmeden başlıca öğe olmaktan çıkıyordu. XV. yüzyılda astroloji kuruntusunu alabildiğine yüceltmiş olan resim sanatı, şimdi de değişen durumu yansıtmaktadır: Chigi şapelinde Rafael, dört yanında gezegen Tanrıları ve sabit yıldızlar feleğini tasvir etmekle beraber, bunlar, yanlarındaki gayet güzel melek figürleri tarafından korunmaktadırlar ve yukarıdan aşağıya Tanrı tarafından takdis edilir haldedirler.[197] İtalya'da astrolojiye düşman olan başka bir unsur daha

195 P. Giovio, *Elogia*; Mirandola hakkındaki bölüme göre, bu eserle elde ettiği sonuç, "ut subtiliuni disciplinarum professores a scribendo deterruisse videatur" (İnce disiplinlerin üstatlarını yazmaktan vazgeçirmiş olmaktı).
196 *De Rebus Coelestibus*.
197 Roma'da St. Maria del Popolo'da. Melek figürleri, Dante'nin *Convito*'sunun başındaki teoriyi hatırlatmaktadır.

vardı: İspanyollar, generalleri de dahil olmak üzere, astrolojiye hiç ilgi göstermiyorlardı. Bu nedenle onların gözüne girmek isteyenler,[198] yarı yarıya İslami olması dolayısıyla kısmen din dışı bir bilgi sayılan astrolojiye açıktan açığa cephe alıyorlardı. Guicciardini, daha 1529 tarihinde şunları söylüyordu: "Başkaları yüz gerçek arasında bir tek yalan söyledikleri zaman bütün itibarlarını kaybettikleri halde, yüz yalan arasında bir tek gerçek ortaya koydukları zaman kendilerine inanılan astrologlar ne kadar mutlu insanlardır."[199] Üstelik astrolojiye karşı uyanan bu küçümseme duygusu, zorunlu olarak yalnız bir kaza ve kadere inanışı doğurmakla kalmıyor, aynı zamanda genel bir kaderciliğe de yol açabiliyordu.

Gerek bu ve gerekse başka bakımlardan İtalya, Rönesans kültürünün mayasını tam olarak alıp sağlıklı bir gelişmeden sonra ömrünü tamamlamış değildir. Çünkü araya yabancı istilasıyla Karşı Reform hareketi girmiştir. Bu müdahaleler yapılmamış olsaydı bile, bu ülkenin, böyle garip delilikleri yalnız kendi gücüyle yenmiş olacağı umulurdu. İstilanın ve Katolik tepkisinin, bir zorunluluk gereği, İtalyan ulusunun kendi suçu olarak meydana gelmiş olduğu kanaatini besleyenler, bu yüzden İtalyan ulusunun uğradığı fikrî kayıpları da ona layık bir ceza olarak göreceklerdir. Ancak ne yazık ki, Avrupa'nın öteki ulusları da bu yüzden çok büyük zararlara uğramışlardır.

Öyle görünüyor ki, alâmetlere inanç, yıldızların etkisine inanışa oranla çok daha masum bir seviyede kalmıştır. Birtakım alâmet ve işaretlere inanış, çeşitli pagan dinlerden kalmış bir miras olarak, Ortaçağ'da her tarafta bol bol görülen bir şeydir. Herhalde İtalya da bu konuda öteki ülkelerden geri kalmamış olsa gerektir. Fakat İtal-

198 Antonio Galateo'da da herhalde aynı durum söz konusudur. Bu adam, Katolik Ferdinand'a yazdığı bir mektupta (Mai, *Spicileg. Rom.*, VIII, s. 226, yıl 1510) astrolojiyi şiddetle reddediyor; fakat Potenza Dukası'na yazdığı başka bir mektubunda da (*a.g.e.*, s. 539), Türklerin aynı yıl içinde Rodos'a saldıracaklarını yıldızlardan öğrenerek haber veriyor.

199 Ricordi, I, N. 57.

ya için bir özellik teşkil eden nokta, halkın bu temelsiz inancını hümanizmin desteklemiş olmasıdır. Hümanizm, bir miras olarak kalmış olan paganizme, aynı nitelikte geliştirilmiş bir edebiyatla yardıma koşmuştur.

Bilindiği gibi İtalyan halkındaki temelsiz inançlar, geniş ölçüde sezgiye ve birtakım alâmetlerden çıkarılan sonuçlara dayanmaktadır.[200] Çoğu kez masumca kalan "büyü" de bunlarla yakından ilgilidir. Ancak görüyoruz ki, bu gibi şeylerle pervasızca alay eden ve bu vesileyle bize büyü hakkında birçok bilgi veren bilgin hümanistler eksik olmamıştır. Astrolojiyi konu edinerek o büyük eseri meydana getirmiş olan Gioviano Pontano, *Charon*'unda, Napoli halkının birçok temelsiz inancını acıyarak saymaktadır: Bir tavuk dil altı kabarcığı hastalığına tutulduğu zaman kadınların üzerine çöken yas; bir atmaca avdan dönüp eve gelmediği veya bir atın ayağı burkulduğu zaman kibar kişilerin duydukları üzüntü, kuduz köpekler dört yana yayılıp memleketin güvenliğini tehdit ettikleri zaman Apulia köylülerinin arka arkaya üç cumartesi gecesi söyledikleri büyülü sözler vs. Tıpkı Eskiçağ'da olduğu gibi burada da, hayvanlar âlemine alâmet ve işaretler bakımından özel bir önem verilmekteydi. Özellikle sırf devlet parasıyla beslenen aslan, pars gibi hayvanların davranışları, devletin canlı sembolleri olarak görülmeye alışılmış bulunması dolayısıyla, halkı uzun uzun düşündürürdü. 1529'da Floransa kuşatılmış bulunduğu sırada, tüfekle yaralanmış bir kartal kentin içine düştüğü zaman, hükümet, bu işi yapana 4 dukat ödül verdi; çünkü bu iyiye alâmet sayılıyordu.[201] Yine belli zamanlar ve yerler, bazı işler için elverişli ya da elverişsiz, hatta mutlak önemde sayılırdı. Varchi'nin anlattığına göre Floransalılar, cumartesinin kendileri için alınyazısı günü olduğuna, iyi olsun kö-

200 Decembrio, son Visconti hükümdarında mevcut olan böyle temelsiz inançlardan birçok örnek veriyor (Murat., XX, Col. 1016 vd).

201 Varchi, Stor. Fior., IV (s. 174). Sezgi ve kehanet, o dönemde Floransa'da, bir zamanlar Kudüs'te oynamış olduğu rolün aynısını oynuyordu. Krş. *a.g.e.*, III, s. 143, 195; IV, 43, 177.

tü olsun bütün işlerin o gün meydana geldiğine inanırlardı. Savaşa giderken askerleri belli bir sokaktan geçirmeyi hayırlı saydıklarını yukarıda söylemiştik. Buna karşılık Perugialılar, kent kapılarından biri olan *Porta Eburnea*'nın uğur getirdiğine inanır ve her defasında savaşa giderken Baglione'leri bu kapıdan çıkartırlardı.[202] Sonra, meteorlar ve gök işaretleri, İtalya'da da, Ortaçağ boyunca her tarafta inanılan anlamda değerlendirilirdi; halk muhayyilesi bulutların garip biçimlere girmesinde karşı karşıya çarpışan orduları görüyor ve onların gürültülerini yükseklerde duyduğunu sanıyordu.[203] Temelsiz inanç, kutsal şeylerle birleştirilmesi halinde, örneğin Meryem Ana tasvirleri gözlerini kıpırdattıkları[204] veya ağladıkları vakit, hatta genel uğursuzluklar sözde birtakım dinsizlik eylemlerine bağlandığı zaman (bu takdirde halk bunların kefaretini isterdi), daha ciddi bir nitelik kazanmaktadır. 1478'de Piacenza'ya şiddetli yağmurlar yağdığında deniliyordu ki, bu yağmur, bir süre önce St. Francesco kilisesine gömülmüş olan bir tefeci bu kutsanmış topraktan uzaklaştırılmadıkça dinmeyecektir. Piskopos, söz konusu cesedin mezarından çıkarılmasına razı olmayınca, delikanlılar onu zorla çıkardılar, korkunç şamatalarla caddelere sürüklediler ve en sonunda Po ırmağına attılar.[205] Angelo Poliziano gibi bir adam bile, Giacomo Pazzi olayı münasebetiyle aynı görüşü benimsemektedir. Bilindiği gibi Floransa'cla kendi ailesinin adıyla anılan 1478 suikastının elebaşılarından biri olan Giacomo Pazzi boğdurulduğu zaman, ruhunu, korkunç sözlerle şeytana teslim etmişti. Bunun üzerine Floransa'da yağmur yağmaya başlamış ve bu yüzden ekin ha-

202 Matarazzo, Arch. Stor., XVI, II, s. 208.

203 Prato, Arch. Stor., III, s. 324, yıl 1514.

204 Milano katedralindeki Madonna dell' Arbore'nin 1515'te yaptığı hareketler hakkında bkz. Prato, I, s. 327. Yine aynı kronist, s. 357'de, St. Nazaro yakınlarında Triulzi sarayı için bina edilecek bir mezar şapelinin temelleri kazılırken, at büyüklüğünde bir ejderin ölü olarak bulunduğunu yazıyor; bu ejderin kafası Triulzi sarayına getirildi ve geri kalan organları yok edildi.

205 "Et fuit mirable quod illico pluvia cessavit" (Ve yağmurun derhal dinmesi, şaşılacak bir hadise oldu): *Diarium Parmense*: Murat., XXII, Col. 280. Aynı yazar, halkın tefecilere karşı beslediği derin kin ve nefret duygusuna da işaret etmektedir. Krş. Col. 371.

sadı tehlikeye düşmüştü. Burada da, çoğu köylülerden oluşan birtakım insanlar, kilisedeki cesedi mezardan çıkardılar; çok geçmeden yağmur bulutları sıyrıldı ve güneş parıldamaya başladı. Büyük filolog sözlerine şunları da ekliyor: "Talih, halkın düşüncesine böyle yaver oldu."[206] Giacomo Pazzi'nin leşi, ilk önce takdis edilmemiş bir toprağa gömüldü, fakat ertesi gün yeniden çıkarıldı ve kentte korkunç bir dinî geçit töreninden sonra Arno ırmağına atıldı.

Bu ve buna benzer olaylar halk arasında oldukça yaygındı; ve bunlar XVI. yüzyılda olduğu gibi X. yüzyılda da meydana gelmiş olabilirdi. Fakat şimdi buna klasik İlkçağ'ın edebî etkisi karışmaktadır. Kesin olarak biliyoruz ki, hümanistler mucizeye ve kehanete özel bir eğilim göstermekteydiler. Bu hususta bazı örnekleri de yukarıda vermiş bulunuyoruz. Eğer daha başka bir delil aramak istersek, bunu Poggio'da bulacağız. Ayrıcalıklara sahip bir soyluluğu ve insanlar arasındaki eşitsizliği inkâr eden bu köklü düşünür, yalnız Ortaçağ'ın bütün cin ve şeytan safsatalarına inanmakla kalmıyor (fol. 167, 179), üstelik klasik İlkçağ tarzındaki mucizelere, mesela Papa IV. Eugenius'un Floransa'yı son ziyareti sırasında gerçekleştiği söylenen garip şeylere[207] de inanıyor: "Como yakınlarında bir akşam, Almanya'ya doğru yol alan 4000 köpek göründü; arkalarından büyük bir sığır sürüsü, sonra yaya ve atlı olmak üzere silahlı bir ordu gidiyordu. Bu silahlı insanlardan kiminin başı yoktu, kiminse başı henüz görülüyordu; en geride dev gibi bir süvari ve bunun peşinde yine bir sığır sürüsü yürüyordu." Poggio, saksağanlarla alaca kargalar arasında bir meydan savaşı yapıldığına da inanmaktadır (fol. 180). Hatta belki de farkında olmaksızın, klasik İlkçağ mitolojisinin bütün canlılığıyla yaşamakta olan bir parçasını anlatıyor:

206 Poliziano, *Coniurationis Pactianae Commentarius*: Roscoe, Lorenzo'nun Hayatı, ekler. Genel olarak Poliziano, astrolojinin düşmanıydı.

207 Poggius, *Facetiae*, fol. 174; Aen. Sylvius, *De Europa* c. 53, 54'te (*Opera*, s. 451 f. 453) hiç olmazsa gerçekten olmuş olağanüstü olayları, örneğin hayvanlar arasında yapılan meydan savaşları, gökte acayip bulut şekilleri gibi harikaları anlatmakta ve sonuçlarını da eklemekle beraber, esas itibarıyla bunları, merak uyandıran birtakım olaylar diye göstermektedir.

Dalmaç kıyılarında bir Triton[208] ortaya çıkıyor; bu, sakalları ve boynuzlarıyla gerçek bir yabani deniz canavarı olup, vücudunun alt kısmı kanatlı bir balık biçimindedir; kıyıdan çocuk ve kadınları kapıp kaçırıyor; en sonunda beş cesur çamaşırcı kadın taş ve sopalarla onu öldürüyorlar.[209] Canavarın Ferrara'da gösterilen ağaçtan bir modeli, Poggio'yu bu masala tamamen inandırmaktadır. Gerçi artık mucize yoktu ve Tanrılara danışmak mümkün değildi; fakat Vergilius'u açmak ve ilgili bölümden (Sortes Virgilianae) alâmeti yorumlamak yeniden moda haline geliyordu.[210] Bundan başka, klasik İlkçağ'ın son dönemlerinde hüküm süren cin ve perilere inancın, kuşkusuz Rönesans çağına etkisi olmuştur. Iamblichus veya Abammon'un, eski Mısırlıların esrarına dair eseri -böyle bir etkinin meydana gelmesine yaramıştır- daha XV. yüzyıl sonlarında Latince'ye çevrilerek basılmıştır. Hatta mesela Floransa'daki Platon Akademisi bile, sona ermekte olan Romalılar çağının bu ve buna benzer Neoplatonik kuruntularından büsbütün uzak kalmamıştır. Şimdi, bu gibi cin ve peri inançlarından ve bunlarla ilgili olan büyüden sözedeceğiz.

İtalya'da halkın cinler âlemi denen şeye[211] inanışı, öteki Avrupa ülkelerindekinin aşağı yukarı aynıdır. Başka ülkelerde olduğu gibi İtalya'da da hortlaklar, yani ölen kişilerin yaşayanlara görünen hayaletleri mevcuttur. Eğer kuzey ülkelerindeki anlayıştan farklı bir yanı varsa, olsa olsa bu ancak eski "*Ombra*" adından ibarettir. Bugün böyle bir hayalet görülse, hortlamış ölünün kötü ruhunun hu-

208 Triton: Greklerde Deniz Tanrısı. Poseidon ile Amphitrite'nin oğlu olup, yarı insan yarı balık ya da yarı at yarı balık biçimindedir (Çeviren).

209 Pogius, *Facetiae*, fol. 160; krş. Pausanias, IX. 20.

210 Varchi, III, s. 195. 1529'da iki sanık, Vergilius'un *Aeneid*'inin III. kitap 44. dizesini açmış olmaları dolayısıyla, memleketten kaçmaya karar veriyorlar. Krş. *Pantagruel*, III, 10.

211 Mesela Cardanus'un "splendor" ve "spiritus"u ve babasının "daemon familiaris"i gibi, bilginlere özgü hayalleri bir yana bırakıyoruz. Krş. Cardanus, *De Vita Propria*, c. 4, 28. 47. Kendisi büyüye karşıydı: c. 39. Karşılaşmış olduğu harikalar ve hayaletler için bkz. c. 37, 41. Son Visconti hükümdarının hayaletlerden ne kadar korktuğu hakkında bkz. Decembrio: Murat., XX, Col. 1016.

zura kavuşması için birkaç ayin yaptırılır. Kötü insanlara ait habis ruhların korkunç bir biçime girerek görünmeleri gayet doğal sayılır. Bununla beraber ayrıca özel bir inanışa daha rastlıyoruz ki, buna göre hortlaklar genel olarak kötülük yaparlar. Bandello'da papaz, hortlakların küçük çocukları öldürdükleri düşüncesindedir.[212] Anlaşıldığına göre burada o, ruhtan ayrı olarak başka bir hayalet düşünmektedir. Çünkü ruh, Araf'ta çektiği azapla kefaretini ödemektedir; göründüğü her yerde, ancak yalvarmakta ve ağlayıp sızlamaktadır. Başka zamanlarda görünüşü, belli bir insanın sembolü değil, fakat bir olayın, geçmiş bir durumun gölgesidir. Milano'da St. Giovanni yakınlarındaki eski Visconti sarayında görünen hayaletleri, komşular bu şekilde açıklamaktadır: Bir vakitler Bernabo Visconti, tiranlığına kurban ettiği insanları burada türlü işkenceler yaptıktan sonra öldürmüştür ve şimdi aynı yerde birtakım korkunç hayaletlerin görünmesine hayret etmemek gerekir.[213] Bir akşam Perugia'da, bir yoksullar evinin müdürüne, para saydığı sırada, ellerinde kandiller olduğu halde fakir adamlardan oluşan bir grup insan göründü; bunlar, işinde pek dürüst olmayan müdürün önünde dans edip durdular. İçlerinden iri vücutlu birisi, arkadaşları adına tehdit edici bir dille konuştu; bu, yoksullar evinin koruyucu azizi olan St. Alo'ydu.[214] Bu gibi inançlar o kadar doğal geliyordu ki, şairler, bunlardan herkesi ilgilendirecek konular çıkarabiliyorlardı. Mesela Castiglione, kurşuna dizilen Lodovico Pico'nun hayaletinin, kuşatılmış Mirandola kentinin duvarları dibinde görünüşünü, güzel bir şekilde tasvir etmektedir.[215] Şüphesiz, şiirde bu

212 "Molte fiate i morti guastano le creature" (Cesetler sık sık, yaratıkları bozarlar), Bandello, II, Nov. 1.

213 Bandello, II, Nov. 20. Şüphesiz bu hayalet, aynı zamanda sevgilisinin kocası olan sarayhyı ürkütmek isteyen bir âşıktan başka bir şey değildi. Âşık ve arkadaşları, şeytan görünümüne giriyorlardı. Hatta o, her hayvanın sesini taklit edebilen bir adam bulup getirtmişti.

214 Graziani, Arch. Stor., XVI. 1, s. 640, yıl 1467. Yoksullar evinin müdürü korkudan öldü.

215 Balthazar Castiglione, *Carmina*; Pico Mirandola, *Prosopopoeia*.

konular, şairin böyle inançlara bağlı olması halinde, öncelikle ele alınarak işlenmiştir.

İtalyan halkı da, bütün Ortaçağ toplulukları kadar, cinlerin varlığına ve güçlerine inanıyordu. Tanrı'nın, her kademedeki cinlere, bazen dünyanın ve insan hayatının bir kısmı üzerinde yıkıcı etkiler yapmaya izin verdiği kanısı besleniyordu. Bununla beraber kötülük yapmak üzere kendisine cinler yaklaşan insanın, hiç olmazsa özgür iradesini kullanarak karşı koyabileceği de kabul ediliyordu. İtalya'da özellikle doğa olaylarında kendini gösteren cin etkileri, halkın ağzında kolayca büyüyerek şiir niteliğini alabiliyordu. 1333'te Arno vadisini sel basmadan önceki gece, Vallombrosa'ya çekilmiş dindar bir münzevi, hücresinde şeytani bir gürültü işitti; bunun üzerine kendi kendine istavroz çıkarmaya başladı ve kapı altına sığındı; buradan, kapkara ve korkunç, silahlı atlıların rüzgâr gibi geçtiklerini gördü. Yalvarması üzerine atlılardan biri dile gelerek, "Biz, Tanrı izin verirse, günahları dolayısıyla Floransa kentini selde boğmaya gidiyoruz," dedi.[216] Bununla, hemen hemen aynı tarihe (1340) rastlayan ve Venedik'te kendini gösteren bir olayı karşılaştırabiliriz. Venedik resim okuluna mensup büyük bir usta, büyük bir ihtimalle Giorgione, bu görüntüyü olağanüstü güzellikte bir tabloyla tasvir etmiştir. Bu tabloda yer alan kadırga cinlerle doludur ve ada üzerindeki günahkâr kenti yok etmek için, bir kuş çabukluğuyla fırtınalı denizi yarıp geçmektedir; nihayet fakir bir gemicinin teknesine tanınmadan binmiş olan üç aziz, dualarıyla cinleri ve gemilerini denizin dibine indirir.

Bu inanca ek olarak, insanın büyü yoluyla cinlere yaklaşabileceği ve bencillik, erk hırsı gibi dünyevi maksatları için yardımları sağlanabileceği sanılıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, büyücülükle gerçekten uğraşanlardan daha önce birçok kişi, büyücülük suçu yüklenerek yargıya çekilmişlerdir. Ancak sözde büyücüler ve cadılar yakılarak

216 G. Villani XI, 2. Villani bunu Vallombrosa başrahibinden öğrenmişti; buna da, o münzevi açıklamıştı.

öldürülmeye girişildiği zaman, gerçek büyü ve kasıtla yapılan efsun sık sık görülmeye başlamıştır. Oldukça kabarık sayıda düşük karakterli insan, cinlerle ilişkide bulundukları şüphesi üzerine kurban gidenlerin yakıldıkları ateşten yükselen narkotik buğunun etkisiyle, kendilerini büyüye kaptırmışlardır. Sonra da, hesaplı olarak hareket eden dolandırıcılar bunlara katılmıştır.

Bunun, belki de Romalılar zamanından beri aralıksız yaşayagelmiş olan en ilkel ve popüler şekli, cadıların büyücülük sanatıdır (strega).[217] Bu sanat, sırf falcılık çerçevesi içinde olduğu sürece, hemen hemen tamamen masum bir halde kalabilir.[218] Ancak sadece kehanetten fiilen yardım evresine geçerken, çok kere farkına varmaksızın, kolayca kötü bir şeye dönüşebilir. Bir defa fiilen etki yapan büyü söz konusu oldu mu, büyücü cadıya, genellikle erkekle kadın arasında sevgi ve tiksinti uyandırma gücü mâl edilir. Aynı zamanda, yıkıcı, kötü eylemler de ondan bilinir. Mesela hastalığın, ana babanın ihmali ve anlayışsızlığı yüzünden geldiği gün gibi açıkken, küçük çocukların cadı tarafından hastalığa uğratıldığına inanılır. Bütün bunlardan sonra, büyünün ne dereceye kadar sadece muskalarla, birtakım hareketlerle ve karmaşık formüllerle ya da bilinçli olarak cinleri çağırmak suretiyle etki yapmış olması gerektiği sorusu cevapsız kalmaktadır; tamamıyla bilerek kullanılmış olması gereken ilaç ve zehirleri de bir yana bırakalım.

Dilenci rahiplerin rakip olarak ortaya çıkma cesaretini gösterdikleri daha masum bir büyü biçimini, mesela Pontano'nun bize takdim ettiği Gaetalı cadıda görüyoruz.[219] Suppatius adlı seyyah, cadının evine varıyor. Bu sırada büyücü kadın, genç bir kızla bir

217 Eski Romalılar devrinde büyücü kadınların nelere kadir oldukları hakkında bize pek az bilgi gelmiştir. Belki de son olay olarak, XI. yüzyılda, Papa IX. Leo zamanında, bir insanın eşeğe dönüşmesi hakkında bkz. Guil. Malmesbury, II. 171 (c. I, s. 282).

218 1513'e doğru Ferrara'da ve daha başka yerlerde, Lombardiya'nın ileri gelenleri tarafından kehanetine başvurulan o dikkate değer perili kadın, herhalde böyle birisi olsa gerektir. Bu kadının adı Rodogine'ydi. Hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rabelais, *Pantagruel*, IV, 58.

219 G. Pontano, *Antonius*.

hizmetçi kızı yanına kabul etmiş bulunmaktadır. Bunlar siyah bir tavuk, cuma günü yumurtlanmış dokuz yumurta, bir ördek ve bir parça beyaz iplikle gelmişlerdir; çünkü yeni ayın üçüncü günüdür. Şimdi, ziyaretçilere yol veriliyor ve kendilerine şafak vakti yeniden gelmeleri söyleniyor. Umulur ki, sadece bir falcılık söz konusudur; hizmetçi kızın hanımı bir rahip tarafından gebe bırakılmıştır; kıza ise sevgilisi ihanet etmiş ve bir manastıra gitmiştir. Cadı şöyle şikâyet ediyor: "Kocamın ölümünden beri ben bu işlerden hayatımı kazanıyorum; eğer rahipler rızkımı kapmasalar, benim işim çok daha kolaylaşırdı. Çünkü bizim Gaetalı kadınlar, sanatıma içtenlikle inanmaktadırlar. Fakat rahipler, rüyaları tabir ediyorlar, azizlerin ölkelerini para karşılığında yatıştırıyorlar; kızlara koca, gebe kadınlara erkek çocuk, kısırlara çocuk vaat ediyorlar; üstelik de geceleri, kocaları balık avı için dışarıda olduğu sırada, gündüzden kilisede sözleştikleri kadınları evlerinde ziyaret ediyorlar; böylece benim rızkıma engel oluyorlar." Suppatius, manastırın kıskançlığından sakınması için büyücü kadına uyarılarda bulunuyor. Fakat cadı, hiçbir şeyden korkmuyor; çünkü bekçi, eski bir tanıdığıdır.

Bununla beraber, aslı esası olmayan şeylere inanış, daha beter bir cadılık türünün doğmasına yol açmıştır; bu çeşit büyüyü yapan cadılar, insanları sağlıklarından ve hayatlarından yoksun bırakmaktadırlar. Kötü bakış (kem nazar) ve benzeri şeylerin yetersiz kaldığı hallerde, bunlara güçlü cinlerin yardım ettiğine inanılmaktadır. Yukarıda Finicella'dan söz ederken görmüş olduğumuz gibi, bunların cezası, ateşte yakılmaktır. Buna rağmen bazı durumlarda fanatizm ile bir uzlaşmaya varmanın mümkün olduğu da görülmüştür. Mesela Perugia kenti yasasına göre, bu gibi suçlular 400 lira karşılığında kendilerini kurtarabilmektedirler.[220] O zamanlar mesele,

220 Graziani, Arch. Stor., XVI, I, s. 565, 1445 yılına dair; sadece yarısını vermeyi teklif eden ve bu yüzden yakılan Noceralı bir büyücü kadından söz ettiği sırada. Kanun, "facciono le fature ovvero venefitie ovvero encantatione d'immundi spiriti a nuocere" (büyü yapanlar veya zehir kullananlar veya büyü yoluyla, kötü ruhları zarar vermeye sevk edenler) demektedir.

sonradan olduğu kadar ciddiyetle kovuşturulmuyordu. Kilise Devleti'nin toprakları üzerinde, Apenin dağlarının yüksek bölgelerinde, hem de Aziz Benedictus'un yurdu olan Norcia'da, cadılık ve büyücülüğün gerçek anlamda bir yuvası meydana gelmişti ve bölgede tutunabilmekteydi. Bu işin hiçbir gizli yanı yoktu. Bunun hakkında bize bilgi veren belge, Aeneas Sylvius'un ilk zamanlarında yazmış olduğu en dikkate değer mektuplarından biridir.[221] Kardeşine şunları yazıyor: "Bu mektubu getiren adam, İtalya'da bir Venüs dağının var olduğunu bilip bilmediğimi sormak için bana geldi. Çünkü böyle bir dağda büyü sanatı öğretiliyormuş; adamın, Saksonyalı ve aynı zamanda büyük bir astronom[222] olan efendisi, büyücülük sanatını öğrenmek istiyormuş. Ona, kayalık Liguria kıyılarında, Carrara'ya yakın bir yerde, Porto Venere adlı bir yer bildiğimi söyledim. Basel'e seyahatim sırasında üç gece burada kalmıştım. Yine Sicilya'da Venüs'e adanmış bir Eryx dağını bilirim, fakat orada büyücülük sanatının öğretildiği hakkında herhangi bir bilgim yok. Bununla beraber, konuşmamız sırasında hatırladım ki, Umbria'da, eski Spoleto Dukalığı'nda, Nursia kentinden pek uzak olmayan bir bölge vardır; orada dik bir kayalığın altında bir mağara bulunmakta ve içinde su akmaktadır. İşittiğime göre, öyle hatırlıyorum, bu mağarada cadılar (Striges), cinler ve geceleri ortaya çıkan hayaletler yaşamaktaymış, kimin cesareti varsa onlarla konuşabilir ve büyü sanatlarını öğrenebilir.[223] Kendim görmedim, ne de görmek zahmetine katlandım; çünkü öğrenilmesi günah olan şeyleri asla öğrenmemek daha iyidir." Fakat Aenaes Sylvius, kendisine bu bilgiyi

221 Lib. I, Ep. 46. *Opera*, s. 531 vd; s. 532'de "umbra" yerine "Umbria" ve "lacum" yerine "locum" okunmalıdır.

222 Sonradan onu, "Medicus Ducis Saxoniae, homo tum dives tum potens" (Saksonya Dukası'nın hem zengin, hem güçlü doktoru) diye adlandırmaktadır.

223 XIV. yüzyılda Toscana'da, Ansedonio yakınlarında bir çeşit cehennem deliğine inanılıyordu. Bu bir mağaraydı; içindeki kumların üstünde hayvan ve insan izleri bulunurdu; izler silinse bile ertesi gün aynen yeniden yapılmış görülürdü: Uberti, *Il Dittamondo*, L. III, c. 9.

veren adamın adını söylüyor ve mektubu getiren adamı, eğer bugün de yaşıyorsa, ona götürmesini kardeşinden rica ediyor. Görülüyor ki Aeneas, yüksek mevki sahibi bir adama karşı nezaket göstermekte çok ileri gitmektedir. Ama şahsen çağdaşlarını aşacak şekilde her türlü temelsiz inançtan sıyrılmakla kalmamış, aynı zamanda bu hususta bir sınavdan da geçmiştir ki, böyle bir sınavı bugün bile her aydın kolay kolay başaramaz: Basel Konsili sırasında Aeneas hasta oldu. Tam 75 gün boyunca Milano'da ateşler içinde yattığı zaman, kısa bir süre önce Piccino'nun ordugâhında aynı hastalığa tutulmuş 200 askeri, mucize türünden bir yöntemle tedavi etmiş olduğu söylenen bir adam yatağının başına getirilmiş olmasına rağmen, üfürük ve muskalarla tedaviye bir türlü razı edilememiştir. Hasta hasta Alp dağlarını aşıp Basel'e varmak üzere ata binerek yola çıkmış ve yolculuğu sırasında iyileşmiştir.[224]

Norcia çevresi hakkında daha geniş bilgiyi, Benvenuto Cellini'yi nüfuzu altına almaya kalkışan bir büyücüden, ölülerin yardımıyla gaypten haber verme sanatçısından öğreniyoruz. Büyücülük üzerine yazılmış yeni bir kitabın takdis edilmesi söz konusudur[225] ve bu tören için en elverişli yer olarak oradaki dağlar seçilmiştir. Gerçi bu büyücünün ustası vaktiyle Farfa manastırı yakınlarında başka bir kitap takdis etmişti; fakat orada bazı güçlükler ortaya çıkmıştı; Norcia köylüleriyse, güvenilir insanlardır; böyle işlerde oldukça tecrübelidirler ve ihtiyaç duyulacak olursa büyük yardımları da dokunabilir. Sonra bu geziden vazgeçildi; gerçekleşmiş olsaydı, Benvenuto muhtemelen sahtekârın arkadaşlarını da tanımış olacaktı. O vakitler bu bölgenin adı atasözü gibi dillerde dolaşıyordu. Aretino, büyülenmiş bir kuyu hakkında şöyle diyor: "Burada Norcia Sibylle'sinin kız kardeşleri ve peri Morgana'nın halası yaşamaktadır." Yine aşağı yukarı aynı zamanda Trissino, büyük epik eserinde, bütün şi-

224 *Pii II. Comment.*, L. s. 10.
225 Benv. Cellini, L. I, c. 65.

ir ve allegori sanatını kullanarak, bu yerleri kâhinliğin gerçek yurdu olarak anmakta ve övmektedir.[226]

Bilindiği gibi sonradan Papa VIII. Innocent'ın fermanıyla (1484)[227] her çeşit büyücülüğün ve büyülerin kovuşturulması, büyük ve korkunç bir sistem halini almıştır. Bu sistemin başlıca temsilcileri, Alman Dominiken rahipleriydi. Böylece Almanya ve İtalya'nın özellikle Almanya'ya yakın bölgeleri, bu beladan en çok hırpalanan memleketler olmuştur. Hatta papaların buyruk ve fermanları bile, doğrudan doğruya, Dominiken tarikatına ait Lombardia vilayetine, Brescia ve Bergamo diyakozluklarına ve Cremona'ya dairdir.[228] Yine Sprenger'in teori ve uygulama kılavuzundan yani *Malleus Maleficarum*'dan öğreniyoruz ki, papanın fermanının çıkmasının ardından, bir yıl gibi kısa bir zaman içinde, Como'da 41 cadı ateşte yakılmıştır. Böylece, İtalyan kadınları kitle halinde kaçarak, kendileri için daha güvenli buldukları Arşidük Sigismund'un egemenliği altındaki bölgeye sığınmışlardır. En sonunda büyücülük, bazı mutsuz Alp vadilerinde, özellikle Val Camonica'da[229] sökülemeyecek kadar sağlam bir şekilde kök salmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, kovuşturma sistemi, büyüye özel bir eğilim besleyen halkta bu kuruntunun esaslı şekilde yerleşmesine yaramıştır. Milano, Bo-

226 *L'Italia Liberata da' Goti*, c. XXIV. Bizzat Trissino, tasvir ettiği şeylerin gerçekte mümkün olabileceğine inanmış mıdır, yoksa daha o zaman serbest romantik bir öğe mi söz konusudur sorusu ortaya atılabilir. Aynı tereddüt, belki de onun modeli olan Lucan için de dile getirilebilir. Burada Tesalyalı büyücü kadın, Sextus Pompeius'un hoşuna gitmek için bir cenazeyi büyülemektedir.

227 *Septimo Decretal.*, V, XII. şöyle başlar: "Summis desiderantes affectibus..." Bu arada bir noktaya işaret etmek ihtiyacını duyuyorum: Bütününü değerlendirdikten sonra şu kanaate vardım ki, burada paganizmden kalma bazı artıkların bulunabileceğini düşünmek yersizdir. Bütün bu kuruntulara kaynak teşkil eden şeyin, dilenci rahiplerin muhayyilesi olduğuna dair tam bir kanaate varmak isteyen kişi, Jacques du Clerc'in "Hatıralar"ında, Arras Waldenser'leri davası diye anılan olayı (1459) okumalıdır. Yüz yıl süren bir kovuşturma ve baskı, halkın muhayyilesini, büyücülüğü doğal sayan ve yeni yeni büyü çeşitleri yaratan bir hale getirmiştir.

228 VI. Alexandr, I. Leo, VI. Hadrian ve daha başka bazı papaların fermanları.

229 Büyücülüğün ana vatanı olarak bu bölgenin atasözlerine kadar girdiği, mesela *Orlandino*, I, kıta 12'de görülüyor.

logna gibi yerlere[230] dair masal ve hikâyeleri okurken, büyücülüğün başlıca Almanlara özgü olan bu biçimini düşünmemiz gerekir. Eğer bu, İtalya'da daha çok yayılmamışsa, sebebi, belki de burada başka temellere dayanan gelişmiş bir *Stregheria*'nın mevcut oluşudur. İtalyan büyücülüğü ticaret amacıyla yapılmaktadır; bunun için de paraya ve her şeyden önce bilinçli bir anlayışa muhtaçtır. Kuzey ülkelerindeki büyücü kadınların histerik düşleri, uzun seyahatler, gece kâbusları ve rüyada görülen cinler (succubus ve incubus), İtalya'da söz konusu değildir. "Strega", başkalarına eğlence sağlamakla ödevlidir. Cadılar, kendilerinde var olduğu kabul edilen, çeşitli şekillere girebilme ve birdenbire uzak yerlere gidebilme gücünden, halk arasında nüfuzları ve şöhretleri arttığı oranda hoşlanırlardı. Buna karşılık kötülükleri ve intikamlarından, özellikle çocukları, hayvanları ve ürünleri büyüleyeceklerinden duyulan korku hakim olduğu zaman, durum onlar için çok tehlikeli olurdu. Bu takdirde cadıları odun yığınları üzerinde yakmak hususunda, engizisyoncuların ve resmî makamlarla halkın arzuları birbirine tamamen uygun düşerdi.

Yukarıda da işaret etmiş olduğumuz gibi "Strega" sanatı, başlıca ve en önemli olarak, gönül ve aşk ile ilgili işlerde uygulanmaktaydı. Sevgi ve tiksinti uyandırmak, garez yüzünden büyülü düğümler yapmak, çocuk düşürmek, hatta duruma göre ihanet eden kadın ve erkek sevgilinin büyü yapılarak sözde öldürülmesi ve zehir yapımı da bu işler arasındadır.[231] Birçok kişi böyle büyücü kadınlara bütün sırlarını vermekten kaçındığından, sessizce onlardan büyüye ait

230 Mesela Bandello, III, Nov. 29, 52, 52; Prato: Arch. Stor., III, s. 408; *Ann. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 897'de, Bursellis, bir cinler genelevi işleten bir başrahibin 1468'de hüküm giydiğini anlatıyor: "Cives Bononienses coire faciebat cum daemonibus in specie puellarum" (Bolognalı vatandaşları, kız kılığına girmiş şeytanlarla birleştiriyordu). O, cinlere kurbanlar sunardı. Buna paralel olarak bkz. Procopius, *Historia Arcana* (Gizli Tarih), c. 12; burada gerçek bir geneleve bir cin devam etmekte ve öteki ziyaretçileri sokağa atmaktadır.

231 Büyülü ilaçlar yapılan yerlerde kullanılan iğrenç aletler hakkında bkz. Macaroneide, XVI, XXI. Bütün faaliyet, burada anlatılmaktadır.

bazı şeyler öğrenip kendi kendilerine uygulayan bir grup insan ortaya çıktı. Mesela Romalı fahişeler, Horatius'un *Canidia*'sı tarzında birtakım büyü araçlarıyla kişisel çekiciliklerini arttırmaya çalışıyorlardı. Aretino bu hususta bilgi sahibi olmakla kalmıyor, üstelik bazı gerçekleri de anlatıyor.[232] Bu kadınların dolaplarında topladıkları iğrenç eşyanın bir listesini veriyor. Bunlar, saç, kafatasları, kaburga kemikleri, dişler, ölü gözleri, insan derisi, çocuk göbekleri, ayakkabı pençeleri ve mezardan çıkarılmış giysi parçaları gibi şeylerdir. Hatta bu fahişeler bizzat mezarlıklara giderek kokmuş insan eti parçaları koparırlar ve âşıklarına, bundan da beter daha birçok şeyle birlikte, hiç belli etmeksizin yedirirlerdi. Âşığın saç, giysi bağları ve tırnak kesintilerini, kilisede sürekli olarak yanan kandillerden aşırdıkları yağ içinde kaynatırlardı. Büyülerinin en masum olanı, kızgın külden bir kalp yapmaları ve bunu aşağıdaki şarkıyı söyleyerek delmeleridir:

Prima che'l fuoco spenghi
Fa ch'a mia porta venghi;
Tal ti pugna il mio amore
Quale io fo questo cuore[233]

Ay ışığında uygulanan başka büyü formülleri de vardı; toprağa, mumdan ya da madenden yapılmış figürlerle birtakım resimler çizilirdi. Bunların sevgiliyi temsil ettiklerine ve kendilerine mevcut şartlara göre muamele edildiğine hiç şüphe yoktur.

Bu işlere o kadar alışılmışı ki, genç ve güzel olmayan bir kadın, erkekler üzerinde nüfuz sahibi olsa, hemen büyücü olmasından şüphelenilirdi. Papa VII. Clement'in sekreteri olan Sanga'nın annesi, oğlunun sevgilisini, böyle bir şüphe üzerine zehirlemiştir.[234] Ne

232 ***Ragionamento del Zoppino***'da. Onun deyişine göre fahişeler, sanatlarını, malie (büyü) gücüne sahip olan belli birtakım Yahudi kadınlardan öğrenmişlerdir.

233 Ateş sönmeden kapıma gelmeye bak
Ben bu kalbime nasıl yapıyorsam
Bana duyduğun sevgi seni
Öylece yönlendirsin.

234 Varchi, ***Stor. Fior.***, II, s. 153.

yazık ki, kendi öz oğlu ve ayrıca aynı zehirli salatadan yemiş olan birkaç yakın arkadaşı da o kadınla birlikte ölmüştür.

Şimdi, cadılara yardımcı olarak değil, fakat rakip olarak faaliyette bulunan ve tehlikeli ödevleri daha yakından tanıyan sihirbaz veya büyücülerden söz etmenin sırası geldi. Bazen bunlar, aynı derecede veya daha da kuvvetli birer astrologdular. Çok kez büyücü olarak kovuşturulmaktan sakınmak amacıyla kendilerini astrolog olarak göstermiş olsalar gerektir. Aslında büyücüler, eşref saatleri tespit edebilmek için, bir parça astroloji bilmeye muhtaçtılar. Fakat cinlerden bir çoğu iyi veya ne iyi ne kötü olduklarından, bunlarla ilişki kurarak sanatlarını icra eden büyücüler, bazen az çok iyi bir şöhretle tutunabiliyorlardı.[235] Nitekim Papa IV. Sixtus, 1474 tarihinde gayet açık bir berat ile, cinlerden bilgi istemenin kötü bir şey olmadığını kürsüden söylemiş olan Bolognalı birtakım Karmelit rahiplerine karşı harekete geçmek zorunda kalmıştı.[236] Öyle anlaşılıyor ki, pek çok kişi, böyle şeylerin mümkün olduğuna inanıyordu. Bunun doğrudan doğruya bir kanıtı olmak üzere, en dindar kişilerin, dua ve yalvarmayla iyi ruhların kendilerine görüneceğine inandıklarını görüyoruz. Savonarola'nın kafası bu gibi şeylerle doludur; Floransalı Platoncular, Tanrı ile mistik bir birleşmeden söz etmektedirler; Marcellus Palingenius, ermiş ruhlarla düşüp kalktığını yeterince açık olarak anlatmaktadır.[237] Yine aynı yazar, kötü cinlerde bir aşama sırası, bir hiyerarşi mevcut olduğuna inanmaktadır; bunlar, aydan başlayıp dünyaya doğru uzanan boşlukta yerleşmişlerdir; doğayı ve insanların hayatını gözetlemektedirler.[238] Hatta Marcellus Palingenius onlarla şahsen tanıştığını anlatmaktadır. Ancak, kitabımızın amacı, cinlere dair o zamanki inanışın sistematik bir biçimde ele alınmasına izin vermediğinden, Palingeni-

235 Özellikle bunun üzerinde önemle duruluyordu. Cornelius Agrippa, *De Occulta Philosophia*, c. 39.
236 Septimo Decretal., I.
237 *Zodiacus Vitae*, XII, 363-549, krş. X, 393 vd.
238 *A.g.e.*, IX, 291 vd.

us'un anlattıklarını örnek olarak vermekle yetineceğiz.[239]

Palingenius, St. Silvestro'daki Soracte'ye çekilmiş dindar bir münzevinin yanına giderek, dünya hayatının hiçbir anlamı olmadığı ve insan hayatının değersiz bir şey olduğuna dair ondan ders aldı ve sonra akşam karanlığıyla birlikte Roma yolunu tuttu. Bu sırada dolunayın parlak ışığı altında ona üç kişi katıldı. Bunlardan biri ona adıyla seslenerek nereden geldiğini sordu. Palingenio, "Şu dağdaki akıllı insanın yanından," diye cevap verdi. Adam dedi ki: "Be hey budala, dünyada akıllı birinin var olduğuna gerçekten inanıyor musun? Yalnız yüce yaratıklarda (Divi) akıl vardır ve biz üçümüz, insan kılığına girmiş olmakla beraber, o yaratıklardanız. Benim adım Saracil, onların da Sathiel ve Jana'dır. Bizim yurdumuz aya en yakın yerdedir. Orada, karalara ve denizlere hükmeden çok sayıda üstün yaratık oturur." Palingenio, içinden sarsılarak, Roma'da ne işleri olduğunu onlardan soruyor. Alchığı karşılık şudur: "Arkadaşlarımızdan biri olan Ammon, Kardinal Orsini'nin buyruğu altındaki kişiler arasından Narnili bir genç tarafından büyü gücüyle kölelikte tutulmaktadır. Şimdi ey insanlar, şunu belleyin ki, bizlerden birini nüfuzunuz altına alabilmeniz, sizin ölümsüz olduğunuza bir delil teşkil eder. Bizzat ben, bir zamanlar, bir kristal içine kapatılarak, bir Alman'a hizmet etmek zorunda bırakıldım ve sakallı bir rahip beni kurtarıncaya kadar o halde kaldım. Şimdi biz de, Roma'da arkadaşımıza böyle bir yararlıkta bulunma girişimine geçeceğiz ve bu vesileyle Roma'nın ileri gelenlerinden birkaçını o dünyaya göndereceğiz." Cin bu sözleri söylerken hafif bir rüzgâr çıktı ve Sathiel: "Dinleyin, bizim Remisses Roma'dan dönüyor; bu esinti onun gelişini haber veriyor," dedi. Gerçekten de yeni bir cin daha peyda oldu. Onu sevinçle selamladılar ve Roma hakkında haberler sordular. Verdiği haberler papanın son derece aleyhindeydi. Papa VII. Clement yine İspanyollarla birleşmiştir ve Luther'in öğretilerini artık delillerle değil, İspanyol kılıcıyla ortadan kaldırmayı ummakta-

239 A.g.e., X, 770 vd.

dır. Bu ise cinler için bir kazançtır; onlar, yakında kan dökülürken sayısız insanın ruhunu cehenneme götüreceklerdir. Roma halkının, ahlâksızlığı dolayısıyla büsbütün şeytana terk edilmiş olduğunu anlatan bu sözlerden sonra cinler ortadan kayboluyorlar ve şairi, üzgün bir halde, yapayalnız bırakıyorlar.[240]

Bütün kovuşturmalara ve ağır cezalara rağmen açıktan açığa dile getirilebilen bu çeşit inançların ne kadar yaygın olduğu hakkında bir fikir edinmek isteyenlere, Agrippa von Nettesheim'ın çok okunan "*Okült Felsefeye Dair*" adlı kitabını salık vereceğiz. Aslında bu kitabı İtalya'ya gitmeden önce yazdığı anlaşılıyor.[241] Fakat Agrippa, Trithemius'a ithafında, sırf başkalarının gözünde kötülemek kastıyla da olsa, önemli İtalyan kaynaklarını da vermektedir. Agrippa gibi iki cepheli bireylerin ya da çoğu düzenbazlar ve çılgınlar diye iki sınıfta toplanabilecek başka kişilerin, içine bürünmüş göründükleri sistem, bütün formülleri, tütsüleri, merhemleri, ölü kemikleri ve benzeri şeylerile, bizi ancak pek az ilgilendirir.[242] Fakat her şeyden önce, bu sistem baştan başa klasik çağın temelsiz inançlarından alınmış aktarmalarla doludur; bunun, İtalyanların hayat ve tutkularına karışması, bazen son derece önemli ve verimli sonuçlar doğurmuştur. İnsan, yalnız büsbütün yozlaşmış büyük zekâların, bu gibi inançlara kendilerini kaptırmış olduklarını düşünmek istiyor. Fakat umut ve istek o kadar şiddetli olmuştur ki, bazen her sınıftan kuvvetli ve yaratıcı insanlar da büyücüler arasına sürüklenmişlerdir. Sadece büyünün mümkün olduğuna inanmak bile, on-

240 O devrin şairlerinde mitolojik büyücü tipi, bilindiği gibi Malagigi'dir. Bundan söz ederken Pulci (*Morgante*, XXIV, kıta 106 vd.), cinler ve büyünün güç ve etkilerinin sınırları hakkındaki görüşünü de açıklamaktadır. Ancak, şairin bu hususta ne kadar ciddi olduğunu söylemek güçtür (krş. XXI).

241 Polydorus Vergilius, İtalyalı'ydı. Fakat onun *De Prodigiis* adlı eseri, hayatını geçirdiği İngiltere'deki batıl inançları tespit etmektedir. Bununla beraber cinlerin kehanetinden bahsederken, 1527'de Roma'nın bir yıkıntı haline getirilmesi olayına dikkate değer bir telmih yapmaktadır.

242 Bununla beraber, öldürme olayları, son derece nadir olarak bir "amaç"tır ve belki de hiçbir zaman vasıta olmamıştır. İtalya'da, şeytanlara yüzden fazla çocuk kurban etmiş olan Gilles de Retz (1140 sıraları) gibi bir canavara, uzaktan da olsa paralel olarak gösterilebilecek biri yoktur.

dan uzak duranların, dünyanın ahlâk düzenine besledikleri inancı giderek bir parça daha sarsmaya yeterli olmuştur. Biraz para harcamayı ve tehlikeye düşmeyi göze alarak, genel anlayış ve ahlâk düzenine ceza görmeksizin karşı koymak ve başka hallerde insanla insanın meşru olan ve olmayan amaçları arasındaki ara basamaklardan kaçınmak mümkün gibi görünmektedir.

İlk önce, büyünün eski ve artık sönmeye yüz tutmuş bir türünü burada gözden geçirelim. Birçok İtalyan kentinde, Ortaçağ'ın en karanlık devirlerinden ve hatta İlkçağ'dan kalma birer anı olarak, alın yazılarının belli bazı binalara, heykellere ve daha başka maddi şeylere bağlı olduğu inancı yaşıyordu. Bir zamanlar eskiler, *Telestae* adını verdikleri takdisçi rahiplerden söz etmişlerdi. Bu rahipler bazı kentlerin kuruluş törenlerinde hazır bulunmuşlar, belli birtakım anıtlarla ve aynı zamanda gizlice toprağa gömdükleri bazı eşyalarla (Telesmata), bu kentlerin zenginlik ve mutluluklarını büyüyle sağlamışlardı. Romalılar çağından kalma bu çeşit gelenekler, yazılmamış halk masalları biçiminde yaşatılmaya her şeyden daha çok elverişliydi. Şu kadar var ki, tılsımcı rahip, yüzyıllar boyunca, doğal olarak büyücü haline gelmiştir; çünkü ilk çağlardaki tılsımcı rahibin yaptığı işin dinle ilgili yanı artık anlaşılamamaktadır. Vergilius'un bazı *Napoli Mucizeleri*'nde[243] çok eski bir tılsımcı rahibin anısı yaşamaktadır. Ancak bunun adı, zamanla, Vergil adı yanında kaybolmuştur. Böylece, kentin esrarengiz resminin bir fıçıya kapatılması, tamamıyla Eskiçağ'a özgü bir Telesma (tılsım)'dan başka bir şey değildir. Aynı şekilde, kentin kurucusu olarak görülen Vergilius, aslında Napoli'nin temeli atılırken hazır bulunan tılsımcı rahibin değiştirilmiş adıdır. Halk muhayyilesi bu konular üzerinde alabildiğine işlemiş ve sonunda Vergilius, bronz atın, Nolan kapısındaki baş figürlerinin, başka herhangi bir kapının üzerindeki bronz

243 Bkz. Roth'un *Uber den Zauberer Virgilius* adlı önemli etüdü: Pfeiffer, *Germania*, IV. Eski tılsımcı rahiplerin yerini Vergilius'un alması, her şeyden önce şöyle açıklanabilir: Vergilius'un mezarına sık sık yapılan ziyaretler, Roma İmparatorluğu zamanından beri halkın muhayyilesini çalıştırmaktaydı. Paris tılsımı: *Gregor. Turon.*, VIII, 33.

sineğin, hatta Posilippo mağarasının (Grotta Posilippo) ve benzeri eserlerin de yapıcısı haline gelmiştir. Bütün bunlar, şu veya bu bakımdan, alın yazısına zincir vuran şeylerdir. Hele ilk ikisi, yani bronz atla Nolan kapısı, Napoli kentinin alın yazısını doğrudan doğruya belirleyecek derecede önemli, etken öğeler olarak görünmektedir. Ortaçağ Roma'sında da bu gibi bulanık hatıralar yaşamaktaydı. Milano'da St. Ambrogio kilisesinde Herkules'in Eskiçağ'dan kalma mermer bir heykeli vardı. Bu heykel yerinde kaldığı sürece imparatorluğun yaşayacağına inanılıyordu. Büyük bir ihtimalle bununla, Germen İmparatorluğu kastedilmekteydi. Çünkü Alman imparatorlarının taç giyme yerleri, St. Ambrogio kilisesiydi.[244] Floransalılar da sonradan vaftiz kurnası haline getirilmiş olan Mars tapınağının, Augustus zamanında inşa edilirken bakılan yıldızların vermiş olduğu işaretlere göre, dünyanın sonuna kadar duracağı kanaatindeydiler.[245] Bununla beraber, Hıristiyanlığı kabul ettikleri zaman, Mars'ın mermer heykelini oradan uzaklaştırmışlardı. Yine yıldızlara bakılarak öğrenildiğine göre, parçalanması kente büyük bir felaket getireceğinden, aynı heykeli Arno ırmağı kenarındaki bir kuleye yerleştirmişlerdi. Totila Floransa'yı tahrip ettiği sırada heykel nehrin içine düşmüş ve sonra Büyük Karl Floransa'yı yeniden kurarken sudan çıkarılmıştı. Bundan böyle heykel Ponte Vecchio girişinde bir sütun üzerinde duruyordu. 1215 tarihinde Bondelmonte, burada öldürülmüştü. Guelf'lerle Ghibellin'ler arasındaki büyük parti mücadelesinin başlangıcı, böylece o heykele bağlanmıştır. 1333'te meydana gelen büyük sel felaketiyle, bu heykel, bir daha meydana çıkmamak üzere kaybolmuştur.[246]

244 Uberti: *Dittamondo*, L. III, c. 4.

245 Aşağıda anlatılacak olanlar hakkında bkz. G. Villani I. 42, 60; II. 1; III. 1; V, 38; XI, 1. Kendisi, böyle şeylere inanmamaktadır. Krş. Dante, Inferno XIII, 146.

246 Baluzius, *Miscell.*, IV, 119'da verilen bir bilgi kırıntısına göre eski zamanlarda Pavialılar, Ravennalılara karşı savaşmışlardır: "qui iuxta Ravennam se continue volvebat ad solem, usurpaverunt et ad eorum civitatem victoriosissime transtulerunt" (ve Ravenna civarında güneş altında mütemadiyen dönüp duran mermerden bir asker heykelini gasp ettiler ve parlak zafer gösterileriyle kendi kentlerine götürdüler). Belki bu da ona benzer bir kader heykeliydi.

Fakat aynı tılsım, başka yerlerde de görülmektedir. Yukarıda sözü geçen Guido Bonatto, Forli kentini çevreleyen surların temeli yeniden atılırken, yalnız birbirine düşman olan iki partinin barışmasını istemek gibi sembolik bir sahneyle yetinmiyordu; üstelik astroloji ve büyüden faydalanarak yaptığı ve gömdüğü bir atlı heykeli sayesinde, Forli kentini yıkılmaktan, hatta yağma edilmek ve alınmaktan koruduğuna inanıyordu.[247] Aşağı yukarı altı yıl sonra, Kardinal Albornoz Romagna'da hüküm sürdüğü sırada, bu yer kazılırken bir rastlantı sonucu olarak sözü geçen heykel bulunmuş ve büyük bir ihtimalle kardinalin buyruğu üzerine halka gösterilmiştir. Böylece halk, zalim Montefeltro Hanedanı'nın ne gibi araçlarla kiliseye karşı tutunmuş olduğunu gözleriyle görmeliydi. Fakat yarım yüzyıl sonra (1410), Forli üzerine girişilen bir düşman baskını savuşturulduğu zaman, belki de kurtarılmış ve yeniden gömülmüş olan bu heykelin tılsım gücüne tekrar başvuruluyordu. Ancak bu, aynı tılsımdan faydalanma girişimlerinin sonuncusuydu. Ertesi yıl şehir gerçekten ele geçirildi. Bütün XV. yüzyıl boyunca yapılan binaların temelleri atılırken, yalnız astroloji değil, büyü de işe karıştırılmıştır. Mesela Papa II. Paul'un, yaptırdığı binaların temellerine çok sayıda altın ve gümüş madalya koyması göze çarpmıştır[248]; Platina, bunu paganizm dönemine ait bir tılsım olarak görmekten kaçınmamıştır. Şüphesiz, Papa Paul ve onun biyografisini yazan kişi, böyle bir kurbanın Ortaçağ dininde ne ifade ettiğini ve ne anlama geldiğini kavramışa benzememektedir.[249]

Her ne olursa olsun, çoğu kez sadece rivayetlerin ötesine geçmeyen bu resmî büyü, hiçbir zaman gizli ve kişisel amaçlar uğruna kullanılan büyü kadar önem kazanmamıştır.

247 Bu hususta yerel inançlar için bkz. *Annal. Foroliviens*: Murat., XXII, Col. 207, 238; daha geniş bir şekilde olmak üzere aynı şey, F. Villani, *Vite*, s. 43'te anlatılmaktadır.
248 Platina, *Vitae Pontiff.*, s. 320: "Veteres potius hac in re quam Petrum, Anacletum et Linum imitatus" (Bu konuda Petrus'u, Anacletus'u ve Linus'tan çok eskileri örnek tutarak).
249 Bu, örneğin Sugerius'un *De Consecratione Ecclesiae*'sında (Duchesne, *Scriptores*, IV, s. 355) ve *Chronicon Peterhusanum*, I, 13 ve 16'da açıkça sezilmektedir.

Bunun günlük hayatta sık sık kendini gösteren şekli, Ariosto tarafından ***nekroman***'lar (ölülerin yardımıyla geleceği keşfeden büyücü-falcılar) hakkındaki komedyasında gösterilmiştir.[250] Kahramanı, kendisini Grek, Mısırlı ve Afrikalı olarak satmasına, durmadan adını ve kılığını değiştirmesine rağmen, İspanya'dan kovulmuş olan birçok Yahudi'den biridir. Cinleri çağırarak günü karartabiliyor, geceyi aydınlatabiliyor, deprem meydana getirebiliyor, kendini görünmez biçime sokabiliyor, insanları hayvan biçimine dönüştürebiliyorsa da, bütün bu övünmeler, sadece gösterişten başka bir şey değildir. Asıl amacı, mutsuz ve ıstırap içinde kıvranan karı kocayı soymaktır; giderken arkasında bıraktığı iz, bir sümüklü böceğin salyalarına ve çoğu kez, ortalığı kasıp kavuran bir dolu sağanağına benzemektedir. Amacını elde edebilmek için, bir âşığın içine saklandığı bir sandığın cinlerle dolu olduğuna veya bir ölüyü konuşturabileceğine halkı inandırabilmektedir. Şairlerin ve hikâyecilerin bu çeşit insanları gülünç hale sokmaları ve bunu yaparken halkın onayını alacaklarını ummaları, hiç değilse iyiye işaret sayılabilir. Bandello, Lombardiyalı bir rahibin büyücülüğünü sefil ve sonuçları bakımından korkunç bir hilekârlık[251] olarak tasvir etmekle kalmıyor, inanan çılgınların asla peşini bırakmayan felaketi tamamen samimi bir öfkeyle gözümüzün önüne de seriyor.[252] "Böyle bir adam, 'Süleyman'ın Anahtarı' ve daha birçok büyü kitabı sayesinde, toprak altında gizlenmiş hazineleri bulabileceğine, sevgilisini isteğine uymaya zorlayabileceğine, hükümdarların sırlarını öğrenebileceğine, Milano'dan bir an içinde Roma'ya gidebileceğine ve bunlara benzer daha birçok safsataya inanır. Ne kadar hayal kırıklığına uğrarsa o kadar inatla ayak direr... 'Signor Carlo! Dostlarımızdan birinin,

250 Yine krş. Bibiena, *Calandra*.

251 Bandello, III, Nov. 52.

252 *A.g.e.*, III, Nov. 29. Büyücü, büyük yeminlerle işin gizli tutulması için söz almaktadır. Mesela burada, Bologna'daki St. Petronio kilisesin büyük mihrabında, kilisede hiç kimsenin bulunmadığı bir sırada yemin ediliyor. Büyücülük hakkında oldukça geniş bilgiye, *Macaroneide*, XVIII'de rastlanmaktadır.

sevdiği kadının güler yüz göstermesini sağlamak amacıyla, odasını bir mezarlık gibi ölü kafaları ve kemikleriyle doldurduğu zamanı hatırlıyor musunuz?'" Mesela bir cesetten üç dişi söküp almak, parmağından tırnağını sökmek gibi son derece iğrenç yükümlülükler söz konusudur. Okuyup üfleyerek büyüye devam edilirken, bazen hazır bulunan talihsizler korkudan ölmektedir.

Benvenuto Cellini, Roma'da, Kolosseum'da[253] yapılan (1532) ve herkesçe bilinen o büyük büyü ayininde, arkadaşlarıyla birlikte son derece korkunç sahneler karşısında kalmasına rağmen ölmemiştir. Büyük bir ihtimalle, Benvenuto Cellini'yi ileride işe yarar bir yardımcı olarak kullanabileceğini uman Sicilyalı bir papaz, memleketine dönerken yolda ona iltifat etmiş ve onun kadar sarsılmaz cesarette bir insana rastlamadığını söylemiştir. Büyünün nasıl gerçekleştiği konusu üzerine, her okur kendi mizacına göre düşünecektir. Narkotik tütsüler ve muhayyilenin en korkunç şeylere önceden hazırlanmış olması, bunda başrolü oynayan unsurlardır. Bunlardan en çok etkilenen, büyücü tarafından getirilen bir gençtir; bu gencin niçin herkesten daha çok şey gördüğü de böylece açıklamasını bulmaktadır. Fakat aslında bütün etkilemenin Benvenuto'ya yöneltilmiş olduğunu tahmin edebiliriz; çünkü eğer böyle olmasaydı, büyüye tehlikeli bir şekilde başlanmasının, sırf öğrenme merakı uyandırmaktan başka bir amacı olamazdı. Zira o anda hiç aklında olmayan güzel Angelica, birdenbire Benvenuto'nun gözleri önüne gelir. Sonra da büyücü, hazine bulmakla kıyaslanacak olursa, gönül işleriyle uğraşmanın havaîce bir delilik olduğunu söyler ona. Unutulmamalıdır ki, Benvenuto, "Cinler bana verdikleri sözü tuttular ve vaat ettikleri şekilde, tam bir ay sonra, Angelica elimdeydi," (cap. 68) diyerek kendi gururunu okşamaktadır. Benvenuto, hikâyenin tümüne inandırmak için yalan söylemiş olsa bile, bu olay, o döneme hakim olan düşünce tarzını gösteren bir örnek olarak kalıcı bir değer taşımaktadır.

253 Benv. Cellini I, c. 64.

Bununla beraber, "garip mizaçlı, gelgeç gönüllü, dakikası dakikasına uymaz" olanlar da dahil olmak üzere İtalyan sanatçılar, genel olarak büyüye kolay kolay inanmazlardı. Gerçi bunlardan biri, anatomi incelemeleri sırasında, bir cesedin derisinden kendisine bir yeleklik kestirmişse de, günah çıkarttığı papazlardan birinin öğütleri üzerine bunu tekrar mezara koymuştur.[254] Özellikle kadavra üzerine sık sık yapılan araştırmalar, insan vücudunun çeşitli parçalarında var olduğu kabul edilen büyü etkisi inancının yıkılmasına, belki de her şeyden daha etkili bir şekilde yardım etmiştir; öte yandan insan vücudunun durmadan gözlem altında bulundurulması ve resimlerinin çizilmesi, sanatçılara bambaşka bir türden büyü imkânını açmıştır.

Burada vermiş olduğumuz örneklere rağmen, XVI. yüzyıl başlarında büyücülüğün, fark edilecek kadar gerilediği görülmektedir. Oysa bu dönemde, İtalya dışındaki ülkelerde büyücülük iyice gelişmiş, İtalyan astrologlar ve büyücüler, kendi yurtlarında artık kimse itibar göstermediğinden, Kuzey Avrupa'da turneye çıkmaya başlamıştır. XIV. yüzyılda, büyücüleri kitaplarını takdis etmekten alıkoymak için, Scariotto yakınlarında bulunan Pilatus dağındaki bir gölü büyük bir titizlikle koruma zorunluluğu ortaya çıkmıştı.[255] XV. yüzyılda, mesela bir kuşatma ordusunu dağıtmak amacıyla sağanak halinde yağmur yağdırma teklifleri gibi şeyler görülüyordu. O zamanda bile, kuşatılmış olan kentin komutanı, Città di Gastel-

254 Vasari III, 143, Vita di Andrea da Fiesole. Başka zamanlarda da "büyü formüllerine ve buna benzer saçmalara" göre hareket eden bu adam, Silvio Cosini'ydi.

255 Uberti, *Il Dittamondo*, III, c. 1. Uberti, Ancona'daki Scariotto'yu, sözde Judas'ın doğum yerini de ziyaret ediyor ve şunları kaydediyor: "Burada Pilatus dağının ve oradaki gölün de sözünü etmeden geçmeyelim; bütün yaz mevsimi boyunca göl başında nöbetçiler değişir. Çünkü büyüden anlayan herkes, kitabını takdis etmek için buraya tırmanır ve bunun üzerine, orada oturanların söylediklerine göre, büyük bir fırtına kopar." Yukarıda söylediğimiz gibi kitapların takdisi, cinleri toplama büyüsünden tamamen ayrı, özel bir törendir. XVI. yüzyılda Luzern yakınlarındaki Pilatus dağına çıkmak, Luzernli Diebold Schilling'in bildirdiği gibi (s. 67) "bey lib und guot" (can ve mal kaybı cezasıyla) yasaktı. Dağdaki gölde bir cinin yaşadığına ve bunun, "Pilatus'un ruhu" olduğuna inanılıyordu. İnsanlar gölün yanına çıktıkları veya içine bir şey attıkları zaman korkunç fırtınalar çıkardı.

lo'daki Niccolo Vitelli, yağmur yağdırma önerisiyle gelen büyücüleri Tanrısız kâfirler diye reddedecek anlayışı göstermiştir.[256] XVI. yüzyılda ise, özel hayatta sık sık rastlanmakla beraber, resmî çevrelerde böyle şeyler artık görülmemektedir. Bununla beraber, Alman büyücülüğünün klasik tipi olan Dr. Johann Faust bu dönemde ortaya çıkmıştır; İtalyan büyücülüğünün klasik tipi Guido Bonatto ise, daha XIII. yüzyılda görülmüştür.

Kuşkusuz burada yine şunu eklemek zorundayız ki, büyü inancının gerilemesiyle, bunun zorunlu bir sonucu olarak, insan hayatında ahlâki bir düzene inanış artmış değildir. Bu gerileme belki de birçok kişiye, yıldızlara inancın kaybolmasındaki gibi, anlamsız bir kaderciliği yadigâr bırakmıştır.

Temelsiz inancın, ateş falcılığı, el falcılığı[257] gibi ikinci derecede kalan ve cin çağırma, yıldızlara bakma kuruntularına inancın gerilemesiyle oldukça kuvvet bulan bazı şekillerini, burada hiç sözünü etmeksizin geçebiliriz. Hatta *fizyonomi*'ye gösterilen ilgi bile, beklenenden uzaktır. Bu sahte bilim, plastik sanatlarla pratik psikolojinin bir kardeşi ve dostu olarak değil, kadercilik kuruntusunun bir çeşidi ve herhalde vaktiyle Araplarda olduğu gibi, astrolojinin bir rakibi olarak görülmektedir. Bir örnek olmak üzere, *fizyonomi* üzerine bir ders kitabı yazmış olan Bartolommeo Cocle'yi ele alalım. Kendini bir metoposkopist (el falına bakan) diye adlandıran[258] ve bu bilimi, Giovio'nun deyimiyle, en soylu sanatlardan biri gibi gören bu adam, her gün kendisine danışan en akıllı adamlara kehanette bulunmakla yetinmemiş, "çeşitli büyük ölüm tehlikeleriyle karşılaşmaları alınlarında yazan kişilerin bir kataloğu" gibi çok ciddi bir eser de kaleme almıştır. Giovio, Roma'nın aydın düşünürler çevresi içinde *-in hac luce Romana-* kocamış olmasına rağmen, bu kitabın içindeki kehanetlerde pek çok gerçek yattığı clü-

256 *De Obsidione Tiphernatium*, 1474. (*Rerum Ital. Scripti. ex Florent. Codicibus*, II).
257 Limerno Pitocco, askerler arasında güçlü bir şekilde yayılmış olan bu batıl inanç (1520 civarında) ile alay etmektedir: *Orlandino*, V, kıta 60.
258 P. Giovio, *Elogia*, Cocles'e ayrılan bölümde.

şüncesindedir.[259] Şüphesiz, bu ve buna benzer kehanetlere hedef olan kimselerin, kâhinden nasıl öç aldıklarını, yine aynı kaynaktan öğreniyoruz. Giovanni Bentivoglio, devletini kaybedeceği kehanetinde bulunduğu için, Lucas Gauricus'u, bir döner merdivenden sarkan bir halata bağlatarak bir sağa bir sola sallandırmış ve beş defa duvara çarptırmıştır.[260] Ermes Bentivoglio, Cocle'nin peşine bir katil takmıştır; çünkü bu talihsiz metoposkopist, üstelik istemeye istemeye, sürgün edileceğini ve bir meydan savaşında telef olacağını ona haber vermişti. Anlaşıldığına göre katil, "Yakında alçakça bir cinayet işleyeceğimi bizzat sen söylemiştin!" sözleriyle, can çekişen kurbanıyla hâlâ alay ediyordu. Avuç falcılığının (Chiromancie) yeniden kurucusu olan Cesenalı Antioco Tiberto aşağı yukarı aynı acıklı akıbete uğramıştır.[261] Çünkü o, Rimini hükümdarı Pandolfo Malatesta'ya, bir tiranın aklına getirebileceği şeylerin en iğrencini, sürgünde ve son derece yoksulluk ve düşkünlük içinde öleceğini haber vermişti. Tiberto çok zeki, çok yetenekli bir insandı. Chiromancie yöntemlerinden çok, insanları tanımadaki derin ve isabetli görüşlerine göre geleceği haber verdiği söylenirdi. Kehanet gücüne inanmayan bilginler bile, yüksek kültürü dolayısıyla ona saygı beslerlerdi.[262]

En son olarak bir noktaya daha işaret edelim: Eskiçağ'ın ancak sonlarına doğru, Diocletian zamanında adı duyulan *Simya*, Rönesans'ın en parlak döneminde sadece ikinci derecede bir rol oynamaktadır.[263] İtalya bu hastalığı, XIV. yüzyılda Petrarca'nın simya aleyhinde yazdığı polemiğinde, altın yapımcılığının geniş tabakalara yayılmış bir görenek olduğunu itiraf ettiği zamandan daha önce

259 Burada Giovio'dan, özellikle heyecanlı portre koleksiyoncusunun sesini işitiyoruz.
260 Bunu, yıldızlara bakarak söylemişti. Gauricus, fizyonomi bilmezdi. Fakat kendi kaderi hususunda Cocles'in kehanetine dayanmak zorundaydı; çünkü babası, onun zayıçesini kaydetmemişti.
261 P. Giovio, I, s. 100 vd: Tibertus.
262 Kehanetin bu ikincil çeşidinin en önemli bilgilerini Agrippa vermektedir: *De Occulta Philosophia*, c. 52, 57.
263 Libri, *Histoire des Sciences Mathématiques*, II, s. 122.

geçiştirmişti.[264] O zamandan beri, simya faaliyetinin istediği özel inanç, bütün varlığıyla kendini bu işe adama ve bir kenara çekilme, İtalya'da her zaman daha nadir görülmüştür. Buna karşılık tam o sıralarda, İtalyan ve daha başka uluslardan simya ustaları, Kuzey Avrupa ülkelerinde ileri gelenleri soymaya başlamışlardır.[265] X. Leo zamanında simyayla uğraşan pek az sayıdaki kişiye "*ingenia curiosa*" (boş yere kafa yoranlar) adı verilmiştir.[266] Altına karşı derin bir tiksinti beslemekle ün yapan X. Leo'ya altın yapımcılığı üzerine didaktik şiirini ithaf eden Aurelio Augurelli, söylendiğine göre, bağış olarak, dıştan gayet gösterişli fakat içi bomboş bir kese almıştır. Altından başka, filozofların herkesi mutlu edecek büyülü taşını arıyan mistik bilim, Paracelsus ve daha birçoklarının teorilerinden gelişerek çok daha sonra ortaya çıkan ve Kuzey Avrupa ülkelerine özgü olan bir olgudur.

Ölümsüzlüğe inancın sarsılması, gerek bu temelsiz inançlarla ve gerekse genel olarak Eskiçağ kültürüne özgü düşünce tarzıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Fakat bu meselenin bir bütün olarak modern anlayışın gelişmesiyle ilişkisi çok daha geniş ve derindir.

Ölümsüzlüğe inanca karşı uyanan her çeşit şüphenin en güçlü kaynağı, tiksinti duyulan Kilise'ye artık hiçbir şey borçlu olmamak için duyulan iç istek olmuştur. Kilise'nin, böyle düşünenleri Epikürcüler diye adlandırdığını yukarıda görmüştük. Bazı kişiler, ölüm anında dinî takdis aramış olabilirler. Fakat sayısız insan, hayatları boyunca, özellikle en faal çağlarında, buna tamamen aykırı yaşamış ve hareket etmiştir. Bu durumun, genel olarak imansızlıkla ilgili olduğu açıkça görülmektedir; üstelik bu, tarihsel delillerle her bakımdan ispat edilebilir. Bunlar, Ariosto'nun, "inançları çatıla-

264 "Novi nihil narro, mos est publicus" (Yeni bir şey anlatmıyorum. Bu, halk âdetidir), *Remed. Utriusque Fortunae*, s. 93; bu, kitabın çok canlı ve ab irato (öfkeyle) yazılmış parçalarından biridir.

265 Belli başlı pasaj: Trithem., *Ann. Hirsaug.*, II, s. 286 vd.

266 "Neque enim desunt" (Zira onlar yok değildir), P. Giovio, *Elog.*, s. 15 vd., Pompon. Gauricus; krş. *a.g.e.*, s. 130, Aurel. Augurellus; *Macaroneide*, XII.

rının üstüne çıkmamaktadır" diye vasıflandırdığı kişilerdir.[267] İtalya'da, özellikle Floransa'da, Kilise'ye karşı doğrudan doğruya düşmanca eylemlerde bulunulmadığı takdirde, açıktan açığa ve dile düşmüş bir imansız olarak yaşama imkânı vardı. Mesela siyasi bir suçluyu ölüme hazırlamak için gönderilen papaz, mahkûmun imana sahip olup olmadığını anlamakla başlıyordu sorgusuna: "Zira onun imansız olduğuna dair yanlış bir söylenti dolaşmıştı."[268]

Burada söz konusu olan suçlu, Pierpaolo Boscoli'dir. 1513'te yeniden iş başına geçmiş olan Medici Hanedanı'na karşı bir suikastta rol alan bu zavallı günahkâr, bu vesileyle, o zamanki dinî kargaşalığı yansıtan bir ayna olmuştur. O, Savonarola'dan yana olmakla işe başlamış ve sonra klasik İlkçağ'ın özgürlük ideallerine ve daha başka birtakım paganizm öğelerine bütün heyecanıyla sarılmıştır. Fakat zindana atıldığı zaman, eski dostları, onun düşüncelerine yeniden hâkim olmuşlar ve kendilerince mutlu sayılan bir ölüm sağlamışlardır ona. Pierpaolo Boscoli'nin son saatine tanıklık eden ve olayları kayda geçiren merhametli yazar, sanatçı della Robbia ailesinin üyelerinden biri olan bilgin filolog Luca'dır. Boscoli: "Ah, Brutus'u kafamdan silip atın ki, bir Hıristiyan olarak yoluma devam edebileyim!" diye içini çekiyor. Luca söz alıyor: "Sen istiyorsan, bu hiç de güç bir iş değil; biliyorsun, Romalıların yaptıkları, bize aslında oldukları biçimde değil, fakat idealleştirilerek (*con are acresciute*) nakledilmiştir." Şimdi o, inanmak üzere idrakini zorluyor ve kendi isteğiyle anlayacak yeteneği göstermediği için acınıyor. Bir ay kadar, daha iyi rahiplerle yaşama imkânına sahip olsaydı, tamamıyla dindar bir adam haline gelirdi! Anlaşılıyor ki, Savonarola'ya bağlı olan bu adamlar, Kutsal Kitap'ı gayet az tanımaktadırlar. Boscoli, yalnız *Pater Noster* ile *Ave Maria* dualarını okuyabiliyor ve Kutsal Kitap'ı öğrenmelerini -insanın hayattayken ne öğrenmişse ölür-

267 Ariosto, Sonetto 34: "... non creder sopra il tetto." Bu sözleri şair, kişisel bir işte kendisi aleyhine karar vermiş olan bir görevli hakkında sarfetmektedir.
268 Luca della Robia, *Narratione del Caso del Boscoli*: Archiv. Stor., I, s. 273 vd. Yerleşmiş deyim, "non aver fede" idi; krş. Vasari VII, s. 122, Vita di Piero di Cosimo.

ken de ona sahip olduğunu- arkadaşlarına söylemesini Luca'dan önemle rica ediyor. Bunun üzerine Luca, Yuhanna İncili'ne göre Hazreti İsa'nın cefa ve ölüm hikâyesini (Passion) ona okuyup anlatıyor. Gariptir ki, zavallı dinleyici, İsa'nın Tanrılığını kolayca kavrıyor ama insanlığını anlamakta oldukça güçlük çekiyor. "Sanki İsa ormandan çıkarak kendisini karşılıyormuş gibidir"; bunu açık bir şekilde kavramayı arzu etmektedir. Bunun üzerine dostu, bunun sırf şeytan tarafından gönderilmiş birtakım şüphelerden başka bir şey olmadığını söyleyerek, ona boyun eğme uyarısında bulunuyor. Sonra, Impuneta'yı ziyaret etmek için gençliğinde niyetlendiği fakat yerine getirmediği bir adak aklına geliyor. Dostu, onun yerine bu işi kendisinin yapacağını vaat ediyor. Tam bu sırada, suçluyu tövbe ve istiğfara getirecek olan papaz içeri giriyor. Bu adam, Savonarola'nın manastırına bağlı olan bir rahiptir. Suçlunun ricasına uyarak, ona Aquinolu Thomas'ın, yukarıda açıklanmış olan, tiranların öldürülmesi hakkındaki fikirlerini anlatıyor ve sonra ölümü erkekçe karşılamasını öğüt veriyor. Boscoli şöyle cevap veriyor: "Peder, bununla vakit kaybetmeyin; zira bunun için yalnız filozoflardan öğrendiklerim yeter de artar bile. Bana, İsa'ya sevgi yoluyla ölüme katlanmakta yardım edin." Bundan sonra yapılan işler, tövbe ve istiğfar, vedalaşma ve idam, gayet dokunaklı bir tarzda tasvir edilmektedir. Özel olarak belirtilmesi gereken nokta şudur ki, Boscoli, kesilmek üzere başını kütüğe koyarken, cellada, ölüm darbesini indirmek için bir an daha beklemesini rica etmiştir; "O, ölüm hükmünün bildirilmesinden beri geçen zaman boyunca Tanrı'ya iyice yakınlaşmak için uğraşıp durmuş, fakat bunu istediği ölçüde elde edememişti; şimdi celladın bekleyeceği bir an içinde toparlanıp bütün gücüyle çabalayarak, kendini tamamen Tanrı'ya vermeyi düşünüyordu." Açıkça görülüyor ki, onu kaygıya düşüren, Savonarola'nın yarım yamalak anlaşılmış bir ifadesiydi.

Eğer aynı nitelikte daha çok kanıta sahip olsaydık, devrin fikrî tablosu, herhangi bir eserde veya bir şiirde bulamadığımız birçok

önemli çizgi bakımından daha zengin olurdu. Böylece, doğuştan gelen din güdüsünün ne kadar kuvvetli olduğunu, birey ile din arasındaki ilişkilerin ne kadar öznel, ne kadar kararsız olduğunu; aynı zamanda dinin ne kadar korkunç düşmanlarla karşı karşıya kaldığını daha açık olarak görmemiz mümkün olurdu. İç dünyaları böyle bir yaratılışta olan insanların, yeni bir Kilise kurmaya elverişli karakterde olamayacakları inkâr kabul etmez. Fakat İtalyanların o kaynaşma dönemi enine boyuna ve derinliğine incelenmeden, Batı dünyasının düşünce tarihi eksik kalır. Oysa ki, düşünce faaliyeti alanında payları olmayan ulusların bu bakımdan bir yana bırakılmalarında hiçbir sakınca yoktur. Şimdi yine ölümsüzlük meselesine dönüyoruz.

Eğer bu bakımdan imansızlık, yüksek kültürlü kişilerde bu derece önemli bir yer işgal ediyorduysa, bunun esaslı bir sebebi vardı: Dünyanın keşfi, bunun söz ve resimle tasviri gibi çok büyük bir dünyevi ödev, bütün fikir ve ruh güçlerini geniş ölçüde kendisiyle meşgul ediyordu. Rönesans'ın zorunlu olan bu dünyeviliğinden yukarıda söz etmiştik. Fakat bunun yanında, bu araştırmalar ve sanattan, yine aynı zorunlulukla, genel bir şüphecilik ve soru sorma anlayışı meydana geliyordu. Edebiyatta pek fazla göze çarpmamasına, mesela Kutsal Kitap'ın eleştirisinde ancak başlangıç izlerine rastlanmasına bakılarak, *şüphe* ve *soru* zihniyetinin mevcut olmadığını sanmak doğru değildir. Bu zihniyet vardır; fakat her alanda tasvir ve yaratma ihtiyacının, başka bir deyimle olumlu sanat güdüsünün şiddeti yanında sadece silik kalmaktadır. Bundan başka Kilise'nin hâlâ hükmünü sürmekte olan zorlayıcı gücü de, ne zaman faaliyete geçme girişiminde bulunsa, bu zihniyeti köstekliyordu. Fakat bu şüphecilik zihniyeti, zorunlu olarak ve tercihan, burada söylenmesine gerek olmayacak kadar açık sebepler dolayısıyla, insanın ölümden sonraki durumuyla ilgilenmek zorundaydı.

İşte buna ek olarak klasik İlkçağ kültürü geliyor ve meselenin tümü üzerine iki yönlü bir etki yapıyordu. İlk olarak, eskilerin psi-

kolojisi benimsenmeye çalışılıyor ve kesin bir bilgi çıkarabilmek için Aristo'nun sözleri zorlanıyordu. Lucian'ın o zamanki[269] diyaloglarından birinde Charon, bizzat Aristo'ya, ölümsüzlük konusundaki fikrini sorduğunu anlatıyor. Ölçülü filozof, bedence ölmüş fakat yine de yaşamaya devam ediyor olmasına rağmen, açık bir cevapla kendini sorumluluk altına sokmaktan kaçınıyor; ama yüzyıllar sonra, onun yazıları ne şekilde yorumlanacaktır! Gerek onun ve gerekse başka eski yazarların, ruhun gerçek niteliği, kökeni ve bedenden önceki varlığı, bütün insanlarda birliği, mutlak ölümsüzlüğü, hatta şekil değiştirmesi hakkındaki fikirleri üzerinde, daha büyük bir şiddetle tartışılıyordu; hatta bu meseleye dair kürsülerde konuşanlar bile vardı.[270] Tartışma, daha XV. yüzyılda çok kızışmıştı. Bazıları, Aristoteles'in gerçekten ruhun ölümsüzlüğü doktrinini öğrettiğini ispat ediyorlardı.[271] Bazıları ise, varlığına inanabilmek için, ruhu, önlerindeki bir sandalye üzerinde görmeleri gerektiğini söyleyen kişilerin katı yürekliliklerinden yakınıyorlardı.[272] Francesco Sforza'nın tabutu başında yaptığı konuşmada Philelpho, klasik çağ ve hatta Arap filozofları tarafından ruhun ölümsüzlüğü lehinde söylenen birçok düşünceyi sıralıyor ve baskıda bir buçuk folio sayfası tutan[273] bu çok renkli nutkunu şu sözlerle sonlandırıyordu: "Bütün bunlardan başka, her şeyin üstünde gerçek olan Tevrat ve İncilimiz vardır." Bu arada Floransa Platoncuları, üstatları Platon'un ruh hakkındaki öğretisini savunmaktan geri durmuyorlar ve mesela Pico'da olduğu gibi, bunu Hıristiyanlık inançlarıyla geniş ölçüde tamamlıyorlardı. Fakat kültürlü çevrelerde hakim olan, aksi tezdi. Bu yüzden Kilise'nin öfkesi, XVI. yüzyıl başlarında öyle bir hadde yükselmişti ki, Papa X. Leo, ruhun ölümsüzlüğü ve

269 G. Pontano, *Charon*.
270 Faustinus Terdoceus, *De Triumphus Stultitiae*, L. II.
271 1460'a doğru Borbone Morosini böyle yapmıştır. Krş. Sansovino, *Venezia*, L. XIII, s. 243.
272 Vespas. Fior., s. 260.
273 *Orationes Philelphi*, fol. 8.

bireyselliğini korumak için Lateran Konsili'nde (1513) bir yasa çıkarmak zorunda kalmıştı.[274] Ruhun bireyselliğini korumak için alınan bu tedbir, onun bütün insanlarda tek olduğunu iddia edenlere karşıydı. Fakat birkaç yıl sonra Pomponazzo'nun kitabı çıktı. Bu eserde, ruhun ölümsüzlüğünü felsefe yönünden ispat etmenin olanaksızlığı gösteriliyordu. Bunun üzerine aksi tezler ve savunma yazılarıyla mücadele sertleşti ve Karşı Reform karşısında susuncaya kadar bu durum sürüp gitti. Aşağı yukarı Platon'un *idea*'lar öğretisine uygun tarzda düşünülen, ruhların bedenden önce Tanrı'da varlığı fikri, uzun zaman çok yayılmış bir kavram olarak kalıyor ve mesela şairler tarafından kullanılıyordu.[275] Bunun, ölümden sonra ruhun devam ediş tarzı bakımından sonuçları üzerindeyse inceden inceye düşünülmüyordu.

Klasik İlkçağ'ın ikinci yönden etisi, başlıca Cicero'nun devlet hakkındaki eserinin altıncı kitabından kalan ve *Scipio'nun Düşü* adıyla tanınan o dikkate değer parçadan geliyordu. Eğer Macrobius tarafından yazılan yorumu olmasaydı, bu parça da, tıpkı Cicero'nun eserinin geri kalan ikinci bölümü gibi, belki de kaybolur giderdi. Şimdi bu bölüm, sayısız el yazması[276] ve tipografinin icadından bu yana birçok kitap halinde dört yana yayılmıştı ve tekrar tekrar yeni yorumları yapılıyordu. *Scipio'nun Düşü*, ruhanileşmiş ahiretin, gök kürelerinin uyumuyla bezenmiş bir halde, büyük adamlar için bir tasviridir. Eskilerden daha birçoklarının verdiği bilgiler sayesinde yavaş yavaş keşfedilen bu pagan cenneti, tarihsel büyüklük ve şöhret ülküsünün Hıristiyan hayatı ideallerini gölgede bıraktığı oranda, giderek Hıristiyan cennetinin yerini alıyordu. Bununla beraber, kişiliğin ölümden sonra tamamen kaybolduğu inancının

274 Septimo Decretal., V, III, c. 8.

275 Ariosto, *Orlandino*, VII, kıta 61; gülünç duruma sokulmuş halde: *Orlandino*, c. IV, kıta 67, 68. Pontanus'un Napoli Akademisi üyelerinden biri olan Cariteo, ruhun bedenden önce varlığını, Aragon Hanedanı'nın gönderilişini bu yoldan yüceltmek amacıyla kullanmıştır. Roscoe, *Leone X*, ed. Bossi, II, s. 288.

276 Cicero, *De Republ.*: Orelli, L. VI; krş. Lucan, *Pharsalia*, IX, başlangıç.

yaptığı gibi, genel duyguyu zedeliyordu. Daha Petrarca, ümidini başlıca olarak, *Scipio'nun Düşü*, Cicero'nun başka yazılarındaki fikirler ve Platon'un *Phaedon*'u üzerine -Kutsal Kitap'ı hiç anmaksızın- bina etmektedir.[277] Başka bir yerde kendi kendine şöyle soruyor: "Bir Katolik olarak, paganlarda açıkça gördüğüm umudu neden paylaşmayacaktım?" Biraz daha sonra Coluccio Salutati *Hercules'in İşleri* adlı eserini yazmıştır. El yazması hâlâ duran bu eserin sonunda, dünya hayatının korkunç sıkıntılarına başarıyla göğüs germiş olan enerjik insanların yıldızlarda bir yer bulmayı hak etmiş oldukları ispat edilmektedir.[278] Dante, cennete layık gördüğü en büyük paganları cehennemin ağzındaki "gayya kuyusu" dışına çıkarmamakta ısrar etmişti.[279] Şimdiyse şiir, ahirete dair yeni fikirlere dört elle sarılıyordu. Ölümü üzerine Bernardo Pulci'nin yazdığı bir şiire göre, Büyük Cosimo, gökyüzünde, vaktiyle tıpkı kendisi gibi "vatanın babası" unvanını almış olan Cicero tarafından, Fabii, Curius, Fabricius ve daha birçok pagan tarafından karşılanacak, onlarla birlikte, yalnız kusursuz ruhların oluşturdukları bir koronun süsü olacaktır.[280]

Fakat eski yazarlarda, daha farklı ve daha az hoşa gidecek bir ahiret tasarısı vardı. Bu, Homeros'un ve aynı tabloyu munisleştirmemiş, insanileştirmemiş olan şairlerin "gölgeler ülkesi"ydi. Bazı mizaçlar üzerinde bu da etki yapıyordu. Gioviano Pontano bir yazısında, Sannazar'a, sabahın erken saatlerinde yarı uyanıkken ken-

277 Petrarca, *Epp. Fam.* IV, 3; IV, 6.

278 F. Villani, *Vite*, s. 15. İş kültüyle paganizmin bir araya geldiği bu dikkate değer parça şöyledir: "Che agli uomini fortissimi, poichè hanno vinto le mostruose fatiche della terra, debitamente sieno date le stelle."

279 Inferno, IV, 24 vd. Krş. Purgat. VII, 28; XXII, 100.

280 Bu pagan cenneti, sanatçı Niccolo dell' Arca'nın mezartaşı yazıtında da açıkça yer almaktadır:

> Nunc te Praxiteles, Phidias, Polycletus adorant
> Miranturque tuas, o Nicolae, manus.
> (Şimdi sana Praxiteles, Phidias, Polykleitos tapıyor.
> Ve senin ellerine hayrandırlar.)

(Bursellis, *Ann. Bonon.*: Murat., XXIII, Col. 912).

disine görünen bir hayalin (vision) hikâyesini anlattırmaktadır.[281] Buna göre, vaktiyle ruhun ölümsüzlüğü üzerine kendisiyle birçok kez konuştuğu ölü dostu Fernandus Januarius görünüyor; ona, cehennem cezalarının gerçekten ebedî ve korkunç olup olmadığını soruyor; Januarius'un hayali, bir süre sustuktan sonra, tıpkı Odysseus tarafından sorulduğu zaman Achilleus'un yaptığı gibi cevap veriyor: "Sana şu kadarını söylüyor ve temin ediyorum ki, bedeni hayattan ayrılmış olan bizler, yeniden dünya hayatına dönme isteğiyle yanıyoruz." Sonra selam vererek kaybolup gidiyor.

Aslında, ölümden sonraki durum hakkındaki bu gibi görüşlerin, hem kısmen en önemli Hıristiyanlık doktrinlerinin ortadan kalkmasıyla meydana gelme imkânı bulduğu, hem de kısmen bunların ortadan kalkmasına sebep olduğu inkâr edilemez. Günah ve kurtuluş kavramlarının hemen hemen tamamıyla silinmiş olması gerekir. Yukarıda sözünü ettiğimiz tövbe telkin eden vaazlar ve kefaret ihtiyacı salgınları, bizi yanlış yola göttürmemelidir. Çünkü bireysellikleri gelişmiş tabakaların da ötekiler gibi buna katıldıklarını kabul etmekle beraber, bunda başlıca sebep, sadece bir heyecanlanma ihtiyacı, tutkulu mizaçlardaki gerginliğin boşanması, ülkenin uğradığı büyük felaketler karşısında duyulan korku ve yardım çığlığını göklere ulaştırmak gibi şeylerden ibarettir. Günahkârlık duygusu ve kurtuluş ihtiyacı, hiçbir vicdani kıpırdanışın kaçınılmaz bir sonucu olmamıştır, hatta çok ciddi bir kefaret için bile, Hıristiyanlığa özgü bir anlamda bir pişmanlık şart değildir. Rönesans çağının iyice gelişmiş güçlü insanları, hiçbir şeyden pişmanlık duymamayı[282] ilke edindiklerini bize anlattıkları zaman, bununla ancak ahlâk bakımından kayıtsızlıkla karşılanabilen işleri, sırf akıl ve tedbir kusurlarını kastetmiş olabilirler. Fakat pişmanlığın böyle horgörül-

281 Son zamanlarında kaleme almış olduğu *Actius* başlıklı yazısında.

282 Cardanus, *De Vita Propria*, c. 13: "Non poenitere ullius rei quam voluntarie effecerim, etiam quae male cessisset..." (Sonu kötü de olsa, isteyerek yaptığım bir şeyden pişman olmamak...).

mesi, kendiliğinden ahlâk alanına da yayılacaktır; çünkü bunun kökeni, geneli kapsayan bir kaynakta, yani bireysel kuvvet duygusunda bulunmaktadır. Daha yüce bir öteki dünyayla sürekli ilişkide olan pasif ve manevi Hıristiyanlık, artık bu insanlara söz geçirememektedir. Macchiavelli daha da ileri gitme cesaretini göstermekte ve Hıristiyanlığın, devlete ve devlet özgürlüğünü savunmaya da yararlı olmayabileceği yargısına varmaktadır.[283]

O halde, derin duygulu insanlarda her şeye rağmen yaşamaya devam eden güçlü din güdüsü, nasıl bir şekle bürünmek zorundaydı? Bu, teizm veya deizm diye adlandırmaktan hoşlandığımız bir inanç biçimi oluyordu. Deizm, duyguların yerine koymak üzere başka bir şey aramaksızın veya bulmaksızın, Hıristiyanlık öğelerini dinden sıyırıp atan düşünüş tarzını anlatan kavram olsa gerektir. Teizm ise, Ortaçağ'ın tanımadığı derecede yüce bir varlığa olumlu bir şekilde kendini adama anlamını ifade eder. Teizm, Hıristiyanlığı büsbütün bir tarafa atmaz ve her zaman Hıristiyanlığın günah, kurtuluş ve ölümsüzlük doktrinleriyle bağdaşabilir; fakat bunlar olmaksızın da varlığını koruyabilmektedir.

Bu inanış tarzı, bazen çocukça bir saflık ve yarı pagan bir görünümle ortaya çıkar. Tanrı'yı, insanların isteklerini yerine getiren, her şeye gücü yeten bir varlık olarak görür. Agnolo Pandolfini, düğünden sonra eşiyle nasıl evine kapandığını ve aile mihrabında Meryem Ana'nın resmi önünde diz çöktüğünü bize anlatmaktadır. Ama karısıyla beraber Meryem Ana'ya değil Tanrı'ya yalvarıyorlar ve ondan, servetlerini hayırlısıyla ve doğru yolda kullanmayı, neşeli ve geçimli uzun bir ortak hayatı, birçok erkek çocuk nasip etmesini diliyorlar.[284] "Kendim için zenginlik, dostluklar ve şeref, karım için de ismet, iffet ve iyi bir ev kadını olmasını diledim." Üstelik, ifadelere biraz fazlaca klasik çağ çeşnisi verilirse, paganizm üslu-

283 *Discorsi*, L. II, 2.
284 *Del Governo della Famiglia*, s. 114.

buyla teizmi birbirinden ayırmak bazen çok güç olmaktadır.[285]

Felaket zamanlarında da, bu düşünüş tarzı bazen kesin bir gerçek halinde kendini göstermektedir. Ateşli bir hastalıktan yıllarca yatan Firenzuola'nın son zamanlarına ait olan ve Tanrı'ya seslenen birkaç yazısı elimizdedir. Firenzuola bunlarda kendisini belirli bir şekilde imanlı bir Hıristiyan olarak göstermekte, fakat buna rağmen tamamıyla teistçe bir din anlayışına sahip olduğunu açığa vurmaktadır.[286] Çekmekte olduğu acıları, ne işlediği günahların cezası, ne de öteki dünya için bir imtihan ve hazırlık olarak görüyor; bu, güçlü yaşama aşkını insan ile insanın umutsuzluğu arasına koyan Tanrı'yla kendisi arasında bir iştir. "Lanet okuyorum, fakat yalnız doğaya lanet okuyorum; çünkü büyüklüğün, doğrudan doğruya senin adını anmayı bana yasak ediyor... Bana ölümü bağışla, ey Tanrı, sana yalvarıyorum, onu şimdi ver!"

Bunda ve buna benzer başka ifadelerde, sistemli, bilinçli bir teizmin açık bir delilini aramak, şüphesiz boş yere olacaktır. İfade sahipleri, kısmen hâlâ Hıristiyan olduklarına inanıyorlar ve bundan başka, çeşitli sebeplerden dolayı, mevcut kilise öğretilerine saygı

285 Örnek olmak üzere M. Antonio Flaminio'nun *Coryciana*'sından şu kısa lirik şiiri veriyoruz:

Dii quibus tam Corycius venusta
Signa, tam dives posuit sacellum,
Ulla si vestros animos piorum
Gratia tangit,
Vos iocos risusque senis faceti
Sospites servate diu; senectam
Vos date et semper viridem et Falerno
Usque madentem.
At simul longo satiatus aevo
Liquerit terras, dapibus Deorum
Laetus intersit, potiore mutans
Nectare Bacchum.

(Ey Coricoslunun, uğruna güzel tasvirler yaptırdığı, muhteşem bir tapınak kurdurduğu Tanrılar! Eğer dindarların herhangi bir şükranı ruhlarınıza erişiyorsa, şu sevimli yaşlının şakalarını ve gülmelerini sürekli kılın, ona daima taze bir yaşlılık verin; bırakın ömrünü Falernus'ta tüketsin. Uzun ömre doyduktan sonra dünyadan ayrılsın, Bacchus'ü daha güçlü Nektar ile değiştirerek mutlu bir şekilde Tanrıların şölenlerine katılsın).

286 Firenzuola, *Opere*, IV, s. 147 vd.

gösteriyorlardı. Fakat Reform döneminde, fikirler açıklığa kavuşturulmak zorunda bırakıldığı zaman, bu düşünüş tarzı da daha belirli bir bilince erişmiştir. Birçok İtalyan Protestan, Teslis aleyhtarı olarak ortaya çıktı; hatta Socinianizm[287] mezhebine bağlı olanlar, mülteci sıfatıyla bulundukları uzak ülkelerde bu anlamda bir kilise kurmak gibi dikkate değer bir girişimde bile bulundular. Şimdiye kadar anlattıklarımızdan hiç olmazsa şu kadarı ortaya çıkmış olsa gerektir ki, hümanist milliyetçilikten ayrı olarak bu alanda çalışan başka fikir akımları da vardı.

Teizmin belli başlı bir merkezi, Floransa'daki Platon Akademisi'nde ve özellikle doğrudan doğruya Lorenzo Magnifico'nun kendisinde aranmalıdır. Teorik eserleri ve hatta mektupları, bu adamların asıl karakterleri hakkında ancak yarım yamalak bir fikir verebilmektedir. Lorenzo Magnifico'nun, gençliğinden ölümüne kadar, kendini dogmatik bir Hıristiyan olarak göstermiş olduğu[288], yine Pico'nun da Savonarola'nın etkisine kapıldığı ve alçakgönüllü dervişlere özgü bir anlayışa düştüğü birer gerçektir.[289] Ancak, o okulun en yüksek fikir ürünü diye vasıflandırabileceğimiz Lorenzo'nun *ilahi*'lerinde[290] teizm, hem de dünyayı büyük bir mânâ ve madde kozmosu olarak görmek isteyen bir teizm, hiçbir sakınca gözet-

287 Socinianizm mezhebi: Laelinus Socinus (1525-1562) ile bunun yeğeni olan Faustus Socinus (1539-1604) tarafından ortaya atılmış olan öğretilerden çıkmıştır. Bunlar, Teslis yerine birliği, vahdaniyeti (Unitas) kabul etmektedir. Bu yüzden kendilerine "vahdaniyetçiler" de denmektedir. Bunlara göre İsa Tanrı değil, fakat Tanrı'nın tecellisi ve mucizeler gösteren bir "yaratık"tır ve Tanrı tarafından kendi derecesine yükseltilmiştir. 1600 tarihine doğru bu mezhep en çok Polonya'da yayılmış, fakat çok geçmeden ortadan kaldırılmıştır. Socinianizm, yalnız Erdel ülkesinde tutunabilmiş olup, mensupları 700.000 kişi kadardır. Hümanizmin dogmalara karşı kullandığı eleştiri anlayışının bir sonucu olarak meydana gelen bu mezhep, sonradan doğacak olan Aydınlanma akımına ortam hazırlayan önemli unsurlardan biri olmuştur (Çeviren).

288 Nic. Valori, ***Vita di Lorenzo***, birçok yerde. Oğlu Kardinal Giovanni'ye verdiği güzel öğütler için bkz. Fabroni, ***Laurent.***, not. 178; Roscoe'nun ekleri, Lorenzo'nun Hayatı.

289 ***Jo. Pici Vita.*** Onun ***Deprecatio ad Deum***'u için bkz. ***Deliciae Poetar. Italor.***

290 Bunlar kantolardır: Orazione ("Magno Dio, per cui contante legge": Roscoe, ***Leone X***, ed. Bossi, VIII, s. 120); İlahi ("Oda il sacro inno tutta la natura": Fabroni, ***Laurent.***, not 9); L'altercazione (***Poesie di Lorenzo Magn.***, I. s. 265; bu son külliyatta, burada adları geçen diğer şiirler de basılmıştır).

meksizin dile gelmektedir. Ortaçağ insanları dünyayı, papa ile imparatorun, Deccal ortaya çıkacağı zamana kadar korumak zorunda oldukları bir sızlanma vadisi olarak görürlerdi; Rönesans çağının kadercileri de, muazzam enerji dönemleriyle, körü körüne tevekkül veya temelsiz inanç dönemleri arasında sallanıp dururlardı: seçkin fikir adamları çevresindeyse, görünen dünyanın Tanrı tarafından sevgiden yaratıldığı, Tanrı'da daha önce mevcut olan bir modelin kopyası olduğu, Tanrı'nın ebedî olarak bu dünyayı hareket ettirmeye ve yaratmaya devam edeceği öğretisi yükseliyordu.[291] Bireyin ruhu, önce Tanrı'yı kavramak sayesinde onu kendi dar sınırları içine sokabilir, fakat Tanrı'yı sevmek sayesinde bu ruh, sonsuzluğa kadar yayılabilirdi; dünya üzerinde mutluluk, işte budur.

Burada Ortaçağ mistisizminin izleri, Platon'un öğretileri, karakteristik bir modern duyuş ve anlayışla temas etmektedir. Dünyayı ve insanı tanımanın en değerli bir meyvası belki de burada olgunlaşıyordu; sadece bu yüzden bile, İtalyan Rönesansı'nı çağımızın önderi diye adlandırmak gerekir.

291 Pulci'nin, *Morgante*'sinde dini ciddiye aldığı bir yer varsa, bu, c. XVI, kıta 6'dadır: Pagan bir dilber olan Antea'nın bu deistik sözleri, Lorenzo'nun çevresinde hakim olan düşünüşün belki de en elle tutulur ifadesidir; Astarota'nın **yukarıda (s. 526 vd., 530) verdiğimiz** sözleri de, bir dereceye kadar bunu tamamlayacak niteliktedir.

Dipnotlarda Geçen Bazı Kaynakların Tam Başlıkları

Aeneas Silvius, *Opera*, Basel, 1551, fol.

Agnolo Pandolfini, *Trattato del Governo della Famiglia*, Torino, Pomba, 1829.

Anecdota Literaria e mss. codd. eruta, yayınlayan Amaduzzi ve Bianconi, Roma, 1773-1783, 4 cilt.

Archivio Storico Italiano, appendice ile beraber: Floransa, Vieusseux. (Archiv. Stor.)

Boccaccio, *Opere Volgari*, Floransa, 1829, Moutier, 17 cilt.

Castiglione, *Il Cortigiano*, Venedik, 1549.

Corio, *Historia di Milano*, Venedik, 1554.

Fabroni, *Magni Cosmi Medicei Vita*. (Cosmi.)

Fabroni, *Laurentii Medicei Magnifici Vita*. (Laurent.)

Filippo Villani, *Le Vite D'uomini Illustri Fiorentini*, Floransa, 1826.

Firenzuola, *Opere*, Milano, 1802.

Macchiavelli, *Opere Minori*, Firenze, Lemonnier, 1852.

Muratori, *Scriptores Rerum Italicorum*. (Murat.)

Petrarca, Latince eserlerinin tümünü bir araya toplayan Basel, 1581 baskısı, fol.

Philelphius, *Orationes*, Venedik, 1492, fol.

Pii II. P. M. Commentarii, Roma, 1584.

Platina, *De Vitis Pontificum Romanorum*, Köln, 1626

Poggius, *Opera*, Strassburg, 1513, fol.

Poesie del Magnifico Lorenzo de Medici, Londra, 1801.

Raccolta di Poesie Satiriche, Milano, 1808.

Roscoe, *Vita di Lorenzo de Medici*.

Roscoe, *Vita e Pontificato di Leone X*, ed. Luigi Bossi, Milano, 1816, 12 cilt.

Sabellicus, *Opera*, Venedik, 1502, fol.

Tommaso Gar, *Relazioni della Corte di Roma* (Relazioni degli Ambasciatori Veneti, Racolte da Eug. Albèri'nin ikinci dizisinin üçüncü cildi).

Trucchi, *Poesie Italiane Inedite*, Prato, 1846, 4 cilt.

Varchi, *Storia Fiorentina*, Milano, 1803, 5 cilt. (Stor. Fior.)

Vasari, *Le Vite de Più Eccelenti Pittori, Scultori e Rachitetti*, Floransa (Lemonnier), 1864'ten beri 13 cildi çıkmıştır.

Vespasiano Fiorentino; Burada kullandığımız Mai, *Spicilegium Romanorum*, X baskısından başka, bir de Bartoli tarafından yapılmış yeni bir baskısı vardır: Floransa, 1859. (Vespas. Fior.)

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ

JACOB BURCKHARDT

Tarih yazımında pek az kitap, bir çığır açarak sonraki bütün çalışmalar üzerinde bir iz bırakabilmeyi başarmıştır. Jacob Burckhardt'ın *İtalya'da Rönesans Kültürü* isimli kitabı, bu nadir eserlerden biri.

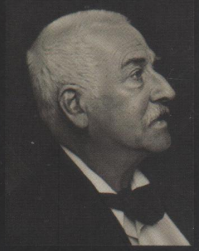
Rönesans'ın İtalya'da hangi şartlar altında doğup geliştiğini, birincil kaynaklar ışığında, büyük bir ustalıkla ve kendine özgü bir üslupla yorumlayan Burckhardt, "birey"in doğuşunu da gözler önüne sererek, yirminci yüzyıl tarihçiliğinin en popüler araştırma konularından birinin temellerini atmıştır. Kitabın ilk bölümünde, dönemin siyasi tablosunu ele alan Burckhardt, sonraki bölümlerde, Rönesans kültürünü yaratanların başarılarını ve zaaflarını kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, bir dönemi ete kemiğe büründürüyor.

Ranke'nin öğrencisi, Wölfflin'in hocası olan Jacob Burckhardt'ın, bir anlamda, Dilthey'in teorisini oluşturacağı tarih anlayışının da önünü açtığı söylenebilir. Nietzsche'nin "büyük üstat" olarak nitelendirdiği Burckhardt, yirminci yüzyılda Huizinga, Cassirer, Warburg gibi birçok önemli ismi de etkilemiştir.

Bütün olarak Burckhardt'ın eseri, bizzat tarih yazımının bir sanat haline gelebileceğinin de en iyi örneği olsa gerek.

Dünya tarihçiliğinin tartışmasız en önemli eserlerinden biri olan İtalya'da Rönesans Kültürü'nü, rahmetli Bekir Sıtkı Baykal'ın Almancadan çevirisiyle sunuyoruz.

"Tarih, bir çağın, bir başka çağda dikkate değer bulduğu şeylerin kaydıdır."
- J. Burckhardt

Jacob Burckhardt (1818-1897)

İsviçre doğumlu Burckhardt, tarih ve sanat tarihi disiplinlerinde verdiği ölümsüz eserlerle dünya tarihçiliğine yön vermiştir. Az ama öz yazan Burckhardt, özellikle, ele aldığı dönemlerin ve kişilerin tarihsel karakterini kavrayıp yorumlamaktaki başarısıyla anılmaktadır. Döneminin entelektüel dünyasından nispeten uzakta geçen çalışma hayatı boyunca dostluk kurduğu isimlerden biri de, kendisini yakından takip eden Nietzsche'ydi.

tarih/inceleme - 08

ISBN: 978-605-4054-34-3

9 786054 054343

0893681 BAD

okuyanus.com.tr